Баронъ П. К. Услеръ,

Генеральнаго штаба генералъ-маіоръ, членъ-корреспондентъ С.-Петербургской Императорской Академіи Наукъ.

ЭТНОГРАФІЯ КАВКАЗА.

ЯЗЫКОЗНАНІЕ.

V.

Хюркилинскій языкъ.

Изданіе Управленія Кавказскаго Учебнаго Округа.

ТИФЛИСЪ.

Типографія Канцеляріи Главноначальствующаго гражданскою частію на Кавказѣ,
Лорисъ-Меликовская ул., домъ казенный.

1892.

14

РК
Ein

Напечатано по распоряженію Попечителя Кавказскаго Учебнаго Округа.

ЦЕНТРАЛЬНАЯ
БИБЛИОТЕКА
Общественных Наук
Академии Наук СССР

Оглавленіе.

Стр.

Хюркилинскій языкъ 1

Звуки: Гласные 6

Согласные 8

Имя существительное 12

Родовыя характеристики 12

Падежи 15

Образцы склоненій (§ 12—13). Образованіе падежей (§ 14—18). Примѣры употребленія падежей (§ 19—26). Мѣстные падежи (§ 27—31).

Суффиксы именъ существительныхъ 38

Описательныя формы увеличит. и уменьшит. 39

Формы существительныхъ для обозначенія пола 40

Имя прилагательное 41

Образованіе прилагательныхъ 41

Измѣненіе родовыхъ характеристикъ 43

Согласованіе съ существительными 45

Склоненіе 46

Формы для выраженія сравненія 49

Мѣстоименіе 52

Личныя (§ 42—43). Притяжательныя (§ 44). Возвратныя (§ 45—46). Опредѣленныя (§ 47—50). Указательныя (§ 48). Вопросительныя (§ 49). Неопредѣленныя (§ 50—51).

Числительныя 63

Количественныя (§ 52—55). Порядковыя (§ 56). Дробныя (§ 57). Распредѣлительныя, собирательныя, кратныя (§ 58).

Глаголъ 70

Залоги (§ 59).

Спряженіе среднихъ глаголовъ:..... 70
cajpa (§ 60—68), liwpa (§ 69—75), ic (§ 76—95) ipic (§ 96—115), itahic (§ 116—188), italhic (§ 119—121).
Сложныя формы тѣхъ же глаголовъ (§ 122—125).
Значеніе гл. cajpa, liwpa, ic, ipic въ связи съ неопр. накл. другого глагола (§ 125—128).
Спряженіе гл. izic, ilzic (§ 129—132)
„ waic, iic (§ 133—136)
„ ƀawkic, ƀalkic (§ 137—139).
Спряженіе гл. страдательныхъ..... 140
Wæqic (§ 141), iqic (§ 142), igic (§ 143), wærþac (§ 144).
Образованіе глагольныхъ формъ (§ 145, 146).... 171
Раздѣленіе на 3 спряженія (§ 147).
Спряженіе гл. продолженнаго значенія (§ 148).... 177
Неправильные глаголы (§ 150—161)..... 179
Измѣненіе звуковъ соотвѣтственно роду и числу (§ 162)..... 196
Переходъ гл. одиночнаго значенія въ продолженное (§ 163)..... 202
Глаголы прочихъ залоговъ..... 204
Понудительный залогъ (§ 164). Возвратный (§ 165). Взаимный (§ 166).
Прилоги..... 210
Нарѣчія..... 218
Союзы..... 223
Междуметіе..... 224
Образцы хюркилинскаго языка (*съ переводомъ на русскій* и грамматическимъ разборомъ)..... 225
Сборникъ словъ..... 280
Алфавитный указатель къ сборнику..... 468

Люблинская азбука.

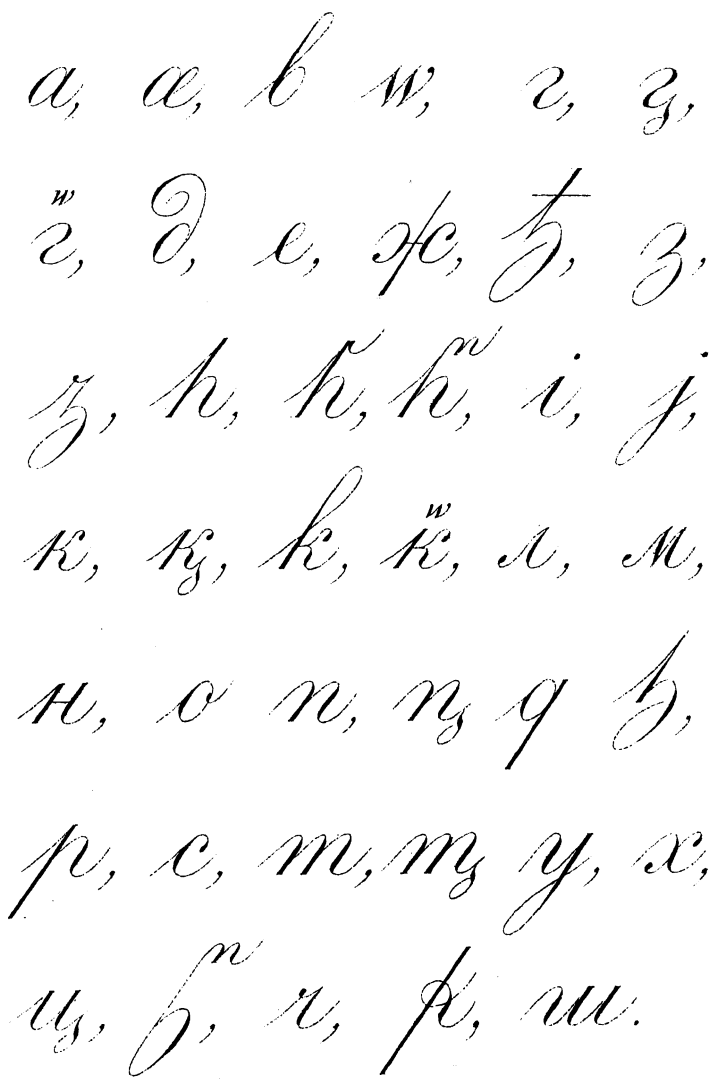

§ 1. *Хюркилинскимъ языкомъ* назвали мы одно изъ многочисленныхъ нарѣчій одного и того же языка, для котораго не существуетъ опредѣлительнаго наименованія. Нарѣчіями этого *анонимнаго* языка говоритъ почти цѣлое народонаселеніе нынѣшняго Даргинскаго округа и Горнаго Кайтака. Административныя раздѣленія, будучи основаны на соображеніяхъ, чуждыхъ языкознанію, не доставляютъ намъ данныхъ для составленія такого названія для языка, которое бы не подавало повода ни къ какимъ недоумѣніямъ. Несравненно важнѣе для науки *народныя* этническія или географическія названія. Нѣтъ сомнѣнія, что названіе *Даргинскій округъ* произошло отъ туземнаго даргwа, настоящее значеніе котораго остается непонятнымъ: въ извѣстныхъ предѣлахъ оно употреблялось, какъ нарицательное. Мы здѣсь опишемъ всѣ эти даргwа въ томъ видѣ, въ какомъ они сохранились въ употребленіи народномъ.

I. Акуша даргwа, господствующее народонаселеніе котораго почитаетъ себя одноплеменнымъ и говоритъ на нарѣчіяхъ одного и того же языка, но подраздѣляется на пять обществъ (тавун, также ɦурава, послѣднее значитъ собственно *войско* или *ополченіе*): а) Акуша (Акушӕла тавун, ɦурава) заключаетъ въ себѣ 3822 двора, изъ числа которыхъ 568 въ селеніяхъ: Кутіша, Хахіҷа и Чуні говорятъ на аварскомъ языкѣ, а 209 въ селеніяхъ ɣулікӕн и Улучура на лакскомъ; b) ɣудакар (ɣудкріла тавун, ɦурава) 2478 дворовъ, изъ числа которыхъ 100 въ селеніи Куɦлі говорятъ на лакскомъ языкѣ; с) Ус'іша (Ус'іла тавун, ɦурава) 1231 дворъ; въ селеніи Балкар 293 двора говорятъ по-лакски; d) Муɦі (Муɦӕла тавун, ɦурава) 989 дворовъ; е) Міқіɦі (МіқwɦіІа та-

вун, ĥурава) 2103 двора; изъ числа ихъ 181 въ селеніи Ҙорла чуĥлі (на картѣ Тюмени-Чоглы) говорятъ по-аварски.

Отсюда видно, что на 10623 двора акуша даргwа, 9272 говорятъ акушинскими нарѣчіями, 749 аварскимъ языкомъ и 602 лакскимъ. Если принять *частно-акушинское* нарѣчіе за основное, то, по показаніямъ туземцевъ, прочія нарѣчія отходятъ отъ него въ слѣдующемъ порядкѣ: міцiĥі, муĥі, ус'іша, ʖудакар. Но и съ цудакарцами акушинцы могутъ разговаривать безъ малѣйшаго затрудненія. Нельзя не обратить вниманія на то обстоятельство, что принадлежность аула къ тому или другому обществу иногда вовсе не согласуется съ географическимъ положеніемъ его: встрѣчаются аулы, принадлежащіе къ одному обществу, но со всѣхъ сторонъ окруженные аулами другого.

II. Ќæва даргwа 2107 дворовъ; въ числѣ ихъ аулъ Шадні (15 дворовъ), жители котораго говорятъ лакскимъ языкомъ; аулъ этотъ въ давнія времена основанъ былъ бѣглецами казикумухскими, обратившимися къ покровительству Уцмія. За исключеніемъ аула Шадні, народонаселеніе Ќæва даргwа говоритъ нарѣчіемъ, весьма близкимъ къ акушинскому и даже болѣе близкимъ къ нему, чѣмъ цудакарское. Самостоятельнымъ названіемъ своимъ Ќæва даргwа обязано тому обстоятельству, что оно прежде входило въ составъ владѣній Уцмія, но, въ началѣ нынѣшняго столѣтія, послѣ войны, продолжавшейся *цѣлыя семь лѣтъ*, присоединено было къ Акуша даргwа. Связь образовалась политическая, но не кровная, которая не признается, несмотря на близкое сходство нарѣчій.

III. Уцумі даргwа: такъ называется совокупность всѣхъ земель, составлявшихъ достояніе Уцмія. Въ составъ бывшаго уцмійства входили слѣдующія части: 1) Муіра, составленная изъ трехъ частей: а) *собственно* Муіра 420 дворовъ, нарѣчіе, близкое къ ќæва, b) Ĥавші 385 дворовъ, нарѣчіе близкое къ ќæва, c) Ĥанк 1685 дворовъ, изъ числа

ихъ только 630, т. е. менѣе половины, говорятъ нарѣчіемъ ǩæва, прочіе же языкомъ ɧарвуқ (кубачинскимъ). 2) Шівæɬ Хайдаq (Верхній Хайдакъ) состоитъ изъ слѣдующихъ частей: а) Шургант 259 дворовъ, языкъ хайдакскій, b) Ǩаддаɣні 89 дворовъ, языкъ хайдакскій, с) Урɸімул 417 дворовъ, языкъ хайдакскій. 3) Увæɬ Хайдаq (Нижній Хайдакъ, татарами называемый Каракайтагъ, т. е. Черный Кайтагъ, потому что покрытъ лѣсомъ) 488 дворовъ; языкъ хайдакскій. 4) ɧуɣарі 259 дворовъ, языкъ ɧарвуқ (кубачинскій). 5) Мажалліс 287 дворовъ, изъ числа ихъ 169 въ селеніи Мажалліс говорятъ по-кумыкски, прочіе же по-хайдакски. 6) Таркамт 1938 дворовъ, изъ числа ихъ только 95 дворовъ (селенія Чумлі и Ǩуллі) говорятъ нарѣчіемъ ǩæва, 1224 по кумыкски и 619 по адзербиджански. Здѣсь, по-видимому, встрѣтились тюркскія племена, пришедшія съ сѣвера, съ тѣми, которыя пришли съ юга.

Хайдакскій языкъ дробится на нѣсколько нарѣчій, которыхъ обозначить, впрочемъ, по неимѣнію данныхъ, еще нельзя. Семейство хайдакскихъ нарѣчій, при самомъ даже поверхностномъ взглядѣ, обнаруживаетъ родство съ семействомъ акушинскихъ. Съ непривычки, однако, жители, Акуша Даргwа и Ǩæва Даргwа не могутъ понимать хайдаковъ. Замѣчательно то обстоятельство, что хайдаки поютъ пѣсни почти исключительно на нарѣчіи Ǩæва Даргwа.

IV. Ǩwæмур даргwа составляло собственно часть уцумі даргwа, потому что входило въ составъ владѣній Уцмія; самостоятельное названіе носило оно потому, что управлялось постоянно которымъ-нибудь изъ членовъ уцміева семейства, такъ-сказать *вице-уцміемъ*. Дворовъ въ немъ считается 1379, изъ числа ихъ 416 говорятъ на нарѣчіи ǩæва, остальные же по кумыкски.

V. Вурқун даргwа нѣкогда составляло самостоятельное вольное общество; Сурхай-Ханъ казикумухскій, въ первой

половинѣ прошлаго вѣка, присоединилъ его къ своимъ владѣніямъ. Состоитъ изъ восьми селеній: Ḫешӏа, Ӌунqі, Худуḫ, Санӈі, Анқлуӡ, Ḫамуӄ, ӡирӊаӊ и Буркуӽун. Въ двухъ послѣднихъ селеніяхъ (42 двора) жители говорятъ агульскимъ языкомъ, который не имѣетъ ничего общаго съ акушино-хайдакскими нарѣчіями; въ прочихъ шести селеніяхъ (322 двора) говорятъ нарѣчіемъ, несомнѣнно родственнымъ съ акушинскими и хайдакскими *).

Внѣ предѣловъ означенныхъ нами пяти Даргwа, акушино-хайдакскими нарѣчіями говорятъ: а) Сірӊwæ, которое нѣкогда составляло отдѣльное самостоятельное общество, 1916 дворовъ, нарѣчіе подходитъ къ усʼіша; то обстоятельство, что Сірӊwæ никогда не причислялось ни къ которому изъ даргwа, доказываетъ, что Даргwа не заключало въ себѣ лингвистическаго понятія; b) во владѣніи Шамхальскомъ, селенія: Губден 1279 дворовъ, нарѣчіе акуша, Ӌадар 574 двора, нарѣчіе міқіӊі. Послѣднее селеніе составляетъ крайній предѣлъ распространенія акушинскихъ нарѣчій къ сѣверу, но можно полагать, что нѣкогда распространялись они еще далѣе, потому что само названіе Темиръ-Ханъ-Шура не можетъ быть объяснено иначе, какъ посредствомъ: озеро Темиръ-Хана (шураj—озеро по акуш.); подлѣ нынѣшняго города, дѣйствительно, находилось небольшое смрадное озеро, осушенное въ недавнее время; с) въ Чохскомъ наибствѣ, аулъ Міамуӊі, по аварски Моӊо (на картѣ $\frac{\text{Могебъ}}{\text{Мегеу}}$) 149 дворовъ; основанъ весьма давно выходцами изъ Муӊі, спасавшимися отъ кровомщенія; жители говорятъ нарѣчіемъ Муӊі, но весьма испорченнымъ; d) въ Казикумухскомъ округѣ селеніе Ӊуӡул (Чирахъ) 70 дворовъ: нарѣчіе подходитъ къ Вурқун даргwа, но селеніе это никогда

*) Уроженецъ селенія Ḫешӏа, котораго я имѣлъ случай распрашивать объ этомъ нарѣчіи, увѣрялъ меня, что оно представляетъ самое близкое сходство съ кубачинскимъ языкомъ. Повидимому, этотъ мнимо-франкскій языкъ есть не болѣе, какъ одно изъ нарѣчій акушино-хайдакскихъ, но за это, конечно, поручиться еще нельзя.

не входило въ составъ означеннаго общества. Это есть крайній предѣлъ распространенія акушино-хайдакскихъ нарѣчій къ югу.

Въ настоящее время изъ Акуша даргwа, Ќæва даргwа и Сирќwа (Сюргя) составленъ *Даргинскій округъ,* причисленый административно къ Сѣверному Дагестану. Уцумі Даргwа, вмѣстѣ съ Ќwæмур Даргwа вошли въ составъ *Кайтако-Табасаранскаго округа,* причисленнаго къ Южному Дагестану. Наконецъ, Вурqун Даргwа входитъ въ составъ *Казикумыхскаго округа* и причисляется къ Среднему Дагестану.

Вышеприведенныя лингвистическія числа дворовъ, для большей наглядности, распредѣлимъ въ слѣдующемъ порядкѣ:

а) *Акушинскія нарѣчія:* Акуша 4324 (съ Губденомъ); ʕудакар 2378; Усʼіша 2854 (съ Сюргя); Муќі 1138 (съ Міамухи); Міціќі 2496 (съ Кадаромъ); Ќæва 4038 (съ Муира, Таркимтъ и Хамри). Всего 17228 дворовъ.

b) *Хайдакскія нарѣчія:* 1371 дворъ.

c) *Вуркунскія нарѣчія:* 392 двора.

Въ совокупности 18991 дворъ, на которые народонаселенія обоего пола можно положить до 85000 душъ. Точность всѣхъ этихъ цифръ, конечно, подлежитъ сомнѣнію. Числа дворовъ въ селеніяхъ заимствованы изъ офиціальныхъ источниковъ, основанныхъ на показаніяхъ мѣстныхъ туземныхъ властей, мало опытныхъ въ трудномъ дѣлѣ народосчисленія. Много выселковъ могли ускользнуть отъ счета; посему, полагаю, что цифра 20,000 дворовъ будетъ немногимъ превышать настоящую. Съ другой стороны, классификація нарѣчій основана, не на спеціальномъ изученіи каждаго изъ нихъ, а на голословныхъ показаніяхъ туземцевъ, которые вообще плохіе судьи въ дѣлѣ сравнительной лингвистики. За достовѣрное можно принять лишь то, что акушинскія нарѣчія, со включеніемъ нарѣчія Ќæва, составляютъ одну группу, Хайдакскія—другую. Свѣдѣнія мои о нарѣчіяхъ Вурqун ограничиваются нѣсколькими фразами, которыхъ недостаточно, чтобы рѣшить вопросъ:

составляютъ ли эти нарѣчія особую третью группу или должны быть причислены, къ которой-либо изъ первыхъ двухъ. Нѣтъ сомнѣнія, что большая часть обитателей Уцімі Даргwа (по нашему Кайтака) говоритъ нарѣчіями, болѣе близкими къ акушинскимъ, чѣмъ къ хайдакскимъ, но несмотря на мнѣніе туземцевъ, нельзя утверждать, что эти нарѣчія сливаются съ нарѣчіемъ Ҟæва. Полное понятіе о языкѣ можно будетъ составить себѣ лишь тогда, когда будутъ изслѣдованы всѣ нарѣчія его. Въ видѣ перваго шага и, притомъ значительно облегчающаго всѣ послѣдующіе,—представляю здѣсь подробное изслѣдованіе нарѣчія Ҟæва, которое болѣе извѣстно подъ названіемъ *хюркилинскаго,* по имени самаго многолюднаго селенія (676 дворовъ), жители котораго называются ҟурӄ, един. ҟурӄан; само селеніе называется Ҟурӄіла ші, селеніе хюруковъ. На картѣ Дагестана обозначено оно искаженно черезъ: Оракли (Урахли), откуда произошло названіе *Ураклинскій языкъ,* которое мы замѣнили другимъ, болѣе правильнымъ.

Полагаю, что теперь для читателя, который взглянетъ на карту Дагестана, ясно обозначится, въ какихъ предѣлахъ заключаются предлагаемыя мною лингвистическія изслѣдованія. Приступаю къ дѣлу.

§ 2. Гласныхъ шесть: а, æ, е, і, о, у. За исключеніемъ о и у, онѣ могутъ быть долгія и короткія, что весьма ясно обозначается въ выговорѣ природныхъ хюркилинцевъ.

Æ имѣетъ совершенно самостоятельное значеніе; это есть звукъ, промежуточный между а и е и соотвѣтствующій англійскому а въ словахъ and, fat; сочетанія ҧа и ја *послѣ согласной,* которыя приняли мы для другихъ кавказскихъ языковъ, не соотвѣтствуютъ хюркилинскому æ, ҧа имѣетъ особый гортанный звукъ, весьма явственно отличающійся отъ æ; слогъ ҧæ не можетъ встрѣтиться въ хюркилинскомъ языкѣ; при ја предполагается, что гласной а предшествуетъ полугласная ј (й), такимъ образомъ, напр. слогъ вја соотвѣтству-

етъ русскому *вя,* но въ хюркилинскомъ слогѣ вæ вовсе не слышится полугласной j (й). Хюркилинская буква I имѣетъ то же значеніе, что и аварская I, въ обѣихъ слышится присутствіе j, но въ хюркилинскомъ языкѣ послѣ I могутъ встрѣчаться и а и æ. Такъ напр. IамIа—оселъ, IæрIæ—пуля. Буквы а и æ иногда замѣняютъ одна другую: дæqіс—сдѣлать, будущее допускаемое дaqac, повелительное дaqa, отглагольное дaqні. Можно бы подумать, что гласная послѣдующаго слога оказываетъ вліяніе на измѣненія а и æ, но сличеніе примѣровъ не обнаруживаетъ постояннаго правила въ этомъ отношеніи.

Е встрѣчается весьма рѣдко въ видѣ коренной гласной; всего чаще образуется она отъ сліянія і и а, какъ мы то увидимъ далѣе. Много есть поводовъ усумниться въ необходимости ввести гласную о въ хюркилинскую азбуку. Гласная эта ни разу не встрѣтилась мнѣ явственно, не только въ началѣ слова, но даже и послѣ согласной. На мой слухъ wa и оа, wæ и оæ въ устахъ туземцевъ звучатъ одинако, или представляютъ отличія, не подлежащія письму, но туземцы полагаютъ, что должно писать: діс'оан—*какъ ножъ*, а не діс'wан; оæIілі—*гости*, а не wæIілі. Во всякомъ случаѣ примѣры, которые они представили мнѣ для гласной о, весьма малочисленны.

У произносится всегда чисто и ясно. Въ дифтонгахъ замѣняется она постоянно черезъ w.

§ 3. Весьма замѣчательно свойство гласныхъ взаимно сливаться, когда онѣ сходятся въ составномъ словѣ или даже когда въ предложеніи встрѣчаются два особыя слова, изъ которыхъ первое кончается, а второе начинается съ гласной: оба эти слова сливаются тогда въ одно.

Два *а,* при встрѣчѣ, сливаются въ одно долгое а—ā, напр. ада—отецъ, агулі—не будучи; *безъ отца* выражается обыкновенно черезъ *отецъ не будучи*—адāгулі вм. ада агулі.

А, встрѣчаясь съ е, вводитъ въ промежутокъ слогъ ajh, послѣ котораго е превращается въ а, такъ напр. æ̃на—хорошій, ес—пусть сдѣлаюсь; въ соединеніи, вм. æ̃на ес, говорится слитно: æ̃najhас.

А, встрѣчаясь съ і, превращаетъ послѣднее иногда въ jhі, такъ напр. æ̃на іс—сдѣлаться хорошимъ, замѣняется посредствомъ æ̃najhіс; всего же чаще і послѣ а превращается просто въ j, какъ-то: ука—старый, іріс—дѣлаться, укajріс вм. ука іріс дѣлаться старымъ.

І, встрѣчаясь съ а, сливается съ нимъ въ е долгое, если затѣмъ слѣдуетъ одна лишь согласная, и въ е короткое, если слѣдуютъ двѣ. Такимъ образомъ, ʒі—соль, агулі—не будучи, ʒ̄гулі вм. ʒі агулі—безъ соли, буквально соль не будучи; æ̃ті—хорошіе, а̃ідіс—не дѣлаться, æ̃тіе̃ідіс—не дѣлаться хорошими, вм. æ̃ті а̃ідіс.

І, встрѣчаясь съ і, иногда превращается въ ij и вводитъ h впереди второго і, напр. qаді—ка̀ди, іс—сдѣлаться, qадіjhіс—сдѣлаться кадіемъ. Всего чаще второе і просто превращается въ j, напр. qаді—ка̀ди, іріс—дѣлаться, qадіjріс—дѣлаться кадіемъ.

У, встрѣчаясь съ а, обыкновенно превращается въ w, напр. урh̃у—море, агулі—не будучи, безъ, урh̃wа̄гулі—безъ моря.

§ 4. Обратимся теперь къ **согласнымъ**.

В изображаетъ тотъ почти неуловимый для нашего слуха звукъ, который служитъ переходомъ отъ нашего б къ нашему в. Прислушиваясь къ произношенію туземцовъ, мы явственно слышимъ то в, то б, но даже въ одномъ и томъ же словѣ одинъ звукъ безпрестанно замѣняетъ другой. Утвердительно можно сказать, что наши б и в смѣшиваются въ хюркилинскомъ в. Быть можетъ, такъ произносилась β на которомъ нибудь изъ древне-греческихъ нарѣчій. Иногда встрѣчаются два в рядомъ, какъ напр. въ формѣ wаβалізіввіт—

сквозь лѣсъ; въ таковомъ случаѣ явственнѣе слышатся *бб*, чѣмъ *вв*.

W совершенно соотвѣтствуетъ англійской буквѣ того же начертанія. Этотъ звукъ составляетъ крайне бѣглый переходъ между нашими у и в. Сочетанія wa, wæ, we, wi встрѣчаются весьма часто; на нихъ можно смотрѣть, какъ на дифтонги; wy никогда не встрѣчается, но въ составномъ словѣ можетъ случиться, что одинъ слогъ кончается на w, а другой начинается съ у, какъ напр. шiwyкiс—сойти, слѣзть (съ лошади или съ арбы); въ составныхъ словахъ у послѣ гласной обыкновенно превращается въ w, напр. ɦawкiс—спуститься, вм. ɦaукiс. Случается также, что w, находясь между двумя а, выпускается, и тогда оба а сливаются въ одно долгое, напр. ɦāiс, вм. ɦawaiс—дойти. Сочетаніе yw встрѣчается часто. Послѣ согласной ɦ иногда w выпускается: слѣдуетъ сказать аɦwaтiс—не пустить, но чаще говорится аɦатiс.

Г и ʒ̣ произносятся, какъ аварскія буквы того же начертанія, ғ произносится гораздо мягче, чѣмъ ʒ̣. Выговоръ ӻ, ʒ, h, ɦ, ɦ извѣстенъ намъ уже изъ другихъ кавказскихъ азбукъ.

Қ̣ занимаетъ середину между аварскими ӄ и х̌; ӄ нѣсколько менѣе гортанно, чѣмъ q.

Л, встрѣчаясь съ р, превращаетъ эту букву въ л, хотя бы даже р находилось впереди. Напр. qар—трава, родит. qалла, вм. qарла; мур'улла ɦунулла—мужъ и жена, вм. мур'улра ɦунулра. При этой ассимиляціи р съ л, часто выбрасывается промежуточная гласная і, напр. мiкiрi—грудь, твор. мiкiллi вм. мiкiрiлi; iруллi—дѣлавшись вм. iрулiрi.

Р, находясь послѣ н, превращается въ н, напр. аɦiннi —не былъ, вм. аɦiнрi. Предшествуя н, *р* не измѣняется, напр. iрнi, отлагательное отъ iріс—дѣлаться.

Ц встрѣчается рѣдко въ коренныхъ хюркилинскихъ словахъ; ц̣ только въ весьма немногихъ словахъ.

Ҕ произносится хюркилинцами менѣе гортанно, чѣмъ аварцами.

С занимаетъ середину между аварскими с и ç; х есть аварское х̣, т. е. произносится съ нѣкоторымъ хрипѣніемъ, ʃ занимаетъ середину между аварскими ʃ и ц; ɬ между ч̄ и ɬ; ш произносится съ напряженіемъ, какъ-бы сш.

§ 5. Въ хюркилинскомъ языкѣ часто встрѣчается, что голосъ въ серединѣ слова, иногда же и въ концѣ его, рѣзко прерывается, при чемъ происходитъ нѣчто въ родѣ запканія. Это явленіе обозначается посредствомъ апострофа (’), напр. адам’ілі—человѣкъ, мі’—ледъ, ні’—молоко.

§ 6. Разборомъ слѣдующихъ словъ, при помощи туземца, можно ознакомиться со всѣми особенностями хюркилинскаго произношенія.

Ада—отецъ, ā̆сіс—взять, ā̆ӷwіс—воспитать, ава—мать, ав’а—курица, авні—матери, ав’ні—курицы, awі—кривизна, æɦна—хорошій, æкіс—перейти, вік̆—голова, ваҕмі—сноп̆ъ, вæɦæс—потухнуть, вæкæс—ударить, вук̆ун—пастухъ, лів—есть (средн. рода), вуɦнаввіт—извнутри, уввукіс—высвободиться, ліw—есть (муж. рода), waʃa—лѣсъ, wаца—мышь, wawa—цвѣтокъ, wæɦ—лицо, ӷwел—два, wіʃал—десять, hawукіс—убѣжать, hішӷуw—здѣсь, га—уголь, гwаза—кобыла, гwæҕ—запахъ, ӷавш—рыба, ӷæм—лай, ӷwавза—мужчина, ӷwærʃа—тонкій, ґіс—дать, ґуві—мостъ, ерхwіс—взлѣзть, веҕла—самый, нап..., дwæҕ—вѣтеръ, журуга—круглый, ɧагwал—красивый, ɧæwіл—скорый, зен—убытокъ, зі—соль, hawæкæс—прогнать, ɦawшіс—убить, ɦамɦа—пѣна, ɦамɦа—оселъ, ɦæj’оан—животное, ɦærɦæ—пуля, ɦірhwа—жеребецъ, ɦу—ты, јаз—желтая мѣдь, јæл—грива, каʃа—щенокъ, кwані—животъ, ӷа—листъ, ӷwарɬа—одѣяло, іӷwіс—говорить, кærкіл—шибкій, ку—пашня, кwæв—шея, кăк—спина, к̆wænк̆—носъ, кінɧал—кинжалъ, лаӷ—рабъ, елліла—если бы онъ былъ, муір—сонъ, мур’ул—мужъ, ні’—молоко, нап—нефть, нæк̆—рука,

оæɬlі—гости, пада—летучая мышь, цæʂa—кусокъ овчины, qaqa—ущелье, qæjда—видъ, qwæл—корова, qwan'i—сундукъ, ɧawадіш—масло, ɧwapi—заяцъ, ɧirɧwa—дымъ, caj—есть, сінка—медвѣдь, сункі—квашня, тавтар—книга, tæj—жеребенокъ, ʐама—голосъ, ʐwæɬ—нога, ʐанʐ—муха, ур'і—звѣзда, урɧwa—курица, урɧа—молотильня, xiw—орѣхъ, xwi—собака, xwалал—великій, ца—одинъ, ʂa—огонь, ʂiʂімкала—бабочка, чаʐа—ласточка, чæʐір—вино, ʄака—орелъ, ʄæнқа—коверъ, шанг—котелъ, ші—селеніе.

Очеркъ грамматическаго строенія хюркилинскаго языка.

§ 7. Слѣдующіе примѣры обнаруживаютъ присутствіе родовъ въ хюркилинскомъ языкѣ:

Ада ліw—отецъ есть.
Ава лір—мать есть.
Урчі лів—лошадь есть.
Галга лів—дерево есть.

Мы замѣчаемъ здѣсь перемѣну буквъ въ глагольномъ окончаніи: w, когда говорится объ *отцѣ*; р, когда говорится о *матери;* в безразлично для *лошади* и для *дерева*, т. е. для существъ безсмысленныхъ, одушевленныя они или неодушевленныя. Такимъ образомъ, находимъ мы три рода въ хюркилинскомъ языкѣ: *мужескій*, *женскій* и *средній*.

Къ *мужескому* роду относятся исключительно существа разумныя мужескаго пола; къ *женскому* исключительно существа разумныя женскаго пола. Тутъ, повидимому, нѣтъ повода даже и къ тѣмъ немногимъ замѣчаніямъ, которыя мы сдѣлали, говоря о мужескомъ и женскомъ родѣ въ грамматикахъ чеченской, аварской и лакской. Малаік—ангелъ муж. рода,—впрочемъ шайҷан—шайтанъ, сатана ср. рода; рурсі—дочь ж. рода, ружі—сестра ж. рода; дурfwæ—ребенокъ, вообще муж. рода; если говорится о дѣвочкѣ, то рурсі дурfwæ ж. рода; ƀwaріла дурfwæ—зайченокъ (зайца птенецъ) ср. рода. Къ *среднему* роду относятся всѣ существа безмысленныя, одушевленныя или неодушевленныя. Различіе пола животныхъ тутъ не оказываетъ никакого вліянія.

§ 8. Различіе родовъ обозначается измѣненіями, приставъ-

ками и вставками нѣкоторыхъ буквъ. Таковыя явленія встрѣчаются во всѣхъ частяхъ рѣчи. Наоборотъ, много встрѣчается словъ, на которыхъ ничѣмъ не отражается различіе родовъ.

а) Характеристической буквой *мужескаго рода единственнаго числа* служитъ w, которая съ таковымъ значеніемъ встрѣчается, какъ въ началѣ, такъ и въ концѣ слоговъ, напр. wæĥ—лицо (когда относится къ мужчинѣ), wæĥул—прохладный (угрюмый), wатіс—быть оставленнымъ, галгалішіwĥад—съ дерева внизъ (о мужч.), галгалішіw—на деревѣ (о мужч.), ĸуліw—въ домѣ (о мужч.). Слова, начинающіяся съ і или у, хотя и подлежатъ измѣненіямъ по родамъ, но не принимаютъ въ единственномъ числѣ характеристической буквы мужескаго рода, напр. іс—сдѣлаться, іщ̣ал—малый, усіс—спать, уĸна—старый.

Въ *множественномъ* числѣ характеристическими буквами мужескаго рода для 1-го и 2-го лица служатъ *д* въ началѣ слога и *р* въ концѣ; для 3-го же лица множественнаго служитъ в, какъ въ началѣ, такъ и въ концѣ слога. Напр. нушіла дæĥæні—наши лица, ĥіттёла вæĥæні—ихъ лица; ĥушa дæĥуті сарра—вы угрюмы, ĥітті вæĥуті саві—они угрюмы; датіс—быть оставленными (въ 1-мъ и во 2-мъ лицѣ), ватіс въ 2-мъ лицѣ; галгаліширĥад (въ 1-мъ и во 2-мъ лицѣ), галгалішівĥад (въ 3-мъ лицѣ) съ дерева (говоря о многихъ мужчинахъ), галгалішір и галгалішів—на деревѣ, ĸулір и ĸулів—въ домѣ, діс и віс—сдѣлаться, дішт̣аті и вішт̣аті—малые, дусіс вусіс—спать, дуĸнаті и вуĸнаті—старые.

b) Характеристическими буквами *женскаго рода единственнаго* числа служатъ *д* въ началѣ слога и *р* въ концѣ. Такимъ образомъ: дæĥ—лицо (когда относится къ женщинѣ), дæĥул—прохладная, датіс—быть оставленной, галгаліширĥад—съ дерева внизъ (о женщ.), галгалішір—на деревѣ (о женщ.), ĸулір—въ домѣ (о женщ.), діс—сдѣлаться, дішт̣ал—малая,

дусіс—спать, дукна—старая. Въ началѣ нѣкоторыхъ существительныхъ встрѣчается р, какъ характеристика женскаго рода: узі—братъ, рузі—сестра, урші—сынъ, рурсі—дочь.

Въ множественномъ числѣ не существуетъ никакого различія между мужескимъ и женскимъ родомъ:

с) Характеристическою буквою *средняго рода единственнаго числа* служитъ *в*, которая употребляется, какъ въ началѣ, такъ и въ концѣ слога. Такимъ образомъ: вæĥ—лицо (о животномъ), вæĥул—холодный, ватіс, галгалішівĥад, галгалішів, кулів, віс, вішţал, вусіс, вукна. Въ *множественномъ* числѣ характеристическими буквами для всѣхъ 3-хъ лицъ служатъ *д* въ началѣ слога и *р* въ концѣ. Такимъ образомъ, предполагая животныя или неодушевленные предметы говорящими, или говоря о нихъ, должно сказать: нушіла дæĥæні, ĥіттēла дæĥæні; ĥітті дæĥуті сарі, датіс, галгалішірĥад, галгалішір, кулір, діс, дішţаті, дусіс, дукнаті

§ 9. Въ числѣ словъ, означающихъ неодушевленные предметы или отвлеченныя понятія, встрѣчаются такія, которыя, хотя и имѣютъ особыя формы для единственнаго и множественнаго числа, но и въ единственномъ принимаютъ характеристическія буквы множественнаго, т. е. *д* или *р*, вмѣсто *в*. Такъ напр. шін—вода: говорится шін лір (а не лів) вода есть и шінані лір—воды суть; подобнымъ образомъ: ĥанĥі земля, ғум—песокъ, га—уголь, зі—соль, ні'—молоко, анқі—пшеница и мукі—ячмень (когда означаютъ зерно, а не растеніе), мура—сѣно (мура сѣнокосное мѣсто в), нірғ—похлебка зав—дождь, зі—соль арц—серебро (въ значеніи металла или денегъ), улівĥа—сѣдло, јæл—грива, дуĥрум—лѣто, ĥев—весна, ĥівшні—осень, мур'улдіш—мужество, æĥғwавзадіш—храбрость, wajғwавзадіш—трусость, адам'ілідіш—человѣчество. Какъ видно, таковыя существительныя суть преимущественно вещественныя, но встрѣчается много необъяснимыхъ аномалій. Такъ напр. находимъ, что јаз желтая мѣдь требуетъ по об-

щимъ правиламъ в, равно-какъ: Ḫіні—зима, æḫдіш—доброта и пр. и пр. Впрочемъ, на счетъ многихъ словъ, сами хюркилинцы находятся въ недоумѣніи.

§ 10. При исчисленіи нѣсколькихъ предметовъ, глаголъ принимаетъ множественную характеристику, хотя бы каждый изъ предметовъ былъ въ единственномъ числѣ и хотя бы всѣ они были одной категоріи. Такимъ образомъ:

Адара, урші́ра, уз̧іра Ḫішқув саві—отецъ, сынъ и братъ здѣсь находятся (саві 3-е лицо множ. числа муж. рода).

Ḫура нура Ḫішқур сарра—ты и я здѣсь находимся (сарра 1-е и 2-е лицо множ. числа муж. и женск. рода).

Ḫура нура æḫтіра—ты и я хороши есмы (æḫті множ. число, ра, вм. сарра).

Уз̧іра руз̧іра æḫті саві—братъ и сестра хороши (саві 3-е лицо множ. числа муж. и женск рода).

Qwæлла урчіра Ḫішқур сарі—корова и лошадь здѣсь находятся (сарі 3-е лицо множ. числа средн. рода).

1-е и 2-е лицо имѣютъ преимущество надъ 3-мъ; мужескій или женскій родъ надъ среднимъ.

Нура Ḫітра Ḫішқур сарра—я и онъ здѣсь находимся (сарра 1-е лицо множ. числа).

Ḫура Ḫітра Ḫішқув сарра—ты и онъ здѣсь находитесь (сарра 2-е лицо множ. числа).

Ḫітра урчіра Ḫішқув саві—онъ и лошадь здѣсь находятся (саві 3-е лицо мн. числа муж. р.).

§ 11. Падежи, встрѣчающіеся въ хюркилинскомъ языкѣ, могутъ быть подведены подъ двѣ категоріи. Первая категорія заключаетъ въ себѣ падежи, обозначающіе отвлеченныя отношенія, вторая—падежи, обозначающіе относительное положеніе въ пространствѣ. Падежи второй категоріи обозначаютъ также множество отвлеченныхъ отношеній, но во всякомъ случаѣ *мѣстная* основа ихъ очевидна: такового рода падежи назовемъ мы вообще *мѣстными*.

Сначала займемся падежами первой категоріи.

§ 12. Для примѣра просклоняемъ слово діс—ножикъ.

	Единственное число.	*Множественное число.*
Именительный.	діс	дісві
Равняющій. . .	дісцад	дісвіцад
Уподобляющій .	дісʒуна (дісʒунті)	дісвіʒуна (дісвіʒунті)
Тожественный.	діс'оан	дісвіоан
Уступающій. .	дісійшіw (р, в)	дісвійшіw (р, в)
Творительный .	дісліи или дісліін или діслііні	дісва или дісваан, или дісваані
Родительный. .	дісла	дісвёла
Дательный. . .	дісліс	дісвес.

Образованіе нѣкоторыхъ изъ этихъ падежныхъ формъ не представляетъ никакихъ затрудненій и можетъ быть объяснено въ немногихъ словахъ.

Падежи *равняющій* и *уподобляющій* образуются помощью присоединенія къ именительному слоговъ цад и ʒуна (ʒунті), какъ въ единственномъ, такъ и во множественномъ числѣ; напр. ада—отецъ, адацад, адаʒуна (адаʒунті), множ. адні—отцы, адніцад, адніʒуна (адніʒунті); анӄі—пшеница, анӄіцад, анӄіʒуна (анӄіʒунті), множ. анӄурві (различнаго рода пшеницы, или поля, засѣянныя пшеницей), анӄурвіцад, анӄурвіʒуна (анӄурвіʒунті); ӈунул—жена, ӈунулцад, ӈунулʒуна (ӈунулʒунті), множ. ӈунні—жены, ӈунніцад, ӈунніʒуна (ӈунніʒунті) и т. д.

Подобнымъ же образомъ падежъ *тожественный* составляется изъ именительнаго помощью присоединенія къ нему слога *оан*, при чемъ должно замѣтить, что, если именительный кончается на согласную, то она въ произношеніи не сливается съ слогомъ оан и, посему, должна быть отдѣлена отъ него надстрочною запятою (§ 5). Напр. дуӄ—ярмо, дуӄ'оан, множ. дуӄані—ярма, дуӄаніоан; шін—вода, шін'оан, множ. шінані—воды, шінаніоан; анӄі—пшеница, анӄіоан, множ. анӄурві, анӄурвіоан.

Падежъ *уступающій* образуется въ обоихъ числахъ помощью присоединенія къ именительному слога ijшiw (р, в), если именительный кончается на согласную, и jшiw (р, в), если кончается на гласную. Перемѣна родовыхъ буквъ зависитъ отъ рода предмета, о которомъ говорится. Такимъ образомъ: отъ дуқ—ярмо—дуқijшiw (р, в), множ. дуқани—дуқанijшiw (р, в); ада—отецъ—адajшiw (р, в), адни—отцы—аднijшiw (р, в); ƀунул—жена—ƀунулijшiw (р, в), ƀунни—жены—ƀунijшiw (р, в).

Остается разсмотрѣть правила образованія падежей творительнаго, родительнаго, дательнаго и именительнаго множественнаго числа.

§ 13. За немногими исключеніями, слѣдующіе примѣры представляютъ всѣ случайности падежныхъ формъ хюркилинскихъ существительныхъ.

Единственное число.	*Множественное число.*
Имен.. шанг—котелъ	шунгрi
Твор. . шанглi, шангліін, шангліині	шунгра, шунграан, шунграані
Род . . шангла	шунгрēла
Дат. . шангліс	шунгрес
Имен.. вiƀ—волкъ	вуƀi
Твор. . вiƀлi, вiƀліін, вiƀліині	вуƀа, вуƀаан, вуƀаані
Род . . вiƀла	вуƀēла
Дат. . вiƀліс	вуƀес
Имен.. ƀа—огонь	ƀамі
Твор. . ƀалi, ƀаліін, ƀаліині	ƀама, ƀамаан, ƀамаані
Род . . ƀā	ƀамēла
Дат. . ƀаліс	ƀамес
Имен.. ада—отецъ	адні
Твор. . адаан, адаані	адна, аднаан, аднаані
Род . . адала	аднēла
Дат. . адас	аднес

Имен..	кӏӏара—плечо	кӏӏруві
Твор. .	кӏӏаллі, кӏӏаллііи, кӏӏаллііні	кӏӏрува, кӏӏруваан, кӏӏруваані
Род. .	кӏӏалла	кӏӏрувёла
Дат. .	кӏӏалліс	кӏӏрувес
Имен..	анӏӏі—пшеница	анӏӏурві
Твор. .	анӏӏілі, анӏӏіліи, анӏӏілііні	анӏӏурва, анӏӏурваан, анӏӏурваані
Род. .	анӏӏё	анӏӏурвёла
Дат. .	анӏӏіліс	анӏӏурвес
Имен..	ӏwаніла—подушка	ӏwаннуві
Твор. .	ӏwанij, ӏwанij'ін, ӏwанij'іні	ӏwаннува, ӏwаннуваан, ӏwаннуваані
Род. .	ӏwанё	ӏwаннувёла
Дат. .	ӏwанійс	ӏwаннувес
Имен..	узі—братъ	узві
Твор. .	узілі, узіліи, узілііні, также узііи, узііні	узва, узваан, узваані
Род. .	узіла	узвёла
Дат. .	узіліс	узвес
Имен..	мікірі—грудь	мікірті
Твор. .	мікіллі, мікілліи, мікілліні	мікірта, мікіртаан, мікіртаані
Род. .	мікілла	мікіртёла
Дат. .	мікілліс	мікіртес
Имен..	ӏунул—жена	ӏунні
Твор. .	ӏунуj, ӏуннуj'ін, ӏунуj'іні	ӏунна, ӏуннаан, ӏуннаані
Род. .	ӏунwā	ӏуннёла
Дат. .	ӏунуjс	ӏуннес
Имен..	шін—вода	шінані
Твор. .	шij, шij'ін, шij'іні	шінана, шінанаан, шінанаані
Род. .	шё	шінанёла

Дат. .	шіjс	шінанес
Имен. .	суӄван—чоха	суӄвунті
Твор. .	суӄвај, суӄвај'ін, суӄвај'іні	суӄвунта, суӄвунтаан, суӄвунтаані
Род . .	суӄвā	суӄвунтēла
Дат. .	суӄвајс	суӄвунтес

§ 14. Прежде чѣмъ приступимъ къ разсмотрѣнію правилъ образованія *творительнаго* падежа единственнаго числа, замѣтимъ, что три формы его, которыя показаны въ предыдущихъ примѣрахъ, не представляютъ никакого взаимнаго различія, ни по значенію, ни по употребленію. Вторая форма постоянно образуется посредствомъ присоединенія къ первой окончанія ін, третья посредствомъ присоединенія іні. Такимъ образомъ, намъ предстоитъ лишь разсмотрѣть, какъ образуется 1-я простѣйшая форма творительнаго.

а) Существительныя, кончащіяся на согласную, если только она есть ни р, ни л, ни н, образуютъ творительный падежъ единственнаго числа помощію присоединенія къ именительному слога лі. Напр. арц—серебро—арцлі, вурт—сметана—вуртлі, вуруш—тюфякъ—вурушлі, ваʒ—мѣсяцъ—ваʒлі, віӄ—голова—віӄлі, віƀ—волкъ—віƀлі, ʒавш—рыба—ʒавшлі, ʒум—песокъ—ʒумлі, ʒај—слово—ʒајлі, дураʒ—соха—дураʒлі, дуӄ—ярмо—дуӄлі, діс—ножикъ—дісlі, дум—коверъ—думлі, дірк—конюшня—дірклі, дус—годъ—дуслі, дуƀрум—лѣто—дуƀрумлі, дуƀ—бѣгъ—дуƀлі, ʒав—дождь—ʒавлі, ḥалмаʒ—другъ—ḥалмаʒлі, ḥарӄ—рѣка—ḥарӄлі, ḥев—весна—ḥевлі, јаз—мѣдь—јазлі, ӄаваʇ—подносъ—ӄаваʇлі, ӄалḥ—крыша—ӄалḥлі, ӄwæв—шея—ӄwævлі, ӄ̆wænӄ̆—носъ—ӄ̆wænӄ̆лі, ӄаӄ—спина—ӄаӄлі, ӄуш—птица—ӄушлі, ӄywat—сила—ӄywatлі, лаʒ—рабъ—лаʒлі, міў—дубъ—міўлі, мулерӄ̆—червякъ—мулерӄ̆лі, нірʒ—супъ—нірʒлі, нæӄ—рука—нæӄлі, ӄаƀ—хлѣбъ—ӄаƀлі, ḥawадіш—масло—ḥawадішлі, ḥініʒ—родникъ—ḥініʒлі, тæј—жеребенокъ—тæјлі, ʇwæḥ—нога—ʇwæḥлі, wахчаг—

шалвары—wахчаглі, улqај—окно—улqајлі, wæɦ—лицо—wæɦлі, хіw—орѣхъ—хіwлі, чарх—тѣло—чархлі, чіраʒ—свѣча—чіраʒлі, шанг—котелъ—шанглі, шаh—шахъ—шаhлі, и пр. Унц—быкъ имѣетъ для творительнаго формы: унцлі и унцуун, унцууні; шурај—озеро—шурајлі и шурај'ін, шурај'іні.

b) Существительныя, кончащіяся на р, превращаютъ его въ л передъ окончаніемъ лі (§ 4), напр. hурhур—узда—hурhуллі, ɦæвсур—архалукъ—ɦæвсуллі, муɧур—борода—муɧуллі, муір—сонъ—муіллі, qар—трава—qаллі и т. п.

c) Существительныя, кончащіяся на л или н въ именительномъ, замѣняютъ таковыя окончанія черезъ j въ творительномъ, откуда происходятъ также формы j'ін и j'іні. Напр. варткел—олень—варткеј (варткеј'ін, варткеј'іні), зен—убытокъ—зеј, ɦунул—жена—ɦунуј, јæл—грива—јæј, қуɧул—ложка—қуɧуј, қараканъ—аварецъ—қаракај, мур'ул—мужъ—мур'уј, qwæл—корова—qwæј, суқван—чоха—суқвај, супіл—усъ—супіј, сіқал—вещь—сіқај, урцул—дрова—урцуј, шін—вода—шіј и т. п. ɦаɦалал—утро имѣетъ творительный—ɦаɦај.

d) Существительныя, кончащіяся на гласную, если только ей не предшествуютъ ни р, ни л, обыкновенно присоединяютъ слогъ лі къ именительному, напр. а—желудокъ бараній—алі, ав'а—курица—ав'алі, анқі—пшеница—анқілі, анда—лобъ—андалі, вуріда—топоръ—вурідалі, вурха—потолокъ—вурхалі, варɦі—солнце—варɦілі, ғуві—мостъ—ғувілі, ʒwавза—мужчина—ʒwавзалі, галга—дерево—галгалі, ганʒі—лѣстница—ганʒілі, гwаʒа—кобыла—гwаʒалі, гата—кошка—гаталі, гурда—лисица—гурдалі, га—уголь—галі, дувсі—красная мѣдь—дувсілі, дуɦæ—снѣгъ—дуɦælі, даʒwа—пѣтухъ—даʒwалі, дірqа—равнина—дірqалі, дуғі—ночь—дуғілі, дурɦwæ—ребенокъ—дурɦwælі, ʒі—соль—ʒілі, hаја—веревка—hајалі, hуні—дорога—hунілі, ɦawа—рубаха—ɦawалі, ɦæнʒа—паукъ ɦæнʒалі, ɦамɦа—оселъ—ɦамɦалі, ɦæка—шуба—ɦækалі, ɧірɧwа—дымъ—ɧірɧwалі, кwані—животъ—кwанілі, кіwа—ба-

ранъ—kiwалі, қаʒа—лопата—қаʒалі, қімі—хвостъ—ʒімілі, қа—листъ—қалі, ку—пашня—кулі, кулкі—воръ—кулкілі, ќаќава—куропатка—ќаќавалі, ќæна—ворона—ќæналі, ќарќа—камень—ќарќалі, ќача—теленокъ—ќачалі, ќадаʒа—запрещеніе—ќадаʒалі, ліга—кость—лігалі, ліћі—ухо—ліћілі, луʈі—подкова—луʈілі, мукі—ячмень—мукілі, мурhі—золото—мурhілі, мі'—ледъ—мі'лі, мукакі—рогъ—мукакілі, мухча—кошелекъ—мухчалі, ні'—молоко—ні'лі, нусіа—сыръ—нусіалі, нікwa—ноготь—нікwалі, қаца—папаха—қацалі, қаqа—ущелье—қаqалі, қæjда—видъ—қæjдалі, ћівшні—осень—ћівшнілі, ћіні—зима—ћінілі, ћаʈа—лягушка—ћаʈалі, ћанђі—земля—ћанђілі, ћwамі—отверзтіе—ћwамілі, рузі—сестра—рузілі, руссі—дочь—руссілі, wawa—цвѣтокъ—wawалі, улівћа—сѣдло—улівћалі, унʒа—дверь—унʒалі, ур'і—звѣзда—ур'ілі, урћwa—курица—урћwалі, урчі—лошадь—урчілі, waβa—лѣсъ—waβалі, wацa—мышь—wацалі, узі—братъ—узілі, урші—сынъ—уршілі, урћу—море—урћулі, урћа—молотильня—урћалі, xwi—собака—xwілі, ђуві—очагъ—ђувілі, ђа—огонь—ђалі, чаʈа—ласточка—чаʈалі, ɬіқа—цыпленокъ—ɬіқалі, ɬака—орелъ—ɬакалі, шірші—лукъ (раст.)—шіршілі, ші—деревня—шілі и т. п. Ада—отецъ—адаан, ава—мать—аваан, узі—братъ—узіліін и узіін, қаді—кади—қадіін.

e) Существительныя, кончащіяся на ра или рі, въ творительномъ замѣняютъ эти слоги посредствомъ ллі: гунірі—сѣновалъ—гуніллі, гідгарі—яйцо—гідгаллі, ђівќæрі—воробей—ђівќæллі, дувура—гора—дувуллі, куβара—плечо—куβаллі, кувзара—земледѣлецъ—кувзаллі, муцарі—стѣна—муцаллі, мікірі—грудь—мікіллі, уркура—арба—уркуллі. Всѣ эти слова суть трехсложныя; мура—сѣно—муралі, ћwарі—заяцъ—ћwарілі, цура—свинья—цуралі, ћірē полдень имѣетъ творительный ћірej.

f) Существительныя, кончащіяся на ла или лі, замѣняютъ въ творительномъ эти слоги большею частію посредствомъ j,

какъ-то: адам'ілі—человѣкъ—адам'ij, арӄæла—шелкъ—арӄæj, ӄулі—глазъ—ӄуj, ӄалі—домъ—ӄaj, ḫwaніла—подушка—ḫwaнij, урґала—середина—урґaj, ӷiӷімкала—бабочка—ӷiӷімкaj, ӻiӻала—змѣя—ӻiӻaj; ḫілала—задъ, имѣетъ—ḫілалaj, дawла—богатство—дawлалі, муӄлі—ротъ—муӄлілі, ула—сито—улалі.

§ 15. Самое употребительное окончаніе *родительнаго* падежа единственнаго числа есть *ла*, которое, слѣдовательно, только конечною гласною отличается отъ формы творительнаго падежа на лі. Такимъ образомъ имѣемъ для предыдущихъ примѣровъ: арцла, вуртла, вурушла, ваʒла, віқла, віӷла, ʠавшла и т. д. Унц, быкъ, имѣетъ двѣ формы родительнаго: унцула и унцла. Подобнымъ образомъ: ḫурḫулла, ӄæвсулла, муӷулла, муілла, ʠалла.

Существительныя, кончащіяся на ал или ан имѣютъ родительный на ā; æл—ǣ; ел, ен, іл, ін—ē; ул—wā. Такимъ образомъ: qwæл—qwǣ, сіқал—сіқā, қараḳан—қараḳā, суӄван—суӄвā, jæл—jǣ, варткел—варткē, зен—зē, супіл—супē, шін—шē, ӄунул—ӄунwā, қуӷул—қуӷwā, мур'ул—мур'wā, урцул—урцwā. ʠаḫалал имѣетъ родительный ʠаḫā.

Существительныя, означающія предметы неодушевленные и кончащіяся на а или æ, если только окончанію не предшествуютъ ни р, ни л, принимаютъ для родительнаго ā или ǣ. Напр. а—ā, арӄæ—путешествіе—арӄǣ, анда—андā, вурідa—вурідā, вурха—вурхā, галга—галгā, га—гā, дуӄæ—дуӄǣ, дірqa—дірqā, ḫajа—ḫajā, ӄawa—ӄawā, ӄæка—ӄæкā, ḫірḫwa—ḫірḫwā, қаʈа—қаʈā, қа—қā, ḳарḳа—ḳарḳā, ḳадаʒа—ḳадаʒā, ліга—лігā, мухча—мухчā, нусіа—нусіā, нікwa—нікwā, qaцa—qaцā, qaqa—qaqā, qæjда—qæjдā, wawa—wawā, улівḫа—улівḫā, унʒа—унʒā, waӷa—waӷā, урḫа—урḫā, ӷa—ӷā. Существительныя же, кончащіяся на а и означающія существа одушевленныя, разумныя и безсмысленныя, образуютъ родительный присоединеніемъ слога ла къ формѣ именительнаго. Напр. ада—адала, ава—авала, ʠwавза—ʠwавзала, гwаза—гwазала, гата—

гатала, гурда—гурдала, ӄамӄа—ӄамӄала, кiwa—кiwала, ӄакава—ӄакавала, ӄæна—ӄænала, ӄача—ӄачала, ҕаҭа—ҕаҭала, урҕwa—урҕwала, waца—wацала, чаҭа—чаҭала, ҫiқа—ҫiқала, ҫака—ҫакала; дурӄwæ, ребенокъ, имѣетъ въ родительномъ дурӄwæла или дурӄwæ. Существительныя, кончащіяся на *ра,* образуютъ родительный на лла: дувулла, куӷалла, кувзалла, уркулла; цура имѣетъ цурала, мура—мурā. Кончащіяся на ала имѣютъ родительный на ā: ҕiлала—ҕiлā, урґала—урґā, ӷiӷiмкала—ӷiӷiмкā, ҫiҫала—ҫiчā; арӄæла—шелкъ имѣетъ—арӄæ, ҕwaниla—ҕwанē, дawла—дawлā, ула—улā.

Ӄiрē, полдень, сохраняетъ ту же форму—ӄiрē и въ родительномъ.

Существительныя, кончащіяся на і, принимаютъ въ родительномъ ē, какъ-то: анқi—анқē, варӄi—варӄē, ґувi—ґувē, ганзi—ганзē, дувсi—дувсē, дуґi—дугē, зi—зē, ҕуni—ҕунē, кwанi—кwанē, қimi—қimē, лiӄi—лiӄē, луҭi—луҭē, мукi—мукē, мурҕi—мурҕē, мукакi-мукакē, ҕівшні—ҕівшнē, ҕіні—ҕіне, ҕанӷi-ҕанӷē, ҕwамi—ҕwамē, рурсi—рурсē, ур'i—ур'ē, урші—ршē, xwi—xwē, ӷувi—ӷувē, шірші—шіршē, ші—шē. Но кулкі имѣетъ кулкіла, мі'—мі'ла, ні'—ні'ла, рузі—рузіла, урчі—урчіла, узі—узіла. Трехсложныя, кончащіяся въ именительномъ на рі, имѣютъ родительный на лла: гунілла, гідгалла, ҕівӄælla, муцалла, мікілла; ҕwарі имѣетъ ҕwаріла. Изъ числа кончащихся на лі: адам'ілі имѣетъ адам'ē, ӄулі—ӄwā, калі—кā, муӄілі—муӄілē.

Существительныя, кончащіяся на у, имѣютъ родительный на wā: кy—кwā, урҕу—урҕwā, дару—лѣкарство—дарwā, даршу—примиреніе—даршwā.

§ 16. При извѣстной формѣ творительнаго падежа, образованіе *дательнаго* единственнаго числа не представляетъ никакихъ затрудненій: къ простѣйшей формѣ творительнаго присоединяется с. Такимъ образомъ: арцліс, вуртліс, вурушліс и пр., ҕурҕулліс и пр., варткејс, зејс, ӄунујс и пр., анқіліс, анда-

ліс и пр., гуніллiс, гідалліс и пр., адам'ijс, ɦуjс, ƙajс и пр. Ада—отецъ имѣетъ въ дательномъ адас, ава—мать—авас.

§ 17. Общее окончаніе *именительнаго падежа множественнаго числа* есть буква і, впереди которой, въ большей части случаевъ, вводится одна изъ буквъ: н, в, м, р, т. Гласныя именительнаго единственнаго часто подвергаются измѣненіямъ при образованіи множественнаго числа. Всѣ таковыя условія едва ли можно подвести подъ опредѣленныя правила. При томъ, нерѣдко встрѣчаются существительныя, имѣющія для множественнаго числа нѣсколько формъ, не представляющихъ никакого взаимнаго различія по значенію. Объ этихъ формахъ природные хюркилинцы обыкновенно отзываются, что можно сказать *и такъ, и такъ*. Разсмотримъ особо всѣ формы, которыя можетъ принимать множественное число.

а) *Окончаніе і.*

Самая простая форма встрѣчается для весьма немногихъ существительныхъ, кончащихся на согласную и присоединяющихъ къ ней і для множественнаго числа. Таковы суть: qwæл—корова—qwæлі, унц—быкъ—унці, хiw—орѣхъ—хiwi; урчі—лошадь имѣетъ и во множественномъ урчі, міґ—дубъ и жолудь—міґwi. Выпускаютъ предпослѣднюю гласную: ɦівƙæрі—воробей—ɦівƙрі, қуɦул—ложка—қуɦлі, уркура—арба—уркрі; перемѣняютъ а или і на у: адам'ілі—человѣкъ—адам'улі, віɦ—волкъ—вуɦі, гідгарі—яйцо—гідгурі, қараƙан—аварецъ—қараƙуні, ƙувзара—земледѣлецъ—ƙувзурі, ɦіɦімкала—бабочка—ɦіɦімкулі, іміала—муравей—іміулі, ваɦмі—снопъ—вуɦмі; вік—голова имѣетъ вурґі, рѣдко вікані; ƙалі—домъ—ƙуллі, мулерƙ—червякъ—мулƙі, мур'ул—мужъ—му'лі.

b) *Окончаніе ні* встрѣчается весьма часто.

Слѣдующія слова, кончащіяся на согласную, вводятъ а передъ окончаніемъ ні: арц—серебро—арцані, вурт—сметана—вуртані, вік—голова—вікані, wæї—лицо—дæїæні и вæїæні (§ 8), гаw—дымъ—гаwані, қум—песокъ—қумані, қај—слово

—ʁajani, дуӄ—ярмо—дуӄani, дум—коверъ—думани, дуƀ—бѣгъ —дуƀani, зен—убытокъ—зенани, ʒав—дождь—ʒавани, ĥев—весна—ĥевани, jæл—грива—jælani, ĸwæв—шея—ĸwævani, ĸaĸ—спина—ĸaĸani, ĸуш—птица—ĸушани, нірʁ—похлебка —нірʁani, ƀawадіш—масло—ƀawадішани, шін—вода—шінани, шаh—шахъ—шаhани.

Слѣдующія слова, кончащіяся на согласную, вводятъ у передъ окончаніемъ ні: дураʒ—соха—дураʒуні (чаще дурʒмі), ƀалмаʁ—другъ—ƀалмаʁуні, ӄават—подносъ—ӄаватуні, ĸуwат —сила—ĸуwатуні, wахчаг—шальвары—wахчагуні.

Слова двусложныя, кончащіяся на гласную, обыкновенно выпускаютъ ее передъ окончаніемъ ні, напр. ада—отецъ—адні, ава—мать—авні, вурха—потолокъ—вурхні, ĝуві—мостъ—ĝувні, гата—кошка—гатні, гурда—лисица—гурдні, гwаза—кобыла—гузні, гwаƀа—сука—гуƀні, ʁwавза—мужчина—ʁувзні, дувсі—мѣдь—дувсні, ĥawa—рубаха—ĥawні, ĥæка—шуба—ĥækні, кіwa—баранъ—кіwні, ӄаӄа—лопата—ӄаӄні, ĸулкі—воръ—ĸулкні, ĸача—теленокъ—ĸачні, мухча—кошелекъ—мухчні, ӄапа—папаха—ӄапні, ƀаӄа—лягушка—ƀаӄні, wawa—цвѣтокъ—wawні, wапа—мышь—wапні, урƀу—море—урƀні, ĝуві—очагъ—ĝувні, чаӄа—ласточка—чаӄні, ӽіӄа—цыпленокъ —ӽіӄні, ӽака—орелъ—ӽакні. Слѣдующія слова, оканчивающіяся на wa и wæ, отбрасываютъ этотъ слогъ передъ окончаніемъ ні, напр. даʁwa—пѣтухъ—даʁні, дурƀwæ—ребенокъ—дурƀні, ƀірƀwa—дымъ—ƀірƀні, урƀwa—курица—урƀні.

Трехсложныя слова, кончащіяся на гласную, принимаютъ окончаніе уні; ĸадаʁа—запрещеніе—ĸадаʁуні, улівƀа—сѣдло —улівƀуні; вуріда—топоръ имѣетъ вурдуні, ĸаĸава—куропатка—ĸаĸвуні, дарріа—копна—дарріуні.

Варƀі—день имѣетъ варƀні, ƀунул—жена—ƀунні.

с) Окончаніе *ві* всего чаще встрѣчается въ видѣ *урві и увві*, какъ то: анӄі—пшеница—анӄурві, анда—лобъ—андруві, ганʒі—лѣстница—ганʒруві, дірӄа—равнина—дірӄурві,

дуґі—ночь—дуґруві, мукі—ячмень—мукурві и мукруві, qaqa—ущелье—qaqурві и qaqрумі, qæjда—видъ—qæjдурві, дæкі—рана—дæкруві, ɦіні—зима—ɦінурві, ɦанɧі—земля—ɦанɧурві, унʒа—дверь—унʒурві, waɸа—лѣсъ—waɸурві, урɦа—молотильня—урɦурві, дуɬæ—снѣгъ—дуɬурві, ɦініʒ—родникъ—ɦінʒурві и ɦінʒруві.

Изъ числа односложныхъ словъ, кончащихся на согласную, находимъ: діс—ножикъ—дісві, нæк—рука—нæкві; ќwænќ—носъ имѣетъ ќwænќwæві, дірк—конюшня—дуркві, діw—слово—дуɦві.

Двухсложныя слова, кончащіяся на гласную, обыкновенно отбрасываютъ ее передъ окончаніемъ ві, какъ то: ɦаја—веревка—ɦајві, ɬулі—глазъ—ɬулві, ɬæнţа—паукъ—ɬæнţві и ɬæнţурві, ліɬі—ухо—ліɬві, мура—сѣно—мурві, руʒі—сестра—руʒві, рурсі—дочь—рурсві, уʒі—братъ—уʒві, урші—сынъ—уршві; нусіа—сыръ имѣетъ нусві; вводятъ у впереди окончанія ві: галга—дерево—галгуві, ќарќа—камень—ќарќуві, ліга—кость—лігуві, муɬлі—ротъ—муɬлуві. Гунірі—сѣновалъ имѣетъ гуннуві, дуɦала—крыло—дуɦлуві, ʒіхіні—перекладина—ʒіхнуві, куɸара—плечо—куɸруві, ɧwаніла—подушка—ɧwаннуві, ваɦана—причина—ваɦнуві, нікwа—ноготь—нікуві; мі'—ледъ имѣетъ мі'ві и му'ві.

d) Окончаніе *мі* присоединяютъ прямо къ именительному единственнаго числа слова: дус—годъ—дусмі, қа—листъ—қамі, ку—пашня—кумі, ţwæɬ—нога—ţwæɬмі, ɸа—огонь—ɸамі, ші—селеніе—шімі; выпускаютъ при этомъ гласную конечнаго слога: вуруш—тюфякъ—вуршмі, дураʒ—соха—дурʒмі (также дураʒуні), луţі—подкова—луţмі, дару—лѣкарство—дармі, ɧwарі—заяцъ—ɧwармі, цура—свинья—цурмі; ур'і—звѣзда имѣетъ ур'мі, віқрі—свидѣтель—віқрумі, ʒwарі—борозда—ʒурмі, dawла—богатство—dawлумі, ула—сито—уллумі, ɬіɬала—змѣя—ɬіɬлумі, ќæна—ворона—ќwæммі, кwані—животъ—куммі.

e) Слѣдующія существительныя односложныя и заключа-

ющія въ себѣ гласную а, принимаютъ во множественномъ окончаніе рі, при чемъ а превращается въ у: ваз—мѣсяцъ —вузрі, анк—садъ—ункрі, ғавш—рыба—ғувшрі, ĥарқ—рѣка —ĥурқрі, јаз—мѣдь—јузрі, калĥ—крыша—кулĥрі, qар—трава—qуррі, qаб—хлѣбъ—qубрі, чарх—тѣло—чурхрі, шанг—котелъ—шунгрі. Подобнымъ же образомъ: ĥамĥа—оселъ—ĥумĥрі, мукакі—рогъ—мукукурі; қімі—хвостъ имѣетъ қімрі, ћwамі—отверзтіе—ћwамрі; тæј—жеребенокъ имѣетъ тwæјрі, хwі—собака—хурі, hуні—дорога—hундурі (также hуммі).

f) Окончаніе *ті* множественнаго присоединяютъ къ именительному падежу единственнаго числа существительныя: варткел—олень—варткелті, дубрум—лѣто—дубрумті, ћаћалал—утро—ћаћалалті, hурhур—узда—hурhурті, ваґала—помощь—ваґалаті, ĥævсур—архалукъ—ĥævсурті, мубур—борода—мубурті, муір—сонъ—муірті, супіл—усъ—супілті, сіқал—вещь —сіқалті, улqај—окно—улqајті, урцул—дрова—урцулті, шурај—озеро—шурајті. Слѣдующія трехсложныя отбрасываютъ конечную гласную: дувура—гора—дувурті, мікірі—грудь—мікірті, ћілала—задъ—ћілалті, урґала — середина — урґалті. Перемѣняютъ а на у: лаз—рабъ—лузті, муцарі—стѣна—муцурті, далај—пѣсня—далујті, сукван—чоха—суквунті и суквантi; вазріґан—торговецъ—вазріґуні и вазріґанті.

§ 18. Какъ мы видимъ, образованіе именительнаго падежа множественнаго числа не можетъ быть подведено подъ опредѣленныя правила, но, по данной формѣ именительнаго, образованіе всѣхъ прочихъ падежей множественнаго числа не представляетъ ни малѣйшихъ затрудненій.

а) *Творительный* падежъ образуется изъ именительнаго перемѣной окончанія і на а. Такимъ образомъ: qwælі—qwæла, унці—унца, арцані—арцана, адні—адна, анқурві—анқурва, дусмі—дусма, вузрі—вузра, варткелті—варткелта. Подобно какъ и въ единственномъ числѣ, творительный множественнаго

принимаетъ еще формы на ан и на ані: qwælaan или qwælaані, унцаан или унцаані и т. д.

b) *Родительный* падежъ образуется изъ именительнаго перемѣной окончанія і на ёла: qwælёла, унцёла, арцанёла, аднёла, анқурвёла, дусмёла, вузрёла, варткелтёла.

c) *Дательный* падежъ образуется изъ именительнаго перемѣной оканчанія і на ес: qwælес, унцес, арцанес, аднес, анқурвес, дусмес, вузрес, варткелтес.

§ 19. Слѣдующія предложенія представляютъ примѣры употребленія всѣхъ этихъ падежей.

Именительный: тупанг ваӷлі саві—*ружье* пусто есть, т. е. не заряжено.

Діла узілі віӷ ӈавушів—моимъ братомъ убитъ *волкъ*.

Ӈула ада духул сај—твой *отецъ* уменъ есть.

Діла ава æӈна сарі—твоя *мать* хороша есть.

Нушіла дурӈіні qур'ајзів саві—наши *дѣти* въ школѣ находятся, букв. въ коранѣ находятся, т. е. изучаютъ коранъ.

Іш варӈі ӄувзурі дузанервіqwæн—сегодня *земледѣльцы* въ лѣсъ пошли, т. е. по дрова или т. п.

Іш дус вурӈіні æӈті сарі—въ этомъ году *дни* хороши суть.

§ 20. *Равняющій:* діла узі ӈуцад ліwрі—мой братъ *съ тебя* былъ (ростомъ или годами).

Муqара сунна авацад лів—ягненокъ *съ* свою *мать* есть.

Нуніцад тавтурті ділӌін ӈунна—*сколько мною* книги да прочитаются и тобою, т. е. прочитай столько же книгъ, сколько я.

Нушіла шав æӈтіцад wајті урӈра лів—въ нашемъ аулѣ сколько *хорошихъ* дурные и люди суть, т. е. сколько хорошихъ, столько и дурныхъ людей.

Ӈушацад wааслі нура qур'ај уӌус—*съ васъ* когда выросту, и я кораномъ читать буду, т. е. буду читать коранъ.

Ӈушіла шарцад ӈæј'оантёгу нушіла шар—въ вашемъ

сколько аулъ животныхъ нѣтъ въ нашемъ аулѣ, т е. у васъ болѣе скота, чѣмъ у насъ.

§ 21. *Уподобляющій:* ĥуʒуна узі івқів діла—*подобный тебѣ* братъ умеръ мой, т. е. у меня умеръ братъ, подобный тебѣ.

Ĥішді twæjразівад æĥнаʒуна ĥудвуца—изъ этихъ жеребятъ *хорошему подобнаго* тебѣ поймай, т. е. изъ числа этихъ жеребятъ возьми себѣ получше.

Ĥушіла адаʒунті духуті дітаĥірā ĥушара—вашему *подобными отцу* умными сдѣлайтесь и вы, т. е. будьте умны подобно вашему отцу. Здѣсь отцу уподобляются *дѣти* множ. число, и по сему адаʒунті.

Ĥіт дурĥwæ сунна узвіʒуна саj—этотъ ребенокъ на своихъ братьевъ похожъ.

Нушіла дурзајзірад ђаrwатіʒунті муqрі ĥуд луғас—изъ нашего стада *красивымъ подобныхъ* ягнятъ тебѣ отдамъ, т. е. изъ нашего стада отдамъ тебѣ тѣхъ ягнятъ, которые получше.

Ĥішді куллііʒунті сарі нушіла кулліра—этимъ *подобные домамъ* суть наши и дома, т. е. и наши дома похожи на эти.

§ 22. *Тожественный:* ђарав нап'оан ʃудаллијрар—арабъ *какъ нефть* черный бываетъ.

Адаоан урші маĥур аĥін—*какъ отецъ* сынъ безуменъ не есть, т. е. сынъ не такой безумецъ, какъ отецъ.

Ĥуоан ну урух аĥірус цураліђіw—*какъ ты* я боязливъ не буду около кабана, т. е. я не боюсь, какъ ты, кабана.

Ĥушаоан ђамадлі ерхwіс аĥірус ну галгаліші—*какъ вы*, легко взлѣзть не могу я на дерево.

Ĥула узвіоан укуʃлёĥінні ĥу—*какъ* твои *братья* ты не еси блѣдный, т. е. ты не блѣденъ, какъ твои братья.

Ĥура унёліwѣін царілті мутæђлімтіоан—и ты хорошо учись, *какъ* другіе *ученики*.

§ 23. *Уступающій:* Ъwарijшів гурда кæркіл вірар—*чъмъ заяцъ*, лисица быстрѣе.

Авајшір рурсі духул сарі—*чъмъ мать*, дочь умнѣе.

Ӄуjшiw ну акліра—*чъмъ ты*, я выше.

Wiҕал аӄвуҷантијшів ца уҷані hалаw саj—десять *чъмъ безграмотныхъ*, одинъ грамотный впереди есть, т. е. одинъ грамотный болѣе стоитъ, чѣмъ десять безграмотныхъ.

Дawлашівтијшів міскінті вакал саві нушіла шав—*чъмъ богатыхъ*, бѣдныхъ много есть въ нашемъ аулѣ, т. е. въ нашемъ аулѣ болѣе бѣдныхъ, чѣмъ богатыхъ.

Ӄула авајшір æӄна ӄǣ ӄунул адам'ілі шеӄдаіра нуні—*чъмъ* твоя *мать*, хорошаго нрава женщина не видана мною, т. е. не видывалъ *я* женщины столь благонравной, какъ твоя мать.

Нушілајшів кæркіл урчēгу нушіла шав—*чъмъ наша* быстрая лошадь нѣтъ въ нашемъ аулѣ, т. е. въ нашемъ аулѣ нѣтъ лошади быстрѣе нашей.

§ 24. *Творительный:* нуні Ъwарі ӄавушіра тупанглі—*мною* заяцъ убитъ *ружьемъ*.

Ӄула узілі hawæкæра ну—твоимъ *братомъ* выгнанъ я.

Нуні дірӄалі вæкæра хwіліші—*мною палкою* ударено по собакѣ, т. е. я ударилъ палкой собаку.

hіш ӄæвсур ӄула рузілі арцівіл саві—этотъ бешметъ твоей *сестрой* скроенъ былъ.

ВуЪмі дуґулі сарі унца—снопы съѣдаются быками.

Дуґі дакал маза ӄадушілі сарі вуҕа—вчера много овецъ убито (растерзано) было *волками*.

Æӄті дурӄна ада авала івіл віqу—хорошими *дѣтьми отцомъ-матерью* сказанное дѣлается.

§ 25. *Родительный:* тупангла ӄærӄæ кæркіл вірар—*ружья* пуля быстрая бываетъ, т. е. ружейная пуля быстра.

Ќінӄā вæӄ вуґал вірар—*кинжала* лезвіе остро бываетъ.

Діла узіла уршē калі саві hіш—моего *брата сына* домъ есть этотъ.

Нушіла унцēла дуґіні адірхуллі сарі—нашихъ *быковъ* кормъ конченъ есть.

Шантēла муса нушаан вірцаґвірцуґāа—*аульныхъ жителей* угодье нами не продается.

Діла уршвēла дурґіні духуті саві—нашихъ *сыновей* дѣти (наши внуки) умны суть.

§ 26. *Дательный:* унц варсвæqіра урчіліс—быкъ промѣнянъ (мною) *лошади*, т. е. на лошадь.

Адас аґвігул сіqал намра аґвігі—*отцу* не желаемая вещь и мнѣ не желательна, т. е. чего отецъ не хочетъ, того и я не хочу.

Діла уршіліс сајіјшіw хwалајс ǩуллуǩ вæqіс вігуǩу—моему сыну себя *большему* услугу сдѣлать желательно, т. е. мой сынъ желаетъ услужить старшему себя.

Нушіла ґæј'оантес qарагу дувурташів—нашимъ скотамъ (нашей скотинѣ) нѣтъ травы на горахъ, т. е. для нашей скотины нѣтъ на горахъ корма.

Муршвес аршіqwæні вурґар нушіла шав—*серпамъ* жнецы найдутся въ нашемъ аулѣ, т. е. найдется кому жать нашими серпами. (Обыкновенно хозяинъ заготовляетъ серпы и даритъ ихъ жнецамъ въ видѣ уплаты за работу).

Міскінтес садаqа ваqāлі кірі віур—*бѣднымъ* милостыня если сдѣлается, благо тому, кто подаетъ милостыню бѣднымъ.

§ 27. Основныя формы *мѣстныхъ* падежей принимаютъ существительныя, обозначающія цѣль *движенія*, когда при этомъ не выражается никакого различія въ относительномъ положеніи предмета движущагося и предмета, къ которому или въ который производится движеніе, т. е. когда ни одинъ изъ нихъ не выше и не ниже другого. Таковыя формы образуются посредствомъ присоединенія слоговъ зі, чу или ǰі къ простѣйшей формѣ творительнаго падежа единственнаго или множественнаго чиселъ, т. е. къ окончаніямъ лі, ј или а (§§ 14 и 18). Такимъ образомъ отъ діс ножикъ составляются мѣст-

ныя формы: дізлізі, дізлічу, дізліҍі, во множественномъ числѣ: дізвазі, дізвачу, дізваҍі. Ада отецъ и ава мать не имѣютъ для творительнаго падежа единственнаго числа формы на лі,— мѣстныя формы этихъ существительныхъ суть: адазі, адачу, адаҍі и авазі, авачу, аваҍі; во множественномъ числѣ, согласно общимъ правиламъ: адназі, адначу, аднаҍі и авназі, авначу, авнаҍі.

Для означенія *покоя,* при тѣхъ же условіяхъ относительнаго положенія, прибавляются къ предыдущимъ формамъ категорическія буквы (w, р, в), смотря по тому, къ какой категоріи принадлежитъ предметъ *покоящійся.* Такимъ образомъ: дізлізіw, дізлізір, дізлізів; дізлічуw (р, в); дізліҍіw (р, в); во множественномъ: дізвазіw (р, в), дізвачуw (р, в), дізваҍіw (р, в).

Если движеніе есть *удаляющееся,* но индифферентное въ отношеніи къ положенію предмета покоящагося, т. е. ни *вверхъ,* ни *внизъ,* и, при томъ, сближающееся съ говорящимъ, то къ формѣ *покоя* присоединяется слогъ с а д: дізлізіwсад, дізлізірсад, дізлізівсад; дізлічуwсад (р, в), дізліҍіwсад (р, в); во множественномъ дізвазіwсад (р, в), дізвачуwсад (р, в), дізваҍіwсад (р, в).

Если движеніе происходитъ при тѣхъ же условіяхъ, но, вмѣстѣ съ тѣмъ, есть удаляющееся и отъ говорящаго, то къ первоначальнымъ формамъ, означающимъ движеніе, присоединяется слогъ в в і т: дізлізіввіт, дізлічуввіт, дізліҍіввіт; во множественномъ: дізвазіввіт, дізвачуввіт, дізваҍіввіт.

При движеніи, *удаляющемся снизу вверхъ,* для предмета остающагося въ покоѣ, прибавляется слогъ а д къ формѣ, означающей покой. Такимъ образомъ: дізлізіwад, дізлізірад, дізлізівад; дізлічуwад, дізлічурад, дізлічувад; дізліҍіwад, дізліҍірад, дізліҍівад; во множественномъ числѣ: дізвазіwад, дізвазірад, дізвазівад; дізвачуwад, дізвачурад, дізвачувад; дізваҍіwад, дізваҍірад, дізваҍівад.

При движеніи, *удаляющемся сверху внизъ,* для предмета, остающагося въ покоѣ, прибавляется слогъ h а д къ формѣ,

означающей покой. Такимъ образомъ: дізлізіwhад, дізлізірhад, дізлізівhад; дізлічуwhад, дізлічурhад, дізлічувhад; дізліһіwhад, дізліһірhад, дізліһівhад; во множественномъ числѣ: дісвазіwhад, дісвазірhад, дісвазівhад; дісвачуwhад, дісвачурhад, дісвачувhад; дісваһіwhад, дісваһірhад, дісваһівhад.

§ 28. Разсмотримъ теперь значенія всѣхъ этихъ формъ.

Единственное число.

Сближеніе. . . waʃалізі—въ лѣсъ.

Покой. . . . . waʃалізіw (р, в) въ лѣсу.

Удаленіе . . . waʃалізіwсад (р, в) изъ лѣсу.

Удаленіе . . . waʃалізіввіт—изъ лѣсу.

Удаленіе снизу waʃалізіwад (р, в) изъ лѣсу вверхъ.

Удаленіе внизъ waʃалізіwhад (р, в) изъ лѣсу внизъ.

Множественное число.

Сближеніе. . . waʃурвазі.

Покой. . . . . waʃурвазіw (р, в).

Удаленіе . . . waʃурвазіwсад (р, в).

Удаленіе . . . waʃурвазіввіт.

Удаленіе снизу waʃурвазіwад.

Удаленіе внизъ waʃурвазіwhад (р, в).

Ну hараkіһіра шілізі—я удалился *въ аулъ*.

hітіс waʃалізі wашіс вігуkу—ему *въ лѣсъ* ходить нравится.

Нушіла hwanʈалізі ʃа дііілі сарі—*въ* нашу *скирду* огонь попалъ.

hіш галгалізів умха лів—*въ* этомъ *деревѣ* дупло есть.

Нушіла kајзір дакал wацні лір—*въ* нашемъ *домѣ* много мышей есть.

Діла узіла віɳлізів дæкі вілі сави—у моего брата *въ головѣ* (на головѣ) рана сдѣлалась.

Урhназірсад гамрі kwaɬлі діqулі сарі—*изъ морей* (съ морей) корабли приплываютъ.

Урґї дура віӈів галгалізіввіт—стрѣла внѣ попала *изъ дерева*, т. е. прошла сквозь дерево.

Ӈіш шурајзіввіт kwaɬ дæqілі, ітіл дувлі дуралкас ну—*черезъ озеро* плывя, на другой берегъ выйду я.

Ца пада арсур галгалізівад—летучая мышь полетѣла *изъ дерева*.

Шін дура діӈів гwанʒалізірад—вода внѣ вышла *изъ земли*, т. е. показалась поверхъ земли.

Ӈішді тупангуназівад ӈуд вігул āса—*изъ* этихъ *ружей* тебѣ желательное возьми, т. е. возьми любое изъ числа этихъ ружей.

Ӈула ӈулвазірӈад нурʒві дашулі сарі—*изъ* твоихъ *глазъ* слезы идутъ, т. е. льются.

§ 29. *Единственное число.*

Сближеніе. . . waɮалічу—къ лѣсу.

Покой. . . . . waɮалічуw (р, в) у лѣса.

Удаленіе . . . waɮалічуwсад (р, в) отъ лѣса.

Удаленіе . . . waɮалічуввіт—отъ лѣса.

Удаленіе снизу waɮалічуwад (р, в) отъ лѣса вверхъ.

Удаленіе внизъ waɮалічуwӈад (р, в) отъ лѣса внизъ.

Множественное число.

Сближеніе. . . waɮурвачу.

Покой. . . . . waɮурвачуw (р, в).

Удаленіе. . . . waɮурвачуwсад (р, в).

Удаленіе. . . . waɮурвачуввіт.

Удаленіе снизу waɮурвачуwад (р, в).

Удаленіе внизъ waɮурвачуwӈад (р, в).

Ӈæј'оанті hадæкæра waɮалічу—я погналъ скотину *къ лѣсу*.

Мазалічу hавæкæ нушіла хwі—*къ баранамъ* выгони нашу собаку.

Віɮліс waɮалічув вуіс вігуку—волкъ *у лѣса* жить любитъ.

Ну чардёраші, а д а ч у w уар діла урші—пока я возвращусь, *у отца* будетъ жить мой сынъ (говоритъ женщина).

Діла рурсі а в а ч у р датурра—мою дочь *у матери* я оставилъ.

Ḥіш урчі н у ш а ч у в ӑқуніл саві—эта лошадь *у насъ* выкормлена.

Ӕӈна rwaḥ лівхулі саві дwaḥлі w a ʃ а л і ч у в с а д—хорошій запахъ несется вѣтромъ *изъ лѣсу* (на ровномъ мѣстѣ).

Х у н к а л л і ч у в с а д н у ш а ч у xwалал ḥуні лів—*отъ Хункяра* (Турецкаго Султана) *до насъ* большая дорога есть, т. е. отъ Султана до насъ далеко.

Н у ш а ч у в в і т ḥула ӄаjḥі кіцлі саві—*отъ насъ* до твоего дома близко есть.

W a ʃ а л і ч у в в і т вуӄун ḥараӄіḥів—*отъ лѣса* пастухъ удалился (въ сторону противуположную говорящему).

ḥараӄliw'ін w a ʃ а л і ч у w а д—стань *вверхъ отъ лѣса*, т. е. выше лѣса.

Діла уʒі ḥ у ш а ч у w а д аруӄæс аḥвігулі саj—мой братъ *отъ васъ* уйти не хочетъ.

ḥ æj' о а н т а ч у w а д ḥараӄ маjруд—*отъ скотины* не удаляйся.

Ца wajна ʈама іргʒулла w a ʃ а л і ч у в ḥ а д—дурной голосъ (зловѣщіе звуки) слышу *я изъ лѣсу* (лѣсъ выше говорящаго).

Дувулліширті м а з а л і ч у р ḥ а д хурі ʒæм діӄулі сарі—нагорныхъ *отъ барановъ* собаки лаютъ, т. е. слышенъ лай собакъ со стороны барановъ, пасущихся на горѣ.

§ 30. *Единственное число.*

Сближеніе. . . w a ʃ а л і ḥ і—къ окрестности лѣса.

Покой. . . . . w a ʃ а л і ḥ іw (р, в) подлѣ лѣса.

Удаленіе . . . w a ʃ а л і ḥ іwсад (р, в) отъ лѣса.

Удаленіе . . . w a ʃ а л і ḥ і в в і т—отъ лѣса.

Удаленіе снизу w a ʃ а л і ḥ іwад (р, в) отъ лѣса вверхъ.

Удаленіе внизъ waʃaliḥiwhad (р, в) отъ лѣса внизъ.

Множественное число.

Сближеніе . . waʃurvaḥi.

Покой. . . . . . waʃurvaḥiw (р, в).

Удаленіе . . . waʃurvaḥiwcad (р, в).

Удаленіе . . . waʃurvaḥivvit.

Удаленіе снизу waʃurvaḥiwad (р, в).

Удаленіе внизъ waʃurvaḥiwhad (р, в).

Ца qурч уhаватурра нуні waʃaliḥi—деревцо посадилъ *я возлѣ лѣса.*

Маза вітæків waʃaliḥiв—овца пропала *около лѣса.*

ʃaliḥiw wanajhipa ну—*у огня* согрѣлся я.

Дwaḥ савуkуj саві waʃaliḥivcad—вѣтеръ дуетъ *со стороны лѣса* (на ровномъ мѣстѣ).

Нушіла kajḥiwcad чалла waqaḥaqів hучу—*изъ* нашего *дома* никто не пришелъ къ тебѣ.

Waʃaliḥivvit hараkлёёін шілізі—*отъ окрестностей лѣса* далеко не есть въ аулъ.

Ца kajḥivvit ца kajḥi hавvулkулі вірар hіш xwi—*отъ* одного *дома* къ другому бѣгаетъ эта собака.

Кувзара чарукун waʃaliḥiwад—работникъ воротился *изъ окрестностей лѣса* (лѣсъ внизу).

Нушіла ĥwanqaliḥівад hавæкæра урĥла унц—*отъ* нашей *скирды* прогналъ я чужого быка.

Ца віʃ hавĥавақів waʃaliḥivĥад—волкъ спустился *отъ окрестностей лѣса* (лѣсъ находится наверху).

Місqітліḥivĥад ĥузі ʄівіqулі саві шанті—*отъ мечети* тебя зовутъ аульные жители.

§ 31. Таковыя *мѣстныя* формы, повидимому, свойственны всѣмъ существительнымъ. Но, кромѣ того, нѣкоторыя существительныя принимаютъ особыя формы, представляющія нѣкоторые оттѣнки значенія. Напр.

Калі—домъ, твор. kaj, форма мѣстнаго падежа: kajsiw

(р, в) § 28 значитъ *въ домъ* вообще, хотя бы на крыльцѣ или на дворѣ, или въ стѣнахъ дома; ƙuliw (р, в) значитъ *внутри дома, въ комнатѣ.*

Ƀушіла ƙajзі ƥa дiйiлi сарі—въ вашъ домъ огонь попалъ, т. е. въ вашемъ домѣ пожаръ.

Нушіла ƙajзів цалла міґла дій агу—въ нашемъ домѣ ни одной дубовой балки нѣтъ.

Нушіла ƙuliw чаллāгу—въ нашей комнатѣ никого нѣтъ.

Ƙулів ƥa вæйæлі саві—въ комнатѣ огонь потухъ.

Мухча—кошелекъ; формы мѣстнаго падежа: мухчалізіw (р, в) и мухчаніw (р, в).

Діла мухчалізір даƙал ƙуʒні лір—на моемъ кошелькѣ много узоровъ есть.

Діла мухчанір даƙал арц лір—въ моемъ кошелькѣ много серебра есть.

Ƒæнқа—коверъ; Ƒæнқалізіw (р, в) и Ƒæнқаніw (р, в) въ коврѣ.

Ƀіш Ƒæнқалізір даƙал ƀwамрі лір—въ этомъ коврѣ много дыръ есть.

Ƀула уʒі ƙæвшізуллі Ƒæнқаніw арухів—твой братъ заболѣвъ, въ коврѣ унесенъ.

Qwan'і—сундукъ; qwan'ілізіw (р, в) и qwan'аніw (р, в) въ сундукѣ.

Ƀіш qwan'ілізів цалла ƀwавул агу—въ этомъ сундукѣ ни одного гвоздя нѣтъ, т. е. онъ сколоченъ безъ гвоздей.

Ƀіш qwan'анів цалла ƀwавул агу—въ этомъ сундукѣ ни одного гвоздя нѣтъ, т. е. что внутри его не лежатъ гвозди.

Ƀіш qwan'анів мурƀē саƀат лів—въ этомъ сундукѣ золотые часы находятся.

Місқіт—мечеть; місқітлізіw (р, в) и місқітаніw (р, в) въ мечети.

Ƀіш місқітлізір нуні ƀадійівті ƙарƙа лір—въ этой мече-

ти мною положенные камни суть, т. е. при постройкѣ мечети я положилъ нѣсколько камней въ стѣну.

Місқітанів мутæҺлімті вуɬулі саві—въ мечети ученики занимаются.

Подобнымъ образомъ: урҺа—молотильня—урҺанів, дувура—гора—дуврів, кіса—карманъ—кісанів, дірқ—конюшня—дурқів, Һаја—дворъ—Һајнів, қадаула—крыльцо—қадаув, маҺі—хуторъ—маҺанів, қу—пашня—қув, сункі—квашня—сунканів, вірqа—кадочка—вірqанів, вурха—потолокъ—вурханів на потолкѣ, Һwамі—отверзтіе—Һwамав, усанг—шалашъ—усанганів, Һінік—пещера—Һінікanів или Һінқів, ҺæкаҺ—шуба—Һæканів, вуруш—тюфякъ—вурушанів, қwарɬа—шерстяное одѣяло—қwарɬанів, усі—закромъ—усанів, ківза—мѣсто, гдѣ хранится мука—ківзанів и пр. Далѣе встрѣчаются формы: шін—вода—шунів за водою (идти за водою), шінqан—мельница—шінqана на мельницу, дузані—за дровами или по дрова, ɬуҺа—хворостъ—ɬwаҺнав за хворостомъ, qар—трава—qаллав за травой, Һуні—дорога—ҺуніҺанав на дорогѣ. Эти послѣднія формы имѣютъ характеръ нарѣчій.

Вообще всѣ вышеозначенныя формы подвергаются измѣненіямъ, согласно объясненному нами въ § 27. Такимъ образомъ, отъ қалі—домъ: қулі—*сближеніе,* қуliw (р, в)—*покой,* қуliwсад (р, в)—*удаленіе,* қуліввіт—*удаленіе,* қуliwад (р, в)—*удаленіе снизу,* қуliwҺад (р, в)—*удаленіе внизъ.*

§ 32. Мы можемъ представить только весьма немного замѣчаній касательно окончаній, которыя принимаютъ существительныя.

а) Окончаніе qæна служитъ для обозначенія человѣка по роду его занятія; такимъ образомъ: арʃіqæна—полольщикъ (который полетъ негодную траву), аршіqæна—жнецъ, душіqæна—пастухъ крупной скотины, Һајірqæна—охотникъ, Һажліqæна—богомолецъ, дігліqæна—молотильщикъ, мураqæна—косецъ. Для множественнаго числа окончаніе qæна замѣ-

няется посредствомъ qwæni: арʢiqwæni, аршiqwæni, душiqwæni и т. д.

b) Дiш служитъ окончаніемъ существительныхъ, означающихъ отвлеченно качество или состояніе. Таковое окончаніе присоединяется непосредственно къ корню. Такимъ образомъ: æĥ—æĥдiш—доброта, аĸ—аĸдiш—высота, ʢwærʢ—ʢwærʢдiш—тонкость, уĸна—уĸнадiш—старость, xwала—xwаладiш—величина, ʢудар—ʢудардiш—чернота и пр. Таковыя существительныя могутъ подлежать измѣненіямъ родовыхъ буквъ, сообразно съ родомъ и числомъ предмета, къ которому они относятся, напр. уршу—уршудiш, дуршудiш, вуршудiш—толстота, waʢ—waʢдiш, даʢдiш, ваʢдiш—пустота. Впрочемъ, много встрѣчается словъ, начинающихся съ гласной и не принимающихъ родовыхъ буквъ (§ 8). Всѣ существительныя на дiш имѣютъ творительный на лi (лiiн, лiiнi), родительный на ла, именительный множественнаго на уні. Такъ напр. отъ æĥдiш, твор. æĥдiшлi (æĥдiшлiiн, æĥдiшлiiнi), род. æĥдiшла, именительный множественнаго æĥдiшуні. Нѣкоторыя изъ таковыхъ существительныхъ требуютъ и въ единственномъ числѣ лір, а не лів (§ 9), напр. адам'iлiдiш человѣчество (въ значеніи чувствъ, понятій человѣческихъ), æĥʢwавзадiш—храбрость, мур'улдiш—мужество.

c) Нi служитъ окончаніемъ для существительныхъ отглагольныхъ, напр. отъ waʡiс, даʡiс, ваʡiс—придти, происходятъ: waқні, дақні, вақні—прихожденіе; wæqiс, дæqiс, вæqiс—сдѣлать: waqні, даqні, ваqні—сдѣланіе и т. п.

Творительный падежъ единственнаго кончается на лi (лiiн, лiiнi), родит. на ё: waқні, waқнілі, waқнё и т. п.

Во множественномъ таковыя существительныя, повидимому, не употребляются.

§ 33. Въ хюркилинскомъ языкѣ не встрѣчается ни увеличительныхъ, ни уменьшительныхъ: ĸалі—домъ—вішʡал ĸалі—малый домъ, домикъ; xwалал ĸалі—большой домъ, домище. Незамѣтно также какихъ-нибудь общихъ правилъ для образо-

ванія названій предметовъ вмѣщающихъ: ʒі—соль, ʒілq—солонка; ні'—молоко, ні'ĥарҭан—молочникъ, шіqæ—чернила, шіqæĥарҭан—чернилица; чæʒір—вино, чæʒірĥарҭан—сосудъ для вина; ĥарҭан происходитъ отъ глагола ĥарҭіс—лить. Названія какъ дѣйствователей, такъ и орудій дѣйствія, обыкновенно выражаются помощью причастій, напр. отъ уɸіс, читать—уɸані, читатель, собств. читающій, отъ вул'іс, рѣзать —вул'ані, рѣзакъ.

§ 34. Различіе пола существъ разумныхъ выражается обыкновенно измѣненіемъ родовыхъ буквъ въ тѣхъ существительныхъ, которыя подлежатъ таковымъ измѣненіямъ, напр. ігнава—любовникъ, дігнава—любовница; уқна—старикъ, дуқна —старуха. Въ противномъ случаѣ прибавляютъ мур'ул—мужчина, ĥунул—женщина, урші—сынъ, рурсі—дочь и т. п. Напр. адам'ілі значитъ *человѣкъ* вообще, мур'ул адам'ілі—мужчина, ĥунул адам'ілі—женщина.

Самостоятельныхъ названій для означенія родства встрѣчается немного: адала узі (братъ отца), авала узі (братъ матери) дядя,адала рузі (сестра отца), авала рузі (сестра матери) тетка и т. п. Есть общія названія для выраженія цѣлыхъ категорій родства, такъ напр. кувіш, множ. кувшуні обозначаетъ всѣхъ родныхъ мужа въ отношеніи къ женѣ, и на оборотъ всѣхъ родныхъ жены въ отношеніи къ мужу: кувіш ада —тесть, кувіш ава—теща, кувіш дурĥwæ—зять (братъ мужа или жены), кувіш рурсі—свояченица. Подобнымъ образомъ: уґај ада—вотчимъ, уґај ава—мачиха, уґај урші—пасынокъ, уґај рурсі—падчерица; узіqар—двоюродный братъ, рузіqар—двоюродная сестра; қаріґан, множ. қаріґанті—троюродный, қаріґан урші—троюродный племянникъ, қаріґан рурсі—троюродная племянница; қаріґан мур'ул—вообще мужчина, находящійся въ троюродномъ родствѣ, қаріґан ĥунул—тоже о женщинѣ; ґаріґан—четвероюродный, туріґан—пятиюродный; вар'ікан— еще болѣе отдаленное родство.

Полъ домашнихъ животныхъ, составляющихъ предметъ хозяйской заботливости, обозначается особыми названіями, равно-какъ возрастъ ихъ и другія обстоятельства: kiwa—баранъ, маза—овца, муqара—ягненокъ; унц—быкъ (всего чаще волъ), qwæл—корова, ĸача—теленокъ, вуʒа—бычокъ, qарґа—нетелившаяся корова; урчі—лошадь (вообще), ĥірĥwa—жеребецъ, гwаза—кобыла, тæj—жеребенокъ, вурĸа—мерень (урĸа евнухъ); датĸwa—пѣтухъ, ав'а—курица, ɬіқа—цыпленокъ. Вообще же, для означенія пола животныхъ мужескаго прибавляется марґа—самецъ, женскаго гwаҕа—самка; для означенія приплода дурĥwæ—ребенокъ, напр. сінка или марґа сінка—медвѣдь, гwаҕа сінка—медвѣдица, сінкала дурĥwæ—медвѣженокъ; гата—кошка, марґа гата—котъ, гwаҕа гата—кошка, гатала дурĥwæ—котенокъ; ɬака—орелъ, гваҕа ɬака—орлица, ɬакала дурĥwæ—орленокъ; хwі—собака, марґа хwі—кобель, гwаҕа хwі—сука, каҕа—щенокъ; ĥамĥа или марґа ĥамĥа—оселъ, гwаҕа ĥамĥа—ослица, дæгwа—осленокъ.

§ 35. Прилагательныя, означающія *качество* или *обстоятельства*, образуются посредствомъ присоединенія къ простымъ корнямъ того или другого окончанія.

а) Если простой корень кончается на гласную, то прилагательное образуется помощью присоединенія къ нему окончанія л, напр. ара—арал—здоровый, аqу—аqул—праздный, wæĥу—wæĥул—прохладный, уршу—уршул—толстый, дурĸа—дурĸал—дорогой, дурҕа—дурҕал—дешевый, духу—духул—умный, ɬагwа—ɬагwал—красивый, hарза—hарзал—просторный, ĥура—ĥурал—пѣшій, ĥілʒа—ĥілʒал—худощавый, ішʒа—ішʒал—малый, кумха—кумхал—общій, қwірĸа—қwірĸал—сложенный вдвое, мур'і—мур'іл—сладкій, ҕірĸа—ҕірĸал—длинный, ҕула—ҕулал—неполный, разі—разіл—довольный, сага—сагал—новый, ʒуʒу—ʒуʒул—разбросанный, ум'у—ум'ул—чистый, уґа—уґал—острый, wага—wагал—сухой, wана—wанал—теплый, хwала—хwалал—большой, цаĥна—цаĥнал—собранный, ɬуqа—

ɬуqал—худой, ɬум'а—ɬум'ал—твердый и пр. Отъ корня уӄна прилагательное есть также уӄна—старый, отъ ĥура—ĥурал и ĥура—пѣшій, отъ ɕур'а—ɕур'ал и ɕур'а—сирота.

b) Если простой корень кончается на согласную, то прилагательное всего чаще образуется помощью присоединенія къ нему окончанія іл, напр. аӄ—аӄіл—высокій, waɕ—waɕіл—пустой, уɕар—уɕаріл—жаркій, уђар—уђаріл—холодный, wамсур—wамсуріл—усталый, гуш—гушіл—голодный, rwaђ—rwaђіл—пахучій, ʒудур—ʒудуріл—смѣшанный, діқ—діқіл—тяжелый, дірq—дірqіл—ровный, ђah—ђahіл—возмужалый, hарак—hаракіл—далекій, hамад—hамаділ—легкій, кіц—кіціл—близкій, карɕ—карɕіл—сильно желающій (sehnsüchtig), кумк—кумкіл—легкій, (léger), ках—кахіл—робкій, кæвш—кæвшіл—нездоровый, кæрӄ—кæрӄіл—шибкій, ӄуĥ—ӄуĥіл—наклонный, ӄіjін—ӄіjініл—затруднительный, ӄуwат—ӄуwатіл—сильный, ӄæв—ӄæвіл—оторванный, мурĥ—мурĥіл—глубокій, малĥwæм—малĥwæміл—смирный, назік—назікіл—тонкій и малорослый, пуч—пучіл—испорченный, рај—рајіл—подвластный, рах—рахіл—неожиданный, ђwaĥ—ђwaĥіл—низкій, саӄ—саӄіл—бережливый, сæj—сæjіл—мелкій, туӄ—туӄіл—сытый, гордый, twæк—twæкіл—порѣзанный, ʈаш—ʈашіл—стоящій, ʈінʈ—ʈінʈіл—открытый, хумар—хумаріл—скучный, уwæĥ—уwæĥіл—презрѣнный, уруз—урузіл—стыдливый, уз—узіл—толстый, wат—watіл—свободный, хам—хаміл—гордый, цуг—цугіл—равный, цун—цуніл—одинокій; царк—царкіл—одинокій (безъ подкладки), ɕæв—ɕæвіл—темный, ɕірĥ—ɕірĥіл—жирный, ɕах—ɕахіл—дурной и пр.

c) Иногда изъ простого корня, кончащагося на согласную, прилагательное образуется помощью присоединенія къ нему окончанія *а*; большею частью при этомъ употребительна и форма на *іл;* напр. урq—урqа—ветхій, древній, вірĥ—вірђа и вірђіл—рыжій, warĥ—warђa и warђіл—прямой, уӄуɕ—уӄуɕа и уӄуɕіл—желтый, умх—умха—пустой, ʒурш—ʒурша

и ʒуршіл—сѣрый, ʒwæрƀ—ʒwæрƀа и ʒwæрƀіл—тонкій, зурӥ—зурӥæ и зурӥіл—сырой, ɦанƀ—ɦанƀа и ɦанƀіл—синій, ɦінʈін—ɦінʈіна и ɦінʈініл—красный, ƙwæвƀ—ƙwæвƀа и ƙwæвƀіл—бѣлошей (имѣющій бѣлую шею), ƙулг—ƙулга и ƙулгіл—пестрый, ƀwанƀ—ƀwанƀа и ƀwанƀіл—глухой, царк—царка и царкіл—одинокій (безъ подкладки), ƀудар—ƀудара и ƀударіл—черный, чурх—чурха и чурхіл—густой, шініш—шініша и шініші л—зеленый, ƀув—ƀува и ƀувіл—бѣлый. Какъ видно, большая часть изъ приведенныхъ въ примѣръ прилагательныхъ служитъ для означенія цвѣтовъ.

d) Слѣдующія прилагательныя не принимаютъ или могутъ не принимать никакой приставки къ корню, т. е. тожественны съ нимъ: авʒур (авʒуріл) цѣлый, азʒін (азʒініл) лѣнивый, мælƀун—проклятый, маӥур (маӥуріл)—безумный, міскін (міскініл)—бѣдный, наɦас (наɦасіл)—окаянный, пæqір—(пæqіріл)—бѣдный, суƙур (суƙуріл)—слѣпой, усал—слабый. Нѣкоторыя прилагательныя, въ видѣ исключеній, принимаютъ окончанія, не подходящія подъ приведенные образцы, какъ то: awмуз—awмузан (awмузіл)—четыреугольный, walƙ—walƙwa (walƙіл)—хромой, æӥ—æӥна—хорошій, waj—wajna—дурной.

§ 36. Нѣкоторыя прилагательныя подлежатъ измѣненіямъ категорическихъ буквъ по родамъ и числамъ (§ 8), согласуясь съ существительными, къ которымъ они относятся. Такъ напр. walƙwa адам'ілі—хромой человѣкъ, далƙwa ɦунул—хромая женщина, валƙwa галга—кривое дерево, валƙті адам'улі—хромые люди, валƙті ɦунні—хромыя женщины, далƙті галгуві—кривыя деревья. Таковыя измѣненія всего чаще встрѣчаются въ началѣ, иногда въ серединѣ и только въ исключительныхъ случаяхъ въ концѣ; такъ напр. дawлашiw—дawлашір, дawлашів—богатый, но слово это, имѣя значеніе прилагательнаго, очевидно, составлено изъ дawла—богатство и прилога шiw (р, в) на.

Касательно таковыхъ измѣненій сдѣлаемъ слѣдующія замѣчанія:

a) Прилагательныя, начинающіяся съ гласной a въ мужескомъ родѣ единственнаго числа, т. е. не принимающія надставки w, не подлежатъ вообще никакимъ измѣненіямъ категорическихъ буквъ. Такъ напр. акіл адам'ілі—высокій человѣкъ, акіл ĥунул—высокая женщина, акіл урчі—высокая лошадь, акті адам'улі, акті ĥунні, акті урчі. Подобнымъ образомъ: арал—здоровый, авзур—цѣлый, азʒін—лѣнивый, аqул—праздный, awмуз—четыреугольный и пр.

b) Прилагательныя, начинающіяся въ мужескомъ родѣ единственнаго числа съ гласныхъ і или у, могутъ принимать для женскаго и средняго рода и для всѣхъ родовъ множественнаго числа надставки в и д; напр. іштʒал адам'ілі—маленькій человѣкъ, діштʒал ĥунул—маленькая женщина, віштʒал галга—маленькое дерево; во множ. віштʒаті адам'улі, віштʒаті ĥунні; узіл адам'ілі—толстый человѣкъ, дузіл ĥунул, вузіл урчі, вузті адам'улі, вузті ĥунні, дузті урчі. Таковымъ же измѣненіямъ подлежатъ: урqа—ветхій, уʁаріл—жаркій, уĥаріл—холодный, укуʁа—желтый, уршу—толстый, уʕал—острый, укна—старый и пр. Впрочемъ, встрѣчаются прилагательныя, начинающіяся съ і или у и не подлежащія подобнымъ измѣненіямъ, какъ то: імʁул—лишній, усал—слабый, ум'ул—чистый, урухіл—робкій, урузіл—стыдливый. Въ ywæĥ—презрѣнный измѣненіе происходитъ во второй буквѣ: урæĥ, увæĥ.

c) Прилагательныя, начинающіяся въ мужескомъ родѣ единственнаго числа съ w, измѣняютъ эту букву въ женскомъ и среднемъ родѣ единственнаго и во всѣхъ родахъ множественнаго числа на д и в; какъ напр. waʁіл—пустой (даʁіл, ваʁіл, ваʁті, даʁті), wарĥа—прямой, wæĥул—прохладный, wамсуріл—усталый, wатіл—свободный и пр. Встрѣчаются прилагательныя, начинающіяся съ w и не подлежащія таковымъ перемѣнамъ, какъ то: wанал—теплый, wагал—сухой, wајна—дурной.

§ 37. Прилагательныя, относящіяся къ существительнымъ, находящимся во множественномъ числѣ, принимаютъ окончаніе т і, которое присоединяется прямо къ корню, напр. корень ара, прилаг. арал—здоровый, множ. араті; аqу, аqул —праздный, аqуті; авзур, авзур—цѣлый, авзурті; æӈ, æӈна—хорошій, æӈті; waj, wajна—дурной, wajті и т. п. Прилагательныя, кончащіяся на а, имѣютъ для множественнаго числа, кромѣ формы на ті, образованной изъ корня, еще форму съ окончаніемъ ві, присоединяемымъ къ формѣ единственнаго числа прилагательнаго, какъ-то: уӄна—старый, множ. дуӄнаті или дуӄнаві, ӈура—пѣшій—ӈураті и ӈураві, ɣур'а—сиротствующій—ɣур'аті и ɣур'аві, урqа—ветхій—дурqті и дурqаві, вірӈа—рыжій—вірӈті и вірӈаві, warӈа—прямой—дарӈті и дарӈаві, уӄуɣа—желтый—дуӄуɣті и дуӄуɣаві, умха—пустой—умхті и умхаві, ʒурша—сѣрый—ʒуршті и ʒуршаві, ʒwærɣа—тонкій—ʒwærɣті и ʒwærɣаві, зурɣæ—сырой—зурӈті и зурӈæві, ӈанɣа—синій—ӈавɣті и ӈанɣаві, ӈінʈіна—красный—ӈінʈінті и ӈінʈінаві и т. д. Хwалал, большой, имѣетъ во множественномъ числѣ хуліті. Если прилагательное подлежитъ измѣненіямъ категорическихъ буквъ, то оно можетъ и не принимать окончанія множественнаго числа, такъ какъ число это обозначается уже самымъ измѣненіемъ буквъ. Такъ напр. уӄна ада —старый отецъ, во множ. вуӄнаті адні—старые отцы, но можно сказать также: вуӄна адні; дуӄна ава—старая мать, во множ. вуӄнаті авні или вуӄна авні; вуӄна урчі—старая лошадь, во множ. дуӄнаті урчі или дуӄна урчі.

§ 38. Прилагательныя, находясь впереди своихъ существительныхъ, согласуются съ ними только въ родѣ и числѣ, но не въ падежахъ. Такимъ образомъ:

Единственное.	*Множественное.*
Имен. акіл **адам'ілі**—высокій человѣкъ	акті **адам'улі**
Твор. акіл **адам'ій** (адам'ій'ін, адам'ій'іні)	акті **адам'ула** (лаан, лаані).

Род. .	акіл адам'ё	акті адам'улёла
Дат.	акіл адам'ійс	акті адам'улес

Если прилагательное находится отдѣльно отъ своего существительнаго, то форма его черезъ это не измѣняется, но оно подвергается полному склоненію.

Ӏіш вæqів іштӏал адам'ій—это сдѣлалъ маленькій человѣкъ.

Ӏіш вæqів діштӏал ӏунуј—это сдѣлала маленькая женщина.

Ӏіш вітӏіра іштӏал адам'ійс—я далъ это маленькому человѣку.

Ӏітқур қwел урчі лір, ца ɣудара, ца ӏанɣа; ɣудара дуркал саві ӏанɣајшів—тамъ двѣ лошади, одна черная, другая сѣрая; черная дороже сѣрой.

ɣува адам'ё саві ӏіш калі—бѣлаго человѣка есть этотъ домъ.

ɣувала саві ӏіш калі—бѣлаго есть этотъ домъ.

ɣуваан вæqівіл саві ӏіш—бѣлый это сдѣлалъ, букв. бѣлымъ сдѣлано есть это.

ɣувас дітӏа арц—бѣлому дай деньги.

Склоненія прилагательныхъ не представляютъ ничего особаго отъ склоненій существительныхъ

Единственное число.

Имен.	арал—здоровый	акіл—высокій	аqул—праздный
Твор..	арај (арај'ін, арај'іні)	акіј (акіј'ін, акіј'іні)	аqуј (аqуј'ін, аqуј'іні)
Род. .	арā	акē	аqwā
Дат..	арајс	акіјс	аqујс

Множественное число.

Имен.	араті	акті	аqуті
Твор..	арата (таан, таані)	акта (таан, таані)	аqута (таан, таані)
Род. .	аратēла	актēла	аqутēла
Дат..	аратес	актес	аqутес

Единственное число.

Имен.	ƃудара—черный	авзур—цѣлый
Твор..	ƃударалі (ліін, ліінi)	авзуллі (ліін, ліінi)
Род. .	ƃударала	авзулла
Дат..	ƃудараліс	авзулліс

Множественное число.

Имен.	ƃудартi	авзуртi
Твор..	ƃударта (таан, таанi)	авзурта (таан, таанi)
Род. .	ƃудартēла	авзуртēла
Дат..	ƃудартес	авзуртес

Единственное число.

Имен.	міскін—бѣдный	wajна—дурной
Твор..	міскij (ij'ін, ij'іні)	wajналі (ліін, ліінi)
Род. .	міскē	wajнала
Дат..	міскijс	wajналіс

Множественное число.

Имен.	міскінтi	wajтi
Твор..	міскінта (таан, таанi)	wajта (таан, таанi)
Род. .	міскінтēла	wajтēла
Дат..	міскінтес	wajтес

§ 39. Прилагательныя, производныя отъ существительныхъ, имѣютъ обыкновенно форму родительнаго падежа единственнаго или множественнаго числа существительнаго. Напр. урцул —дрова, род. урцwā.

Урцwā ƙалі—дровяной, т. е. деревянный домъ.

Урцwā савi дiла ƙалі—деревянный есть мой домъ.

Урцwā сарi дiла ƙуллі—деревянные суть мои дома.

Ƙiш ƙалі урцwā савi—этотъ домъ деревянный.

Ƙарƙа—камень, род. ƙарƙā.

Ƙарƙā савi дiла ƙалі—каменный есть мой домъ.

Ƙарƙā сарi дiла ƙуллі—каменные суть мои дома.

ƃа—огонь, род. ƃā; ƃā ранг—огненный цвѣтъ.

Кiwa—баранъ, род. кiwала; кiwнi—бараны, род. кiwнēла.

Kiwala савi дiла ĥæка—баранья есть моя шуба; при этомъ подразумѣвается или какъ-бы выражается, что шуба сдѣлана изъ шкуры одного барана. Чаще говорится:

Kiwнёла ĥæка—баранья шуба, kiwнёла ĥækнi—бараньи шубы.

Kiwнёла савi дiла ĥæка—баранья есть моя шуба.

Kiwнёла дiла савi—баранья моя есть.

Kiwнёла сарi дiла ĥækнi—бараньи суть мои шубы.

Кулкi—воръ, род. кулкiла; кулкнi—воры, род. кулкнёла.

Ĥiш кулкiла ĥуни савi—это воровская дорога.

Кулкiла савi ĥiш ĥуни—воровская есть эта дорога.

Кулкнёла ĥуни савi ĥiш—воровская дорога есть эта.

Кулкнёла савi ĥiш ĥуни—воровская есть эта дорога.

Кулкнёла ĥундурi сарi ĥiшдi—воровскiя дороги суть эти.

Кулкнёла сарi ĥiшдi ĥундурi—воровскiя суть эти дороги.

Впрочемъ, не всегда прилагательныя такого рода имѣютъ форму родительнаго падежа. Такъ напр. ĥунwā палтар—значитъ платье жены, ĥунул-палтар—женское платье, мур'ул палтар—мужское платье.

Ĥiшдi ĥунул-палтурті сарi—эти женскiя платья суть.

Iш варĥi—сегодня; iш варĥё дарс—сегодняшняго дня урокъ; iш варĥiрiл дарс—сегодняшнiй урокъ.

Дарс лiв iш варĥiрiл—урокъ есть сегодняшнiй.

Iш варĥiрiл дарс савi ĥiш—сегодняшнiй урокъ есть этотъ.

Iш варĥiрiл дарс лiв ĥаĥалла—сегодняшнiй урокъ есть и завтра.

Таковыя прилагательныя, находясь отдѣльно отъ своихъ существительныхъ, могутъ склоняться.

Имен.	kiwнёла—бараній	урцwā—деревянный
Твор..	kiwнёлаj (лаj'iн, лаj'iнi)	урцwaj (аj'iн, аj'iнi)
Род. .	kiwнёлā	урцwā
Дат..	kiwнёлajc	урцwajc

Kiwнёлā waĥ куdiл сajā?—бараньей хозяинъ кто есть?

Kiwnēlajzīv ƀwamі лів—въ бараньей есть дыра.

Kiwnēlajzīr ƀwamрі лір—въ бараньей есть дыры.

Для множественнаго числа таковыя прилагательныя особыхъ формъ не имѣютъ

§ 40. Прилагательныя съ ослабленнымъ значеніемъ обыкновенно составляются изъ нарѣчій, къ которымъ присоединяется окончаніе оан, т. е. *какъ* (§ 22). Замѣтимъ предварительно, что нарѣчія качественныя большею частію принимаютъ форму творительнаго падежа прилагательнаго (§ 38).

Ƀінʒіна—красный, ƀінʒіj'оан—красноватый; шініша—зеленый, шінішліоан—зеленоватый; ƃува—бѣлый, ƃувліоан—бѣловатый; укуƃа—желтый, укуƃліоан—желтоватый; маƀур—глупый, маƀулліоан—глуповатый.

Калƀ шінішліоан саві—крыша зеленовата.

Ƀіш адам'ілі ца кесек маƀулліоан саj—этотъ человѣкъ глуповатъ.

Шінішаʒ'уна ǩарǩа—зеленоватый камень, т. е. подобный зеленому (§ 21).

Шінішqæjdā ǩарǩа—зеленоватый камень, т. е. зеленаго вида камень; qæjda—видъ.

Урух—трусливый, урухқан—трусъ, урухтус—трусоватый, урухтусʒуна, урухтусліоан, урухқаніʒуна, урухқаніоан.

§ 41. Хюркилинскія прилагательныя не имѣютъ особыхъ формъ для *степеней сравненія*, которыя выражаются обыкновенно различными оборотами предложенія.

Равенство качества выражается помощью падежа равняющаго или тожественнаго (§§ 20 и 22).

Урші адацад ліw—сынъ съ отца, т. е. сынъ такого же роста, какъ отецъ.

Рурсі авацад лір—дочь съ мать есть.

Tæj урчіцад лів—жеребенокъ съ лошадь есть.

Уршві адніцад лів—сыновья съ отцовъ суть.

Узіра æӈна саj рузіоан—братъ такъ же хорошъ, какъ сестра, букв. и братъ хорошъ есть, какъ сестра.

Рузіра æӈна сарі узіоан—сестра такъ же хороша, какъ братъ.

Узвіра æӈті саві рузвіоан—братья такъ же хороши, какъ сестры.

Рузвіра æӈті саві узвіоан—сестры такъ же хороши, какъ братья.

Говорится также: діла адазі ліw hіш—онъ съ моего отца, онъ равенъ по качествамъ моему отцу.

Для выраженія *неравенства качества*, названіе предмета, служащаго для сравненія, ставится въ падежѣ уступающемъ (§ 23).

Адајшіw hіт іштӏалі саj—отца онъ меньше.

Урші іштӏалі саj авајшіw—сынъ меньше матери.

Урші хwалалі саj авајшіw—сынъ больше матери.

Рурсі дішӏалі сарі авајшір—дочь меньше матери.

Урші іштӏалі саj галгајшіw—сынъ меньше дерева.

Рурсі дішӏалі сарі галгајшір—дочь меньше дерева.

Анӄі дурӄалі сарі мукіјшір—пшеница дороже ячменя.

Анӄі дурӄалі сарі урцулијшір—пшеница дороже дровъ.

Ӄарӄа діӄлі саві шінијшів—камень тяжелѣе воды.

Узі æӈна саj рузіјшіw—братъ лучше сестры.

Рузі æӈна сарі узіјшір—сестра лучше брата.

Узві æӈті саві рузвіјшів—братья лучше сестеръ.

Можно сказать также:

Узі æӈна саj рузіоан аӈіј—братъ лучше сестры, букв. братъ хорошъ есть, какъ сестра не будучи; аӈіј форма нарѣчія, производная отъ аӈін—не есть, имѣетъ значеніе *чьмъ*.

Рузі æӈна сарі узіоан аӈіј—сестра лучше брата.

Узві æӈті саві рузвіоан аӈіј—братья лучше сестеръ.

Усиливающее значеніе имѣютъ прилагательныя:

Іштӏāліл—меньшой, хwалāліл—бо̀льшій, ɣударіл—болѣе

черный, шінішіл—болѣе зеленый, ɦанɣіл—болѣе голубой и пр., означающія цвѣта (§ 35, с). Такъ напр.

Ɦіш діла ішҭāліл ӡзі саj—это есть меньшой мой братъ.

Віха нам шінішіл qар—дай мнѣ болѣе зеленую траву.

Низшая степень качества выражается отрицательно.

Ӡзі æɦна аɦін ӡзіоан—братъ не такъ хорошъ, какъ сестра, букв. братъ хорошъ не есть, какъ сестра. Вмѣсто æɦна аɦін, говорится обыкновенно слитно æɦнāɦін.

Ӡзі æɦна аɦін (æɦнāɦін) ӡзіоан—сестра не такъ хороша, какъ братъ.

Ӡзві æɦті аɦін (æɦтēɦін) ӡзвіоан—братья не такъ хороши, какъ сестры.

Ӡзі хwалал аɦін ӡзіоан—братъ не такъ великъ, какъ сестра.

Ӡзві хуліті аɦін (хулітēɦін) ӡзвіоан—братья не такъ велики, кекъ сестры.

Ӡзі æɦна аɦін (æɦнāɦін) ӡзіjшіw—братъ не лучше сестры.

Превосходная степень можетъ быть выражена различнымъ образомъ.

Діла ӡзі ɣаqлі (веɦла) æɦна саj—мой братъ очень хорошъ.

Діла ӡзі ɣаqлі (веɦла) æɦҳwавза саj—мой братъ очень храбръ.

Діла ӡзі ɣаqлі (веɦла) æɦна саj адам'улēла урҕаw—мой братъ прекраснѣйшій есть между людьми.

Діла ӡзі ɣаqлі (веɦла) æɦна саj адам'улēла урҕawад—мой братъ прекраснѣйшій есть изъ людей.

Діла ӡзі ɣаqлі (веɦла) ɣагwал сарі рурсвēла урҕар (урҕарад)—моя сестра прекраснѣйшая есть между дѣвушками (изъ дѣвушекъ).

Діла ӡзі æɦтіjшірра æɦна сарі—моя сестра, и чѣмъ прекрасныя, прекрасна есть, т. е. моя сестра прекраснѣйшая изъ прекрасныхъ.

Ӆævlalla æӆnaʒуna—лучшій изъ трехъ.

§ 42. *Мѣстоименія* личныя суть *всякой* категоріи, т. е. различіе категорій въ нихъ ничѣмъ не обозначается.

Единственное число.

Имен..	ну—я	Ӆу—ты	hіт—онъ, она, оно.
Равн..	нуцад	Ӆуцад	hітцад.
Упод..	нуʒуна (нті)	Ӆуʒуна (нті)	hітʒуна (нті).
Тож. .	нуоан	Ӆуоан	hіт'оан.
Уст. .	нуjшіw (р, в)	Ӆуjшіw (р, в)	hітіjшіw (р, в).
Твор. .	нуні	Ӆуні	hітіін (hітііні).
Род...	діла	Ӆула	hітіла.
Дат..	нам	Ӆуд	hітіс.

Множественное число.

Имен..	нуша—мы	Ӆуша—вы	hітті—они, онѣ.
Равн..	нушацад	Ӆушацад	hіттіцад.
Упод..	нушаʒуна (нті)	Ӆушаʒуна (нті)	hіттіʒуна (нті).
Тож. .	нушаоан	Ӆушаоан	hіттіоан.
Уст. .	нушаjшіw (р, в)	Ӆушаjшіw (р, в)	hіттіjшіw (р, в).
Твор..	нушаан (ні)	Ӆушаан (ні)	hіттілі (ліін, лііні).
Род...	нушіла	Ӆушіла	hіттѣла.
Дат..	нушім	Ӆушім	hіттіліс

§ 43. Основныя формы *мѣстныхъ* падежей мѣстоименій личныхъ представляются въ слѣдующемъ видѣ:

Отъ ну—я: дізі—въ меня, дічу—ко мнѣ, діӆі—около меня.

Отъ Ӆу—ты: Ӆузі—въ тебя, Ӆучу—къ тебѣ, Ӆуӆі—около тебя.

hіт—онъ, она, оно: hітізі—въ него (нее), hітічу—къ нему (ней); hітіӆі—около него (нея).

Нуша—мы: нушазі—въ насъ, нушачу—къ намъ, нушаӆі—около насъ.

Ӆуша—вы: Ӆушазі—въ васъ, Ӆушачу—къ вамъ, Ӆушаӆі—около васъ.

hітті—они, онѣ: hіттілізі—въ нихъ, hіттілічу—къ нимъ, hіттіліҍі—около нихъ.

Производныя формы образуются изъ основныхъ по общимъ правиламъ (§ 27), напр.

Сближеніе.. . .	дізі—въ меня	нушазі—въ насъ.
Покой..	дізіw (р, в) во мнѣ	нушазіw (р, в).
Удаленіе.. . . .	дізіwсад (р, в) изъ меня	нушазіwсад (р, в).
Удаленіе.. . . .	дізіввіт—изъ меня	нушазіввіт.
Удаленіе снизу.	дізіwад (р, в) изъ меня вверхъ	нушазіwад (р, в).
Удаленіе внизъ.	дізіwhад (р, в) изъ меня внизъ	нушазіwhад (р, в).

§ 44. Родительные падежи всѣхъ вышеозначенныхъ мѣстоименій личныхъ составляютъ *мѣстоименія притяжательныя*. Такимъ образомъ: діла узі—мой братъ, діла рузі—моя сестра, діла узві—мои братья и т. д. ҍула узі—твой братъ, hітіла узі—его (ея) братъ, нушіла узі—нашъ братъ, ҍушіла узі—вашъ братъ, hіттёла узі—ихъ братъ.

Діла узіла ҍунул—моего брата жена; діла рузіла урші—моей сестры сынъ; нуні мукі дітhіра діла урчіліс—я далъ ячмень моей лошади, букв. мною ячмень дался моей лошади.

Если таковыя мѣстоименія притяжательныя стоятъ отдѣльно отъ своихъ существительныхъ, то они подлежатъ всѣмъ падежнымъ измѣненіямъ, но не имѣютъ особыхъ формъ для множественнаго числа, подобно какъ и прилагательныя, производныя отъ существительныхъ (§ 39).

И.	діла—мой	ҍула—твой	hітіла—его (ея).
Т.	ділај (ділај'ін, ділај'іні)	ҍулај (j'ін, j'іні)	hітілај (j'ін, j'іні).
Р.	ділā	ҍулā	hітілā.
Д.	ділајс	ҍулајс	hітілајс.

И.	нушіла—нашъ	ҍушіла—вашъ	hіттёла—ихъ.
Т.	нушілај (j'ін, j'іні)	ҍушілај (j'ін, j'іні)	hіттёлај (j'ін, j'іні).
Р.	нушілā	ҍушілā	hіттёлā.
Д.	нушілајс	ҍушілајс	hіттёлајс.

Всѣ прочія падежныя формы, равно какъ и формы мѣстныхъ падежей, образуются по общимъ правиламъ.

Ӏіш урчі діла саві—эта лошадь моя есть.

Діла саві ӏіш урчі—моя есть эта лошадь.

Діла сарі ӏішді урчі—мои суть эти лошади.

Ӏіш урчі ӏітіла саві—эта лошадь есть его.

Діла урчі æӄна саві ӏітілајшів } моя лошадь лучше,
Діла урчі æӄна саві ӏітілаоан аӄіј } чѣмъ его.

Ӄула урчі кæрқлі дуӻвулқангwa, ділај'ініӏілавалта—твоя лошадь хотя скоро скачетъ, (но) моею оставляется назади.

Ӄула уӡі wақів, діла аӄwақів—твой братъ пришелъ, мой не пришелъ.

Ділајс діха арц—моему дай деньги.

Урусла кā калӄ ӄамӄаму'вірар, нушілā дірқіл вірар—русскаго дома крыша покатая бываетъ, нашего плоская.

Нушілајс'оан аӄіј, ӏіттēлајс хwалал ӄуллуӄ вірарgwa, нушіла ӻірӄлі сарі—нашимъ чѣмъ, ихъ бо̀льшая услуга дѣлается хотя, наши жирны суть. Говорится о баранахъ, что хотя ихъ баранамъ болѣе приволья и холи, чѣмъ нашимъ, но наши жирнѣе.

§ 45. Въ противуположность другимъ дагестанскимъ языкамъ, хюркилинскій весьма скуденъ *мѣстоименіями возвратными,* какъ то обнаруживается изъ слѣдующихъ примѣровъ.

Нуні віціра діла урчі—я продалъ свою лошадь (мою лошадь).

Ӄуні віцаді ӄула урчі—ты продалъ свою лошадь (твою лошадь).

Нушаан діціра нушіла урчі—мы продали своихъ лошадей (нашихъ лошадей).

Ӄушаан діцадā ӄушіла урчі—вы продали своихъ лошадей (вашихъ лошадей).

Нам асіра нуні урчі—себѣ купилъ я лошадь (мнѣ купилъ я и пр.).

Ӈуні асаді Ӈуд урчі—ты купилъ себѣ лошадь (ты купилъ тебѣ и пр.).

Нушаан асіра нушім урчі—мы купили себѣ лошадь (мы купили намъ и пр.).

Ӈушаан асадā Ӈушім урчі—вы купили себѣ лошадь (вы купили вамъ и пр.).

Предложеніе: *онъ говоритъ, что онъ кади*, можетъ возбудить недоумѣніе въ томъ отношеніи, что не объясняетъ, говоритъ ли говорящій о себѣ или о комъ либо другомъ. На хюркилинскомъ языкѣ недоразумѣніе устраняется слѣдующими двумя оборотами предложенія:

Ӈіт іӈулі саj ӈаді сајра ілі—онъ говоря есть кади есмь говоря, т. е. онъ говоритъ о себѣ, что онъ кади.

Ӈіт іӈулі саj Ӈіт ӈаді саj ілі—онъ говоря есть онъ кади есть говоря, т. е. онъ говоритъ о другомъ, что онъ кади.

§ 46. Мѣстоименія *возвратныя* употребляются только въ 3-мъ лицѣ.

	Единственное.	*Множественное.*
Имен. муж.	саj, женск. сарі, средн. саві	сарі, саві.
Твор..	суніін (сунііні)	чу'ні.
Род. .	суніла или сунна	чула.
Дат..	суніс	чус.

Саj wæӈів Ӈішӈу—самъ онъ пришелъ сюда.

Саві вусулі саві—сами они спятъ.

Ӈітіін віців Ӈітіла урчі—онъ продалъ его лошадь.

Ӈітіін віців сунна урчі—онъ продалъ свою лошадь.

Ӈіттілі діців чула урчі—они продали своихъ лошадей.

Ӈіт сунна адачу арӄæс іӈулі саj—онъ къ своему отцу пойду говоря есть, т. е. онъ говоритъ, что пойдетъ къ своему отцу.

Ӈітіін асів Ӈітіс урчі—онъ купилъ ему лошадь.

Ӈітіін асів суніс урчі—онъ купилъ себѣ лошадь.

Нуні вітӇіра діла урчі Ӈітіс—я далъ свою лошадь ему.

Ḥiттiiн ғiв нам суніла урчi—онъ далъ мнѣ свою лошадь.

Ḳалi вæqiв суниiн—самъ построилъ домъ.

Дiла адаан суниiн вiлқуниl тавтар савi Ḥiш—моимъ отцомъ самимъ написана книга эта.

ḲумḤра чу'ни хiвiл qалла дiх чу'ни вирғун—ослами самими принесенный травы вьюкъ самими съѣденъ.

Суниiн зайāвæqiвiл масла суниiн аḳрi вaqав—самимъ истраченнаго имущества самимъ плата пусть сдѣлается, т. е. пусть самъ заплатитъ за то, что самъ истратилъ.

Ḥiшдi шанта чу'ни чушi валаḤ лiвḤулi савi—этими сельскими жителями самими на себя бѣда наводится.

Говорится: нушаан шiдаiра Ḥiттёла урчi—мы видѣли ихъ лошадей, и также: нушаан шiдаiра чула урчi. Въ первомъ случаѣ указывается на людей, о которыхъ мы говоримъ; во второмъ они извѣстны уже по сказанному о нихъ прежде.

§ 47. Слѣдующія формы имѣютъ значеніе: я одинъ, ты одинъ, онъ одинъ и пр.; иногда же—я самъ, ты самъ, онъ самъ и пр.

Имен.	нwал—я одинъ	Ḥwал—ты одинъ	сajал—онъ одинъ.
Твор..	нунел	Ḥунел	суниiнал.
Род. .	дiлал	Ḥулал	сунiлал.
Дат..	намал	Ḥудал	сунiсал.
Имен.	нушал—мы одни	Ḥушал—вы одни	савел—они одни.
Твор..	нушаанел	Ḥушаанел	чу'нел.
Род. .	нушiлал	Ḥушiлал	чулал.
Дат..	нушiмал	Ḥушiмал	чусал.

Нwал мурдер'усну, wатава Ḥуні—я самъ сяду верхомъ, оставь ты, т. е. я сяду верхомъ и безъ твоей помощи.

Wарх wаḳiсiл Ḥалмаʒ аḤiвну, нwал аріqwænна Ḥæжлi—вмѣстѣ идущій товарищъ не будучи, я одинъ пошелъ въ Мекку, т. е. такъ-какъ товарища не нашлось, то я одинъ пошелъ въ Мекку. Ḥудал ғiвiлу Ḥiш урчi Ḥула узiлi, вiḤæс ғiвiлу?—

тебѣ одному (т. е. совсѣмъ ли тебѣ?) отдана эта лошадь твоимъ братомъ, кормиться дана ли, т. е. отдана ли тебѣ совсѣмъ эта лошадь или только на время для прокормленія?— Намал ӷівіл саві—мнѣ отдана она (совсѣмъ).

Ӈула уӡілі, царіл адам'ӗ іқала агулі, суніінал вӕқів ӈіш шінқан—твоимъ братомъ, другого человѣка помощь не будучи, самимъ собою сдѣлана эта мельница, т. е. твой братъ, безъ помощи кого-либо, самъ собою построилъ эту мельницу.

Діла уӡіла сунілал дурзан саві ӈіш—моего брата одного стадо есть это, т. е. принадлежитъ ему одному.

Сунісал шілізівад діқаллі ӄалі вӕқілі сај ӈішіін—для одного себя внѣ аула домъ построилъ онъ.

Нушіла дурӈні савел саві—наши дѣти одни суть, т. е. никого при нихъ нѣтъ.

§ 48. Мѣстоименія *указательныя* суть, вмѣстѣ съ тѣмъ, и мѣстоименія личныя 3-го лица. Изъ числа ихъ мы разсмотрѣли (§§ 42, 43, 44) ӈіт, которое всего чаще употребляется и служитъ для указанія на предметы, находящіеся въ одинакомъ разстояніи, какъ отъ того, который говоритъ, такъ и отъ того, которому говорятъ или, по крайней мѣрѣ, въ безразличномъ къ обоимъ положеніи. ӈіт *всякаго* рода: ӈіт мур'ул —этотъ мужъ, ӈіт ӈунул—эта жена, ӈіт ӄалі—этотъ домъ. ӈіт согласуется съ существительнымъ въ числѣ: ӈітті му'лі—эти мужья, но не согласуется въ падежахъ.

ӈіт мур'ул—этотъ мужъ	ӈітті му'лі—эти мужья.
ӈіт мур'уj	ӈітті му'ла (му'лаан, му'лаані).
ӈіт мур'wā	ӈітті му'лӗла.
ӈіт мур'уjс	ӈітті му'лес.

Эти замѣчанія относятся и до всѣхъ другихъ мѣстоименій указательныхъ.

Единственное.	*Множественное.*
Имен. ӈіш	ӈішді.
Твор.. ӈішіін (іні)	ӈішділі (ліін, ліні).

Род. .	hīшіла hішдēла.
Дат..	hīшіс hішділіс.

hіш служитъ для обозначенія предметовъ, находящихся ближе къ говорящему, чѣмъ къ тому, которому говорится.

	Единственное.	*Множественное.*
Имен.	hіл	hілді.
Твор..	hīліін (іні)	hілділі (ліін, лііні).
Род. .	hīліла	hілдēла.
Дат..	hīліс	hілділіс.

hіл указываетъ на предметы, находящіеся ближе къ тому, которому говорится, чѣмъ къ тому, который говоритъ.

Такъ же, какъ hіш и hіл, склоняются hіқ и hіх. Первое указываетъ на предметы, находящіеся *выше* говорящаго, а второе на предметы, находящіеся *ниже* его.

Вмѣсто hіт, hіш, hіл, hіқ и hіх употребительны: іт, іш, іл, іқ, іх. Обыкновенно говорится: іш варйі—сегодня, іш дуйі—сегодня ночью, іш дус—въ этомъ году и пр.

Изъ мѣстоименій указательныхъ образуются прилагательныя: hітҙуна, hішҙуна, hілҙуна, hіқҙуна, hіхҙуна (§§ 12 и 21), которыя всѣ означаютъ *таковой* съ различными оттѣнками указанія. Также образуются нарѣчія: hіт'оај, hіш'оај, hіл'оај, hіқ'оај, hіх'оај, общее значеніе которыхъ есть *такъ*.

hітҙуна и проч. склоняются слѣдующимъ образомъ.

	Единственное.	*Множественное.*
Имен.	hітҙуна	hітҙунті.
Твор..	hітҙуналі (ліін, лііні)	hітҙунта (аан, аані).
Род. .	hітҙунала	hітҙунтēла.
Дат..	hітҙуналіс	hітҙунтес.

hітҙуна шēйаіра нуні—подобнаго я не видалъ.

hішдіҙунті дакал сарі—подобныхъ много есть.

hіт'оај аді йуні—такъ сказалъ ты.

§ 49. Мѣстоименіе *вопросительное* ча?—кто? не имѣетъ

множественнаго числа и образуетъ свои падежныя формы отъ другого корня.

Имен. ча? твор. шіні? род. шіла? дат. шіс?

Мѣстныя формы суть: шізі? шічу? шіҍі? Отъ ча, по общимъ правиламъ, происходятъ формы: чацад? чаҍуна? чајшіw? чаоан?

Ча саја?—кто есть (кто тамъ)?

Шіні ґівā?—кто далъ?

Шіла савē hіш ƙалі?—чей этотъ домъ?

Шіс ґішā?—кому дать?

Шізі ƙærƥæ агівā?—въ кого попала пуля?

Шічу аріqwænā hіт?—къ кому пошелъ онъ?

Шіҍі ƙајƙівā?—подлѣ кого онъ упалъ?

Чацад ліwā?—съ кого онъ есть, т. е. съ кого онъ ростомъ?

Чаҍуна саја?—какъ кто онъ есть (на кого онъ похожъ)?

Чајшіw хwалалā?—кого онъ больше?

Сі?—что? твор. сілі? род. сē? дат. сіліс? Мѣстныя формы суть: сілізі? сілічу? сіліҍі?

Сіцад—сколько? сіоан—какъ? сіҍуна—каковъ?

Сі савē?—что такое?

Сілі вæƙædē?—чѣмъ ты ударилъ?

Сē дурƥіwæ савē?—чей это птенецъ, т. е. какой твари?

Сіліс вæqівілā?—для чего сдѣлано это?

Сіліс вітƥадē?—за что ты отдалъ, т. е. въ мѣнѣ?

Сілізі вæƙædē?—во что ударилъ ты?

Сілічу вухадē?—къ чему, т. е. къ какому предмету, ты отнесъ?

Сіліҍі уƥаватадē qурч?—подлѣ чего посадилъ ты деревцо?

Сіцад дітƥадē?—сколько отдалъ ты?

Сіоан ваqадē?—какъ что сдѣлалъ ты, т. е. какъ сдѣлалъ ты?

Сіӷуна савē?—подобно чему есть это?

Куділ?—которы?

	Единственное.	*Множественное.*
Имен.	куділ? (для всѣхъ трехъ родовъ)	куділті?
Твор..	кудіј (діін, дііні)?	куділта (таан, таані)?
Род. .	куділа?	куділтēла?
Дат..	кудіс?	куділтес?

Куділ урчі æѣнā?—которая лошадь хороша?

Кудіін вæqівā?—который сдѣлалъ?

Куділа тупанг савē?—котораго ружье есть?

Кудіс вітѣішā?—которому отдать?

Куділті мас æѣтē?—которые бараны хороши?

Куділта ѣавушівā віҕ—которыми убитъ волкъ?

Куділтēла сарē ѣішді тупангуні—которыхъ суть эти ружья?

Куділтес ділқwішā каӷурті—которымъ писать письма?

Чум—сколько? употребляется только въ единственномъ числѣ.

Имен. чум, твор. чумлі (ліін, лііні), род. чумла, дат. чумліс?

Чум мас лірā—сколько барановъ есть?

Чумлі вæqівā ѣіш ѣæнкі—сколькими сдѣлана эта работа?

Чумла дурзан савē ѣіш—сколькихъ стадо есть это, т. е. сколькимъ оно принадлежитъ?

Чумліс віурā—сколькимъ довольно, т. е. на сколькихъ станетъ?

§ 50. Имен. ліwілла—весь, лірілла—вся, лівілла—все. Во множественномъ числѣ лівілла для мужескаго и женскаго рода, лірілла—для средняго.

Ліwілла шіјзі ѣілај ѣіра—я весь погрузился въ воду.

Нуні лівілла валас—я все знаю.

Лірілла мура—все сѣно (§ 9).

Лівілла адам'улі—всѣ люди.

ѣіш лівіллај урқæѣаѣірар ѣіт—этимъ всѣмъ не опьянѣетъ ноъ, т. е. онъ не опьянѣетъ, выпивъ все это.

ḥіш лівіллај мур'еӄдіqу чај—этимъ всѣмъ не сдѣлается чай сладкимъ.

Во множественномъ числѣ для творительнаго падежа употребляется форма лівлелла или лівліінаалла.

Лівлелла ḥawæӄælla ну—всѣми прогнанъ я.

Лівліінаалла ǧaшіqулла ну—всѣми хвалимъ я.

ḥіш лівіллā ţуţі ділацад агу—этого всего (сада) виноградъ сколько мой не есть, т. е. въ цѣломъ этомъ саду нѣтъ столько винограда, сколько у меня.

Для родительнаго множественнаго форма лівлалла.

Лівлалла ḥæнкі таман ділі сарі—всѣхъ работа кончена.

Лівлалла маза дуврір сарі—всѣхъ бараны на горѣ находятся.

ḥушіла лівіллајс аӄлуǧас діла анӄ—за весь вашъ не отдамъ я своего сада, т. е. не промѣняю своего сада на весь вашъ.

Для дательнаго множественнаго форма лівлаллајс.

ḥуша лівлаллајс варс аӄвіqус діла урчі—за всѣ ваши не отдамъ я своей лошади.

ḥар—каждый, никогда не ставляется отдѣльно отъ существительнаго и само остается постоянно неизмѣннымъ.

ḥар адам'ілі—каждый человѣкъ, твор. ḥар адам'ій и пр. Множ. ḥар адам'улі—всякіе люди.

ḥаркудіца—всякій, можетъ находиться отдѣльно отъ существительнаго и тогда склоняется, какъ въ единственномъ, такъ и во множественномъ числѣ, одинаково.

Имен. ḥаркудіца—всякій, всякая, всякое.

Твор.. ḥаркудіцалі (ліін, ліінi).

Род. . ḥаркудіцала.

Дат.. ḥаркудіцаліс.

ḥаркудіца адам'улі—всякіе люди. ḥаркудіца составлено, повидимому, изъ ḥар—каждый, куділ—который? и ца—одинъ, нѣкоторый.

Ӄула ӄулі ҳаркудіца мawашуӄуд—въ свой домъ всякаго не пускай.

Ҳаркудіцала ӄулі мawашуд—во всякаго домъ не ходи.

Ҳаркудіцалі вала ҳіш вæqіс—всякій умѣетъ это сдѣлать.

Ҳаркудіцаліс дітлуґад ӄуні арц—всякому даешь ты деньги.

Чалла—кто бы то ни былъ, составлено изъ ча—кто? и алла—хотя даже, хоть будь; чалла—хоть кто будь. Если при этомъ подразумѣвается нѣсколько лицъ, то говорится чавелла. Съ отрицательнымъ глаголомъ чалла и чавелла значатъ *никто*.

Чалла wаӄав—пусть кто бы то ни было придетъ.

Чаллаӈwаӄів—никто не пришелъ.

Шінелла шеӈваів—никто не видалъ.

Ну шіҍiwалла урухаӈӄус—я никого не боюсь.

Чавелла аріqwænēлі ҳіш ҳунівіт, вура—кто либо если пойдетъ по этой дорогѣ, то скажи. Здѣсь предполагается, что не одинъ человѣкъ, а многіе могутъ пойти.

Ну ӄajҍiw агwарiл варӈі чалла мawалтад діла ӄулі wаӄіӄіс—я дома не бывающій въ день кто бы то ни было да не пускается въ мой домъ входить, т. е. въ тѣ дни, когда меня не бываетъ дома, не пускай никого въ мой домъ.

Ҳішді ӄуллазіw наӈа чаллāгу—въ этихъ домахъ теперь никого нѣтъ.

Нушім чалла ҍаҍнілēӈін кумекдішліс—намъ никого ненужно для помощи.

Селла—что бы то ни было, подобнымъ же образомъ, составлено изъ сі—что? и алла. Съ отрицательнымъ глаголомъ значитъ *ничто*.

Нуні селла аӈвалас—я ничего не знаю.

Уркура ардуӈілāӈаллі, селла аӈвірар, царіл сіӄал аӈвіҍwaj вēлі—арба если и увезена, ничего не будетъ, другая вещь если не украдена, т. е. хотя и увезли арбу, но это не бѣда, если ничего другого не украли.

Селла najдāгwар, мусані аруqædіну, waj валаҳлізі ҳajҳаді

—какая бы то ни была польза не сущая, въ мѣсто ушедъ, въ злую бѣду попалъ, т. е. безъ всякой надобности уйдя туда, попалъ ты въ бѣду.

Ӕӈцад ẖілму діл‡уннагwа, нуні hанаӈа селла ваӌанёгу —порядочно науку хотя я изучилъ, мною теперь ничего незнаемо, т. е. хотя я порядочно учился, но теперь ничего не знаю.

H̱ітцад дawлашiw адам'ё hанаӈа селлā гура—у столь богатаго человѣка теперь ничего нѣтъ.

§ 51. Ца значитъ одинъ и также нѣкій, нѣкоторый.

Ца адам'ілі—нѣкоторый человѣкъ.

Находясь отдѣльно отъ существительнаго, *ца* склоняется.

Имен. ца, твор. цалі (цаліін, цалііні), род. цала, дат. цаліс.

Нѣкоторые переводятся черезъ цаваӈ, цадаӈ. Цаваӈ адам'улі—нѣкоторые люди, цадаӈ сінкві—нѣкоторые медвѣди.

Имен. цаваӈ, твор. цаваӈлі, род. цаваӈла, дат. цаваӈліс.

Цаваӈ ваӄів, цаваӈ арвіqwæн—нѣкоторые пришли, нѣкоторые ушли.

Цаваӈла урчі лір, цаваӈлāгу—у нѣкоторыхъ есть лошади, у нѣкоторыхъ нѣтъ.

Царіл—другой, твор. царіj (царіj'ін, царіj'іні), род. царё, дат. царіс. Множ. имен. царілті—другіе, твор. царілта, род. царілтёла, дат. царілтес.

Цаваӈла урчі лір, царілтёлāгу—у однихъ есть лошади, у другихъ нѣтъ.

§ 52. Хюркилинскій счетъ слѣдуетъ десятеричной системѣ, какъ то видно изъ слѣдующей таблицы *количественныхъ* чиселъ.

1 ца	4 aw'ал
2 ӄwел	5 шwал
3 ẖæвал	6 уріӷал

7 werɦal
8 gaɦal
9 urꝉimal
10 wiƀal
11 wiƀny цара
12 wiƀny ӷwiра
13 wiƀny ɦævra
14 wiƀny awра
15 wiƀny шура
16 wiƀny uriґra
17 wiƀny werɦra
18 wiƀny gaɦra
19 ца камлі ӷал
20 ӷал
21 ӷану цара
22 ӷану ӷwiра
29 ца камлі ɦævƀалі
30 ɦævƀалі
31 ɦævƀанну цара
32 ɦævƀанну ӷwiра
39 ца камлі awƀалі
40 awƀалі
41 awƀанну цара
49 ца камлі шуƀалі
50 шуƀалі
51 шуƀанну цара
59 ца камлі uriґƀалі
60 uriґƀалі
61 uriґƀанну цара
69 ца камлі werɦƀалі
70 werɦƀалі
71 werɦƀанну цара
79 ца камлі gaɦƀалі
80 gaɦƀалі
81 gaɦƀанну цара
89 ца камлі urꝉimƀалі
90 urꝉimƀалі
91 urꝉimƀанну цара
99 urꝉimƀанну urꝉimра или ца камлі даршал
100 даршал
101 даршлім ца или даршлів ца
102 даршлім(в) ӷwel
200 ӷwiдарш
201 ӷwiдаршлім(в) ца
300 ɦævдарш
400 awдарш
500 шударш
600 uriґдарш
700 werɦдарш
800 gaɦдарш
900 urꝉimдарш
1000 азір
1001 азіллім(в) ца
2000 ӷwel азір
3000 ɦævал азір
10000 wiƀал азір
10001 wiƀал азіллім(в) ца
11000 wiƀny цара азір
19000 ца камлі ӷал азір
100000 даршал азір
1000000 азірна азір

1867 азіллім(в) gaɦдаршлім(в) uriґƀанну werɦра.

§ 53. Какъ видно изъ этой таблицы, простые корни всѣхъ числительныхъ суть: ца, қwi, ӄæв, aw, шw (шу), урӥ, wерӄ, гаӄ, урꜧім, wiꜧ (ꜧа), ға, дарш и азір, но, за исключеніемъ ца и азір, въ этомъ простомъ видѣ они неупотребительны. Большая часть этихъ корней обнаруживаютъ родство съ корнями числительныхъ въ другихъ, извѣстныхъ уже намъ дагестанскихъ языкахъ, преимущественно же въ языкѣ лакскомъ.

То, что намъ извѣстно о падежныхъ окончаніяхъ въ хюркилинскомъ языкѣ, нисколько не объясняетъ намъ окончаній ал, ну и лім (в), которыя встрѣчаемъ мы въ числительныхъ. Единицы, присоединяясь къ десяткамъ, принимаютъ *ра,* союзъ соединительный *и:* wiꜧну цара—значитъ десять и одинъ. *Девять* обыкновенно не присоединяется къ десяткамъ: *девятнадцать* выражается черезъ: ца камлі ғал, букв. *одинъ не доставая двадцать,* undeviginti; *двадцать девять* ца камлі ӄæвꜧалі—*одинъ не доставая тридцать* и т. д. *Девяносто девять* можетъ быть выражено безразлично черезъ урꜧімꜧанну урꜧімра и черезъ ца камлі даршал *одинъ не доставая сто.*

§ 54. Количественныя суть *всякаго* рода, т. е. не подлежатъ никакимъ измѣненіямъ буквъ по категоріямъ. Находясь вмѣстѣ со своими существительными, они не склоняются; существительное поставляется въ единственномъ числѣ.

Имен. шwал адам'ілі—пять человѣкъ.
Твор.. шwал адам'ій (ііи, ііні).
Род. . шwал адам'ё.
Дат.. шwал адам'іс.

Находясь отдѣльно отъ существительныхъ, количественныя склоняются:

Имен.	ца	қwел	ӄæвал	aw'ал	шwал
Твор..	цалі (ііи, ііні)	қwілі (ііи, ііні)	ӄæвлі (ііи, ііні)	awлі (ііи, ііні)	шулі (ііи, ііні)
Род. .	цала	қwіла	ӄæвла	awла	шула
Дат..	цаліс	қwіліс	ӄæвліс	awліс	шуліс.

Имен.	ʒал	wiƀну цара	ĥævƀалі	даршал	азір
Твор..	ʒалі (iін, iіні)	wiƀну царалі (iін, iіні)	ĥævƀај (ін, iіні)	даршлі (iін, iіні)	азіллі (iін, iіні)
Род. .	ʒала	wiƀну царала	ĥævƀā	даршла	азілла
Дат..	ʒаліс	wiƀну цараліс	ĥævƀајс	даршліс	азілліс.

Шwал адам'іс вітћа—пятерымъ человѣкамъ дай.

Шуліс вітћа—пятерымъ дай.

Шwал ваqів—пятеро пришло.

Шулі вæqів hіт—пятеро сдѣлали это.

Ĥævлі авуцілі лівхулі саві ца qум'ур—букв. тремя поднимаясь несясь есть одинъ подносъ, т. е. трое поднявъ, несутъ одинъ подносъ.

Шула урчі-јараq ділт̦уј сарijqwар—пятерыхъ лошадь-оружіе ограблены суть говорятъ, т. е. говорятъ, что у пятерыхъ похитили лошадей и оружіе.

Awла нæѣві сал'уј сарijqwар—у четырехъ руки отрублены, говорятъ.

§ 55. Количественныя, находясь вмѣстѣ съ мѣстоименіями личными, присоединяютъ къ себѣ окончаніе ла или лла, причемъ, какъ мѣстоименія, такъ и количественныя, подлежатъ падежнымъ измѣненіямъ.

Имен.	нуша qwелла—мы двое	ĥуша ĥævалла—вы трое.
Твор..	нушаан qwілелла (qwiлііналла)	ĥушаан ĥævлелла (ĥавлііналла).
Род. .	нушіла qwілалла	ĥушіла ĥævлалла.
Дат..	нушім qwілісалла	ĥушім ĥævлісалла.

Имен.	нуша wiƀну царалла—насъ одиннадцать	нуша азіралла—насъ тысяча.
Твор..	нушаан wiƀну царалелла (царалііналла)	нушаан азіллелла (азілліналла).
Род. .	нушіла wiƀну царалалла	нушіла азіллалла.
Дат..	нушім wiƀну царалісалла	нушім азіллісалла.

Нуша ца камлі шуʡалелла дақіра—насъ сорокъ девять пришло.

§ 56. *Порядочныя* образуются изъ количественныхъ помощію присоединенія къ корнямъ причастія івіл—сказанный, отъ глагола іс (§ 150). *Первый* переводится обыкновенно посредствомъ hалаwіл, hаларіл, hалавіл; hалаw (р, в) впереди, слѣд. передовой. Қwіівіл—*второй*, ӷæв'івіл—*третій*, aw'івіл—*четвертый*, шуівіл—*пятый* и т. д. Wіʡнуцара івіл—*одиннадцатый*, дарш'івіл или даршал івіл—*сотый*.

Какъ и всѣ прилагательныя, порядочныя, находясь вмѣстѣ со своими существительными, согласуются съ ними только въ числѣ, но не подлежатъ падежнымъ измѣненіямъ. Қwіівіл адам'ілі—второй человѣкъ, қwіівті адам'улі—вторые люди. Находясь отдѣльно, порядочныя склоняются.

	Единственное.	*Множественное.*
Имен.	қwіівіл—второй	қwіівті.
Твор..	қwіівіj (ij'ін, ij'іні)	қwіівта (аан, аані).
Род. .	қwіівē	қwіівтēла.
Дат..	қwіівіс	қwіівтес.

§ 57. *Половина* переводится черезъ wajaқала, дajaқала, вajaқала, смотря по тому, къ существительному какой категоріи она относится; склоняется слѣдующимъ образомъ:

Единственное.

Имен.	wajaқала (д, в)	вajқулмі (д)	или вajқулті (д)	или вajaқалаті (д).
Твор..	wajaқaj (j'ін, j'іні)	вajқулма (аан, аані),	вajқулта (аан, аані),	вajaқалата.
Род. .	wajaқā	вajқулмēла,	вajқултēла,	вajaқалатēла.
Дат..	wajaқajс	вajқулмес,	вajқултес,	вajaқалатес.

Остальныя *дробныя* выражаются помощію вуқа—часть, множ. вуқні.

Ӷæвал вуқā ца вуқа—трехъ частей одна часть, т. е. треть.

ĥæвал вуꞇā ꝗwел вуꞇа—трехъ частей двѣ части, т. е. двѣ трети.

§ 58. *Во-первыхъ* переводится посредствомъ ĥалав ĥалав —впереди впереди; *во-вторыхъ*—ꝗwi'нajс, *въ-третьихъ*—ĥæj'-нajс, *въ-четвертыхъ*—awнajс, *въ-пятыхъ*—шу'нajс, *въ-двадцатыхъ*—ꞔajнajс, *въ-тридцатыхъ*—ĥæвƀajнajс, *въ-сотыхъ*—даршнajс, въ 101-хъ—даршлім (в) царанajс, въ 1000-хъ—азірнajс.

Распредѣлительныя: цацāлі—по-одному, ꝗwiꝗwілі—по-два, ĥæвĥæвлі—по-три, aw'awлі—по-четыре, шушулі—по-пяти, уріǐ'уріǐлі—по-шести, ꞔaꞔалі—по-двадцати, ĥæвƀaĥæвƀалі—по-тридцати, awƀaawƀалі—по-сорока, даршдаршлі—по-сто, азіразіллі—по-тысячѣ.

Собирательныя выражаются помощію нарѣчія цаĥналі—вмѣстѣ; ꝗwелла цаĥналі—вдвоемъ, ĥæвалла цаĥналі—втроемъ, aw'алла цаĥналі—вчетверомъ и т. д.

Кратныя: ꝗwi'на—дважды, ĥæjна—трижды, awна—четырежды, шу'на—пятью, уріǐна—шестью, werĥна—семью, гаĥна—восемью, урꝼімна—девятью, wiƀна—десятью. Напишемъ таблицу умноженія на хюркилинскомъ языкѣ.

2× 2= 4 ꝗwi'на ꝗwел aw'ал.
2× 3= 6 „ ĥæвал уріǐал.
2× 4= 8 „ aw'ал гаĥал.
2× 5=10 „ шwал wiƀал.
2× 6=12 „ уріǐал wiƀну ꝗwiра.
2× 7=14 „ werĥал wiƀну awра.
2× 8=16 „ гаĥал wiƀну уріǐра.
2× 9=18 „ урꝼімал wiƀну гаĥра.
2×10=20 „ wiƀал ꞔал.

3× 3= 9 ĥæjна ĥæвал урꝼімал.
3× 4=12 „ aw'ал wiƀну ꝗwiра.
3× 5=15 „ шwал wiƀну шура.
3× 6=18 „ уріǐал wiƀну гаĥра.

3× 7=21 „ werпал ҕану цара.
3× 8=24 „ гапал ҕану awра.
3× 9=27 „ урҽімал ҕану werпіра.
3×10=30 „ wiҧал пæвҧалі.

4× 4=16 awна aw'ал wiҧну уріґра.
4× 5=20 „ шwал ҕал.
4× 6=24 „ уріґал ҕану awра.
4× 7=28 „ werпал ҕану гапіра.
4× 8=32 „ гапал пæвҧанну қwіра.
4× 9=36 „ урҽімал пæвҧанну уріґра.
4×10=40 „ wiҧал awҧалі.

5× 5=25 шу'на шwал ҕану шура.
5× 6=30 „ уріґал пæвҧалі.
5× 7=35 „ werпал пæвҧанну шура.
5× 8=40 „ гапал awҧалі.
5× 9=45 „ урҽімал awҧанну шура.
5×10=50 „ wiҧал шуҧалі.

6× 6=36 уріґна уріґал пæвҧанну уріґра.
6× 7=42 „ werпал awҧанну қwіра.
6× 8=48 „ гапал awҧанну гапіра.
6× 9=54 „ урҽімал шуҧанну awра.
6×10=60 „ wiҧал уріґҧалі.

7× 7=49 werпіна werпал ца камлі шуҧалі.
7× 8=56 „ гапал шуҧанну уріґра.
7× 9=63 „ урҽімал уріґҧанну пæвра.
7×10=70 „ wiҧал werпҧалі.

8× 8=64 гапіна гапал уріґҧанну awра.
8× 9=72 „ урҽімал werпҧанну қwіра.
8×10=80 „ wiҧал гапҧалі.

9 × 9 = 81 урҏімна урҏімал гаӈӷанну цара.
9 × 10 = 90 „ wiӷал урҏімӷалі.

10 × 10 = 100 wiӷна wiӷал даршал.

§ 59. Въ грамматическомъ очеркѣ аварскаго языка (§ 117) замѣтили мы, что аварскій глаголъ въ основныхъ свойствахъ своихъ представляетъ полное сходство съ глаголомъ чеченскимъ. Эти основныя свойства заключаются въ томъ, что во-1-хъ въ обоихъ языкахъ существуютъ одни лишь глаголы *средніе;* дѣйствительные принимаютъ характеръ глаголовъ *страдательныхъ;* во-2-хъ, различіе лицъ не оказываетъ ни какого вліянія на глагольныя формы. Въ грамматическомъ очеркѣ лакскаго языка (§ 78) обратили мы вниманіе на значительное отступленіе лакскихъ глагольныхъ формъ отъ чеченско-аварскаго образца: 1) глагольныя формы, болѣе или менѣе, обнаруживаютъ зависимость свою отъ различія лицъ, 2) нѣкоторыя формы въ окончаніяхъ своихъ согласуются съ лицомъ дѣйствующимъ, а не съ тѣмъ, на которое обращено дѣйствіе. Такъ проявляется понятіе о различіи между глаголомъ среднимъ и страдательнымъ. Подобно тому, какъ мы замѣтили тождество основныхъ свойствъ глагола чеченскаго и аварскаго,—замѣтимъ теперь почти полное тождество основныхъ свойствъ глагола лакскаго и хюркилинскаго. Начнемъ съ глаголовъ *среднихъ,* и именно съ глаголовъ вспомогательныхъ.

§ 60. За основной вспомогательный глаголъ всего естественнѣе принять глаголъ ну сајра *я есмь,* который заключаетъ въ себѣ самое отвлеченное понятіе о существованіи, независимое отъ условій пространства. *Настоящее* время не предполагаетъ начала таковому существованію, *прошедшее* не предполагаетъ, что таковое существованіе теперь уже кончилось. Нѣтъ ни будущаго, ни повелительнаго; нѣтъ также формы для неокончательнаго наклоненія.

§ 61. *Формы настоящаго времени.*

Единственное число.			*Множеств.*
Муж. ну сајра.	*Женск.* ну сарра.	*Средн.* ну саврa	Нуша сарра.
I̱у сајрі	I̱у саррі	I̱у саврі	I̱уша сарра.
hіт сај	hіт сарі	hіт саві	hіттi саві, средн. сарі.

Аллаh hар сіӄал валані сај—Богъ каждую вещь знающъ есть, т. е. Богъ всевѣдущъ.

I̱у дawлашiw сајрі, ну міскін сајра—ты богатъ, я бѣденъ.

Ну æ̱іна сајра—я хорошъ, I̱у æ̱іна сајрі—ты хорошъ, hіт æ̱іна сај—онъ хорошъ, нуша æ̱іті сарра—мы хороши, I̱уша æ̱іті сарра—вы хороши, hіттi æ̱іті саві, средн. hіттi æ̱іті сарі—они хороши; ну адам'ілі сајра—я человѣкъ, нуша адам'улі сарра—мы люди.

Діла урчі аӄіл саві—моя лошадь высока.

Діла узі уӄуӷа сај—мой братъ блѣденъ.

Діла урчі аӄлі саві I̱улајшів—моя лошадь выше твоей.

Діла узі уӄуӷлі сај hіт'оан аӄіј—мой братъ блѣднѣе его.

Аӄіл имя прилагательное, аӄлі нарѣчіе; первое употребляется съ сајра обыкновенно тогда, когда просто выражается качество; второе, когда качество это выражается сравнительно. Это замѣчаніе относится и до всѣхъ прочихъ формъ глагола сајра.

Вмѣсто сајра и пр. употребляются одни лишь окончанія ра, рі, которыя можно принимать за самыя простыя формы глагола существительнаго (Сравн. Лакскую грамм. § 81). Сајра оказывается сложнымъ изъ мѣстоименія возвратнаго сај (§ 46) и ра: ну æ̱іна сајра—я самъ собою хорошъ; вмѣсто: ну æ̱іна сајра и пр. обыкновенно говорится:

Единственное число.	*Множественное.*
Ну æ̱інара	нуша æ̱іті̱ра.
I̱у æ̱інарі	I̱уша æ̱іті̱ра.

hіт æ̱іна сај, женск. æ̱іна сарі, hіттi æ̱іті саві, ср. æ̱іті сарі. средн. æ̱іна саві

Ну акілла (§ 4) я высокъ (акіл сајра)	нуша актіра
ћу акіллі	ћуша актіра
hіт акіл сај (сарі, сави)	hітті акті сави (сарі).
Ну акліра (аклі сајра)	нуша акліра
ћу аклірі	ћуша акліра
hіт аклі сај (сарі, сави)	hітті аклі сави (сарі).
Ну адам'ілірa—я человѣкъ	нуша адам'уліра—мы люди
ћу адам'ілірі	ћуша адам'уліра
hіт адам'ілі сај.	hітті адам'улі сави.

Ча сајā улqај'ywіл—кто подъ окномъ? нура (ну сајра)—я есмь.

Нура—я есмь, ћурі—ты еси, нушара—мы есмы, ћушара—вы есте.

§ 62. *Формы прошедшаго времени.*

Единственное число.			*Множественное.*
Муж. ну сајрі, *жен.* ну саррі, *сред.* ну саврі			Нуша саррі.
ћу сајрі,	ћу саррі,	ћу саврі	ћуша саррі.
hіт сајрі	hіт саррі	hіт саврі	hітті саврі (саррі).

Ну акіл сајрі—я былъ высокъ, ћу акіл сајрі, hіт акіл сајрі, нуша акті саррі, ћуша акті саррі, hітті акті саврі (саррі).

Ну аклі сајрі—я былъ высокъ и пр. Нуша аклі саррі и пр.

Вмѣсто сајрі и проч. употребляется одно лишь окончаніе рі, напр.

Единственное.	*Множественное.*
Ну æћнарі—я былъ хорошъ, а, о	Нуша æћтірі
ћу æћнарі	ћуша æћтірі
hіт æћнарі	hітті æћтірі.
Ну акіллі—я былъ высокъ, а, о	Нуша актірі
ћу акіллі	ћуша актірі
hіт акіллі	hітті актірі.

Дуǐі ĥучywіл чарē (ча сајрē)?—ночью у тебя бывшій кто есть, т. е. кто у тебя былъ вчера вечеромъ?—hітрі (hіт сајрі)—онъ былъ.

§ 63. *Причастіе:* муж. сајіл, женск. сарiл, средн. савіл; множ. савті и сарті.

Причастіе естественнымъ образомъ должно имѣть всѣ свойства имени прилагательнаго и, слѣдовательно, подлежать склоненію, когда находится отдѣльно отъ своего существительнаго, но примѣровъ для косвенныхъ падежей отъ сајіл мнѣ ни одного не встрѣтилось.

ĥу сајіл аĥваhурра нуні—ты сущій не узнано было мною, т. е. я не зналъ, что это ты.

ĥу діла уʒі сајіл аĥваhурра—я не зналъ, что ты мой братъ.

ĥу æĥʕwавза сајіл, ĥу шіwаівмад, ваhурра нуні—ты храбрый сущій, ты какъ увидѣлся, я узналъ, т. е. лишь только тебя увидѣлъ, какъ узналъ, что ты храбрецъ.

ĥу ĥурĸан сајіл аĥваhурра нуні—ты хюркилинецъ сущій я не зналъ, т. е я не зналъ, что ты хюркилинецъ.

ĥу hалаw діла hалмаʕ сајіл аĥваhурра; hанаĥа ĥу діла душван сајіл ваhурра—я прежде не зналъ, что ты былъ мой другъ; теперь, что ты мой врагъ, знаю.

Отсюда видно, что сајіл можетъ имѣть не только настоящее, но и прошедшее значеніе.

§ 64. *Дѣепричастія:*

а) *настоящее:* сајлі, женск. саллі, средн. савлі; множ. саллі и савлі.

ĥу, паhмушіw сајлі, дарс ірʕуллі, ну, паhмwāгwар сајлі, аĥірʕулла—ты, талантливъ будучи, урокъ понимаешь, я, безъ талантовъ будучи, не понимаю.

Діла уʒі, зæбіпкар сајлі, ĥæнкілі іqіс аĥірар—мой братъ, слабъ будучи, работы дѣлать не можетъ.

Ділі урчі ƣірɦіл (ƣірɦілі) савлі, азʒінвілі саві—моя лошадь, жирною будучи, облѣнилась.

b) *въ то время какъ*.....cajɦілі, женск. carɦілі, средн. савɦілі; множ. савɦілі и carɦілі.

Ну wajна cajɦілі (сокр. wajнаɦілі), нам урɦра wajті саві —въ то время какъ я дуренъ, и люди ко мнѣ дурны.

Діла узі міскін cajɦілі (міскінɦілі), тухумлі лajwaӄілі caj —мой братъ такъ какъ бѣденъ, родными покинутъ.

c) *послѣ того какъ*.....cajларɦі, женск. саллarɦі, средн. савларɦі; множ. саллarɦі и савларɦі.

Ɦу hішӄуw cajларɦі, ну арqæс—послѣ того какъ (такъ какъ) ты здѣсь, я уйду.

d) *съ тѣхъ поръ какъ*....cajлā, женск. саллā, средн. савлā; множ. саллā и савлā.

Ну hішӄуw cajлā, дічу чаллāɦаӄів—съ тѣхъ поръ какъ нахожусь здѣсь, ко мнѣ никто не пришелъ.

§ 65. Вышеозначенныя формы весьма часто встрѣчаются въ соединеніи съ частицей rwa, которая въ большей части случаевъ имѣетъ значеніе *хотя*...., *но*....

a) Ну cajpагwa, ɦу cajpігwa, hіт cajгwa и пр.; женск. ну capрагwa и проч.; средн. ну саврагwa; множ. нуша capрагwa и проч.

Ну æɦна cajpагwa, ɦу ігаɦігуӄурі—хотя я и добръ, но тебя не люблю.

Чарē?—кто есть (кто тамъ)?—Нурагwa, ӄуллуӄчіін аɦqwæ-ӄælла—хотя это я, но служитель не пускаетъ.

Ну дусма xwалал cajpагwa (xwалаллагwa), чархлі іштӌал cajра—я годами хотя старшій, но тѣломъ малъ.

b) Ну cajpігwa, ну capрігwa, ну саврігwa, нуша capрігwa и пр.

Дурɦні віштӌаɦілі ƣагwаті саврігwa (ƣагwатірігwa), наɦа ƣахвілі саві—дѣти когда были маленькими хотя были краси-вы, но теперь подурнѣли.

c) Ну сајһілігwа, ну сарһілігwа, ну савһілігwа, нуша сарһілігwа, савһілігwа и проч.

Сај wајна сајһілігwа (wајнаһілігwа), шантес аһігул, марірулі сај—хотя за то, что онъ дуренъ, онъ нелюбимъ жителями, но онъ оправдывается (въ этомъ).

§ 66. *Отглагольное* (§ 32): сајні, сарні, савні; множ. сарні, савні.

Имен. сајні, твор. сајнілі, род. сајнё, дат. сајніліс.

Ћу hішӏуw сајні аһваһурра—я не зналъ, что ты здѣсь.

Маза дуврір сарні аһваһурра—я не зналъ, что бараны на горѣ.

Ћу hішӏуw сајнё wајдішлі нуні дарс ваһіс аһіра—твоего пребыванія здѣсь отъ дурноты, мною урокъ выучиться не сдѣлался, т. е. вслѣдствіе дурного вліянія твоего присутствія здѣсь я не могъ выучить урока.

Какъ видно изъ этихъ примѣровъ, отглагольное не ставляетъ въ родительномъ падежѣ мѣстоименія личнаго, къ которому оно относится.

§ 67. *Отрицательныя* формы глагола сајра не имѣютъ съ нимъ ничего общаго, посему мы представимъ это отрицательное спряженіе вполнѣ. Замѣтимъ при этомъ, что различіе родовъ не оказываетъ здѣсь никакого вліянія на формы.

Настоящее:	Ну аһінна	нуша аһінна
	ћу аһінні	ћуша аһінна
	hіт аһін	hітті аһін.
Прошедшее:	Ну аһінні	нуша аһінні.

(не измѣняется).

Причастіе: аһініл, множ. аһінті.

Дѣепричастія: аһіј, аһінһілі, аһіннарӏі, аһіннā.

Отглагольное: аһіі'ні.

Урчі ӻагwал аһін—лошадь не красива.

Ћурава хwалал аһінні—войско не было велико.

Ну wajнāĥінна—я не дуренъ; нуша wajтēĥінна—мы не дурны (§ 3).

Ĥу діла ада аĥініл ваhурра—ты мой отецъ не сущій я узналъ, т. е. я узналъ, что ты не мой отецъ.

Урчі ƀarwal аĥij аĥасіра—лошадь не будучи хороша, я не купилъ.

Ĥу ƀarwal аĥінĥілі, мур'уjс аĥдігуллі—такъ-какъ ты не хороша, то мужъ не любитъ.

Kiwa ƒуqал аĥіннарḥі, ісус—такъ-какъ баранъ не худой, то я куплю.

Ну qаді аĥіннā ĥævал дус вілі саві—съ тѣхъ поръ какъ я не былъ кадіемъ, три года прошло.

Ну wajна аĥіннагwa ĥуд аĥігулла—я хотя не дуренъ, но тебѣ не нравлюсь.

Ну іштąаĥілі ƀірḥіл аĥіннігwa, наĥа ƀарḥілла—я, когда былъ малъ, хотя не былъ тученъ, теперь пожирнѣлъ.

Саj waланēĥінĥілігwa, суніс нуні арц ḥіґуді аĥдітлуґул—самъ за то, что мнѣ не знакомъ, ему денегъ въ долгъ я не даю, т. е. я не даю ему денегъ въ долгъ, такъ-какъ его не знаю.

§ 68. *Вопросительныя* формы бываютъ различны, смотря по тому, выражается ли вопросъ самимъ глаголомъ, или какимъ либо другимъ словомъ въ предложеніи, или заключаетъ въ себѣ одно лишь недоумѣніе, или является въ видѣ вводнаго предложенія.

а) Въ первомъ случаѣ къ глагольной формѣ присоединяется w послѣ гласной и у послѣ согласной.

Настоящее:

Ну cajраw?	*Жен.* ну capраw?	*Сред.* ну савраw?	нуша capраw?
ĥу cajpiw?	ĥу cappiw?	ĥу савріw?	ĥуша capраw?
hіт cajу?	hіт capiw?	hіт савіw?	hітті савіw (capiw)?

Прошедшее:

Ну cajpiw?	*Жен.* ну cappiw?	*Сред.* ну савpiw?	нуша cappiw?
ĥу cajpiw?	ĥу cappiw?	ĥу савpiw?	ĥуша cappiw?
hіт cajpiw?	hіт cappiw?	hіт савpiw?	hіттi савpiw (cappiw)?

Причастіе: cajiлу, cariлу, савiлу?

Дѣепричастія: cajлiw, салliw, савлiw?
cajĥiлiw, carĥiлiw, савĥiлiw?
cajларþiw, салларþiw, савларþiw?
cajлāw, салlāw, савлāw?

Нуша wajті cappaw (wajтipaw)—дурны ли мы?

ĥуша wajті cappaw (wajтipaw)—дурны ли вы?

hіттi wajті савiw (wajтiw)—дурны ли они?

Ну ђагwал cajpiw (ђагwалliw)—былъ ли я красивъ?

Урчі дiлкунті cappiw (дiлкунтipiw)—лошади были ли сыты?

Дічув савiлу (дічувiлу) ĥула тавтар—у меня находящаяся-ли твоя книга, т. е. у меня ли твоя книга?

ĥула ада дiлajшiw укна cajлiw—твой отецъ, чѣмъ мой, старѣе ли будучи, т. е. развѣ твой отецъ старѣе моего?

Дiла ава урĥiјшір wajна салliw—развѣ моя мать хуже другихъ?

hітiла ќалі савлiw hіш—развѣ это его домъ?

Муqрі дувуллiшір салliw—развѣ ягнята на горѣ?

Узві арĥæлів савлiw—развѣ братья въ путешествіи (въ дорогѣ)?

Унц ѣуqалĥiлiw ĥуд аĥвігул—быкъ, въ то время-ли когда худой, тебѣ не нравится, т. е. потому ли, что онъ худъ?

Урчі ʒірĥіл савларþiw дуʒвіqані—лошадь, послѣ того-ли какъ жирная, скачетъ, т. е. жирная ли лошадь хорошо скачетъ?

Маза дувуллiшір саллāw ĥуні шеĥдаівті—овцы на горѣ съ тѣхъ ли поръ какъ суть тобою не видѣны, т. е. ты не видѣлъ овецъ съ тѣхъ ли поръ, какъ онѣ на горѣ?

Подобнымъ образомъ, черезъ прибавленіе къ окончанію w и y, составляются отрицательно-вопросительныя формы: ну аӈіннаw?, ӈу аӈінніw?, Ӈіт аӈіну? и т. д.

b) Если въ предложеніи вопросъ выражается какимъ-либо словомъ, какъ то: кто?, когда?, гдѣ? и т. п., то къ глагольному окончанію присоединяется ā, превращающееся послѣ і въ ē (§ 3-й).

Настоящее:

Ну сајрā?	*Жен.* ну саррā?	*Сред.* ну саврā?	нуша саррā?
ӈу сајрē?	ӈу саррē?	ӈу сѧврē?	ӈуша саррā?
Ӈіт сајā?	Ӈіт сарē?	Ӈіт савē?	Ӈітті савē (сарē)?

Прошедшее:

Ну сајрē?	*Жен.* ну саррē?	*Сред.* ну саврē?	нуша саррē?
ӈу сајрē?	ӈу саррē?	ӈу саврē?	ӈуша саррē?
Ӈіт сајрē?	Ӈіт саррē?	Ӈіт саврē?	Ӈітті саврē (саррē)?

Дѣепричастія: сајӈілē?
сајларӽē?
сајлā?

Причастіе сајіл и дѣепричастіе сајлі, при таковой конструкціи, не употребляются.

Ну ча сајрā (ну чарā)—кто я такой?

ӈу ча сајрē (ӈу чарē)—кто ты такой?

Ӈіт ча сајā—кто онъ такой?

Ну мурт æӈна сајрē (æӈнарē)—я когда былъ хорошъ?

ӈу мурт æӈна сајрē (æӈнарē)—ты когда былъ хорошъ?

Ӈіт мурт æӈна сајрē (æӈнарē)—онъ когда былъ хорошъ?

Чарē дуӱі унналічywіл—кто былъ вчера у сосѣда бывшій, т. е. кто вчера былъ у сосѣда?—Нурі—я былъ.

Подобнымъ же образомъ составляются отрицательно-вопросительныя формы: ну аӈіннā? ӈу аӈіннē? Ӈіт аӈінē? и пр.

c) Если вопросъ служитъ для одного лишь выраженія *недоумѣнія,* а не для полученія отвѣта, то къ глагольнымъ формамъ присоединяется слогъ āра (ēра послѣ і).

ĥiш æĥна сајāра—хорошъ ли то онъ?

Діла ада уќна сајрēра—мой отецъ не былъ ли то старикомъ?

Ќаданірті діла маза сарēра—въ долинѣ находящіеся бараны мои ли то суть?

d) Если вопросъ заключается въ вводномъ предложеніи, то глагольная форма принимаетъ окончаніе ал или ел: послѣднее, если форма оканчивается на і.

Ну ча сајрал, wаĥава—я, кто такой, узнай.

Нуша ча саррал, далараw?—мы, кто такіе, знаешь ли?

Ну шіс qадіјĥівіл сајрел, аĥалара ĥуні—я чьимъ кадіемъ сдѣлавшійся былъ, ты не знаешь, т. е. ты не знаешь, у кого былъ я кадіемъ.

Нам урчі ĥівіл ча сајрел, ĥарваа—мнѣ лошадь давшій кто былъ, спроси, т. е. спроси, кто далъ мнѣ лошадь.

§ 69. Изъ соображенія всѣхъ вышеприведенныхъ примѣровъ ясно обнаруживается, что сајра имѣетъ значеніе *быть чьимъ либо*, безъ какого-либо соотношенія къ пространству. Предложеніе: чарē дуґі унналічуwіл буквально переводится черезъ: кто есть вчера у сосѣда бывшій? *Быть въ пространствѣ, находиться* выражается посредствомъ глагола ліwра. Различіе между сајра и ліwра объясняется слѣдующими примѣрами:

ĥу сајріw—ты-ли это? (когда встрѣчу кого-либо въ темнотѣ).

ĥішқуw ліwріw—ты здѣсь находишься ли, т. е. ты здѣсь живешь-ли?

Ліwра изображаетъ въ самомъ общемъ видѣ *нахожденіе въ пространствѣ*, не касаясь случайныхъ отношеній такового нахожденія.

§ 70. Спряженіе ліwра представляетъ лишь незначительныя отступленія отъ спряженія сајра.

Настоящее:

Ну лiwра *Жен.* ну лiрра	*Сред.* ну лiвра	*Множ.* нуша лiрра	
ẖу лiwрi	ẖу лiррi	ẖу лiврi	ẖуша лiрра
hiт лiw	hiт лiр	hiт лiв	hiттi лiв (лiр).

Настоящее продолжительное:

Ну лiwалла	ну лiралла	ну лiвалла	нуша лiралла
ẖу лiwаллi	ẖу лiраллi	ẖу лiваллi	ẖуша лiралла
hiт лiwал	hiт лiрал	hiт лiвал	hiттi лiвалла (лiралла).

Прошедшее:

Ну лiwрi	ну лiррi	ну лiврi	нуша лiррi
ẖу лiwрi	ẖу лiррi	ẖу лiврi	ẖуша лiррi
hiт лiwрi	hiт лiррi	hiт лiврi	hiттi лiврi (лiррi).

Причастiе: лiwiл, женск. лiрiл, средн. лiвiл; множ. лiвтi и лiртi.

Дѣепричастiя:

a) *Настоящее:* лiwлi, женск. лiллi, средн. лiвлi; множ. лiвлi и лiллi.

b) *Въ то время какъ*....лiwẖiлi, женск. лiрẖiлi, средн. лiвẖiлi; множ. лiвẖiлi и лiрẖiлi.

c) *Послѣ того какъ*....лiwларḫi, женск. лiлларḫi, средн. лiларḫi; множ. лiларḫi и лiлларḫi.

d) *Съ тѣхъ поръ какъ*....лiwлā, женск. лiллā, средн. лiвлā, множ. лiвлā и лiллā.

Отглагольное: лiwнi, лiрнi, лiвнi.

§ 71. *Отрицательныя* формы глагола лiwра не имѣютъ ничего общаго съ положительными и образуются изъ глагола агwiс—*не быть,* который имѣетъ всѣ формы полнаго спряженiя. Мы приведемъ здѣсь только тѣ, которыя соотвѣтствуютъ формамъ отъ лiwра.

Настоящее и настоящее-продолжительное.

Ну агус	Нуша агубā.
ẖу агуд	ẖуша агудā.

	ɬіт агу	ɬіттi агу.
Прошедшее:	Ну агwipa	Нуша агwipa.
	ɬу агwаді	ɬуша агwадā.
	ɬіт агwiв	ɬіттi агwiв.

Причастіе: агwарiл, множ. агwарті.

Дѣепричастія: а) *настоящее:* агулі

b) *въ то время какъ*....агуɬiлі

c) *послѣ того какъ*.....агуларɬі

d) *съ тѣхъ поръ какъ*....агуɬё.

Отглагольное: агні.

Различіе родовъ ничѣмъ не обозначается во всѣхъ этихъ формахъ.

§ 72. *Вопросительныя* формы составляются по тѣмъ же правиламъ, которыя изложили мы для сајра (§ 68).

а) Если вопросъ выражается самимъ глаголомъ:

Настоящее:

Ну лiwpaw? *Жен.*	ну лірpaw? *Ср.*	ну лівraw? *Мн.*	нуша лірpaw?
ɬу лiwpiw?	ɬу лірpiw?	ɬу лівріw?	ɬуша лірpaw?
hіт лiwу?	hіт лірy?	hіт лівy?	hіттi лівy (лірy)?

Прошедшее:

Ну лiwpiw? *Жен.* ну лірpiw? *Ср.* ну лівріw? *Мн.* нуша лірpiw?

и т. д.

Причастіе: лiwілу, лірілу, лівілу; множ. лівтiw и лірtiw?

Дѣепричастія: лiwлiw, лілліw, лівліw?

лiwɬiліw, лірɬiліw, лівɬiліw?

лiwларɬiw, лілларɬiw, лівларɬiw?

лiwлāw, лілāw, лівлāw?

Отрицательно-вопросительныя формы образуются подобнымъ же способомъ, т. е. черезъ присоединеніе w къ окончанію на гласную и у—къ окончанію на согласную.

b) Если вопросъ выражается другимъ словомъ въ предложеніи:

Настоящее:

Ну ліwрā	ну ліррā	ну ліврā	нуша ліррā?
ĥу ліwрē	ĥу ліррē	ĥу ліврē	ĥуша ліррā?
hіт ліwā	hіт лірā	hіт лівā	hітті лівā (лірā)?

Прошедшее:

Ну ліwрē	ну ліррē	ну ліврē	нуша ліррē?

и т. д.

Дѣепричастія: ліwĥілē, лірĥілē, лівĥілē?
ліwларђē, лілларђē, лівларђē?
ліwлā, лілла̄, лівлā?

Отрицательно-вопросительныя формы: агусā, агудā, агwā, агуĥā и проч.

c) Недоумѣніе:

Настоящее:

Ну ліwрāра	ну ліррāра	ну ліврāра	Нуша ліррāра?
ĥу ліwрēра	ĥу ліррēра	ĥу ліврēра	ĥуша ліррāра?
hіт ліwāра	hіт лірāра	hіт лівāра	hітті лівāра (лірāра)?

Вообще всѣ формы образуются изъ предыдущихъ черезъ присоединеніе къ нимъ слога *ра*.

d) Если вопросъ выражается вводнымъ предложеніемъ.

Настоящее:

Ну ліwрал	ну ліррал	ну ліврал	Нуша ліррал
ĥу ліwрел	ĥу ліррел	ĥу ліврел	ĥуша ліррал
hіт ліwал	hіт лірал	hіт лівал	hітті лівал (лірал).

Прошедшее:

Ну ліwрел	ну ліррел	ну ліврел	нуша ліррел.

и т. д.

Дѣепричастія: ліwĥілел и пр.; ліwларђел и пр.; ліwлāл и проч.

§ 73. Приведемъ нѣсколько примѣровъ для вышеозначенныхъ формъ отъ ліwра.

Ча лiwā улqаj'yw—кто подъ окномъ?—Ӄула уʒi лiwра—я твой братъ нахожусь, т. е. я, твой братъ.

Дуӷi Ӄучуw ча лiwрē—вчера вечеромъ кто былъ у тебя?—Дiла унна лiwрi—мой сосѣдъ былъ.

Ада Ӄæнкiлiӷi аріqwæн, ну лiwалла hiшқуw—отецъ на работу пошелъ, а я еще здѣсь.

Царiлтi Ӄæжлi арвiqwæнгwа, ну лiwалла—другіе на богомолье пошли, а я остался.

Маза душi аӄдуӄiлi ӄajҍiр лiрал—овцы на пастьбу не будучи уведены, еще дома.

Ӄiнē вурӄнi лiрал аӄӄадiӄiлi—зимніе дни еще не прошли.

Ӄучуw дiла уʒi лiwiл аӄваhурра—я не узналъ, что мой братъ находится у тебя.

Ӄу hiшқуw лiwiл ваhāлi дiла уʒi лiwqæӄliwqæн—ты здѣсь находящійся если узнаетъ мой братъ, не придетъ, т. е. мой братъ не придетъ, если узнаетъ, что ты здѣсь.

Ну шулҍiw лiwлi вiҕлi унц ӄавушiв—я подлѣ находясь, волкъ убилъ быка.

Æӄна урчi лiвӄiлi wajна вiцiра—когда была хорошая лошадь, дурную продалъ, т. е. имѣя хорошую лошадь, я продалъ дурную.

Ӄу hiшқуw лiwларҍi ну шiҍiwалла урухʼаӄқус—послѣ того какъ ты находишься здѣсь, я никого не боюсь.

Ну hiшқуw лiwлā дiчу чалла аӄақiв—съ тѣхъ поръ какъ я здѣсь нахожусь, ко мнѣ никто не пришелъ.

Цадаӄ унцi лiргwа, ɬуqадiлi ӄæнкiліс хajрēгу—пара быковъ хотя и есть, но, исхудавъ, для работы не годятся (хajрēгу слитно изъ хajрi агу—годны не находятся).

Урi'дiла ӄарчiӡа лiврiгwа вітæкiв—въ прошломъ году у меня соколъ хотя былъ, но пропалъ.

Арц лiрӄiлiгwа ӄуд нуні луӷуті—деньги такъ-какъ находятся тебѣ мною даются, т. е. такъ-какъ есть деньги, то тебѣ даю ихъ.

Ӄæнкілі діqіс хajрēгуӃā (хajрі агуӃā) нуша—работу дѣлать не годимся мы.

Ӄула уʒēгу (уʒі агу) нушачуw—твоего брата нѣтъ у насъ.

Ӄуша цалла діла уʒілізēгудā (уʒілізі агудā)—вы кто бы то ни былъ въ моемъ братѣ не находитесь, т. е. изъ числа васъ никто не сравняется съ моимъ братомъ.

Дуӷі Ӄушачуw агwіра ну—вчера вечеромъ у васъ не былъ я.

Ну wаqівӃілі Ӄушачу, Ӄуша ӄajЬір агwадā—когда я пришелъ къ вамъ, васъ не было дома.

Нушілajшір даӄал Ӄурвунēгwів (Ӄурвуні агwів) шілалла—чѣмъ нашихъ болѣе войскъ не было какихъ-либо, т. е. кромѣ нашихъ войскъ, не было никакихъ.

Ӄітіін нам ӷів qaʃ агулі ʒі—онъ мнѣ далъ, хлѣбъ не будучи, соль, т. е. безъ хлѣба соль.

Ӄітіін нам ӷів ʒēгулі (ʒі агулі) qaʃ—онъ мнѣ далъ безъ соли хлѣбъ.

Адам'ілēгулі—безъ человѣка; урӃwāгулі—безъ моря.

Арц агуӃілігwа Ӄуд нуні аӃлуӷуті—деньги такъ-какъ не находятся, тебѣ мною не даются, т. е. такъ-какъ нѣтъ денегъ, то тебѣ и не даю ихъ.

Ꝗарqај Ӄула уʒіцад агусу—тѣломъ не съ твоего ли я брата?

Ділацад мазāгуw Ӄушіла—сколько у меня, барановъ нѣтъ ли у васъ?

Діла ада івqівӃілі, Ӄуша шар агwадāw—когда мой отецъ умеръ, васъ не было ли въ аулѣ?

Ӄула ада ӄуліw ліwāра—дома ли то твой отецъ?

Ӄіш ӄуліw ну ліwрел, агwірал, Ӄуні сілі валадā—въ этомъ домѣ былъ ли я или не былъ, почему ты знаешь?

§ 74. Вмѣсто полныхъ формъ ліwра, ліwрі, ліwіл и пр. употребительны сокращенныя ра, рі, іл и проч.

Ну унналічуw ліwра—я у сосѣда; говорится ну унналічуwра.

Ӈу унналічуw ліwрі—ты у сосѣда, говор. ӈу унналічуwрі. Въ 3-мъ лицѣ говорится только: hіт унналічуw ліw—онъ у сосѣда.

Ӈучуwіл адам'ілі waqав—у тебя находящійся человѣкъ пусть придетъ.

Ӈучуріл ӈунул daqав—у тебя находящаяся женщина пусть придетъ.

Унʒаліђірті вашмакуні діха—около двери находящіеся башмаки давай.

Кулівті дуравукав—въ комнатѣ находящіеся пусть выйдутъ.

Дурківіл унʒ дураа—въ конюшнѣ находящагося быка выведи.

Дуӳі калшіwіл нурі—вечеромъ на крышѣ бывшій я есмь, т. е. это я былъ вечеромъ на крышѣ.

§ 75. Частные случаи *нахожденія въ пространствѣ* выражаются посредствомъ множества глаголовъ, какъ то: tіwра, qіwра, хіwра, шіwра, уwра и пр. Первый изъ нихъ употребляется, когда предметъ, о которомъ говорится, находится *наравнѣ* съ лицомъ говорящимъ; второй, когда предметъ этотъ *выше;* третій, когда *ниже;* шіwра, когда находится *на,* уwра, когда находится *подъ* и пр. Всѣ таковые глаголы безъ малѣйшаго отступленія спрягаются по образцу ліwра.

Мазара нура hіт дірqалішіw tіwра—я съ овцами на этой равнинѣ нахожусь.

Діwлі qaqадæqілі тірра—неурожаемъ стѣсненные находимся, т. е. мы бѣдствуемъ отъ неурожая (предположить должно, что я нахожусь посреди ровнаго поля и жалуюсь на неурожай).

Вækæлі ӈæнкілійqулі qіwра дувуллішіw—безпрестанно работая, нахожусь на горѣ (указывается вверхъ).

Ĥiķ дувуллішір маза ķір—на этой горѣ бараны находятся.

Ĥix ĸаданір шін хір—въ этой долинѣ вода есть.

Дічу wаķіс вігāлі hix ĸаданіw хіwра—если хочешь придти ко мнѣ, въ этой долинѣ нахожусь.

Дувуллішір маза ķірāра—на горѣ-ли-то бараны?

§ 76. Переходимъ теперь къ разсмотрѣнію формъ вспомогательнаго глагола іс, самое общее значеніе котораго есть *сдѣлаться*. Весьма понятно, что, имѣя таковое значеніе, глаголъ этотъ есть недостаточный, т. е. не можетъ имѣть нѣкоторыхъ формъ, какъ напр. формъ настоящаго времени. Глаголъ этотъ встрѣчается, какъ отдѣльно, такъ и слитно съ другими словами. Должно разсмотрѣть его во всѣхъ этихъ частныхъ случаяхъ.

§ 77. *Неокончательное* наклоненіе: муж. іс, женск. діс, средн. віс, множ. віс и діс.

Корень æĥ, прилаг. æĥна—хорошій, нарѣчіе æĥæл—хорошо.

Æĥіс, æĥдіс, æĥвіс, множ. æĥвіс и æĥдіс.

Æĥnajhіс, æĥна діс, æĥна віс, множ. æĥті діс и æĥті віс.

Æĥæл іс, æĥæл діс, æĥæл віс, множ. æĥæл діс и æĥæл віс.

Корень аĸ, прилаг. аĸіл—высокій, нарѣчіе аĸлі—высоко.

Аĸіс, аĸдіс, аĸвіс, множ. аĸвіс и аĸдіс.

Аĸіл іс, аĸіл діс, аĸіл віс, множ. аĸті діс и аĸті віс.

Аĸлijhіс, аĸлі діс, аĸлі віс, множ. аĸлі діс и аĸлі віс.

Корень ара, прил. арал—здравый, нарѣчіе аралі—здраво.

Арajhіс, арадіс и пр., арал іс, множ. араті діс (віс) и проч., аралijhіс, аралі діс и пр.

Корень духу, прил. духул—умный, нарѣчіе духулі—умно.

Духуjhіс, духудіс и пр., духул іс, множ. духуті діс (віс) и пр., духулijhіс, духулі діс и пр.

Корень ĥінţін, прилаг. ĥінţіна—красный, нарѣчіе ĥінţіj—красно.

Ӄiнʈiніс, Ӄiнʈiндіс и проч., Ӄiнʈінajhіс, Ӄiнʈіна діс и проч., Ӄiнʈijhіс, Ӄiнʈij діс и пр.

Отъ qаді: qадijhіс и qаділijhіс.

Изъ этихъ примѣровъ видно, что, если слово, присоединяемое къ іс, кончается на гласную, то оно сливается съ іс, которое превращается въ такомъ случаѣ въ hіс, предшествуемое буквою j (§ 3-й); если присоединяемое слово кончается на j, то оно непосредственно сливается съ hіс.

Различіе значенія между акіс и акіл іс весьма тонко и часто ускользаетъ отъ вниманія самихъ туземцевъ, которые безразлично употребляютъ ту или другую форму. Вообще же, при соединеніи іс *съ корнемъ*, какъ напр. съ æӃ, выражается постепенность перехода изъ одно состоянія въ другое; при соединеніи *съ прилагательнымъ*, какъ напр. съ æӃна,—переходъ въ извѣстное состояніе, при чемъ не обращается вниманія на предыдущее состояніе; при соединеніи съ нарѣчіемъ—переходъ въ состояніе постоянное, неизмѣнное.

Ӄуд акіс вігіw—хочешь ли ты подняться?

Ӄуд акіл іс вігіw—хочешь ли ты сдѣлаться высокимъ?

Аклij hіс вігіw—хочешь ли ты остаться высокимъ?

Адаоан æӃіс аӃіруд Ӄу—какъ отецъ, хорошимъ сдѣлаться не можешь ты.

Адаоан æӃнajhіс аӃіруд Ӄу—какъ отецъ быть хорошимъ не можешь ты.

Адаоан æӃæл іс аӃіруд Ӄу—какъ отецъ въ хорошемъ состояніи остаться не можешь ты.

Арajhіс умут лів—выздоровѣть надежда есть.

Арал іс умут лів—здоровымъ сдѣлаться надежда есть.

Аралijhіс умут лів—остаться здоровымъ надежда есть.

Ӄiнʈiніс аӃіруд—ты покраснѣть не можешь.

Ӄу Ӄiнʈінajhіс аӃіруд—ты краснымъ сдѣлаться не можешь.

Ӄу Ӄiнʈijhіс аӃіруд—ты не можешь остаться краснымъ.

ʃiy qadijhic waлtapi нуни—тебѣ сдѣлаться кадіемъ позволяю я.

ʃiy qadilijhic waлtapi нуни—тебѣ остаться кадіемъ позволяю я.

Ну арал іс aʃiатурра ʃiænкілі—мнѣ сдѣлаться здоровымъ не дозволила работа.

hіш ʃiænкілізіwад авзуріс вёліллі—отъ этой работы свободнымъ сдѣлаться если бы было, т. е. кабы освободиться отъ этой работы.

hаш'оај ʃirʃiлijhic aʃiвігів нам—такъ жирнымъ остаться не желательно мнѣ.

ʃarwал діс'оан aʃiij нам ʃaхгwадіс вігі—красивою сдѣлаться чѣмъ, мнѣ дурною сдѣлаться желательно, т. е. я лучше хочу быть дурна, чѣмъ хороша.

hанaʃiалла wæʃiшалajhic вігі діла hалмаʒ̣ліс—хоть теперь лицо-свѣтлымъ сдѣлаться желательно моему другу, т. е. хоть теперь угостить хочу моего друга.

hіт'оан æʃinajhic вігāлі, ʃiура ʃiænкілīqін—если хочешь быть хорошъ какъ онъ, то работай.

Нам, wajтачywaʃiīлі, æʃiті урʃiлічyw іс qāдар вів—мнѣ у дурныхъ не сдѣлавшись, у хорошихъ людей сдѣлаться суждено было, т. е. мнѣ суждено было быть съ хорошими, а не съ дурными людьми.

§ 78. *Прошедшее несовершенное.*

Ну ілла	*жен.* ну діллa	*сред.* ну віла	*Мн.* нуша діллa
ʃiy іллі	ʃiy діллі	ʃiy віллі	ʃiуша діллa
hіт īлі саj	hіт дīлі сарі	hіт вīлі саві	hіттi вīлі саві (сред. дīлі сарі).

Ну æʃiілла, ʃiy æʃiіллі, hіт æʃiīлі саj; женск. ну æʃiділла и проч., множ. нуша æʃiділла и пр.

Ну æʃinajhілла, ʃiy æʃinajhіллі, hіт æʃinajhілі саj; женск. ну æʃina діллa и пр., множ. нуша æʃiті діллa и пр.

Ну æfiæл ілла и пр., ну æfiæл ділла, ну æfiæл вілла, множеств. нуша æfiæл ділла.

Третье лицо представляетъ сложную форму изъ дѣепричастія прошедшаго ілі *сдѣлавшись*, и саj отъ глагола саjра: *сдѣлавшись есть*.

Вообще форма эта изображаетъ состояніе, начавшееся въ прошедшемъ времени, но продолжающееся и въ настоящемъ.

Ну æfiілла—я хорошъ; подразумѣвается, что я сдѣлался хорошъ, а прежде не былъ таковъ.

Ну fiæнілла—я посѣдѣлъ.

Ну нæкlізіw чулаk ілла—я въ рукѣ уродъ сдѣлался, т. е. изувѣчилъ себѣ руку.

Ну hанаfia дawлашіw ілла—я теперь сдѣлался богатъ.

Іш дус ну ца æfiлі ƀagwаділла—въ этомъ году я очень красивою сдѣлалась, т. е. очень похорошѣла.

Fiу ƒуqajhіллі нуні шеfiwаівлā—ты похудѣлъ съ тѣхъ поръ, какъ я не видѣлъ.

Іш дус ца æfiлі дукуƀділлі fiу—въ этомъ году ты очень поблѣднѣла (значитъ и теперь еще блѣдна).

Ƀwарвуƞ murhi-арцла устні вітаhуллā, дawлашів вілі саві —Кубачинцы золота-серебра мастерами съ тѣхъ поръ какъ стали, разбогатѣли.

§ 79. *Прошедшее совершенное.*

Ну ірa	*Жен.* ну дірa	*Сред.* ну вірa	*Множ.* нуша дірa	
fiу ēді	fiу дēді	fiу вēді	fiуша дēдā	
hіт ів	hіт дів	hіт вів	hітті вів (дів).	

Ну æfiірa, fiу æfiēді, hіт æfiів; женск. ну æfiдірa, fiу æfiдēді и пр., ну æfiівірa и пр.; множ. нуша æfiдірa и пр.

Ну æfiнajhірa, fiу æfiнajhаді, hіт æfiнajhів, женск. ну æfiна дірa и проч., множ. нуша æfiті дірa и пр.

Ну æfiæл ірa, женск. ну æfiæл дірa, средн. ну æfiæл вірa, множ. нуша æfiæл дірa.

Какъ видно изъ этихъ примѣровъ, послѣ h, ē превраща-

ется въ а, ӏ въ і короткое. Это свойство замѣчается и въ другихъ формахъ глагола іс.

Прошедшее совершенное означаетъ, что извѣстное состояніе началось прежде, но не показываетъ, продолжается ли оно еще теперь.

Ну урі'dawлашіw ӏра—я въ прошломъ году разбогатѣлъ (неизвѣстно, богатъ ли теперь).

Іш дус ну ʁaqлі ĥілъajhіра—въ этомъ году я очень похудѣлъ.

Урі'ну ĥуд мударріс ӏра—въ прошломъ году я тебѣ наставникомъ сдѣлался.

Ада івцівĥілі, ну шаw ӏра—когда отецъ умеръ, то я въ аулѣ былъ (случился).

Ну ук̇наwаівĥілі міскін ӏра—я когда состарѣлся, обѣднѣлъ.

Діла рузі урух дів ʡіʡajhір—моя сестра испугалась змѣи, букв. робкою сдѣлалась подлѣ змѣи.

Іш дус ца æĥлі дук̇ʁдёді ĥу—въ этомъ году ты очень сдѣлалась блѣдною.

§ 80. *Прошедшее упреждающее.*

Ну іллі *Жен.*	ну діллі *Сред.*	ну віллі *Множ.*	нуша діллі
ĥу іллі	ĥу діллі	ĥу віллі	ĥуша діллі
hіт іллі	hіт діллі	hіт віллі	hіттіі віллі (діллі).

Форма эта соединяется съ корнями, прилагательными и нарѣчіями по образцу ілла (§ 78). Показываетъ она, что извѣстное состояніе началось прежде другого.

ĥу qур'aj уʡул Манзіj, ну мударріс іллі—въ то время, какъ ты учился Корану, я уже былъ учителемъ.

ĥу wæqівĥілі, ну ĥæніллі—когда ты родился, я уже посѣдѣлъ.

ĥуд ĥунул ĥадіівĥілі, ну ʁahіллі—когда ты женился, я уже былъ возмужалый.

Ну wæqівĥілі діла ада дawлашіw іллі—когда я родился, мой отецъ уже былъ богатъ.

§ 81. *Давнопрошедшее.*

Ну ӏвіллі *Жен.*	ну дӏвіллі *Сред.*	ну вӏвіллі *Множ.*	нуша дӏвіллі
ӷу ӏвіллі	ӷу дӏвіллі	ӷу вӏвіллі	ӷуша дӏвіллі
ӽіт ӏвіллі	ӽіт дӏвіллі	ӽіт вӏвіллі	ӽітті вӏвіллі, дӏвіллі.

Соединяется съ корнями и нарѣчіями: ну арај ӽівіллі, ну аралӏјӽівіллі.

Ну урі'ӷæжлiwqæс ӷæдур ӏвіллі—я въ прошломъ году въ Мекку идти готовъ уже былъ.

§ 82. *Будущее допускаемое.*

Ну ес *Женск.*	ну дес *Средн.*	ну вес *Множ.*	нуша дӗӷа
ӷу ӗві	ӷу дӗві	ӷу вӗві	ӷуша дӗвӑ
ӽіт ев	ӽіт дев	ӽіт вев	ӽітті вев (дев).

Ну æӷес, ӷу æӷӗві, ӽіт æӷев, женск. ну æӷдес и проч., множ. нуша æӷдӗӷӑ, ӷуша æӷдӗвӑ, ӽітті æӷвев (æӷдев).

Ну æӷнајӽас, ӷу æӷнајӽаві, ӽіт æӷнајӽав; женск. ну æӷна дес и проч., множ. нуша æӷті дӗӷӑ и пр.

Ну æӷæл ес, ну æӷæл дес, ну æӷæл вес и проч.

Выражаетъ состояніе, зависящее отъ дозволенія чьего-либо или отъ обстоятельствъ.

Іш дус ну хwалал ес, ӽур дус ӷурајӽішіну—этотъ годъ пусть я сдѣлаюсь старшиною, въ будущемъ году и ты сдѣлаешься.

Ну ӷула шулӽіw ес—пусть я при тебѣ буду находиться.

Ӽарі, ну міскін ес, ӷуші сі ӷæл лівqæнал—вотъ, пусть я обѣднѣю, на тебя какое состояніе придетъ, т. е. пусть я обѣднѣю, да ты разбогатѣешь ли отъ этого?

Ӷу хwалал мутæӽлім і, ну ӷуд ʒihур ес—ты старшимъ ученикомъ сдѣлайся, я у тебя меньшимъ пусть буду.

Ӷуоан дawлашіw ес, ӽарі, нура сіцад арц дурʒусал пæqіртес—какъ ты, пусть я богатымъ сдѣлаюсь, вотъ, и я столько же денегъ раздамъ нищимъ.

§ 83. *Условное настоящее и будущее.*

Ну еслі;	*Жен.* ну деслі	*Средн.* ну веслі	нуша дӭāлі
ĥу едлі	ĥу дедлі	ĥу ведлі	ĥуша дӭдāлі
hіт ӭлі	hіт дӭлі	hіт вӭлі	hітті вӭлі (дӭлі).

Ну æӭеслі, ĥу æӭедлі, hіт æӭӭлі, женск. ну æӭдеслі и пр.; множ. нуша æӭдӭāлі, ĥуша æӭдӭдāлі, hітті æӭвӭлі.

Ну æӭнajhаслі, ĥу æӭнajhадлі, hіт æӭнajhāлі; женск. ну æӭна деслі и пр.; множ. нуша æӭіті дӭāлі и пр.

Ну æӭæл еслі, ну æӭæл деслі, ну æӭæл веслі и пр.

Ну dawлашiw еслі, ĥушімра арц луғас—если я разбогатѣю, то и вамъ деньги дамъ.

Ну шізiwадалла урух еслі, ĥуні ҕајів ваqа—я если кого-либо побоюсь, тобою упрекъ да сдѣлается, т. е. упрекни меня, если я кого-либо побоюсь.

Ĥіл'оај ĥушім вігулі дӭдāлі, ĥуша вазріғанті дітаhавā, ну вӭлі æӭна ҕалім ітаhас—такъ вамъ желаясь если есте, вы торговцами сдѣлайтесь, я же хорошимъ ученымъ пусть сдѣлаюсь, т. е. если вы такъ желаете, то сдѣлайтесь торговцами, а я сдѣлаюсь ученымъ.

Аллаhлі ҕавілқуј вӭлі, ну hіш ізајзiwад арајhіша—если Богомъ написано, то я отъ этой болѣзни выздоровлю.

Ну ĥушіла кіціл еслі, нам wајна мавурудā—я вамъ близкій если есмь, мнѣ дурно не говорите, т. е. если я вамъ близкій, то не оскорбляйте меня словами.

§ 84. *Условное предполагаемое.*

Ну есліллі *жен.*	ну десліллі *ср.*	ну весліллі *мн.*	нуша дӭāліллі
ĥу едліллі	ĥу дедліллі	ĥу ведліллі	ĥуша дӭдāліллі
hіт ӭліллі	hіт дӭліллі	hіт вӭліллі	hітті вӭліллі (д).

Окончаніе ллі во всѣхъ этихъ формахъ, безъ всякаго измѣненія смысла, можетъ быть замѣнено посредствомъ рі: ну еслірі, ĥу едлірі, hіт ӭлірі, ну деслірі и пр.; нуша дӭāлірі и пр.

Различныя соединенія съ этой формой производятся точно такъ же, какъ и съ еслі.

Условіемъ служитъ здѣсь *предположеніе:* если бы....

Ну ĥуд ігулійhасліллі, дічywад hawaĥулкаді урі'—я тебѣ если бы любезенъ сдѣлался, отъ меня не бѣжалъ-бы въ прошломъ году, т. е. если бы ты меня полюбилъ, то ты бы не убѣжалъ отъ меня.

Ĥанаĥа ну dawлашiw еслілі, ĥудра арц луґіра—теперь если бы я разбогатѣлъ и тебѣ деньги далъ-бы.

Ĥанаĥа ĥу урқæĥ едліллі, лівлалла ĥајівліywад ywaĥулкаді —теперь ты если бы пьянствовалъ, отъ всѣхъ изъ подъ упрека не освободился бы, т. е. не избѣжалъ бы ты всеобщихъ упрековъ.

Ĥу æĥнајhадліллі, діӆлі аĥуӆаді—если бы ты былъ хорошъ, то не пьянствовалъ бы.

§ 85. *Условное допускаемое.*

Ну еслілла (есліра) *жен.*	ну деслілла (ра) *сред.*	ну веслілла (ра)
ĥу едлілла (едліра)	ĥу дедлілла (ра)	ĥу ведлілла (ра)
hіт еллілла (елліра)	hіт деллілла (ра)	hіт веллілла (ра)
или hіт елла	или делла	или велла

Множ. нуша дӗĥа̄лілла (ра) или дӗĥалла
ĥуша дӗда̄лілла (ра) или дӗдалла
hіттi веллілла (ра) или велла (д).

Различныя соединенія съ этой формой производятся точно такъ же, какъ и съ еслі.

Вообще форма эта означаетъ, что извѣстное условіе не препятствуетъ чему-либо, допускаетъ что-либо: *если даже...., если и...., хотя бы даже....*

Ĥанаĥа ну міскійhасліла, ĥулајшів діла урқі hарзалі саві —теперь я хотя бы даже и остался бѣднымъ, чѣмъ твое, мое сердце просторнѣе есть, т. е. хотя бы даже я и остался въ бѣдности, но все таки я щедрѣе тебя.

Вусаĥат міскін еслілла, діла қімат аĥвул'ан — теперь

если-бы даже я сталъ бѣденъ, уваженіе ко мнѣ не уничтожится.

Ну wajнajhаслілла, ĥу ліwijĥанaw æĥнajталhіша—я, если даже и дуренъ, то въ твоемъ присутствіи дѣлаюсь хорошъ.

Ĥу ʃахгwa дедлілла, нам дігукурі—ты, если даже и дурна, мнѣ нравишься.

Ĥуша нуні шідаівті дѣдалла, нуні аĥдалулла—вы мною видѣны если даже были, мною незнаемы, т. е. если даже я васъ и видѣлъ, то все таки васъ не знаю.

Нушіла маза ĥілţалі делліра, ні'ліс æĥті сарі—наши овцы, если даже и худы, для молока хороши суть, т. е. даютъ много молока.

§ 86. *Зависимое отъ условія.*

Ну ĭша *Женск.*	ну дĭша *Средн.*	ну вĭша *Множ.*	нуша дĭша
ĥу ĭші	ĥу дĭші	ĥу вĭші	ĥуша дĭша
hіт іс	hіт діс	hіт віс	hітті віс (діс).

Ну æĥĭша, ĥу æĥĭші, hіт æĥіс; женск. ну æĥдĭша и пр.; множ. нуша æĥдĭша и пр.

Ну æĥнajhіша, ĥу æĥнajhіші, hіт æĥнajhіс, женск. ну æĥна дĭша и пр.; множ. нуша æĥті дĭша и пр.

Ну æĥæл ĭша, женск. ну æĥæл дĭша, средн. ну æĥæл вĭша, множ. нуша æĥæл дĭша и пр.

Ĥуд вігāлі ну духуjhіша—если тебѣ желательно, то буду уменъ.

Ĥуд вігāлі ну hараќĭша—если тебѣ желательно, то я удалюсь.

Ĥула узі кæвшізāлі, ĥæвра ʃуqajhіс—твой братъ если заболѣетъ, то какъ похудѣетъ.

Ĥу қwi'нajс хwалал ĭшіну, hанаĥа нам даті шē хwаладіш—ты въ слѣдующій разъ старшиною такъ-какъ будешь, то теперь мнѣ оставь аула старшинство, т. е. предоставь мнѣ на этотъ разъ старшинство въ аулѣ. Ĭшіну есть ĭші и ну,

послѣднее—частица, которая приставляется для обозначенія связи между двумя предложеніями.

Ӄуні аӄiӄwӕлijhадлі, царіс вуӷун іс діла уді—если ты не хочешь держать, то у другого сдѣлается пастухомъ мой братъ.

Ну івӷаслі, ӄӕвілла пасад їші—если я умру, то какъ дурно ты будешь вести себя!

Ӄу івӷадліллі, ну ӄӕвілла пашван їша—если бы ты умеръ, то сколько бы я былъ печаленъ.

§ 87. *Зависимое отъ условія прошедшее.*

Ну їші *Женск.*	ну дїші *Средн.*	ну вїші *Множ.*	нуша дїші
ӄу їші	ӄу дїші	ӄу вїші	ӄуша дїші
hіт їші	hіт дїші	hіт вїші	hіттi вїші (дїші).

Ӄуні дарман їлijhадліллі, ну арajhіші—если бы тобою лѣкарство было дано, то я бы выздоровѣлъ.

hіт ӄӕвілла міскін їші, нуні wатасліллі—онъ сколько бѣднымъ сдѣлался бы (какъ обѣднѣлъ-бы). если бы я допустилъ.

Нуша hіш шілізір дїші урі'ӈіні—мы въ этомъ селеніи находились ли прошлой зимой?, точнѣе смыслъ выражается черезъ: не находились ли мы и пр., при чемъ подразумѣвается условіе.

Даґ ӄу шадiw їші—вчера ты гуляя былъ ли, т. е. не гулялъ ли ты развѣ вчера?

§ 88. *Причастіе прошедшее.*

Ївіл, *женск.* дївіл, *средн.* вївіл, *множ.* вівті (дівті).

Ӕбїївіл, ӕбїнajhівіл, ӕбїӕл ївіл, множ. ӕбївівті, ӕбїті вівті, ӕбїӕл вівті и т. д.

Ӄу hіл'оај ʃірӈївіл аӄваhурра нуні—ты такъ пожирнѣвшій не знаемо было мнѣ, т. е. я не зналъ, что ты такъ пополнѣлъ.

Нушіла ӄајӈів ʃірӈївівіл урчі саві hіш—у насъ въ домѣ пожирнѣвшая лошадь есть эта, т. е. вотъ эта лошадь пожирнѣла у насъ въ домѣ.

Маɬур ӏвіл адам'ij сунна кіцті діқаллі аɬвала — сумасшедшимъ сдѣлавшимся человѣкомъ свои ближніе отдѣльно не узнаются, т. е. сумасшедшій не узнаетъ своихъ ближнихъ.

Адам'ілі ɦawшілі waʃалізі діӈанajhівіл уцілі саj — человѣка убивъ въ лѣсу спрятавшійся пойманъ, т. е. убійца, спрятавшійся въ лѣсу, пойманъ.

Сунна адаӈiw урух'аɬіівіл дурɬwæ діӈiw урухқулі саj — своего отца не боявшійся ребенокъ меня боится.

Ɦачам ɬуqавівіл урчі, қwi'нajс ɦамадлі ʃірɬ'аɬвірар — одинъ разъ похудѣвшая лошадь во второй разъ легко не пожирнѣетъ.

§ 89. *Причастіе будущее.*

Ӏсіл, *женск.* дісіл, *средн.* вісіл, *множ.* вісті (дісті).

Ќуwатлі вісіл унʒ саві ɦіш — сильнымъ сдѣлающійся быкъ есть этотъ, т. е. этотъ быкъ такой, что будетъ силенъ.

ɦаніwарті дісіл waʃа саві ɦіш — животныя, гдѣ должны находиться, этотъ лѣсъ есть, т. е. въ этомъ лѣсу должны быть звѣри.

Нушім æɬнajhісіл мударріслічу арqæɬæ нуша — намъ сдѣлающемуся хорошимъ къ учителю пойдемъ мы, т. е. мы пойдемъ къ учителю, который будетъ къ намъ хорошъ.

ʃінілі дуврір дісті маза діқардіqус — зимою на горѣ, которые будутъ, барановъ я отдѣлю, т. е. я отдѣлю барановъ, которымъ слѣдуетъ зимою быть на горѣ.

§ 90. *Дѣепричастія.*

а) *Прошедшее:* Ӏлі, *жен.* ділі, *сред.* вілі, *множ.* вілі (ділі).

Æɬілі, æɬнajhілі, æɬæл ілі; множ. æɬівілі, æɬті вілі, æɬæл вілі и пр.

Діла урчі ʃірɬвілі, азʒінвілі саві — моя лошадь сдѣлавшись жирною, лѣнивою сдѣлавшись есть, т. е. моя лошадь, разжирѣвъ, излѣнилась.

Ɦачам дawлашiw ілі, қwi'нajс ɦæнкілѣɬіqулі міскін івіл суніші саj ɦajівтajqіс шівсаві — однажды богатъ сдѣлавшись, второй разъ не работая бѣднымъ сдѣлавшійся, на себя самъ

жаловаться долженъ, т. е. кто, разъ разбогатѣвъ, потомъ обѣднѣетъ, ничего не дѣлая, тотъ долженъ самъ на себя жаловаться.

Нушіла xwi ваhвӏлі, шавад дуӀаӄів—наша собака, взбѣсившись, изъ аула убѣжала.

Маза ʄуqадӏлі муqресалла нi' аӄлуӷулі сарі—овцы, похудѣвъ, даже ягнятамъ молока не даютъ.

Ну ӄувзарajhілі ӄал'унна урі'hіш шілізіw—я работникомъ сдѣлавшись, жилъ въ прошломъ году въ этомъ селеніи.

b) *для того, чтобы...., на столько, чтобы....*

Ӗрі, *женск.* дӗрі, *средн.* вӗрі, *множ.* вӗрі (дӗрі).

Ӄу урухӗріцад ӄуравӗгу hітіла—чтобы ты боялся, столько войска нѣтъ у него, т. е. у него не довольно войска, чтобы устрашить тебя.

Ӄу нӑів ӗрі мусӑӄін—ты, чтобы сдѣлался наибомъ, не мѣсто есть, т. е. здѣсь тебѣ не мѣсто быть наибомъ.

Маза ʄірӄдӗрі qар агwів—на то, чтобы бараны пожирнѣли, травы не было.

Ӄушім вуӷун ӗрі дурӄwæ tiw—вамъ, чтобы пастухомъ сдѣлаться, мальчикъ есть, т. е. вотъ мальчикъ, который можетъ быть у васъ пастухомъ.

Ӄу арajhарі дарман луӷас—дамъ тебѣ столько лѣкарства, чтобы ты выздоровѣлъ.

Ӄу дічуw ӗрі ӄænкӗгу діла—на то, чтобы тебѣ быть у меня, нѣтъ у меня работы.

c) *пока....*

Ӗраші, *женск.* дӗраші, *средн.* вӗраші, *множ.* вӗраші (дӗраші).

Ну dawлашіw ӗраші æӄцад ӄарӷлі шін арху—пока я сдѣлаюсь богатъ, довольно рѣкою воды унесется.

Ну dawлашіw ӗраші æӄцад ӄарӷлі шін ардухів—пока я сдѣлался богатъ, довольно рѣкою воды унеслось.

Ӄуні ʄаӄӗраші ӄунул маӄадір'уд—ты, пока не выростешь, жены не бери.

Каʒар вілҽіс іран ēраші ĥузіwад уҽус—письмо читать могущій пока не сдѣлаюсь, у тебя буду учиться, т. е. пока не въ состояніи буду читать письмо.

Ну ĥуjзіw суӽур ēраші уҽулīріра—я въ глазѣ слѣпой пока не сдѣлался, учился, т. е. учился, пока не ослѣпъ.

Ĥу урқæĥēраші мawђуд—ты, пока не напьешься, не пей, до опьянѣнія.

d) *хотя....*

Їлā ĥаллі, *жен.* дīлā ĥаллі, *сред.* вīлā ĥаллі, *множ.* вīлā ĥаллі (дīлā ĥаллі).

Ĥу міскін їлā ĥаллі, нам ĥæђат агу—ты хотя бѣденъ, мнѣ нужды нѣтъ.

e) *въ то время какъ....*

Івĥілі, *женск.* дівĥілі, *средн.* вівĥілі, *множ.* вівĥілі (дівĥілі).

Варĥі wанавівĥілі шадіw арqæс—въ то время, какъ день потеплѣетъ, гулять буду ходить.

Ĥучу оæĥілі ĥуравівĥілі, нура ліwрі—когда къ тебѣ гости пріѣхали (букв. у тебя сдѣлались пѣшими, т. е. слѣзли съ лошадей), и я былъ.

Арқ вуђарвівĥілі ђаніwартіра діђанадīлі сарі муqназі—когда погода стала холодною, и животныя скрылись въ логовища.

Шwал дус івĥілі урчі дуʃвæqіс іріра—пять лѣтъ когда сдѣлалось, на лошади скакать могъ я, т. е. когда минуло мнѣ пять лѣтъ, могъ я скакать на лошади.

Ну міскін івĥілі тухумлі лajwақіра—я бѣднымъ когда сдѣлался, родствомъ (родными) брошенъ былъ.

f) *послѣ того какъ....*

Івларђі, *жен.* дівларђі, *сред.* вівларђі, *множ.* вівларђі (дівларђі).

Діла урчі ʃірĥівларђі ĥулајс варс аĥвіqус—мою лошадь, послѣ того какъ она пожирнѣетъ, на твою не промѣняю.

Ĥула ада ĥанівларђі шіwаіра нуні—я видѣлъ твоего отца, послѣ того уже, какъ онъ посѣдѣлъ.

Ну ĥушім вуӏун івларḫі дæqівті палтар сарі дішірті—я вамъ пастухомъ послѣ того какъ сдѣлался, сдѣланныя одежды надѣты, т. е. я ношу все одну и ту же одежду, послѣ того какъ сталъ у васъ пастухомъ.

g) *съ тѣхъ поръ какъ....*

Івлā, *женск.* дівлā, *средн.* вівлā, *множ.* вівлā (дівлā).

Ну ĥіш шілізіw івлā, іӡajзіwад арāбіра—я въ этомъ ауӏлѣ съ тѣхъ поръ какъ нахожусь, отъ болѣзни не выздоровѣлъ.

Гāмуш ĝірḫвівлā ні'даḳал луӯулі саві—буйволица съ тѣхъ поръ какъ пожирнѣла, молока много даетъ.

Діла унналі dawлашіw івлā, ĥæнкі аḫвæqів—мой сосѣдъ съ тѣхъ поръ какъ разбогатѣлъ, работы не дѣлалъ, т. е. ничего не дѣлаетъ.

Ну мутæḫлім івлā ĥæнкіліqіс аḫірулі саj—мой братъ калѣкой съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался, работать не можетъ.

h) *лишь только....*

Івмад, *жен.* дівмад, *средн.* вівмад, *множ.* вівмад (дівмад). Говорится также івмадал, женск. дівмадал и пр.

Въ такомъ же значеніи: ів'оанал, женск. дів'оанал, сред. вів'оанал, множ. вів'оанал (дів'оанал).

Діла ḳінḫал вæqілі таман вівмад, ĥуд луӯас—мой кинжалъ сдѣлавшись весь лишь только сдѣлается, тебѣ отдамъ, т. е. лишь только мой кинжалъ будетъ весь сдѣланъ, тебѣ отдамъ.

Нушіла ḳазаḳ урӄæḫ'івмад, ӡawӡаліqіс waḫірḫур—нашъ работникъ лишь только напьется, какъ ссориться начинаетъ.

§ 91. *Повелительное.*

ĥу і	*женск.* ĥу дī	*средн.* ĥу вī	*множ.* ĥуша дējā	
hіт ев	hіт дев	hіт вев	hітті вев (дев).	

Æḫī, æḫдī, æḫвī, æḫдējā; æḫев, æḫдев, æḫвев.

Æḫнajhi, æḫна дī, æḫна вī, æḫті дējā; æḫнaj hав, æḫна дев, æḫна вев, æḫті вев (дев).

Æɦæл ī, æɦæл dī, æɦæл vī и пр.

Qадіjhi—будь кадіемъ.

Qаділіjhi—останься кадіемъ (по прежнему).

Ɦу нам ќуллуќчіjhi—ты мнѣ сдѣлайся служителемъ.

Нуні ƥіівɦілі waқіс ɦædурī ɦу—когда я позову, придти будь готовъ ты.

Ɦу мутæƅлім іс аɦвігāлі, ќачнаƅілajhi—ты если не хочешь сдѣлаться ученикомъ, сдѣлайся телячьимъ пастухомъ.

§ 92. *Отглагольное.*

Ihні, *женск.* dіhні, *средн.* vіhні (§ 32).

Ɦу hішқуw ihні аɦваɦурра нуні—твое здѣсь пребываніе, т. е. о твоемъ здѣсь пребываніи, я не узналъ.

Ɦу вуқун ihні ɦула адаан валулёɦін—отецъ не знаетъ, что ты сдѣлался пастухомъ.

Нушім qаді dіhні hалав саві вуқун'оан аɦіj—намъ кадіями сдѣлаться выгоднѣе, чѣмъ пастухами.

§ 93. Большая часть вышеозначенныхъ формъ весьма часто встрѣчается въ соединеніи съ rwa. Самое общее значеніе этой приставочной частицы есть *хотя...., но....* Кромѣ того, имѣетъ она иногда и другія значенія, какъ то показываютъ нѣкоторые изъ слѣдующихъ примѣровъ.

Нам вігулі вудун іллагwa, шанті разілёɦін—мнѣ желаясь, хотя я муллою сдѣлался, но жители не довольны, т. е. хотя я согласно своему желанію сдѣлался муллою, но и пр.

Урі'ну міскін іллігwa, наɦа dawлашіw ілла—въ прошломъ году я хотя обѣднѣлъ, но теперь разбогатѣлъ.

Нушіла мас hінілі ƒуqаділлігwa, ɦев ƍірɦдів—наши овцы зимою хотя и похудѣли, весною пожирнѣли.

Маза дурќадівгwa, валара дурќадів—бараны вздорожали и шерсть вздорожала.

Урі'діла урчі ƍірɦівігwa qаллішів, іш дус ƍірɦаɦвів—въ прошломъ году моя лошадь хотя пожирнѣла на травѣ, но въ нынѣшнемъ году не пожирнѣла.

Ну урухӣragwa, діла уӡі урухаɦів—я хотя побоялся, но мой братъ не побоялся.

Ну ɦуд ʒiɦур ecгwa, ɦу нам мударріс ӣ—я у тебя пусть хотя меньшимъ ученикомъ буду, ты мнѣ будь учителемъ.

Ɦачам діла урчі ʒірɦвевгwa, ɦур савіјшів ɻагwал суррагалла вёлі—разъ моя лошадь пусть пожирнѣетъ, потомъ, чѣмъ она красивая картинка какая-либо если есть, т. е. пусть моя лошадь пожирнѣетъ, то красивѣе ея и картинки не найдется.

ɦуніцад ӄајʒі ваqаслі, нура æɦна ɦалім ітаɦіс ӣшагwa—какъ ты стараніе если буду дѣлать, и я хорошимъ ученымъ сдѣлаться не буду ли?, т. е. если буду стараться, какъ ты, то развѣ и я не могу сдѣлаться отличнымъ ученымъ?

Нујɦішагwa ɦуд qадін ӄараул—хоть я сдѣлаюсь вмѣсто тебя караульнымъ.

Ɦанаɦалла ʒірɦдісгwa діла маза дувуллішір—хоть теперь не пожирнѣютъ ли мои бараны на горѣ.

Ну ɦæнівларɦігwa, ɦула уӡі wæqівіл, нујшіw æɦлі ɦæнӣлі саj—хотя послѣ того какъ я посѣдѣлъ, твой братъ родился, чѣмъ я болѣе сѣдъ есть, т. е. хотя твой братъ родился послѣ того, какъ я посѣдѣлъ, а теперь онъ сѣдѣе меня.

ɦула ада qадіj ɦарашігwa, ɦішді ӄуллі дæqівті, ɦанаɦара дурqаɦділі сарі—хотя прежде, чѣмъ твой отецъ сдѣлался кадіемъ, построены эти дома, но и теперь они не обветшали.

Діла уӡі вуӄун івлāгwa ɦучу wашані, ɦуні сілі wаɦішё іщӡаɦілі—мой братъ пастухомъ съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался, къ тебѣ приходилъ, какъ же тебѣ могъ быть извѣстенъ, когда былъ маленькимъ, т. е. могъ ли ты знать моего брата маленькимъ, если онъ къ тебѣ приходилъ уже тогда лишь, когда былъ пастухомъ.

Міскін івɦілігwa ɦіш дічу віхаліɦіw wаӄівіл, дawлашіw ёліллі liwqwæну—бѣдный въ то время какъ былъ, онъ ко мнѣ для просьбы пришедшій, богатый если бы былъ, пришелъ

ли бы?, т. е. будучи бѣднымъ, пришелъ онъ ко мнѣ съ просьбою, но если бы былъ богатъ, то пришелъ ли бы?

Саj ђаһівмадгwа ƙајші Һајʼівіл, дурһwæ аһіqулі саj— лишь только возмужалымъ сдѣлался хотя на домъ сѣвшій, дѣти не родятся, т. е. хотя женился онъ, едва лишь возмужавъ, но дѣтей у него нѣтъ.

§ 94. *Отрицательныя* формы глагола іс образуются простымъ присоединеніемъ слога аһ къ формамъ положительнымъ.

Неокончательное: аһіс, аһдіс, аһвіс; *прошедшее несовершенное:* ну аһілла, ҺУ аһіллі, Ніт аһілі саj, ну аһділла и проч.; *прош. сов.* ну аһіра, ҺУ аһёді и пр. Отступленіе представляютъ отрицательныя формы *будущаго допускаемаго:*

Ну мајһас *Жен.*	ну мадес *Сред.*	ну мавес *Мн.*	нуша мадёһā
ҺУ мајһаві	ҺУ мадёві	ҺУ мавёві	Һуша мадёвā
Ніт мајһав	Ніт мадев	Ніт мавев	Нітті мавев (мадев).

Впрочемъ, употребительны, хотя и рѣдко, формы: ну аһес, ҺУ аһёві, Ніт аһев, ну аһдес и проч.

Повелительное глагола іс не имѣетъ отрицательныхъ формъ, которыя замѣняются отрицательными формами глагола продолжительнаго іріс дѣлаться (§ 114), подобно тому, какъ по-русски: *не давай,* вмѣсто: *не дай!*

Въ томъ случаѣ, когда іс встрѣчается слитно съ другимъ словомъ, отрицательный глаголъ аһ ставится между этимъ приставнымъ словомъ и формой глагола іс. При этомъ могутъ произойти нѣкоторыя измѣненія въ гласныхъ, объясняемыя общими правилами.

Корень æһ: æһаһіс, æһаһдіс, æһаһвіс; прош. несов. æһаһіілла и пр.; прош. соверш. æһаһіра, буд. доп. æһаһес и пр.

Æһнāһіс (æһна аһіс), æһнаһдіс, æһнаһвіс, множ. æһтеһдіс (æһті æһдіс); прош. несов. ну æһнāһіілла (æһна аһіілла), нуша æһтеһділла (æһті аһділла) и пр.; прош. сов. ну æһнāһіра, буд. доп. ну æһнāһес и пр.

Корень духу: духwāɬіс, духwaɬдіс, духwaɬвіс; духул аɬіс, духутеɬдіс и пр.; духулēɬіс и пр.

Корень аӄ: аӄаɬіс, аӄаɬдіс, аӄаɬвіс; аӄіл аɬіс, аӄтеɬдіс (аӄті аɬдіс); ну аӄіл аɬілла, нуша аӄтеɬділла и пр.; аӄлēɬіс (аӄлі аɬіс), ну аӄлēɬілла (аӄлі аɬілла).

Корень ара: арāɬіс (ара аɬіс), араɬдіс, араɬвіс; арал аɬіс, аратеɬдіс; аралēɬіс (аралі аɬіс).

Ɬінтінаɬіс, ɬінтінāɬіс, ɬінтēɬіс (ɬінтіj аɬіс).

Ԛадēɬіс, ԛаділēɬіс, ԛаднеɬдіс (ԛадні аɬдіс).

§ 95. *Вопросительныя* формы отъ іс образуются согласно общимъ правиламъ, которыя изложены выше (§ 68).

Ну уӄуʃʃіллаw—поблѣднѣлъ ли я?

Маза ʃірɬділіw—овцы пожирнѣли ли?

Ɬіт вуԛун ілiw—онъ сдѣлался ли пастухомъ?

Ну урухіраw—я струсилъ-ли?

Ɬу міскін ēдiw—ты обѣднѣлъ-ли?

Ɬіт діһанајһіву—онъ спрятался-ли?

Ну талæɬшiw ēсу—могу ли я быть счастливъ, т. е. допустится ли, чтобы я былъ счастливъ?

Ɬу дawлашiw ēвiw—можешь ли ты быть богатъ, т. е. допустится-ли, чтобы ты разбогатѣлъ?

Ɬу вуԛун едлі, нура ірус—если ты сдѣлаешься пастухомъ, и я сдѣлаюсь.—Ну есліw—если я сдѣлаюсь?

Ну адаһiw урухесліллiw іштаɬілі ɬучу hawулӄул—я отца если побоялся-ли, будучи маленькимъ, къ тебѣ бѣжалъ, т. е. развѣ потому, что я отца побоялся, будучи маленькимъ, бѣжалъ я къ тебѣ.

Гушедліллiw ɬу іштаɬілі hујајԛул—если проголодался-ли, будучи маленькимъ, ты плакалъ, т. е. развѣ проголодавшись, будучи маленькимъ, ты плакалъ?

Ɬу нам аɬігуӄурі—ты мнѣ не нравишься.—Ну æɬнајhаслiллаw—даже если я хорошъ?

Ну нукер ӏшаw—сдѣлаться ли мнѣ нукеромъ? Ӏша форма, зависимая отъ условія, которое здѣсь подразумѣвается.

Ӈу нукер ӏшіw—сдѣлаться-ли тебѣ нукеромъ?

Ӈу гушӏшіw—проголодаешься ли ты?

Ӈіт нукер ӏсу—сдѣлаться-ли ему нукеромъ?

Ӈіт арајӈісу—выздоровѣетъ ли онъ?

Дувуллішір маза ʒірӈдісу—на горѣ бараны пожирнѣютъ-ли?

Ӈу ӈænівларӈіw ӈула ӈунул дівқівіл—послѣ того-ли, какъ ты посѣдѣлъ, жена твоя умерла?

Ӈу вуқун івӈіліw, адас аӈвігул—то-ли, что ты сдѣлался пастухомъ, отцу не нравится?

Ӈу суӄур івмад ізāwаӈ ітаӈаді—лишь только ты слѣпымъ сдѣлался, ты сдѣлался боленъ.—Ну суӄур івмаду—лишь только я слѣпымъ сдѣлался?

Урі'ӈушім вудун ӏвілу ӈіш—въ прошломъ году вамъ муллой сдѣлавшійся этотъ-ли?

Ада ӈænӏліw—отецъ посѣдѣлъ-ли уже?

Ӈу qадіјӈілліw—ты сдѣлался-ли уже кадіемъ?

Ӈујшіw сіјӈіллā ну—чѣмъ я хуже тебя?

Ӈу сілӏьіw урухіллē—чего ты испугался?

Ӈіт сен маӈур ӏлē?—онъ отчего съ ума сошелъ (дѣепр.)?

Ну мурт ɬуqајӈірā—я когда похудѣлъ?

Ну сіјӈасā—чѣмъ я могу быть, т. е. чѣмъ мнѣ позволятъ быть?

Діла ада шіс мударріс ēвā—мой отецъ чьимъ можетъ быть учителемъ?

Ну шічу ӈалмаʒ еслē ӈуд аӈвігул—съ кѣмъ если я подружусь, тебѣ не желательно, т. е. съ кѣмъ ты не желаешь, чтобы я подружился?

Ну сіјӈаслілле ӈуні нам урчі ісан—чѣмъ если-бы я сдѣлался, ты бы мнѣ купилъ лошадь, т. е. чѣмъ мнѣ сдѣлаться, чтобы ты мнѣ купилъ лошадь?

Ну мурт вуқун ӏшā—когда мнѣ сдѣлаться пастухомъ? Зависитъ отъ воли того, которому говорится.

Чум дус вēрашē урчі чархлізів вузані—сколько лѣтъ пока пройдетъ лошадь въ тѣлѣ ростетъ, т. е. до какихъ лѣтъ ростетъ лошадь?

Чум дус вівларҕē вукна віані—сколько лѣтъ послѣ того какъ пройдетъ (по прошествіи сколькихъ лѣтъ) дѣлается она (лошадь) старою?

Ча вуқун івлā маза æӈлі ʃірӈдівā—кто съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался пастухомъ, овцы болѣе пожирнѣли, т. е. при какомъ пастухѣ овцы наиболѣе пожирнѣли?

Ча қадіjӈівӈілē ӈуша разідівті—кто въ то время какъ сдѣлался кадіемъ, вы обрадовались, т. е. которому кадію вы рады были?

Сен сукур ӏвілā ӈула уʒі—отчего ослѣпъ твой братъ?

Ӈу сен міскін іллē—отчего ты обѣднѣлъ?

Іш варӈі арқ ѫwænеӈівӏсу—сегодня погода не будетъ ли пасмурна?

Ну ѫуqāӈіллаw—я не похудѣлъ-ли?

Ӈу урух'аӈēдіw цураліҕіw—ты не побоялся-ли кабана?

Діла урші ӈалмақ маjӈаву ӈулаjчу—мой сынъ не можетъ ли подружиться съ твоимъ?

Ну вуқун аӈесліw ӈура аӈірані—если я не сдѣлаюсь пастухомъ, и ты не сдѣлаешься.

Ну вудун аӈішаw—не сдѣлаться ли мнѣ муллою?

Ну вудун аӈівларҕіw ӈу ӏвіл—послѣ того ли какъ я не сдѣлался муллою, ты сдѣлался?

Ӈу ҕajірqænāӈівӈіліw ӈуші ада ӈімуӈівіл—за то ли, что ты не сдѣлался охотникомъ, твой отецъ на тебя сердится?

Ну мурдаj'іс аӈēраші, ӈіш урчі хуjлу савіл ваӈадіw—пока я не могъ сѣсть верхомъ, ты развѣ не узналъ, что эта лошадь дурного нрава?

Ӈуд мударріс аӈівілу ӈіш—твоимъ учителемъ не сдѣ-

лавшійся-ли этотъ, т. е. этотъ-ли не былъ твоимъ учителемъ?

Ӈула узі дawлашiw аӈīліw—твой братъ не разбогатѣлъ-ли?

Діла ада ӈænаӈīлліw увқуӈīлі—мой отецъ не сѣдой ли былъ, когда умеръ?

Ӈу сен ӈæнілле, ну сен аӈілла—почему ты посѣдѣлъ, а я не посѣдѣлъ?

Мурт діла урчі ƥірӈаӈівівā qаллішів—когда моя лошадь не пожирнѣла на травѣ, т. е. когда случилось, чтобы моя лошадь и пр.

Чум вуқун мадēӈā—сколькимъ намъ не сдѣлаться пастухами, т. е. сколькихъ изъ числа насъ не пустятъ въ пастухи?

Ча ӈajірqænāӈēлē ӈу аӈірані—кто если не сдѣлается охотникомъ и ты не сдѣлаешься, т. е. безъ кого ты не пойдешь въ охотники?

Ну сіоан ӈасēӈīшā ӈуші, кімікалла дарс аӈвалулijhадм—какъ мнѣ не сердиться на тебя, если ты хоть сколько-нибудь не знаешь своего урока?

Діла урші арajhісāра—выздоровѣетъ-ли то мой сынъ?

Ӈæj'оанті ƥірӈдісāра дувуллішір—животныя (скотина) будутъ-ли то жирнѣть на горѣ?

Ӈілмуjшів æӈна сіқал вірарāра—есть-ли то что-либо лучше науки?

Qур'ajзів дурӈні гушвірарāра—въ училищѣ дѣти не голодаютъ-ли?

Ну шіс вуқун іллал, вуқун івта ӈæq ґав—я кому пастухомъ сдѣлался, пастухомъ сдѣлавшимся которыми плата да дается, т. е. кому я сдѣлался пастухомъ, тѣ пусть и платятъ.

Ӈула ада урі'шіс мударріс іллел ӈарваа—твой отецъ въ прошломъ году чьимъ (кому) учителемъ сдѣлался, спроси.

Ӈушім ну qадijhірал, аӈірал, аӈвалас—вамъ сдѣлался ли я кадіемъ или не сдѣлался, не знаю.

§ 96. Глаголъ іріс служитъ для выраженія продолжи-

тельнаго или повторительнаго дѣйствія: *дѣлаться;* въ этомъ заключается отличіе его отъ глагола іс, котораго значеніе, какъ мы видѣли (§ 76), есть *сдѣлаться.*

§ 97. *Неокончательное* наклоненіе: муж. іріс, женс. дірiс, средн. вірiс, множ. вірiс и дірiс.

Формы глагола іріс соединяются обыкновенно или съ корнемъ или съ нарѣчіемъ.

Корень ара, нарѣчіе аралі: арајріс, арадірiс, аравірiс; аралiјріс, аралі дірiс, аралі вірiс.

Корень æɦ, нарѣчіе æɦæл: æɦірiс, æɦдірiс, æɦвірiс; æɦæл іріс, æɦæл дірiс, æɦæл вірiс.

Отсюда видно, что если слово, присоединяемое къ іріс, кончается на гласную, то оно сливается съ іріс, въ которомъ ј замѣняетъ начальное і. Если присоединяемое слово кончается на ј, то оно непосредственно сливается съ глагольнымъ окончаніемъ ріс, напр. ɦінʈіј нар. красно—ɦінʈіјріс.

Ну мурталла ɦуɧіw урухіріс аɦірус—я всегда подлѣ тебя робкимъ дѣлаться не могу, т. е. я не могу постоянно тебя бояться.

ɦу wајтачу ɦалмаʒ іріс аɦалтарі—ты съ дурными другомъ дѣлаться непозволительно, т. е. не слѣдуетъ тебѣ дружиться съ дурными людьми.

Урчі ʃірɦвірiс віɋулі саві—лошадь начинаетъ дѣлаться жирною, жирѣть.

Ну мурталла ɦішɋуw іріс аɦвігулла—я когда бы то ни было здѣсь бывать не желаю, т. е. никогда не желаю.

§ 98. *Настоящее.*

Ну ірулла *Жен.*	ну дірулла *Ср.*	ну вірулла *Мн.*	нуша дірулла
ɦу іруллі	ɦу дірулліі	ɦу вірулліі	ɦуша дірулла
ɦіт ірулі саj	ɦіт дірулі сарі	ɦіт вірулі саві	ɦітті вірулі саві (дірулі сарі).

Ну арајрулла, арадірулла, аравірулла; ну аралiјрулла, аралі дірулла, аралі вірулла.

Xwала діуцад ƣахдірулла ну—по мѣрѣ того какъ дѣлаюсь большою, дѣлаюсь дурною я (дурнѣю).

Ну ĥірілі ĥæнкіліḃiw ірулла, ĥу душiw іруллі—я днемъ на работѣ бываю, ты на пастьбѣ бываешь.

ĥу дічу wашуĥē ĥачамійшiw ĥачам хумаріруллі—ты ко мнѣ съ тѣхъ поръ какъ ходишь, съ каждымъ разомъ (букв. чѣмъ разъ разъ) печальнѣе дѣлаешься.

ĥуралі арḃæлі wашуĥē, ĥу чархлізiw ĸywат іруллі—пѣшкомъ въ путь съ тѣхъ поръ какъ ходишь, ты въ тѣлѣ сильнымъ дѣлаешься, т. е. ты крѣпнешь тѣломъ.

§ 99. *Прошедшее совершенное.*

Ну іріра *Жен.*	ну діріра *Сред.*	ну віріра *Множ.*	нуша діріра
ĥу іраді	ĥу діраді	ĥу віраді	ĥуша дірадā
ĥіт ірів	ĥіт дірів	ĥіт вірів	ĥітті вірів (дірів).

Ну арајріра, арадіріра, аравіріра; ну аралійріра, аралі діріра, аралі віріра.

ĥула пушнā wақасліллі, нап'оан ƣударіріра—въ твою кузницу когда приходилъ, то, какъ нефть, чернымъ дѣлался.

ĥар варĥі ĥішцад пајда вірāліллі нам, ца дусла уĥнаw дawлашiw ірiра—каждый день какъ это выгода если бы дѣлалась мнѣ, одинъ года внутри богатымъ дѣлался, т. е. я бы въ одинъ годъ дѣлался богачомъ, если бы каждый день получалъ такую прибыль, какъ эта.

§ 100. *Будущее.*

Ну ірус *Жен.*	ну дірус *Сред.*	ну вірус *Множ.*	нуша діруĥā
ĥу іруд	ĥу діруд	ĥу віруд	ĥуша дірудā
ĥіт ірар	ĥіт дірар	ĥіт вірар	ĥітті вірар (дірар).

Ну арајрус, арадірус, аравірус; ну аралійрус, аралі дірус, аралі вірус.

ĥішді аліпунашівлі xwалал пајда вірар нушіла урĥліс—посредствомъ этой азбуки большая польза будетъ дѣлаться

нашему народу, т. е. отъ этой азбуки произойдетъ много пользы для нашего народа.

Іш дус ну вуқун ірус—нынѣшній годъ я буду пастухомъ.

Діла урші уҕіқадлі, ну ʃaqлі разіjрус—если ты будешь учить моего сына, то я буду очень радъ.

Нуша іш дус дawлашір діруñā—мы въ этомъ году разбогатѣемъ.

Ну hар дуӣі ñушачуw ірус—я каждый вечеръ у васъ бываю.

Жӣна кувзара анқіліші wлі дawлашiw ірар—хорошій земледѣлецъ посредствомъ пшеницы обогащается.

Ђінілі маñаniw ірус, ӣев шaw ірус—зимою на хуторѣ бываю, весною въ аулѣ бываю.

Адазiwад уруҳқул дурñwæ æӣнajрар—отца боящійся сынъ хорошъ бываетъ.

Какъ видно изъ этихъ примѣровъ, форма ірус вообще означаетъ *возможность дѣлаться, обыкновеніе дѣлаться,* что можетъ относиться какъ къ настоящему, такъ и къ будущему времени, и, сверхъ того, можетъ имѣть значеніе, какъ одиночное, такъ и продолжительное.

§ 101. *Будущее допускаемое.*

Ну ірас *Жен.*	ну дірас *Сред.*	ну вірас *Множ.*	нуша діраñā
ñу іраві	ñу діраві	ñу віраві	ñуша діравā
hіт ірав	hіт дірав	hіт вірав	hіттi вірав (дірав).

Ну арajрас, арадірас, аравірас; ну аралijрас, аралі дірас, аралі вірас.

Ну hар дус вуқун ірас, ñу куђалajрін—я каждый годъ пастухомъ пусть дѣлаюсь, ты дѣлайся аульнымъ десятскимъ, т. е. пусть мнѣ дозволятъ каждый годъ быть пастухомъ, а ты, пожалуй, становись десятскимъ.

§ 102. *Условное настоящее и будущее.*

Ну ірасlі *Жен.* ну дірасlі *Сред.* ну вірасlі *Мн.* нуша діраñālі

ĥу ірадлі	ĥу дірадлі	ĥу вірадлі	ĥуша дірадāлі
hіт ірāлі	hіт дірāлі	hіт вірāлі	hітті вірāлі (дірāлі).

Ну арајраслі, арадіраслі, аравіраслі; ну аралијраслі, аралі діраслі, аралі віраслі.

ĥу ĸајђіw ірадлі, дарсліші wашус—ты дома если бываешь, то на урокъ буду ходить, т. е. если ты дома бываешь, то я могу ходить учиться.

hар тупанг іwhівĥілі, ђwаĥіраслі, цалла тупангла ĥæрĥæ аĥігур діші—каждое ружье когда стрѣляетъ, если буду наклоняться, ни одна ружейная пуля не попадетъ въ меня, т. е. стоитъ мнѣ наклоняться при каждомъ выстрѣлѣ, чтобы ни одна пуля не попала въ меня.

§ 103. *Условное предполагаемое.*

Ну ірасліллі (ірасліpі),		*Жен.* ну дірасліллі (pі),	
ĥу ірадліллі (ірадлірі)		ĥу дірадліллі (pі)	
hіт ірāліллі (ірāлірі)		hіт дірāліллі (pі).	
Сред. ну вірасліллі (pі)	*Множ.*	нуша діраĥāліллі (pі)	
ĥу вірадліллі (pі)		ĥуша дірадāліллі (pі)	
hіт вірāліллі (pі)		hітті вірāліллі (pі), дірāліллі (pі).	

Ну арајрасліллі, арадірасліллі, аравірасліллі; ну аралијрасліллі, аралі дірасліллі, аралі вірасліллі.

Ну ĥуоан ĝударірасліллі, hар варĥі галізіw аĥіqіра—я какъ ты если бы чернымъ дѣлался, каждый день въ ӯглѣ не работалъ бы, т. е. я бы не работалъ каждый день въ ӯглѣ, если бы пачкался, какъ ты.

§ 104. *Условное допускаемое.*

Ну ірасліlла (ірасліра)	*Жен.* (д)	*Ср.* (в)	*Мн.* нуша діраĥāлілла (діраĥāліра, діраĥалла).
ĥу ірадлілла (ірадліра)	(д)	(в)	ĥуша дірадāлілла (дірадāліра, дірадалла).

ĥіт ірāлілла (д) (в) ĥітті вірāлілла (вірāліра, (ірāліра)
или ĥіт іралла (д) (в) віралла (д).

Ну арајраслілла, арадіраслілла, аравіраслілла; ну аралијраслілла, аралі діраслілла, аралі віраслілла.

Ну цурмаḥiw урухіраслілла, ĥујшiw æḥлēḥірус—если я и боюсь кабановъ, то не болѣе тебя.

§ 105. *Зависимое отъ условія.*

Ну іріша *Жен.* ну діріша *Ср.* ну віріша *Мн.* нуша діріша
ĥу іріші ĥу діріші ĥу віріші ĥуша діріша
ĥіт іріс ĥіт діріс ĥіт віріс ĥітті віріс (діріс).

Ну арајріша, арадіріша, аравіріша; аралијріша, аралі діріша, аралі віріша.

Ну ĥар дус вуқун іріша, ĥуд вігāлі—я каждый годъ пастухомъ буду дѣлаться, если тебѣ угодно.

§ 106. *Зависимое отъ условія прошедшее.*

Ну іріші (д) (в) нуша діріші
ĥу іріші (д) (в) ĥуша діріші
ĥіт іріші (д) (в) ĥітті віріші (д).

Ну арајріші, арадіріші, аравіріші; аралијріші, аралі діріші, аралі віріші.

Нушіла дувурті дēлілді, ḫæwлі маза ĝірḥдіріші—если бы у насъ были горы, то скоро бы бараны пожирнѣли.

§ 107. *Причастіе настоящее.*

Ірані, *женск.* дірані, *средн.* вірані, *множ.* віранті, діранті.

Арајрані, арадірані, аравірані; аралијрані, аралі дірані, аралі вірані.

Qаллішів ĝірḥвірані ĥæj'оан ца ḫумæḫлі ĝірḥвірар нушіла дувуллішів—травою откармливающаяся (жирною дѣлающаяся) скотина въ одну недѣлю жирною дѣлается на нашей горѣ.

ĥуд ĥæнкіліḥiw ірані адам'іс ваḥа вітлуґін—у тебя на работѣ бывающему человѣку плату давай.

§ 108. *Причастіе будущее.*

Ірісіл, *женск.* дірісіл, *средн.* вірісіл, *множ.* вірісті, дірісті.

Арајрісіл, арадірісіл, аравірісіл; аралијрісіл, аралі дірісіл, аралі вірісіл.

Дірӏлішів урухвірісті мавакав—въ бою которые будутъ робѣть, пусть не приходятъ.

§ 109. *Причастіе вѣроятное.*

Ірул, *женск.* дірул, *средн.* вірул, *множ.* віруті, діруті.

Арајрул, арадірул, аравірул; аралијрул, аралі дірул, аралі вірул.

Духујрул дурӏwæ сајал духујрар—дитя, которому суждено умнѣть (дѣлаться умнымъ), самъ собою умнѣетъ.

Духwāӏірул шанта духwāӏіqу—кому не суждено умнѣть, людьми не дѣлается умнымъ.

Ну ӏіш'оај ӡæwлі ɬуqајрул аӏваӏурра—что такъ скоро я похудѣю, я не узналъ, т. е. я не предусмотрѣлъ.

Ӆучуw ірул дурӏwæ шіwаіра—у тебя находящагося мальчика видѣлъ я.

Различіе между ірані и ірул весьма незначительно, и почти во всѣхъ случаяхъ одно можетъ замѣнить другое: ірул имѣетъ значеніе менѣе опредѣленное, чѣмъ ірані.

ҕірӏаӏвірул унц віца—нежирнѣющаго быка продай, т. е. всякаго быка, который не жирнѣетъ.

ҕірӏаӏвірані унц віца—того быка, который не жирнѣетъ, продай. Здѣсь указывается говорящимъ на извѣстнаго быка.

§ 110. *Дѣепричастія.*

а) *Настоящее:* ірулі, *женск.* дірулі, *средн.* вірулі, *множ.* вірулі (дірулі).

Арајрулі, арадірулі, аравірулі; аралијрулі, аралі дірулі аралі вірулі.

Вукун ірулі ушівӕкӕвті мас сарі ӏішді діла—пастухомъ бывая собранные бараны суть эти мои, т. е. бывая пастухомъ, набралъ я этихъ барановъ (плата пастухамъ производится обыкновенно баранами).

Ну қwi'на, ɦæjна, ɦучу waқiраrwa, ɦу diwajзiw iрулi аɦарґiрi ɦajЂiw—я два, три раза, къ тебѢ хотя приходилъ, но ты, бывая въ судѢ, не находился дома, т. е. я тебя не заставалъ дома, потому-что ты бывалъ въ судѢ.

Ну ɦænкiлiЂiw iрулi ɦучу waқiс аɦīра—я, бывая на работѣ, къ тебѢ придти не могъ.

b) *уже....*

Iруллi, *женск.* дiруллi, *средн.* вiруллi; *множ.* вiруллi, дiруллi.

Дiрҙла манзij нуша мiскiн дiруллi—во время войны мы уже начали бѢднѣть.

c) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....*

Iрарi, *женск.* дiрарi, *средн.* вiрарi; *множ.* вiрарi, дiрарi.

ВурЂнi wанадiрарi, манзiл ваiлēЂiн—на столько, чтобы дни дѢлались теплыми, время не дошло, т. е. еще не наступила теплая пора.

d) *пока....*

Iрараші, *женск.* дiрараші, *средн.* вiрараші, *множ.* вiрараші, дiрараші.

Ада вуқун iрараші, ɦiш дуврi аɦашiра—пока отецъ не бывалъ пастухомъ, я не ходилъ на эту гору.

e) *хотя....*

Iрулāɦаллi, *жен.* дiрулāɦаллi, *ср.* вiрулāɦаллi, *мн.* вiрулāɦаллi (д).

Ɦу dawлашiw iрулāɦаллi, qiрqiр iруллi—ты хотя и богатѣешь, а дѢлаешься скупымъ.

f) *въ то время какъ....*

IруЂiлi, *жен.* дiруЂiлi, *сред.* вiруЂiлi; *множ.* вiруЂiлi, дiруЂiлi.

Ну dawлашiw iруЂiлi, ɦуд аɦвiгулi iшiқулла—я въ то время какъ богатѣю, тебѢ не нравится, думаю, т. е. думаю, что тебѢ не нравится, когда я богатѣю.

g) *послѣ того какъ....*

IруларЂi, *жен.* дiруларЂi, *ср.* вiруларЂi, *мн.* вiруларЂi (дiруларЂi).

Ну мiсқiтаніw iруларЂi, мутæЂлiмті ваквaiв—послѢ того, какъ я бываю въ школѢ, ученики умножились.

Ḫінілі маɦаніw іруларḫі, ɦæj'оантіра маɦані арḫус—зимою такъ-какъ я на хуторѣ бываю и скотину на хуторъ увожу.

Ɦу кajḫiw іруларḫі, нам дарс вуɸін—такъ-какъ ты дома бываешь, то мнѣ урокъ учи, т. е. то учи меня.

h) *съ тѣхъ поръ какъ....*

Іруɦē, *женск.* діруɦē, *средн.* віруɦē; *множ.* віруɦē, діруɦē.

Ну hіш шілізіw іруɦē, нам шінелла ɦæнкілізів іqала аɦвæqів—я въ этомъ аулѣ съ тѣхъ поръ какъ бываю, мнѣ въ работѣ никто помощи не сдѣлалъ, т. е. никто не помогъ.

Ну hіш шілізіw іруɦē, ɦу шēɦаірі—я съ тѣхъ поръ какъ бываю въ этомъ аулѣ, тебя не видалъ.

i) *лишь только....*

Ірумад, *жен.* дірумад, *средн.* вірумад; *множ.* вірумад, дірумад. Говорится также: ірумадал, женск. дірумадал и пр.

Въ такомъ же значеніи: іруоанал, женск. діруоанал, ср. віруоанал, множ. віруоанал, діруоанал.

Урчі ʃірḫвірумад віціра—лошадь, лишь только начала жирнѣть, продалъ я.

Маза ʃірḫдіруоанал діціра—бараны, лишь только начали жирнѣть, продалъ я ихъ.

§ 111. *Повелительное.*

Ɦу ірін, *женск.* ɦу дірін, *средн.* ɦу вірін, *множ.* ɦуша дірінā

hіт ірав,	hіт дірав	hіт вірав	hіттi вірав, дірав.

Арajрін, арадірін, аравірін, арадірінā; аралijрін, аралі дірін, аралі вірін, аралі дірінā.

Арajрав, арадірав, аравірав; аралijрав, аралі дірав, аралі вірав.

hар нуні тупанг iwhів чу'на ɦу ḫwaɦірін—каждый мною ружье выстрѣлило разъ, ты наклоняйся, т. е. наклоняйся каждый разъ, какъ я выстрѣлю.

§ 112. *Отглагольное.*

Ірні, *женск.* дірні, *средн.* вірні (§ 32).

ḥішқур қаннуві дірні аḥваḥурра—здѣсь что бываютъ перепелки, не зналъ я.

§ 113. Вышеприведенныя формы глагола іріс представимъ въ соединеніи съ частицей r w a, что послужитъ къ большему разъясненію ихъ значенія.

Дæкlізіwад ваḥлајруллагwа, варḥё діулі сарі—отъ раны хотя и выздоравливаю, но лихорадка есть.

Ḥар дус ќачнаḥілајрірагwа, селла пајда аḥвів—каждый годъ хотя я дѣлался пастухомъ телятъ, но никакой выгоды не было.

Дуḡрумлізіw дірqаніw ірірагwа, ḥачамалла варḥіеḥдаів—лѣтомъ хотя бывалъ въ степи, но ни разу не было лихорадки.

Ну ḥар дус міскін ірусгwа, қwі'најс дawлашіw ірус—я каждый годъ хоть буду бѣднѣть, вторично буду богатѣть, т. е. могу каждый годъ бѣднѣть и снова богатѣть.

Ну арḥæліw ірусгwа, шавті сілвіqулел валас—когда я въ путешествіи даже бываю, аульные жители что дѣлаютъ, знаю.

Маза ḥілтадірāлігwа дірqані діḥуті, ḡірḥḥіліра ḥіра нуні—бараны, хотя когда только худѣютъ, приводятся въ степь, но я привелъ, когда они жирны.

Ḥуд јункујрасліллірігwа ну ігул, аḥіруḥілі аḥігіќіра—хотя, если бы тебѣ я льстилъ, я бы и нравился, но не льстя, не нравлюсь.

Хwалал аḥіраслі, манќушаллајрішагwа—если не сдѣлаюсь старшиной, то хоть чаушемъ не сдѣлаюсь ли.

Іш дус ḥæнкілізіwад аqулијрішагwа?—въ этомъ году отъ работы хоть свободенъ буду ли я?

Сај вуқун іруḥёгwа діла маза дітіќуті, нуні wалтулла—хотя съ тѣхъ поръ, какъ онъ дѣлается (бываетъ) пастухомъ, мои бараны пропадаютъ, но я оставляю, т. е. ничего не говорю.

Ада ваӈлајруӆілігwa ну разіл, ӆушаан хавар аӆвіқулла —хотя тому, что отецъ выздоровѣлъ, я радъ, но вы не замѣчаете.

Ну зæӆіпірумадгwa, нам ӆæкімлі дарман луӷуті, ваӈлāӆіра—хотя, лишь только я захворалъ, мнѣ докторомъ лѣкарства даются, но я не выздоровѣлъ.

Ну ӆушім вуқун ірасгwa, ӆушіла мас ʃірӆділі вігāлі—мнѣ развѣ дѣлаться у васъ пастухомъ, если желаете, чтобы овцы ваши пожирнѣли.

Ӆар дус дувуллішір мас ʃірӆдірантігwa, іш дус аӆдів—хотя каждый годъ бараны на горѣ жирнѣютъ, но въ этомъ году не пожирнѣли.

Ну урі'міскін іруллігwa, ӆуні дawлашiw wæqіра—я въ прошломъ году хотя и бѣднѣлъ, но ты обогатилъ меня.

Ну вуқун іруллігwa, адаан аӆwатурра—хотя я и дѣлался (бывалъ) пастухомъ, но отецъ не позволилъ.

§ 114. *Отрицательныя* формы глагола іріс образуются по общимъ правиламъ, изложеннымъ въ § 94. *Неокончательное:* аӆіріс, аӆдіріс, аӆвіріс; *настоящее:* аӆірулла, аӆдірулла, аӆвірулла; *прошедшее совершенное:* аӆіріра, аӆдіріра, аӆвіріра и т. д.

Будущее допускаемое, кромѣ формы аӆірас и пр., имѣетъ еще отрицательныя формы:

Мајрас *жен.* мадірас	*сред.* мавірас	*множ.* мадіраӆā.	
Мајраві	мадіраві	мавіраві	мадіравā.
Мајрав	мадірав	мавірав	мавірав (мадірав).

Отрицательныя формы повелительнаго, какъ мы выше (§ 94) сказали, служатъ и для глагола іс.

2-е лицо мајруд, *жен.* мадіруд,	*сред.* мавіруд,	*множ.* мадірудā		
3-е лицо мајрав	мадірав	мавірав	мавірав, мадірав.	

Корень ара: арāӆіріс, араӆдіріс, араӆвіріс; арāӆірулла, араӆдірулла и пр., арāӆіріра и пр.

Арамајрас, арамајраві, арамајрав, арамадірас и пр., аралі мајрас, аралі мајраві и пр., аралі мајруд и пр.

§ 115. *Вопросительныя* формы глагола іріс образуются по общимъ правиламъ (§ 68).

Ӄараул ірісу ɦу ɦішӄу waӄівіл—для того ли, чтобы быть караульнымъ, ты сюда пришелъ?

Ну урӄæɦірniw ɦуд аɦвігул—то ли, что я пьянствую, тебѣ не нравится?

Ну ʒірɦіруллаw—толстѣю-ли я?

Урі'ɦіш манʒіj ɦіні вуɦарвірулліw—въ прошломъ году въ это время зима холодна была-ли уже?

Ца ɦумæɦлі ну ваɦлајрусу—черезъ недѣлю я выздоровѣю ли?

Вурɦні wанадірāліw, ӄар æɦна вашул—тогда ли, когда дни становятся теплѣе, трава хорошо ростетъ?

Маза ɬуӄадірāлілліw, ɦуні дірӄані діɦул—въ то ли время, когда бараны худѣли, ты ихъ гонялъ въ степь?

Ɦушім дігліӄænајрішаw ɦар варɦі—вамъ молотильщикомъ дѣлаться ли мнѣ каждый день, т. е. молотить-ли мнѣ каждый день для васъ?

Вурɦні wанадіруɦew, ɦу душі wашул—съ тѣхъ ли поръ, какъ дни теплѣе становятся, ты на пастбище ходишь?

Ну вуӄун ірубіліw, ада діші ɦімуўівіл—за то ли, что я дѣлаюсь пастухомъ, отецъ на меня сердится?

Ɦіні вуɦарвірумаду, ɬаніwарті діɦанадіруті—тогда-ли, когда лишь зима становится холодною, прячутся животныя?

Діла узі ɦушім манӄуш іраву—допустится ли мой братъ быть у васъ чаушемъ?

Ɬаллішів ʒірɦвіраніw ɦула урчі—на травѣ жирнѣютъ-ли твои лошади?

Дæкі ваɦлавіруліw—поправляется-ли рана?

Сіс ӄараул ірісā ɦула ада, суніс вірані пајдāгулі—зачѣмъ караульнымъ твой отецъ будетъ дѣлаться безъ всякой для себя пользы?

Ча дawлашiw iрнē ĥуні вурул—кто богатымъ сдѣланіе тобою говорится, т. е. о комъ ты говоришь, что онъ разбогатѣлъ?

Ча міскін ірулē нуjшiw—кто болѣе меня бѣднѣетъ?

Ĥуні арц аĥ̌ілijhадліллі, ну сіоан дawлашiw ірірā—если бы ты не далъ денегъ, я какимъ образомъ разбогатѣлъ-бы?

Ĥіт wajна дувуллішір маза сіоан ʃірĥдіруллē—на той плохой горѣ бараны какимъ образомъ жирнѣли?

Ĥанаĥа аĥwaqаралі, Ьур мурт нāів ірусā ну—теперь если не сдѣлаешь меня наибомъ, то послѣ когда же я имъ буду?

Шіс сахawат іріша ну, шіс qірqір іріша—для кого мнѣ должно быть щедрымъ, для кого скупымъ?

Ча qадіjруĥē вакал адам'улі вівқівā—кто съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался кадіемъ, много людей умерло, т. е. при какомъ кадіи умерло наибольшее число людей?

Шіс æĥнajравā, шіс wajнajравā діла ада—къ кому пусть будетъ хорошъ, къ кому пусть будетъ дуренъ мой отецъ, т. е. къ кому мой отецъ можетъ быть хорошъ, къ кому дуренъ?

Уĭаj ада wajнāĥірісу ĥуд—чужой отецъ не будетъ-ли къ тебѣ дуренъ?

Ну ĥæнкілijqіс аĥірніw ĥуд аĥвігул—то-ли, что я не могу работать, тебѣ не нравится?

Ĥуjшiw ну міскін аĥіруллаw—не бѣднѣю-ли я болѣе тебя?

Ну міскін аĥірірaw, арц агwāлілліі—я не сдѣлался-ли бы бѣднѣе, если бы у меня не было денегъ?

Ĥула урші вудун аĥірулліw, watуллijhадліллі—твой сынъ развѣ не сдѣлался ли бы муллою, если бы ты позволилъ?

Ĥіш нунел вæqіс аĥірусу—это я одинъ сдѣлать не могу-ли?

Нунел вæqіс аĥірасліw, ĥуні іqала віqул—развѣ если я одинъ сдѣлать не могу, тобою поможется?

Ну мурт дawлашiw ірусал вahі—узнай, когда я разбогатѣю.

§ 116. Глаголъ itaḥic имѣетъ также, какъ и ic, значеніе *сдѣлаться,* но съ тою разницей, что онъ заключаетъ въ себѣ понятіе о болѣе рѣзкомъ переходѣ изъ одного состоянія въ другое. Въ большей части случаетъ глаголъ itaḥic можетъ быть переведенъ черезъ *превратиться.* Такъ напр. ну вуқуніс вігі—я хочу сдѣлаться пастухомъ,—скажетъ человѣкъ, который уже бывалъ пастухомъ или по рожденію своему предназначенъ быть пастухомъ; ну вуқун itaḥic вігі—я хочу превратиться въ пастуха,—скажетъ человѣкъ, чуждый такового состоянія; ҕaniwap адам'ілі вітаḥic аґівірар—животное человѣкомъ сдѣлаться не можетъ.

Приведемъ здѣсь таблицу спряженія глагола itaḥic.

Неокончательное: itaḥic, *жен.* дітаḥic, *сред.* вітаḥic; *мн.* вітаḥic и дітаḥic.

Прошедшее несовершенное.

Ну itaḥулліра	*Жен.* ну дітаḥулліра	*Ср.* ну вітаḥулліра
ҕу itaḥуллірі	ҕу дітаḥуллірі	ҕу вітаḥуллірі
hіт itaḥуллі саj	hіт дітаḥуллі сарі	hіт вітаḥуллі саві

Множ. нуша дітаḥулліра
ҕуша дітаḥулліра
hіттї вітаḥуллі саві, средн. дітаḥуллі сарі.

Прошедшее совершенное.

Ну itaḥурра *Женск.*	(д)	*Средн.* (в)	*Множ.* нуша дітаḥурра
ҕу itaḥаді	(д)	(в)	ҕуша дітаḥадā
hіт itaḥур	(д)	(в)	hіттї вітаḥур, сред. дітаḥур.

Прошедшее упреждающее.

Ну itaḥуллірі, *женск.* ну дітаḥуллірі, *средн.* ну вітаḥуллірі, *множ.* нуша дітаḥуллірі
(не мѣняется).

Давнопрошедшее.

Ну itaḥуріллі, *женск.* ну дітаḥуріллі, *средн.* ну вітаḥуріллі, *множ.* нуша дітаḥуріллі

(не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Ну ітаһас *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Мн.* нуша дітаһаѣā
ѣу ітаһаві (д) (в) ѣуша дітаһавā
ніт ітаһав (д) (в) нітті вітаһав, средн. дітаһав.

Условное настоящее и будущее.

Ну ітаһаслі *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша дітаһаѣāлі
ѣу ітаһадлі (д) (в) ѣуша дітаһадāлі
ніт ітаһāлі (д) (в) нітті вітаһāлі, сред. дітаһāлі.

Условное предполагаемое.

Ну ітаһасліллі (лірі) *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Мн.* нуша дітаһаѣаліллі (лірі)
ѣу ітаһадліллі (лірі) (д) (в) ѣуша дітаһадāліллі (лірі)
ніт ітаһāліллі (лірі) (д) (в) нітті вітаһāліллі (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну ітаһаслілла (ліра) *Жен.* (д) *Ср.* (в) нуша дітаһаѣāлілла (дітаһаѣалла, дітаһаѣāліра)
ѣу ітаһадлілла (ліра) (д) (в) ѣуша дітаһадāлілла (дітаһадалла, дітаһадāліра)
ніт ітаһāлілла (ліра) или ітаһалла (д) (в) нітті вітаһāлілла (вітаһāліра, вітаһалла (д).

Зависимое отъ условія.

Ну ітаһіша *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Множ.* нуша дітаһіша
ѣу ітаһіші (д) (в) ѣуша дітаһіша
ніт ітаһіс (д) (в) нітті вітаһіс (дітаһіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ітаһіші *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дітаһіші (не мѣняется).

Причастіе прошедшее.

Ітаһурія, *женск.* (д), *средн.* (в); *множ.* вітаһурті (дітаһурті).

Причастіе будущее.

Іtahісіл, *женск.* (д), *средн.* (в); *множ.* вітahісті (дітahісті).

Дѣепричастія.

a) *прошедшее:* іtahуллі, *жен.* (д), *ср.* (в); *мн.* вітahуллі (д).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...* іtahарі (д), (в).

c) *пока....* іtahараші (д), (в).

d) *хотя....* іtahуллāhаллі (д), (в).

e) *въ то время какъ....* іtahурhілі (д), (в).

f) *послѣ того какъ....* іtahуллардьі (д), (в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ....* іtahуллā (д), (в).

h) *лишь только....* іtahурмад (д, в), также іtahурмадал (д), (в), также іtahур'оанал (д), (в).

Повелительное.

hіу іtahі *Жен.* hіу дітahі *Сред.* hіу вітahі *Мн.* hіуша дітahajā (дітahірā).

hіт іtahав hіт дітahав hіт вітahав hіттi вітahав (дітahав).

Повелительно-желательное.

hіу іtah *Жен.* hіу дітah *Сред.* hіу вітah *Мн.* hіушa дітah.

hіт іtah hіт дітah hіт вітah hіттi вітah (дітah).

Форма эта всего чаще встрѣчается въ проклятіяхъ; напр. hіу xwijtah—превратись ты въ собаку!

Отвлагольное: іtahні, *женск.* дітahні, *средн.* вітahні.

§ 117. Глаголъ іtahіс встрѣчается обыкновенно въ соединеніи съ прилагательнымъ, а не съ корнемъ и не съ нарѣчіемъ: акіл іtahіс—сдѣлаться высокимъ, акті дітahіс—сдѣлаться высокими; æhінajtahіс—сдѣлаться хорошимъ, æhіна дітahіс—сдѣлаться хорошею, æhті дітahіс—сдѣлаться хорошими и пр. Конечная гласная прилагательнаго и начальное і глагола, встрѣчаясь, сливаются по тѣмъ же правиламъ, которыя объяснили мы для глагола іріс (§ 97).

§ 118. Приведемъ нѣсколько примѣровъ употребленія формъ глагола іtahіс.

Нам ḥалім іtаḥіс вігулла—мнѣ желательно сдѣлаться ученымъ.

Нам qадіjtаḥіс вігулла—мнѣ желательно сдѣлаться кадіемъ.

Ӈуоан ӄywatіл іtаḥіс вігів—какъ ты сильнымъ сдѣлаться пожелалось.

Шін дуḥарті дітаḥіс діқулі сарі—вода въ холодную превратиться сказывается, т. е. вода начинаетъ дѣлаться холодною.

Ділӄла устajtаḥіс вігāлі, ḥар варӈі улӄін—пляски мастеромъ сдѣлаться если хочешь, каждый день пляши.

Ӄавшізуллā ḥіш'оај зæḥіпкар іtаḥулліра—съ тѣхъ поръ какъ заболѣлъ, столь слабымъ сдѣлался.

Діла уʒвазіwад ну веḥла зæḥіпкар іtаḥурра—изъ числа моихъ братьевъ я самымъ слабымъ сдѣлался.

Ӈу ӈæнкілijqуӈē чархлізіw арал іtаḥуллірі—ты съ тѣхъ поръ какъ работаешь, въ тѣлѣ здоровымъ сдѣлался, т. е. поздоровѣлъ.

Ну ḥалаwал ḥалім іtаḥуріллі—я издавна ученымъ уже сдѣлался.

Діла уршіра ӈулаʒуна іtаḥав—и мой сынъ пусть сдѣлается такимъ, какъ твой.

Ну ӈуjшіw ḥwаӈіл іtаḥаслі ваḥіша—я чѣмъ ты ниже сдѣлаюсь если, посмотримъ, т. е. посмотримъ, сдѣлаюсь-ли я ниже тебя.

Ӈуоан æӈна арцла устajtаḥасліллі нура, ḥур селла ḥаḥнілēӈінні нам—какъ ты хорошимъ серебра мастеромъ если бы сдѣлался и я, болѣе ничего надобности не было бы мнѣ, т. е. если бы я сдѣлался столь же хорошимъ серебрякомъ, какъ ты, то болѣе ничего мнѣ и не нужно было бы.

Ӈу арцла устajtаḥадлі, ну ḥалімрajtаḥіша—ты если сдѣлаешься серебрянымъ мастеромъ, я сдѣлаюсь ученымъ.

Діла адазіwад арцла устajtаḥуріл дурӈwæ wақів нушачу—у моего отца серебрянымъ мастеромъ сдѣлавшійся мальчикъ

пришелъ къ намъ, т. е. мальчикъ, выучившійся у отца серебряному мастерству, пришелъ къ намъ.

Суррат ƀагwал вітаһісіл чарх саві ӈула—портретъ красивый сдѣлающійся тѣло есть твое, т. е. тебя хорошо бы нарисовать.

Ӕӈна урчі вітаһісіл тæј саві һіш—хорошею лошадью долженствующій сдѣлаться жеребенокъ есть этотъ, т. е. изъ этого жеребенка выйдетъ хорошая лошадь.

Сінкала ді'вірқунӈілі һалаw ƒуqал сајкӗ ӷірӈіл ітаһурі дурӈwæ ліw нушіла шаw—медвѣжье мясо когда поѣлъ, прежде худощавъ бывъ, жирный сдѣлавшійся ребенокъ есть въ нашемъ аулѣ, т. е. тощій ребенокъ пополнѣлъ, поѣвъ медвѣжьяго мяса (таково мнѣніе горцевъ о цѣлебныхъ свойствахъ медвѣжатины).

Ӄуwатіл ітаһісіл дурӈwæ ӄæвілла wаһаллі ліw—сильнымъ который будетъ ребенокъ, какъ замѣтенъ есть, т. е. легко замѣтить, какой ребенокъ будетъ силенъ.

Ӄушачуwад аріqwænнā зæƀіпкар ітаһуллі ӄænкілijqіс аӈірулла—отъ васъ съ тѣхъ поръ какъ я ушелъ, слабымъ сдѣлавшись, работать не могу.

Ну æӈна ƀалім ітаһараші, уƒіс хіјал саві—пока я не сдѣлаюсь хорошимъ ученымъ, учиться намѣреваюсь.

Ӄу æӈна ітаһуллāӈаллі, ӄула qадрі аӈвала урӈлі—ты хотя и хорошъ сталъ, но твоего достоинства не знаетъ народъ.

Ӄуша арцла устні дітаһулларӈі, канів дігара віқак ајсудā—вы серебра мастерами послѣ того какъ сдѣлаетесь, гдѣ бы то ни было имущество возьмете, т. е. вездѣ въ состояніи будете нажить себѣ богатство.

Нуоан æӈнајтаһі ӄура, халqліс ігулі вігāлі—какъ я, и ты будь хорошъ, если хочешь нравиться народу.

Ну уƒулijһаслілі æӈна ƀалім ітаһіші—я если бы учился, то хорошимъ бы ученымъ сдѣлался.

Ча æĥна ҕалім італісал, ча wajна італісал нуні аĥвалас —кто хорошимъ ученымъ сдѣлается, кто дурнымъ, я не знаю.

§ 119. Глаголъ італhіс заключаетъ въ себѣ понятіе о продолжительности или повтореніи: *дѣлаться, превращаться.*

Неокончательное: італhіс, *женск.* діталhіс, *средн.* віталhіс; *множ.* віталhіс и діталhіс.

Настоящее:

Ну італhулла	*Жен.* ну діталhулла	*Сред.* ну віталhулла
ĥу італhуллі	ĥу діталhуллі	ĥу віталhуллі
hіт італhулі саj	hіт діталhулі сарі	hіт віталhулі сави.

Множ. нуша діталhулла
ĥуша діталhулла
hіттi віталhулі сави (діталhулі сарі).

Прошедшее совершенное.

Ну італhіра	*Жен.*	(д)	*Сред.* (в)	*Мн.* нуша діталhіра
ĥу італhаді		(д)	(в)	ĥуша діталhадā
hіт італhів		(д)	(в)	hіттi віталhів (діталhів).

Прошедшее упреждающее.

Ну італhуллі *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша діталhуллі (не мѣняется).

Будущее.

Ну італhас	*Жен.*	(д)	*Сред.* (в)	*Мн.* нуша діталhаĥā
ĥу італhад		(д)	(в)	ĥуша діталhадā
hіт італhан		(д)	(в)	hіттi віталhан (діталhан).

Будущее допускаемое.

Ну італhас	*Жен.*	(д)	*Сред.* (в)	*Мн.* нуша діталhаĥā
ĥу італhаві		(д)	(в)	ĥуша діталhавā
hіт італhав		(д)	(в)	hіттi віталhав (діталhав).

Условное настоящее и будущее.

Ну італhаслі	*Жен.*	(д)	*Сред.* (в)	*Мн.* нуща діталhаĥālі
ĥу італhадлі		(д)	(в)	hуша діталhадālі
hіт італhālі		(д)	(в)	hіттi віталhālі (діталhālі).

Условное предполагаемое.

Ну італһаслілли (лірі) *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша діталһаһāлілли (лірі)

ӆу італһадлілли (лірі) (д) (в) ӆуша діталһадāлілли (лірі)

һіт італһāлілли (лірі) (д) (в) һітті віталһāлілли (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну італһаслілла *Ж.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша діталһаһāлілла (діталһаһалла, діталһаһāліра) (ліра)

ӆу італһадлілла (д) (в) ӆуша діталһадāлілла (діталһадалла, діталһадāліра) (ліра)

һіт італһāлілла (д) (в) һітті віталһāлілла (віталһāліра, віталһалла) (д). (італһāліра)

или італһалла

Зависимое отъ условія.

Ну італһіша *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Мн.* нуша діталһіша

ӆу італһіші (д) (в) ӆуша діталһіша

һіт італһіс (д) (в) һітті віталһіс (діталһіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну італһіші *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Мн.* нуша діталһіші (не мѣняется).

Причастіе настоящее: італһані (італһан), (д, в), *множ.* віталһанті (д).

Причастіе будущее: італһісіл (д, в), *множ.* віталһісті (д).

Причастіе вѣроятное: італһул (д, в), *мн.* віталһуті (д).

Дѣепричастія:

a) *настоящее:* італһулі (д, в).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...* італһарі (д, в).

c) *пока....* італһараші (д, в).

d) *хотя....* італһулāһаллі (д, в).

e) *въ то время какъ....* італһуӆілі (д, в).

f) *послѣ того какъ....* італһуларӆі (д, в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ*....італһуӄē (д, в).

h) *лишь только*.... італһумад (д, в), или італһумадал (д, в), или італһуоанал (д, в).

Повелительное.

ӄу італһін, *женск.* ӄу діталһін, *средн.* ӄу віталһін,
һіт італһав һіт діталһав һіт віталһав

множ. ӄуша діталһінā
һітті віталһав (д).

Отглагольное: італһні, *женск.* діталһні, *средн.* віталһні.

§ 120. Приведемъ нѣсколько примѣровъ употребленія формъ глагола італһіс.

ʁіʁімкајс һар дус мулерӄ віталһіс Аллаһлі ӄавіӄілі саві —бабочкѣ каждый годъ въ червяка превращаться Богомъ положено есть.

ӄучу дарсліші wашуӄē, ну ʕалім італһулла—къ тебѣ на урокъ съ тѣхъ поръ какъ я хожу, я ученымъ становлюсь.

ӄула қаца ʁахrwа віталһів—твоя папаха сдѣлалась негодною.

ӄула rwазала тӕј ӕӄна віталһав—жеребенокъ твоей кобылы да будетъ хорошъ (т. е. каждый жеребенокъ). Привѣтствіе хозяину.

Хwалаwааслі, ӄујшіw ну духул італһас—когда сдѣлаюсь большимъ, то умнѣе тебя буду.

Діла һалмаʒіјшіw ну ӕӄна арцла устајталһаслі ӄучуw уус—если я сдѣлаюсь лучшимъ серебрякомъ, чѣмъ мой товарищъ, то у тебя останусь.

Wајна ʕалім італһадлілла, уʢадлі ӕӄӕл саві—хотя бы даже ты сдѣлался и плохимъ ученымъ, учась хорошо есть, т. е. тебѣ слѣдуетъ учиться, хотя бы даже изъ тебя вышелъ и плохой ученый.

һіл'оај ӄу духул італһані (італһул) аӄваһурра нуні—что ты столь умнымъ сдѣлаешься, не зналъ я.

Дірʒлішіw wајʒwавзајталһул аӄігукус нам—на войнѣ тру-

сомъ дѣлающійся не нравится мнѣ, т. е. не люблю того, кто труситъ на войнѣ.

Діӆла вірӆадлі, xwijшiwpa wajнajталӊулі, лівлісалла іӏілі ӆу—напитокъ (крѣпкій) если пьешь, то, дѣлаясь хуже собаки, всѣмъ ты противенъ становишься.

Ӆу wajна італӊулāӆаллі, урӆ урухаӆӏар—ты хотя и золъ дѣлаешься, но люди тебя не боятся.

Ну æӆна італӊараші ӆуд аӆігулі—пока я не буду дѣлаться хорошимъ, тебѣ не нравлюсь (букв. не нравясь).

Вурӆні wанаті дёлілі, дуӆæ ӊамадлі шін віталӊіші—если бы дни дѣлались теплыми, то снѣгъ легко бы въ воду обращался.

Ну паӊмушiw італӊасал шіні валā—я способнымъ (понятливымъ) дѣлаюсь-ли, кто знаетъ?

§ 121. *Отрицательныя* формы глаголовъ ітаӊіс и італӊіс образуются, подобно какъ и для другихъ глаголовъ, при помощи слога аӆ: аӆітаӊіс, аӆдітаӊіс, аӆвітаӊіс и пр., арал аӆітаӊіс, арал аӆдітаӊіс и пр., æӆнāӆітаӊіс и пр. *Будущее допускаемое* имѣетъ отрицательныя формы: мајтаӊас, мајтаӊаві, мајтаӊав, женск. мадітаӊас и пр., множ. мадітаӊаӆā, мадітаӊавā, мавітаӊав (мадітаӊав). *Запретительное,* т. е. повелительное отрицательное образуется исключительно изъ глагола італӊас (§ 94).

2-е лицо мајталӊад, *женск.* мадіталӊад, *средн.* мавіталӊад,
3-е лицо мајталӊав мадіталӊав мавіталӊав
множ. мадіталӊадā
мавіталӊав (мадіталӊав).

Вопросительныя формы не представляютъ ничего особаго отъ тѣхъ подробныхъ объясненій, которыя сдѣланы были выше (§ 68).

§ 122. До сихъ поръ мы разсмотрѣли однѣ лишь *простыя* формы глаголовъ сајра, лiwра, іс, ірiс, італiс, італӊіс. Теперь ознакомимся нѣсколько съ *сложными* формами. Начнемъ съ глагола сајра.

Нѣтъ сомнѣнія, что формы саjра, саjрі суть также сложныя изъ настоящаго ра, прошедшаго рі и мѣстоименія возвратнаго саj—самъ (§ 46); саjра—*я самъ есмь*, саjрі—*я самъ былъ*. Окончаніе рі, присоединенное къ дѣепричастіямъ: саjӈілі, саjларӈі и саjлā придаетъ имъ значеніе прошедшаго.

Ӄалі ӻarwал савӈілірі нуні асівіл—домъ такъ-какъ былъ хорошъ, я купилъ.

Ну ӈіш шілізіw саjларӈірі, ӈу шіwаівіл—я послѣ того какъ былъ въ этомъ аулѣ, видѣлъ тебя.

Ну іʒајзіw саjлāрі міскін ӣвіл—я съ тѣхъ поръ какъ въ болѣзни былъ, обѣднѣлъ.

Мур'ул, wајна саjӈілірігwа, ӈунујс аӈігул, ӈушаан дарӈаӈдатіӄадā—мужъ, хотя въ то время когда былъ дуренъ, женѣ не нравился, вами не разведены, т. е. вы не дозволили развода, хотя мужъ и не нравился женѣ.

Ӈіт wајнāӈіnӈілірі, нушім ігул—въ то время когда онъ не былъ дуренъ, онъ намъ нравился.

Урчі ӻarwал аӈінӈілірігwа нуні аӈасівіл наӈа ісус—лошадь красивою хотя не бывъ, мною не куплена, теперь куплю, т. е. хотя и не купилъ я этой лошади, когда она не была красива, но теперь куплю.

Маза ʃірӈаӈвівларӈірі, нуні віцівіл—овцы, послѣ того какъ не пожирнѣли, мною были проданы.

Взаимныя соединенія различныхъ формъ глагола саjра употребляются преимущественно для большей выразительности.

Ділa саӈат усталічув савлі сaві—мои часы у мастера находясь суть, т. е. находятся. Я узналъ объ этомъ теперь, оказалось....

Ну іʒајзіw саjлā саjрі (іʒајзіw саjлāрі, іʒајзіwлāрі), аӈуɸул—я въ болѣзни съ тѣхъ поръ какъ находился (съ тѣхъ поръ какъ заболѣлъ), не учусь.

Саj wајна саjӈілі саjрі, нам аӈігул—за то, что самъ былъ нехорошъ, мною былъ нелюбимъ.

Ӆуд іqалаӈвæqівēлі, wajна сajлі сaj—если онъ тебѣ не помогъ, то онъ дуренъ. Выражается сомнѣніе въ справедливости слышаннаго.

Ну кajӀiw сajлі сajрі кæвшізуріл—я дома находясь, заболѣлъ, т. е. именно дома, а не въ другомъ мѣстѣ.

КajӀiw сajлā сajра ну уӌул—дома съ тѣхъ поръ *только* какъ я нахожусь, я учусь; кajӀiw сajлā, уӌулла ну—съ тѣхъ поръ какъ я дома, я учусь.

Ӆучуw сajӈілі сajра, ну разіл—потому что у тебя нахожусь, доволенъ я.

Æӈна сajӈіліра, Ӆуд ну ігул—за то только, что я хорошъ, ты меня любишь.

§ 123. Окончаніе рі прошедшаго присоединяется подобнымъ же образомъ къ дѣепричастіямъ отъ ліwра: ліwӈілі, ліwларӀі, ліwлā.

Ӆучув адам'улі лівӈілірі, ну аӈақівіл—въ то время какъ у тебя были люди, я не пришелъ.

Хурі лірӈілірігwа мазаліші вуӷі шеӀдулкуті, хурі агуӈілі шідулкулі сарі—хотя когда собаки были, на овецъ волки не нападали, когда собакъ нѣтъ, нападаютъ.

Діла к̆уллук̆чі ліwларӀірі, Ӆу нуні аӈіӈwæл—послѣ того, какъ у меня былъ служитель, я тебя не держалъ.

Мазала шулӀів віӷ лівлāрі, хwі ʒæм віқул—съ тѣхъ поръ какъ волкъ находился около овецъ, собака лаяла.

§ 124. Приведемъ нѣсколько примѣровъ весьма употребительныхъ формъ глаголовъ сajра и ліwра.

Дічуw ліwлā ліw—у меня съ тѣхъ поръ, какъ находится, есть, т. е. сколько времени есть, столько и есть (когда не хотятъ дать положительнаго отвѣта).

Діла кuліw ліwіл ліw, агwарія агу—въ моемъ домѣ кто есть, такъ есть, кого нѣтъ, такъ нѣтъ.

Ӆучувлівті ліврі дічувра—сколько у тебя бывшихъ было, и у меня было, т. е. сколько у тебя было, столько же и у меня.

Ӄучувлівті лів дічувра—сколько у тебя есть, столько и у меня.

Ӏішқуw ліwлā сај ӏіт дічу ӏалмаҳ ївіл—здѣсь съ тѣхъ поръ какъ онъ находится, со мною подружился.

Ӄучуw ліwлā сајрі сај нуні шīул—у тебя съ тѣхъ поръ, какъ онъ находится, видалъ я его.

Сај ліwӄілі сај унза ӀіқӀівіл—потому что онъ находится, заперъ онъ дверь, т. е. хочетъ скрываться.

Ӕӄна уӄwæл ліwіл сај ӏіш шілізіw—хорошій хозяинъ сущій есть въ этомъ аулѣ, т. е. въ этомъ аулѣ есть хорошій хозяинъ.

Ада қуліw ліwлі сај—отецъ дома находится (выражается, что я прежде этого не зналъ).

§ 125. Подобно вышесказанному, формы дѣепричастій отъ іс, іріс, ітаӏіс и італӏіс, присоединяя къ себѣ окончаніе рі, принимаютъ значеніе прошедшаго времени.

Ӄуд нуні дарӄаівті арц ӄу разіјӀарірі—тебѣ мною посланныя деньги ты, чтобы доволенъ былъ, т. е. я тебѣ послалъ столько денегъ, чтобы тебѣ было довольно.

Адаан ӄуд ватуріл мас, ӄу дawлашіw ērірі—отцомъ тебѣ оставленное имущество на столько, чтобы ты былъ богатъ, т. е. отецъ тебѣ оставилъ довольно имущества, чтобы ты былъ богатъ.

Ну чаӄајӀарашірі суқур ївіл—я до оспы еще ослѣпъ.

Ӄу урқæӄērашірі, ӄучу ну wақівіл—пока ты еще не напился, я пришелъ къ тебѣ, т. е. пришелъ къ тебѣ прежде еще, чѣмъ ты напился.

Ну міскін івларӀірі ӏішқу wақівіл—я послѣ того, какъ обѣднѣлъ, сюда пришелъ.

Шанті міскін вівларӀірі, даргwалічу даршувівті—сельскіе жители послѣ того, какъ обѣднѣли, съ даргинцами помирились.

Урчі ҕірӄівівлāрі, адам'ілі мурдāӄалтул—лошадь съ тѣхъ

поръ какъ пожирнѣла, не дозволяла на себя садиться человѣку.

Даргwа qідавівлāрі шанті міскін вівті—съ тѣхъ поръ какъ даргинцы поссорились, сельскіе жители обѣднѣли.

Ну міскін івӀілірі, hішӄу гwачлі wакӀівіл—въ то время какъ я обѣднѣлъ, сюда поселиться пришелъ.

Ада урӄæӀівӀілірі ну урухӣвіл—когда отецъ напился пьянъ, я испугался.

Ну ізајзіwад арајhівмадрі Ӏушачу wакӀівіл—я лишь только отъ болѣзни выздоровѣлъ, какъ пришелъ къ вамъ.

Дірqа шінішвівмадрі урі', Ӏівӄæ дæqівті—лишь только поля позеленѣли въ прошломъ году, какъ выпалъ градъ.

Діла ада qадіjhів'оаналлі, івӄівіл—мой отецъ едва лишь сдѣлался кадіемъ, какъ умеръ.

Ӏуні вуӄун іруларӀірі, Ӏунул Ӏадіівіл—послѣ того уже какъ ты пошелъ въ пастухи, ты женился.

Ӏу qадіjруӀёрі дawлашіw івіл—ты съ тѣхъ поръ какъ сталъ кадіемъ, разбогатѣлъ.

Ӏу qадіjруӀілірі, нуні шіwаівіл—въ то время, какъ ты сталъ кадіемъ, я тебя видѣлъ.

Ну Ӏæнкілізіwад таман ірумадрі, завлі wамӀурід—лишь только я отъ работы конецъ дѣлался, какъ дождемъ обмочился, т. е. лишь только работа моя пошла къ концу, какъ дождь обмочилъ меня.

Ну Ӏучу кіціруоаналлі, діші хwі qаӀӡвікуніл—лишь только я приблизился къ тебѣ, какъ меня укусила собака.

Вуӄун ірубёрі, ну дірqані wашул—съ тѣхъ поръ какъ я пошелъ въ пастухи, ходилъ я въ степь.

Ада міскін ірубёрі wајнајтаhуріл—съ тѣхъ поръ какъ отецъ сталъ бѣднѣть, сдѣлался онъ золъ.

Ӏузі нуні дурівті Ӏаqлурті Ӏу æӀна адам'ілі ітаhарірі—тебѣ мною сказанныхъ словъ ты хорошимъ человѣкомъ сколь-

ко сдѣлаться, т. е. достаточно было сказаннаго мною тебѣ на то, чтобы ты сдѣлался хорошимъ человѣкомъ.

Нуні тæjліс вæqівіл ĕуллуĕ æĥна урчі вітаĥарірі—мною жеребенку сдѣланная забота, хорошая лошадь чтобы сдѣлалась, т. е. я столько заботился о жеребенкѣ, что изъ него должна была выйти хорошая лошадь.

Муръē ітаĥарашірі, ну арцла устајтаĥуріл—прежде чѣмъ сдѣлаться золотыхъ дѣлъ мастеромъ, я сдѣлался серебряныхъ.

Ну устајтаĥулларъірі, ĥучу ĥалмаʒ івіл—послѣ того какъ я сдѣлался мастеромъ, сталъ я тебѣ другомъ.

Тæj урчі вітаĥуллāрі ʃахгwа вітаĥуріл—жеребенокъ съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался лошадью, сталъ дуренъ.

Тæj урчі вітаĥурĥілірі, нуні віцівіл—когда жеребенокъ сдѣлался лошадью, я продалъ его.

Ну даврē устајтаĥурмадрі, ĥішқу wақівіл—я лишь только сдѣлался сапожникомъ, какъ сюда пришелъ.

ʃіʃімкала мулерĕ вітаĥур'оаналлі, нуні шіваівіл—лишь только бабочка превратилась въ червяка, какъ я увидѣлъ.

Ĥула арцла ĥæнкі æĥна віталĥуларĥірі, ĥу dawлашіw івіл—твоя серебряная работа хорошею какъ стала, ты разбогатѣлъ.

Ĥула ĕінʃал æĥна віталĥуĥērі, ваĕлі ісул—твой кинжалъ съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался хорошъ, многими покупается.

ʃіʃімкала мулерĕ віталĥуĥілірі нуні вуцівіл—бабочку, въ то время, когда она превращалась въ червяка, я поймалъ.

ʃіʃімкала мулерĕ віталĥумадрі, нуні шіваівіл—бабочку, лишь только превращалась она въ червяка, я увидѣлъ.

Ĕача унц віталĥуоаналлі, нуні віцівіл—теленка, лишь только становился онъ быкомъ, я продалъ.

§ 126. Глаголы сајра и ліwра, находясь въ предложеніи вмѣстѣ съ другимъ неокончательнымъ, принимаютъ обыкновенно значеніе: *для того, чтобы....*

Ƀуд ƀæнкілізіw ваґалаjhіс саj hіш wашанi—тебѣ въ работѣ, чтобы помочь, есть этотъ ходящій, т. е. онъ ходитъ для того, чтобы помочь тебѣ въ работѣ.

Дізіwад устаjтаhіс саjрі hіт діла пушнā wашанi—отъ меня сдѣлаться мастеромъ, есть онъ въ мою кузницу ходящій, т. е. онъ ходитъ въ мою кузницу для того, чтобы выучиться у меня мастерству.

Ƙалі вæqіс саjра ну hішқу wақівіл—домъ чтобы построить я сюда пришелъ.

Ƀæнкілijqіс саjра ну hішқуw уул—чтобы работать я здѣсь остаюсь.

Ƀуд кумекіс ліwра ну—тебѣ, чтобы помогать, нахожусь я, т. е. я здѣсь для того, чтобы помогать тебѣ.

Ƀушім ƙувзарajhіс ліwрі ну—вамъ работникомъ чтобы сдѣлаться, находился я, т. е. я находился для того, чтобы сдѣлаться у васъ работникомъ.

Нушіла ƀæj'оантес ƙарауліс ліwра ну—нашихъ животныхъ (нашу скотину) чтобы караулить, нахожусь я.

§ 127. Формы глагола іс, находясь въ предложеніи вмѣстѣ съ другимъ неокончательнымъ, имѣютъ обыкновенно значеніе *мочь, имѣть средства, сумѣть.*

Діла вігантес wæƀшалajhіс ілла—своихъ друзей угостить могъ я.

Ца вуƀаріл дуґі ƙарауліс ірa—въ холодную ночь я караулить могъ.

Шантѣла пурван агулі хwалаліс ї—безъ позволенія жителей старшиной сдѣлаться моги, т. е. сумѣй сдѣлаться старшиной безъ согласія жителей.

Ца ƙалі вæqіс ілла, қwіівіл вæqіс аƀілла—одинъ домъ построить я могъ, а другого построить не могъ.

Ƀwарі вуціс іс вігів—зайца поймать мочь желалось, т. е. я желалъ имѣть возможность поймать зайца.

Урчіліші мурдаj'іс іс вурсіӈajhi—на лошадь сѣсть мочь выучись, т. е. выучись, какъ сѣсть на лошадь.

Урчі дуɣвæqіс іс ӷæракат віqус—лошадь скакать заставить мочь буду стараться, т. е. буду стараться пустить лошадь вскачь.

Қанні вуціс еслі, віур—перепелку поймать если смогу, то довольно.

Арц дарӷіс есліллі, ӷуд луӷіра—если бы я могъ найти деньги, то далъ-бы тебѣ.

Ӄінӈал вæqіс ӣвіл, шушӷа вæqісрajhi—кинжалъ сдѣлать могшій, шашку сдѣлать моги, т. е. если ты могъ сдѣлать кинжалъ, то сдѣлай и шашку.

Ӈwарі вуціс вēраші, хwіліс қаɣ аӷвітлуӷас—зайца пока не будетъ мочь поймать, собакѣ хлѣба не дамъ, т. е. пока она не сумѣетъ поймать зайца.

Ӷу мурдаj'іс івларӈі, дуɣра ваqа—ты сѣсть верхомъ послѣ того какъ могъ, и бѣгъ сдѣлай, т. е. если ты могъ сѣсть на лошадь, то можешь и заставить ее скакать.

Ну аjзіс івлā, ӈур аӷӈajсунна—я съ тѣхъ поръ, какъ могъ встать, болѣе уже не ложился.

Ӄаӄава вуціс івӷілі, урӷі тамаша вів діші—куропатку поймать въ то время какъ могъ, люди удивились мнѣ, т. е. всѣ удивились, когда я поймалъ куропатку.

Ӷіш ӄарӄа аквуціс ӣша, ӷуд вігāлі—этотъ камень поднять могу, если тебѣ желательно, т. е. если хочешь.

Ӷула урчі дуɣвæqіс іс сајра ну іштæӷіл—твою лошадь заставить скакать мочь есмь я желающъ, т. е. желалъ-бы имѣть возможность заставить скакать твою лошадь.

Ӈwарі вуціс вīсіл хwі савіл ваӈурра—зайца поймать могущая собака есть, я зналъ, т. е. я зналъ, что эта собака можетъ поймать зайца.

Ӷіш діла урчі дуɣвæqіс і ӷуні—эту мою лошадь скакать моги тобою, т. е. поскачи на этой моей лошади.

§ 128. Глаголъ іріс въ соединеніи съ неокончательнымъ выражаетъ *возможность* продолжительную, *не на одинъ лишь разъ*.

Нунел ƙалі вæqіс іріс вігів—самъ собою домъ строить мочь желалось, т. е. желалъ я самъ собою, безъ чьей либо помощи, построить домъ.

Наѣа укіс ірулла—теперь ѣсть могу.

Ƅіш вæqіс іріра нуні—это сдѣлать могъ я.

Наѣа дæƙнушаjƅіс ірулла—теперь лѣкаремъ быть я могу.

Нам вігаслілі дawлашiwіс іріра—если бы мнѣ было желательно, то я бы могъ разбогатѣть.

Наѣа qадіjƅіс ірус—теперь я могу сдѣлаться кадіемъ.

Ца ƙалі вæqіс ірус—одинъ домъ построить я могу.

Ƅанаѣа вæqіс аѣірус ƙалі, Ƅур ірус—теперь построить не могу дома, потомъ можно будетъ.

Ну акіс аѣірус—я не могу подняться.

Нунел ƙарƙа аƙвуціс ірусал, ваhі—я одинъ поднять камень могу-ли, узнай.

Ƅула хwілі Ƅwарі вуціс віріву—твоя собака могла-ли поймать зайца?

Іштаѣілі ѣæнкілijqіс ірірагwа, адаан аѣалтіра—въ дѣтствѣ хотя я могъ работать, но отецъ не позволялъ.

ƙалі вæqіс ірусгwа аѣвіqус—домъ построить хотя могу я, но не построю.

Ца ƙалі вæqіс ірулла—одинъ домъ построить я могу.

Ƙаƙвуні дурціс вірāлі ƙарчіза, аѣвірцус—куропатокъ ловить если можетъ соколъ, не продамъ, т. е. не продамъ сокола, если онъ можетъ ловить куропатокъ.

ѣæнкілijqіс ірасліллі, іqіра—работать если бы я могъ, то работалъ-бы.

ѣуоан ѣæнкілijqіс ірасліллі, намра вігіƙіра—какъ ты работать если бы могъ, и мнѣ желательно было-бы, т. е. желательно мнѣ было бы мочь работать подобно тебѣ.

Нуні hіш ɦарӏ ӕкіс ірус—я черезъ эту рѣку перейти могу.

Ну ɦӕнкілійқіс іраслі, шіні дігара іɦwӕра—я если работать могу, то кѣмъ бы то ни было буду кормимъ, т. е. всякій меня будетъ кормить.

Ну ɦӕнкілійқіс іруларӏі, сіс аqуліw ішā—я работать послѣ того какъ могу, зачѣмъ празднымъ останусь?

Kwaɬ дӕqіс ірані дурɦwӕ, шурајзі уɦnawĸав—плавать могущій мальчикъ пусть взойдетъ въ озеро (я знаю, что есть такой мальчикъ).

Kwaɬ дӕqіс ірул шурајзі уɦnawĸав—плавать могущій пусть взойдетъ въ озеро.

Қаннуві дурціс вірул ĸірӏу нам віха—перепелокъ ловить могущаго ястреба отдай мнѣ.

ĸаĸава вуціс ірулі ліwлі, аɦвуціра—куропатку поймать могши будучи, не поймалъ, т. е. могъ поймать, но не поймалъ.

Арӏівіл діɦаналі віɦӕс ірін—слышанную тайну сохранить моги.

§ 129. По образцу ітаhіс (§ 116) спрягается глаголъ ізіс—*показаться,* имѣющій весьма большое употребленіе въ хюркилинскомъ языкѣ.

Неокончательное: ізіс, *жен.* дізіс, *сред.* візіс; *множ.* візіс и дізіс.

Прошедшее несовершенное.

	Женск.	*Средн.*
Ну ізулліра	ну дізулліра	ну візулліра
ɦу ізуллірі	ɦу дізуллірі	ɦу візуллірі
hіт ізуллі саj	hіт дізуллі сарі	hіт візуллі сави.

Множественное.

Нуша дізулліра
ɦуша дізулліра
hіттi візуллі сави, средн. дізуллі сарі.

Прошедшее совершенное.

Ну ізурра *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Множ.* нуша дізурра
ĥу ізаді (д) (в) ĥуша дізадā
hіт ізур (д) (в) hітті візур, сред. дізур.

Прошедшее упреждающее.

Ну ізуллірі *Женск.* ну дізуллірі *Средн.* ну візуллірі
Множ. нуша дізуллірі
(не мѣняется).

Давнопрошедшее.

Ну ізуріллі *Женск.* ну дізуріллі *Средн.* ну візуріллі
Множ. нуша дізуріллі
(не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Ну ізас *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дізаĥā
ĥу ізаві (д) (в) ĥуша дізавā
hіт ізав (д) (в) hітті візав, сред. дізав.

Условное настоящее и будущее.

Ну ізаслі *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Множ.* нуша дізаĥāлі
ĥу ізадлі (д) (в) ĥуша дізадāлі
hіт ізāлі (д) (в) hітті візāлі, сред. дізāлі.

Условное предполагаемое.

Ну ізасліллі (лірі) *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша дізаĥāліллі (лірі)
ĥу ізадліллі (лірі) (д) (в) ĥуша дізадāліллі (лірі
hіт ізāліллі (лірі) (д) (в) hітті візāліллі (лірі)
средн. (д).

Условное допускаемое.

Ну ізасліла (ліра) *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша дізаĥāліла (дізаĥала, дізаĥāліра)
ĥу ізадліла (ліра) (д) (в) ĥуша дізадāліла (дізадала, дізадāліра)
hіт ізāліла (ліра) или ізалла (д) (в) hітті візāліла (візāліра, візала) (д).

Зависимое отъ условія.

Ну ізіша *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дізіша
ĥу ізіші (д) (в) ĥуша дізіша
hіт ізіс (д) (в) hіттї візіс (дізіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ізіші *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дізіші
(не мѣняется).

Причастіе прошедшее.

Ізурiл, *женск.* (д), *средн.* (в); *множ.* візурті, сред. дізурті.

Причастіе будущее.

Ізісіл, *женск.* (д), *средн.* (в); *множ.* візісті (дізісті).

Дѣепричастія:

a) *прошедшее:* ізуллі, *жен.* (д), *сред.* (в); *множ.* візуллі (д).
b) *для того, чтобы...*, *на столько, чтобы*....ізарі, (д), (в).
c) *пока*... ізараші (д), (в).
d) *хотя*....ізуллāĥаллі (д), (в).
e) *въ то время какъ*....ізурĥілі (д), (в).
f) *послѣ того какъ*....ізулларĥі (д), (в).
g) *съ тѣхъ поръ какъ*....ізуллā (д), (в).
h) *лишь только*....ізурмад (д), (в), также ізурмадал (д), (в), также ізур'оанал (д), (в).

Повелительное.

ĥу ізі *Женск.* дізі' *Средн.* візі *Множ.* ĥуша дізајā (дізірā)
hіт ізав дізав візав hіттї візав (дізав).

Повелительно-желательное.

ĥу із *Женск.* діз *Средн.* віз *Множ.* ĥуша діз
hіт із діз віз hіттї віз (діз).

Отглагольное: ізні, *женск.* дізні, *средн.* візні.

Кромѣ означенныхъ формъ, образуются другія черезъ присоединеніе рі (§§ 123 и 125).

§ 130. Продолжительное значеніе выражается посредствомъ глагола ілзіс—*казаться*, который спрягается по образцу ітāлhіс (§ 119).

Неокончательное: ілзіс, *жен.* ділзіс, *ср.* вілзіс; *мн.* вілзіс. и ділзіс.

Настоящее.

Ну ілзулла	*Женск.* ну ділзулла	*Средн.* ну вілзулла
ĥу ілзуллі	ĥу ділзуллі	ĥу вілзуллі
ĥіт ілзулі саj	ĥіт ділзулі сарі	ĥіт вілзулі саві.

Множ. нуша ділзулла
ĥуша ділзулла
ĥіттї вілзулі саві (ділзулі сарі).

Прошедшее совершенное.

Ну ілзіра	*Женск.* (д)	*Средн.* (в)	нуша ділзіра
ĥу ілзаді	(д)	(в)	ĥуша ділзадā
ĥіт ілзів	(д)	(в)	ĥіттї вілзів (ділзів).

Прошедшее упреждающее.

Ну ілзуллі *Женск.* (д) *Средн.* (в) нуша ділзуллі
(не мѣняется).

Будущее.

Ну ілзас	*Женск.* (д)	*Средн.* (в)	нушą ділзаĥā
ĥу ілзад	(д)	(в)	ĥуша ділзадā
ĥіт ілзан	(д)	(в)	ĥіттї вілзан (ділзан).

Будущее допускаемое.

Ну ілзас	*Женск.* (д)	*Средн.* (в)	нуша ділзаĥā
ĥу ілзаві	(д)	(в)	ĥуша ділзавā
ĥіт ілзав	(д)	(в)	ĥіттї ілзав (ділзав).

Условное настоящее и будущее.

Ну ілзаслі	*Женск.* (д)	*Сред.* (в)	*Множ.* нуша ділзаĥālі
ĥу ілзадлі	(д)	(в)	ĥуша ділзадālі
ĥіт ілзālі	(д)	(в)	ĥіттї вілзālі (ділзālі).

Условное предполагаемое.

Ну ілзасліллі (лірі)	*Жен.* (д)	*Сред.* (в)	нуша ділзаĥāліллі (лірі)
ĥу ілзадліллі (лірі)	(д)	(в)	ĥуша ділзадāліллі (лірі)
ĥіт ілзāліллі (лірі)	(д)	(в)	ĥіттї вілзāліллі (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну ілзаслілла (ліра) *Жен.* (д) *Ср.* (в) нуша ділзаѣāлілла (ділзаѣалла, ділзаѣāліра)

ѣу ілзадлілла (ліра) (д) (в) ѣуша ділзадāлілла (ділзадалла, ділзадāліра)

ніт ілзāлілла (ілзāліра) или ілзалла (д) (в) нітті вілзāлілла (вілзалла, вілзāліра) (д).

Зависимое отъ условія.

Ну ілзіша *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша ділзіша

ѣу ілзіші (д) (в) ѣуша ділзіша

ніт ілзіс (д) (в) нітті вілзіс (ділзіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ілзіші *Женск.* (д) *Средн.* (в) нуша ділзіші

(не мѣняется).

Причастіе настоящее: ілзані (д, в), *множ.* вілзанті (д).

Причастіе будущее: ілзісіл (д, в), *множ.* вілзісті (д).

Причастіе вѣроятное: ілзул (д, в), *множ.* вілзуті (д).

Дѣепричастія:

a) *настоящее:* ілзулі (д, в).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....*ілзарі (д, в).

c) *пока...*.ілзараші (д, в).

d) *хотя....*ілзулāѣаллі (д, в).

e) *въ то время какъ....*ілзуѣілі (д, в).

f) *послѣ того какъ* ...ілзуларѣі (д, в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ....*ілзуѣē (д, в).

h) *лишь только....*ілзумад (д, в), или ілзумадал (д, в), или ілзуоанал (д, в).

Повелительное.

ѣу ілзін, *жен.* ѣу ділзін, *сред.* ѣу вілзін, *мн.* ѣуша ділзінā ніт ілзав ніт ділзав ніт вілзав нітті вілзав (д).

Отглагольное: ілзні, *женск.* ділзні, *средн.* вілзні.

§ 131. Кромѣ формъ, означенныхъ въ вышеприведенныхъ таблицахъ для глаголовъ ізіс и ілзіс, образуются еще

формы прошедшаго времени черезъ присоединеніе окончанія рі къ дѣепричастіямъ (§§ 123 и 125).

Отрицательныя формы глаголовъ ізіс и ілзіс образуются по общимъ правиламъ (§ 94), при помощи слога аӀ: аӀізіс, аӀізулліра и пр., аӀілзіс, аӀілзулла и пр. *Будущее допускаемое* отъ глагола ілзіс имѣетъ слѣдующія отрицательныя формы.

Ну мелзас *Жен.*	маділзас *Сред.*	мавілзас *Мн.*	нуша маділзаӀā
Ӏу мелзаві	маділзаві	мавілзаві	Ӏуша маділзавā
Ӏіт мелзав	маділзав	мавілзав	Ӏітті мавілзав (маділзав).

Отрицательныя формы для будущаго допускаемаго отъ ізіс едва-ли употребительны.

Запретительное образуется исключительно изъ глагола ілзіс.

2-е лицо мелзад	*Жен.* маділзад	*Сред.* мавілзад	*Мн.* маділзадā
3-е лицо мелзав	маділзав	мавілзав	мавілзав (маділзав).

Вопросительныя формы не представляютъ никакого отступленія отъ изложеннаго выше (§ 68).

§ 132. Слѣдующіе примѣры объясняютъ употребленіе глаголовъ ізіс и ілзіс. Замѣтимъ, что глаголы эти обыкновенно соединяются съ корнями прилагательныхъ и нарѣчій.

Ӏуд wаӀізіс аӀвігі—тебѣ дурнымъ показаться не хочу.

Ӻахізіс Ӏаммі Ӏів нам—дурнымъ показаться вздумалось мнѣ.

Ӏіт æӀізуллі саӀ нам—онъ понравился мнѣ.

Ӏуна ӄалі нам ӻагwавізур—твой домъ мнѣ показался красивымъ.

Ӏу wаӄівӀілі, ну wаӀізуллірі—ты когда пришелъ, я уже показался дурнымъ, т. е. я уже успѣлъ не понравиться.

Ӏалаw нам Ӏіт æӀізуріллі—прежде онъ мнѣ показался хорошимъ.

Ӏуд æӀізав саӀ—пусть онъ самъ тебѣ понравится.

Ӏуд æӀвізāлі, аса—если тебѣ понравится, то пущ.

Урчі ƕагwавізāліллі, ісіра—если бы лошадь мнѣ понравилась, то я купилъ-бы.

Ӄуд ƕагwадізуріл рурсі сарі hіш—тебѣ показавшаяся красивою дѣвушка есть эта.

Шісалла æӄівізісіл муса саві hіш—кому бы то ни было которое понравится мѣсто есть это, т. е. всякому понравится это мѣсто.

Ӄуд ƕагwадізуллі hадііллі hіш hунул—тебѣ понравившись, взялась эта женщина, т. е. ты женился на ней, такъ-какъ она тебѣ понравилась.

Шісалла ƕагwавізарі калēӄін діла—всякому на столько, чтобы показаться красивымъ, мой домъ не есть, т. е. мой домъ не таковъ, чтобы всякому могъ понравиться.

Waƕā hілајзараші, нуні hу шiwaірі—пока ты не удалился за лѣсъ, я тебя видѣлъ.

Ӄуд hу хwалајзуллāhаллі, hу сі сајрē—ты хотя самъ себѣ и показался великимъ, но что ты такое?

Тупанг æӄівізулларӈі сенніра ісус—ружье послѣ того какъ понравится, какъ бы то ни было куплю, т. е. когда ружье понравится, то куплю его во что бы то ни стало.

Тупанг дурӄавізурӈілі аhасіра—ружье такъ-какъ мнѣ показалось дорого, то я не купилъ.

Уӄуƕізурмад, ваhурра hу кæвшіл—лишь только ты показался блѣденъ, какъ я узналъ, что ты боленъ.

Ӄуша, ну wақараші, æӄдізірā шантес—вы, пока я не приду, покажитесь хорошими жителямъ, т. е. вы, до моего прибытія, понравьтесь жителямъ.

Ҭашізі hу, ҭwæӄ вурƕалі ҭашіз—стой ты, ногу сломавъ, стой!

Калі ƕагwавізургwа аhасіра—домъ хотя показался мнѣ красивымъ, но я не купилъ.

Діла шушға ƕахвізісгwа hуд—моя шапка не покажется ли тебѣ плохою?

ƕarwaƙidizuллi aƙƕadiira нуні hītila ruzi—такъ-какъ не показалась мнѣ красивою, то я не женился на его сестрѣ, т. е. я не женился на его сестрѣ, такъ какъ она не показалась мнѣ красивою.

Шісалла æƙidilzis aƙvala hit рурсілі—эта дѣвушка не умѣетъ нравиться никому.

Ƙænkі hамадвілзулі саві нам—работа кажется мнѣ легкою.

Ƙалав ƙænkі ƕадаввілзів нам—прежде работа казалась мнѣ трудною.

Ƙуд ƕarwaділзав діла ƙуллі—тебѣ пусть нравится мой домъ.

Ƙішқуw у'ні æƙвілзāлі уін—здѣсь пребываніе если нравится, то останься, т. е. останься, если тебѣ здѣсь нравится.

Ƙуд wajілзаслілла, ну wajнāƙіінна—если я даже и кажусь тебѣ дурнымъ, то я все таки не дуренъ.

Нам æƙaƙвізāліллі селла аƙісіра—если бы мнѣ не нравилось, то я бы ничего не купилъ.

Ƙуд ƕarwaƙіділзул рурсі маhадір'уд—не женись на дѣвушкѣ, которая тебѣ кажется некрасивою.

Ƙуд ƙу æƙқwавза ілзулāƙаллі, чалла уруханқар—ты хотя самъ себѣ и кажешься молодцомъ, но никто не боится (тебя).

Нам ƕarwaƙвілзулі, аƙісулла hіш шушґа—мнѣ не нравясь, не покупаю этой шашки, т. е. не покупаю ея, потому что она мнѣ не кажется красивою.

Ƙуд hіл'оај ƕarwaділзулаrьі ƙадіа hītila рурсі—тебѣ столько послѣ того какъ нравится, женись на его дочери, т. е. женись на ней, такъ какъ она тебѣ столько нравится.

Шісалла ƕarwaвілзарі калēƙіін діла—на столько, чтобы каждому казаться красивымъ мой домъ не есть, т. е. мой домъ не таковъ, чтобы каждому могъ нравиться.

ƕахаƙіділзіс вігулі сарі hіш рурсіліс—дурною не казаться хочется этой дѣвушкѣ, т. е. она не хочетъ казаться дурною.

Ну ƙуд æƙaƙілзуллa—я тебѣ не кажусь хорошимъ.

ĥу шісалла ӄуӷамелзад—ты кому бы то ни было не кажись гордымъ, т. е. не гордись ни передъ кѣмъ.

Нам ҍадавабівілзул ĥӕнкі саві hіш—мнѣ не кажущаяся трудною работа есть эта, т. е. эта работа мнѣ не кажется трудною.

§ 133. Разсмотримъ теперь спряженіе глагола waic, формы котораго представляютъ нѣкоторое различіе отъ разсмотрѣнныхъ нами выше образцовъ спряженій. Глаголъ waic значитъ вообще *достичь извѣстнаго состоянія* или *извѣстной степени качества.*

Неокончательное: waic, *жен.* даіс, *сред.* ваіс; *множ.* ваіс и даіс.

Прошедшее несовершенное.

Ну waілла	*Женск.* ну даілла	*Средн.* ну ваілла
ĥу waіллі	ĥу даіллі	ĥу ваіллі
hіт waілі саj	hіт даілі сарі	hіт ваілі саві

Множ. нуша даілла
ĥуша даілла
hіттi ваілі саві, сред. даілі сарі.

Прошедшее совершенное.

Ну waіра	*Женск.* (д)	*Средн.* (в)	*Множ.* нуша даіра
ĥу waаді	(д)	(в)	ĥуша даадā
hіт waів	(д)	(в)	hіттi ваів, сред. даів.

Прошедшее упреждающее.

Ну waіллі *Жен.* ну даіллі *Сред.* ну ваіллі *Множ.* нуша даіллі (не мѣняется).

Давнопрошедшее.

Ну waівіллі *Жен.* ну даівіллі *Ср.* ну ваівіллі *Мн.* нуша даівіллі (не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Ну waас	*Женск.* (д)	*Сред.* (в)	*Множ.* нуша дааĥā
ĥу waаві	(д)	(в)	ĥуша даавā
hіт waав	(д)	(в)	hіттi ваав, сред. даав.

Условное настоящее и будущее.

Ну waaслі *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Множ.* нуша даа҃ā́лі
҃іу waадлі (д) (в) ҃іуша даадā́лі
҃іт waā́лі (д) (в) ҃іттi ваā́лі, сред. даā́лі.

Условное предполагаемое.

Ну waaслі́лі (лірі) *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша даа҃ā́лі́лі (лірі)
҃іу waадлі́лі (лірі) (д) (в) ҃іуша даадā́лі́лі (лірі)
҃іт waā́лі́лі (лірі) (д) (в) ҃іттi ваā́лі́лі (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну waaслі́лла (ліра) *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша даа҃ā́лі́лла (даа-
҃іалла, даа҃ā́ліра)
҃іу waадлі́лла (ліра) (д) (в) ҃іуша даадā́лі́лла (даа-
далла, даадā́ліра)
҃іт waā́лі́лла (ліра) (д) (в) ҃іттi ваā́лі́лла (ваалла,
или waалла ваā́ліра) (д).

Зависимое отъ условія.

Ну waiша *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша даіша
҃іу waiші (д) (в) ҃іуша даіша
҃іт waic (д) (в) ҃іттi ваіс, сред. даіс.

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну waiші *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша даіші
(не мѣняется).

Причастіе прошедшее.

Waівіл, *женск.* даівіл, *средн.* ваівіл; *множ.* ваівті, ср. даівті.

Причастіе будущее.

Waісіл, *женск.* даісіл, *средн.* ваісіл; *множ.* ваісті, ср. даісті.

Дѣепричастія:

a) *прошедшее:* waілі, *жен.* (д), *сред.* (в); *множ.* ваілі (д).
b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....*waарі (д), (в).
c) *пока....*waараші (д), (в).
d) *хотя....*waілāа҃аллі (д), (в).
e) *въ то время какъ....*waів҃ілі (д), (в).
f) *послѣ того какъ....*waівларҍі (д), (в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ*....waiвлā (д), (в).

h) *лишь только*....waiвмад (д), (в), также waiвмадал (д) (в), также waiв'оанал (д) (в).

Повелительное.

ĥу waï *Женск.* даі *Средн.* ваі *Множ.* ĥуша даајā
hіт waав даав ваав hіттi ваав (даав).

Повелительно-желательное.

ĥу wa' *Женск.* да' *Средн.* ва' *Множ.* ĥуша да'
hіт wa' да' ва' hіттi ва', средн. да'.

Отглагольное: wa'нi, *женск.* да'нi, *средн.* ва'нi.

§ 134. Продолжительное значеніе *достигать извѣстнаго состоянія* или *извѣстной степени качества* выражается посредствомъ глагола iiс.

Неокончательное: iiс, *жен.* дiiс, *ср.* вiiс; *мн.* вiiс и дiiс.

Настоящее:

Ну iулла *Женск.* ну дiулла *Средн.* ну вiулла
ĥу iуллi ĥу дiуллi ĥу вiуллi
hіт iулi сај hіт дiулi сарi hіт вiулi савi
Множ. нуша дiулла
ĥуша дiулла
hіттi вiулi савi, средн. дiулi сарi.

Прошедшее совершенное:

Ну iiра *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дiiра
ĥу iаді (д) (в) ĥуша дiадā
hіт iiв (д) (в) hіттi вiiв (дiiв).

Прошедшее упреждающее:

Ну iуллi *Женс.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дiуллi
(не мѣняется).

Будущее:

Ну iус *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нӯша дiуĥā
ĥу iуд (д) (в) ĥуша дiудā
hіт iур (д) (в) hіттi вiур, средн. дiур.

Будущее допускаемое.

Ну іас *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша діаѣā
ѣу іаві (д) (в) ѣуша діавā
ѣіт іав (д) (в) ѣітті віав (діав).

Условное настоящее и будущее.

Ну іаслі *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша діаѣālі
ѣу іадлі (д) (в) ѣуша діадālі
ѣіт іālі (д) (в) ѣітті віālі (діālі).

Условное предполагаемое.

Ну іасліллі (лірі) *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Мн.* нуша діаѣāліллі (лірі)
ѣу іадліллі (лірі) (д) (в) ѣуша діадāліллі (лірі)
ѣіт іāліллі (лірі) (д) (в) ѣітті віāліллі (лірі).

Условное допускаемое.

Ну іаслілла (ліра) *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша діаѣāлілла (діаѣāліра, діаѣалла)
ѣу іадлілла (ліра) (д) (в) ѣуша діадāлілла (діадāліра, діадалла)
ѣіт іālілла (ліра) (д) (в) ѣітті віālілла (віāліра, віалла).
или іалла

Зависимое отъ условія.

Ну ііша *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дііша
ѣу ііші (д) (в) ѣуша дііша
ѣіт ііс (д) (в) ѣітті вііс (дііс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ііші *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дііші
(не мѣняется).

Причастіе настоящее: іані (д) (в), *множ.* віанті (д).

Причастіе будущее: іісіл (д) (в), *множ.* віісті (д).

Причастіе вѣроятное: іул (д) (в), *множ.* віуті (д).

Дѣепричастія:

a) *настоящее:* іулі (д, в).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....*іарі (д, в).

c) *пока....*іараші (д, в).

d) *хотя*....іулāĥаллі (д, в).

e) *въ то время какъ*....іуĥілі (д, в).

f) *послѣ того какъ*....іуларḫі (д, в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ*....іуĥē (д, в).

h) *лишь только*....іумад (д, в), или іумадал (д, в), или іуоанал (д, в).

Повелительное:

ĥу іін, *женск.* ĥу діін, *средн.* ĥу віін; *множ.* ĥуша діінā
hіт іав hіт діав hіт віав hіттi віав (д).

Отглагольное: і'ні, *женск.* ді'ні, *средн.* ві'ні.

§ 135. *Отрицательныя* формы глаголовъ waіc и ііс образуются по общимъ правиламъ (§ 94), при помощи слога аĥ: аĥwaіc, аĥwaілла и пр., аĥііс, аĥіулла и пр. Мы уже прежде (§ 4) замѣтили, что послѣ ĥ буква w можетъ быть выпускаема, посему, вм. аĥwaілла употребительно аĥаілла, вм. аĥwaіра—аĥаіра и т. п. Отрицательный слогъ аĥ нерѣдко вставляется посреди дважды повтореннаго корня глагола, что, впрочемъ, не имѣетъ никакого вліянія на значеніе. Такъ, вмѣсто аĥwaілла, можно сказать waаĥwaілла или waаĥаілла; вм. аĥwaів—waаĥwaів или waаĥаів и пр. Это свойство, по видимому, есть общее для всѣхъ хюркилинскихъ глаголовъ.

Будущее допускаемое отъ глагола ііс имѣетъ слѣдующія отрицательныя формы:

Ну мај'ас *Жен.* мадіас *Ср.* мавіас *Мн.* нуша мадіаĥā
ĥу мај'аві мадіаві мавіаві ĥуша мадіавā
hіт мај'ав мадіав мавіав hіттi мавіав (мадіав).

Запретительное образуется исключительно изъ глагола ііс (§ 94).

2-е лицо мај'уд *Жен.* мадіуд *Сред.* мавіуд *Мн.* мадіудā.
3-е лицо мај'ав мадіав мавіав мавіав (мадіав).

§ 136. Слѣдующіе примѣры разъясняютъ значеніе глаголовъ waіc и ііс. Глаголы эти соединяются обыкновенно съ корнями прилагательныхъ и нарѣчій по слѣдующему образцу:

Корень аӄ: аӄwaic, аӄiic

уӄна: уӄнawaic, уӄнаj'ic

уршу: уршуwaic, уршуj'ic

ḥирӄа: ḥирӄawaic, ḥирӄаj'ic.

Ḥуоан аӄwaic аḥвігі нам—я не желаю сдѣлаться столь высокимъ, какъ ты.

Ну æḥлі аӄwaiлла ḥуjшiw—я болѣе тебя высокимъ сдѣлался, т. е. тебя переросъ.

Ḥу ḥалawал мурадліші waівіллі—ты давно достигъ своего желанія.

Ḥуцад waав ḥачам, ḥур уʡарну—съ тебя пусть выростетъ сперва, а потомъ будетъ учиться.

Ḥуд вуqур вуʈалі ваівіл мас саві ḥіш—тебѣ въ наслѣдство частію доставшееся имущество есть это.

Нам ваілі имʃувуӄун—мнѣ довольно будучи, лишнее осталось, т. е. сверхъ того, что для меня достаточно было, осталось еще.

Шантес waарі qаді ліw—для поселянъ довольно кади есть, т. е. нѣтъ надобности для нихъ въ другомъ кади.

Xwала waілāḥаллі, духwаḥірар—хотя и выросъ великъ, но уменъ не сдѣлался.

Діла ава дуӄна даівлā, ḥулва селла шеḥвіулі сарі—моя мать съ тѣхъ поръ какъ постарѣла, глазами ничего не видитъ.

Ну уӄна waівḥілі, аḥалулла ḥуні—я такъ-какъ старикомъ сдѣлался, то ты не узнаешь меня.

Діла узіцад waараші уʡус ну—пока я не выросту съ брата, буду я учиться.

Діла узіцад waараші уʡіра ну—пока я не выросъ съ брата, учился я.

Уӄнāḥаіс вігулі саj ḥішіс—не состарѣться желательно ему.

Ну ḥуоан уӄнāḥаілла—я какъ ты не состарѣлся.

Jā Аллаһ ћуоан уӄнамаwaac (уӄнамај'ас) ну—дай Богъ, что-бы я не состарѣлся, какъ ты.

Ћу мурадліші wa'—да достигнешь ты желаемаго!

Галга аӄвііс ваћвіћілі саві—дерево выростать начинаетъ.

Ну уӄнај'улла—я старѣю, становлюсь старикомъ.

Ца дуслі нура ћуоан аӄіус—въ одинъ годъ и я съ тебя выросту.

Ца ћæвал дуслі нура ћуцад іус—черезъ три года и я съ тебя буду.

Ну шінелла wалтіӄанēћіннану, нам ну іус—я такъ-какъ никѣмъ необороняемъ, то самъ себѣ стану, т. е. самъ за себя постою.

Урчі вуршувіāлі, шіј вірца—если лошадь жирною становится, то мой ее водою.

Аӄвіул ћінцла урчēћін ћіш—рослой породы лошадь не есть эта.

Ћуцад іулі івӄів діла урші—съ тебя становясь, умеръ мой сынъ, т. е. когда достигалъ твоихъ лѣтъ или роста.

Шіс дігара, діарі ћæнкі лір—кому желательно довольно работы есть.

Уӄнāћаілі івӄів діла урші—не состарѣвъ, умеръ мой сынъ.

Ћінді арц аћдіур нам—этихъ денегъ не довольно мнѣ.

Муџур ћірӄаћвіулі саві—борода не дѣлается длинною.

§ 137. Разсмотримъ теперь спряженіе глагола ћawкіс *спуститься, двинуться сверху внизъ;* формы глагола этого значительно отклоняются отъ вышеприведенныхъ примѣровъ. По образцу ћawкіс спрягается множество глаголовъ.

Неокончательное: ћawкіс, *женск.* ћадукіс, *средн.* ћавукіс, *множ.* ћавукіс и ћадукіс.

Прошедшее несовершенное.

	Жен.	*Сред.*
Ну ћawкуjра	ну ћадукуjра	ну ћавукуjра
ћу ћawкуjрі	ћу ћадукуjрі	ћу ћавукуjрі
ћіт ћawкуj саj	ћіт qадукуj сарі	ћіт ћавукуj саві

Множ. нуша ĥадуĸуjра
ĥуша ĥадуĸуjра
ĥітті ĥавуĸуj саві, сред. ĥадуĸуj сарі.

Прошедшее совершенное.

Ну ĥawĸунна *Жен.*	ĥадуĸунна *Ср.*	ĥавуĸунна *Мн.*	ĥадуĸунна
ĥу ĥawĸаді	ĥадуĸаді	ĥавуĸаді	ĥадуĸадā
ĥіт ĥawĸун	ĥадуĸун	ĥавуĸун	ĥавуĸун (ĥадуĸун).

Прошедшее упреждающее.

Ну ĥawĸуjрі *Жен.* ĥадуĸуjрі *Ср.* ĥавуĸуjрі *Мн.* нуша ĥадуĸуjрі (не мѣняется).

Давнопрошедшее.

Ну ĥawĸуніллі *Женск.* ĥадуĸуніллі *Средн.* ĥавуĸуніллі *Множ.* нуша ĥадуĸуніллі (не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Ну ĥawĸас *Жен.*	ĥадуĸас *Сред.*	ĥавуĸас *Мн.*	нуша ĥадуĸаĥā
ĥу ĥawĸаві	ĥадуĸаві	ĥавуĸаві	ĥуша ĥадуĸавā
ĥіт ĥawĸав	ĥадуĸав	ĥавуĸав	ĥітті ĥавуĸав (ĥадуĸав).

Условное настоящее и будущее.

Ну ĥawĸаслі *Жен.*	ĥадуĸаслі *Сред.*	ĥавуĸаслі *Мн.*	ĥадуĸаĥālі
ĥу ĥawĸадлі	ĥадуĸадлі	ĥавуĸадлі	ĥадуĸадālі
ĥіт ĥawĸālі	ĥадуĸālі	ĥавуĸālі	ĥавуĸālі (ĥадуĸālі).

Условное предполагаемое.

Ну ĥawĸасліллі (лірі) *Женск.* ĥадуĸасліллі (лірі)
ĥу ĥawĸадліллі (лірі) ĥадуĸадліллі (лірі)
ĥіт ĥawĸālіллі (лірі) ĥадуĸālіллі (лірі)
Сред. ĥавуĸасліллі (лірі) *Множ.* нуша ĥадуĸаĥāлілліл (лірі)
ĥавуĸадліллі (лірі) ĥуша ĥадуĸадāлілліл (лірі)
ĥавуĸālіллі (лірі) ĥітті ĥавуĸālіллі (лірі), сред. ĥадуĸālіллі (лірі).

Условное допускаемое.

Ну ĥawĸaслілла (ліра) *Женск.* ĥадуĸaслілла (ліра)
ĥу ĥawĸадлілла (ліра) ĥадуĸадлілла (ліра)
hіт ĥawĸāлілла (ліра) или ĥawĸалла ĥадуĸāлілла (ліра) или ĥадуĸалла

Ср. ĥавуĸaслілла (ліра) *Мн.* нуша ĥадуĸaĥāлілла (ĥадуĸaĥāліра, ĥадуĸaĥалла)
ĥавуĸадлілла (ліра) ĥуша ĥадуĸадāлілла (ĥадуĸадāліра, ĥадуĸадалла)
ĥавуĸāлілла (ліра) или ĥавуĸалла hіттi ĥавуĸāлілла (ĥавуĸāліра, ĥавуĸалла), средн. (д).

Зависимое отъ условія.

Ну ĥawĸіша	*Жен.* ĥадуĸіша	*Ср.* ĥавуĸіша	*Мн.* нуша	ĥадуĸіша
ĥу ĥawĸіші	ĥадуĸіші	ĥавуĸіші	ĥуша	ĥадуĸіша
hіт ĥawĸіс	ĥадуĸіс	ĥавуĸіс	hіттi	ĥавуĸіс (ĥадуĸіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ĥawĸіші *Жен.* ĥадуĸіші *Сред.* ĥавуĸіші *Мн.* нуша ĥадуĸіші (не мѣняется).

Причастіе прошедшее.

ĥawĸуніл, *жен.* ĥадуĸуніл, *ср.* ĥавуĸуніл; *мн.* ĥавуĸунті, ср. ĥадуĸунті.

Причастіе будущее.

ĥawĸісіл, *жен.* ĥадуĸісіл, *сред.* ĥавуĸісіл; *множ.* ĥавуĸісті, ср. ĥадуĸісті.

Дѣепричастія:

a) *прошедшее:* ĥawĸуj, *жен.* ĥадуĸуj, *ср.* ĥавуĸуj; *мн.* ĥавуĸуj (ĥадуĸуj).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....*ĥавĸарі, ĥадуĸарі, ĥавуĸарі.

c) *пока....*ĥawĸараші, ĥадуĸараші, ĥавуĸараші.

d) *хотя...*ĥawĸуннāĥаллі, ĥадуĸуннāĥаллі, ĥавуĸуннāĥаллі.

e) *въ то время какъ...*ĥawĸунĥілі, ĥадуĸунĥілі, ĥавуĸунĥілі.

f) *послѣ того какъ*...ĥawĸуннарḫi, ĥадуĸуннарḫi, ĥавуĸуннарḫi.

g) *съ тѣхъ поръ какъ*...ĥawĸуннā, ĥадуĸуннā, ĥавуĸуннā.

h) *лишь только*.....ĥawĸуммад, ĥадуĸуммад, ĥавуĸуммад; также ĥawĸуммадал и пр.; также ĥawĸун'оанал и пр.

Повелительное.

Ĥу ĥawĸін *Жен.* ĥадуĸін *Сред.* ĥавуĸін *Мн.* ĥуша ĥадуĸінā
hіт ĥawĸав ĥадуĸав ĥавуĸав hіттi ĥавуĸав (ĥадуĸав).

Повелительно-желательное.

Ĥу ĥawĸ *Жен.* ĥу ĥадуĸ *Сред.* ĥу ĥавуĸ *Множ.* ĥуша ĥадуĸ
hіт ĥawĸ hіт ĥадуĸ hіт ĥавуĸ hіттi ĥавуĸ (ĥадуĸ).

Отглагольное: ĥawĸні, *женск.* ĥадуĸні, *средн.* ĥавуĸні.

§ 138. Продолжительное значеніе выражается посредствомъ глагола ĥалĸіс *спускаться, двигаться сверху внизъ.*

Неокончательное: ĥалĸіс, *жен.* ĥадулĸіс, *средн.* ĥавулĸіс; *множ.* ĥавулĸіс и ĥадулĸіс.

Настоящее:

Ну ĥалĸулла *Женск.* ĥадулĸулла *Средн.* ĥавулĸулла
ĥу ĥалĸуллі ĥадулĸуллі ĥавулĸуллі
hіт ĥалĸулі сај ĥадулĸулі сарі ĥавулĸулі саві.

Множ. нуша ĥадулĸулла
ĥуша ĥадулĸулла
hіттi ĥавулĸулі саві (ĥадулĸулі сарі).

Прошедшее совершенное.

Ну ĥалĸіра или ĥалĸунна *Женск.* ĥадулĸіра или ĥадулĸунна
ĥу ĥалĸаді ĥадулĸаді
hіт ĥалĸів или ĥалĸун ĥадулĸів или ĥадулĸун

Ср. ĥавулĸіра или ĥавулĸунна *Мн.* нуша ĥадулĸіра или ĥадулĸунна
ĥавулĸаді ĥуша ĥадулĸадā

ĥавулків или ĥавулкун hітті ĥавулків или ĥавулкун (д).

Прошедшее упреждающее.

Ну ĥалкуллі *Женс.* ĥадулкуллі *Средн.* ĥавулкуллі

Множ. нуша ĥадулкуллі

(не мѣняется).

Будущее.

Ну ĥалкас	*Жен.* ĥадулкас	*Ср.* ĥавулкас	*Мн.* нуша	ĥадулкаĥā.
ĥу ĥалкад	ĥадулкад	ĥавулкад	ĥуша	ĥадулкадā
hіт ĥалкан	ĥадулкан	ĥавулкан	hітті	ĥавулкан (ĥадулкан).

Будущее допускаемое.

Ну ĥалкас	*Жен.* ĥадулкас	*Ср.* ĥавулкас	*Мн.* нуша	ĥадулкаĥā
ĥу ĥалкаві	ĥадулкаві	ĥавулкаві	ĥуша	ĥадулкавā
hіт ĥалкав	ĥадулкав	ĥавулкав	hітті	ĥавулкав (ĥадулкав).

Условное настоящее и будущее.

Ну ĥалкаслі	*Женск.* ĥадулкаслі	*Средн.* ĥавулкаслі	
ĥу ĥалкадлі	ĥадулкадлі	ĥавулкадлі	
hіт ĥалкāлі	ĥадулкāлі	ĥавулкāлі	
	Множ. нуша ĥадулкаĥāлі		
	ĥуша ĥадулкадāлі		
	hітті ĥавулкāлі (ĥадулкāлі).		

Условное предполагаемое.

Ну ĥалкасліллі (лірі)		*Женск.* ĥадулкасліллі (лірі)	
ĥу ĥалкадліллі (лірі)		ĥадулкадліллі (лірі)	
hіт ĥалкāліллі (лірі)		ĥадулкāліллі (лірі)	
Сред. ĥавулкасліллі (лірі)	*Множ.* нуша ĥадулкаĥāліллі (лірі)		
ĥавулкадліллі (лірі)	ĥуша ĥадулкадāліллі (лірі)		
ĥавулкāліллі (лірі)	hітті ĥавулкāліллі (лірі) (д).		

Условное допускаемое.

Ну ĥалкасліла (ліра)	*Жен.* ĥадулкасліла (ліра)	
ĥу ĥалкадліла (ліра)	ĥадулкадліла (ліра)	

hit ĥalĸālilla (ліра) или ĥalĸalla — ĥadulĸālilla (ліра) или ĥadulĸalla

Сред. ĥavulĸaslilla (ліра) *Множ.* nuша ĥadulĸaĥālilla (ліра) или ĥadulĸaĥalla

ĥavulĸadlilla (ліра) — ĥuша ĥadulĸadālilla (ліра) или ĥadulĸadalla

ĥavulĸālilla (ліра) или ĥavulĸalla — hitti ĥavulĸālilla (ліра) или ĥavulĸalla (д).

Зависимое отъ условія.

Ну ĥalĸiша *Жен.*	ĥadulĸiша *Ср.*	ĥavulĸiша *Мн.*	nuша ĥadulĸiша
ĥu ĥalĸiші	ĥadulĸiші	ĥavulĸiші	ĥuша ĥadulĸiша
hit ĥalĸis	ĥadulĸis	ĥavulĸis	hitti ĥavulĸis (ĥadulĸis).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ĥalĸiші *Жен.* ĥadulĸiші *Ср.* ĥavulĸiші *Мн.* nuша ĥadulĸiші (не мѣняется).

Причастіе настоящее: ĥalĸani, *женск.* ĥadulĸani, *сред.* ĥavulĸani; *мн.* ĥavulĸanti, ср. ĥadulĸanti.

Причастіе будущее: ĥalĸisil, *жен.* ĥadulĸisil, *сред.* ĥavulĸisil; *мн.* ĥavulĸisti, ср. ĥadulĸisti.

Причастіе вѣроятное: ĥalĸul, *жен.* ĥadulĸul, *сред.* ĥavulĸul; *мн.* ĥavulĸuti, ср. ĥadulĸuti.

Дѣепричастія.

a) *настоящее:* ĥalĸuli, *жен.* ĥadulĸuli, *сред.* ĥavulĸuli.

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...* ĥalĸari, ĥadulĸari, ĥavulĸari.

c) *пока....* ĥalĸaraші, ĥadulĸaraші, ĥavulĸaraші.

d) *хотя...* ĥalĸulāĥalli, ĥadulĸulāĥalli, ĥavulĸulāĥalli.

e) *въ то время какъ....* ĥalĸubili, ĥadulĸubili, ĥavulĸubili.

f) *послѣ того какъ...* ĥalĸularьi, ĥadulĸularьi, ĥavulĸularьi.

g) *съ тѣхъ поръ какъ....* ĥalĸubē, ĥadulĸubē, ĥavulĸubē.

h) *лишь только...* ĥalĸumad, ĥadulĸumad, ĥavulĸumad; также ĥalĸumadal и пр.; также ĥalĸuсmal и пр.

Повелительное.

ĥу ĥалкін, *жен.* ĥадулкін, *ср.* ĥавулкін, *мн.* ĥуша ĥадулкінā
ĥіт ĥалкав ĥадулкав ĥавулкав ĥітті ĥавулкав (д).

Отглагольное: ĥалкні, *женск.* ĥадулкні, *средн.* ĥавулкні.

§ 139. *Отрицательныя* формы образуются по общимъ правиламъ (§ 94): аĥĥawkіс; аĥĥawkуjра и пр., аĥĥалкіс, аĥĥалкулла и пр.

Будущее допускаемое имѣетъ слѣдующія отрицательныя формы:

Ну маĥалкас	*Женск.* маĥадулкас	*Средн.* маĥавулкас
ĥу маĥалкаві	маĥадулкаві	маĥавулкаві
ĥіт маĥалкав	маĥадулкав	маĥавулкав
	Множ. маĥадулкаĥā	
	маĥадулкавā	
	маĥавулкав (маĥадулкав).	

Запретительное.

Маĥалкад *Жен.* маĥадулкад *Ср.* маĥавулкад *Мн.* маĥадулкадā
маĥалкав маĥадулкав маĥавулкав маĥавулкав (маĥадулкав).

§ 140. До сихъ поръ мы разсмотрѣли спряженія однихъ лишь глаголовъ среднихъ; дѣйствительныхъ глаголовъ собственно нѣтъ въ хюркилинскомъ языкѣ, но есть глаголы *страдательные.* Спряженіе послѣднихъ представляетъ тѣ особенности, что окончанія глагольныхъ формъ измѣняются, смотря по тому, какое лицо на какое дѣйствуетъ. Эти особенности, впрочемъ, уже знакомы намъ по лакскому языку (см. Лакскую грамм. § 183).

Предметъ дѣйствующій поставляется въ творительномъ надежѣ, а предметъ, на который обращено дѣйствіе въ именительномъ. Для глаголовъ продолжительнаго значенія можетъ быть употреблена и совершенно обратная конструкція. Такъ напр. нуні ƀамі аділqулла—мною огни разводятся, т. е. я развожу огни, и также ну ƀама елqулла, значеніе тоже, ƀама

твор. пад. множ. числа; въ первомъ предложеніи глаголъ родовыми буквами согласуется съ ƀамі, во второмъ съ ну, которое предполагается мужескаго рода.

§ 141. Разсмотримъ спряженіе глагола wæqіc *быть сдѣланнымъ*. Глаголъ этотъ соединяется обыкновенно съ корнями прилагательныхъ и нарѣчій, какъ напр. akwæqіc—быть *кѣмъ-нибудь* сдѣланнымъ высокимъ; перемѣнивъ конструкцію, въ переводѣ на русскій языкъ, предложеніе: *мною онъ сдѣланъ высокимъ*, замѣнимъ черезъ: *я возвысилъ его*, слѣдовательно akwæqіc соотвѣтствуетъ русскому глаголу *возвысить*. Подобнымъ образомъ: imƀувæqіc—умножить, камвæqіc—уменьшить, урухвæqіc—испугать, разівæqіc—обрадовать, ƀінʒінвæqіc—сдѣлать краснымъ, ƀударвæqіc—сдѣлать чернымъ, вукƀвæqіc—сдѣлать желтымъ, шінішвæqіc—сдѣлать зеленымъ и т. п. Для большей ясности, мы примемъ здѣсь глаголъ wæqіc въ простомъ видѣ.

Неокончательное: wæqіc, *жен.* dæqіc, *сред.* bæqіc, *множ.* bæqіc и dæqіc.

Прошедшее несовершенное.

ƀу нуні wæqіллі	ƀуша нуні dæqілла
hіт нуні wæqілла	hітті нуні bæqілла
ну ƀуні wæqілла	нуша ƀуні dæqілла
hіт ƀуні wæqіллі	hітті ƀуні bæqілла

ну hіттіін wæqілла hіт hіттіін wæqілі сај ƀуша hіттіін dæqілла ƀу hіттіін wæqіллі нуша hіттіін dæqілла hітті hіттіін bæqілі саві

ƀу нушаан wæqіллі	ƀуша нушаан dæqілла
hіт нушаан wæqілла	hітті нушаан bæqілла
ну ƀушаан wæqілла	нуша ƀушаан dæqіла
hіт ƀушаан wæqілла	hітті ƀушаан bæqілла

ну hіттілі wæqілла hіт hіттілі wæqілі сај ƀуша hіттілі dæqілла ƀу hіттілі wæqіллі нуша hіттілі dæqілла hітті hіттілі bæqілі саві.

Въ этомъ образцѣ спряженія мы предположили, что дѣй-

ствіе обращено на предметъ мужескаго рода, т. е. что лицо, находящееся въ именительномъ падежѣ, мужескаго рода. Общее правило заключается въ томъ, что *измѣненія категорическихъ буквъ зависятъ исключительно отъ рода лица, которое находится въ именительномъ падежѣ;* родъ лица дѣйствующаго не оказываетъ тутъ никакого вліянія. Такимъ образомъ: ĥу нуні дæqіллі, если ĥу обозначаетъ лицо женскаго или средняго рода. Это правило распространяется на всѣ времена глаголовъ страдательныхъ и не подлежитъ никакимъ дальнѣйшимъ замѣчаніямъ.

Въ отношеніи же къ окончанію формъ *прошедшаго несовершеннаго,* мы замѣчаемъ слѣдующее: если дѣйствіе обращено на 1-е или 2-е лицо, то глагольное окончаніе сообразуется съ этимъ лицомъ и совершенно независимо отъ того, какое лицо дѣйствуетъ. Такимъ образомъ: ну (ĥуні, hītіін, ĥушаан, hіттілі) wæqілла, ĥу (нуні, hītіін, нушаан hіттілі) wæqіллі, нуша (ĥуні, hītіін, ĥушаан, hіттілі) дæqілла и т. д. Если же дѣйствіе обращено на 3-е лицо, то глагольное окончаніе сообразуется съ лицомъ дѣйствующимъ. Такимъ образомъ: hіт нуні wæqілла, hіт ĥуні wæqіллі, hіт hītіін wæqілі саj и т. д. Замѣтимъ при этомъ, что глаголъ wæqіс спрягается по образцу waіс (§ 133); встрѣчающіяся превращенія æ въ а не имѣютъ вліянія на окончанія, которыя вездѣ правильны.

Прошедшее совершенное.

ĥу нуні wæqірі	ĥуша нуні дæqіра
hіт нуні wæqіра	hіттi нуні вæqіра
ну ĥуні wæqіра	нуша ĥуні дæqіра
hіт ĥуні waqаді	hіттi ĥуні вaqаді
ну hītіін wæqіра	hіт hītіін wæqів ĥуша hītіін дæqіра
ĥу hītіін wæqірі	нуша hītіін дæqіра hіттi hītіін вæqів
ĥу нушаан wæqірі	ĥуша нушаан дæqіра
hіт нушаан wæqіра	hіттi нушаан вæqіра

ну ӆушаан wæqіра нуша ӆушаан дæqіра
hіт ӆушаан waqадā hіттi ӆушаан вaqадā
ну hіттілі wæqіра hіт hіттілі wæqів ӆуна hіттілі дæqіра
ӆу hіттілі wæqірі нуша hіттілі дæqіра hіттi hіттілі вæqів.

Ӆу нуні міскін wæqірі—ты мною сдѣланъ бѣднымъ.

Ӆуні hіт урухwaqаді—тобою онъ испуганъ.

Ӆітіін hіт урухwæqів—имъ онъ испуганъ.

Ӆу hіттілі aкwæqірі—ты ими высокимъ сдѣланъ, вызвышенъ.

Ӆушаан hіт aкwaqадā—вами онъ сдѣланъ высокимъ, возвышенъ.

Ӆуні hіттi урухвaqаді—тобою они испуганы.

Отсюда видно, что окончаніе въ прошедшемъ совершенномъ времени согласуется съ лицомъ, находящимся въ именительномъ падежѣ, если это лицо есть 1-е или 2-е, при чемъ для 2-го лица принимается окончаніе ірі вмѣсто аді, іра вм. адā (§ 133). Если же въ именительномъ падежѣ находится 3-е лицо, то замѣчаются три случая: a) при творительномъ 1-мъ лицѣ окончаніе согласуется съ 1-мъ лицомъ (іра), b) при творительномъ 2-мъ лицѣ принимается окончаніе аді или адā, смотря по тому, находится ли ӆуні или ӆушаан; наконецъ c) при творительномъ 3-мъ лицѣ окончаніе согласуется съ именительнымъ падежомъ.

Прошедшее упреждающее: wæqіллі, дæqіллі, вæqіллі (не мѣняется).

Давнопрошедшее: wæqівіллі, дæqівіллі, вæqівіллі (не мѣняется).

Урі'нушаан вуқун wæqівіллі hіш—и въ прошломъ году мы его сдѣлали пастухомъ.

Будущее допускаемое.

ӆу нуні waqаві ӆуша нуні дaqавā
hіт нуні waqac hіттi нуні вaqac
ну ӆуні waqac нуша ӆуні дaqaвā
hіт ӆуні waqаві hіттi ӆуні вaqаві

ну hītiin waqac hit hītiin waqav ƀуша hītiin daqavā
ƀу hītiin waqavi нуша hītiin daqaƀā hitti hītiin vaqav

ƀу нушаан waqavi ƀуша нушаан daqavā
hit нушаан waqaƀā hitti нушаан vaqaƀā
ну ƀушаан waqac нуша ƀушаан daqaƀā
hit ƀушаан waqavā hitti ƀушаан vaqavā

ну hittili waqac hit hittili waqav ƀуша hittili daqavā
ƀу hittili waqavi нуша hittili daqaƀā hitti hittili vaqav.

Какъ видно, правила согласованія окончаній для будущаго допускаемаго тѣ же, что и для прошедшаго несовершеннаго. Замѣтимъ, сверхъ того, что въ формѣ daqavā конечное *a* многими произносится коротко, что составляетъ аномалію.

Условное настоящее и будущее.

ƀу нуні waqarili ƀуша нуні daqaralі
hit нуні waqaslі hitti нуні vaqaslі
ну ƀуні waqaralі нуша ƀуні daqaralі
hit ƀуні waqadli hitti ƀуні vaqadli

ну hītiin waqaralі hit hītiin waqālі ƀуша hītiin daqaralі
ƀу hītiin waqarili нуша hītiin daqaralі hitti hītiin vaqālі

ƀу нушаан waqarili ƀуша нушаан daqaralі
hit нушаан waqaƀālі hitti нушаан vaqaƀālі
ну ƀушаан waqaralі нуша ƀушаан daqaralі
hit ƀушаан waqadālі hitti ƀушаан vaqadālі

ну hittili waqaralі hit hittili waqālі ƀуша hittili daqaralі
ƀу hittili waqarili нуша hittili daqaralі hitti hittili vaqālі.

ƀуні ну духуwaqaralі вігі—тобою я если сдѣлаюсь умнѣе, желательно, т. е. желалъ бы я, чтобы ты научилъ меня.

hītiin ну духуwaqaralі вігі—желалъ бы я, чтобъ онъ научилъ меня.

hit нуні духуwaqaslі, віур—если я его научу, то будетъ довольно.

ƀушаан нуша дawлашір daqaralі, разідіруƀā—если вы насъ обогатите, то мы будемъ радоваться.

Нушаан маза ƣirhдаqaħāлi, дулhaħā—мы, если откормимъ (сдѣлаемъ жирными) барановъ, то зарѣжемъ.

Шанта ƕу waqарілі, qадіjhі—аульными жителями если ты будешь сдѣланъ, то будь кадіемъ, т. е. будь кадіемъ, если жители тебя выберутъ.

Ƕуні waqадлі hіт, qадіjрар—если онъ тобою сдѣлается (будетъ выбранъ или назначенъ), то будетъ кадіемъ.

Ƕуша разідаqаралі hітіін, дуінā—вы имъ если будете удовольствованы, то останьтесь.

Урчі дуƣдаqадāлі ƕушаан, діlla вaqajā—лошадей если будете заставлять скакать, и мою заставьте.

Hітіін hіт дурkawaqāлі, ну разіjрус—если онъ заставитъ уважать его (внушитъ къ нему уваженіе), то я буду радоваться.

Изъ сличенія всѣхъ этихъ примѣровъ оказывается, что окончанія, подобно какъ и въ другихъ разсмотрѣнныхъ нами временахъ, согласуются съ лицомъ, на которое обращено дѣйствіе, если это лицо есть 1-е или 2-е; при чемъ *для 1-го лица* принимается окончаніе аралі вм. аслі и вм. аħāлі, а *для 2-го*—арілі вм. адлі, и аралі вм. адāлі. Если же въ именительномъ падежѣ находится 3-е лицо, то окончаніе глагола опредѣляется лицомъ дѣйствующимъ.

Тѣ же самыя правила наблюдаются и въ отношеніи къ другимъ условнымъ временамъ.

Условное предполагаемое.

Waqараліллі (waqасліллі)	*Множ.*	даqараліллі (даqаħāліллі)
waqарілілліі (waqадлілліі)		даqараліллі (даqадāліллі)
waqāліллі		вaqāліллі.

Окончаніе ліллі можетъ быть замѣнено посредствомъ лірі.

Условное допускаемое.

Waqараліlla (waqасліlla)	*Множ.*	даqараліlla (даqаħāліlla)
waqарілілla (waqадлілla)		даqараліlla (даqадāліlla)
waqāліlla		вaqāліlla.

Окончаніе лілла можетъ быть замѣнено посредствомъ ліра. Слогъ лі часто выпускается въ этихъ формахъ; говорится: waqaралла, waqарілла, waqалла, daqaралла, daqaĥāлла, daqадалла.

Зависимое отъ условія.

Един. wæqіша, wæqіші, wæqіс; *множ.* dæqіша, dæqіша, bæqіс.

Правила согласованія окончаній совершенно тѣ же, какія изложены для прошедшаго несовершеннаго.

Ĥу нуні дурĸawæqіші—ты мною почтеннымъ сдѣлаешься, т. е. я доставлю тебѣ уваженіе (подразумѣвается какое-либо условіе).

Ĥіт нуні dawлашіw wæqіша—онъ мною сдѣлается богатымъ, если....

Ну ĥуні духуwæqіша—я тобою буду наученъ, если....

Ĥіт ĥуні міскін wæqіші—ты его сдѣлаешь бѣднымъ, если...

Ĥіт hітіін духуwæqіс—онъ его научитъ, если....

Зависимое отъ условія прошедшее: wæqіші, dæqіші, bæqіші.

Причастіе прошедшее.

Wæqівіл, *жен.* dæqівіл, *сред.* bæqівіл; *мн.* bæqівті, ср. dæqівті.

Причастіе будущее.

Wæqісіл, *жен.* dæqісіл, *сред.* bæqісіл; *мн.* bæqісті, ср. dæqісті.

Дѣепричастія:

a) *прошедшее:* wæqілі, *жен.* (д), *сред.* (в); *мн.* bæqілі (д).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....*waqарі (д, в).

c) *пока....*waqараші (д, в).

d) *хотя....*wæqілāĥаллі (д, в).

e) *въ то время какъ ...*wæqівĥілі (д, в).

f) *послѣ того какъ....*wæqівларĥі (д, в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ....*wæqівлā (д, в).

h) *лишь только....*wæqівмад (д, в), также wæqівмадал (д, в), также wæqів'оанал (д, в).

Повелительное.

Ну ĥуні waqава	нуша ĥуні daqава
Ĥіт ĥуні waqa	Ĥітті ĥуні baqa

ну hĭтiiн waqac hiт hĭтiiн waqaв ɦуша hĭтiiн даqавā
ɦу hĭтiiн waqaві нуша hĭтiiн даqаɦā hiгті hĭтiiн вaqaв

ɦу нушаан waqaві	ɦуша нушаан даqавā
hiт нушаан waqaɦā	hiтті нушаан вaqaɦā
ну ɦушаан waqавajā	нуша ɦушаан даqавajā
hiт ɦушаан waqajā	hiтті ɦушаан вaqajā

ну hiттiлі waqac hiт hiттiлі waqaв ɦуша hiттiлі даqавā
ɦу hiттiлі waqaві нуша hiттiлі даqаɦā hiтті hiттiлі вaqaв.

Отсюда видно для повелительнаго:

1) Если *1-е лицо* подвергается дѣйствію 2-го единственнаго, то глагольная форма принимаетъ окончаніе а в а, если же дѣйствію 2-го множественнаго, то окончаніе а в а j ā. Если дѣйствуетъ 3-е лицо, то для 1-го окончанія тѣ же, что и въ будущемъ допускаемомъ.

2) Если *2-е лицо* единственнаго подвергается дѣйствію 1-го множественнаго или 3-го лица обоихъ чиселъ, то глаголъ принимаетъ окончаніе а в і; если же 2-е лицо множественнаго подвергается дѣйствію 1-го или 3-го лица, то окончаніе а в ā. Число лица дѣйствующаго тутъ не оказываетъ никакого вліянія.

3) Если *3-е лицо* подвергается дѣйствію 1-го лица, то окончаніе тоже, что и для будущаго допускаемаго. Если оно подвергается дѣйствію 2-го лица единственнаго, то окончаніе а, если же 2-го лица множественнаго, то окончаніе а j ā. Если дѣйствуетъ 3-е лицо единственнаго или множественнаго, то окончанія тѣ-же, что и для будущаго допускаемаго.

Повелительно-желательное: waq, даq, вaq.

hiт qадiwaq—пусть сдѣлаютъ его кадіемъ.

Отглагольное: waqні, даqні, вaqні.

§ 142. Продолжительное значеніе выражается посредствомъ глагола iqiс—*дѣлаться,* или точнѣе: *быть дѣлаемымъ.*

Неокончательное: iqiс, *женск.* ліqiс, *средн.* віqiс; *множ.* віqiс и ліqiс. Арajqiс—дѣлаться здоровымъ, лѣчиться; æɦнaj-

qiс—дѣлаться хорошимъ, также æfiiqiс; dawлашiw iqiс—быть обогащаемымъ, dawлашiр дiqiс женск. и т. п.

Настоящее.

Ну iqулла	*Жен.* дiqулла	*Ср.* вiqулла	*Мн.* нуша	дiqулла
fiу iqуллi	дiqуллi	вiqуллi	fiуша	дiqулла
hiт iqулi саj	дiqулi сарi	вiqулi савi	hiтти	вiqулi савi (дiqулi сарi).

Правила для глагольныхъ окончаній здѣсь тѣ же, что и для прошедшаго несовершеннаго глагола wæqiс.

fiу нуні арajqуллi—ты мною излѣчаешься, т. е. я тебя излѣчаю.

hiт нуні арajqулла—онъ мною излѣчается.

Ну fiуні міскін iqулла—я тобою дѣлаюсь бѣднымъ, т. е. ты меня дѣлаешь бѣднымъ.

hiт fiуні dawлашiw iqуллi—ты его дѣлаешь богатымъ.

Ну hiтiiн дурkajqулла—я имъ дѣлаюсь дорогимъ, т. е. онъ дорожитъ мною.

fiу hiтiiн дурkajqуллi—онъ дорожитъ тобою.

hiт hiтiiн xwалajqулi саj—онъ имъ увеличивается, т. е. онъ увеличиваетъ его.

fiуша нуні dawлашiр дiqулла—вы мною обогащаетесь.

Нушан fiуша уруxдiqулла—нами вы дѣлаетесь робкими, т. е. мы васъ пугаемъ.

Нуша hiттiлi дурkадiqулла—мы ими дѣлаемся дорогими, т. е. они дорожатъ нами.

Прошедшее совершенное.

Ну iqiра	*Жен.* (д)	*Сред.* (в)	*Мн.* нуша	дiqiра
fiу iqiрi	(д)	(в)	fiуша	дiqiра
hiт iqiв (iqiра, iqaдi, iqадā)	(д)	(в)	hiтти	вiqiв (вiqiра, вiqаді, вiqадā) (д).

Правила глагольныхъ окончаній тѣ-же, что и для прошедшаго совершеннаго глагола wæqiс.

fiу нуні дурkajqірi—я тобою дорожилъ.

Ḥit нуні дурқajqira—я имъ дорожилъ.
Ну ḥуні арajqira—ты меня лѣчилъ.
Ḥit ḥуні арajqaді—онъ его лѣчилъ.
Ну hītiin дурқajqira—онъ мною дорожилъ.
ḥу hītiin арajqirі—онъ тебя лѣчилъ.
Ḥit hītiin арajqiв—онъ его лѣчилъ.
ḥуша нуні арадiqira—я васъ лѣчилъ.
Нушаан ḥуша дурқадiqira—мы вами дорожили.
Нуша hittілі міскін diqira—мы ими дѣлались бѣдны.
Нуша hītiin разідiqira—онъ насъ радовалъ.
Ḥitті пушаан разівiqira—мы ихъ радовали.

Прошедшее упреждающее: iqуллі, diqуллі, віqуллі (не мѣняется).

Будущее.

ḥу нуні iqурі	ḥуша нуні diqура
hit нуні iqус	hitті пуні віqус
ну ḥуні iqура	нуша ḥуні diqура
hit ḥуні iqуд	hitті ḥуні віqуд

ну hītiin iqура hit hītiin iqу ḥуша hītiin diqура
ḥу hītiin iqурі нуша hītiin diqура hitті hītiin віqу

ḥу нушаан iqурі	ḥуша нушаан diqура
hit нушаан iqуḥā	hitті нушаан віqуḥā
ну ḥушаан iqура	нуша ḥушаан diqура
hit ḥушаан iqудā	hitті ḥушаан віqудā

ну hittілі iqура hit hittілі iqу ḥуша hittілі diqура
ḥу hittілі iqурі нуша hittілі diqура hitті hittілі віqу.

ḥу нуні dawлашiw iqурі—ты мною будешь обогащаться.
Ḥit нуні dawлашiw iqус—онъ мною будетъ обогащаться.
Ну ḥуні міскін iqура—я тобою буду обѣдняемъ.
Ḥit ḥуні міскін iqуд—онъ тобою будетъ обѣдняемъ.
Ну hītiin дурқajqура—онъ мною будетъ дорожить.
ḥу hītiin дурқajqурі—онъ тобою будетъ дорожить.
Ḥit hītiin хwалajqу—онъ имъ будетъ увеличиваемъ.

ĥуша нуні дурĸадіqура—я вами дорожу.

ĥітті ĥушаан міскін віqудā—они вами будутъ обѣдняемы.

ĥітті ĥіттілі дawлаттіввіqу—они ими будутъ обогащаемы.

Если 1-е или 2-е лицо подвергаются дѣйствію, то глаголъ принимаетъ окончанія ра и рі по общимъ правиламъ. Если 3-е лицо подвергается дѣйствію, а) 1-го лица единственнаго, то окончаніе ус, 1-го лица множественнаго—уĥā, b) 2-го лица единственнаго, окончаніе уд, 2-го лица множественнаго, окончаніе удā, c) 3-го лица единственнаго или множественнаго, окончаніе у.

Будущее допускаемое.

Ну іqас	*Жен.* (д)	*Ср.* (в)	*Мн.* нуша діqаĥā
ĥу іqаві	(д)	(в)	ĥуша діqавā
ĥіт іqав (іqас, іqаві, іqаĥā, іqавā)	(д)	(в)	ĥітті віqав (віqас, віqаві, віqаĥā, віqавā), ср. (д).

Правила глагольныхъ окончаній тѣ же, что и для будущаго допускаемаго глагола wæqіс.

Условное настоящее и будущее.

Ну іqаралі	*Женск.* (д)	*Сред.* (в)
ĥу іqарілі	(д)	(в)
ĥіт іqālі (іqаслі, іqадлі, іqаĥālі, іqадālі)	(д)	(в)

Множ. нуша діqаралі

ĥуша діqаралі

ĥітті віqālі (віqаслі, віqадлі, віqаĥālі, віqадālі (д).

Правила глагольныхъ окончаній тѣ же, что и для условнаго настояще-будущаго глагола wæqіс.

ĥу нуні xwалал іqарілі, вурус—если я тебя дѣлаю старшиною, то скажу.

ĥіт нуні арајqаслі, ĥурајqурі—если я его буду лѣчить, то и тебя тоже.

Ну ĥуні qадіjqаралі, вура дізі—если ты меня дѣлаешь кадіемъ, то скажи мнѣ.

ĥіт ĩуні дурĸајqадлі, ну разіјрус—если онъ тобою уважаемъ будетъ, то я буду радоваться.

Ну ĥītііn арајqаралі, waqіĸа—если онъ меня будетъ лѣчить, то пусть придетъ.

ĩу ĥītііn арāĥіqарілі, maw'уд—если онъ тебя не будетъ лѣчить, то не оставайся.

ĥіт ĥītііn разіјqāлі, æĥæл саві—онъ имъ если доволенъ, то хорошо.

ĩуша нуні разідіqаралі ваqајā ĩæнкі—вы мною если довольны, то работу сдѣлайте.

ĥіттi ĩушаан разівіqадāлі, ĩæнкілі віqур—они вами если довольны, то будутъ работать.

Условное предполагаемое.

Ну іqараліллі	*Жен.* (д)	*Ср.* (в)
ĩу іqарілілл і	(д)	(в)
ĥіт іqāлілл і (іqаслілл і, іqадлілл і, іqаĥāлілл і, іqадāлілл і)	(д)	(в)

Множ. нуша діqараліллі
ĩуша діqараліллі
ĥіттi віqāлілл і (віqаслілл і, віqадлілл і, віqаĥāлілл і, віqадāлілл і) (д).

Правила глагольныхъ окончаній тѣ же, что и для условнаго настояще-будущаго.

Условное допускаемое.

Ну іqараліллa или іqаралла (д, в)
ĩу іqарілілла или іqарілла (д, в)
ĥіт іqāлілла или іqалла (іqаслілла, іqадлілла, іqаĥāлілла, іqадāлілла (д, в).

Множ. нуша діqараліллa или діqаралла
ĩуша діqараліллa или діqаралла
ĥіттi віqāлілла или віqалла (віqаслілла и пр.) (д).

Зависимое отъ условія.

Един. іqіша, іqіші, іqіс (д, в); *множ.* діqіша, діqіша, віqіс (д).

Правила тѣ же, что и для зависимаго отъ условія глагола wæqic.

Зависимое отъ условія прошедшее.

Единств. iqiші (д, в); *множ.* віqіші (д).

Причастіе настоящее: iqані или iqаніл (д, в); *множ.* віqанті (д).

Причастіе будущее: iqісіл (д, в); *множ.* віqісті (д).

Причастіе вѣроятное: iqул (д, в); *множ.* віqуті (д).

Дѣепричастія:

a) *настоящее:* iqулі (д, в).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы*...iqарі (д, в).

c) *пока*....iqараші (д, в).

d) *хотя*....iqулāҍаллі (д, в).

e) *въ то время какъ*....iqуҍіlі (д, в).

f) *послѣ того какъ*....iqуларҍі (д, в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ*....iqуҍē (д, в).

h) *лишь только*....iqумад (д, в), или iqумадал (д, в), или iqуоанал (д, в).

Повелительное.

Ну ҍуні iqава	нуша ҍуні діqава
hіт ҍуні iqін	hітті ҍуні віqін

ну hӣтіін iqас hіт hӣтіін iqав ҍуша hӣтіін діqавā

ҍу hӣтіін iqаві нуша hӣттін діqаҍā hітті hӣтіін віqав

ҍу нушаан iqаві	ҍуша нушаан діqавā
hіт нушаан iqаҍā	hітті нушаан віqаҍā
ну ҍушаан iqавајā	нуша ҍушаан діqавајā
hіт ҍушаан iqінā	hітті ҍушаан віqінā

ну hіттілі iqас hіт hіттілі iqав ҍуша hіттілі діqавā

ҍу hіттілі iqаві нуша hіттілі діqаҍā hітті hіттілі віqав.

Правила для окончаній тѣ же, что и для повелительнаго глагола wæqic (стр. 163), за исключеніемъ того случая, когда 3-е лицо подвергается дѣйствію 2-го: окончанія а и ајā замѣняются тутъ черезъ ін и інā.

Ӏіт ӀӀуні разіjqін—да будетъ онъ тобою доволенъ.
Ну ӀӀуні разіjqава—да буду я тобою доволенъ.
ӀӀу Ӏітіін хwалajqаві—да будешь ты имъ возвеличенъ.
Ӏіт Ӏітіін махіqав—да научится онъ имъ.
Нуша Ӏіттілі ваӀладіqаӀӀā—да укротятъ они насъ.
Ӏіттi ӀӀушаан аравіqінā—вылѣчите вы ихъ.
Ӏіттi Ӏіттілі аравіqав—пусть они ихъ вылѣчатъ.
ӀӀуша Ӏіттілі арадіqавā—пусть они васъ вылѣчатъ.
Отглагольное: іqні, діqні, віqні.

§ 143. Разборъ глаголовъ wæqіс и іqіс объяснилъ намъ зависимость глагольныхъ окончаній отъ мѣстоименій личныхъ, изъ которыхъ одно въ творительномъ, а другое въ именительномъ падежѣ. Таковыя же измѣненія встрѣчаются и для глаголовъ среднихъ, при чемъ одно мѣстоименіе находится въ дательномъ, а другое въ именительномъ падежѣ. Для примѣра возьмемъ глаголъ ігіс *быть желательнымъ*, который въ тоже время служитъ для выраженія нашихъ глаголовъ *хотѣть* и *любить*. Спряженіе глагола ігіс не представляетъ ничего особаго отъ разсмотрѣнныхъ нами спряженій глаголовъ продолжительнаго значенія іріс, італӀіс, ілзіс, ііс, Ӏалӄіс и іqіс, посему намъ нѣтъ надобности приводить здѣсь полную таблицу его спряженія.

Неокончательное: ігіс, *женск.* дігіс, *средн.* вігіс, *множ.* вігіс и дігіс.

Настоящее.

Нам ӀӀу ігуллі	нам ӀӀуша дігулла
нам Ӏіт ігулла	нам Ӏіттi вігулла
ӀӀуд ну ігулла	ӀӀуд нуша дігулла
ӀӀуд Ӏіт ігуллі	ӀӀуд Ӏіттi вігуллі

Ӏітіс ну ігулла Ӏітіс Ӏіт ігулі саj Ӏітіс ӀӀуша дігулла
Ӏітіс ӀӀу ігуллі Ӏітіс нуша дігулла Ӏітіс Ӏіттi вігулі саві

нушім ӀӀу ігуллі	нушім ӀӀуша дігулла
нушім Ӏіт ігулла	нушім Ӏіттi вігулла

ĥушім ну ігулла ĥушім нуша дігулла
ĥушім hіг ігулла ĥушім hітті вігулла
hіттіліс ну ігулла hіттіліс hіт ігулі саj hіттіліс ĥуша дігулла
hіттіліс ĥу ігуллі hіттіліс нуша дігулла hіттіліс hітті вігулі саві.

Какъ видно, правила согласованія глагольныхъ окончаній совершенно тѣ же, что и для wæqілла, прошедшаго несовершеннаго отъ глагола wæqіс.

Нам усіс вігулла—мнѣ спать хочется, букв. мнѣ спать желательно есть. Неокончательному придается средній родъ, какъ то показываетъ буква *в*.

ĥучу дарсліші wашіс вігулла нам—къ тебѣ на урокъ ходить желательно мнѣ (желаю я).

Прошедшее совершенное, будущее, будущее допускаемое и повелительное обыкновенно образуются, не отъ глагола ігіс, а отъ ігіkіс. Впрочемъ, всѣ формы этихъ временъ не представляютъ никакихъ отступленій отъ общаго образца.

Условное настоящее и будущее.

Нам ĥу ігарілі нам ĥуша дігаралі
нам hіт ігаслі нам hітті вігаслі.

ĥуд ну ігаралі и т. д. см. условныя формы глагола wæqіс (§ 141).

Считаемъ излишнимъ приводить остальныя формы глагола ігіс.

§ 144. Всѣ глаголы, разсмотрѣнные нами до сихъ поръ, имѣли въ неокончательномъ наклоненіи окончаніе іс: встрѣчаются нѣкоторые, имѣющіе окончаніе ас и æс. Большая часть таковыхъ представляютъ небольшія отступленія отъ правильныхъ образцовъ спряженій, въ особенности же тѣ, которые имѣютъ продолжительное значеніе. Нѣкоторые же спрягаются правильно, и мы приведемъ здѣсь примѣръ такового спряженія въ главныхъ чертахъ.

Неокончательное: wærþас, *женск.* дærþас, *средн.* вærþас; *множ.* вærþас и дærþас—озябнуть (см. спряж. wаіс § 133).

Прошедшее несовершенное: ну wærḥалла, ḧу wærḥаллі, ḥіт wærḥалі саj и пр. (д, в).

Прошедшее совершенное: ну wærḥара, ḧу wærḥаді, ḥіт wærḥав, нуша дæрḥара, ḧуша дæрḥадā, ḥітті вærḥав (д) (д, в).

Прошедшее упреждающее: ну wærḥаллі и пр.

Давнопрошедшее: ну wærḥавіллі и пр.

Будущее допускаемое: ну wærḥас, ḧу wærḥаві, ḥіт wærḥав и пр.

Условныя: ну wærḥаслі, wærḥасліллі, wærḥаслілла и пр.

Зависимыя отъ условія: ну wærḥаша, wærḥаші и пр.

Причастія: wærḥавіл, wærḥасіл.

Дѣепричастія: wærḥалі, wærḥарі, wærḥараші, wærḥалāḧаллі, wærḥавḧіlі, wærḥавларḥі, wærḥавлā, wærḥавмад (wærḥавмадал, wærḥав'оанал).

Повелительное: wærḥі и пр.

Отглагольное: wærḥні и пр.

Глаголы на æс спрягаются подобнымъ же образомъ, напр. вæḧæс—потухнуть, прош. несовер. вæḧæлла, прош. соверш. вæḧæра и пр.

§ 145. Представленные нами образцы спряженій позволяютъ намъ теперь приступить къ общему разбору образованія всѣхъ формъ глаголовъ правильныхъ. Изъ числа разсмотрѣнныхъ нами глаголовъ, только вспомогательный іс (§§ 77—92) заключаетъ въ себѣ отступленія отъ правильнаго образца. Посему, далѣе мы не будемъ ссылаться на него. Въ корнѣ глагола wæqіс, æ превращается иногда въ а, но глагольныя окончанія слѣдуютъ правильному образцу. Разсмотримъ сначала образованіе формъ глаголовъ одиночнаго значенія.

§ 146. Для упрощенія нашего разбора, прежде всего укажемъ на тѣ формы, которыя образуются изъ другихъ неизмѣнно-постояннымъ способомъ:

1) Изъ *неокончательнаго* наклоненія образуются: *2-е лицо единственнаго и множественнаго прошедшаго совершеннаго,*

будущее допускаемое, условное настоящее и будущее, условное предполагаемое, условное допускаемое, зависимое отъ условія, зависимое отъ условія прошедшее, причастія будущее, дѣепричастія: *для того, чтобы...., пока....; повелительно-желательное, отлагольное.*

Способъ образованія всѣхъ этихъ формъ лучше всего можетъ быть объясненъ повтореніемъ тѣхъ примѣровъ спряженій, которыя уже намъ извѣстны.

Itahic: itahaді, dітаhадā, itahac, itahaслі, itahaсліллі, itahaслілла, itahіша, itahіші, itahісіл, itahарі, itahараші, itah, itahні.

Ізіс: ізаді, дізадā, ізас, ізаслі, ізасліллі, ізаслілла, ізіша, ізіші, ізісіл, ізарі, ізараші, із, ізні.

Waic: waади, dāадā, waac, waaслі, waaсліллі, waaслілла, waiша, waiші, waісіл, waарі, waараші, wa', wa'ні.

Ĥawkic: ĥawkаді, ĥадукадā, ĥawkас, ĥawkаслі, ĥawkасліллі, ĥawkаслілла, ĥawkіша, ĥawkіші, ĥawkісіл, ĥawkарі, ĥawkараші, ĥawk, ĥawkні.

Wæqic: waqаді, waqадā, waqac, waqаслі, waqасліллі, waqаслілла, wæqіша, wæqіші, wæqісіл, waqарі, waqараші, waq, waqні.

Wærþac: wærþаді, dærþадā, wærþac, wærþаслі, wærþасліллі, wærþаслілла, wærþаша, wærþаші, wærþасіл, wærþарі, wærþараші, wærþ, wærþні.

Bæĩæc: bæĩæді, dæĩædā, bæĩæс, bæĩæслі, bæĩæсліллі, bæĩæслілла, bæĩæша, bæĩæші, bæĩæсіл, bæĩæрі, bæĩæраші, bæĩ, bæĩні.

Какъ видно изъ этихъ примѣровъ, будущее допускаемое глаголовъ на ас и æс тожественно съ неокончательнымъ.

2) Изъ *3-го лица прошедшаго совершеннаго* времени образуются: *1-е лицо того же времени, давнопрошедшее, причастіе прошедшее,* дѣепричастія: *хотя..., въ то время какъ..., послѣ того какъ..., съ тѣхъ поръ какъ..., лишь только....*

Итаһур: итаһурра, итаһуріллі, итаһуріл, итаһуллāһаллі, итаһурһіlі, итаһулларһі, итаһуллā, итаһурмад (итаһурмадал, итаһур'оанал).

Изур: изурра, изуріллі, изуріл, изуллāһаллі, изурһіlі, изулларһі, изуллā, изурмад (изурмадал, изур'оанал).

Ваів: ваіра, ваівіллі, ваівіл, ваілāһаллі, ваівһіlі, ваівларһі, ваівлā, ваівмад (ваівмадал, ваів'оанал).

Ћawкун: ћawкунна, ћawкуніллі, ћawкуніл, ћawкуннāһаллі, ћawкунһіlі, ћawкуннарһі, ћawкуннā, ћawкуммад (ћawкуммадал, ћawкун'оанал).

Wæqів: wæqіра, wæqівіллі, wæqівіл, wæqілāһаллі, wæqівһіlі, wæqівларһі, wæqівлā, wæqівмад (wæqівмадал, wæqів'оанал).

Wæрһав: wæрһара, wæрһавіллі, wæрһавіл, wæрһалāһаллі, wæрһавһіlі, wæрһавларһі, wæрһавлā, wæрһавмад (wæрһавмадал, wæрһав'оанал).

Вæһæв: вæһæра, вæһæвіллі, вæһæвіл, вæһæһаллі, вæһæвһіlі, вæһæвларһі, вæһæвлā, вæһæвмад (вæһæвмадал, вæһæв'оанал).

Отсюда видно, что, если 3-е лицо прошедшаго совершеннаго времени кончается на в, то эта буква выпускается въ 1-мъ лицѣ того же времени, равно какъ и въ дѣепричастіи *хотя*. Р превращается въ л и н, согласно сказанному въ § 4. Замѣчаемъ здѣсь также превращеніе л въ н: ћawкуннāһаллі вм. ћawкулāһаллі; н въ м: ћawкуммад вм. ћawкунмад.

3) *Изъ дѣепричастія прошедшаго* образуются: *прошедшее несовершенное* и *прошедшее упреждающее*.

Итаһуллі: итаһулліра, итаһуллірі.

Изуллі: изулліра, изуллірі.

Ваілі: ваілла, ваіллі.

Ћawкуj: ћawкуjра, ћawкуjрі.

Wæqілі: wæqілла, wæqіллі.

Wæрһалі: wæрһалла, wæрһаллі.

Вæһælі: вæһælла, вæһælлі.

Форма waiлла есть сокращенная waiліра (§ 4); такимъ же образомъ: wæqілла—wæqіліра, wæрђалла—wæрђаліра, вæѣæлла—вæѣæліра.

§ 147. Итакъ въ глаголахъ одиночнаго значенія остается еще четыре формы, между коими должно опредѣлить взаимное отношеніе: *неокончательное, 3-е лицо прошедшаго совершеннаго, дѣепричастіе прошедшее* и *повелительное.*

Ітаhіс, ітаhур, ітаhуллі, ітаhі.

Ізіс, ізур, ізуллі, ізі.

Waic, waiв, waiлі, wai.

ѣawkіс, ѣawkун, ѣawkуj, ѣawkін.

Wæрђас, wæрђав, wæрђалі, wæрђі.

Вæѣæс, вæѣæв, вæѣæлі, вæѣі.

Wæqіс, wæqів, wæqілі, waqa.

Дѣепричастіе прошедшее, какъ мы видимъ, можетъ имѣть три различныхъ окончанія: у л л і, і л і (алі, ælі) и у j. Этимъ опредѣляются *три различныя спряженія глаголовъ правильныхъ одиночнаго значенія.*

1-е спряженіе: дѣепр. прош. у л л і, 3-е лицо прошедш. соверш. ур, повел. і.

2-е спряженіе: дѣепр. прош. і л і (алі, ælі), 3-е лицо прош. соверш. ів, повел. і (*а* въ глаголахъ страдательныхъ).

3-е спряженіе: дѣепр. прош. уj, 3-е лицо прош. соверш. у н, повел. і н.

И такъ, образцомъ для 1-го спряженія можетъ намъ служить глаголъ ізіс, для 2-го waic, для 3-го ѣawkіс. Отношеніе между формой неокончательнаго и формой дѣепричаст. прош. покуда еще не обнаружено. Ограничимся приведеніемъ примѣровъ для каждаго спряженія.

1-е спряженіе.

Ајзіс—встать, ајзуллі, ајзур, ајзі.

Ајqіс—выкормить, ајqуллі, ајqур, ајqі.

Арсіс—полетѣть, арсуллі, арсур, арсі.
Вімґіс—разрѣшиться отъ бремени, вімґуллі, вімґур, вімґі.
Wahic—узнать, wahуллі, wahур, wahi.
Wамсіс—устать, wамсуллі, wамсур, wамсі.
Wатіс—оставить, wатуллі, wатур, wаті.
Ћāēqіс—насыпать, ћāqуллі, ћāqур, ћāēqі.
Імђіс—согрѣться, імђуллі, імђур, імђі.
Āтіс—посадить вверхъ, ātуллі, ātур, āті.
Ћаphіс—просѣять, ћаphуллі, ћаphур, ћаphі.
Шēhіс—надѣть, шēhуллі, шēhур, шēhі.

2-е спряженіе.

Агіс—попасть, агілі, агів, агі.
Арґіс—услышать, арґілі, арґів, арґа.
Аркіс—ободрать, аркілі, арків, арка.
Артіс—скроить, артілі, артів, арта.
Асіс—купить, асілі, асів, аса.
Āсіс—взять, āсілі, āсів, āса.
Авæqіс—постлать, авæqілі, авæqів, аваqа.
Авкіс—отпереть, авкілі, авків, авка.
Wавґіс—запречь, wавґілі, wавґів, wавґа.
Wакіс—смазать, wакілі, wаків, wака.
Waґіс—придти, waґілі, waґів, waґі.
Wæрђас—озябнуть, wæрђалі, wæрђав, wæрђі.
Wæкwіс—разстроить, wæкwілі, wæкwів, waкwa.
Wæкæс—ударить, wæкælі, wæкæв, wæкæ.
Wæqіс—сдѣлать, wæqілі, wæqів, waqa.
Варшіс—зарядить, варшілі, варшів, варша.
Івґіс—умереть, івґілі, івґів, івґі.
Івшіс—вспугнуться, івшілі, івшів, івші.
Iwhіс—бросить, iwhілі, iwhів, iwha.
Ііћіс—попасть, ііћілі, ііћів, ііћі.
Ірвіс—сшить, ірвілі, ірвів, ірва.

Ір'wіс—высохнуть, ір'wілі, ір'wів, ір'wі.
Ірдіс—разорваться, ірділі, ірдів, ірді.
Ірѣіс—выпить, ірѣілі, ірѣів, ірѣа.
Ірѣіс—сгнить, ірѣілі, ірѣів, ірѣі.
Ірꙋwіс—облупить, ірꙋwілі, ірꙋwів, ірꙋwа.
Ірѣіс—уродиться, ірѣілі, ірѣів, ірѣі.
Іртіс—сгуститься, іртілі, іртів, ірті.
Ірціс—спастись, ірцілі, ірців, ірці.
Ірціс—вымыть, ірцілі, ірців, ірца.
Ірѣіс—изжарить, ірѣілі, ірѣів, ірѣа.
Іршіс—выгкать, іршілі, іршів, ірша.
Ітѣкіс—пропасть, ітѣкілі, ітѣків, ітѣкі.
Ітіс—поколотить, ітілі, ітів, іта.
Ітііс—войти, ітіілі, ітіів, ітіі.
Ітііс—наставить на платье, ітіілі, ітіів, ітіа.
Іꙋіс—опротивѣть, іꙋілі, іꙋів, іꙋі.
Уйтушіс—развѣсить, уйтушілі, уйтушів, уйтуші.
Уѣавукіс—подостлать, уѣавукулі, уѣавуків, уѣавука.
Урѣіс—выкопать, урѣілі, урѣів, урѣа.
Уꙋіс—раздать, уꙋілі, уꙋів, уꙋа.
Уціс—схватить, уцілі, уців, уца.
Ушіс—опустить, ушілі, ушів, уша.
Учіс—собрать, учілі, учів, уча.

3-е спряженіе.

Awкіс—взбѣжать на верхъ, awкуj, awкун, awкін.
Айꙋіс—вынуть, айꙋуj, айꙋун, айꙋін.
Ал'іс—срѣзать, ал'уj, ал'ун, ал'ін.
Ваціс—вспахать, вацуj, вацун, вацін.
Вілqіс—смолоть, вілqуj, вілqун, вілqін.
Вілсіс—спрясть, вілсуj, вілсун, вілсін.
Wahіс—отдохнуть, wahуj, wahун, wahін.
Wасіс—приклеить, wасуj, wасун, wасін.

Waxic—накормить, waxyj, waxyн, waxiн.
Вашіс—смѣсить, вашуj, вашун, вашін.
Wæɬic—раздавить, wæɬyj, wæɬyн, wæɬiн.
Ћajсіс—лечь, ћajсуj, ћajсун, ћajсін.
Ihic—завязать, ihyj, ihyн, ihiн.
Илћіс—сварить, илћуj, илћун, илћін.
Илкіс—насытиться, илкуj, илкун, илкін.
Илціс—ощипать, илцуj, илцун, илцін.
Илшіс—навласть, илшуj, илшун, илшін.
Ирґіс—сожрать, ирґуj, ирґун, ирґін.
Ітісіс—растянуться, ітісуj, ітісун, ітісін.
Іціс—извлечь, іцуj, іцун, іцін.
Илɬіс—прочесть, илɬуj, илɬун, илɬін.
Qaʃікіс—укусить, qaʃікуj, qaʃікун, qaʃікін.
Уіс—стереть, ууj, уун, уін.
Укіс—отдѣлиться, укуj, укун, укін.

§ 148. Глаголы правильные *продолжительнаго значенія* составляютъ въ главныхъ чертахъ своихъ одно общее спряженіе. Взаимное отношеніе формъ наглядно объясняется слѣдующей таблицей.

Изъ *неокончательнаго* образуются: *прошедшее совершенное, будущее допускаемое, условное настоящее и будущее, условное предполагаемое, условное допускаемое, зависимое отъ условія, зависимое отъ условія прошедшее;* причастія: *настоящее, будущее;* дѣепричастія: *для того чтобы..., пока...; повелительное, отглагольное.*

Изъ *дѣепричастія настоящаго: настоящее изъявительное, прошедшее упреждающее, причастіе вѣроятное,* дѣепричастія: *хотя, въ то время какъ, послѣ того какъ, съ тѣхъ поръ какъ, лишь только.*

Ірісː іріра, ірас, ірасլі, ірасլіллі, ірасլілла, іріша, іріші, ірані, ірісіл, ірарі, ірараші, ірін, ірні. Ірулі: ірулла, іруллі, ірул, ірулāћаллі, ірућілі, іруларћі, ірућё, ірумад.

Італһіс: італһіра, італһас, італһаслі, італһасліллі, італһаслілла, італһіша, італһіші, італһані, італһісіл, італһарі, італһараші, італһін, італһні. Італһулі: італһулла, італһуллі, італһул, італһулāһаллі, італһуһіли, італһуларҧі, італһуһē, італһумад.

Ілзіс: ілзіра, ілзас, ілзаслі, ілзасліллі, ілзаслілла, ілзіша, ілзіші, ілзані, ілзісіл, ілзарі, ілзараші, ілзін, ілзні. Ілзулі: ілзулла, ілзуллі, ілзул, ілзулāһаллі, ілзуһіли, ілзуларҧі, ілзуһē, ілзумад.

Ііс: ііра, іас, іаслі, іасліллі, іаслілла, ііша, ііші, іані, іісіл, іарі, іараші, іін, і'ні. Іулі: іулла, іуллі, іул, іулāһаллі, іуһіли, іуларҧі, іуһē, іумад.

Ћалкіс: ћалкіра, ћалкас, ћалкаслі, ћалкасліллі, ћалкаслілла, ћалкіша, ћалкіші, ћалкані, ћалкісіл, ћалкарі, ћалкараші, ћалкін, ћалкні. Ћалкулі: ћалкулла, ћалкуллі, ћалкул, ћалкулāћаллі, ћалкуһіли, ћалкуларҧі, ћалкуһē, ћалкумад.

Примѣчаніе: для 1-го и 3-го лица прошедшаго совершеннаго, кромѣ формъ ћалкіра и ћалків, употребительны еще ћалкунна и ћалкун. Это свойство, по-видимому, есть общее для всѣхъ глаголовъ продолжительныхъ, производныхъ отъ глаголовъ одиночнаго значенія, спрягающихся по 3-му спряженію.

Іqіс: іqіра, іqас, іqаслі, іqасліллі, іqаслілла, іqіша, іqіші, іqані, іqісіл, іqарі, іqараші, іqін, іqні. Іqулі: іqулла, іqуллі, іqул, іqулāћаллі, іqуһіли, іquларҧі, іqуһē, іqумад.

§ 149. Отсюда видно, что въ глаголахъ продолжительнаго значенія единственное затрудненіе представляетъ образованіе *будущаго* времени: 1-е лицо единственнаго принимаетъ окончаніе то ас, то ус; 3-е лицо—окончанія ан, ар и ур.

Въ глаголахъ страдательныхъ, при дѣйствіи 3-го лица на 3-е, глагольное окончаніе есть у или а. Вообще отношенія эти представляются въ слѣдующихъ различныхъ видахъ:

1-е лицо: ас, 3-е ан, страд. 3-е а.

1-е лицо: ус, 3-е ур, страд. 3-е у.

1-е лицо: ус, 3-е ар, страд. 3-е у.

Сличеніе таковыхъ формъ доставило немногіе выводы:

а) Глаголы *продолжительные,* производные отъ глаголовъ одиночныхъ, спрягающихся по 3-му спряженію, имѣютъ обыкновенно въ будущемъ ас, ан, а. Единственное встрѣтившееся мнѣ исключеніе представляетъ глаголъ уӌіс читать (ілӌіс прочесть, 3-е спряж.), буд. уӌус, уӌар, уӌу.

b) Глаголы *продолжительные,* производные отъ глаголовъ одиночныхъ, спрягающихся по 2-му спряженію, имѣютъ обыкновенно въ 1-мъ лицѣ единственнаго будущаго ус. Исключеніе составляетъ укіс—плодиться (іркіс—наплодиться, 2-е спр.), буд. укас, укар. 3-е лицо встрѣчается то съ окончаніемъ ур, то съ окончаніемъ ар.

с) Глаголы *продолжительные,* производные отъ глаголовъ одиночныхъ, спрягающихся по 1-му спряженію, имѣютъ въ 1-мъ лицѣ то ус, то ас, а въ 3-мъ ар или ан.

Такимъ образомъ, этотъ вопросъ остается неразрѣшеннымъ. Впрочемъ, какъ мы видѣли (§ 148), будущее чуждо образованію остальныхъ формъ, для которыхъ въ глаголахъ продолжительнаго дѣйствія мы открыли постоянныя правила.

§ 150. Изъ числа *неправильныхъ* глаголовъ, по множеству глаголовъ производныхъ, особеннаго вниманія заслуживаетъ глаголъ іс сказать, который вполнѣ соотвѣтствуетъ лакскому глаголу учін (см. Лакскую грамм. § 230).

Спряженіе представляетъ лишь нѣкоторыя отступленія отъ формъ вспомогательнаго глагола іс—сдѣлаться (§§ 76—92).

Неокончательное: іс (для всѣхъ трехъ родовъ).

Прошедшее несовершенное *).

Нуні ілла	нушаан ілла
Ӆуні іллі	Ӆушаан ілла
Ӏіттіін ілі саj (саві, сарі)	Ӏіттілі ілі саj (саві, сарі).

*) Въ этомъ образцѣ спряженія постоянно подразумѣвается, что дѣйствіе обращено на 3-е лицо.

Прошедшее совершенное.

Нуні іра	нушаан іра
ĥуні аді	ĥушаан адā
hītiiн ів	hіттілі ів.

Прошедшее упреждающее: іллі (не мѣняется).

Давнопрошедшее: івіллі (не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Нуні ас	нушаан аñā
ĥуні аві	ĥушаан авā
hītiiн ав	hіттілі ав.

Условное настоящее и будущее.

Нуні аслі	нушаан аñālі
ĥуні адлі	ĥушаан адālі
hītiiн ālі	hіттілі ālі.

Условное предполагаемое.

Нуні асліллі (лірі)	нушаан аñāліллі (лірі)
ĥуні адліллі (лірі)	ĥушаан адāліллі (лірі)
hītiiн āліллі (лірі)	hіттілі āліллі (лірі).

Условное допускаемое.

Нуні аслілла (ліра)	нушаан аñālілла (аñāліра, аñалла)
ĥуні адлілла (ліра)	ĥушаан адāлілла (адāліра, адалла)
hītiiн ālілла (āліра, алла)	hіттілі ālілла (āліра, алла).

Зависимое отъ условія.

Нуні іша	нушаан іша
ĥуні іші	ĥушаан іша
hītiiн іс	hіттілі іс.

Зависимое отъ условія прошедшее: іші (не мѣняется).

Причастіе прошедшее: івіл, *множ.* івті.

Причастіе будущее: ісіл, *множ.* істі.

Дѣепричастія:

a) *прошедшее:* ілі.

b) *для того, чтобы...*, *на столько, чтобы*....арі.

c) *пока*....араші.

d) *хотя*....ілāҥаллі.

e) *въ то время какъ*....івҧілі.

f) *послѣ того какъ*....івларҧі.

g) *съ тѣхъ поръ какъ*...івлā.

h) *лишь только*....івмад, также івмадал, также ів'оанал.

Повелительное.

ҧуні а	ҧушаан ајā
hītiin ав	hіттілі ав.

Отглагольное: ihні.

§ 151. Такъ же, какъ іс, спрягаются составленные изъ него глаголы: ҕај'іс—молвить (букв. слово сказать), wæw'іс—вскрикнуть, ҧііс—позвать, ҡаҧ'іс—кашлянуть, hih'іс—вздохнуть, туіс—плюнуть, ҧінч'іс—чихнуть, далај'іс—спѣть (пѣсню сказать), ҧар'іс—взглянуть, уqæн'іс—отправить (букв. ступай сказать), wақііс—призвать (букв. приди сказать), ҥујāіс—застонать, wæq'іс—стукнуть, зæнк'іс—брякнуть, wæш'іс—шелестнуться, ҧіҧііс—издать ржаніе, заржать, меҍ'іс — издать блеяніе, заблеять и пр.

§ 152. Продолжительное значеніе глагола іс выражается двумя формами: уріс (д, в) сказывать и іқwіс (д, в) говорить. Первая форма имѣетъ характеръ страдательнаго глагола и спряженіе ея не заключаетъ въ себѣ ничего особеннаго; вторая форма имѣетъ характеръ глагола средняго, и спряженіе ея представляетъ нѣкоторыя отступленія отъ правильнаго образца.

Неокончательное: іқwіс, *женск.* діқwіс, *средн.* віқwіс, *множ.* віқwіс и діқwіс.

Настоящее.

	Женск.	*Средн.*
Ну іқулла	ну діқулла	ну віқулла
ҧу іқуллі	ҧу діқуллі	ҧу віқуллі
hіт іқулі саj	hіт діқулі сарі	hіт віқулі саві

Множ. нуша діқулла
ҧуша діқулла
hіттi віқулі саві (діқулі сарі).

Прошедшее совершенное.

Ну іқwіра *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша діқwіра
ĥу іқwаді (д) (в) ĥуша діқwадā
hіт іқwів (д) (в) hітті віқwів (діқwів).

Прошедшее упреждающее: іқуллі, діқуллі, віқуллі (не мѣняется).

Будущее.

Ну іқус *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша діқуĥā
ĥу іқуд (д) (в) ĥуша діқудā
hіт іқwар (д) (в) hітті віқwар (діқwар).

Будущее допускаемое.

Ну іқwас *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша діқwаĥā
ĥу іқwаві (д) (в) ĥуша діқwавā
hіт іқwав (д) (в) hітті віқwав (діқwав).

Условное настоящее и будущее.

Ну іқwаслі *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Множ.* нуша діқwаĥālі
ĥу іқwадлі (д) (в) ĥуша діқwадālі
hіт іқwālі (д) (в) hітті віқwālі (діқwālі).

Условное предполагаемое.

Ну іқwасліллі *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша діқwаĥāліллі и т. д.

Условное допускаемое.

Ну іқwаслілла *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша діқwаĥālілла и т. д.

Зависимое отъ условія.

Ну іқwіша *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша діқwіша
ĥу іқwіші (д) (в) ĥуша діқwіша
hіт іқwіс (д) (в) hітті віқwіс (діқwіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну іқwіші и пр. *Жен.* (д) *Сред.* (в) *Множ.* нуша діқwіші и пр.

Причастіе настоящее: іқwані или іқwаніл (д, в), *множ.* віқwанті (д).

Причастіе будущее: іқwісіл (д, в), *множ.* віқwісті (д).

Причастіе вѣроятное: іқул (д, в), *множ.* віқуті (д).

Дѣепричастія:

a) *настоящее:* iқ̣улі (д, в).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы....*iқ̣wарі (д, в).

c) *пока....*iқ̣wараші (д, в).

d) *хотя....*iқ̣улāҥаллі (д, в).

e) *въ то время какъ....*iқ̣уҥіілі (д, в).

f) *послѣ того какъ....*iқ̣уларҧі (д, в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ....*iқ̣уҥē (д, в).

h) *лишь только....*iқ̣умад (д, в), или iқ̣умадал (д, в), или iқ̣уоанал (д, в).

Повелительное.

Ҥу iқ̣wін	*Женск.* (д)	*Средн.* (в)	*Множ.* ҥуша	diқ̣wінā
hіт iқ̣wав	(д)	(в)	hітті віқ̣wав	(diқ̣wав).

Отглагольное: iқ̣ні (д, в).

§ 153. Изъ iқ̣wic составляются глаголы продолжительнаго значенія: ҕај'iқ̣wic—говорить, wæw'iқ̣wic—кричать, ҧijқ̣-wic—звать, ƙaҥ'iқ̣wic—кашлять, hih'iқ̣wic—дышать, туjқ̣wic—плевать, ҧінч'iқ̣wic—чихать, далај'iқ̣wic—пѣть, ҥар'iқ̣wic—смотрѣть, уqæн'iқ̣wic—отправлять, wақ̣ijқ̣wic—призывать, hуjajқ̣-wic—плакать, wæq'iқ̣wic—стучать, зæнƙ'iқ̣wic—бряцать, wæш'-iқ̣wic—шелешиться, ҥіҥijқ̣wic—ржать, меҧ'iқ̣wic—блеять и пр.

§ 154. Глаголъ одиночнаго значенія ҥіс—*дать* имѣетъ формы производныя отъ двухъ различныхъ неокончательныхъ. Выборъ той или другой формы зависитъ отъ того, къ какому лицу обращено дѣйствіе.

Неокончательное: ҥіс, ітҥіс (д, в). Говорится также ітґіс.

Для образца возьмемъ мы предложеніе: нуні ҥуд арц ҥілла—я тебѣ далъ деньги; послѣ чего, для краткости, предположимъ, что арц вездѣ подразумѣвается.

Прошедшее несовершенное.

Нуні ҥуд ҥілла	нуні ҥушім ҥілла
нуні hітіс дітҥілла	нуні hіттіліс дітҥілла

ĥуні нам ґіллі ĥуні нушім ґіллі
ĥуні hītіс дітҥіллі ĥуні hіттіліс дітҥіллі
hītіін нам ґілі сај hītіін hītіс дітҥілі сај hītіін ĥушім ґілі сај
hītіін ĥуд ґілі сај hītіін нушім ґілі сај hītіін hіттіліс дітҥілі сај
нушаан ĥуд ґілла нушаан ĥушім ґілла
нушаан hītіс дітҥілла нушаан hіттіліс дітҥілла
ĥушаан нам ґілла ĥушаан нушім ґілла
ĥушаан hītіс дітҥілла ĥушаан hіттіліс дітҥілла
hіттілі нам ґілі саві hіттілі hītіс дітҥілі саві hіттілі ĥушім ґілі саві
hіттілі ĥуд ґілі саві hіттілі нушім ґілі саві hіттілі hіттіліс дітҥілі саві.

Отсюда видно, что а) если дѣйствіе обращено къ 1-му или 2-му лицу (нам, ĥуд, нушім, ĥушім), то формы производятся отъ неокончательнаго ґіс, b) если дѣйствіе обращено къ 3-му лицу (hītіс, hіттіліс), то формы производятся отъ неокончательнаго ітҥіс. Во всякомъ случаѣ окончаніе согласуется съ лицомъ, находящимся въ творительномъ падежѣ. Во всѣхъ этихъ примѣрахъ мы предположили, что лицо дѣйствующее, т. е. находящееся въ творительномъ падежѣ, есть мужескаго рода. Подразумѣваемое арц (именительный падежъ) обнаруживаетъ свое вліяніе только на формы отъ ітҥіс, къ которымъ, какъ мы видимъ, надставляется буква д. Все это заключаетъ въ себѣ странную аномалію.

Прошедшее совершенное:

Нуні ĥуд ґіра нуні ĥушім ґіра
нуні hītіс дітҥіра нуні hіттіліс дітҥіра
ĥуні нам ґаді ĥуні нушім ґаді
ĥуні hītіс дітҥаді ĥуні hіттіліс дітҥаді
hītіін нам ґів hītіін hītіс дітҥів hītіін ĥушім ґів
hītіін ĥуд ґів hītіін нушім ґів hītіін hіттіліс дітҥів
нушаан ĥуд ґіра нушаан ĥушім ґіра
нушаан hītіс дітҥіра нушаан hіттіліс дітҥіра

ĥушаан нам ґадā ĥушаан нушім ґадā
ĥушаан hītіс дітĥадā ĥушаан hіттіліс дітĥадā
hіттілі нам ґів hіттілі hītіс дітĥів hіттілі ĥушім ґів
hіттілі ĥуд ґів hіттілі нушім ґів hіттілі hіттіліс дітĥів.

Правила согласованія тѣ же, что и для прошедшаго несовершеннаго.

Прошедшее упреждающее: ґіллі, дітĥіллі (не мѣняется).

Давнопрошедшее: ґівіллі, дітĥівіллі (не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Нуні ĥуд ґас нуні ĥушім ґас
нуні hītіс дітĥас нуні hіттіліс дітĥас
ĥуні нам ґаві ĥуні нушім ґаві
ĥуні hītіс дітĥаві ĥуні hіттіліс дітĥаві
hītіін нам ґав hītіін hītіс дітĥав hītіін ĥушім ґав
hītіін ĥуд ґав hītіін нушім ґав hītіін hіттіліс дітĥав
нушаан ĥуд ґаĥā нушаан ĥушім ґаĥā
нушаан hītіс дітĥаĥā нушаан hіттіліс дітĥаĥā
ĥушаан нам ґавā ĥушаан нушім ґавā
ĥушаан hītіс дітĥавā ĥушаан hіттіліс дітĥавā
hіттілі нам ґав hіттілі hītіс дітĥав hіттілі ĥушім ґав
hіттілі ĥуд ґав hіттілі нушім ґав hіттілі hіттіліс дітĥав.

Условное настоящее и будущее.

Нуні ĥуд ґаслі нуні ĥушім ґаслі
нуні hītіс дітĥаслі нуні hіттіліс дітĥаслі
ĥуні нам ґадлі ĥуні нушім ґадлі
ĥуні hītіс дітĥадлі ĥуні hіттіліс дітĥадлі
hītіін нам ґāлі hītіін hītіс дітĥāлі hītіін ĥушім ґāлі
hītіін ĥуд ґāлі hītіін нушім ґāлі hītіін hіттіліс дітĥāлі
нушаан ĥуд ґаĥāлі нушаан ĥушім ґаĥāлі
нушаан hītіс дітĥаĥāлі нушаан hіттіліс дітĥаĥāлі
ĥушаан нам ґадāлі ĥушаан нушім ґадāлі
ĥушаан hītіс дітĥадāлі ĥушаан hіттіліс дітĥадāлі

hіттілі нам ғāлі hіттілі hітіс дітһāлі hіттілі ғушім ғāлі
hіттілі ғуд ғāлі hіттілі нушім ғāлі hіттілі hіттіліс дітһāлі.

Для остальныхъ временъ глаголовъ ғіс и ітһіс—мы ограничимся однимъ лишь указаніемъ формы для каждаго лица.

Условное предполагаемое.

Нуні ғаслілі (лірі); дітһаслілі (лірі) нушаан ғаһāлілі (лірі); дітһаһāлілі (лірі)
ғуні ғадлілі (лірі); дітһадлілі (лірі) ғушаан ғадāлілі (лірі); дітһадāлілі (лірі)
hітіін ғāлілі (лірі); дітһāлілі (лірі) hіттілі ғāлілі (лірі); дітһāлілі (лірі).

Условное допускаемое.

Нуні ғаслілла (ліра); дітһаслілла (ліра)
ғуні ғадлілла (ліра); дітһадлілла (ліра)
hітіін ғāлілла (ліра), ғалла; дітһāлілла (ліра) дітһалла.
Нушаан ғаһāлілла (ліра), ғаһалла; дітһаһāлілла (ліра), дітһаһалла
ғушаан ғадāлілла (ліра), ғадалла; дітһадāлілла (ліра), дітһадалла
hіттілі ғāлілла (ліра), ғалла; дітһāлілла (ліра), дітһалла.

Зависимое отъ условія.

Нуні ғіша; дітһіша нушаан ғіша; дітһіша
ғуні ғіші; дітһіші ғушаан ғіші; дітһіша
hіттін ғіс; дітһіс hіттілі ғіс; дітһіс

Зависимое отъ условія прошедшее: ғіші; дітһіші (не мѣняется).

Причастіе прошедшее: ғівіл; дітһівіл; *мн.* ғівті; дітһівті.

Причастіе будущее: ғісіл; дітһісіл; *множ.* ғісті; дітһісті.

Дѣепричастія:

a) *прошедшее:* ғілі, дітһілі.

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы* ..ғарі, дітһарі.

c) *пока....*ғараші, дітһараші.

d) *хотя....*ғілāһаллі, дітһілāһаллі.

e) *въ то время какъ....*ғівһілі, дітһівһілі.

f) *послѣ того какъ....*ғівларһі, дітһівларһі.

g) *съ тѣхъ поръ какъ*....ӷівлā, дітӈівлā.

h) *лишь только*....ӷівмад или ӷівмадал, или ӷів'оанал; дітӈівмад, или дітӈівмадал, или дітӈів'оанал.

Повелительное:

Ӈуні нам ӷа — Ӈуні нушім ӷа

Ӈуні hітіс дітӈа — Ӈуні hіттіліс дітӈа

hітіін нам ӷав hітіін hітіс дітӈав hітіін Ӈушім ӷав

hітіін Ӈуд ӷав hітіін нушім ӷав hітіін hіттіліс дітӈав.

Ӈушаан нам ӷајā — Ӈушаан нушім ӷајā

Ӈушаан hітіс дітӈајā — Ӈушаан hіттіліс дітӈајā

hіттілі нам ӷав hіттілі hітіс дітӈав hіттілі Ӈушім ӷав

hіттілі Ӈуд ӷав hіттілі нушім ӷав hіттілі hіттіліс дітӈав.

Если дѣйствіе второго лица обращено къ 1-му, то въ повелительномъ всего чаще употребляются слѣдующія формы:

Ӈуні нам діха — Ӈушаан нам діхајā

Ӈуні нушім діха — Ӈушаан нушім діхајā.

Отглагольное: ӷівні, дітӈні.

Очевидно, что ӷіс собственно значитъ *дать*, ітӈіс—*отдать*, и въ послѣднемъ выраженіи заключается понятіе объ *удаленіи, отчужденіи*, такъ-какъ дѣйствіе обращено къ 3-му лицу, которое представляется всегда чуждымъ, какъ говорящему, такъ и тому, которому говорится.

Подобно ӷіс и ітӈіс, спрягаются: хіс и ухіс (д, в) понести, ӈіс и уӈіс (д, в) повести.

Нуні Ӈуд арц хілла—я тебѣ принесъ деньги.

Нуні hітіс арц духілла—я ему принесъ деньги.

Нуні Ӈуд урчі ӈілла—я тебѣ привелъ лошадь.

Нуні hітіс урчі вуӈілла—я ему привелъ лошадь.

§ 155. Продолжительное значеніе глагола ӷіс, ітӈіс выражается посредствомъ глагола луӷіс, ітлуӷіс (д, в) давать. Правила согласованія совершенно тѣ же, что и для глагола ӷіс, т. е. окончаніе зависитъ отъ лица, поставленнаго въ творительномъ падежѣ; если же дѣйствіе обращено къ 3-му

лицу, то луǧіс замѣняется посредствомъ ітлуǧіс. Мы предполагаемъ, чта дается а р ц—деньги, требующее (д).

Настоящее.

Нуні луǧулла; дітлуǧулла	нушаан луǧулла; дітлуǧулла
ßуні луǧуллі; дітлуǧуллі	ßушаан луǧулла; дітлуǧулла
hітіін луǧулі саj, дітлуǧулі саj	hіттілі луǧулі саві, дітлуǧулі саві.

Прошедшее совершенное.

Нуні луǧіра, дітлуǧіра	нушаан луǧіра, дітлуǧіра
ßуні луǧаді, дітлуǧаді	ßушаан луǧадā, дітлуǧадā
hітіін луǧів, дітлуǧів	hіттілі луǧів, дітлуǧів.

Прошедшее упреждающее: луǧуллі, дітлуǧуллі (не мѣняется).

Будущее.

Нуні луǧас, дітлуǧас	нушаан луǧаßā, дітлуǧаßā
ßуні луǧад, дітлуǧад	ßушаан луǧадā, дітлуǧадā
hітіін луǧа, дітлуǧа	hіттілі луǧа, дітлуǧа.

Будущее допускаемое.

Нуні луǧас, дітлуǧас	нушаан луǧаßā, дітлуǧаßā
ßуні луǧаві, дітлуǧаві	ßушаан луǧавā, дітлуǧавā
hітіін луǧав, дітлуǧав	hіттілі луǧав, дітлуǧав

Условное настоящее и будущее.

Нуні луǧаслі, дітлуǧаслі и т. д.; нушаан луǧаßālі, дітлуǧаßālі и т. д.

Условное предполагаемое.

Нуні луǧасліллі, дітлуǧасліллі и т. д.; нушаан луǧаßāліллі, дітлуǧаßāліллі и т. д.

Условное допускаемое.

Нуні луǧаслілла, дітлуǧаслілла и т. д.; нушаан луǧаßālілла, дітлуǧаßālілла и т. д.

Зависимое отъ условія.

Нуні луǧіша, дітлуǧіша	нушаан луǧіша, дітлуǧіша
ßуні луǧіші, дітлуǧіші	ßушаан луǧіша, дітлуǧіша
hітіін луǧіс, дітлуǧіс	hіттілі луǧіс, дітлуǧіс.

Зависимое отъ условія прошедшее: луғіші, дітлуғіші (не мѣняется).

Причастіе настоящее: луғані, дітлуғані; *множ.* луғанті, дітлуғанті.

Причастіе будущее: луғісіл, дітлуғісіл; *множ.* луғісті, дітлуғісті.

Причастіе вѣроятное: луғул, дітлуғул; *множ.* луғуті, дітлуғуті.

Дѣепричастія:

a) *настоящее:* луғулі, дітлуғулі.

b) *для того, чтобы.., на столько, чтобы...* луғарі, дітлуғарі.

c) *пока....* луғараші, дітлуғараші.

d) *хотя....* луғулāҥаллі, дітлуғулāҥаллі.

e) *въ то время какъ....* луғуҥілі, дітлуғуҥілі.

f) *послѣ того какъ....* луғуларҧі, дітлуғуларҧі.

g) *съ тѣхъ поръ какъ....* луғуҥē, дітлуғуҥē.

h) *лишь только.....* луғумад или луғумадал, или луғуоанал; дітлуғумад или дітлуғумадал, или дітлуғуоанал.

Повелительное.

ҥуні луғін, дітлуғін	ҥушаан луғінā, дітлуғінā
hітіін луғав, дітлуғав	hіттілі луғав, дітлуғав.

Отглагольное: луғні, дітлуғні.

§ 156. Значительныя неправильности встрѣчаются въ спряженіи глагола одиночнаго значенія уqæс — пойти.

Неокончательное: уqæс, *жен.* дуqæс, *сред.* вуqæс; *множ.* вуqæс и дуqæс.

Прошедшее несовершенное.

Ну iqwæjра	*Женск.* ну діqwæjра	*Сред.* ну віqwæjра
ҥу iqwæjрі	ҥу діqwæjрі	ҥу віqwæjрі
hіт iqwæj сај	hіт діqwæj сарі	hіт віqwæj саві

Множ. нуша діqwæjра
ҥуша діqwæjра
hіттi віqwæj савi, ср. діqwæj сарі.

Прошедшее совершенное.

Ну iqwænна *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша diqwænна
ӥу yqæді (д) (в) ӥуша дуqædā
hіт iqwæн (д) (в) hіттi віqwæн, ср. (д).

Прошедшее упреждающее: iqwæjpi, *женск.* (д) *средн.* (в) *множ.* (д, в). (Не мѣняется).

Давнопрошедшее: iqwæніллі, *женск.* (д), *средн.* (в); *множ.* (д, в). (Не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Ну yqæс *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дуqæӥǣ
ӥу yqæві (д) (в) ӥуша дуqæвā
hіт yqæв (д) (в) hіттi вуqæв, ср. (д).

Условное настоящее и будущее.

Ну yqæслі *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дуqæӥǣлі
ӥу yqædлі (д) (в) ӥуша дуqædāлі
hіт yqǣлі (д) (в) hіттi вуqǣлі, ср. (д).

Условное предполагаемое.

Ну yqæслілі (лірі) *Жен.* (д) *Ср.* (в) *Мн.* нуша дуqæӥǣліллі (лірі)
ӥу yqædлілі (лірі) (д) (в) ӥуша дуqædāліллі (лірі)
hіт yqǣліллі (лірі) (д) (в) hіттi вуqǣліллі (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну yqæслілла (ліра) *Женск.* (д) *Средн.* (в)
ӥу yqædлілла (ліра) (д) (в)
hіт yqǣлілла (ліра) или yqælla (д) (в)

Множ. нуша дуqæӥǣлілла (ліра) или дуqæӥælla
ӥуша дуqædāлілла (ліра) или дуqædалла
hіттi вуqǣлілла (ліра) или вуqælla (д).

Зависимое отъ условія.

Ну yqæша *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дураша
ӥу yqæші (д) (в) ӥуша дуqæша
hіт yqæс (д) (в) hіттi вуqæс (д).

Зависимое отъ условія прошедшее: yqæші (д, в). (Не мѣняется).

Причастіе прошедшее: iqwæніл (д, в); *множ.* віqwæнті (д).

Причастіе будущее: уqæсіл (д, в); *множ.* вуqæсті (д).

Дѣепричастія.

a) *прошедшее:* iqwæj (д, в).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы*....уqæрі (д, в).

c) *пока*....уqæраші (д, в).

d) *хотя*....iqwænnāhаллі (д, в).

e) *въ то время какъ*....iqwænhіілі (д, в).

f) *послѣ того какъ*....iqwænnarьі (д, в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ*....iqwænnā (д, в).

h) *лишь только*...iqwанмад, или iqwænмадал, или iqwæn'oанал.

Повелительное.

hіу уqæн *Женск.* (д) *Средн.* (в) *Множ.* hіуша дуqænā

hіт уqæв (д) (в) hіттi вуqæв (д).

Отглагольное: уqні, *женск.* дуqні, *средн.* вуqні.

§ 157. Отъ уqæс происходитъ, между прочими, глаголъ *продолжительнаго значенія* арqæс—уходить.

Неокончательное: арqæс (для всѣхъ трехъ родовъ).

Настоящее. Ну арqwælla нуша арqwælla

hіу арqwælлі hіуша арqwælla

hіт арqwælі саj и пр. hіттi арqwælі савi, сарі.

Прошедшее совершенное:

Ну арqæра или арqwænna нуша арqæра или арqwænna

hіу арqæді hіуша арqædā

hіт арqæв или арqwæn hіттi арqæв или арqwæn.

Прошедшее упреждающее: арqwælлі (не мѣняется).

Будущее. Ну арqæс нуша арqæhіæ

hіу арqæд hіуша арqædā

hіт арqæн hіттi арqæн.

Будущее допускаемое. Ну арqæс нуша арqæhіæ

hіу арqæві hіуша арqævā

hіт арqæв hіттi арqæв

Условное настоящее и будущее.

Ну арqæслі	нуша арqæfiǣлі
fiу арqædлі	fiуша арqædā̄лі
hіт арqǣлі	hіттi арqǣлі.

Условное предполагаемое.

Ну арqæслiллі (лірі)	нуша арqæfiǣлiллі (лірі)
fiу арqædлiллі (лірі)	fiуша арqædā̄лiллі (лірі)
hіт арqǣлiллі (лірі)	hіттi арqǣлiллі (лірі)

Условное допускаемое.

Ну арqæслiлла (ліра)	нуша арqæfiǣлiлла (ліра) или арqæfiалла
fiу арqædлiлла (ліра)	fiуша арqædā̄лiлла (ліра) или арqædалла
hіт арqǣлiлла (ліра) или арqælla	hіттi арqǣлiлла (ліра) или арqælla

Зависимое отъ условія.

Ну арqæша	нуша арqæша
fiу арqæші	fiуша арqæша
hіт арqæс	hіттi арqæс

Зависимое отъ условія прошедшее: арqæші (не мѣняется).

Причастіе настоящее: арqæні, *множ.* арqænті.

Причастіе будущее: арqæсіл, *множ.* арqæсті.

Причастіе вѣроятное: арqwæл, *множ.* арqwæті.

Дѣепричастія:

a) *настоящее:* арqwælі.

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы*....арqæрі.

c) *пока*....арqæраші.

d) *хотя*....арqwælā̄fiаллі.

e) *въ то время какъ*...арqwæfiілі.

f) *послѣ того какъ*....арqwælарḭі.

g) *съ тѣхъ поръ какъ*....арqwæfiē.

h) *лишь только*....арqwæмад или арqwæмадал, или арqwæоанал.

Формы *повелительнаго* производятся отъ глагола уqæс.

Отглагольное: арqні.

§ 158. Большая часть глаголовъ, кончащихся въ неокончательномъ на а с или æ с, вводятъ букву w въ нѣкоторыя формы спряженія своего. Такимъ образомъ:

Ірӣæс (прод.) бороться; настоящее ірӣwæлла, прошедш. упрежд. урӣwæллі, будущее ірӣwæс, 3-е л. ірӣwæр, причастіе вѣроятное ірӣwæл, дѣепричастія: ірӣwæлі, ірӣwæлāӣаллі, ірӣwæӣілі, ірӣwæларҍі, ірӣwæӣē, ірӣwæмад.

Іӣæс (прод.) шутить, какъ ірӣæс.

Ікæс (прод.) ударять, какъ ірӣæс.

Ілҍас (одиночн.) выбрить; прошедш. несоверш. ілҍwajра, прошедш. соверш. 1-е л. ілҍwанна, (2-е л. ілҍаді), 3-е л. ілҍwан; прошедш. упрежд. ілҍwajрі, давнопрошедшее ілҍwaніллі, прич. прошедш. ілҍwаніл, дѣепричастія: ілҍwaj, ілҍwannāӣаллі, ілҍwanӣілі, ілҍwаннарҍі, ілҍwаннā, ілҍwанмад.

Луҍас (прод.) брить; настоящее луҍwалла, прошед. упр. луҍwаллі, причастіе вѣроятное луҍwал, дѣепричастія: луҍwалі, луҍwалāӣаллі, луҍwaӣілі, луҍwаларҍі, луҍwaӣē, луҍwамад.

Іҍас (одиночн.) украсть, какъ ілҍас.

Ілҍас (прод.) красть, какъ луҍас.

Ірк̆æс (одиночн.) воспитать; прошедш. несоверш. ірк̆wæлліра, прошедш. соверш. 1-е л. ірк̆wæрра (2-е л. ірк̆æді), 3-е л. ірк̆wæр; прошедш. упрежд. ірк̆wæллірі, давнопрошедшее ірк̆wæріллі, прич. прошедш. ірк̆wæріл, дѣепричастія: ірк̆wæллі, ірк̆wæллāӣаллі, ірк̆wæрӣілі, ірк̆wæлларҍі, ірк̆wæллā, ірк̆wæрмад.

Рурк̆æс (прод.) воспитывать; настоящее рурк̆wæлла, прош. упрежд. рурк̆wæллі, прич. вѣроятн. рурк̆wæл, дѣепричастія: рурк̆wæлі, рурк̆wæлāӣаллі, рурк̆wæӣілі, рурк̆wæларҍі, рурк̆wæӣē, рурк̆wæмад.

Ірҍас (прод.) обманывать; настоящее ірҍwалла, прошедш. упрежд. ірҍwаллі, будущее ірҍwас, 3-е л. ірҍwар, прич. вѣр. ірҍwал, дѣепричастія: ірҍwалі, ірҍwалāӣаллі, ірҍwaӣілі, ірҍwаларҍі, ірҍwaӣē, ірҍwамад.

Ішк̆æс (прод.) царапать, какъ ірӣæс.

Умѣæс (прод.) играть, какъ ірѣæс.

Уђас (прод.) ломать, какъ луђас.

Слѣдующіе глаголы, кончащіеся на ас и æс, спрягаются правильно (§ 144): wæѣæс—схватиться, дѣепр. wæѣæлі; wæкæс—ударить, дѣепр. wæкælі; ірђас—обмануть, дѣепр. ірђалі; ішкæс—соскоблить, дѣепр. ішкælі; урђас—сломать, дѣепр. урђалі.

§ 159. Въ противуположность вышесказанному, глаголы, кончащіеся въ неокончательномъ на wіс, выбрасываютъ w въ нѣкоторыхъ формахъ своихъ. Таковые глаголы бываютъ одиночные и продолжительные, 1-го или 3-го спряженія.

Глаголы *одиночнаго* значенія.

а) *1-го спряженія:* wамѣwіс—промокнуть, прош. несов. wамѣулліра, прош. соверш. wамѣурра, (2-е л. wамѣwаді), 3-е wамѣур, прош. упрежд. wамѣуллірі, давнопрош. wамѣуріллі, прич. прош. wамѣуріл, дѣепричастія: wамѣуллі, wамѣуллāђаллі, wамѣурѣілі, wамѣулларђі, wамѣуллā, wамѣурмад.

Подобнымъ образомъ: wамqwіс—взмутиться, wаргwіс—обмотать, ерхwіс—подняться, іргwіс—завернуть, ірхwіс—изготовиться.

b) *3-го спряженія:* āқwіс—вырости, прошедш. несоверш. āқуjра, прош. сов. āқунна, (2-е л. āқwаді), 3-е āқун, прош. упрежд. āқуjрі, давнопр. āқуніллі, прич. прош. āкуніл, дѣепричастія: āқуj, āқуннāђаллі, āқунѣілі, āқуннарђі, āқуннā, āқунмад.

Подобнымъ образомъ: алкwіс—зажечь, алқwіс—вылѣзть, wађwіс—посѣять, 'валґwіс—выпросить, ѣелқwіс—написать, ілhwіс—зарѣзать, ілқwіс—написать, іркwіс—съѣсть, wалѣwіс—проснуться, алхwіс—перемерѣть, італђwіс—застегнуть, сусіталхwіс—увянуть, шілђwіс—приказать.

Глаголы одиночнаго значенія 2-го спряженія спрягаются правильно, т. е. не выбрасываютъ w, какъ то: wæкwіс—разстроить, дѣепр. прош. wæкwілі; rwіс—увидѣть, rwілі; ігwіс

—сжечь, igwilі; ip'wic—высохнуть, ip'wilі; ipķwic—облупить, ipķwilі; ipqwic—разорваться, ipqwilі; iqwic—расколоть, iqwilі; šiňarķwic—накрыться, šiňarķwilі.

Глаголы *продолжительнаго* значенія спрягаются по образцу iķwic (§ 152); разнообразіе встрѣчается лишь въ формахъ будущаго (§ 149).

Agwic—не быть (§ 71); будущее: 1-е лицо агус, 3-е агу.

Walƀwic—сѣять, walƀwac, walƀwan (a).

Ikwic—разстроивать, ікус, ікур (у).

Gwic—видѣть, gwac, gwan (a).

Igwic—жечь, ігус, ігур (у).

Ipķwic—лупить, ірķус, ірķур (у).

Ipqwic—пороться, ірqус, ірqур (у).

Iqwic—колоться, іqус, іqур (у).

§ 160. Какъ мы видѣли выше (§ 141), гласная æ, находясь въ корнѣ глагола, въ нѣкоторыхъ формахъ превращается въ а. Повидимому, тутъ оказываетъ вліяніе гласная послѣдующаго слога; если она есть а, то въ предыдущемъ слогѣ æ превращается въ а; если же она есть і, то æ не измѣняется, за исключеніемъ того случая, если между этими двумя гласными находятся двѣ согласныя. Возьмемъ для примѣра глаголъ æķіс—перейти.

Неокончательное æķіс.

Прошедшее несовершенное æķілла и пр.

Прошедшее совершенное æķіра, акаді, æķів и пр.

Прошедшее упреждающее æķіллі; *давнопрошедшее* æķівіллі.

Будущее допускаемое акас, акаві, акав и пр.

Условныя акаслі, акасліллі, акаслілла.

Зависимыя отъ условія æķіша, æķіші.

Причастія æķівіл, æķісіл.

Дѣепричастія æķілі, акарі, акараші, æķілāňаллі, æķівňілі, æķівларҥі, æķівлā, æķівмад.

Повелительное ака, акав, акајā, акав.

Отглагольное акні.

§ 161. Въ заключеніе исчисленія неправильностей, встрѣчающихся въ хюркилинскихъ спряженіяхъ, взглянемъ на образованіе 2-го лица *запретительнаго* наклоненія, т. е. *отрицательно-повелительнаго.* Можно думать, что форма эта исключительно встрѣчается для глаголовъ продолжительнаго значенія (§ 94); для глаголовъ одиночнаго значенія она, по мнѣнію хюркилинцевъ, возможна, но представляетъ что-то странное, малоупотребительное.

Запретительное образуется вообще присоединеніемъ слога ма ко 2-му лицу будущаго времени: іріс, іруд—мајруд; італhіс, італhад—мајталhад; ілзіс, ілзад—мелзад; ііс, іуд—мај'уд; ƀалкіс, ƀалкад—маƀалкад. Эти примѣры показываютъ и различныя измѣненія, которымъ подвергается начальное і, когда передъ нимъ ставится слогъ ма.

Глаголы, начинающіеся съ а или е, впереди слога ма, приставляютъ еще слогъ ад для запретительнаго. Впрочемъ, это не составляетъ необходимости.

Алкіс—взбѣгать, малкад и адмалкад.

Арціс—приподнимать, марцуд и адмарцуд.

Аj'іс—достигать, мај'уд и адмај'уд.

Елзіс—вставать, мелзад и адмелзад.

Елţіс—вынимать, мелţад и адмелţад.

Алқwіс—выростать, малқwад и адмалқwад.

Ајкæс—черпать, мајkwæд и адмајkwæд.

Ал'іс—срѣзывать, мал'ад и адмал'ад.

Елqіс—выкармливать, мелqад и адмелqад.

Алкwіс—зажигать, малкwад и адмалкwад.

Архіс—носить, мархад и адмархад.

Ајсіс—покупать, мајсуд и адмајсуд.

Ајкіс—вѣшать, мајкуд и адмајкуд.

§ 162. Разобравъ формы спряженій хюркилинскихъ глаголовъ, мы сдѣлаемъ еще нѣсколько замѣчаній касательно

свойства нѣкоторыхъ изъ нихъ измѣнять буквы по родамъ и числамъ (§ 8).

1) Если глаголъ начинается буквой а или æ въ мужескомъ родѣ единственнаго числа, т. е. не принимаетъ надставки w, то ни въ какомъ случаѣ не принимаетъ онъ и никакихъ другихъ надставокъ. Такъ напр. агwіс—не быть, hітагулі саj—онъ не есть, hіт агулі сарі—она не есть, hіт агулі сави—оно не есть, hіттї агулі сави (сарі)—они не суть; æкіс—перейти, hіт æків—онъ (она, оно) перешелъ и пр., hіттї æків—они перешли.

2) Напротивъ, глаголы, начинающіеся съ і или у, никогда не принимаютъ надставки w, но принимаютъ надставки д и в. Какъ мы уже видѣли, іс сдѣлаться (муж.), діс (жен.), віс (средн.), віс и діс (множ); уqæс—пойти (муж.), дуqæс (женск.), вуqæс (средн.), вуqæс и дуqæс (множ.).

3) Всѣ встрѣтившіеся мнѣ глаголы, начинающіеся съ w, подлежатъ измѣненіямъ буквъ. Но встрѣчаются существительныя, равно-какъ и прилагательныя (§ 36) съ производными отъ нихъ словами, начинающіяся съ w и не подлежащія таковымъ перемѣнамъ. Само собою разумѣется, что и глаголы, образовавшіеся изъ соединенія съ таковыми словами, не подлежатъ перемѣнамъ w, какъ напр. wæw'іс—вскрикнуть; wанајhіс—согрѣться, wанадіс (женск.), wанавіс (средн.), wанавіс и wанадіс (множ.).

4) Встрѣчаются глаголы, начинающіеся съ і или у и не подлежащіе никакимъ категорическимъ измѣненіямъ, какъ напр. іс—сказать (§ 150), урсіс—летать, уќіс—копать и т. п.

5) Хюркилинскій языкъ изобилуетъ глаголами, которыхъ значеніе измѣняется при помощи приставочныхъ частицъ, подобно тому какъ по-русски: *в*стать, *при*стать, *под*стать, *пред*стать, *на*стать, *за*стать, *до*стать и пр. и пр. Таковыя частицы могутъ сами по себѣ подлежать измѣненіямъ въ началѣ, въ серединѣ и въ концѣ, черезъ что и глаголу сообщаются раз-

нообразныя измѣненія какъ въ началѣ, такъ и въ серединѣ его. Разборъ таковыхъ измѣненій, между прочимъ, послужитъ дополненіемъ замѣчаній, сдѣланныхъ уже о слитіи и измѣненіи гласныхъ (§§ 3 и 4).

a) Слѣдующіе глаголы образованы надставкой a (общее значеніе *вверхъ*).

Āic—достигнуть вверхъ, изъ a и waic (д, в); āic вм. awaic (§ 4), адаіс, аваіс.

Aj'ic—достигать вверхъ, изъ a и iic (д, в); aj'ic вм. aiic (§ 3), адiic, авiic.

Ajзic—встать, изъ a и iзic (д, в); адiзic, авiзic.

Елзic—вставать, изъ a и iлзic (д, в); адiлзic, авiлзic.

Āкæc—вбить снизу вверхъ, изъ a и wæкæc (д, в); адæкæc, авæкæc.

Ajqic—выкормить, изъ a и iqic (д, в); адiqic, авiqic.

Елqic—выкармливать, изъ a и iлqic (д, в); адiлqic, авiлqic.

Алкwic—зажечь, изъ a и walкwic (д, в); адалкwic, авалкwic.

Алкwic—зажигать, изъ a и улкwic (д, в); адулкwic, авулкwic.

Ерхwic—подняться, изъ a и iрхwic (д, в); адiрхwic, авiрхwic.

Архic—подниматься, изъ a и урхic (д, в); адурхic, авурхic.

Āтic—посадить, изъ a и watic (д, в); адатiс, аватiс.

Отсюда видно, что a, находясь впереди слога wa или wæ, сливается съ нимъ въ одно долгое a; если же слѣдуютъ двѣ согласныя, то въ a короткое. I послѣ a превращается въ j; если же слѣдуютъ двѣ согласныя, то a и i сливаются въ e. У послѣ a превращается въ w, если слѣдуетъ одна согласная; если же двѣ, то она исчезаетъ.

b) Подобнымъ же образомъ составляются глаголы при помощи надставки ћa (общее значеніе *сверху внизъ*).

Ћāқic—положить, изъ ћa и waқic (д, в); ћадақic, ћавақic.

Ĥæqic—сдѣлать сверху внизъ, изъ ĥa и wæqic (д, в); ĥadæqic, ĥavæqic.

Ĥākæc—вбить, изъ ĥa и wækæc (д, в); ĥadækæc, ĥavækæc.

Ĥaj'ic—сѣсть, изъ ĥa и iic (д, в); ĥadiic, ĥaviic.

Ĥajĥic—упасть, изъ ĥa и iĥic (д, в); ĥadiĥic, ĥaviĥic.

Ĥajzic—стать, изъ ĥa и izic (д, в); ĥadizic, ĥavizic.

Ĥajqic—класть, изъ ĥa и iqic (д, в); ĥadiqic, ĥaviqic.

Ĥer'ic—садиться, изъ ĥa и ir'ic (д, в); ĥadir'ic, ĥavir'ic.

Ĥelcic—лежать, изъ ĥa и ilcic (д, в); ĥadilcic, ĥavilcic.

Ĥelqwic—написать, изъ ĥa и ilqwic (д, в); ĥadilqwic, ĥavilqwic.

Ĥawkic—спуститься, изъ ĥa и ukic (д, в); ĥadukic, ĥavukic.

Ĥalkic—спускаться, изъ ĥa и ulkic (д, в); ĥadulkic, ĥavulkic.

Примѣчаніе. Нѣкоторые изъ означенныхъ нами глаголовъ мало употребительны или вовсе не употребительны безъ надставокъ, но, тѣмъ не менѣе, существованіе ихъ въ языкѣ несомнѣнно. Такъ напр. iic есть продолжительная форма отъ одиночнаго глагола waic, но, сверхъ того, есть и глаголъ одиночный iic, имѣющій продолжительную форму ir'ic. Глаголъ этотъ встрѣчается въ видѣ: ĥaj'ic, ĥer'ic; itiic, itir'ic и пр., но въ простомъ видѣ я его не могъ отыскать. То же замѣчаніе и для дальнѣйшихъ примѣровъ.

c) Надставка ca означаетъ движеніе или дѣйствіе *горизонтальное,* ни вверхъ, ни внизъ.

Cāic—достигнуть, изъ ca и waic (д, в); cadaic, cavaic.

Cajtic—вытащить, изъ ca и itic (д, в); caditic, cavitic.

Celtic—вытаскивать, изъ ca и iltic (д, в); cadiltic, caviltic.

Cawkic—броситься, изъ ca и ukic (д, в); cadukic, cavukic.

Calkic—бросаться, изъ ca и ulkic (д, в); cadulkic, cavulkic.

d) Надставка ші означаетъ движеніе на.

Шiwatiс—оставить на верху, изъ шi и watiс (д, в); шiдатiс, шiватiс.

Шiwaiс—увидѣть, изъ шi и waiс (д, в); шiдаiс, шiваiс.

Шejзiс—встать на, изъ шi и ajзiс (а и iзiс—д, в); шēдiзiс, шēвiзiс.

Шелзiс—вставать на, изъ шi и елзiс (а и iлзiс) (д, в); шēдiлзiс, шēвiлзiс.

Шij'iс—видѣть, изъ шi и iiс (д, в); шiдiiс, шiвiiс.

Шijђiс—попасть на, изъ шi и iђiс (д, в); шiдiђiс, шiвiђiс.

Шiлђwiс—приказать, изъ шi и iлђwiс (д, в); шiдiлђwiс, шiвiлђwiс.

Шiwкiс—напасть, изъ шi и укiс (д, в); шiдукiс, шiвукiс.

Изъ этихъ примѣровъ видно, что i, находясь впереди слога wa, не измѣняется; впереди а превращается оно въ ē, если слѣдуетъ одна согласная; въ е, если слѣдуютъ двѣ; впереди i въ j; два i сливаются въ одно короткое впереди двухъ согласныхъ; у превращается въ w, предшествуя одной согласной.

Е, у означаетъ движеніе *подъ*.

Уjђiс—подпасть, изъ у и iђiс (д, в); удiђiс, увiђiс.

Уjтушiс—подложить, изъ у и iтушiс (д, в); удiтушiс, увiтушiс.

Ар вообще *удаленіе*.

Арwашiс или арашiс—уходить, изъ ар и wашiс (д, в); ардашiс, арвашiс.

Аруqæс—уйти, изъ ар и уqæс (д, в); ардуqæс, арвуqæс.

Ђiла движеніе *позадъ*.

Ђiлajђiс—стать позади, изъ ђiла и iс (д, в); ђiладiс, ђiлавiс.

Дура—*внѣ*.

Дурерхwiс—выйти, изъ дура и iрхwiс (д, в); дурадiрхwiс, дуравiрхwiс.

f) Въ слѣдующихъ глаголахъ надставки присовокупляютъ къ окончаніямъ своимъ родовыя буквы.

ĥawwaķic—выйти, изъ ĥaw (р, в) и waķic (д, в); ĥардаķic, ĥавваķic.

Ђiwyріс—научить, изъ Ђiw (р, в) и уріс (д, в); Ђірдуріс, Ђіввуріс.

Ђiwуцiс—помочь, изъ Ђiw (р, в) и уцiс (д, в); Ђірдуцiс, Ђіввуцiс.

Уwyкiс—спастись, изъ yw (р, в) и укiс (д, в); урдукiс, уввукiс.

Шiwāсiс—снять, изъ шiw (р, в) и āсiс; шірāсiс, шівāсiс.

g) Въ слѣдующихъ глаголахъ надставки измѣняютъ родовыя буквы въ серединѣ.

Уwajзiс—убраться, изъ ywa (р, в) и iзiс (д, в); урадiзiс, уваviзiс.

Уwелзiс—убираться, изъ ywa (р, в) и iлзiз (д, в); урадiлзiс, уваviлзiс.

Уwæѣiйiс—упасть, изъ ywæѣ (р, в) и iйiс (д, в); урæѣдiйiс, увæѣвiйiс.

h) Слѣдующіе глаголы служатъ примѣрами сложныхъ измѣненій.

Wæѣiйiс—начать, изъ waѣ (д, в) и iйiс (д, в); даѣдiйiс, ваѣвiйiс.

Wарсiс—перемѣниться, изъ wарс (д, в) и iс (д, в); дарсдiс, варсвiс.

ĥawcāķic—выставиться, изъ ĥaw (р, в), са и waķic (д, в); ĥарсадаķic, ĥавсавакic.

Уѣĥawкiс—войти, изъ уѣĥa (д, в) и укiс (д, в); дуѣĥадукiс, вуѣĥавукiс.

Уѣĥалкiс—входить, изъ уѣĥa (д, в) и улкiс (д, в); дуѣĥадулкiс, вуѣĥавулкiс.

Шiwāтiс—снять, изъ шiw (р, в), а и watiс (д, в); шірадатiс, шіваватiс.

Шiwалтiс—снимать, изъ шiw (р, в), а и waлтiс (д, в); шірадалтiс, шівавалтiс.

Шiwћawкic—слѣзть, изъ шiw (р, в), ћa и yкic (д, в); шірћадукic, шівћавукic.

Шiwћерхwic—спуститься, изъ шiw (р, в), ћa и ірхwic (д, в); шірћадірхwic, шівћавірхwic.

§ 163. Превращеніе глаголовъ *одиночнаго* значенія въ глаголы значенія *продолжительнаго* происходитъ весьма разнообразно, какъ то видно изъ слѣдующихъ примѣровъ, и едва ли можетъ быть подведено подъ опредѣленныя правила.

а) Неокончательное продолжительное тожественно съ одиночнымъ.

Ал'ic—отрѣзать сверху 3-е спр., ал'ic; waxic (д, в) накормить 3, waxic (д, в); гwic—увидѣть 2, гwic; ћал'ic—срѣзать 3, ћал'ic; ћарцic—налить 2, ћарцic; iwћic—бросить 2, iwћic; iгwic (д, в) сжечь 2, iгwic (д, в); ірqwic (д, в) облупить 2, ірqwic (д, в); ірћac (д, в) обмануть 2, ірћac (д, в); увшic (д, в) закалить 2, увшic (д, в); ушкic (д, в) вычистить 2, ушкic (д, в); сал'ic—вырубить 3, сал'ic; салђwic—разстегнуть 3, салђwic. Слѣдующіе глаголы, подлежащіе измѣненію родовыхъ буквъ въ одиночномъ значеніи, не подлежатъ таковому въ продолжительномъ: ірqwic (д, в) разорваться 2, ірqwic; іршic (д, в) сжать (о хлѣбѣ) 2, іршic; ітіс (д, в) поколотить 2, ітіс; ішкæс (д, в) соскоблить 2, ішкæс; іqwic (д, в) расколоть 2, іqwic.

b) Въ слѣдующихъ глаголахъ а превращается въ і: авкіс—открыть 2, івкіс; агіс—попасть 2, ігіс; аіс—послать 2, ііс; арqіс—услышать 2, ірqіс; аркіс—ободрать 2, іркіс; арціс—скроить 2, ірціс; асіс—купить 2, ісіс; ækіс—перейти 2, ікіс; варшіс—зарядить 2, віршіс. Wa и wæ замѣняются посредствомъ і: waзіс (д, в) выкупаться 2, ізіс (д, в); wакіс (д, в) смазать 2, ікіс (д. в); wækwic (д, в) разстроить 2, ікwic (д, в); wækæс (д, в) ударить 2, ікæс (д, в); wæqіс (д, в) сдѣлать 2, іqіс (д, в); waђіс (д, в) растаять 2, ігіс (д, в).

с) А и і превращаются въ у: арсіс—полетѣть 1-е, урсіс;

вімґіс (д) разрѣшиться отъ бремени 1-е, вумґіс (д); івқіс (д, в) умереть 2, увқіс (д, в); івшіс (д, в) вспугнуться 2, увшіс (д, в); ілћіс (д, в) сварить 3, улћіс (д, в); ілкіс—насытиться 3, улкіс; імѣіс—согрѣться 1, умѣіс (д, в); ірқіс (д, в) погнать 2, урқіс (д, в); вімхіс (д) сплесть 1, вумхіс. Слогъ wa подобнымъ же образомъ превращается въ у, какъ то: wавґіс (д, в) запречь 2, увґіс (д, в); wал'іс (д, в) срѣзать 3, ул'іс (д, в); wамсіс (д, в) устать 1, умсіс (д, в); wарґіс (д, в) найти 2, урґіс (д, в). При этомъ окончаніе wіс обыкновенно превращается въ іс: wамћwіс (д, в) обмокнуть 1, умћіс (д, в); wамqwіс (д, в) взмутиться 1, умqіс (д, в); валґwіс (д, в) выпросить 3, улґіс (д, в); ілhwіс (д, в) зарѣзать 3, улhіс (д, в); ір'wіс (д, в) высохнуть 2, ур'іс (д, в); валћwіс (д, в) проснуться 3, улћіс (д, в); алхwіс—перемереть 3, улхіс; італьwіс (д, в) застегнуть 3, ітульіс (д, в); ірхwіс (д, в) изготовиться 1, урхіс (д, в).

d) Слѣдующіе глаголы вводятъ л въ корень: ā̆қwіс—вырости 3, алқwіс; wаhіс (д, в) отдохнуть 3, wалhіс (д, в); wаьwіс (д, в) посѣять 3, wальwіс; wасіс (д, в) приклеить 3, wалсіс (д, в); wашіс (д, в) смѣсить 3, wалшіс (д, в); wæѣіс (д, в) раздавить 3, wælѣіс (д, в); ћæqіс—насыпать 1, ћалqіс; ізіс (д, в) показаться 1, ілзіс (д, в); ihіс (д, в) завязать 3, ілhіс (д, в); іьас (д, в) украсть 3, ільас (д, в); ітаhіс (д, в) сдѣлаться 1, італhіс (д, в); ітісіс (д, в) растянуться 3, ітілсіс (д, в); уіс (д, в) стереть 3, ул'іс (д, в); укіс (д, в) отдѣлиться 3, улкіс (д, в); іқіс (д, в) извлечь 3, ілқіс (д, в); ваціс (д) вспахать 3, валціс (w, д); ікіс (д, в) 3 (встрѣчается съ надставками), ілкіс (д, в). Wаhіс (д, в) узнать 1, имѣетъ waліс (д, в).

e) Слѣдующіе глаголы вводятъ р въ корень: ііћіс (д, в) попасть 2, ірћіс (д, в); іқіс (д, в) отдѣлить 2, ірқіс (д, в); іс (д, в) сдѣлаться іріс (д, в); ііс (д, в) 2 (встрѣчается съ надставками), ір'іс (д, в); іқіс (д, в) опротивѣть 2, ірқіс (д, в);

іціс (д, в) продать 2, ірціс (д, в); утіс (д, в) раздать 2, уртіс (д, в); уціс (д, в) схватить 2, урціс (д, в); ушіс—опустить 2, уршіс (д, в); учіс (д, в) собрать 2, урчіс (д, в); ӈіҫіс—запереть 2, ӈірқіс. Wæӈæс (д, в) схватиться 2, ірӈæс (д, в).

f) Наоборотъ, слѣдующіе глаголы выбрасываютъ р въ продолжительномъ: ірвіс (д, в) сшить 2, івіс; ірзіс (д, в) выдоить 2, ізіс; ірціс (д, в) вымыть 2, іціс; урӄіс (д, в) выкопать 2, уӄіс; урӈас (д, в) сломать 2, уӈас. Замѣчательно, что всѣ эти формы продолжительнаго не принимаютъ родовыхъ буквъ. Въ слѣдующихъ глаголахъ выпускается р, а і превращается въ у: ірґіс (д, в) съѣсть 3, уґіс (д, в); ірдіс (д, в) разорваться 2, удіс; ірӈіс (д, в) выпить 2, уӈіс (д, в); ірзіс (д, в) сжарить 2, узіс (д, в); ірӈіс (д, в) сгнить 2, уӈіс (д, в); ірқwіс (д, в) съѣсть 3, укіс (д, в); ірӄіс (д, в) уродиться 2, уӄіс (д, в); іртіс (д, в) сгуститься 2, утіс; ірціс (д, в) спастись 2, уціс; ірҕіс (д, в) изжарить 2, уҕіс (д, в); іршіс (д, в) выткать 2, ушіс (д, в); ілҽіс (д, в) прочесть 3, имѣетъ уҽіс (д, в); вілқіс (д) смолоть 3, уқіс (д, в). Большею же частію, глаголы, начинающіеся съ слога іл, превращаютъ его въ лу въ продолжительной формѣ: вілсіс (д) скрутить 3, лусіс; ілқwіс (д, в) написать 3, лукіс; ілӈас (д, в) выбрить 3, луӈас; ілтіс (д, в) ощипать 3, лутіс; ілшіс (д, в) накласть 3, лушіс. Встрѣчаются глаголы, повторяющіе р въ продолжительной формѣ, какъ-то: wаргwіс (д, в) обмотать 1, ургіс; іргwіс (д, в) завернуть 1, ургіс; ірӄæс (д, в) выучить 2, урӄæс.

g) Нѣкоторые глаголы образуютъ свои формы продолжительнаго совершенно своеобразно, какъ-то: ґіс—дать 2, луґіс; ӈіс—повести 2, іӈіс (д, в); іс—сказать, іқwіс (д, в) и т. п.

§ 164. Залогъ *понудительный* образуется постоянно черезъ присоединеніе къ глагольному корню окончанія ікіс. Глаголы такового залога, будучи одиночнаго значенія, спрягаются такъ же, какъ и глаголы простые, изъ которыхъ они составлены.

Ізіс—показаться, дѣепр. ізуллі, 1-е спр.—Ізікіс—заставить показаться, дѣепр. ізукуллі, 1-е спр.

Waic—достигнуть, дѣепр. waiлі, 2 спр.—Waikic—заставить достигнуть, дѣепр. waikілі, 2 спр.

Ћawkic—спуститься, дѣепр. ћawkyj, 3-е спр.—Ћawkikic—заставить спуститься, дѣепр. ћawkykyj 3 спр.

Продолжительныя формы залога понудительнаго образуются подобнымъ же образомъ черезъ присоединеніе къ корню продолжительнаго значенія окончанія ікіс. Спряженіе одно (§ 148).

Ілзіс—казаться, ілзулі.—Ілзікіс—заставить казаться, ілзікулі.

Ііс—достигать, іулі.—Іікіс—заставить достигать, іукулі.

Ћалкіс—спускаться, ћалкулі.—Ћалкікіс—заставить спускаться, ћалкукулі.

Различіе значенія *заставить казаться, заставлять казаться* и т. п., смѣшивается въ формахъ залога понудительнаго и можетъ быть выражено не иначе, какъ сложными оборотами.

Вілqwic (3 спр.) написать, вілqwікіс—заставить написать.

Луqіс—писать, луqікіс—заставить или заставлять писать.

Даѓ нуні каqар вілqукунна hітізі—вчера я заставилъ его написать письмо.

Ћæвал варћі ца каqаллі луqукулла hіт нуні—три дня одно письмо, чтобы онъ написалъ, заставляю *я*, т. е. уже три дня, какъ я заставляю его написать письмо.

Ћар варћі луqукулла hіт нуні—я заставилъ его писать каждый день.

Всѣ глаголы залога понудительнаго имѣютъ *страдательный* характеръ. Согласованіе окончаній съ лицами дѣйствующимъ и страдательнымъ происходитъ на основаніи совершенно тѣхъ же правилъ, которыя объяснили мы выше для глаголовъ wæqic и iqic (§§ 141, 142).

§ 165. Залогъ *возвратный* не представляетъ ничего особаго въ своихъ формахъ. Для примѣра возьмемъ глаголъ ғапwæqіс—похвалить.

Прошедшее несовершенное.

Нуні ну ғапwæqілла— (я самъ себя похвалилъ)	Нушаан нуша ғапдæqілла
ӈуні ӈу ғапwæqіллі	ӈушаан ӈуша ғапдæqілла
суніін саj ғапwæqіллі саj	чу'пі саві ғапвæqілі саві.

Ӈушаан ӈуша міскін дæqіра—вы сами себя сдѣлали бѣдными, т. е. вы сами себя раззорили.

Подобнымъ же образомъ въ глаголѣ продолжительнаго значенія ғапіqіс—хвалить.

Настоящее.

Нуні ну ғапіqулла—я самъ себя хвалю.	Нушаан нуша ғапдіqулла
ӈуні ӈу ғапіqуллі	ӈушаан ӈуша ғапдіqулла
суніін саj ғапіqулі саj	чу'ні саві ғапвіqулі саві.

Подобнымъ же образомъ согласуются окончанія съ лицами и во всѣхъ прочихъ глагольныхъ формахъ.

§ 166. Залогъ *взаимный* выражается посредствомъ цалі ца *однимъ одинъ* (§ 51).

Прошедшее несовершенное: нуша цалі ца дуцілла—мы другъ друга поймали (схватили), ӈуша цалі ца дуцілла, ӈітті цалі ца вуцілі саві.

Настоящее (продолжительнаго значенія).

Нуша цалі ца дурцулла—мы другъ друга хватаемъ, ӈуша цалі ца дурцулла, ӈітті цалі ца вурцулі саві.

§ 167. Въ заключеніе разбора глагольныхъ формъ, приведемъ нѣсколько примѣровъ, объясняющихъ различныя значенія нѣкоторыхъ наиболѣе употребительныхъ глаголовъ.

Ада усулі саj—отецъ спитъ (усіс—спать).

Ӈіреръі усулійрус ну—послѣ полудня сплю я, т. е. имѣю привычку спать (усулійрус изъ усулі и ірус—§ 100).

Дуғі æӈлі усаді ӈу—вчера ты больше спалъ.

ĥанаĥарḫi hар варĥi ĥiрерḫi усус ну—послѣ этого (отнынѣ) каждый день послѣ полудня буду спать я.

ĥу усiтаhуллiрi, ну ĥучу wақiвĥiлi—ты уже заснулъ, когда я къ тебѣ пришелъ (усiтаhуллiрi составлено изъ корня ус (усiс) и iтаhуллiрi (§ 116).

Ну усiталḫулла—я начинаю засыпать (усiс и iталḫулла § 119).

ĥу усiталḫуллi—ты начинаешь засыпать.

Ну hiшқyw усiталḫас—я здѣсь засну.

ĥу усiталḫад—ты заснешь.

ĥу усiталḫулiйруд hар дуґi—ты засыпаешь каждую ночь.

Дуґewкунмад ну усiталḫiра iштаĥiлi—отужинавъ (лишь только я отужиналъ), я засыпалъ, когда былъ малъ.

Урши wаti усiкiс—сына оставь спать (усiкiс залогъ понудительный § 164).

Дурĥwæ усiтаhiкiс, сiрi гардваqа—дитя чтобы заставить спать, колыбель покачни (усiтаhiкiс залогъ понудительный), (усiс, iтаhiс и iкiс § 164).

ĥуни сi дуђудā—что ты будешь пить?

ĥуни сi дуђулiйрудā—ты обыкновенно что пьешь?

ĥула адаан сi дуђулē hанаĥа—что отецъ твой пьетъ теперь (въ эту минуту или въ замѣнъ прежняго)?

Ну аруқæс iқулла—я намѣреваюсь уйти, букв. я уйти говоря есмь (iқwiс § 152).

ĥула ада дiчу wақiс iқулi сај—твой отецъ ко мнѣ придти говоря есть, т. е. готовится, намѣревается.

Дуґiлi шадiw арашiс аĥалтарi ĥу нуни—ночью изъ дома уходить не позволяю я тебѣ (аĥалтарi дѣепр. отриц. *для того, чтобы....* отъ walтiс).

Дуґiлi дiчу wашiс walтарi ĥу адаан—ночью ко мнѣ приходить пустишься ты отцомъ, т. е. отецъ дозволитъ тебѣ приходить ко мнѣ ночью.

Ну аруқæс wатава—я уйти пусти, т. е. пусти меня уйти.

Урчі вуціс wаші—держать лошадь приходи.

Уʒі wарħаа дічу—брата пошли ко мнѣ.

Мас вілһунна—я зарѣзалъ овцу.

Діла урчі ħавіһів—моя лошадь упала.

Ну урчіліwiwħад уwæһіһіра—я съ лошади упалъ.

Ƙалшівħад ƙарƙа увæһвіһів—съ крыши камень упалъ.

Віҕ ħаввуƙун—волкъ убѣжалъ.

Урчі дуҕвуƙун—лошадь поскакала.

Урчі ƙæрƙлі дуҕвіқwар—лошадь быстро скачетъ (обыкновенно) (дуҕвіқwіс § 152).

Урчі ħанаħа æһлі дуҕвулƙан—лошадь теперь будетъ хорошо скакать.

Ну арһæлі аруqæс wатава—я въ путь отправиться пусти, т. е. пусти меня въ дорогу.

Ну ħај'іс ута віха—мнѣ сѣсть скамью дай.

Ада шадіw арqwælі сај—отецъ изъ дома уходитъ.

Ну һішқу ħер'улла—я сюда (здѣсь) сажусь.

Дуғілі арашіс аһірус ну һішвіт—по ночамъ уходить не могу я отсюда.

Нуjшіw хwалал ліwij ħанаw ħер'іс аһвігі—чѣмъ я старшаго въ присутствіи сидѣть не хочу я.

Дігā ħал саві дішів—любви сила на мнѣ, т. е. любовь сокрушаетъ меня.

Нам вігулла уҕіс—я хочу пить, мнѣ хочется пить (говоритъ мужчина); нам вігулла дуҕіс (говор. женщ.).

Сі дігара вæqіс ірус нуні, нам вігāлі—букв. что и захочется сдѣлать могу мною, мнѣ если захочется, т. е. что бы ни было я могу сдѣлать, если захочу. Дігара 3-е лицо будущаго отъ ігіс съ присоединеніемъ ра (и)

Канів дігара нуні қаҕ вурғус—гдѣ бы ни было, я найду хлѣбъ.

Шічуw дігара уус ну—у кого бы ни было буду я жить.

Сіцад дігара арц дурғус нуні—сколько бы ни было денегъ найду я.

Шічу дігара арҳæс ну—къ кому бы то ни было, пойду я.

Діла урчі асіс вігані дічу wаӄав—мою лошадь купить желающій ко мнѣ пусть придетъ.

Ḫанӊі арц віталḫікіс вігів ḫуд—землю въ серебро превращать хочешь ты.

Ада wаӄараші ну ӄајӊiw уус—пока отецъ придетъ, я останусь дома.

Ḫу ӄајші ḫај'івларӊі дічуw аḫууд—ты послѣ брака у меня не останешься.

Ḫу нушачу wаӄівлā, ḫузівад wајна міʒ аḫарҳіра—ты къ намъ съ тѣхъ поръ какъ пришелъ, отъ тебя дурного слова не слыхалъ.

Ну аваан wæqівлā, ḫуjшiw духул адам'ілі шēḫаіра—я матерью съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался (съ тѣхъ поръ какъ родился), чѣмъ ты умнѣе человѣка не видывалъ.

Ну аршіліӊі wашуḫē цалла варḫі ʒав аḫдæqів—я на жатву съ тѣхъ поръ какъ хожу, ни одинъ день дождь не шелъ.

Ḫіт івӄарі манʒіл ваілēḫін—чтобы ему умереть, время еще не пришло.

Нура міскін ілijḫаслі, ḫу сіоан аḫішē—если бы и я обѣднѣлъ, то ты какъ бы не обѣднѣлъ, т. е. то ты развѣ бы не обѣднѣлъ? (ілijḫаслі изъ ілі и еслі).

Дуїі ӄараул ібіл, ев ішдуғіра—вчера караульнымъ бывшій пусть и въ эту ночь будетъ.

Ḫуд мударріс ібіл ілі ліw намра—тебѣ учитель бывшій бывъ находится и мнѣ, т. е. твой бывшій учитель теперь учителемъ у меня.

Адам'улі віс, адам'улі вуул мусāḫін ḫіш—люди быть, люди жилое мѣсто не есть это, т. е. это не такое мѣсто, чтобы жить здѣсь людямъ.

Ḫу ḫwаḫіл дурḫwæлі уḫawшірі, ну акіj уḫawшіра—ты

маленькимъ мальчикомъ былъ поваленъ, я большимъ былъ поваленъ.

Ӏітіс дічу wашіс вігуқу—ему ко мнѣ приходить нравится.

Ӄула урчі ліввелла, Ӏішра аса—если даже у тебя есть своя лошадь, и эту купи.

Діла Ъурра тавтар ліввелла, Ӏіш Ӄуд аӄлуӳас—у меня если даже еще книга есть, этой тебѣ не отдамъ.

Ну іштаӄілі, діла қур'ада ліwіллі—я когда былъ маленькимъ, онъ былъ моимъ учителемъ.

Діла урчі ҭwæӄлізів дæкі лівіллі—у моей лошади на ногѣ была рана.

Ну Ӏіш ші вæqівлӑ ліwілла—я живу со времени существованія этого аула.

Ӄу ліwілла чæртлі іҕіллі—ты весь грязью замарался.

Лівілла дувура дуӄæлі вуцілі саві—вся гора покрыта снѣгомъ.

§ 168. Прилоги (postpositions) которые большею частію могутъ быть принимаемы и за нарѣчія, подлежатъ тѣмъ измѣненіямъ, которыя мы объяснили для формъ мѣстныхъ падежей существительныхъ (§ 27). Эти мѣстные падежи собственно тѣмъ только и отличаются отъ соединеній существительныхъ съ прилогами, что приставка въ первомъ случаѣ не можетъ быть отдѣлена отъ существительнаго и сама по себѣ не имѣетъ никакого значенія (какъ то: зі, чу и Ӏі), между тѣмъ какъ прилогъ самъ по себѣ имѣетъ значеніе. Само собою разумѣется, что, кромѣ существительныхъ, прилоги могутъ соединяться и съ прилагательными, мѣстоименіями и причастіями. Мы приведемъ здѣсь примѣры однихъ лишь наиболѣе употребительныхъ прилоговъ или, вѣрнѣе сказать, тѣхъ, которые намъ наичаще встрѣчались. Очевидно, что нѣкоторые изъ нихъ суть имена существительныя, которыя только по употребленію своему принимаютъ характеръ прилоговъ.

§ 169. *Сближеніе* ḥіла—позадь.

Покой ḥілаw (р, в).

Удаленіе ḥілawсад, ḥіларсад, ḥілавсад.

Удаленіе ḥілаввіт.

Удаленіе снизу ḥілawад, ḥіларад, ḥілавад.

Удаленіе внизъ ḥілawћад, ḥіларћад, ḥілавћад.

Кā ḥіла аріqwæн—позадь дома ушелъ онъ (кā родительный падежъ отъ калі—домъ).

Кā ḥілаw адам'ілі тіw—позади дома человѣкъ находится.

Кā ḥілawсад waқів—изъ за дома по направленію ко мнѣ пришелъ онъ.

Ліш кā ḥілаввіт аріqwæн—онъ ушелъ изъ-за этого дома (въ другую сторону).

Кā ḥілawад шалḥіwкун—изъ-за дома прошелъ онъ (вверхъ).

Кā ḥілawћад waқів—изъ-за дома пришелъ онъ (сверху).

§ 170. *Сближеніе* ḥала—впередъ.

Покой ḥалаw (р, в).

Удаленіе ḥалawсад, ḥаларсад, ḥалавсад.

Удаленіе ḥалаввіт.

Удаленіе снизу ḥалawад, ḥаларад, ḥалавад.

Удаленіе внизъ ḥалawћад, ḥаларћад, ḥалавћад.

Шē ḥала мас дақів—овцы пришли передъ аулъ (шē родительный падежъ отъ ші—аулъ).

Шē ḥалаw ћула узі ліw—впереди аула находится твой братъ.

Шē ḥаларсад шілізі лірqwælі сарі ћурвуні—спереди аула въ аулъ идутъ войска.

Шē ḥалаввіт дувура шівіулі саві—впереди аула гора видна.

Шē ḥалавад ḥуні віqулі саві—передъ ауломъ устраивается дорога (снизу вверхъ).

Шē ḥалавћад хwалал ћарқ ћавукун—передъ ауломъ большая рѣка протекла (послѣ дождя, сверху внизъ).

§ 171. *Сближеніе* уӈна, дуӈна, вуӈна—внутрь.
Покой уӈнаw, дуӈнар, вуӈнав.
Удаленіе уӈнawсад, дуӈнарсад, вуӈнавсад.
Удаленіе уӈнаввіт, дуӈнаввіт, вуӈнаввіт.
Удаленіе снизу уӈнawад, дуӈнарад, вуӈнавад.
Удаленіе внизъ уӈнawӈад, дуӈнарӈад, вуӈнавӈад.

Ӄалā уӈна чалла аӆерхур—во внутрь башни никто не вошелъ (ӄалā род. над. отъ ӄала).

Ӄалā уӈнаw чаллāгу—внутри башни никого нѣтъ.

Ӄалā вуӈнавсад діші тупанг iwhiв—извнутри башни по мнѣ изъ ружья выстрѣлили.

Ӄалā вуӈнаввіт ʄаniwар арсур—извнутри башни птица полетѣла.

Ӄалā дуӈнарад гаw дура діӈів—извнутри башни дымъ вышелъ (вверхъ).

Ӄалā уӈнawӈад адам'ілі дурawкун—извнутри башни человѣкъ вышелъ (внизъ).

§ 172. *Сближеніе* дура—внѣ.
Покой дураw (р, в).
Удаленіе дурawсад, дурарсад, дуравсад.
Удаленіе дураввіт.
Удаленіе снизу дурawад, дурарад, дуравад.
Удаленіе внизъ дурawӈад, дурарӈад, дуравӈад.

Шē дура hawкін—убѣги изъ аула.

Шē дураw уін—внѣ аула останься.

Шінqā дуравсад нушачувæӆ тупанг iwhiв—извнутри мельницы по направленію къ намъ выстрѣлили изъ ружья.

Шінqā дураввіт шінqā вуӈнала шіваіра—извнѣ мельницы внутренность мельницы видна.

Шінqā дуравад ʄā шала хів—изъ мельницы вверхъ свѣтъ свѣтитъ (мельницы водяныя и устраиваются на рѣчкахъ вглуби ущелій).

Чæтілла вуравҥад ҕā шала қів—изъ палатки внѣ огня свѣтъ есть (сверху).

§ 173. *Сближеніе* ші—на и надъ.

Покой шіw (р, в).

Удаленіе шіwсад, шірсад, шівсад

Удаленіе шіввіт.

Удаленіе снизу шіwад, шірад, шівад, также шідіwад, шідірад, шідівад.

Удаленіе внизъ шіwҥад, шірҥад, шівҥад.

Въ соединеніи съ творительнымъ падежемъ ші имѣетъ значеніе *на,* въ соединеніи съ родительнымъ *надъ:* waҕаліші—на лѣсѣ, waҕāші—надъ лѣсомъ.

Дувуллі ші варҥі авуқун—на гору солнце взошло (т. е. показалось на самой горѣ).

Ҥіш дувулла ші ну аҥіqwæнна—надъ этой горой я не ходилъ, т. е. выше этой горы я не поднимался.

Дувуллі шір маза қір—на горѣ овцы находятся.

Дувулла шів діріw шівіулла—надъ горою облако вижу я.

Ґувілі шіwсад дічу waші—черезъ мостъ приди ко мнѣ.

Ґувілішіввіт уркура арвіqwæн—черезъ мостъ арба прошла.

Ҥіш дірқалі шівад wawa авірдіра—съ этого поля сорвалъ я цвѣтокъ.

Шінқā шідівад ҕаніwар арсур—надъ мельницей вверхъ вылетѣла птица.

Ґувēшіввіт ҥарқ æкіра—выше моста черезъ рѣку перешелъ я.

Дувуллі шівҥад xwі ғæм віқулі саві—съ горы собака лаетъ.

Кā шівҥад ғаj'ā ҭама іргулла—съ верху дома разговора голосъ слышу я, т. е. слышу, что надъ домомъ разговариваютъ.

§ 174. *Сближеніе* у или уді—подъ.

Покой уw, ур, ув или удіw, удір, удів.

Удаленіе ywсад, урсад, увсад или удіwсад, удірсад, удівсад.

Удаленіе уввіт или удіввіт.

Удаленіе снизу ywад, урад, увад или удіwад, удірад, удівад.

Удаленіе внизъ ywҥад, урҥад, увҥад или удіwҥад, удірҥад, удівҥад.

Въ соединеніи съ творительнымъ падежомъ у обозначаетъ непосредственное нахожденіе одного предмета подъ другимъ; въ соединеніи съ родительнымъ обозначаетъ, что одинъ предметъ находится ниже другого.

Јурҷај у ҳавіҳа—подъ одѣяло положи.

Нуні ҟарҟа лајвақіра ґувē у—я бросилъ камень подъ мостъ.

Јурҷај yw усулі сај—подъ одѣяломъ спитъ онъ.

Дувулла yw чаллāгу—подъ горою никого нѣтъ.

Галгалі увсад дічу xwі вақів—изъ подъ дерева ко мнѣ собака пришла.

Шурмēла увсад ҳуні лів—изъ подъ скалъ дорога есть.

Урqwā ув ҟарҟа лів—подъ доской камень лежитъ.

Галгалі уввіт ҕwарі ҳавуқун—изъ подъ дерева заяцъ убѣжалъ.

Waҕā уввіт ҟај'оанті ҕајҳаділі сарі—внизу отъ лѣса скотина пасется.

Галгалі увад ҕінц āсіра—подъ деревомъ яблоко взялъ.

Ҟарҟā увад ҒіҒала дуравуқун—изъ подъ камня змѣя вышла.

Шурма увҳад ҟарҟа гwірвуқун—изъ подъ скалъ камень покатился.

Шулла увҳад урунҕ қів—изъ подъ скалы ключъ бьетъ.

§ 175. *Сближеніе* ҟана—внутри.

Покой ҟанаw (р, в).

Удаленіе ҟанawсад, ҟанарсад, ҟанавсад.

Удаленіе ӈанаввіт.

Удаленіе снизу ӈанawад, ӈанарад, ӈанавад.

Удаленіе внизъ ӈанawӈад, ӈанарӈад, ӈанавӈад.

Ӈіт арqwӕлі сај ӄај ӈана—онъ идетъ во-внутрь дома.

Ӈіш ӄај ӈанaw ліw—онъ внутри дома.

Ӈіт ӊуні ӈанawсад waӄів—онъ по этой дорогѣ пришелъ.

Ӈіт ӊуні ӈанаввіт аріqwӕн—онъ по этой дорогѣ пошелъ.

Ӈуні ӈанawад аріqwӕн—онъ по дорогѣ вверхъ пошелъ.

Ӈуні ӈанawӈад аріqwӕн—онъ по дорогѣ внизъ пошелъ.

§ 176. *Сближеніе* урґа—между.

Покой урґaw (р, в).

Удаленіе урґawсад, урґарсад, урґавсад.

Удаленіе урґаввіт.

Удаленіе снизу урґawад, урґарад, урґавад.

Удаленіе внизъ урґawӈад, урґарӈад, урґавӈад.

Нушіла урґа ӆу мӕqӕд—посреди насъ ты не приходи.

Нушіла урґaw wајна адам'ілёгу—между нами нѣтъ дурного человѣка.

Ґалгувёла урґавсад віӻ ваӄів—изсреди деревьевъ волкъ пришелъ.

Ґалгувёла урґаввіт віӻ арвіqwӕн — промежъ деревьевъ волкъ ушелъ.

Ӆушіла урґawад веӼла ӕӆна сај ӈіш—изсреди васъ самый лучшій есть этотъ.

Ӄwелла шулла урґавӈад ӊуні ӄів—посреди двухъ скалъ дорога есть.

§ 177. *Сближеніе* цугдајні—въ середину.

Покой цугдајніw (р, в).

Удаленіе цугдајніwсад, цугдајнірсад, цугдајнівсад.

Удаленіе цугдајніввіт.

Удаленіе снизу цугдајніwад, цугдајнірад, цугдајнівад.

Удаленіе внизъ цугдајніwӈад, цугдајнірӈад, цугдајнівӈад.

Waƀā цугдајні діӈана вів ƀwарі—въ середину лѣса скрылся заяцъ.

Нушіла ƙалі шē цугдајнів саві—нашъ домъ находится въ серединѣ аула.

Waƀā цугдајніwсад адам'ілі wæw іқулі сај—изсреди лѣса человѣкъ кричитъ.

Waƀā цугдајніввіт ƀуні вæqіра нуні—черезъ середину лѣса я устроилъ дорогу.

Шē цугдајнівад тупанг іwӈів—изсреди аула выстрѣлили изъ ружья (аулъ расположенъ внизу).

Шурмēла цугдајнівӈад ƙарƙа увæӈівіӈів—изсреди скалъ камень выкатился.

§ 178. *Сближеніе* дувлі—на край.

Покой дувліw (р, в).

Удаленіе дувліwсад, дувлірсад, дувлівсад.

Удаленіе дувліввіт.

Удаленіе снизу дувліwад, дувлірад, дувлівад.

Удаленіе внизъ дувліwӈад, дувлірӈад, дувлівӈад.

Ӈарқла дувлі ƀавæƙæра діла урчі—я выгналъ свою лошадь на берегъ рѣки.

Ӈарқла дувлів урчі тів—на берегу рѣки лошадь находится.

Ӈарқла дувлірсад сатхіра ғум—съ берега рѣки принесъ я песокъ.

Шē дувліввіт діла урчі шівіулі саві—съ конца аула моя лошадь видна.

Шурајла дувлівад гаw дурадіӈів—съ берега озера дымъ поднялся.

Нушіла шē дувлівӈад сагал ƀуні қів—нашего аула черезъ конецъ находится новая дорога, т. е. черезъ конецъ нашего аула проходитъ новая дорога.

§ 179. *Сближеніе* шајӀі—въ сторону.

Покой шајӀiw (р, в).

Удаленіе шајӀiwсад, шајӀірсад, шајӀівса̀д.

Удаленіе шајӀіввіт.

Удаленіе снизу шајӀiwад, шајӀірад, шајӀівад.

Удаленіе внизъ шајӀiwӈад, шајӀірӈад, шајӀівӈад.

Шалі значитъ собств. *бокъ*, твор. шај, род. ша̄, мн. шуллі.

Дувулла шајӀі маза ардіqwæн—къ сторонѣ горы бараны ушли.

Wаƀа̄ шајӀів хwалал ӈурава лів—къ сторонѣ лѣса большой отрядъ находится.

Ҷівла̄ шајӀівсад дірiw ӀаввацІів—со стороны юга облако показалось.

Мазала шајӀіввіт хwілі ʒæм ів—со стороны барановъ собака залаяла.

Галгувёла шајӀівад віƀ вацІів—со стороны деревьевъ волкъ пришелъ.

Дувулла шајӀівӈад дwæӀ Ӏавуӄуј саві—со стороны горы вѣтеръ дуетъ.

§ 180. *Сближеніе* шулӀі—около.

Покой шулӀiw (р, в).

Удаленіе шулӀiwсад, шулӀірсад, шулӀівсад.

Удаленіе шулӀіввіт.

Удаленіе снизу шулӀiwад, шулӀірад, шулӀівад.

Удаленіе внизъ шулӀiwӈад, шулӀірӈад, шулӀівӈад.

Шē шулӀі ліwqæс ну—къ окрестностямъ аула приду я.

Ка̄ шулӀiw уін ӈу—около дома останься ты.

Wаƀа̄ шулӀівсад хwі ʒæм вікӏулі саві—отъ окрестностей лѣса собака лаетъ.

Галга̄ шулӀіввіт ƀwарі Ӏаввукун—около дерева заяцъ убѣжалъ.

Ка̄ шулӀiwад канелла арабqæс ну—отъ дома я никуда не уйду.

Дувулла шулӏівӀад ӀарӄӀ Ӏавукӏун—около горы потокъ сдѣлался.

§ 181. *Безъ* (падежъ лишенія) выражается обыкновенно помощію дѣепричастія агулі (§ 71) *не будучи.*

ӀітіІн нам ӀӀів қаӷагулі зі—онъ мнѣ далъ безъ хлѣба (хлѣбъ не будучи) соль.

ӀітіІн нам ӀӀів зёгулі қаӷ—онъ мнѣ далъ безъ соли хлѣбъ (зёгулі вм. зі агулі).

АнӄёгулІ—безъ пшеницы, ӀӀулёгулі—безъ глаза, адам'ілёгулі—безъ человѣка, урӀӀwāгулі—безъ моря и т. п.

§ 182. *Вмѣстѣ* переводится черезъ wарх, дарх, варх.

Дічу wарх wашІ—вмѣстѣ со мною ступай.

Узі аріqwæн ӀамӀалічу wарх—братъ пошелъ вмѣстѣ съ осломъ.

Рузі ардіqwæн узілічу дарх—сестра пошла вмѣстѣ съ братомъ.

Адам'улі арвіqwæн урчачу варх—люди пошли вмѣстѣ съ лошадьми.

Урчі ардіqwæн адам'улачу дарх—лошади пошли вмѣстѣ съ людьми.

Вмѣсто выражается черезъ қадін.

Нам қадін ваqа ӀІш—вмѣсто меня сдѣлай это.

§ 183. Самое употребительное окончаніе для **нарѣчій** *качественныхъ* есть лі, которое, какъ мы знаемъ (§ 13), составляетъ и самое простѣйшее окончаніе для творительнаго падежа.

Такимъ образомъ: корень ар—аралі—здорово, аӄ—аӄлі—высоко, аqу—аqулі—праздно, аwі—аwілі—криво, гуш—гушлі—голодно, дурӄа—дурӄалі—дорого, дурӀа—дурӀалі—дешево и т. д. Нѣкоторыя замѣчанія, сдѣланныя нами въ отношеніи къ образованію творительнаго падежа (§ 14), имѣютъ и здѣсь мѣсто, какъ то: авзур—авзуллі—цѣло, азқін—азқіj—лѣниво, ӀінтІін—ӀінтІіj—красно, уӀар—уӀаллі—морозно, уӷар—уӷаллі—жарко, ӷудар—ӷудаллі—черно и т. п.

§ 184. Слѣдующіе примѣры показываютъ, какъ выражаются степени сравненія въ нарѣчіяхъ:

Нуні ункӏлі луқ̧ас—я хорошо пишу.

Нуні ункӏлі луқ̧ас hітіініоан аӈіj—я лучше его пишу.

hітііін лівлііналлајшів ункӏлі луқ̧а—онъ лучше всѣхъ пишетъ.

hітііінна ункӏлі луқ̧а нуніоан—онъ также хорошо пишетъ, какъ я, букв. и имъ хорошо пишется, какъ мною (hітііінна вм. hітііін ра).

hітііін нуніоан ункӏлеӈлуқ̧а—онъ не такъ хорошо пишетъ, какъ я (ункӏлеӈлуқ̧а—ункӏлі аӈлуқ̧а).

hітііін ʃаqлі ункӏлі луқ̧а—онъ очень хорошо пишетъ.

Нуні дакал, ʃаqлі (æӈлі) дакал луқ̧ас—я много, очень много пишу.

Нуні қенқ̧ луқ̧ас—я мало пишу.

Нуні қенқ̧ луқ̧ас ӈуніоан аӈіj—я менѣе тебя пишу.

Нуні ʃаqлі қенқ̧ луқ̧ас—я очень мало пишу.

§ 185. *Отрицаніе* и *подтвержденіе* выражаются всего чаще посредствомъ повторенія глагола вопроса въ отрицательной или положительной формѣ.

ӈуні шіwaадіw hіт?—видѣлъ-ли ты его? Шēӈаіра (шеӈwaіра)—не видѣлъ (нѣтъ); шіwaіра—видѣлъ (да).

ӈузір арц ліру?—есть-ли у тебя деньги? Агу—нѣтъ; лір—есть.

hіт араліw?—здоровъ-ли онъ? Аӈіін—не есть (нѣтъ); аралі саj—здоровъ есть (да).

§ 186. Слѣдующія нарѣчія происходятъ отъ мѣстоименій (§§ 48, 49): сіоан—какъ? Сіоан віқуллē ӈуні hіш—какъ ты это дѣлаешь?

Сіс—для чего? Сіс віқуллē ӈуні hіш—для чего ты это дѣлаешь?

Сен—отчего? Сен hіш міскін івā?—отчего онъ обѣднѣлъ?

Ḥiш'оај—такъ; указываетъ на то, что находится ближе къ говорящему, чѣмъ къ тому, которому говорится.

Ḥiл'оај—такъ; ближе къ тому, которому говорится.

Ḥiт'оај—такъ; въ безразличномъ къ обоимъ положеніи.

Ḥiқ'оај—такъ; выше говорящаго.

Ḥiх'оај—такъ; ниже говорящаго.

§ 187. *Нарѣчія времени.* Ḥанаӷа или наӷа—теперь; Ḥанаӷарӷі—отнынѣ, съ этихъ поръ; Ḥанаӷа ваараші (отъ глагола waic § 133) до-сихъ поръ; мурт—когда? Мурталла—всегда и часто.

Мурталла Ḥішқу wашар—онъ часто сюда пріѣзжаетъ.

Ḥачам—разъ; Ḥачам шiwаіра—разъ я видѣлъ.

Ḥачамалла—никогда; ну Ḥішқу Ḥачамалла аӷа ӡіра—я сюда ни разу не приходилъ.

Ḥалаw—прежде; Ḥалаw Ḥалаw—сначала; қwі'наjс—потомъ; цацаӷілі—иногда; імʃулі—по большей части; камлі—рѣдко.

Ḥіш Ḥішқуw камлійрар—онъ здѣсь рѣдко бываетъ.

Іш варӷі—сегодня; іш варӷі ваараші—до сегодняшняго дня; іш варӷілішів садāла—начиная отъ сегодняшняго дня.

Іш варӷі ваараші дічу wашів Ḥіт—до сегодняшняго дня онъ приходилъ ко мнѣ.

Іш варӷілішіw садāла Ḥіт wашар дічу—начиная съ сегодняшняго дня, онъ будетъ приходить ко мнѣ.

Даӷ—вчера, даӷ ваараші—до вчерашняго дня, даӷлішів садāла—начиная отъ вчерашняго дня; арӷілі—третьяго дня.

ʄаʃал—завтра, ʄаʃалāӷі цараӷіл—послѣ завтра, Ḥівліс—на третій день впередъ, Ḥурра Ḥівліс—на четвертый день, ʄаʃалал—утромъ, Ḥірілі—днемъ, варӷек—вечеромъ, дуӷілі—ночью, урі'—въ прошломъ году.

§ 188. *Нарѣчія мѣста.* Ḥішқу—сюда; Ḥішқуw (р, в) здѣсь; Ḥішқуwсад (Ḥішқурсад, Ḥішқувсад) или Ḥішсад—отсюда (движеніе къ говорящему); Ḥішқуввіт или Ḥішвіт—отсюда (дви-

женіе, удаляющееся отъ говорящаго); hішқуwад (hішқурад, hішқувад) или hішад—отсюда (движеніе вверхъ); hішқуwhад (hішқурhад, hішқувhад) или hішhад—отсюда (движеніе внизъ).

Hітқу—туда; hітқуw (р, в) тамъ; hітсад, hітвіт, hітад, hітhад; подобно предыдущему, употребительны и полныя формы. (То же замѣчаніе служитъ и далѣе). Указывается на мѣсто, находящееся въ сторонѣ отъ говорящаго и отъ того, которому говорится: не ближе ни къ тому, ни къ другому.

Hілқу—тамъ, hілқуw (р, в), hілсад, hілвіт, hілад, hілhад. Указывается на мѣсто, находящееся ближе къ тому, которому говорится, чѣмъ къ тому, который говоритъ.

Hіқу—тамъ, hіқуw (р, в), hіқсад, hіқвіт, hіқад, hіқhад. Указывается говорящимъ вверхъ.

Hіхқу—тамъ, hіхқуw (р, в), hіхсад, hіхвіт, hіхад, hіхhад. Указывается говорящимъ внизъ.

Изъ всѣхъ этихъ нарѣчій образуются, сверхъ того, сложныя формы, какъ то: hішіhанаw—здѣсь внутри, hішішіw—здѣсь на верху, hішіуw—здѣсь внизу, hішіhіw—здѣсь около, hішізіw—здѣсь въ.... и т. д. Дальнѣйшее производство формъ согласно вышеприведеннымъ примѣрамъ.

Каніw, канір, канів—гдѣ?

Ада каніwā—гдѣ отецъ? Ā характеристика вопроса (§ 68).

Ава канірā—гдѣ мать? Ԛwæл канівā—гдѣ корова? Адні канівā—гдѣ отцы? Авні канівā—гдѣ матери? Ԛwælі канірā—гдѣ коровы?

Кані—куда? Кані уqædē hу—куда пошелъ ты?

Кані дуqædē hу—куда пошла ты?

Кудвіт—черезъ какое мѣсто? Кудад—откуда (снизу)? Кутhад—откуда (внизъ)? Кутсад—откуда (на ровномъ мѣстѣ)?

Каніwалла—гдѣ бы то ни было,—съ отрицательнымъ глаголомъ *нигдѣ*.

Каніралла арц агу—нигдѣ нѣтъ денегъ.

Другія нарѣчія мѣста, вмѣстѣ съ тѣмъ, могутъ быть

принимаемы и за *прилоги* (§ 169 и далѣе), какъ то: ḥалаw —впереди, ḫілаw—назади, шулḫіw—вблизи, шіdіw—на верху, удіw—внизу, урґаw—между, уӣнаw—въ серединѣ, дураw—внѣ и пр.

§ 189. Аӣij—чѣмъ. Нуні æӣлі валас ӣуні'оан аӣij—я лучше тебя знаю.

Āӣi—кромѣ. ӣwāӣi адам'і ıēгу ḥішқ̧w—кромѣ тебя здѣсь человѣка нѣтъ.

Варā—лишь только, едва-едва.

Варā ḥавва̧ілі саві ан̧і—едва лишь восходитъ пшеница.

Вараоан æӣал сај—онъ едва-едва хорошъ.

Веḫла—самый, наи.... Веḫла хwалал івқ̧ів—весьма знатный человѣкъ умеръ.

Ваӄал (д) много. Ваӄал адам'улі ӣæжлервіqwæн—много людей пошли на богомолье.

Ді ̧аллі—особо. Нушазіwад діқ̧аллі сај ḥіт—онъ отъ насъ особо живетъ.

ḥарі—вотъ. ḥарі шіваіӄа—вотъ, покажи.

ḥарігwа, ӣула ӄалі, ḥішқ̧у wаші—пожалуста, твой домъ (твоя милость!), сюда приди.

ӣæвра—сколько, какъ! ӣæвра æӣна ліw ḥіш нам—какъ онъ хорошъ для меня!

ӣæвілла—сколько! ӣæвілла æӣдіш вæqів ḥішіін нам—сколько добра сдѣлалъ онъ мнѣ!

ḫаді—развѣ? ӣу ліwріw ḫаді ḥітқ̧уw—развѣ ты былъ тамъ?

Чу'на—сколько разъ? Чу'на ліwрē ḥітқ̧уw—сколько разъ ты былъ тамъ?

Цаḫі—еще. Цаḫі wақ̧ав ḥішқ̧у—пусть еще придетъ сюда.

§ 190. Въ значеніи нарѣчій употребляются иногда слѣдующія формы на ар, производныя отъ существительныхъ.

Вуқ̧а—часть, мн. вуқ̧ні; вуқ̧нівуқ̧нар—по частямъ.

ӄімік—кусочекъ, мн. ӄімкрі; ӄімкрікімкрар—кусочками.

Ḫwamі—дыра, мн. ḫwampі; ḫwampіḫwampap—дыровато.

§ 191. Изъ числа **союзовъ** замѣтимъ тѣ, которые наичаще встрѣчаются.

Ра, союзъ соединительный, приставляется къ каждому изъ соединяемыхъ словъ.

Рузіра, узіра, адара, авара ḳуші арвіqwæн—сестра, братъ, отецъ и мать пошли на пашню.

Велла союзъ раздѣлительный *или*.

Узівелла рузівелла арqæн hітқу—или братъ или сестра пойдутъ туда.

Qаḫввелла ді'велла віха—дай или хлѣба или мяса. Можно сказать также: ja qаḫ ja ді'віха.

Алла—хоть. Qаḫалла віха—хоть хлѣба дай.

Ḫwалла (ḫу алла) уqæн hітқу—хоть ты ступай туда. Самое частое значеніе гwа есть *хотя*.

Ḫіт dawлашіw cajгwa, qipqip caj—хотя онъ богатъ, но скупъ.

Ḫіт dawлашіw caj, аммā qipqip caj—онъ богатъ, но скупъ.

Гwа, сверхъ того, встрѣчается въ значеніи *пусть* и многихъ другихъ, какъ то можно видѣть изъ примѣровъ §§ 65, 93.

Ḫ̌ē имѣетъ значеніе: *не смотря на то*.

Ну ḫула hалаw cajḳ̌ē шēḫіулла—я не смотря на то, что передъ тобою, не видишь, т. е. ты меня не видишь, хотя я и передъ тобою.

Ну æḫна cajḳ̌ē ḫуд аḫігулла—не смотря на то, что я хорошъ, тебѣ не нравлюсь.

Ḫу hішқуw ліwḳ̌ē нунеḫваhурра (нуні аḫваhурра)—хотя ты и здѣсь находишься, но я не зналъ этого.

Ḫу шілізі waқівḳ̌ē, дічу аḫwaқаді—хотя ты и пришелъ въ аулъ, но ко мнѣ не зашелъ.

Хwілі ḫwарі шіваівḳ̌ē вуціс аḫвів—собака, не смотря на то, что увидѣла зайца, не могла поймать его.

Ĥівіĥ hараĸлі савĸē, вæĸæра—не смотря на то, что мишень была далеко, я попалъ.

Ну можетъ быть всего чаще переведено черезъ *такъ-какъ*.

Wajна сајну, hītічу hалмаʒ мајруд—такъ-какъ онъ дуренъ, то ты не дружись съ нимъ.

Ну ĸæвшлі сајріну, ĥæнкілēĥіqіра—такъ-какъ я былъ боленъ, то и не работалъ.

Слѣдующіе примѣры объясняютъ значеніе ʒун.

Нунiʒун æĸіра ĥарʒ, ĥуні сіоан (сен) æĸішēра—я-то перешелъ рѣку, ты-то какъ перейдешь?

Ђwарiʒун шіваіра, вуціс еслі—зайца-то я видѣлъ, поймать могу-ли?

Для взаимнаго соединенія періодовъ въ рѣчи употребляются: ђур—потомъ, hītіларђі—послѣ того и пр.

§ 192. Изъ числа **междуметій** укажемъ на слѣдующія:

Зовъ: ej адам'ілі!—эй человѣкъ! Ej ĥунул адам'ілі!—эй женщина!

Удивленіе: hehej; *отвращеніе:* аjі или jī; waj waj *прискорбіе;* hyhy *ободреніе.*

Въ видѣ повѣрки и поясненія сдѣланнаго грамматическаго очерка, предлагаю образцы современнаго состоянія хюркилинскаго языка.

Пословицы.

I. ɦалаклі дашуті шін урɦназі аɦɦадаіллійқwар.

Быстро ходящія вода въ моря не дошла говорятъ, т. е. сказываютъ, что быстро идущая вода до морей не доходитъ.

Дашуті множ. число причастія вѣроятнаго дашул (§ 109) отъ глагола продолжительнаго wашіс (д, в) ходить; здѣсь множ. число, потому что шін предполагается всегда множеств. числа (§ 9); урɦназі форма мѣстнаго падежа множ. числа отъ урɦу—море (§ 28); аɦɦадаіллійқwар составлено изъ отрицанія аɦ, ɦадаіллі прош. упрежд. отъ ɦаіс (ɦадаіс, ɦаваіс) (§ 162) и іқwар 3-е лицо буд. отъ глаг. іқwіс—*говорятъ* (§§ 100 и 152): аɦ ɦадаіллі іқwар (§ 3).

II. „Awілі wақāлірі, wақішігwa ділa сув“, діқ-
«Криво если бы пришелъ, пришелъ бы мой мужъ», го-
wані сарі хавалла ɦунул.
ворящая есть повѣсти женщина, т. е. «если бы мужъ мой пошелъ по кривой (но безопасной) дорогѣ, то пришелъ-бы», сказала нѣкоторая женщина. Въ горахъ удобныя дороги не могутъ быть иначе проведены, какъ извилинами.

Wақāлірі условное предполагаемое отъ wақіс (2 спр. § 133); wақіші зависимое отъ условія прошедшее; прибавка iwa (§ 191) можетъ быть и опущена, но здѣсь усиляетъ значеніе: *если бы пришелъ, то пришелъ-бы;* діқwані прич. наст.

женск. рода отъ іӏwіс—говорить (§ 152); хавалла род. пад. отъ хавар—разсказъ, повѣсть; хавалла ӄунул—женщина, о которой разсказываютъ, нѣкоторая женщина.

III. Чархлічу ӄawa кіцлі вірар ӄæкајшів.

Къ тѣлу рубашка близко бываетъ чѣмъ шуба, т. е. рубашка къ тѣлу ближе, чѣмъ шуба.

Чархлічу пад. мѣстн. отъ чарх (§ 29); вірар будущ. отъ іріс (§ 100); ӄæкајшів пад. уступ. отъ ӄæка (§ 23).

IV. Вітӏāкӏівіл ʕудінга ʕалēӄігур.

Вынутая головня огнемъ не сожигается, т. е. не сгораетъ.

Вітӏākӏівіл прич. прош. отъ іӏākӏіс (д, в) отодвинуть кверху, 2-е спр. (§ 133); ʕалēӄігур составлено изъ ʕалі, твор. отъ ʕа—огонь, отриц. аӄ и ігур, 3-е лицо буд. отъ глагола продолжительнаго ігwіс (§ 159).

V. ӄæкајшів ӄawa кіцлі, ӄawајшівра чарх кіцлі.

Чѣмъ шуба рубашка близко, чѣмъ рубашка и тѣло близко, т. е. рубашка ближе, чѣмъ шуба, а тѣло ближе, чѣмъ рубашка.

VI. Муӄлі вуцāлі, вікӏ уцар.

Ротъ если удержится, голова спасается, т. е. держи языкъ на привязи, чтобы голова была цѣла.

Вуцāлі условное настояще-будущее отъ глагола одиночнаго значенія уціс—взять, удержать (2-е спр.); уцар 3-е лицо будущаго отъ глагола продолжит. значенія уціс—спасаться, одиночн. ірціс (§ 163).

VII. Укін ілӄараші, ӄæнкілійқін wамсараші.

Ѣшь пока насытишься, работай пока устанешь.

Укін повел. отъ укіс—ѣсть; ілӄараші дѣепр. *пока..*, отъ глагола ілӄіс—насытиться, одиночн. знач. 3-е спр.; ӄæнкілійқін повел. отъ ӄæнкілійқіс—работать (ӄæнкі—работа, іқіс—дѣлать); wамсараші дѣепр. *пока...* отъ глаг. одиночн. wамсіс (1-е спр.).

VIII. Вушін гаталі ḫаш хwалал вуǧа.

Смирная кошкой курдюкъ большой съѣстся, т. е. смирная кошка съѣдаетъ большой кусокъ сала.

Вуǧа 3-е лицо будущаго отъ глагола продолж. уǧіс (д, в), одиночн. ірǧіс (д, в).

IX. Вішʈал вурідалі хwалал галга ḫавуршу.

Малый топоромъ большое дерево срубается, т. е. малый топоръ срубаетъ большое дерево.

Ḫавуршу 3-е лицо будущ. отъ глаг. продолж. ḫавуршіс (муж. ḫаршіс), один. ḫawшіс изъ ḫа и ушіс (§ 162).

X. Вуқна унцуун ʒwарі мурḫіл вітіу.

Старый быкомъ борозда глубокая проводится, т. е. старый быкъ проводитъ глубокую борозду.

Унцуун твор. отъ унц (§ 14); вітіу 3-е лицо будущаго отъ глагола продолжит. страдат. ітііс (д, в), одиночн. ітаіс (д, в) § 149.

XI. ʒав дақал даqāлі, дæḫні хwалал ḫавіур.

Дождь много если сдѣлается, сырость большая проникаетъ, т. е. послѣ сильнаго дождя, очень сыро становится.

Даqāлі 3-е лицо условнаго настояще-будущаго отъ глагола wæqіс (§ 141); ḫавіур 3-е лицо будущаго отъ глаг. продолж. ḫај'іс, ḫадііс, ḫавііс, одиночн. ḫāіс, ḫадаіс, ḫаваіс.

XII. Ǩінʠā дæқі аравірар, wајна муḫлē діw

Кинжала рана здравою дѣлается, дурной рта слово

араḫвірар.

здравымъ не дѣлается, т. е. рана отъ кинжала излѣчается, а сказанное злоязычнымъ не поправляется.

Ǩінʠā род. отъ кінʠал, муḫлē род. отъ муḫлі (§ 15); аравірар (§ 100); араḫвірар отрицательная форма.

XIII. Лаʒла ḫаqлу аḫвірар, ḫаʈала қімі аḫвірар.

Раба разсудокъ не бываетъ, лягушки хвостъ не бываетъ, т. е. у раба нѣтъ разсудка, у лягушки нѣтъ хвоста. Говорится о человѣкѣ низкаго происхожденія, но заносчивомъ.

XIV. Гушіjс qaʃ мавітуґад, ʃушіра qaʃілканну.
Голодному хлѣбъ не давай, тебя и кусать будетъ
такъ-какъ, т. е. дашь хлѣбъ голодному, онъ тебя же укуситъ.

Гушіjс дат. над. отъ гушіл (§ 38); мавітуґад запретительное отъ глагола ітуґіс вм. ітлуґіс (§§ 155 и 161); qaʃілкан 3-е лицо буд. отъ глагола продолж. значенія qaʃілкіс; ну (§ 191).

XV. Талкajс шінqана уqæлла мік вірар,
Князю на мельницу хотя бы пошелъ пиръ дѣлается,
ʃамʃаліс мікліші вуqæлла діх вірар.
ослу на пиръ хотя бы пошелъ вьюкъ дѣлается, т. е. для князя, хотя бы онъ пришелъ на мельницу, приготовятъ пиръ, а для осла, хотя бы онъ пришелъ на пиръ, приготовятъ вьюкъ.

Шінqана— на мельницу (§ 31); уqæлла и вуqæлла 3-е лицо условнаго допускаемаго отъ глагола уqæс (§ 156); мікліші мѣстная форма отъ мік (§ 173).

XVI. ʕаргwа гіђва авіqāлі, қwінʒ ђawавіqу, ʃур'а дурʃwæ ajqāлі, віʒліші похір'ур.
Паршивый козленокъ если воспитается, губа будетъ маслиться, сирота ребенокъ если воспитается, на голову будетъ гадить, т. е. выкорми хоть паршиваго козленка, будетъ тебѣ отрада, а воспитай сироту, то нагадитъ онъ тебѣ на голову.

Авіqāлі и ajqāлі 3-е лицо условнаго настояще будущаго отъ глагола ajqіс, ад(в)іqіс 1-е спр.; ђawавіqу 3-е л. будущаго отъ продолж. ђawавіqіс; похір'ур 3-е лицо будущаго отъ глагола продолжительнаго похір'іс, одиночное значеніе пох'ііс, 2 спр. (§ 162 прим.).

XVII. Wak мур'ілі majруд халqліс, qwæрʒ ђaj'уріну;
Много сладко не дѣлайся людямъ, глотокъ доходитъ
wak qуʒqулі majруд, туjqуріну.
будутъ такъ-какъ; много горько не дѣлайся, выплевывать будутъ такъ-какъ, т. е. не будь людямъ очень сладокъ,—проглотятъ; не будь имъ очень горекъ,—выплюнутъ.

Majруд (§ 114); ĥaj'уріз-е лицо будущаго-страдат. отъ глагола ĥaj'іс—доходить, продолж. (§ 142); одиночное значеніе ĥāіс (ĥawaic) дойти; туjqурі та же форма отъ глагола продолжительно-страдательнаго туjqіс—плевать, одиночное значеніе тувæqіс—плюнуть.

XVIII. Ḫіла ĥала ĥараĥ'ілі, діw мавуруд, муцур-
Назадъ впередъ не взглянувъ, слово не говори. стѣ-
тесра ліĥві дірарну.
намъ и уши бываютъ такъ-какъ, т. е. говоря, посматривай во всѣ стороны, потому что и у стѣнъ бываютъ уши.

Ĥараĥ'ілі отрицательная форма дѣепр. прошедш. глагола одиночн. ĥар'іс—взглянуть; мавуруд запретительное отъ глагола вуріс (§ 152).

XIX. Wajqwавза ілāĥаллі, ḫwамру ḫірḳа аĥдірар,
Трусъ хотя сдѣлался, жизнь долгая не дѣлается,
qірqір ілāĥаллі, дawлашіw аĥірар.
скупъ хотя сдѣлался, богатъ не дѣлается, т. е. трусость жизни не продлитъ, а скупость не обогатитъ.

Ілāĥаллі (§ 90, д).

XX. зав шірĥадірхулларḫі, waphi шімаĥajḳуд.
Дождь послѣ того какъ прошелъ, бурка не надѣвай.

Шірĥадірхулларḫі дѣепр. *послѣ того какъ....* отъ глагола одиночнаго значенія шірĥадірхwіс (шіw ĥерхwіс муж. шівĥавірхwіс средн.), шіw (р, в), ĥа, ірхwіс (д, в) § 162; шімаĥajḳуд запрет. отъ глагола продолж. шіĥajḳіс—надѣвать, глаг. одиночн. шіĥæḳіс—надѣть.

XXI. Wajqwавзалла урhнійшів, æĥqwавзалла вівḳа æĥ-
Труса и чѣмъ цѣлость, храбраго и смерть хо-
навірар.
роша бываетъ, т. е. смерть храбраго лучше невредимости труса.

Wajqwавзалла вм. wajqwавзалара, то же æĥqwавзалла.

XXII. Ца варӀӀі варӀӀіʒуна, ца варӀӀі ƙwæніʒуна
Одинъ день какъ солнце, одинъ день какъ ненастіе
саj ƕіш.
есть онъ, т. е. то онъ какъ солнце, то какъ ненастіе; говорится о человѣкѣ непостояннаго нрава.

ВарӀӀіʒуна, ƙwæніʒуна падежи уподобляющіе (§ 21).

XXIII. Ділa ламус вуараші, ламус агwалла вік
Моя честь пока пропадетъ, честь не сущ'го голова
вуав.
пусть пропадетъ, т. е. пускай лучше пропадетъ голова безчестнаго человѣка, чѣмъ моя честь.

Вуараші дѣепр. *пока*.., вуав 3-е лицо буд. допуск., отъ глагола одиночнаго значенія уіс (д, в), 3-е спр.; агwалла род. пад. причастія настоящаго агwаріл (агwар) отъ глагола продолжительнаго агwіс—не быть (§ 71).

XXIV. Wajнаʒwавзаліші ƙуллуƙ шівілƅwāлі, адаан
На трусѣ служба если прикажется, отцомъ
аӀӀвурісіл ƅаqлу ƅіввуру.
не говоримое совѣтъ научится, т. е. если возложить порученіе на труса, то онъ дастъ такой совѣтъ, какой и отцу въ голову не придетъ. Говорится о человѣкѣ, который изъ трусости старается отдѣлаться отъ опаснаго порученія подъ разными благовидными предлогами.

Шівілƅwāлі 3-е лицо условн. наст. буд. отъ глагола шівілƅwіс, шілƅwіс, шіділƅwіс 3-е спр. приказать; ƅіввуру 3-е лицо будущаго отъ глагола продолж. страдат. ƅіввуріс (ƅіwріс, ƅірдуріс).

XXV. Дуƣрумлізір маӀа аӀӀрурƣаніла, ƅінілі шанг
Лѣтомъ мозгъ некипящаго, зимою котелъ
аӀӀрурƣар.
не будетъ кипѣть, т. е. у кого мозгъ не кипитъ лѣтомъ, у того котелъ не будетъ кипѣть зимою; кто ни о чемъ не заботится лѣтомъ, тому нечего ѣсть будетъ зимою.

Аӄрурӽаніла род. пад. отрицат. причастія настоящ. рурӽані отъ глагола рурӽіс; рурӽар 3-е лицо будущаго.

XXVI. Ӄwarҧаліші мішулі ҭwæӄмі hаӈадатāлі, æӄал-
На одѣяло сходно ноги если протянутся, хо-
вірар.
рошо будетъ, т. е. хорошо, если кто протягиваетъ ноги, соображаясь съ длиною одѣяла.

Hаӈадатāлі 3-е л. условн. наст.-буд. отъ одиночнаго hаӈадатіс, hаӈāтіс, hаӈаватіс 1-е спр., продолж. hаӈалтіс, hаӈад(в)алтіс.

XXVII. Суӄулліс дуӷіра ца ӄіріра.
Слѣпому ночь и одно полдень и, т. е. слѣпому все равно, что ночь, что день.

Суӄулліс дат. пад. отъ суӄур.

XXVIII. Ӄaqлі æӄnaʒwавзалі шуллізірад шін елҭа.
Вѣрно храбрецомъ изъ скалы вода добудется, т. е. настоящій храбрецъ изъ скалы воду добудетъ.

Шуллізірад отъ шурі—скала (§ 28); елҭа 3-е лицо буд. отъ продолж. елҭіс, аділҭіс, авілҭіс, одиночн. ajҭіс, адіҭіс, авіҭіс.

Басни.

I.

Ӄамӄара wалліра.
Оселъ и верблюдъ и.

Ца ӄамӄара wалліра ӄілҭаті ца awлаӄлішір дуулі
Одинъ оселъ и верблюдъ и тощіе одна на степи живя
сарі, ʁірӽділі сарі ӷwелла. Ӄамӄа віӷулі саві: нуні далаj'іс
суть, пожирнѣвъ суть оба. Оселъ говоря есть: мною спѣтъ
іштæӄ ваӷілі саві. Wаллі віӷулі саві: Аллаh ваhаналі,
желаніе пришедъ есть. Верблюдъ говоря есть: Богъ причиною,

ца валаһ лівqæкæдну, муһілі вуца. Һарагʼілі,
одно несчастіе приведешь такъ-какъ, ротъ удержи. Не взглянувъ,
далајʼілі саві һамһалі. Вақілі, цаваһ вазріғуна, дуцілі цwелла,
запѣвъ есть осломъ. Пришедъ, нѣкіе купцами, схватясь оба,
духві шіһадіһілі сарі. Һамһа вамсуллі саві һуніһанав; діхра
вьюки наложась суть. Оселъ уставъ есть дорогою; вьюкъ и
савіра шіһавіһілі саві wалліліші. Ца qaqal мусанів
самъ и наложась суть на верблюда. Одно скалистое на мѣстѣ
wаллі віқулі саві: діла ділк дæqіс іштæһ вақілі саві.
верблюдъ говоря есть: моя пляска сдѣлать желаніе пришедъ есть.
Аллаһ ваһанадан, мадіqуд, ну увæһ вірһусну.
Богъ ради, не дѣлай, я внизъ буду попадать такъ-какъ.
Һарагʼілі, ділк дæqілі саві wаллілі; увæһ віһілі
Не взглянувъ, пляска сдѣлавшись есть верблюдомъ; внизъ попавъ
һамһа вівқілі саві.
оселъ умеревъ есть.

Русскій переводъ.

Оселъ и верблюдъ.

Тощіе оселъ и верблюдъ, живя въ степи, оба разжирѣли. Сказалъ оселъ: пришла мнѣ охота запѣть. Верблюдъ отвѣтилъ ему: ради Бога, не разжимай рта, не то накличешь бѣду. Не посмотрѣвъ на то, оселъ заревѣлъ. Пришли тутъ какіе-то купцы, схватили обоихъ и наложили на нихъ вьюки. Дорогою оселъ усталъ, тогда и вьюкъ его и самого его положили на верблюда. Дойдя до скалистаго мѣста, верблюдъ сказалъ: пришла мнѣ охота проплясать. Ради Бога, не пляши, не то упаду я. Не посмотрѣвъ на то, верблюдъ заплясалъ; оселъ полетѣлъ внизъ и убился до смерти.

Һамһара wалліра (§ 191).—Һілқаті множ. число отъ прилагат. һілқал (§ 38).—Дуулі дѣепр. наст. отъ

глагола продолжит. уіс (д, в) жить, находиться.—ʕірʔдīлі (§ 90).—Віқ̣улі дѣепр. наст. отъ глагола продолжительн. іқ̣wіс (§ 152).

Ваһаналі твор. над. отъ ваһана; далѣе форма ваһанадан повидимому заимствована изъ тюркскаго.—Лівqæкæд буд. залога понудит. (§ 164) отъ глагола ліwqæс (§ 157) приходить, ліwqæкæс—приводить.—Вуца повел. отъ глагола одиночнаго страдат. уціс 1-го спр. (§ 147).—Вазріґуна твор. множ. отъ именит. единств. вазріґан.—Шіһадіһілі дѣепр. прош. отъ глагола одиночнаго шіһадіһіс, шіһајһіс муж., шіһавіһіс (ші, һа, іһіс), продолж. шіберһіс, шіһад(в)ірһіс.—Вамсуллі дѣепр. прош. отъ вамсіс 1-е спр., продолж. умсіс.—Һуніһанав—внутри дороги (§ 31), дорогой.—Савіра (§ 46).—Мусанів (§ 31).—Мадіqуд запретит. отъ іqіс (§ 114).—Вірһус буд. отъ прод. ірһіс, 3-е лицо буд. ірһур; казалось-бы, что слѣдовало здѣсь употребить форму одиночнаго глагола іһіс.—Віһілі дѣепр. прош. отъ іһіс (д, в).—Вівқ̣ілі дѣепр. прошедш. отъ одиночнаго івқ̣іс (д, в); продолж. увқ̣іс (д, в), буд. увқ̣ус, 3-е увқ̣ар.

II.

Сінкара віʕра гурдара.
Медвѣдь и волкъ и лисица и.

Сінкара віʕра гурдара һалмаʒ дīлі сарі.
Медвѣдь и волкъ и лисица и товарищъ сдѣлавшись суть.
Хwалал дуһæ вæqілі, гушдīлі сарі. Сінка һуш-
Большой снѣгъ сдѣлавшись, проголодавшись суть. Медвѣдь гни-
ра вуґіс арвіqwæj саві, гурда віқ̣улі саві віʕлізі:
лушками кормиться уйдя есть, лисица сказавъ есть волку:
ваші, сінка вуґаһā. Віʕ віқ̣улі саві гурдалізі: һіл діw
ступай, медвѣдь съѣдимъ. Волкъ сказавъ есть лисицѣ: это слово

арҕāлі, нуша ӄwелла дуўара сінкалі. Гурда віӈу-
если услышится, мы оба съѣдимся медвѣдемъ. Лисица ска-
лі саві: нуні івта віqадлі, вірҺалі вуўаЋā;
завъ есть: мною сказанными если будешь дѣлать, обманувъ съѣдимъ;
Ћу вівӄівіл'оан Ћавісін, шіјзі лајваҕарілі міӷірві. Ћавісуј
ты какъ умершій ложись, въ воду если бросимъ оживись. Легши
саві віӷ. Вақілі, сінкалі Ћар'ілі саві, віӷ вівӄілі.
есть волкъ. Придя, медвѣдемъ взглянувшись есть, волкъ умерши.
Вісулі саві сінка, нушіла æЋна Ћалмаҕ вівӄілі віӈулі.
Заплакавъ есть медвѣдь, нашъ добрый другъ умерши сказавъ.
Гурда віӈулі саві сінкалізі: мавісуд Ћу, нуні вівӄівіл міӷір
Лисица сказавъ есть медвѣдю: не плачь ты, мною умершій живой
віqуті шін даласну. Арвухілі саві віӷ ӄwілелла,
дѣлающая вода знается такъ-какъ. Унесясь есть волкъ обоими,
шіјзі лајваӄілі саві, міӷір вілі саві. Гурда віӈулі
въ воду бросившись есть, живой сдѣлавшись есть. Лисица сказавъ
саві сінкалізі: Ћу вірґіс вуінgwa, Ћуд нушаан ҕанушура
есть медвѣдю: ты съѣсть позволь-ка, тебѣ нами двадцать пять
шам луўаЋāну Ђівшні, Ћура Ћішді шіјзі лајва-
овца будемъ давать такъ-какъ осенью, и ты эта въ воду бывъ
ӄілі міӷір віqуріну Разівілі саві сінка, вірґуј
брошенъ живой сдѣлаемъ такъ-какъ. Согласясь есть медвѣдь, съѣв-
саві гурдаліра віӷліра.
шись есть лисицей и волкомъ и.

Русскій переводъ.

Медвѣдь, волкъ и лисица.

Медвѣдь, волкъ и лисица жили вмѣстѣ. Когда выпалъ глубокій снѣгъ, то они проголодались. Медвѣдь отправился кормиться древесными гнилушками, а лисица сказала волку: давай-ка съѣдимъ медвѣдя. Волкъ отвѣтилъ: если только медвѣдь услышитъ то, что ты сказала, то съѣстъ насъ обоихъ,

Лисица сказала: если только ты будешь поступать по сказанному мною, то мы обманемъ медвѣдя и съѣдимъ его; ты теперь ложись, какъ-бы мертвый, а когда кинемъ тебя въ воду, то притворись ожившимъ. Легъ волкъ. Медвѣдь возвратясь, увидѣлъ, что волкъ умеръ. Заплакалъ медвѣдь и сказалъ: нашъ добрый другъ умеръ. Лисица сказала медвѣдю: не плачь, мнѣ извѣстна вода, которая оживляетъ мертваго. Вдвоемъ унесли они волка, бросили въ воду, и онъ ожилъ. Лисица сказала медвѣдю: позволь себя съѣсть, за то мы осенью дадимъ тебѣ двадцать пять овецъ, а когда бросимъ тебя въ эту воду, то и ты оживешь. Медвѣдь согласился, и лисица съ волкомъ съѣли его.

Ӈушра твор. множ. отъ ӈаш.—Вуґіс (д) ѣсть, буд. уґас, 3-е лицо уґар (уґа); одиночн. знач. ірґіс (д, в) 3 спр. —Арвіqwæj дѣепр. прошедш. отъ глагола арвуqæс—пойти (§ 156).—Ваші повел. отъ глагола вашіс (w, д) ходить, вм. вашін; здѣсь въ значеніи ну-ка, дай-ка.—Вуґаӈā буд. отъ уґіс.—Арqāлі 3 л. условнаго настояще-будущаго отъ глагола одиночн. значенія арqіс—услышать, 2-е спр.; продолж. ірqіс, буд. ірqус, 3 л. ірqу.—Дуґара буд. отъ уґіс (§ 142).—Івта твор. множ. отъ івіл, прич. прош. глагола іс (§ 150).— Віqадлі, 2-е лицо условнаго настояще-будущаго отъ іqіс (§ 142).—Івта віqадлі (§ 140).—Вірӈалі дѣепр. прош. отъ глагола одиночн. знач. ірӈас (д, в) обмануть (§ 144); продолж. есть также ірӈас, дѣепр. прош. ірӈwалі (§ 158).— Ӈавісін повел. отъ глагола одиночн. ӈавісіс (д), муж. ӈајсіс, 3-е спр., продолж. ӈелсіс, (ӈад(в)ілсіс), буд. ӈелсас, 3-е лицо ӈелсан.—Лајвақарілі (§ 141) условн. настояще-будущ. отъ глагола одиночнаго значенія лајвақіс (w, д), 2-е спр.; продолж. лајвіқіс, буд. лајвіқус, 3-е л. лајвіқу.—Міӷірві—сдѣлайся вживѣ, оживи (§ 91), міӷір—въ-живѣ.—Вісулі дѣепр. прош. отъ глагола продолж. ісіс (д, в), буд. ісус, 3-е лицо ісур.—

Віqуті множ. прич. вѣроятнаго віqул отъ іqіс, множ. число, потому что относится къ шін (§ 9).—Далас буд. отъ глаг. продолж. даліс (w, в), одиночн. wahіс (д, в).—Арвухілі дѣепр. прош. глагола одиночн. арухіс, арв(д)ухіс; продолж. аріхіс арв(д)іхіс, буд. аріхус, 3-е лицо аріхур.—Вуінгwа пов. съ присоединеніемъ гwa, отъ уіс—жить, оставаться; здѣсь въ значеніи: позволять.—Луґаґā будущее отъ луґіс.

III.

Гурдара qунqра.
Лисица и журавль и.

Гурдара qунqра ḥалмаq ділі сарі. Qwілалла
Лисица и журавль и товарищъ сдѣлавшись суть. Обоихъ
ґæвґæвал дурґwæ ліллі сарі. Ца варґі qунq ḥаjір
по три ребенокъ находясь суть. Одинъ день журавль охота
арвіqwæнґілі, гурдалі qунqла ца дурґwæ ḥавушілі
въ то время какъ пошелъ, лисицей журавля одно дитя убившись
сави. Qунq лівqwæґілі, гурда ḥала віqwæj
есть. Журавль въ то время какъ приходилъ, лисица впередъ пойдя
сави, вісулі. Сіс вісуллē ґіу? Віqулі сави qунq. Гурда ві-
есть, плача. Чему плачешь ты? Сказавъ есть журавль. Лисица ска-
qулі сави: нушіла æґінаqуна дурґwæ вівqілі сави. Qунq ві-
завъ есть: нашъ наилучшій ребенокъ умеревъ есть. Журавль ска-
qулі сави: ділаw, ґіулаw? Ґіулара ділара діqар діqулліw
завъ есть: мой-ли, твой-ли? Твой и мой и особый дѣлается-ли
ґіуні? Віqулі сави гурда; ḳwæв ḥірḳатēла ца сави. Æґіна
тобою? Сказавъ есть лисица; шея длинныхъ одинъ есть. Хорошо
сави, віqулі сави qунq. Ца ḟумаḥла дуґінар ґіæвалла ḥаду-
есть, сказавъ есть журавль. Одна недѣли внутри всѣ три убив-
шілі сарі гурдалі. Ваḥуллі сави qунqлі, гурдала ґіæнкі
шись суть лисицей. Узнавшись есть журавлемъ, лисицы работа

савіл. Дæw вæqілі саві qунqлі гурдалічу. Діла сен
сущая. Тяжба сдѣлавшись есть журавлемъ къ лисицѣ. Мои зачѣмъ
дівқівā, ĥула цалла сен аĥвівқівā; ваши Аллаĥлічу ĥар-
умерли, твой и одинь зачѣмъ не умеръ; ступай къ Богу спро-
ваіс. Гурда віқулі саві: діла дуĥлувēгу ĥулаоан. Мурда
сить. Лисица сказавъ есть: мои крылья нѣтъ твои какъ. Верхомъ
ватуллі саві qунqлі ĥаĥаліші, арвуĥілі саві hawāліші аĥлі.
оставивъ есть журавлемъ на спину, унеся есть на небо высоко.
Увæĥ вушілі саві гурда. Qунq віқулі саві: сівіллē,
Внизъ пустившись есть лисица. Журавль сказавшись есть: что сдѣ-
сівіллē? Гурда віқулі саві: дуріс дуhві лір-
лалось, что сдѣлалось? Лисица сказавшись есть: сказать слова хотя
гwа, ţашвізіс мусāгу. Вівқілі саві гурда варг
есть, остановиться мѣста нѣтъ. Умеревъ есть лисица внутренность
вірділі гwанзалішів.
разорвавшись на землѣ.

Русскій переводъ.

Лисица и журавль жили вмѣстѣ, у обоихъ было по три дѣтеныша. Однажды, въ то время, какъ журавль ушелъ на охоту, лисица убила одного изъ дѣтенышей журавля. Когда журавль возвращался, лисица вышла къ нему на встрѣчу со слезами. О чемъ плачешь ты? Спросилъ ее журавль.—Лучшее изъ нашихъ дѣтей умерло.—Какое дитя, мое или твое?—Развѣ ты отличаешь своихъ дѣтей отъ моихъ? Сказала лисица: умерло одно изъ тѣхъ, у которыхъ длинная шея.—Хорошо, сказалъ журавль. Въ продолженіи недѣли лисица убила всѣхъ трехъ. Журавль узналъ, что это дѣло лисицы. Началъ онъ съ нею тяжбу. Отчего умерли мои дѣти, а изъ твоихъ ни одно не умерло? Иди къ Богу и спроси его о томъ.—Лисица отвѣтила: у меня нѣтъ крыльевъ, какъ у тебя. Посадилъ ее журавль къ себѣ на спину и понесся высоко къ небу. Потомъ

пустилъ ее внизъ, говоря: что съ тобою, что съ тобою? Лисица отвѣтила: есть мнѣ что сказать тебѣ, да негдѣ остановиться. Расшиблась лисица до смерти, ударившись о землю.

Ӄwілалла родит. отъ ӄwелла (§ 55).—Ліллі дѣепр. наст. отъ ліwра (§ 70).—Арвіqwæнӈілі дѣеприч. *въ то время какъ*.... отъ арвуqæс (§ 156).—Ӈавушілі дѣеприч. прош. отъ глагола одиночн. ӈав(д)ушіс, муж. ӈawшіс, продолж. ӈаршіс, ӈав(д)уршіс, буд. ӈаршус, 3-е лицо ӈаршу.—Лівqwæӈілі дѣепр. отъ глагола прод. лівqæс (w, д) (§ 157).—Віqwæj дѣепр. прош. отъ уqæс (д, в) (§ 156)-—Æӈнаӂуна букв. какъ хорошій, здѣсь въ значеніи наилучшій (§ 41). —Ӄwæв ӌірӄатӗла—шея длинныхъ: ӌірӄатӗла род. пад. множ. числа отъ прилагательнаго ӌірӄа.—ӷумаӌла дуӈнар —въ продолженіи недѣли (§ 171).—Ӈарваіс глаг. одиночн.; продолж. ӈарііс, буд. ӈаріус, 3-е лицо ӈаріу.—Дуӈлувӗгу вм. дуӈлуві агу, единств. дуӈала—крыло.—Ватуллі дѣепр. прошедш. отъ одиночн. ватіс.—Арвуӈілі дѣепр. прошедш. отъ глагола арвуӈіс (д), муж. аруӈіс.—Вушілі дѣепр. прош. глагола одиночн. ушіс (д, в); прод. уршіс, буд. уршус, 3-е лицо уршу.—Сівіллӗ изъ сі—что?, віллі прош. упрежд. отъ іс (§ 80) и ӓ вопросительнаго (§ 68).—Дуӈві множ. отъ діw.—Варг внутренность, измѣняется по родамъ: wарг, дарг. —Вірділі дѣепр. прош. отъ ірдіс (д, в); продолж. удіс, буд. удус, 3-е лицо удар.

IV.

Сулајванна іміалара.
Соломонъ и муравей и.

Сулајван ідваглі ӈар ӷаніwалла міӡ далулі уані
Соломонъ пророкомъ каждый животнаго языкъ знаясь живущій

сај. Ца варӈі ӈуравара сајра арqwæӈілі ца
есть. Одинъ день войско и самъ и въ то время какъ шли одно

мусаніввіт, іміала віқ̧улі саві іміулазі: ӈуша мæӈкамдӕ̄ā, черезъ мѣсто, муравей сказавъ есть муравьямъ: вы сдѣлайтесь

Сулајвā ӈурвуна дæлѣарану. Сулајван
осторожны, Соломона войсками истопчетесь такъ-какъ. Соломонъ
іқ̧улі саj іміајзі: ну зулмукар аӈіннагwа, сен ӈіл'оај
сказавъ есть муравью: я притѣснитель не есмь вѣдь, почему такъ
віқ̧уллӕ̄ ӈу? Іміала віқ̧улі саві: шеӈдаілі дæлѣара, ві ӈулла
говоришь ты? Муравей сказавъ есть: не увидясь истопчемся, говорю
ну. Сулајван іқ̧улі саj: віқ̧ сен хwалал савӕ̄ ӈула?
я. Соломонъ сказавъ есть: голова отчего большая есть твоя?
Ъаqлу шівӈіілі, віқ̧улі саві.
Умъ въ то время какъ есть на ней, сказавъ есть.

Русскій переводъ.

Пророкъ Соломонъ, при жизни своей, зналъ языкъ всякаго животнаго. Однажды, въ то время, какъ онъ проходилъ съ войскомъ черезъ нѣкоторое мѣсто, муравей сказалъ муравьямъ: остерегайтесь, не то войско Соломона васъ истопчетъ. Соломонъ сказалъ муравью: я никого не притѣсняю, зачѣмъ ты говоришь это? Муравей отвѣтилъ: я сказалъ потому, что насъ не видно и насъ затопчутъ. Соломонъ спросилъ: отчего у тебя голова велика? Потому, что въ ней умъ есть, отвѣтилъ муравей.

Сулајванна вм. сулајванра (§ 4).—Уані прич. наст. отъ глагола продолж. уіс (д, в) жить, буд. уус, 3-е л. уар. —Арqwæӈіілі дѣепр. отъ глагола продолж. арqæс (§ 157). —Меӈкамдӕ̄ā повел. отъ меӈкаміс—сдѣлаться осторожнымъ (§ 91).—Дæлѣара буд. отъ глагола продолж. wælѣіс (д, в), буд. wælѣас, 3-е л. wælѣа; одиночн. глаголъ wæѣіс (д, в) 3-е спр.—Шеӈдаілі дѣепр. прош. отрицат. отъ глагола шіwаіс (д, в), ші, аӈ, даілі; глаголъ продолжит. шіj'іс,

буд. шij'ус, 3-е л. шij'у.—Шівһілі дѣепр. отъ шіwра—нахожусь на.... (§ 75).

Анекдоты.

ƃудкранна һамһара.
Цудакарецъ и оселъ и.

Ца ƃудкрā һамһа увæһ віһілі, вівқілі саві шул-
Одинъ цудакарца оселъ внизъ попавъ, умеревъ есть со ска-
лішівһад. Һуја, іқулі, халq вузавақілі саві. Сівілē
лы внизъ. Ай, ай, говоря, народъ сбѣжавшись есть. Что случилось
һуд, сі валаһ вақілē? Віқулі саві. Діла һамһа вівқілі
тебѣ, что несчастіе пришло? Сказавъ суть. Мой оселъ умеревъ
саві, һішһад увæһ віһілі, һіхкув вівқів; ƃушаан кутһа-
есть, отсюда внизъ внизъ попавъ, внизу умеръ; вами откуда
дрē, сірē, діқулі, ƃінжітіj'qура, ілі,
внизъ было, что было, говоря, безпокойнымъ дѣлаться буду, сказавъ,
ну qwi'најс, һанаһа шівајā.
я во второй разъ, теперь взгляните.

Русскій переводъ.

Цудакарецъ и оселъ.

У цудакарца оселъ, упавъ, разбился до смерти внизу скалы. Гей! гей! началъ кричать цудакарецъ. Народъ сбѣжался на крикъ. „Что съ тобой случилось, какая бѣда?“ спрашивали его.—Мой оселъ погибъ; упавъ отсюда, онъ тамъ разбился до смерти внизу. Вы мнѣ надоѣли бы, заставивъ меня пересказывать, откуда онъ упалъ и какъ все случилось, а теперь сами можете все увидѣть.

Шуллішівһад—со скалы внизъ, мѣстная форма (§ 173) отъ шурі, твор. шуллі вм. шурілі.—Сівілē—что случив-

шись, изъ сі, вӣлі дѣепр. прош. (§ 90) и ā вопрос. (§ 68). Кутӈадрē—кутӈадрі (§ 122) и ā; кутӈад—откуда внизъ (§ 188), т. е. откуда онъ упалъ?—Сірēсі (§ 49), рі и а. Ӈінжітіj'qура вмѣсто Ӈінжіті іqура.

Малла Насрадін.
Мулла Насрадинъ.

I.

Малла Насрадін сунна арӣæлі арqwæл, цавaӣ Мулла Насрадинъ свое путешествіемъ идущій, нѣкоторые ӣwæв уӄанті варҐілі Ӈуніӣанав, „салам Ӈалајкум, вара- могила копающіе найдя на дорогѣ, «миръ съ вами, благосло- кат віӣав“, іқулі сај. ӣwæв уӄуті ӇімвуҐілі вені да достанется», сказавъ есть. Могила копающіе разсердившись савіну, хапдæqілі цалі қаҙа, цалі гаҙа, пæӄвіқулі суть такъ, схвативъ однимъ лопата, однимъ кирка, колотивъ ітілі сај малла Насрадін. Малла Насрадін урқуӄујну, побивъ есть мулла Насрадинъ. Мулла Насрадинъ испугавшись такъ-

Ӈарваілі сај: нуні ӣушім вæqівіл сі ліва̄, діші какъ, спросивъ есть: мною вамъ сдѣланное что есть, на меня сі ваӈанадан пæӄдіқуллā ӣуша? ӣwав уӄуті віқулі какая по причинѣ колотите вы? Могила копающіе сказавъ саві: нушоан цугвіӣівтазі нæӄві Ӈалāдуцілі, пāтіӣæ віqа- суть: какъ мы встрѣтившимся руки поднявъ, за упокой дѣлаю- ні вірар.
щееся бываетъ.

Русскій переводъ.

Мулла Насрадинъ, путешествуя, встрѣтилъ дорогою нѣсколько людей, копавшихъ могилу. „Миръ съ вами, благословеніе да дастся вамъ“, сказалъ онъ имъ. Копавшіе моги-

лу, разсердясь, схватили, кто лопату, кто кирку, и приколотили муллу Насрадина. Послѣдній, испугавшись, спросилъ: „что я вамъ сдѣлалъ, за что вы меня колотите?“ Копавшіе могилу отвѣтили: „встрѣтивъ насъ, слѣдуетъ поднять руки и прочитать за упокой“.

Арӄælі arqwæл, arӄæ—путешествіе, arqwæл прич. вѣроятн. отъ arqæc—уходить, arӄælі arqæc—путешествіемъ уходить, путешествовать.—Уӄанті множ. прич. наст. отъ глагола продолж. уӄіс, буд. уӄус, 3-е л. уӄу; одиночн. знач. урӄіс (д, в) 2-е спр.—Варӷілі дѣепр. прош. отъ глагола одиночн. warӷіс (д, в) найти, продолж. знач. урӷіс (д, в), буд. урӷус, 3-е лицо урӷу.—Віӈав 3-е л. буд. допуск. отъ глагола одиночн. іӈіс (д, в) 2-е спр., продолж. форма ірӈіс, буд. ірӈус, 3-е л. ірӈу.—Уӄуті множ. отъ прич. вѣроятн. уӄул глагола уӄіс.—Ӈімвуӷілі дѣепр. прош. отъ ӈімуӷіс (д, в), прод. ӈімурӷіс (д, в), буд. ӈімурӷус, 3-е л. ӈімурӷар. Хандæqілі изъ хан и дæqілі дѣеприч. прош. отъ wæqіс (д, в).—Пæквіқулі дѣепр. отъ пæкіқwіс—колотить (§ 153). Ітілі дѣепр. прош. отъ ітіс (д, в), глаг. одиночн.; продолжительное *бить* выраж. также черезъ ітіс (не мѣн.), будущ. ітус, 3-е л. іту. Пæквіқулі ітілі саj—колотивъ, побили.—Урқуқуj дѣепр. прош. отъ глагола одиночнаго урқуқіс, урқд(в)уқіс, продолж. урқулқіс, урқд(в)улқіс.—Цугвіӈівтазі мѣстн. форма множ. числа отъ причастія прошедш. цугіӈівіл глагола одиночн. цугіӈіс, продолж. цугірӈіс.—Ӈалāдуцілі дѣепр. прош. глагола одиночн. ӈалāдуціс (в), муж. ӈалawціс; прод. ӈаларціс, ӈалāд(в)урціс, буд. ӈаларцус, 3-е л. ӈалаpцу.

II.

Ӈіл вурівіл ӷаqлу қумаӈартіша ілі, watiӈілі саj
Это сказанное умъ не забуду сказавъ, пойдя есть

малла Насрадін. Ӏар'ілі сај малла Насрадіј цавај
мулла Насрадинъ. Взглянувъ есть мулла Насрадиномъ нѣсколько
адам'улі лів, іқwар, дікwæлі дæмдæдра, савіра хwалаг
люди суть, молъ, ударяя барабанъ зурна и, сами и великое
ӏілілічу вулкулі. Малла Насрадіј, ітаілі мікліш'в-
съ веселіемъ пляша. Мулла Насрадиномъ, дойдя свадьбѣ на до
тачу, нæкві ӏалāдуцілі, пāтіӏæ ілі сај. Туӏлі-
находившихся, руки поднявъ, за упокой сказавъ есть. На пи-
шівті, ітілі мулла Насрадінна, савіра віқулі
ру находившіеся, отколотивъ мулла Насрадинъ и, сами и сказавъ
сав: кӏурумсак, шеӏвіулліw, талкā дурӏwæ кајші ӏалтулі,
суть: бездѣльникъ, не видишь ли, князя сынъ на домъ сажая,
мік савлі? Ӏішқуна мусаніw қаца шалқу вуцілі,
свадьба будучи? Подобное вмѣстѣ шапка подъ мышку взявъ,
тæсіқулі улкані вірар.
прыгая пляшущій бываетъ

Русскій переводъ.

Сказанное мнѣ наставленіе буду я помнить, сказалъ мулла Насрадинъ и пошелъ далѣе. Увидѣлъ онъ нѣсколько людей, которые съ великимъ веселіемъ плясали, ударяя въ барабанъ и играя на зурнѣ. Мулла Насрадинъ, дойдя до этихъ людей, находившихся на свадьбѣ, поднялъ руки и прочиталъ за упокой. Люди, находившіеся на свадебномъ пиру, отколотили муллу Насрадина и сказали ему: „бездѣльникъ, развѣ ты не видишь, что княжескій сынъ женится и здѣсь свадьба? При такомъ случаѣ, слѣдуетъ взявъ шапку подъ мышку, прыгать и плясать.

Вурівіл прич. прош. отъ глагола одиночн. уріс (д, в) 2-е спряж. продолж. есть также уріс (д, в), буд. урус, 3-е лицо уру.—Кумаӏартіша зависимое отъ условія отрица-

тельное глагола одиночнаго кумартіс, 1-е спр. забыть; продолж. форма кумуртіс, буд. кумуртус, 3-е лицо кумурту.—Watiĥilі дѣепр. прош. отъ глагола watiĥis, датдіĥіс, ватвіĥіс; продолж. форма watirĥіс, буд. watirĥус, 3-е л. watirĥур.—Iqwar 3-е л. будущаго отъ iqwic (§ 152), говорится, молъ: вставка, безъ которой можно бы было и обойтись.—Dіkwælі дѣепр. наст. отъ продолж. ікæс (д, в), буд. ікwæс, 3-е л. ікwæ (§ 158); одиночное значеніе wækæс (д, в), дѣепр. прош. wækælі.—Дæмдæд—зурна съ барабаномъ, дæм—барабанъ.—Вулkулі дѣепр. наст. отъ улкіс (д, в), буд. улкас, 3-е л. улкан.—Іtаілі дѣепр. прош. отъ одиночнаго ітаіс (д, в), продолж. ітііс (д, в), буд. ітіус, 3-е лицо ітіур.—Мікlішівтачу мѣстная форма множ. числа отъ мікlішівіл—находящійся на свадьбѣ.—Кајші ĥалтулі—на домъ сажая, т. е. беретъ въ домъ жену; ĥалтіс, ĥад(в)алтіс сажать, буд. ĥалтас, 3-е л. ĥалта; одиночное значеніе ĥатіс, ĥад(в)атіс 1-е спр. посадить.—Тæсіqулі дѣепр. наст. отъ тæсіqwic—прыгать (§ 153).

III.

Малла Насрадін, æĥна саві ілі, watiĥilі саj. Рахлі
Мулла Насрадинъ, хорошо есть сказавъ, пойдя есть. Вдругъ
хавар агулі, малла Насрадіj ца ĥајірqæна ɬiwaiизвѣстіе не будучи, мулла Насрадиномъ одинъ охотникъ увидѣв-
лі саj, ĥwariліс iwhic лішан ајсулі. Малла Насрадін
шись есть, зайцу выстрѣлить цѣль беря. Мулла Насрадинъ
hіл ĥæjsiw, шалqу вуцілі qаqара сајра тæсіqулі
это въ состояніи, подъмышку взявъ шапка и самъ и прыгая
улкіс ĥај'ілі сајну, ĥwарі ĥаввукукуj саj.
плясать начавъ есть такъ-какъ, заяцъ заставивъ убѣжать есть.
ĥајірqæна hімуґіліну, курсіqулі тупанглі ітілі
Охотникъ разсердившись такъ-какъ, коля ружьемъ поколо-

саj. Сі вæqілі вігуллē? Іқулі саj малла Насрадін.
тивъ есть. Что сдѣлавъ желаешь? Сказавъ есть мулла Насрадинъ.
Ḥішqуна мусаніw qапqара шівḥāсілі, ḥура, ḥwаḥрајрулі,
Подобное въ мѣстѣ шапка и снявъ, ты и, наклоняясь и,
ақра, wашін, іқулі саj ḥајірqæна.
вверхъ и, ходи, сказавъ есть охотникъ.

Русскій переводъ.

Мулла Насрадинъ, сказавъ хорошо, пошелъ далѣе. Вдругъ, неожиданно, мулла Насрадинъ увидѣлъ охотника, который цѣлился въ зайца. При этомъ случаѣ, мулла Насрадинъ, взявъ шапку подъ мышку, началъ плясать, скакать и заставилъ убѣжать зайца. Охотникъ, разсердясь, далъ нѣсколько пинковъ ружьемъ муллѣ Насрадину. „Что-же хочешь ты, чтобы я сдѣлалъ?“, спросилъ его мулла Насрадинъ. „При такомъ случаѣ слѣдуетъ, снявъ шапку, то наклоняясь, то приподнимаясь, ходить“, сказалъ охотникъ.

Iwhic глаголъ одиночн. 2-го спр.; продолж. iphwic, буд. iphyc, 3-е л. iphy.—Лішан—цѣль, знакъ, тюркское нішан, аварск. ішан.—Ајсулі дѣепр. наст. глаг. продолж. ајсіс, буд. ајсус, 3-е л. ајсу; одиночн. āсіс 2-е спр.—Ḥæјsiw мѣстная форма отъ ḥæл.—Ḥај'ілі дѣепр. прош. отъ одиночн. ḥај'іс, ḥад(в)іис—начать, продолж. ḥер'іс, ḥад(в)іріс.—Ḥаввукукуј дѣепр. прош. отъ ḥаввукікіс (ḥawукікіс, ḥардукікіс)—заставить убѣжать, прогнать (§ 164), залогъ понудительный глагола одиночн. ḥawукіс, ḥардукіс, ḥаввукіс, 3-е спр. прод. ḥawулкіс, ḥардулкіс, ḥаввулкіс.—Курсіқулі дѣепр. наст. отъ курсіқwіс (§ 153).—Ḥwаḥрајрулі ақра вм. ḥwаḥрајрулі ақрајрулі, т. е. наклонясь и поднимаясь и, дѣепр. отъ ḥwаḥіріс и ақірі с (§ 97) со вставкой союза ра (п).

IV.

Ілла ḥурӄejc ḥaqлy саві ілі ḥajвæqілӏ
И это на слѣдующій разъ умъ есть сказавъ гай сдѣлавшись
саj малла Насрадіj. Ца кесек ḥуні æкілігwa, малла
есть мулла Насрадиномъ. Одинъ кусочекъ дорога перейдя, мулла
Насрадіj мазалічу ḥajӈавӏлі мазала вуқуні варӄілі саj.
Насрадиномъ къ овцамъ пасясь овецъ пастухи найдя есть.
Малла Насрадін ḥwaӈрajрулі ақра мазалічywæӈ
Мулла Насрадинъ и наклоняясь вверхъ и къ овцамъ по направленію
watiӈілі вуқунёла маза дівшікіліну, ḥілқуw вуқунара
пойдя пастуховъ овцы вспугнувъ такъ-какъ, здѣсь пастухами и
ітілі саj. Пæqір малла Насрадіjші сунна масхуртёла
поколотивъ есть. Бѣдный мулла на Насрадина свои шутокъ
wajдішлі, аӈвақівіл валаḥ аӈӈал'уj саві.
дурнотою, не пришедшая бѣда не оставшись есть.

Русскій переводъ.

И это на слѣдующій разъ наставленіе, сказалъ мулла Насрадинъ и пошелъ далѣе. Пройдя нѣсколько, встрѣтилъ онъ овецъ, которыхъ пасли пастухи. По направленію къ нимъ пошелъ онъ, то наклоняясь, то приподнимаясь, и такъ-какъ этимъ вспугнулъ овецъ, то и тутъ пастухи его поколотили. Не было бѣды, которая бы не постигла бѣднаго муллы Насрадина за дурныя шутки его.

Ілла вм. іл ра—и это.—Ḥajвæqілі—сдѣлавъ *гай*,—ḥaj междуметіе, употребляемое тѣмъ, который отправляется въ дорогу или вообще начинаетъ что-либо.—Æкілі дѣепр. прош. отъ однократнаго æкіс—перейти, продолж. ікіс, буд. ікус, 3-е л. іку.—Ḥajӈавӏлі дѣепр. отъ одиночн. ḥajӈавіс (д), муж. ḥajӈajhіс (§ 77), букв. разсыпаться и также пастись; прод.

ҺajҺajріс (§ 97).—Дівшіӄілі дѣепр. отъ понудит. івшіӄіс (§ 164) вспугнуть, івшіс (д, в) побѣжать съ испуга.—Масхуртӗла род. множ. отъ масхара—шутка.—АҺҺал'уj дѣепричастіе прошедшее отрицательное отъ Ҫал'іс—остаться.

V.

Малла Насрадіjс сі вæqіс савел шанг ҺaҺні
Мулла Насрадину что сдѣлать есть-ли котелъ надобность
віҺіліну, унналічу iqwæj, віха вæqілі, сāсілі саj.
случившись такъ-какъ, къ сосѣду пойдя, дай сдѣлавъ, взявъ есть.
Сунна ҺaҺні æӄівҺілі, малла Насрадіj унналічу
Своя надобность когда прошелъ, мулла Насрадиномъ къ сосѣду
шанг арвухілі саj ца цаҺі вішҭал шанглічу варх. Ункотелъ отнесясь есть одинъ еще маленькій къ котлу вмѣстѣ. Сосналі ӄwел шанг шідаівҺілі, Ҫарваілі саj: Ҫуд нуні
сѣдомъ два котелъ когда увидѣлись, спросясь есть: тебѣ мною
ца шангāҺі аҺҺірагwа, Ҫуні сен нам ӄwел сатхадē?
одинъ котелъ кромѣ не данъ, тобою зачѣмъ мнѣ два принесъ?
Малла Насрадін iӄулі саj: Wаллаh, Ҫула шанг вімӯрну,
Мулла Насрадинъ сказавъ есть: ей Богу, твой котелъ родилъ
Ҫула шангла дурҺіwæ савi hіш вішҭāліл. Унна
такъ-какъ, твой котла ребенокъ есть этотъ меньшій. Сосѣдъ
разіjhіліну, сāсілі саj ӄwелла шанг. Ца Ҫæвал
обрадовавшись такъ-какъ, взявъ есть оба котелъ. Одинъ три
варҺілі малла Насрадіj hурра віха вæqілі, шанг сāсілі
днемъ мулла Насрадиномъ опять дай сдѣлавшись, котелъ взявъ
саj унналізівсад. Ца ҕумæҕ вівларҧі, шангла
есть отъ сосѣда. Одна недѣля послѣ того какъ сдѣлалась, котла
waҕ waӄілі, шанг віхajӄулі саj малла Насрадіjзі. Малла
хозяинъ придя, котелъ дай сказавъ есть мулла Насрадину. Мулла
Насрадін шанг вівӄів іӄулі саj. Шангла waҕ тамашаj-
Насрадинъ котелъ умеръ сказавъ есть. Котла хозяинъ удивив-

hiliny, шанг вувқани вірару іқулі сај. Малла
шись такъ-какъ, котелъ умирающій бываетъ ли сказавъ есть. Мулла
Насрадін дукаруґілі: шанг вумґул, вівқіс діқаллі
Насрадинъ засмѣявшись: котелъ рождающій, умереть отдѣльно
хајреѓвірару? Іқулі сај. Ѓуні ну ірҕаѓаргуллану wаші
не годится ли? Сказавъ есть. Тобою я обманываюсь такъ-какъ ступай
qадічу ѓарваіс шанг вувқани вірāлі, іқулі сај
къ кадію спросить котелъ умирающій если бываетъ, сказавъ есть
шангла waҕ. Wаші, wаші! Вітаҕулліну qадічу
котла хозяинъ. Ступай, ступай! Сдѣлавшись такъ-какъ къ кадію
ѓарваіс арвіqwæј сави қwелла. Шангла waҕлі hалав ғај
спросить пойдя суть оба. Котла хозяинъ впереди гей
вæqілі сај qадізі: діла ҕаҕнēкіс вітѓівіл шанг
сдѣлавшись есть кадію: мой надобность пройти отданный котелъ
вівқів іқулі, малла Насрадіј аѓлуґулі сај, ілі. Ѓу сі
умеръ сказавъ, мулла Насрадиномъ не даваясь есть, говоря. Ты что
маѓуртаwhуллē, шанг вувқани вірару? Іқулі сај
глупости говоришь, котелъ умирающій бываетъ ли? Сказавъ есть
qаді малла Насрадіјзі. Вумґул сіқал вувқдіқаллі
кади мулла Насрадину. Рождающая вещь умирающая отдѣльно
аѓвувқару, qаді? Іқулі сај малла Насрадін. Ѓула шанг
не умираетъ ли, кади? Сказавъ есть мулла Насрадинъ. Твой котелъ
вімґуріллiw ҕаді hалав? Ілі ѓарваілі сај qадіін шангла
родилъ ли развѣ прежде? Сказавъ спросивъ есть кадіемъ котла
waҕлізі. Wаллаh, вімґуріллі, іқулі сај шангла waҕ. Вім-
хозяина. Ей Богу, родилъ, сказавъ есть котла хозяинъ. Ро-
ґуріл сіқал вувқул аѓваладу ҕаді ѓуні? Оајзі,
дившая вещь умирающая не знаешь-ли развѣ тобою? Пошелъ прочь,
дæwта мајqудну, watiћi, ілі qадіін, hawæ-
жалобами не дѣлай такъ-какъ, иди, сказавшись кадіемъ, прогнав-
кæлі сај шангла waҕ.
шись есть котла хозяинъ.

Русскій переводъ.

Муллѣ Насрадину для чего-то понадобился котелъ; пойдя къ сосѣду, попросилъ онъ его у него и взялъ къ себѣ. По минованіи надобности, мулла Насрадинъ отнесъ къ сосѣду котелъ и при немъ еще другой маленькій. Сосѣдъ, увидѣвъ два котла, спросилъ: я тебѣ вѣдь далъ только одинъ котелъ, зачѣмъ-же ты мнѣ принесъ два? Мулла Насрадинъ сказалъ: ей Богу, твой котелъ родилъ, и этотъ маленькій есть ребенокъ твоего котла. Сосѣдъ, обрадовавшись, взялъ оба котла. Дня черезъ три, мулла Насрадинъ, опять попросивъ, взялъ котелъ у сосѣда. Спустя недѣлю, пришелъ хозяинъ котла и потребовалъ у муллы Насрадина котелъ свой назадъ. Мулла Насрадинъ отвѣтилъ, что котелъ умеръ. Хозяинъ котла съ удивленіемъ спросилъ: развѣ котелъ можетъ умереть? Мулла Насрадинъ, засмѣясь, отвѣтилъ: котелъ, который рожаетъ, развѣ не можетъ и умереть въ свое время?—Такъ-какъ ты меня обманываешь, то пойдемъ къ кадію спросить, можетъ-ли умереть котелъ, сказалъ хозяинъ котла, пойдемъ, пойдемъ! И такъ оба пошли спросить кадія. Первый обратился къ кадію хозяинъ котла: мулла Насрадинъ не возвращаетъ котла, который я ему далъ на время, говоря, что онъ умеръ.—Что ты за вздоръ говоришь, развѣ котелъ можетъ умереть? Сказалъ кади муллѣ Насрадину.—То, что рожаетъ, развѣ въ свою очередь не умираетъ, кади? Сказалъ мулла Насрадинъ.—Твой котелъ развѣ родилъ прежде? Спросилъ кади у хозяина котла.—Ей Богу, родилъ, отвѣчалъ послѣдній.—Развѣ не знаешь ты, что то, что рожаетъ, то и умираетъ? Пошелъ прочь и не жалуйся, сказалъ кади и прогналъ хозяина котла.

Савел составлено изъ саві и окончанія ал (§ 68).—Віха вæqілі—дай сдѣлавъ, т. е. попросивъ (§ 154).—Сāсілі дѣепр. прош. отъ глагола одиночнаго сāсіс—взять, продолж.

сајсіс, буд. сајсус, 3-е л. сајсу.—Шангāӈі, āӈі—кромѣ (§ 189).—Сатхадē вопрос. 2-е лицо прош. соверш. отъ глагола одиночн. сатхіс—принести (§ 154).—Вімӂур 3-е л. прош. соверш. отъ глаг. одиночнаго вімӂіс(д) 1-е спр., продолж. вумӂіс(д), буд. вумӂус, 3-е лицо вумӂар.—Вівларḫі дѣепр. отъ іс (§ 90).—Waḫ—хозяинъ, даḫ—хозяйка, ваḫті хозяева.—Віхаӄулі составлено изъ віха и іӄулі.—Тамашаjhілі дѣепр. прош. изъ тамаша и ілі (§ 90).—Вувӄанӂ прич. наст. отъ продолж. увӄіс (д, в) умирать, одиночн. івӄіс (д, в) 2-е спр.—Дукаруӂілі дѣепр. прошедш. отъ глагола одиночн. дукаруӂіс, женск. дукардуӂіс; прод. дукарурӂіс, дукардурӂіс, буд. дукарурӂус, 3-е л. дукарурӂар; дукалӵі, множ. дукалӵуні—улыбка.—Вумӂул прич. вѣролтн. отъ вумӂіс.—Хајреӈвірару составлено изъ хајрі, аӈ, вірар и вопрос. у.—Ірḫаӈаргулла наст. отъ продолж. ірḫаӈаргіс, женск. дірḫаӈадургіс, буд. ірḫаӈаргус, 3-е л. ірḫаӈаргу; одиночн. ірḫаӈергіс, женск. дірḫаӈадіргіс—обмануться, 2-е спр.—Ҙајвæӄілі здѣсь въ значеніи заговоривъ, прод. ҙајвіӄіс.—Ḫаḫнēӄіс составлено изъ ḫаḫні и æӄіс—перейти.—Маӈуртаwhуллē наст. отъ маӈуртаwhіс, изъ маӈурта твор. множ. и yhіс (д, в) сказывать, буд. yhус, 3-е лицо yhар (§ 140).—Вувӄдіӄаллі вм. вувӄул діӄаллі.—Вімӂуріллiw давнопрошедшее вопрос. отъ вімӂіс.—Аӈваладу вопр. отриц. 2-е лицо буд. отъ прод. валіс (w, д), буд. валас, 3-е л. вала; одиночн. wahіс (д, в) 1-е спр.—Оајзі—прочь, женск. урадізі, средн. увавізі, повел. отъ ywајзіс.—Ḫawæӄæлі дѣепр. отъ ḫawæӄæс, ḫад(в)æӄæс.

VI.

Малла Насрадіj сунна масхурта халq дукарӄуӄулі,
Мулла Насрадинъ свои шутками люди смѣша,

аӀӀвалтулі уулі саj вігӑлі ӻумæӀлішів вев, вігӑлі мур'ана-
не оставляя живя есть хотя на молитвѣ будетъ, хотя на похоро-
шів вев. Ца ӻумæӀ варӀӀі шанта вусраw вæqілі
нахъ будетъ. Одинъ джума день поселянами прошеніе сдѣлавшись
саві малла Насрадіjзі: іш варӀӀі нуша дукармадурӂікава
есть мулла Насрадину: этотъ день мы не заставляемся смѣяться
ӻумæӀліширˌ ӀӀуд Ӏар қаj цаца варха ӻwӑ
на джумѣ, тебѣ каждый домомъ по одной мѣра зернового хлѣба
луӂаӀӀӑну ілі. ВіқлēӀæл, іқулі саj малла
дадимъ такъ-какъ сказавъ. Очень хорошо, сказавъ есть мулла
Насрадін. Шантес ӀаммиӀӀілі саві малла Насрадіj
Насрадинъ. Поселянамъ подумавшись есть мулла Насрадиномъ
дукараӀӀдурӂуқура, ілі, ӻумæӀліші арвіqwæj саві. Варӑ
не заставимся смѣяться, сказавъ, на молитву пойдя суть. Какъ
міскӏітані авірхуллі чула Ӏавіівіjчу, малла Насрадін
только въ мечеть войдя свое на сидѣніе, мулла Насрадинъ
ца rwаӻаліші даӻті гаwлагунēла діхра дæqілі, сајра rwаӻа
одна на суку пустые чуваловъ нощи сдѣлавъ, самъ и сука
Ӏаввуцілі, міскӏітані уӀӀнawқуj саj. Ӏачам дукарвуӂілі саві
поведя, въ мечеть войдя есть. Разъ засмѣявшись суть
лівілла міскӏітанівті, қwi'најс Ӏајів вæqілі,
всѣ въ мечети находившіеся, во второй разъ упрекъ сдѣлавъ,
ʕај'ілі саві малла Насрадіjзі: јаʕарів, малла Насрадін, ӀӀуні-
сказавъ суть мулла Насрадину: ну-вотъ, мулла Насрадинъ, тобою-
қун іш варӀӀі діw ӂівіллі нуша дукараӀӀдуӂікіс, іл сі
то этотъ день слово далось мы не быть смѣшимы, это что
піща савēˌ ӀӀула? Wаллаһ, ӄучаӄуні, ӀӀуша міскӏітанірӀӀад
поступокъ если-ли твой? Ей Богу, молодцы, вы съ мечети внизъ
дурадуқадāлі, нам ӻулі луӂуті куділті саррал даһіс аӀӀша-
если выйдете, мнѣ хлѣбъ дающіе которые вы есте узнать не сдѣ-
rwа ілі, нам луӂул сіқал нæӄлізі віхаjā ілі wа-
лаюсь сказавъ, мнѣ даваемая вещь въ руки давайте сказавъ при-

қілла, іқулі саj. Лівілла місқітанівті waĥ'ілі
шелъ, сказавъ есть. Всѣ въ мечети находившіеся зашумѣвъ
дукарқіс ĥавіів іқwæр.
смѣяться начали сказываютъ.

Русскій переводъ.

Мулла Насрадинъ, пока жилъ, своими шутками смѣшилъ народъ, не прекращая ихъ даже ни на молитвѣ, ни на похоронахъ. Разъ въ пятницу, жители обратились съ просьбою къ муллѣ Насрадину: сегодня не смѣши насъ на молитвѣ, за то съ каждаго двора дадимъ мы тебѣ по мѣркѣ хлѣба. Очень хорошо, отвѣтилъ мулла Насрадинъ. Жители повѣрили, что онъ не будетъ ихъ смѣшить и пошли на молитву. Едва лишь вошли они въ мечеть и разсѣлись по мѣстамъ, какъ мулла Насрадинъ вошелъ, ведя суку, навьюченную пустыми мѣшками. Всѣ, въ мечети находившіеся, сначала засмѣялись, а потомъ съ упреками обратились къ нему: ну-вотъ, мулла Насрадинъ, ты далъ слово не смѣшить насъ сегодня, а теперь что дѣлаешь?—Ей Богу, молодцы, когда вы выйдете изъ мечети, то, какъ мнѣ узнать, кто изъ васъ долженъ мнѣ дать хлѣба; потому я и пришелъ сюда, чтобы вы, что слѣдуетъ, дали мнѣ въ руки.—Сказываютъ, что всѣ находившіеся въ мечети громко расхохотались.

Дукарқукулі дѣепр. наст. глагола понудит. (§ 164) дукарқікіс—смѣшить отъ глагола дукарқіс—смѣяться.—Вігāлі 3-е лицо условнаго допускаемаго глагола ігіс—нравиться: если даже нравится обыкновенно можетъ быть переведено черезъ *хотя бы*.—Мур'анашів форма мѣстн. пад. отъ мур'а (§ 31).—Вев (§ 82).—Дукармадурґікава запрет. форма отъ глаг. прод. понуд. дукаруґікіс, одиночная форма дукаруґікіс (глаг. дукаруґіс, прод. дукарурґіс).—ʃwā род. пад. отъ ʃулі, твор. ʃуj.—Віқлēĥæл составлено изъ віқлі и æĥæл; віқлі

букв. головою, значитъ очень.—Луǧаɦā будущ. отъ луǧіс (§ 155).—Ɦамміɦілі вм. ɦанвіɦілі, составлено изъ ɦан и іɦілі отъ глагола іɦіс (д, в).—Авірхуллі дѣепр. прош. отъ глагола одиночн. ерхwіс, ав(д)ірхwіс, продолж. архіс, ав(д)урхіс, буд. архас, 3-е л. архар.—Ɦавііві̆чу форма мѣстнаго падежа причастія ɦавііві̆л отъ глагола ɦаj'іс, ɦав(д)ііс, множ. ɦерʼіс.—Ɦаввуцілі дѣепр. прош. глаг. одиночн. ɦawуціс, ɦардуціс, ɦаввуціс; продолж. ɦawурціс, буд. ɦawурцус, 3-е л. ɦawурцу.—Уɦнawкуj дѣепр. прош. отъ уɦнawкіс, д(в)уɦнад(в)укіс, продолж. уɦналкіс, д(в)уɦналд(в)укіс, буд. уɦналкас, 3-е л. уɦналкан.—Jaʒарів—ну-вотъ,—ласковый упрекъ,—по-аварски ja ʒарін!—эй сердечный!—Ɦуніқун (§ 191).—Ǩучаǩуні множ. отъ ǩучуǩ.—Аɦīша отрицат. завис. отъ условія отъ іс (§ 86).

Сказка.

Шаɦлі ǩадаʒа вæqілі саві, іш дуǧі ʃa māвіл-
Шахомъ запрещеніе сдѣлавшись есть, эта ночь огонь не раз-
qадā ja чіраʒ māвулкадā, ілі. Ил шаɦла лаʒ iqwæj
водите или свѣча не зажигайте, сказавъ. Этотъ шаха рабъ пойдя
саj ца ерменічу, діла суǩван ваqа ілі іш дуǧі.
есть одинъ къ армянину, моя чоха сдѣлай сказавъ эта ночь.
Шаɦлі ǩадаʒа вæqілі вēлі, ʃa māвілqадā ілі
Шахомъ запрещеніе сдѣлавъ если есть, огонь не разводите сказавъ
ja чіраʒ māвулкадā ілі, ɦула суǩван сіоан вæqæɦā
или свѣча не зажигайте сказавъ, твоя чоха какъ сдѣлаемъ
нушаан? Лаʒлі ілі саj: аɦваqадāлі, ǩірдіqура ɦуша.
нами? Рабомъ сказавъ есть: если не сдѣлаете, истреблю вы.
Пæɦliwуj саj лаʒ ватуллі суǩван. Уршілізі ілі саj ада-
Исчезнувъ есть рабъ оставивъ чоха. Сыну сказавъ есть от-
ан: пачаɦ xwалал адамʼілі саj, шiwурхар, лаʒла рæɦмцомъ: государь великій человѣкъ есть, проститъ, раба милость

waĥвірарну, шіwaĥурхар; авалкуj чіраҳ, арҷілі саві не бываетъ такъ-какъ, не проститъ; зажгя свѣча, скроясь есть суӄван. Ĥавіілі адара урші̇ра віqулі саві суӄвај. Уршілі чоха. Сѣвъ отецъ и сынъ и дѣлаясь суть чохой. Сыномъ ілі саj адазі: ада, ца кесек усаhіс wатава. Усаhуллі сказавъ есть отцу: отецъ, немного заснуть пусти. Заснувъ саj урші. Дурqа палтар шіĥāhуллі ілдѣла улqав шала шіва- есть сынъ. Старая одежда надѣвъ ихъ въ окнѣ свѣтъ уви- ілі саj шаhлі. Оајзі, ілі саj адаан уршілізі. дѣвшись есть шахомъ. Пошелъ, сказавъ есть отцомъ сыну. Уршілі ілі саj: ҕажāів муір шіваіра қаллі, ада. Вура Сыномъ сказавъ есть: дивный сонъ видѣлъ сколько, отецъ. Скажи сі шіваадел, ілі саj адаан. Ваті, ада, аĥвурус, ілі что видѣлъ, сказавъ есть отцомъ. Оставь, отецъ, не скажу, сказавъ саj. Ітілі саj адаан, аĥвурілі саві уршілі. Шала діĥілі есть. Поколотивъ есть отцомъ, не говоря есть сыномъ. Свѣтъ попавъ сарі суӄванна таманвæqілі саві. Waқілі лаҳлі арвухілі есть чоха и вся сдѣлавшись есть. Пришедъ рабомъ унесясь саві суӄван. Шаhлі ҳајвæqілі саj адазі: дуӳі ĥуні сі есть чоха. Шахомъ сказалось есть отцу: ночь тобою что сдѣлать вæqіс чіраҳ свалкwадē?—Ĥула вік аравев! Ĥуоан хwалал свѣча зажегъ?— Твоя голова да здрава будетъ! Какъ ты великій адам'ілі шіwĥархар, ілі, авалкунна чіраҳ; лаҳла рæĕмwаĥ- человѣкъ проститъ, сказавъ, зажегъ свѣча; раба милость вірарну, ілі, лаҳліҕіw урухӣлі. Аĥвēлі, не бываетъ такъ-какъ, сказавъ, къ рабу испугавшись. Если не есть, iqwæj ĥу ĥула урші wарĥаа. Wарĥаілі саj адаан урші. Ша- пойдя ты твой сынъ пошли. Послявъ есть отцомъ сынъ. Ша- hлі ілі саj: дуӳі ĥуні шіваівіл муір, вура дізі. Ĥула хомъ сказавъ есть: ночь тобою видѣнный сонъ, скажи мнѣ. Твоя вік аравев! Нуні муір шеĕваіра. Шаhлі ілі голова здрава да будетъ! Мною сонъ не видѣлъ. Шахомъ сказавъ

саj нукертазі: уӈајā туснаӄлізі! Туснаӄлізі ӈātуллі саj
есть нукерамъ: отведите въ тюрьму! Въ тюрьму посадившись есть
нукерта.
нукерами.

Русскій переводъ.

Шахъ запретилъ въ эту ночь разводить огонь и зажигать свѣчу. Шахскій рабъ пошелъ къ армянину и сказалъ ему, чтобы онъ въ эту ночь сшилъ для него чоху. „Если шахъ запретилъ разводить огонь и зажигать свѣчу, то какъ сшить для тебя чоху?“—Рабъ отвѣтилъ: „если не сошьете, то убью васъ“, и исчезъ, оставивъ чоху. Отецъ сказалъ сыну: „государь великій человѣкъ и проститъ, а отъ раба милости не ждать, онъ не проститъ“. Зажгли свѣчу и скропли чоху. Сказалъ сынъ отцу: отецъ, позволь мнѣ немного заснуть. Заснулъ сынъ. Надѣвъ ветхую одежду, увидѣлъ шахъ свѣтъ въ ихъ окнѣ. „Вставай“, сказалъ отецъ сыну. Сынъ сказалъ: „весьма удивительный сонъ видѣлъ я, отецъ“. „Разскажи, что ты видѣлъ“, сказалъ отецъ. „Оставь меня, отецъ, не разскажу“. Поколотилъ его отецъ, но сынъ не разсказалъ. На разсвѣтѣ чоха была окончена. Пришелъ рабъ и унесъ ее. Шахъ сказалъ отцу: „ночью для чего ты зажегъ свѣчу?“—„Дай Богъ тебѣ здоровія! я зажегъ свѣчу потому, что ты великій человѣкъ и простишь, а отъ раба милости не ждать и его побоялся я“—„Если ты не виноватъ, то ступай и пришли своего сына“.—Прислалъ отецъ сына. Шахъ сказалъ ему: „разскажи мнѣ видѣнный тобою ночью сонъ“—„Дай Богъ тебѣ здоровія! я не видѣлъ никакого сна.“—Шахъ сказалъ нукерамъ: „отведите его въ тюрьму!“ Посадили его нукеры въ тюрьму.

Māвілqадā запрет. 2-е л. множ. отъ глагола продолж. авілqіс, елqіс муж. аділqіс; буд. елqас, 3-е л. елqа; одиночн. ajqіс, ад(в)іqіс, 1-е спр.—Māвулкадā запрет. 2-е

л. множ. отъ глагола продолж. авулкwic, алкwic, адулкwic, буд. алкwac, 3-е л. алкwa; одиночн. алкwic, ад(в)алкwic, 3-е спр.—Ерменічу вм. ерменілічу.—Вēлі 3-е л. условнаго настояще-будущаго отъ іс (§ 83).—Waqaĥā буд. допуск. отъ wæqic (§ 141).—Аĥваqадāлі условн. наст. буд. отъ wæqic (§ 141).—Ќірдіqура буд. отъ ќірдіqic (§ 142), один. ќірв(д)æќіс.—Пæĥліwуj дѣепр. прош. отъ глаг. один. пæĥліwic, пæĥлід(в)уіс; пæĥлі значитъ разомъ, вдругъ, уіс (д, в) стереться, уничтожиться, пæĥліwic—исчезнуть; продолж. пæĥліул'іс, пæĥлід(в)ул'іс, буд. пæĥліул'ас, 3-е лицо пæĥліул'ан.—Шіwурхар 3-е л. буд. отъ продолж. шіwурхіс, шірдурхіс, 1-е л. буд. шіwурхус; одиночн. шіwірхwic, шірдірхwic, дѣепр. шіwірхуллі.—Рæĥmwаĥвірарну изъ рæĥму, аĥ, вірар и ну.—Шіwаĥурхар отриц. отъ шіwурхар. Ĥавііlі дѣепр. прош. отъ ĥавііс, ĥај'іс муж., ĥадііс; продолж. ĥер'іс, ĥад(в)ір'іс, буд. ĥер'ус, 3-е л. ĥер'ур.—Віqуллі саві суќвај (§ 140).—Усаhіс (д, в) 1-е спр.; прод. усалhіс (д, в), буд. усалhас, 3-е л. усалhан.—Шіĥāhуллі дѣепр. отъ глаг. одиночн. шіĥāhіс; прод. шіĥалhіс, буд. шіĥалhас, 3-е л. шіĥалhа.—Qаллі—сколько, значитъ также кабы.—Шіваадел вопросит. форма отъ шівааді (§ 68), 2-е л. прош. соверш. отъ глагола шіwаіс (д, в) (§ 133); прод. шіј'іс, шід(в)ііс, буд. шіј'ус, 3-е л. шіј'у.—Арвухілі дѣепр. отъ аруxіс, ард(в)уxіс; продолж. аріxіс, ард(в)іxіс, буд. аріxус, 3-е л. аріху.—Аравев (§ 82).—Урухілі (§ 90).—Аĥвēлі отрицат. наст. буд. (§ 83); здѣсь значитъ: если не дѣлается вина, т. е. если нѣтъ вины.—Wарĥаа повел. отъ wарĥаіс (д, в); продолж. wарĥііс (д, в), буд. wарĥіус, 3-е л. wарĥіу.—Шіваівіл прич. прош. отъ шіваіс.—Шеĥваіра прошедш. соверш. отриц. отъ шіваіс (§ 133).—Уĥајā повел. отъ уĥіс (д, в) (§ 154); продолж. іĥіс (д, в), буд. іĥус, 3-е л. іĥу.—Ĥātуллі дѣепр. прош. отъ ĥātіс, ĥад(в)атіс; прод. ĥалтіс, ĥад(в)алтіс, буд. ĥалтас, 3-е л. ĥалта.

Продолженіе.

Халq ĥавісуніл манʒіj дурawkуj, шаhла рурсілічу іqНародъ легшій порою выйдя внѣ, шаха къ дочери пой-
wæj саj туснаk. Дусулі рурсі дарґілі сарі, анĸані ĥавіґіи дя есть узникъ. Спя дѣвушка найдясь есть, у камина поста-
лі пулawра варґілі саві. Гушлі waʒівіл адам'ілі укуj вясь пловъ и найдясь есть. Голодно пришедшій человѣкъ ѣвъ
саj, іздаг рурсē дæĺлізі уммаjра дæqілі, саjра аріqwæj есть, княжна дѣвушки на лицо поцѣлуй и сдѣлавъ, самъ и уйдя
ĥај'ілі саj дурґwæ. Адізуллі рурсілі ĥар'ілі сарі даґумсѣвъ ѣсть юноша. Вставъ дѣвушкой взглянувъ есть въ зер-
ʃajзі: адам'іj уммаj дæqілі дæĺлізі, дамĸа шіваілі кало: человѣкомъ поцѣлуй сдѣлавшись на лицо, пятно увидясь
саві. Ґівладуґіра аріqwæj саj туснаk шаhла рурсілічу; дуесть. Спустя ночь и уйдя есть узникъ шаха къ дочери; спя
сулі рурсіра дарґілі сарі, ĥавіґілі пулawра варґілі савідѣвица и найдясь есть, поставясь и пловъ найдясь есть.
Укуj саj пулawліра саjра рурсē шулβі іqwæніл, ширарʒілі Ѣвъ-есть пловомъ и самъ и дѣвицы около пошедшій, проснувшись
сарі рурсі. ĥу сі адам'ілі саjрē?, ілі ĥарваілі сарі руресть дѣвица. Ты что человѣкъ еси?, сказавъ спросясь есть дѣсілі. Дурґwæлі ілі саj: ĥула адала туснаk саjра.—Ĥавицей. Юношей сказавъ есть: твой отца узникъ есмь.—Отнаĥарβі діла шулβі wашін ĥу, ілі сарі шаhла рурсілі.
нынѣ меня около ходи ты, сказавъ есть шаха дочерью.

Русскій переводъ.

Въ ту пору, какъ всѣ улеглись, узникъ вышелъ изъ тюрьмы и отправился къ шахской дочери. Дѣвушку засталъ онъ спящею, а у камина поставленъ былъ пловъ. Придя голоднымъ, наѣлся онъ, поцѣловалъ принцессу въ лицо и потомъ ушелъ на прежнее мѣсто. Вставъ, дѣвушка взглянулась

въ зеркало и замѣтила на лицѣ пятно, оставшееся отъ поцѣлуя. Ночь спустя, снова узникъ отправился къ дочери шаха; дѣвушку засталъ онъ спящею, нашелся и пловъ. Наѣвшись плова, подошелъ онъ къ дѣвицѣ, которая тутъ проснулась. „Что ты за человѣкъ?“ Спросила дѣвица.—„Я узникъ твоего отца“, отвѣчалъ юноша. „Отнынѣ приходи ко мнѣ“, сказала ему дочь Шаха.

Ӈавісуніл прич. прош. отъ ӈавісіс, муж. ӈајсіс, женск. ӈадісіс, 3-е спр. продолж. ӈелсіс, ӈад(в)ілсіс, буд. ӈелсас, 3-е л. ӈелсан.—Дурawкуј дѣепр. прош. отъ дурawкіс, дурад(в)укіс, продолж. дуралкіс, дурад(в)улкіс, буд. дуралкас, 3-е л. дуралкан.—Дарӯілі дѣепр. прош. отъ дарӯіс (w, в), продолж. урӯіс (д, в), буд. урӯус, 3-е л. урӯу (урӯар).—Анӄані мѣстн. форма отъ анӄі.—Ӈавіӈілі дѣепр. отъ ӈавіӈіс, муж. ӈајӈіс, продолж. ӈерӈіс, ӈад(в)ірӈіс, буд. ӈерӈус, 3-е л. ӈерӈу.—Укуј дѣепр. отъ глагола одиночн. укіс; чаще глаголъ этотъ имѣетъ продолж. значеніе: укіс, буд. укас, 3-е л. укан (д, в).—Дæӈлізі мѣстн. форма отъ дæӈ (w, в) лицо, здѣсь дæӈ, потому что относится къ дѣвушкѣ.—Адізуллі дѣепр. прош. отъ адізіс, муж. ајзіс, средн. авізіс; продолж. елзіс, ад(в)ілзіс, буд. елзас, 3-е л. елзан.—Даӈумʃајзі мѣстн. форма отъ даӈумʃала.—Ширарʒілі дѣепр. прош. отъ ширарʒіс (шiwарʒіс, шіварʒіс); прод. шiwірʒіс, шірірʒіс, шівірʒіс, буд. шiwірʒус, 3-е л. шiwірʒу (шiwірʒур).—Ӈанаӈарӌі—отнынѣ (§ 187).

Продолженіе.

Ӈіл манзіј хункаллі шаӈлічу ӈæвал qwан'і дарӈаілі
Эта порою султаномъ къ шаху три сундукъ пославшись
сарі, ӈішдёла вуӈнав лівті, ца дукна ӈунул сарі,
суть, ихъ внутри находящіеся, одна старая женщина есть,

ца ӻahil, ца рурсі сарі; куділ qwan'ē вуӽнав са-
одна молодая, одна дѣвица есть; который сундука внутри нахо-
вел, wahi, ілі. Bahiсіл адам'ілēгулі саj.
дится, узнай, сказавъ. Который узнаетъ человѣкъ не находясь есть.
Шаһла туснаӄлі ілі саj: ӽула рурсі нам ӻадлі, нуні
Шаха узникомъ сказавъ есть: твоя дочь мнѣ если дашь, мною
вурус. Дітӽілі сарі шаһлі рурсі. Дурӽwæлі ілі саj; діцскажу. Отдана есть шахомъ дѣвица. Юношей сказавъ есть: свѣ-
ӽāцілі qуммі,—hіш рурсі сарі, hіш ӻahil ӽунул сарі,
сивъ сундукъ,—это дѣвица есть, это молодая женщина есть,
діцдівіл дуӄна ӽунул сарі. Варӽаілі саві шаһлі хунотяжелѣвшій старая женщина есть. Пославшись есть шахомъ къ
каллічу, ваһурра ілі. ӽурра хункаллі ӽæвал гwаза
султану, узналъ сказавъ. Потомъ и султаномъ три кобыла
дарӽаілі сарі: ава куділ савел, дурӽwæ куділ савел,
пославшись суть: мать которая есть, дитя которая есть,
дурӽwā дурӽwæ куділ савел, wahi, ілі. Даһісіл
дитяти дитя которая есть, узнай, сказавъ. Который узнаетъ
адам'ілēгулі саj. ӽурра туснаӄлі даһуллі сарі.
человѣкъ не находясь есть. Потомъ и узникомъ узнавшись суть.
Хункаллі каӡар варӽаілі саві шаһлічу, hішді даһуріл
Султаномъ письмо пославшись есть къ шаху, эти узнавшій
адам'ілі wарӽаа дічу ілі; wарӽаілі саj шаһлі. Хунчеловѣкъ пришли ко мнѣ сказавъ; пославшись есть шахомъ. Сул-
каллі ілі саj: хwалал ӄарӄалізірад нам палтар даqа,
таномъ сказавъ есть: большой изъ камня мнѣ платье сдѣлай,
ілі. Дурӽwæлі ілі саj: дурерхwіс wатава. Іqwæj дурсказавъ. Юношей сказавъ есть: выйти пусти. Уйдя юно-
ӽwæлі дурӄілі āсілі ӡум хілі, хункаллізі дітӽілі сарі.
шей выкопавъ взявъ песокъ принеся, султану отдавъ есть.
ӽуні ӻумі даqа, ілі. Хункаллі ілі саj: hішдēла
Тобою нитки сдѣлай, сказавъ. Султаномъ сказавъ есть: этихъ

ǧumi dæqiс ірару? Ḥiшдēла палтар ḥiлдēла ǧумāḥi
нитки сдѣлать бываетъ-ли? Этихъ платье этихъ нитки кромѣ
dæqiс aḥirар, илі саj дурḥwælі. Нуні ḥawшiс сат-
сдѣлать не бываетъ, сказавъ есть юношей. Мною убить при-
ḥirі ḥу, наḥа шiwḥерхурра, илі саj хункаллі. Дітḥілі
звался ты, теперь простилъ, сказавъ есть султаномъ. Отдавъ
рурсіра сајра wарḥаілі саj. Іл дурḥwæ ітаілі шаḥлічу,
дочь и самъ и пославшись есть. Этотъ юноша дошедъ до шаха,
ḳwелла ḥунулла сајра парḡатвілі саві.
обѣ жена и самъ и успокоившись суть.

Русскій переводъ.

Въ то время султанъ прислалъ къ шаху три сундука, сказавъ, что въ одномъ изъ нихъ старуха, въ другомъ молодая женщина, а въ третьемъ дѣвица: узнай, въ которомъ которая находится. Не нашлось человѣка, который бы могъ узнать это. Узникъ шаха объявилъ ему: „если ты отдашь за меня дочь свою, то я скажу“. Отдалъ шахъ за него дочь свою. Юноша сказалъ, свѣсивъ сундуки: въ этомъ дѣвица, въ этомъ молодая женщина, а въ самомъ тяжеломъ старуха. Послалъ шахъ къ султану сказать, что узналъ. Потомъ султанъ прислалъ три кобылы: узнай, которая мать, которая дочь и которая внука. Не нашлось человѣка, который бы могъ узнать это. Узникъ и это узналъ. Султанъ написалъ письмо къ шаху, чтобы онъ отправилъ къ нему человѣка, который узналъ все это. Отправилъ шахъ юношу. Султанъ сказалъ ему: „изъ большого камня сшей мнѣ платье“.—Юноша отвѣтилъ: „позволь мнѣ выйти“. Ушелъ юноша и, нарывъ песку, подалъ его султану, сказавъ: „сдѣлай мнѣ изъ него нитки“.—Султанъ отвѣтилъ: „развѣ можно изъ песку сдѣлать нитки?“—„Не иначе, какъ такими нитками, можно сшить таковое платье“, возразилъ юноша.—„Я призвалъ те-

бя за тѣмъ, чтобы казнить тебя, но теперь прощаю", сказалъ султанъ. Выдалъ онъ за юношу дочь свою и отпустилъ. Возвратясь къ шаху, онъ съ обѣими женами началъ жить спокойно.

Манзіj твор. отъ манзіл.—Лівті множ. отъ прич. ліwіл (§ 70).—Qwan'ē род. отъ qwanï.—Bahi позел. вahiсіл прич. буд. отъ глагола вahiс (w, в), 1-е спр. продолж. waліс (д, в), буд. walac, 3-е л. wала.—Ғадлі условн. наст. буд. отъ ғіс (§ 154).—Дітһілі дѣепр. прошедш. (§ 154).—Діцһāцілі дѣепр. прош. отъ іцһāціс (д, в); продолж. іцһajціс (д, в), буд. іцһajцус, 3-е лицо іцһajцур(у).—Qуммі множ. отъ qwanï.—Діцдівіл прич. прош. отъ діціс—сдѣлаться тяжелымъ (§ 88).—Вahурра прош. соверш. отъ вahiс.—Дahурілл прич. прош. отъ того же глагола.—Ғарғалізірад мѣстн. форма отъ ғарға (§ 28).—Дурерхwіс, дурад(в)ірхwіс, дѣепр. дурерхуллі; продолж. дурархіс, дурад(в)урхіс, буд. дурархас, 3-е л. дурархар.—Дурғілі дѣепр. прош. отъ урғіс (д, в); прод. уғіс, буд. уғус, 3-е л. уғу.—Ғумі множ. отъ ғwі.—Ғумāһі изъ ғума и āhi (§ 189).

Окончаніе.

Дурһіні вæqілі саві цwелла һунуj, цwел урші;
Дѣти сдѣлавшись суть обѣ женой, два мальчикъ;
хwала ваілі саві цwелла урші. Ермені цаца
большой достигнувъ суть оба мальчикъ. Армянинъ по одному
qуqаліші һаватуллі һај'ілі сај. Һіл манзіj һawwацілі сај
на колѣно посадивъ сѣвъ есть. Эта порою выйдя есть
унзалиһіwад шаһ. Аjзуллі һавиһілі саві цwелла урші, чула
изъ двери шахъ. Вставъ упавъ суть оба мальчикъ, свои
авнаан āсілі һаввуқуj саві авніра. Шаһлі ілі сај
матерями взявшись убѣжавъ суть матери и. Шахомъ сказавъ есть

ерменізі: ĥуні шіваівіл муір вура дізі. Наĥа вурус, армянину: тобою видѣнный сонъ разскажи мнѣ. Теперь разскажу, іқ̣улі саj ермені: варĥі віқ̣ліу ĥавіĥілі, ваз ţwæĥговоря есть армянинъ: солнце подъ голову положивъ, луна подъ мау ĥавіĥілі, қ̣wел ур'і цаца qуqаліші ĥадіĥілі ĥај'іра ноги положивъ, двѣ звѣзда по одной на колѣно положивъ сѣлъ ну; унзаліĥіwад ца зулмукар hawwaқ̣ів, харчізурра, qуqая; изъ двери одинъ деспотъ вышелъ, вскочилъ я, съ колішірĥад ĥадіĥів қ̣wелла ур'і; ца вазлі āсів, ца варлѣна внизъ упали обѣ звѣзда; одна луной взялась, одна солнĥілі āсів: ваз ĥула рурсі, варĥі хункалла рурсі, цаца цемъ взялась: луна твоя дочь, солнце султана дочь, по одному qуqаліші ĥававті қ̣wелла урші, унзаліĥіwсад hawcāқ̣івіл зулна колѣно сѣвшіе оба сынъ, изъ двери вышедшій десмукар-ĥу. Ніх саврі нуні шіваівіл муір, ілі саj ермепотъ ты. Этотъ былъ мною видѣнный сонъ, сказавъ есть армянііn.

ниномъ.

Русскій переводъ.

Обѣ жены родили по ребенку, два мальчика; подросли оба мальчика. Сѣлъ армянинъ, посадивъ на каждое колѣно по сыну. Въ ту пору показался изъ двери шахъ. Всталъ армянинъ, упали оба сына; матери подхватили, каждая своего, и убѣжали. Сказалъ шахъ армянину: „разскажи мнѣ видѣнный тобою сонъ“.—„Теперь разскажу“, отвѣтилъ армянинъ: „сѣлъ я, положивъ солнце подъ голову, луну подъ ноги, а на каждое колѣно по звѣздѣ; въ двери вошелъ деспотъ, я вскочилъ, обѣ звѣзды упали съ колѣнъ, одну подхватила луна, другую солнце. Луна—твоя дочь, солнце—дочь султана, сидѣвшіе на колѣнахъ—оба сына, въ двери вошедшій деспотъ—ты. Таковъ былъ видѣнный мною сонъ,“ сказалъ армянинъ.

Дурӄ̄ні множ. отъ дурӄ̄wæ.—Ӄунуj твор. отъ ӄунул.—Ӄаватуллі дѣепр. прош. отъ ӄаватіс, муж. ӄа̄тіс, женск. ӄадатіс; продолж. ӄалтіс, ӄав(д)алтіс, буд. ӄалтас, 3-е лицо ӄалта.—Ӄawwaқ̧ілі дѣепр. прош. отъ hawwaқ̧іс hapдaқ̧іс, hаввақ̧іс; прод. hawiқ̧іс, hapдiқ̧іс, hавviқ̧іс, буд. hawiқ̧ус, 3-е л. hawiқ̧ур.—Унзалиҕiwад мѣстн. форма отъ унза (§ 30).—Ајзуллі дѣепр. прош. отъ ајзіс, ад(в)ізіс; прод. елзіс, ад(в)ілзіс, буд. елзас, 3-е л. елзан.—Чула (§ 46).—Віқ̧ліу мѣстн. форма отъ віқ̧ (§ 174).—Тқ̧wæӄ̄мау таковая же форма отъ twæӄ̄мі, единств. тқ̧wæӄ̄.—Харчізурра прош. соверш. отъ харчізіс (§ 129).—Унзалиҕiwсад (§ 30), здѣсь выражается движеніе отъ двери по ровному мѣсту, ни вверхъ, ни внизъ.—Ӄawcā̄қ̧івіл прич. прошед. отъ hawcā̄қ̧іс, hapсадақ̧іс, hавсавақ̧іс (2-е спр.) означаетъ движеніе по ровному мѣсту; продолж. hawcajiқ̧іс, hapсадiқ̧іс, hавсавiқ̧іс, буд. hавсajқ̧ус, 3-е л. hawcajқ̧ур. Какъ видно, одно и тоже движеніе выражается, сначала, происходящимъ отъ двери вверхъ (унзалиҕiwад), а потомъ отъ двери по ровному мѣсту (унзалиҕiwсад), что объясняется только невнимательностью разскащика.

Пѣсни.

I. *)

Алаw чаллі ҕа саві,
Вокругъ кольцомъ огонь есть,
ҕа̄ цугдајніw ну сајра,
Огня въ серединѣ я есмь,
ҕалі ігула̄ӄаллі,
Огнемъ хотя сожигаюсь,

*) Пѣсня написана въ честь нѣкоего Мусы изъ аула Мургуха, котораго хюркилинцы когда-то казнили за убійство и который умеръ съ большимъ мужествомъ. Chant expiatoire.

Ӈушім аман аӈіқус.
Вамъ пощада не сказываю.

Алаw чаллі дірҙ саві,
Вокругъ кольцомъ битва есть,

Дірҙла уӈнаw ну сајра,
Битвы въ серединѣ я есмь,

Вуҭнар іқулāӈаллі,
Въ куски хотя дѣлаюсь,

Ӈушім муҭæӈ аӈірус.
Вамъ покорный не дѣлаюсь.

Аwлаӄлішів дірҙ вігів,
На полѣ битва любилась,

Мажуртēла ӈæл ваһіс,
Винтовокъ положеніе узнать,

Мајдајшів ҙазā вігів,
На открытомъ мѣстѣ война любилась,

Турмēла маӈні ваһіс.
Мечей состояніе узнать.

Пæqір мургуӈан Муса,
Бѣдный мургуханецъ Муса,

Сіҙуна ҙwавза сајрал!
Каковъ мужъ сущій!

Аӈвулӄуліw урқіӷі
Не отдѣляясь-ли жалость

Ӈурӄіла зулмукарті!
Хюркилинскіе варвары!

Русскій переводъ.

Вокругъ огненное кольцо, и я посреди огня, но, хотя огонь и сожигаетъ меня, не буду просить у васъ пощады. Вокругъ боевое кольцо, и я посреди боя, но, хотя въ куски меня разорвите, не смирюсь передъ вами. Любилъ я биться

въ полѣ и пробовать винтовки; любилъ я воевать на равнинѣ и пробовать мечи.—Бѣдный мургуханскій Муса! Каковъ онъ герой! Не жаль ли его, хюркилинскіе варвары!

Алаw—вокругъ (w не мѣняется).—Чаллі твор. отъ чар, что означаетъ собственно всякій цилиндръ, всего же чаще точило, чарвæqіс—повернуть.—Ігулāһаллі дѣепр. отъ ігwіс—жечь, буд. ігус, 3-е л. ігу (ігур).—Вуţнар форма, имѣющая значеніе нарѣчія (§ 190) отъ множеств. вуţні—части, единств. вуţа.—Іqулāһаллі отъ іqіс—дѣлать (§ 142).—Вігів 3-е лицо прош. отъ ігіс—нравиться.—Майдајшів форма мѣстная отъ майдан.—Сајрал изъ сајра и вопрос. ал (§ 68).—Аһівулкуліw отрицательно-вопросительное дѣепр. отъ продолж. улкіс (д, в), буд. улкас, 3-е л. улкан—плясать и отдѣляться, одиночн. укіс (д, в) 3-е спр.; діла урqіһі вулкулі саві—моя жалость отдѣляется, я жалѣю.

II.

Һулві ƀудаллі ілі,
Глаза черно сказавъ,

Мадіруд һу куƶалі;
Не дѣлайся ты гордо;

Ваƀлі ƀудара һæj'оан
Пусто черная скотина

Вілһану ţініліші.
Привязывается вѣдь къ яслямъ.

Мікірі ƀувлі ілі,
Грудь бѣло сказавъ,

Мадашуд шалі һаллі,
Не ходи бокъ впередъ,

Кwані ƀува чаţала,
Животъ бѣло ласточки,

Дірарну дусла ƀwамру.
Бываетъ вѣдь года жизнь.

Русскій переводъ.

Не гордись тѣмъ, что у тебя глаза черны; скотина бываетъ вся черна, а привязывается къ яслямъ. Не ходи подбоченясь, потому что у тебя грудь бѣла; у ласточки брюшко бѣлое, а жизни ей всего годъ.

Ваɣлі значитъ собственно *пусто;* здѣсь же *сплошь,* ваɣлі ɣудар—сплошь черный, безъ всякихъ отмѣтинъ.—Вілһа 3-е лицо буд. отъ глагола продолж. ілһіс (д, в), 1-е л. буд. ілһас; одиночн. іһіс (д, в), 3-е спр.—Ţініліші мѣстн. форма отъ ţіні, множ. ţіммі.—Мадіруд и мадашуд запрет. отъ глаголовъ діріс и дашіс.—Һаллі нарѣчіе отъ корня һала —передомъ.

III.

Дувша чакар дуцілі,
Въ ротъ сахаръ взявъ,
Іқулі ғај мур'ілі,
Говоря сладко,
Һуд ну дірһас вігуллі;
Тебѣ я обмануться нравится;
Дірһараші һуні ну,
Пока обманусь тобою я,
Һæһаві һу һанɣ урһна.
Да поглотишься ты синее морями.
Һулві варһі дæqілі,
Глаза день сдѣлавъ,
Іқулі һар waналі,
Смотря тепло,
Һуд ну дуціс вігуллі,
Тебѣ я взяться нравится,

Дуцараші ĥуні ну,
Пока уведусь тобою я,
Уцаві ĥу цав ĥwæвлі.
Да возьмешься ты темно могилой.

Русскій переводъ.

Во рту у тебя сахаръ и говоришь ты сладко; хочешь ты обмануть меня, но прежде чѣмъ меня обманешь, да поглотитъ тебя синее море. Глаза твои блестятъ и смотрятъ съ жаромъ; хочешь ты овладѣть мною, но прежде чѣмъ овладѣешь мною, да овладѣетъ тобою темная могила.

Іқулі ʒај обыкнов. говорится ʒај'іқwіс—сказывать.—Дірҧараші дѣепр. *пока*... отъ глагола ірҧас (д, в), дѣепр. ірҧалі.—Ĥāĕҧаві повел. отъ глагола одиночн. ĥāĕҧас, дѣепр. ĥāĕҧалі, продолж. ĥајҧас, дѣепр. ĥајҧwалі, буд. ĥајҧwас, 3-е лицо ĥајҧwар.—Ĥанʃ вм. ĥанʃті.—Іқулі ĥар вм. ĥар'іқулі.

IV.

Варĥі æĥвірав, ілі,
День хорошъ да будетъ, сказавъ,
Аріqwæн діла ĥалмаʒ.
Ушелъ мой другъ.
Варĥі сіоан æĥвіса?
День какъ сдѣлается хорошъ?
Акті ʒуврēла ʒавцад,
Высокія небесъ дождь какъ,
Ĥулвазір вісалічу.
Въ глазахъ къ плачу.
Дуґі æĥвірав, ілі,
Ночь хороша да будетъ сказавъ,
Аріqwæн діла шала,
Ушелъ мой свѣтъ,

Дуӳі сіоан æӈвісā?
Ночь какъ сдѣлается хороша?

Урті муснēла царцад,
Нижнія мѣстъ трава какъ,

Дарглізір цікрумачу.
Внутри къ горямъ.

Русскій переводъ.

Мой другъ ушелъ, сказавъ мнѣ: добрый день! Гдѣ же быть доброму дню, когда изъ глазъ льются слезы, какъ дождь съ высокихъ небесъ? Мой свѣтъ ушелъ, сказавъ мнѣ: добрая ночь! Гдѣ же быть доброй ночи, когда внутри меня горя столько, сколько травы въ низовьяхъ?

Æӈвірав 3-е л. пов. отъ æӈвіріс—дѣлаться хорошимъ (§ 111).—Æӈвісā 3-е л. вопрос. завис. отъ условія глагола æӈвіс (§§ 86 и 68); въ вопросительной формѣ і дѣлается долгимъ.—Ӈулвазір вісаліччу конструкція темна, букв. въ глазахъ къ плачу, віса—плачъ.—Пікрумачу форма мѣстн. падежа отъ пікрі—горе, множ. пікрумі.

V.

Урӈула ӈамӈалішів
Моря на пѣнѣ

Ӈанӻа тазі рурӄæні,
Сѣрый конь укрощающій,

Ӈанӻ тазіла ӄаӄліпіw
Сѣрый коня на спинѣ

Муqараоан умӈæні,
Какъ ягненокъ играющій,

Каніwā діла Ӄапі?
Гдѣ мой Капи?

Таркамēла wерһал ші
Таркамцовъ семь деревня

Урһула ғумлі дуцав,
Моря пескомъ пусть возьмутся,

Вуһналі wерһал талҝан
Внутри семь князь

Уціківну ділара.
Заставили взять такъ-какъ моего и.

Ца чархла һæвал һæка,
Одно тѣла три шуба,

Һæвалла вухāріла,
Всѣ три бухарцовъ,

Ҝærдаліші ēҝілі,
На гвоздѣ повѣсившись,

Імслііні дуғулі.
Тлею съѣдаясь.

Ahwaj, Ҝапі, ған Ҝапі!
Увы, Капи, душа Капи!

Ahwaj, һула ружірівқ!
Увы, твоя сестра да умретъ!

Ца віқла шwалла қаца,
Одна головы пять шапка,

Шwалла ҝармуҝ муқалла,
Всѣ пять калмыцкій барашка,

Оæһлес һајсулі удул.
Гостямъ снимаясь портящій.

Ahwaj, Ҝапі, ған Ҝапі!
Увы, Капи, душа Капи!

Ahwaj, һула ружірівқ!
Увы, твоя сестра да умретъ!

Нудві һулві ііівалла,
Брови глаза хивара,

Ӈар'уді малāікла,
Взглядъ ангела,

Дæӈіла сірат чаргасла,
Лица обликъ черкеса,

Куцкурҧа ісваӈіла.
Статность молодца.

Каніwā діла Ӄапі?
Гдѣ мой Капи?

Ahwaj, ӈула рузірівӈ!
Увы, твоя сестра да умретъ!

Русскій переводъ.

Онъ объѣзжаетъ сѣраго коня на морской пѣнѣ; онъ, какъ ягненокъ, рѣзвится на спинѣ сѣраго коня.... Гдѣ мой Капи!—Пусть всѣ семь селеній таркамскихъ засыпятся морскимъ пескомъ; въ нихъ живутъ семь князей, предавшихъ моего Капи. У него три шубы, всѣ три бухарскія; висятъ на гвоздѣ и тля поѣдаетъ ихъ. Ахъ, Капи, душа моя Капи! Ахъ, да умретъ сестра твоя! У него пять шапокъ, всѣ пять изъ ка мыцкаго барашка; онъ изнашиваетъ ихъ, кланяясь гостямъ. Ахъ, Капи, душа моя Капи! Ахъ, да умретъ сестра твоя! Брови-глаза у него хунзакскіе, взглядъ ангельскій, облпкъ лица черкесскій, статность молодецкая. Гдѣ мой Капи! Ахъ, да умретъ сестра твоя!

Эта пѣсня выражаетъ сѣтованіе сестры объ умершемъ братѣ. Обстоятельства смерти Капи мнѣ не извѣстны; выдали его кому-то таркамскіе князья. Подобныя намогильныя пѣсни весьма распространены между горцами и соотвѣтствуютъ русскимъ *причитаніямъ*. Умершій, каковъ бы онъ при жизни ни былъ, изображается неизмѣнно обладавшимъ всѣми дарами счастія,—дабы обнаружить всю жестокость смерти.—Первые четыре стиха предлагаемой пѣсни заключаютъ въ себѣ похвалу

верховой ѣздѣ покойника; *конь объѣзжается на морской пѣнѣ*, поэтическое изображеніе легкости коня и искусства всадника. Далѣе проклятія на таркамскихъ князей, виновниковъ его смерти. Потомъ, похвала его богатству: три шубы! Слѣдуетъ выхваленіе его гостепріимства: пять шапокъ,—*онъ износилъ ихъ, кланяясь гостямъ*. Въ заключеніи изображаются его красоты, согласно горскимъ понятіямъ. Вся пѣсня дышетъ неподдѣльною скорбію.

Урӄула род. пад. отъ урӄу; обыкновенная форма есть урӄwā.—Ӄанҕ вм. ӄанҕа.—Рурӄæні прич. наст. глагола продолж. рурӄæс, буд. рурӄæс, 3-е л. рурӄæ; одиночн. знач. ірӄæс (д, в), дѣепр. ірӄwæллі (§ 158).—Умӄæні прич. наст. отъ глагола умӄæс (д, в), буд. умӄæс, 3-е л. умӄæр.—Каніwā (§ 188) —Вуӄналі вм. вуӄнав (§ 171).—Уціків 3-е л. прош. соверш. времени отъ глагола уцікіс, залогъ понудительный отъ уціс (§ 164).—Ӕкілі дѣепр. прошедш. отъ ӕкіс—повѣсить; продолж. ajкіс, буд. ajкус, 3-е лицо ajку.—Рузірівқ, можно бы сказать рузі дівқ, повелительно-желательное отъ глагола івқіс (д, в).—Удул прич. вѣроятн. отъ глагола продолж. удіс—портить; буд. удус, 3-е л. уду (ударъ); одиночное вірдіс—испортиться, 2-е спр.—Ӄівалла род. отъ хівар—хунзакцы; такъ называютъ ихъ хюркилинцы.—Куцкурҕа составлено изъ двухъ словъ: куц и курҕа, оба имѣютъ одинаковое значеніе: видъ, форма, сложеніе, станъ.

VI.

Агукӗ мурӄіла ҭал,
Не будучи хотя золота столбъ,

Чікзуврі дііwæл Аллаһ,
Высокія небеса поддерживающій Богъ,

Дііæва ӄуні нуша
Поддержи тобою мы

Ћар wajдiшла шajзiрад.
Всякое дурного изъ стороны.

Агуӄē арцла рахаӈ,
Не будучи хотя серебра цѣпь,

Ваʒ варӆi дiӈул Аллаћ,
Мѣсяцъ солнце ведущій Богъ,

Дућава ӆуні нуша
Приведи тобою мы

Пiрдawc ћалжанāлізі.
Парадизъ въ рай.

Русскій переводъ.

Боже, держащій высокія небеса безъ золотого столба, держи Ты насъ вдали отъ всякаго зла! Боже, водящій мѣсяцъ и солнце безъ серебряной цѣпи, введи Ты насъ въ рай!

Агуӄē, агу и ӄē (§ 191).—Чiӄ—высоко, вм. аӄ, употребляется исключительно въ пѣсняхъ.—Дiӆwæл прич. вѣроятн. отъ глагола продолж. iӆæс (д, в), буд. iӆwæс, 3-е лицо iӆwæ (§ 158); одиночн. wæӆæс (д, в), 2-е спр.—Дiӆæва повел. отъ iӆæс.—Шajзiрад форма мѣстн. пад. отъ шалі—бокъ, сторона.—Дiӈул прич. вѣр. отъ глаг. продолж. iӈiс, буд. iћас, 3-е л. iћа; одиночн. ӆiс и уӆiс (§ 154).—Дућава пов. отъ уӆiс.—Пiрдawc—парадизъ, рай, слово персидское.

VII.

Віӌліширті чурмаан
На головѣ находящіяся косами

Чулліла ші чардіӌул,
Дербента селеніе обвивающая,

Чурмаувіл андалі,
Подъ косами находящійся лбомъ,

Шаһрумі шаладіqул,
Города освѣщающая,

Андалішірті нудва,
На лбу находящіяся бровями,

Ђалімті Ђашіqвіqул,
Мудрецы влюбленными дѣлающая,

Нудваурті Ђулваан
Подъ бровями находящіеся глазами

Ђаһілті Ђæјранвіqул.
Юноши дивиться заставляющая.

Русскій переводъ.

Косы головы твоей обвиваютъ Дербентъ; подъ косами лобъ освѣщаетъ города; на лбу брови возбуждаютъ любовь въ мудрецахъ; подъ бровями глаза удивляютъ юношей.

Шірті прич. множ. отъ шіwра (§ 75).—Чурмаан твор. над. множ. числа отъ чурмі, единств. чурі; слово это употребляется въ пѣсняхъ, обыкновенно же говорится чуӏі, множ. чуӏмі.—Чуллі́ла родит. отъ чуллі: такъ называютъ хюркилинцы Дербентъ.—Чардіqул прич. вѣроятн. отъ чаріqіс—окружать, одиночн. чарwæqіс (§§ 141 и 142).—Шаһрумі множ. отъ шаһар—городъ.—Увіл прич. отъ уwра (§ 75).—Шаладіqул прич. отъ шалајqіс, одиночн. шалаwæqіс (§§ 141 и 142); шала, твор. шалалі—свѣтъ.—Нудва твор. множ. отъ нудві, единств. нід.—Урті множ. число отъ увіл.—Ђæјранвіqул прич. вѣроятн. отъ Ђæјраніqіс, один. Ђæјранwæqіс (§§ 141 и 142).

VIII.

Ца варӀі дурawкун
Одинъ день выѣхалъ

Адала душван Ђawшіс,
Отца врагъ убить,

Ӈej лачін Ніӷа Булат.
Эй соколъ Ника Булатъ.

Awлаӄ дарӷів мусані,
Степь нашелъ на мѣсто,

Шiwӈawӄун, ӈуравӕqів,
Слѣзъ, спѣшился,

Лачін Ніӷа Булатлі.
Соколъ Ника Булатомъ.

Саламӈалайкум, ілі,
Миръ съ тобою, сказавъ,

Ца ӷwавза дура іӈів,
Одинъ мужчина внѣ попалъ,

Сіс hішӄу ӈурайhіллё?
Для чего сюда пѣшимъ сдѣлался?

Ӈej лачін Ніӷа Булат!
Эй соколъ Ника Булатъ!

Ну Ніӷа Булат сайіл
Я Ника Булатъ сущій

Ӈуні сі ваhадё?
Тобою чѣмъ узналъ-ли?

Ӈу Ніӷа Булат сайіл,
Ты Ника Булатъ сущій,

Нуні сіс аӈваhішā?
Мною какъ не узналъ-бы?

Адала душван еслі,
Отца врагъ если есмь,

Авала ігнавеслі.
Матери любовникъ если есмь.

Адала душван едлі,
Отца врагъ если еси,

Авала ігнаведлі,
Матери любовникъ если еси,

Даqаʔā цаца ḥунар.
Сдѣлаемъ по одному подвигъ.

Кӏwiлелла iwḥiв дарсур.
Обоими выстрѣлилось другъ въ друга.

Дӏушвā тупанг аʔагів,
Врага ружье не попало,

Лачін Ніқа Вулатлі
Соколъ Ника Булатомъ

Урқӏі вæкæв, ʔаjḥіків,
Сердце ударилъ, повалилъ,

Сунна адала душван.
Свой отца врагъ.

Муʕур вуців-вік ал'ун,
Борода взялъ-голова отрѣзалъ,

Тӏулві дуців-нæʔ сал'ун,
Пальцы взялъ-рука отрубилъ,

ʔадақілі хунʕані,
Положивъ въ чувалы,

Мурдаіів, wатіḥів
Сѣлъ верхомъ, поѣхалъ

ʔej лачін Ніқа Вулат!
Эй соколъ Ника Булатъ!

Ассалāму ʕалајкум,
Миръ съ тобою,

Ну wæqів діла ава,
Я сдѣланный моя мать,

Cawқатлічу ліwqwælла,
Съ подаркомъ пріѣзжаю,

ʔар'а ḥілді хунʕазі.
Взгляни эти въ чувалы.

Аваан ʔар'ів хунʕані;
Матерью взглянулось въ чувалы;

Муƀур вуців, вік̣ вак̣ів.
Борода взяла, голова пришла.

Ја Аллаh, ƀу ал'унē,
О Боже, ты отрѣзавшаго,

ƀулаоан вік̣ра ал'ав!
Твоя подобно голова и да отрѣжется!

Чум чумра вуђар дуґї,
Сколько сколько и холодная ночь,

Дарх ƀадатур вік̣ лірну!
Вмѣстѣ положенная голова были вѣдь!

Т̣улві дуців, нæк̆ вак̣ів.
Пальцы взяла, рука вышла.

Ја Аллаh, ƀу сал'уне,
О Боже, ты отрубившаго,

ƀулаоан нæк̆ра сал'ав.
Твоя подобно рука и да отрубится.

Чум чумра вуђар дуґї,
Сколько сколько и холодная ночь,

Ќwæв садуців нæк̆ лівну!
Шея обнявшая рука была вѣдь!

ƀæј, гawур, ескі душван!
О невѣрная, старый врагъ!

ƀіт аƀін, ƀурі душван.
Онъ не есть, ты еси врагъ.

Суннāвара ƀадушів,
Своя мать и убилъ.

Ава ƀадушівƀілі,
Мать въ то время какъ убилъ,

Руƶва ƀујā дæќæвгwа,
Сестрами крикъ ударили,

Ќ̣wеллалдіра ƀавушів
Ихъ обѣихъ и убилъ

Лачін Ніқа Вулатлі
Соколъ Ника Булатомъ
Wæqілі шанта xwала,
Сдѣлавшись поселянами великъ,
Ӄāтур xwаладішлізі
Сѣлъ на старшинство
Ӄej лачін Ніқа Вулат.
Эй соколъ Ника Булатъ.

Русскій переводъ.

Нѣкогда отправился въ путь затѣмъ, чтобы убить врага отца своего, соколъ Ника-Булатъ. Нашелъ мѣсто въ степи, слѣзъ съ лошади и спѣшился соколъ Ника-Булатъ. Подошелъ мужчина и сказалъ ему: здравствуй,—ты зачѣмъ здѣсь спѣшился, соколъ Ника-Булатъ?—Какъ узналъ ты, что я Ника-Булатъ?—Какъ не узнать мнѣ, что ты Ника-Булатъ, коли я врагъ твоего отца и любовникъ твоей матери.—Коли ты врагъ моего отца и любовникъ моей матери, то оба сотворимъ честную расправу.—Оба выстрѣлили другъ въ друга; ружье врага не попало въ цѣль; соколъ Ника-Булатъ попалъ въ сердце и повалилъ врага отца своего. Взялъ за бороду и срубилъ голову, взялъ за пальцы и отрубилъ руку. Положивъ въ сумы, сѣлъ верхомъ и поѣхалъ соколъ Ника-Булатъ. Здравствуй, родимая моя матушка, съ гостинцемъ я пріѣхалъ, загляни-ка въ эти сумы.—Мать заглянула въ сумы; взяла за бороду, вышла голова. „О Боже, да отрѣжется также голова у того, кто отрѣзалъ тебя: сколько и сколько холодныхъ ночей лежала голова эта подлѣ моей!“ Взяла за пальцы, вышла рука. „О Боже, да отрубится также рука у того, кто отрубилъ тебя: сколько и сколько холодныхъ ночей рука эта лежала, обнявъ мою шею!“—„О, невѣрная, давній врагъ! не онъ, а ты врагъ!“ и убилъ мать свою. Какъ убилъ

онъ мать свою, завопили сестры, и ихъ обѣихъ убилъ соколъ Ника-Булатъ. Возвеличили его за то жители, и сдѣлался старшиною соколъ Ника-Булатъ.

Дурawкун 3-е л. прошедш. соверш. отъ глаг. одиночнаго дурawкіс, дурад(в)укіс, 3-е спр.; продолж. дуралкіс, дурад(в)улкіс, буд. дуралкас, 3-е л. дуралкан.—Дарґів 3-е л. прошедш. соверш. отъ wарґіс (д, в).—Ӈуравæqів Ніқа Вулатлі букв. пѣше сдѣлалось Ника-Булатомъ, т. е. онъ спѣшился; ӈурawæqіс значитъ *спѣшить другого.*—Дура іӈів—внѣ попалъ, т. е. появился, отъ глаг. дурajӈіс, дурад(в)іӈіс.—Аӈваһішā вопрос. отриц. форма зависимаго отъ условія, выражаемаго далѣе посредствомъ еслі.—Даqаӈā повел. отъ wæqіс.—Ӈунар персидское слово, имѣющее тоже значеніе, что honneur; даqаӈā ӈунар—разочтемся по чести: вызовъ на поединокъ.—Дарсур—другъ въ друга, отъ wарс (д, в).—Аӈагів отъ агіс (2-е спр.); продолж. ігіс, буд. ігус, 3-е л. ігур.—Ӈajӈіқів зал. понуд. отъ ӈajӈіс, ӈад(в)іӈіс, продолж. ӈерӈіс, буд. ӈерӈус, 3-е л. ӈерӈур.—Ал'ун 3-е л. прош. соверш. отъ ал'іс, 3-е спр., продолж. ул'іс, буд. ул'ас, 3-е л. ул'а.—Хунӻані форма мѣстная отъ хунӻ, множ. хунӻі.—Ӈадақілі дѣепр. отъ ӈāқіс, ӈад(в)ақіс, продолж. ӈajқіс, ӈад(в)іқіс, буд. ӈajқус, 3-е л. ӈajқу.—Ҭулві множ. отъ ҭул.—Мурдаіів 3-е л. прошед. сов. отъ мурдај'іс—сѣсть верхомъ, женск. мурдадііс; прод. мурдеріс, женск. мурдадір'іс.—Ну wæqів діла ава—я сдѣланный моя мать, т. е. родившая меня мать, родная мать, wæqів вм. wæqівіл.—Ліwqwælла наст. отъ ліwqæс (§ 157). Ал'унē род. пад. прич. прошедш. ал'уніл отъ ал'іс.—Ал'ав 3-е л. буд. допуск.—Дарх ӈадатур вік лірну слѣдовало-бы сказать: варх ӈаватур вік лівну, но, какъ говорятъ туземцы, въ пѣсняхъ множ. число часто замѣняетъ единственное.—Ӈадатур вм. ӈадатуріл прич. прошедш. отъ ӈāтіс,

ĥад(в)атіс 1-е спр.—Садуців вм. садуцівіл отъ глаг. cawціс, сад(в)уціс—обнять; продолж. сарціс, буд. сарцус, 3-е л. сарцу.—Суннāвара составлено изъ сунна, ава и ра.—Ĥуjā дæкæв—вопль ударили, отъ wæкæс (д, в), дѣепр. wæкælі, прод. ікæс (д, в), дѣепр. ікwælі, буд. ікwæс, 3-е л. ікwæр (ікwæ).

Сборникъ хюркилинскихъ словъ.

При записываніи словъ въ предлагаемомъ сборникѣ, приняты слѣдующія правила, которыя опредѣлились самимъ разборомъ грамматическаго строенія хюркилинскаго языка.

1) Слова, начинающіяся съ буквы, измѣняющейся по родамъ и числамъ, записаны въ мужескомъ родѣ, слѣдовательно, должны быть отыскиваемы между словами, начинающимися съ w или i, или y (§§ 36, 162). Нѣкоторыя слова, по самому значенію своему, не встрѣчаются въ мужескомъ родѣ, а только въ женскомъ и среднемъ; въ нихъ измѣняющіяся буквы суть в и д; таковыя слова записаны въ отдѣлѣ *в*. Измѣненія, происходящія внутри и въ концѣ словъ, объяснены вездѣ, гдѣ только могутъ подавать поводъ къ какимъ-либо недоумѣніямъ.

2) Роды для существительныхъ не обозначены, такъ-какъ они опредѣляются самимъ значеніемъ. Встрѣчаются существительныя, которыя, сами находясь въ единственномъ числѣ, согласуются съ множественнымъ (§ 9); таковое свойство обозначено вездѣ, гдѣ только встрѣтилось.

3) Образованіе падежныхъ формъ существительныхъ представляетъ затрудненія только для именительнаго падежа множественнаго числа; посему форма послѣдняго показана для каждаго существительнаго. Другія формы показаны лишь въ тѣхъ случаяхъ, когда могутъ возникнуть какія-либо недоумѣнія.

4) Существительныя отвлеченнаго значенія, прилагательныя, нарѣчія и глаголы, *имѣющіе общій корень*, подведены всѣ вмѣстѣ подъ таковой общій корень, какъ напр. ак: акдіш —высота, акіл—высокій, аклі—высоко, акіс—сдѣлаться вы-

сокимъ, akizic—показаться высокимъ; akwæqic—сдѣлать высокимъ и т. д.

5) Хюркилинскіе глаголы могутъ имѣть одиночное или продолжительное значеніе; въ сборникѣ показаны они вездѣ въ одиночномъ значеніи, при чемъ показаны и формы продолжительнаго значенія. Форма дѣепричастія прошедшаго обнаруживаетъ, къ которому изъ трехъ спряженій относится глаголъ правильный одиночнаго значенія (§ 147); таковая форма обозначена для каждаго глагола. Для глаголовъ продолжительнаго значенія показаны 1-е и 3-е лицо будущаго времени, такъ какъ образованіе этихъ формъ не подведено подъ опредѣленныя правила (§ 149). Для глаголовъ неправильныхъ показаны всѣ формы, отступающія отъ правильнаго образца.

Въ хюркилинскомъ языкѣ встрѣчается множество словъ арабскихъ и тюркскихъ, которыя, впрочемъ, встрѣчаются и въ другихъ горскихъ языкахъ. Слова эти такъ общеизвѣстны, что нѣтъ надобности объяснять ихъ происхожденіе; введены они въ сборникъ потому, что, бывъ пересажены на хюркилинскую почву, подверглись они болѣе или менѣе значительнымъ измѣненіямъ. Гораздо важнѣе сближеніе хюркилинскихъ словъ съ словами другихъ, болѣе или менѣе разслѣдованныхъ уже дагестанскихъ языковъ. Таковыя сближенія представляются почти при каждомъ словѣ, но полагаю, что съ успѣхомъ заняться ими нельзя, пока не изслѣдованы будутъ и остальные языки Нагорнаго Дагестана.

---

a.—а. А.

А служитъ надставкой для множества глаголовъ, обозначая движеніе вверхъ (§ 162).

А повел. отъ іс (§ 150) сказать; варӈлі а—скажи прямо, т. е скажи правду.

А твор. алі, род. ā, множ. амі—желудокъ молочнаго ягненка или козленка, употребляемый при дѣланіи сыра.

Ā приставка для обозначенія вопроса (§ 68).

Ава твор. аваан, род. авала, множ. авні—мать; ну wæqівіл ава—сдѣлавшая меня мать, т. е. родная мать моя; уґаj ава—мачеха; авалада—дѣдъ, авалāва—бабушка, авалаwʒі—дядя, аваларуʒі—тетка (съ матерней стороны); авала тухум—родные со стороны матери; авадіш дæqів нам—она имѣла ко мнѣ материнскія чувства, она была мнѣ вмѣсто матери.

Ав'а твор. ав'алі, род. ав'ала, множ. ав'ні—курица (различіе отъ урӈwa въ томъ, что ав'а означаетъ собственно курицу, а не пѣтуха); ав'а вумґулі саві—курица несетъ яйца; ав'а шівітісуj саві гідгураші—курица сѣла на яйца; ав'алі ғіӆні селӆулі сарі—курица выводитъ цыплятъ; ав'ала дi'—куриное мясо.

Ав(д)алкwіс см. алкwіс.

Авæqіс адæqіс, 2-е спр. постлать; мусі аваqа вуруш—постели тюфякъ на землю.—Авіqіс, адіqіс продолжит. стлать, будущ. авіqус, 3-е л. авіqу.

Авʒур авʒурдіш, авʒур или авʒуріл, авʒуллі—цѣлый; авʒур qaʃ віркун hітііn—онъ съѣлъ цѣлый хлѣбъ; авʒурдіш æғна саві hіш дæwла—цѣлость этой тяжбы хороша есть, т. е. она хорошо кончилась; авʒур ʒwавза саj hіт—онъ вполнѣ мужчина, т. е. молодецъ; авʒуріс—освободиться отъ чего-либо, ғæнкілізіwад авʒуріс—освободиться отъ работы, окончить работу; нам вігул вілі авʒурґіра—мнѣ желаемое бывъ, я достигъ, т. е. я достигъ желаемаго; ғawшілі авʒур wæqіра hіт—я убилъ его до смерти.

Ав(д)ізіс см. аjзіс.

Ав(д)іqіс см. ajqіс.

Ав(д)ірхwіс см. ерхwіс.

Ав(д)іт̧іс см. ajт̧іс.

Авкіс 2-е спр. отпереть, открыть; мірh авка—отопри замокъ; hітіін авків унза—онъ отворилъ дверь; улqaj авкілі сарі—окно раскрылось;—продолж. івкіс, буд. івкус, 3-е лицо івку—отпирать, открывать; hар варhі ĸапу івкус нуні—каждый день отворяю я двери.

Ав(д)улкwіс см. алкwіс.

Aw четыре—aw'ал; aw'івіл—четвертый, awнajс—въ-четвертыхъ; aw'awлі—по-четыре, aw'алла цаhналі—вчетверомъ, awна—четырежды (§§ 54—58); awмузан или awмузіл—четыреугольный (aw и муза—уголъ), awмузан азвар—четыреугольный дворъ; awмуз вaqa hіш азвар—сдѣлай четыреугольнымъ этотъ дворъ.

Awадан awадандіш—совершенство; awадан адам'ілі—отличный, имѣющій всѣ достоинства человѣкъ.

Awі awідіш, awіл, awілі—кривизна, кривой, криво; hіш hуні awіл саві—эта дорога извилиста; awідішлі вууj саві hіт галга—кривизна испортила это дерево; ĸалі awт̧вæqіра нуні—я обошелъ вокругъ дома.

Awĸіс ав(д)уĸіс, 3-е спр. (изъ а и уĸіс § 162) на верхъ взбѣжать; ну awĸунна лагwæhі—я взбѣжалъ на верхъ; продолж. алĸіс, ав(д)улĸіс, буд. алĸас, 3-е л. алĸан; hар варhі дуврі алĸас—каждый день взбѣгаю я на гору; малĸад, адмалĸад (§ 161).

Awлаĸ множ. awлаĸуні—степь; ĥінілі маза awлаĸлішір дірар—зимою бараны въ степи; awлаĸла адам'ілі сајну, ĥænĸehвіqу—онъ степной человѣкъ, не работаетъ, т. е. человѣкъ неспособный къ работѣ.

Awціс ав(д)уціс 2-е спр. приподнять; нунел авуціра hіт хwалал ĸарĸа—я одинъ приподнялъ этотъ большой камень; уз̧іла дурhwæ awціра ну, урчі вітhіра—брата

ребенка поднялъ я и подарилъ ему лошадь (обычай дарить ребенка, взявъ его въ первый разъ на руки); қwел дурӀiwæ адуціра ǩарчіҕала нуні—двухъ птенцовъ ястреба снялъ я; hітіін вæqівіл wаj авуціс аӀірулла—имъ сдѣланный дурной поступокъ снести я не могу.—Продолж. арціс, ав(д)урціс, буд. арцус, 3-е л. арцу (арцар), запрет. марцуд или адмарцуд—приподнимать, wаші дуӀіві адурціс—приходи приподнимать балки; hішді унҕалі аӀарцар іш адам'ілі—въ эту дверь не войдетъ этотъ человѣкъ (по росту или по толщинѣ).

Аrwіс буд. агус, 3-е л. агу, прич. наст. аrwарiл, дѣепр. наст. агулі, отглаг. агні (§ 159) не быть. (Непонятно, почему 3-е л. будущаго имѣетъ оконч. страдательнаго). Ӏіт агу hішқуw—его нѣтъ здѣсь; hіт агулі саj қуліw, унҕа qæцлі сарі—его нѣтъ дома, потому дверь заперта, или hіт агу қуліw, унҕа qæцліну; нушіла шаw аrwар саj hіт—въ нашемъ аулѣ нѣтъ его; ну агні æӀнавів—мое отсутствіе было хорошо (кстати); ҕёгулі вм. ҕі агулі—соль не будучи, безъ соли; арц аrwіс ҧамалагу—деньги не быть средства нѣтъ, т. е. безъ денегъ нельзя жить; аrwіǩіс—заставить не быть, уничтожить; hіт хwі аrwіǩіс æӀæллі—хорошо бы уничтожить эту собаку.

Агіс дѣепр. агілі, 2-е спр. попасть; діла аӀагів гурдаліші—я не попалъ въ лисицу; hішді қwелла ǩалі цалізі ца агілі сарі—эти два дома сошлись, упираются другъ въ друга.—Продолж. ігіс (не мѣн.), буд. ігус, 3-е л. ігур, запрет. мајгуд—попадать; hар гwірвуқуніл ǩарǩа ӀушІ сен ігурā?—(послов.) почему каждый катящійся камень въ тебя попадаетъ? Агіǩіс—заставить попасть, цалла аӀагіǩіра ӀівіӀліші—ни ṙазу не попалъ я въ цѣль; ігіǩіс вурсіҧајhі—пріучайся попадать въ цѣль.

Ада твор. адаан или адаані, род. адала, дат. адас, множ.

адні—отецъ; адаḃiwil уʒi—братъ отъ одного отца; аднēладні—предки; адалāда—дѣдъ (съ отцовской стороны); адала уʒi—дядя, адала руʒi—тетка; адаḃівті тухум—родные со стороны отца; уґај ада—вотчимъ; адалалті—отцовское наслѣдіе.

Адам'ілі твор. адам'ij (iін, iіні), множ. адам'улі—человѣкъ (какъ мужчина, такъ и женщина); ну адам'ілі сарра—я человѣкъ (говор. женщина); мур'ул адам'ілі—мужчина, ḫунул адам'ілі—женщина; адам'ілідіш (лір)—человѣческія чувства; адам'ілідіш агу hітіла—у него нѣтъ человѣческихъ чувствъ.

Адгwіс дѣепр. адгулі—родиться (говорится о мѣсяцѣ).

Азвар множ. азвурті—дворъ; hіт азваллізіw сај—онъ стоитъ на дворѣ.

Азʒін азʒіндіш—лѣность, азʒін или азʒініл—лѣнивый, азʒij—лѣниво; азʒін урчі діхліс æѳна вірар—погов. лѣнивая лошадь хороша подъ вьюкъ; азʒіндішлі міскін іqу адам'ілі—лѣность дѣлаетъ человѣка бѣднымъ; азʒінē (или азʒē) јаѳ аѳвірар—у лѣнтяя не бываетъ чести; муртална азʒін ірулі сај hіт—онъ всегда лѣнивъ, онъ лѣнится.

Азір твор. азіллі—тысяча, азілліш или азіллів ца—тысяча одинъ, нуша азіраша—насъ тысяча, азірівіл—тысячный, азірнајс—въ 1000; азіллізі улқан ца æѳнаʒwавза ѳіјіјзіw—въ трудности одинъ храбрецъ стоитъ тысячи; азілла ѳурава ѳавурцар hіш ѳалані—и тысяча отрядовъ вмѣстятся въ этой крѣпости.

Ahwaj увы! Ahwaj іqwіс—стонать, уʒi ваhанадан ahwaj діқулі сарі руʒi—по братѣ стонетъ сестра.

Аѳ отрицаніе, аѳвæqіс или вæqаѳвæqіс—не дѣлать; въ повелительномъ и въ будущемъ допускаемомъ аѳ замѣняется посредствомъ ма (§ 114).

Ā̃i кромѣ, уз̄ē̃i діла кіціл агу—кромѣ брата ближняго у меня нѣтъ; hімуґілē̃i а̃ірар—онъ кромѣ какъ сердитъ не бываетъ.

А̃iij чѣмъ; арц'оан а̃iij мурhi дік̣іл вірар—чѣмъ серебро, золото тяжеле; луқ̣ні'оан а̃iij уҩні æ̃на саві—чѣмъ писать, читать лучше.

А̃iннa отрицательная форма глагола сајра (§ 67); ну а̃iнна ĥуд wајла waƀ—я не есмь тебѣ дурного хозяинъ, т. е. я не дѣлаю тебѣ дурного; сен а̃iннē, шiwаівіл ліwгwа—какъ не ты, вѣдь видѣли (отвѣтъ на запирательство).

Аіс 2-е спр. послать, дѣепр. прош. аілі; нуні аіра уз̄ілічу каƺар—я послалъ къ брату письмо; ĥуні ааді̇w уркура waƀалізі—ты послалъ-ли арбу въ лѣсъ? Ĥуні аівіл сawƺат вақ̣ів дічу—посланный тобою подарокъ дошелъ до меня.—Продолж. iіс (не прин. родов. буквъ), буд. іус, 3-е л. іу, запретит. мај'уд—посылать, отправлять; hар варĥі вазалліші іурі ĥу нуні—каждый день посылаю я тебя на базаръ; ĥучу урчі іусну, мурдалі waқ̣і ƀаƀал—къ тебѣ лошадь посылаю, верхомъ пріѣзжай завтра.

Ā̃іс ад(в)аіс, дѣепр. прош. ā̃ілі—достигнуть чего-нибудь вверху; ну ā̃іра дувулла віқ̣ліші—я достигъ вершины горы; хwаладішліші ā̃ів hіт—онъ достигъ мѣста старшины; адачу урші цуглі ā̃ілі сај—съ отца сынъ ровно выросъ.—Ā̃iқ̣іс; дуврі ај'уқурі ĥу нуні—я доставлю тебя на верхъ горы.—Продолж. ај'іс, адііс, авііс, буд. ај'ус, 3-е л. ај'ур, запретит. мај'уд или адмај'уд—достигать чего-либо вверху находящагося; ну ај'улла адала мусанĭ—я достигаю степени отца, т. е. той степени, на которой находился мой отецъ; дірқанівті авіулі саві—находящіеся на равнинѣ идутъ вверхъ, т. е. въ гору.

Ajзic ад(в)ізіс, дѣепр. прош. ajзуллі; 1-е спр. встать; ну ajзурра ḫwannuꝼ—я всталъ съ пѣтухами.—Учащ. елзіс, ад(в)ілзіс, буд. елзас, 3-е л. елзан, запрет. мелзад или адмелзад—вставать; ṯwæn̄літі елзулі саj n̄ула дурn̄wæ—на ноги встаетъ твой ребенокъ; ḫæwлі елзан діла ада—скоро встанетъ мой отецъ; hіш iʒajзiwад an̄елзан hіш—отъ этой болѣзни не встанетъ онъ.

Aji или jī междуметіе отвращенія.

Aj'ic см. āic.

Ajкæc см. āкæc.

Ajкic см. ēкіс.

Ajqic ад(в)іqіс, дѣепр. прош. ajqуллі (1-е спр.), выкормить, воспитать; нуні ajqуріл jетім дішіw ḳуʒajhілі саj—мною воспитанный сирота предо мною гордится; ḳарчіʒала дурn̄wæ авіqурра нуні—я выкормилъ птенца ястреба; ḳалійан авіqі n̄уні—пріучись курить кальянъ; ʃāвіqіс вм. ʃa авіqіс—зажечь огонь, дуґі ʃамі адіqур hіттілі—вечеромъ они зажгли огни.—Продолж. елqіс, ад(в)ілqіс, буд. елqас, 3-е л. елqа (елqан), запрет. мелqад или адмелqад—воспитывать, выкармливать; ḳарчіʒуна елqуллa ну hар дус—ястребовъ выкармливаю я каждый годъ; hар дуґі ʃамі адіlqулі сарі hіттілі—каждый вечеръ огни зажигаютъ они.

Ajcic см. āciс.

Ajṯic ад(в)іṯіс дѣепр. прош. ajṯуj, 3-е спр., вынуть снизу вверхъ; шін адіṯун rwанʒалізірад hіtіін—онъ извлекъ воду изъ земли, т. е. добылъ воду вверхъ; n̄уні тур авіṯаді—ты обнажилъ мечъ.—Продолж. елṯіс, ад(в)ілṯіс—вынимать, буд. елṯас, 3-е л. елṯан, запрет. мелṯад или адмелṯад; хуна адіlṯіс или хуналі елṯіс—выкапывать марену; арцлі елṯулі саj кісаніwад или арц адіlṯулі сарі кісанірад—онъ вынимаетъ деньги изъ кармана.

Āqwic дѣепр. прош. āqуj (§ 159) вырости, воспитаться; (глаголъ средній, что и составляетъ его различіе отъ ajqic, глагола страдательнаго, воспитаться другимъ); ḥanaña āqунті урґ̄ духуті саві—теперь выросшіе люди (теперешнее поколѣніе) умны; діла ḳajƀiw āqуніл урчі саві ḥiш—въ моемъ домѣ выросшая, доморощенная эта лошадь.—Продолж. алqwic, буд. алqwac, 3 л. алqwан, запрет. малqwад или адмалqwад—выростать, выкармливаться; ƀурƀві алqулі сарі ḳумазір—саранча выростаетъ на пашняхъ.

Аḳ аḳдіш—высота, аḳіл—высокій, аḳлі—высоко; сіцад іт ḳā аḳдіш тівā—какъ велика высота этого дома? Аḳіл урчілі awлаḳ ajсу—высокой лошадью равнина берется, т. е. высокая лошадь хороша на равнинѣ; ґ̄ула дараƀа аḳлі саві—уваженіе твое высоко есть, т. е. тебя высоко уважаютъ; аḳлі ґ̄арвіqул урчі ḳ̄wард вірар—(посл.) высоко смотрящая лошадь спотыкается; шантіjшiw аḳіс вігулі саві ḥītіс—ему желательно господствовать надъ жителями; аḳуціс — поднять, снести; аḳвуца ḳ̄арḳа—подними камень; ґ̄ула діw аḳвуціс аґ̄ірулла—твоихъ словъ перенести (вытерпѣть) я не могу; аḳті урґ̄—знатные люди; аḳвізур даґ̆ нам ḥіт урчі—вчера показалась мнѣ высокою эта лошадь.

Āḳæс ад(в)æḳæс, дѣепр. прош. āḳæлі, 2-е спр. (§ 144) вбить снизу вверхъ; салāвæḳæ—вбей клинъ вверхъ; подпереть, ţал авæḳæ—подопри столбомъ; туп авæḳæс—отбить, отпарировать мячъ; шін āḳæ—зачерпни воду, ḥītіін шін āḳæв—онъ зачерпнулъ воду.—Продолж. ajḳæс, ад(в)іḳæс; шін æjḳæс асіра ḥіш ḳ̄wænарі—я чтобы черпать воду купилъ этотъ кувшинъ.

Аḳрі род. аḳрē, множ. аḳрумі—плата, аḳрі ваqа діла урчіла—заплати мнѣ цѣну лошади; средство, аḳрі вақāлі ґ̄æж віqус—средство если придетъ богомолье сдѣлаю,

т. е. если буду имѣть средства, то пойду на богомолье.

Акуша род. Акушёла, дат. Акушес—Акуша; лівіла Акушаан діwан вæqів—вся Акуша сдѣлала совѣтъ; Акуша іqwæнна ну—я ходилъ въ Акушу; Акушаw уані саj hіт—онъ живетъ въ Акушѣ; акушёла міʒ или акушан міʒ—акушинскій языкъ; акушёла тавун—акушинское общество; акушан сајра ну—я акушинецъ, акушанті—акушинцы; акушан баhлал ірар—акушинецъ лѣнивъ, тяжелъ на подъемъ.

Ал приставка для обозначенія вопроса (§ 68).

Алаw вокругъ; ші алаw вуців hуравалі—селеніе окружено войскомъ; ші алаw вару лів—вокругъ селенія есть стѣна; алаw wақіс—помочь, hу алаw wақадлі, нуні віqус—если ты поможешь, то я сдѣлаю; нуша цаліс ца алаw дікуhā—мы другъ другу помогаемъ.

Аліпуні род. аліпунёла—азбука, урус аліпуна уꜧулла ну или урус аліпуні дуꜧулла нуні—я учусь русской азбукѣ.

Ал'іс дѣепр. прошедш. ал'уj, 3-е спр., отрѣзать сверху; hітіла вік ал'ун—ему срѣзали голову; нуні дураʒ ал'упна—я вырѣзалъ соху, т. е. нарубилъ всѣ матеріалы для сохи; чутмі ал'ун іт hунуj—косы срѣзала эта женщина (въ знакъ траура); шаріhатлі ал'уніл тул аhіʒур—(послов.) по шаріату отрѣзанный палецъ не заболитъ.—Продолжит. ал'іс, буд. ал'ас, 3-е л. ал'а (ал'ан), запрет. мал'ад или адмал'ад—срѣзывать; Темір лінқлі вурґі ал'ів душвантёла—Тамерланъ рѣзалъ головы враговъ.

Алкіс см. awкіс.

Алкwіс ад(в)алкwіс, дѣепр. прош. алкуj, 3-е спр., (§ 159) зажечь; чіраʒ авалкwін, ƅæв діліну—зажги свѣчу, такъ какъ темно; hіш баhанадан wарг алкунна діла—черезъ

это внутренность загорѣлась моя, т. е. разсердился или огорчился; душван ƣалі алкуӄунна нуні—я застрѣлилъ врага; ƣа ƕадатуллі ӄалі авалкуӄун—огонь, снизойдя, зажегъ домъ, т. е. молнія.—Продолж. алкwic, ад(в)улкwic, буд. алкwac, 3-е л. алкwan (алкwa), запрет. малкwад или адмалкwад—зажигать; нуні ƕар дуґі авулкас чіраӡ—я каждый вечеръ зажигаю свѣчу; ƕар варґі ƕіш ваƕанадан діла wарг алкулла—каждый день на это сержусь я.

Алӄwic ад(в)алӄwic, дѣепр. прош. алӄуj, 3-е спр. (§ 159) вылѣзть, выбраться; чартлізіwад алӄwic аґїлі, ƕуніґанаw ƕал'унна—изъ грязи вылѣзти не могъ, на дорогѣ остался; міскіндішлізіwад алӄwic аґірулла—не могу высвободиться изъ бѣдности.—Продолж. алӄwic, буд. алӄwac, 3-е л. алӄwan—вылѣзать, выбираться; маслізіwад аґалӄwac ну—я не могу выбраться изъ имущества, т. е. привести въ порядокъ дѣла.

Алӄwic см. āӄwic.

Алла присоединяется къ множеству словъ въ значеніи *хотя даже*.... Мурт—когда? Муртална—хоть когда, т. е. всегда, муртална уус ну ƕішӄуw—я всегда здѣсь; съ отриц. мурт алла аґуус ну ƕішӄуw—я никогда здѣсь не бываю; ча?—кто? чалла—хоть кто, всякій; чалла wашар ƕучу—каждый ходитъ къ тебѣ; чалла аґwaшар ƕучу—никто не ходитъ къ тебѣ.

Аллаƕ—Богъ; Аллаƕла аӄрі хwалал саві—у Бога много есть могущества (средствъ).

Алтіс см. ātіс.

Алхwic дѣепр. прош. алхуj (§ 159) перемереть, іӡаj урґі алхун—отъ заразы люди перемерли; улхіс (не прин. родов. буквъ), буд. улхас, 3-е л. улхан—перемирать, околѣвать; ƕар ƕіні маза улхулі сарі діла—каждую зиму околѣваютъ у меня бараны.

Аман—пощада; аман ілі wаqів дічу—онъ пришелъ ко мнѣ просить пощады.

Аммā—но; ĥу wаqіллі, аммā ну аrwіра—ты пришелъ, но меня не было.

Ам'ур ам'урдіш, ам'ур, ам'уллі—чистый; ам'ур шін—чистая вода; ам'ур адам'ілі—чистый человѣкъ, т. е. опрятный и непорочный; ам'ікіс—вычистить, дѣепр. прош. ам'укуллі; прод. ум'ікіс, буд. ум'укус, 3-е л. ум'уку; діс ам'ікі—вычисти ножъ.

Анда род. андā, множ. андруві или андурві—лобъ; анда чукуллі сави ĥітіла—лобъ наморщившись есть его, т. е. онъ нахмурился; анда ʒалагіл рурсі—дѣвушка съ гладкимъ лбомъ (похв. красотѣ); выпуклость горной покатости, анда візуріл дувура—лобъ-гора. Такъ называютъ такого вида горы и наши солдаты, какъ напр. находящуюся у укр. Гагры.

Анqі род. анqē, множ. анqруві или анqурві—пшеница (означая зерно, требуетъ лір (§ 9); означая посѣвъ, лів); анqē qаβ—пшеничный хлѣбъ; анqē ĸаркар—пшеничная похлебка; анqі шеĥваqів—пшеница не взошла; анqі віршіс—жать пшеницу; анqі вірĸілі сави—пшеница хорошо уродилась; анqруві—поля засѣянныя пшеницей; анqруві мі'лі дуун—пшеничныя поля морозомъ побиты; ĥæжланqі или ĥажланqі—кукуруза (арабская пшеница).

Анĸ множ. унĸрі—садъ; ĥіт анĸлізіw саj—онъ въ саду; анĸла βідіĥ—садовые плоды; анĸ вæqіс—разести садъ; анĸічі, множ. анĸічіві—садовникъ; тутē анĸ—виноградникъ.

Анĸ̄і (множ. не употреб.) каминъ; анĸ̄ані ĥај'і—садись у камина; анĸ̄ані βāвіqі—затопи каминъ; анĸ̄ē ĥанβі—земля камина, которая почитается лѣкарствомъ отъ опухолей.

Анꞩвуq множ. анꞩвуqуні—дѣло, надобность; діла анꞩвуq лів Шураһав—у меня есть дѣло, надобность въ Шурѣ; діла анꞩвуq таман ваqаjā или авзур ваqаjā—кончите мое дѣло.

Анꞩуqіс анꞩд(в)уqіс, дѣепр. прош. анꞩуqуj 3-е спр. наскучить, надоѣсть, ĥу анꞩуqуjрі нам—ты надоѣлъ мнѣ; анꞩвуqні арвіqwæн діла—скука моя прошла; продолж. анꞩулкіс, анꞩд(в)улкіс, буд. анꞩулqас, 3-е л. анꞩулqан —наскучать; ĥітіла ʒај анꞩдулqулі сарі нам—его слова надоѣдаютъ мнѣ.

Аqу аqудіш—праздность, аqул—праздный, аqулі—праздно; аqулі маw'уд—не оставайся праздным; ĥев аqул, ĥінілі ісур—(посл.) весною праздный, зимою будешь плакать; аqудіш діган сај ĥіт—онъ любитъ праздность; унці аqулі сарі—быки не работаютъ; xwала варĥі аqулійрус ну—въ день байрама я не работаю.

Ар присоединяясь къ множеству глаголовъ, сообщаетъ имъ вообще значеніе удаленія.

Ар' твор. ар'лі, множ. ур'рі—ручка; кінꞩā ар'—ручка кинжала.

Ар'а ар'адіш—рѣдизна, ар'ал—рѣдкій; арші ар'алі сарі іш дус—жатва рѣдка въ нынѣшнемъ году; waꞩа ар'авілі саві—лѣсъ разрѣженъ (порубками).

Ара арадіш—здоровіе, арал—здоровый, аралі—здорово; ĥула арадіш сен савē—какъ твое здоровье? Ізајзіwад арајһіра—онъ выздоровѣлъ отъ болѣзни; ізā арал унц саві ніш—отъ болѣзни здоровый быкъ этотъ, т. е. здоровый быкъ; арал адам'ілі сај ніш—онъ здравомыслящій, хорошій человѣкъ; арајһіс—выздоровѣть, арајһікіс—вылѣчить, ĥæкімлі арајһікіра (ара wæqіра) ну—лекарь вылѣчилъ меня; арајһі—спасибо.

Āра приставка для обозначенія вопроса (§ 68).

Арашіс или арwашіс, ард(в)ашіс, дѣепр. прош. арашулі,

будущ. арашус, 3-е л. арашар, запрет. мāрашуд (составлено изъ ар и wашіс) уходить; діла ĕазаĕ дуґілі ĕajҍēрашар—мой работникъ ночью уходитъ домой (т. е. къ себѣ въ домъ); ĕwænнарҍад шін ардашулі сарі—изъ сосуда вода сочится.

Арwашіс см. арашіс.

Арᵹ—погода; æҍна арᵹ лів іш варҍі—сегодня хорошая погода; wajна арᵹ—дурная погода; арᵹ вамᵹур—погода испортилась; арᵹ варсвів—погода перемѣнилась; ĕwæніл арᵹ—ненастная погода; варшівіл арᵹ—благопріятная погода; діла арᵹ ваілі саві—мой срокъ наступилъ (т. е. конецъ службы); арᵹлішіw дурawĕін—во-время выходи.

Арᵹіс дѣепр. прошедш. арᵹілі (2-е спр.) услышать; дуґі арᵹіра тупангла ҭама нуні—ночью услышалъ я ружейный выстрѣлъ; æҍна ҍаᵹлу арᵹа—выслушай добрый совѣтъ; арᵹні—слухъ, т. е. способность слышать, арᵹнēгу ҍітізів—въ немъ нѣтъ слуха, т. е. онъ не слышетъ.—Продолж. ірᵹіс, буд. ірᵹус, 3-е л. ірᵹу (ірᵹур), запрет. мерᵹуд—слышать; селла аҍірᵹу ҍітіін—онъ ничего не слышитъ; топла ҭама ірᵹур—слышны пушечные выстрѣлы; урус міз аҍірᵹулла нуні—русскаго языка я не слышу, т. е. не понимаю.

Арҍіс дѣепр. наст. арҍулі, буд. арҍус, 3-е л. арҍу (значеніе глагола продолжительное) повести, погнать; арҍіс ҍавіівҍілі, ҍawyĕунна ну—только что хотѣли повести меня, какъ я убѣжалъ; ҕікурі арҍіс ҍавіілі саві—невѣсту вести начинаютъ они (свадебная процессія); муᵹрі арҍіс waҍіҍілі єај вуĕун—пастухъ начинаетъ гнать барашковъ.

Арҍіæ род. арҍіǣ, множ. арҍіні—путешествіе; арҍіælі уᵹæс вігулла ҕаҍал—завтра я хочу отправиться въ дорогу; діла арҍіæ варҍівізур—мое путешествіе прямо оказа-

лось, т. е. было благополучно; арӄнар, твор. арӄналлі, множ. арӄнарті—путешественникъ, дурqа арӄнар саj hіт—онъ старый путешественникъ, т. е. онъ много путешествовалъ.

Арӄæла твор. арӄæj, род. арӄæ—шелкъ; арӄæ қана—шелковый платокъ; ҕаҭала арӄæла—лягушечій шелкъ, т. е. болотная плѣсень, водоросль.

Арӄілі—третьяго дня; арӄіjшіw садāла кæвшліра ну—съ третьяго дня я боленъ; арӄілі вēраші wашів дічу hіт—до третьяго дня онъ приходилъ ко мнѣ.

Арӄіс см. аруӄіс.

Аріхіс см. арухіс.

Арқіс дѣепр. прош. арқілі 2-е спр. ободрать; муqара арқів вуқуj—ягненка ободралъ пастухъ; арқні, мн. арқівті—ссадина, wæӄлізір арқівті лір ӄула—у тебя на лицѣ есть ссадины.—Продолж. ірқіс, буд. ірқус, 3-е л. ірқу (ірқур)—обдирать, кāк ірқулі саві урчіла улівӈа wajтілі—спина обдирается у лошади отъ дурного сѣдла.

Арqæс см. аруqæс.

Арсаwар множ. арсаwарті—арка; ғуві арсаwар ваqа—построй мостъ аркой.

Арсіс дѣепр. прош. арсуллі (1-е спр.) полетѣть; лаwha арсурӄілі галгаліші ӈавушіра—я убилъ голубя, когда полетѣлъ онъ на дерево; арсуллі арвіqwæн лаwha—улетѣлъ голубь; арсні—полетъ.—Продолж. урсіс, буд. урсас, 3-е л. урсар—летать; қаннуві урсулі сарі мучілізірад—перепелки вылетаютъ изъ проса; кæрқлі урсані вірар ʒіқа—быстро летаетъ трясогузка; сі шіваалла урсулі саві кāрчіқа—на что ни увидитъ летитъ ястребъ; дуӄлувēгwāлі урсіс аӄірар—(посл.) безъ крыльевъ летать нельзя; арсуріл hунуʒқуна урчі—летающая какъ птица лошадь.

Арҭ—сѣра.

Арціс дѣепр. прош. арцілі (2-е спр.) скроить; ункӏі арцівіл суӄван—хорошо скроенная чоха; даврі арца нам—выкрой для меня сапоги; укусить (о пчелѣ), мірӄі арців діші—пчела ужалила меня; налить, шунгā шін арца—налей воду въ котелъ; мі' арцілі сави дуӷі—ночью ледъ выкроился, ночью былъ иней.—Продолж. ірціс, буд. ірцус, 3-е л. ірцу, запрет. мерцуд—кроить, жалить, иневѣть; палтар ірціс уста сарі hіт—она мастерица кроить платье; мірӄі ірцулі wар'а ватвуӄур—пчелы, жаля, медъ охранили; мі'ірцул дус саві hіш—этотъ годъ инеистый, т. е. часто случаются инеи.

Аруӈіс ард(в)уӈіс, дѣепр. прош. аруӈілі 2-е спряж. увести; туснаӄлізі аруӈів ӈула уӡі—подъ арестъ увели твоего брата; аруӈајā hіш діла шулӈiwад—уведите его отъ меня.—Аріӈіс ард(в)іӈіс продолж., буд. аріӈус, 3-е л. аріӈу—водить; hар варӈі арвіӈус ӈула урчі шіјші—каждый день вожу я твою лошадь на водопой.

Аруqæс ард(в)уqæс, дѣепр. прош. аріqwæј, составл. изъ ар и уqæс (§ 156), уйти; hачам wакāлі аруqæс аӈвала—разъ если придетъ, уйти не знаетъ, т. е. не уходитъ; hіт аріqwæн шілізі—онъ ушелъ въ селеніе; waʃалізі аруqæн ӈу, урцуріну шанта—уйди въ лѣсъ, не то жители поймаютъ тебя.—Продолж. арqæс (§ 157), дѣепр. наст. арqwæлі, буд. арqæс, 3-е л. арqæн—уходить; hар варӈі ӈірē ваāлі, арqæс ну ӄулі—каждый день, по наступленіи полудня, ухожу я домой; ӈірē ваāлі ӄулі арqæс ну—когда наступитъ полдень (букв. если наступитъ полдень), пойду я домой.

Арухіс ард(в)ухіс, дѣепр. прош. арухілі, 2-е спр. унести; івкӏілі арухів ца гwавза—умершаго мужчину унесли; ӈарӄлі ардухів діла шінқан—вода унесла мою мельницу.—Продолж. аріхіс, ард(в)іхіс, буд. аріхус, 3-е л. аріху—уносить; маслі аріхіс вігуллі ӈуд—съ меня

имущество таскать хочешь ты; урӈні ардіхулі сарі ҭумалі—куриҵ таскаетъ филинъ.

Архіс дѣепр. наст. архулі, буд. архус, 3-е л. арху (значеніе глагола продолжительное) понести; мура архіс ӈај'ів ӈіт—онъ понесъ сѣно, букв. онъ началъ понести сѣно; діла арцлі архіс вігуллі ӈуд или діла арц архіс вігуллі ӈуд—ты хочешь понести мои деньги, т. е. присвоить ихъ себѣ.

Арц (лів въ знач. куска или отдѣльной монеты, лір какъ вещество или деньги), множ. арцані (малоупотребительно) серебро; арц уӄулі сарі rwanʒалізірад—серебро выкапывается изъ земли; арц ӈаӈніті дірар—деньги необходимы; арцла қуӷул—серебряная ложка; арцла матæӣ—серебряныя издѣлія; арцла уста—серебряныхъ дѣлъ мастеръ; арцла шін дітӈівіл ҭавс—высеребренное блюдо; арцла kwæвнаӣ—серебряная кисть руки (похвала красотѣ).

Арціс см. awціс.

Арӷі род. арӷē (лір) сорная трава; арӷі дірӷіс—выпалывать сорную траву; арӷі тір ӈіт ӄузір—сорная трава на этой пашнѣ; арӷіqæна, множ. арӷіqwæні—половщикъ, тотъ, который полетъ.

Арші род. аршē (лір)—жатва; аршē арҙ ваілі саві—наступила жатва; арші садаілі сарі—жатва поспѣла; аршē вуӄа ваqа ӈуні—сдѣлай помощь для жатвы, т. е. угощеніе для добровольныхъ рабочихъ (см. іршіс); аршіqæна—жнецъ, множ. аршіqwæні.

Асіс дѣепр. прош. асілі (2-е спр.) купить; даршал курушліс асіра wаллі—я купилъ верблюда за сто рублей; асіра нуні анқіліс арц—я продалъ пшеницу; урчі асівӈілі, улівӈара аса—(послов.) купивъ лошадь, купи и сѣдло; қwел унц асівлā ӄуҙajӈілі сај ӈіт—(послов.) купивъ двухъ быковъ, онъ загордился.—Продолж. ісіс,

буд. ісус, 3-е л. ісу, запрет. мајсуд—покупать; вазаллішівад ісус qaʃ—на базарѣ покупаю я хлѣбъ.

Āсіс дѣепр. прошедш. āсілі (2-е спр.) взять; нæĸлізі āса дірĥа—возьми въ руки палку; ĥуравалі āсів ші—войско взяло аулъ; ĸалірqај āсів ƒіqа—куроцапъ унесъ цыпленка; ʃурʃва āсів ĸу—саранча заняла поле.—Продолж. ајсіс, буд. ајсус, 3-е л. ајсу, запрет. мајсуд или адмајсуд—брать; hар варĥі діла арц ајсу hітіін—каждый день беретъ онъ у меня деньги; нуні ајсіс аĥірус ĥула мах—я не могу брать на себя твоей ноши, т. е. того, что слѣдуетъ тебѣ сдѣлать.

Ātіс ад(в)атіс, дѣепр. прошедш. ātуллі, 1-е спр., посадить вверхъ; галгаліші аватурра ĸірqу—на дерево посадилъ я ястреба; тул дувша аватурра—я положилъ палецъ въ ротъ.—Продолж. алтіс, ад(в)алтіс, буд. алтас, 3-е л. алта—садить; дуґілі ĸалші авалтас xwі—ночью на крышу сажаю я собаку.

Æ. æ.

Æĥ æĥіс (§ 77) сдѣлаться хорошимъ, исправиться; niqwal wajнарігwa, æĥілі саj hіт—прежде былъ дуренъ, а теперь поправился онъ; æĥізіс (§ 132) показаться хорошимъ, понравиться; нам æĥізур hіт—онъ мнѣ показался хорошимъ человѣкомъ; æĥwæqіс—сдѣлать хорошее, æĥвæqіс waqівіл аĥін hіш—не для добра пришелъ онъ; æĥдіш—добро, доброта, нам ца æĥдіш ваqа ĥуні—сдѣлай для меня добро; æĥна—хорошій, æĥна адам'-ілі саj hіт—онъ хорошій человѣкъ; æĥæл—хорошо, дуƒаĥāлі æĥæл саві—если будешь учиться, то хорошо; æĥлі—хорошо, очень, болѣе; æĥлі дуʃвулĸул урчі—хорошо бѣгающая лошадь, т. е. рысистая; æĥлі æĥæл—очень хорошо; дуґі æĥлі укунна—вчера я болѣе

ѣлъ; ца æѣ̈лі—очень, ца æѣ̈лі дуӄуӷдēді ӈу—ты очень поблѣднѣла.

Æӄіс дѣепр. прош. æӄілі, 2-е спр. (§ 160) перейти; хwалал ӈарӷ æӄіра нуні—черезъ большую рѣку переправился я; дувура æӄіра нуні—я перешелъ черезъ гору; лівілла ӈуні æӄіра нуні—я прошелъ всю эту дорогу; варӈі æӄілі саві—день прошелъ; нуні дігі æӄіра ӈітізівад—я съ нею удовлетворилъ своей любви; нуні ӈімі æӄіра ӈітішів—я на немъ излилъ свой гнѣвъ.—Продолж. ікіс, буд. ікус, 3-е л. іку, запрет. майӄуд—переходить, переправляться; ӈуравалі ікулі саві ӈарӷ—войско переправляется черезъ рѣку; ӈу ваӈанадан ӈазав ікулла нуні—черезъ тебя много горя переношу я; нуні æӄіра ӈула шівла—я заплатилъ, что отъ меня тебѣ слѣдовало.

Ǣӄіс дѣепр. прош. ǣӄілі, 2-е спр. (§ 160) повѣсить; ӷувсрі а̄ка—развѣсь посуду (обыкн. мѣдная посуда развѣшивается по стѣнамъ); ді'ві ǣӄіра гарасліші—я развѣсилъ куски мяса на столбъ (сухое дерево на дворѣ, которое служитъ для развѣшиванія разныхъ принадлежностей хозяйства); шівæѣ̈ ǣӄіс—взлѣзть, галгаліші шіwæѣ̈ ǣӄів ӈіт—на дерево взлѣзъ онъ.—Продолж. айӄіс, буд. айӄус, 3-е л. айӄу, запрет. майӄуд или адмайӄуд—вѣшать; јараq айӄіс вітаӄæра ӈіш ӄæрда—чтобы вѣшать оружіе, вбилъ я этотъ гвоздь.

В. в.

Ваѓалл твор. ваѓалалі, род. ваѓала̄, множ. ваѓалаті—помощь; ӈæнкіліс ваѓала̄гу ӈіш унц—для работы безполезенъ этотъ быкъ; нам ваѓалаті урӈ̈ саві ӈішді—мнѣ помогаютъ эти люди; нам ваѓалајӈі ӈу—помоги мнѣ, т. е. сдѣлайся мнѣ помощью; ӈу нам ваѓалал сајрі мурталла—ты мнѣ всегда помощникъ.

Вазріґан твор. вазріґај, род. вазріґā, множ. вазріґуні или вазріґанті—торговецъ, купецъ; вазріґандіш—торговля, вазріґандішлі міскін іqурі ĥу—торговля раззоритъ тебя; анқē вазріґандіш діqулі сај hітіін или анқē вазар віqулі саві hітіін—онъ торгуетъ пшеницей.

Ваʒ множ. вуʒрі—мѣсяцъ; ваʒ шалалі саві—мѣсяцъ свѣтитъ; ваʒ адгwів или ваʒ сагавів—мѣсяцъ родился; ваʒ цугвів—мѣсяцъ въ 1-й четверти, ваʒ журугвів—полный мѣсяцъ, букв. сдѣлался круглымъ; ваʒ вајқувів—мѣсяцъ половиной сдѣлался, т. е. 2-я четверть; ваʒ вуців—мѣсяцъ затмился; ĥæвал ваʒлі ліwqæс ну ĥучу—черезъ три мѣсяца приду я къ тебѣ.

Вah вahдіш—бѣшенство, вahіл—бѣшеный, вahлі—бѣшено; вahіс, вahдіс, вahвіс—взбѣситься; вahвівіл хwілі сунна waĥ аĥала—взбѣсившаяся собака не узнаетъ хозяина; hіт вahів—онъ съ ума сошелъ; waқĥē вahлі сај—онъ уже давно дуритъ.

Вaha род. вahā, множ. вahні—цѣна; hішіла вaha вура—скажи цѣну этого; ĥула вaha вііæн—храни свое достоинство; вaha вітĥа ĥænкізалліс—заплати работнику.

Вahана род. вahанā, множ. вahнуві—причина, вина; вahанāгулі ĥawшів hіт—безъ вины убили его; сі вahаналі арqwæллē ĥу—по какой причинѣ уходишь ты? Вahанадан тоже, что вahаналі; hіш урчілізів вahана лів—въ этой лошади есть порокъ; wајті вahнуві лір нушачур—между нами есть прилипчивая болѣзнь.

Вahла вahладіш—спокойствіе, вahлал—спокойный, смирный, вahлалі—спокойно; ца мусаніw вahлалі уін ĥу—на мѣстѣ останься ты спокойно; вahладіш вігуқу hітіс—онъ любитъ спокойствіе; вahлал урчі—смирная лошадь; Вahлајhіс—выздоровѣть, вahлајріс—выздоравливать, вahлајрулі сај hіт дæкілізіwад—онъ выздоравливаетъ отъ

раны; ваһла ірні ваһурра һіт—я узналъ о его выздоровленіи.

Ваӄ мн. вуӄірі—острая оконечность, ӄінӽā ваӄ—остроконечность кинжала; край, ӄā ваӄ—края дома, т. е. края крыши.

Вала род. валā—шерсть (треб. лір; когда же означаетъ комъ шерсти, то лів); мазала вала—овечья шерсть, walliла вала—верблюжья шерсть; вала дільӽас—стричь шерсть; валā ӽæнӄа—шерстяной коверъ.

Валаһ множ. валаһуні—несчастіе, бѣдствіе; xwалал валаһ ваӄів һіщіші—съ нимъ случилось большое несчастіе; һан агwар валаһ саві һіш—это неожиданное несчастіе; валаһла адам'ілі—бѣдовый человѣкъ, т. е. наводящій бѣду.

Вамӄарі твор. вамӄаллі, множ. вамӄурті—корыто.

Вамма род. вамма—хлопчатая бумага.

Ваӽмі род. ваӽмē, множ. вуӽмі—снопъ; вуӽмі дæqіс—взять снопы; вуӽмēла дарріа—сноповъ суслонъ.

Вар' твор. вар'лі, множ. вар'ані—щитъ; вар'һалавуціра нуні—я укрылся щитомъ.

Варā едва, лишь, варā һалавуӄун діла урчі ӄалајшів—чуть-чуть опередила моя лошадь твою; варāоан—немного, чуть-чуть, варāоан кіціл сај һіт діла—онъ мнѣ едва-едва родня, т. е. дальній родной.

Варакат—благословеніе, варакат віӽав ӄула ӄајзі—благословеніе да достанется твоему дому; варакатла муса—благословенная земля.

Варӄек (составл. изъ варӄі—день и ækіс—перейти) вечеръ; варӄек wаӄі нушачу—приходи къ намъ вечеромъ; варӄекні—наступленіе вечера; варӄекні аӄ ваһурра нуні—я не зналъ, что вечеръ наступаетъ.

Варӄі род. варӄē, множ. вурӄні—солнце; варӄі аwуӄун—солнце взошло; варӄі ӽілавіӽів—солнце закатилось;

варӄілі wана діqулла нуша—солнце грѣетъ насъ; варӄiілі iгwіллі ӄу—ты загорѣлъ отъ солнца;—день, іш варӄii—сегодня; іш варӄē варӄii—цѣлый день; варӄii ӄант вілі саві—день дѣлается короткимъ; хwала варӄii—великій день, байрамъ; ʕудар варӄілі у шiwааві ӄу—подъ черным днемъ да увидишься ты, т. е. да наступитъ для тебя черный день (прокл.); варӄēвуӄуj саві hітіші—день наступилъ для него, т. е. онъ сталъ счастливъ; варӄē—лихорадка; варӄē діулі сарі діші—я заболѣлъ лихорадкой, варӄejзiwад арајhіра—я выздоровѣлъ отъ лихорадки, можно также сказать: варӄej у wатурра.

Вар'іӄан твор. вар'іӄај, род. вар'іӄā, множ. вар'іӄанті—дальній родственникъ.

Варткел твор. варткеj, род. варткē, множ. варткелті—олень; варткē мукакі—оленьи рога; варткē дурӄwæ—приплодъ оленя.

Варха множ. вурхні—мѣра зернового хлѣба; урђā варха—мѣра молотильная около $1^1/_2$ пуда; wачалла варха—торговая мѣра, нѣсколько менѣе предыдущей.

Варшіс дѣепр. прош. варшілі (2-е спр.) зарядить, нуні варшіра тупанг—я зарядилъ ружье; ца варшіс дару діха—дай пороху зарядить разъ;—продолж. віршіс, буд. віршус, 3-е л. віршу—украшаться, арцлі варшівіл ӄінӄал—украшенный серебромъ, т. е. оправленный въ серебро кинжалъ.

Ваціс (д), дѣепр. вацуj 3-е спр. вспахать;—прод. wалціс (д, в), буд. wалцас, 3-е л. wалца и wалцан—пахать.

Ваші множ. вашруві—ожерелье; сувӄæнтēла ваші—четки, (сувӄæн арабск. чистый).

Вæкæлі безпрестанно; вæкæлі узулі сај hіт—безпрестанно работаетъ онъ; вæкæлі завлі урзулі саві—безпрестанно идетъ дождь.

Ѣелла союзъ раздѣлительный или (§ 191).

Веѣла очень, наи... веѣла ƣirҥil wyqara вуца—возьми самаго жирнаго барашка.

Вівқа смерть, см. івқіс.

Віǐ множ. віǐані—стадо крупной скотины, какъ-то: лошадей, коровъ, буйволовъ,ословъ.

Візі візідіш, візіл, візілі—сладкій, пріятный, вкусный; візіл віркwала—вкусное блюдо; візіл адам'ілі—пріятный человѣкъ, т. е. хорошій.

Вік множ. вурǐі (вуқрі и вікані употребительны въ другихъ даргинскихъ нарѣчіяхъ) голова; вік вілѣан діла—выбрей мнѣ голову; нушіла вік сај hіт—это нашъ начальникъ; вікдіш дігуллі ǐуд—господство нравится тебѣ; ǐула анƣvq вік ваqа—кончай свое дѣло; муртала вік мајқуд—не надоѣдай мнѣ безпрестанно; лагвік сај hіт—онъ безумецъ; қwел вік дақілі сарі hітіла—ему пришли двѣ головы, т. е. онъ заносчивъ слишкомъ; віклішівад вура—разскажи съ самаго начала; вік варǐі вурадліллі—кабы сказалъ съ самаго начала; віклēǐæл (віклі и æǐæл) очень хорошо.

Вікаk—имущество, состояніе, средства жить; вікаk лів діла—у меня есть средства жить; вікаklізіw сен сајрē—какъ ты поживаешь?

Вілqіс (д) дѣепр. прош. вілqуј 3-е спр. смолоть; hішді анқі ділқін—смели эту пшеницу; прод. уqіс (д, в), буд. уqас, 3-е л. уqа (уqан), ну анқілі уqулла—я мелю пшеницу.

Вілсіс (д) дѣепр. прош. вілсуј 3-е спр. скрутить, выпрясть; продолж. лусіс, буд. лусас, 3-е л. луса—прясть; рурсілі арǐæла лусулі сарі или рурсі арǐæј лусулі сарі сестра прядетъ шелкъ.

Вімǐіс (д) дѣепр. прош. вімǐуллі 1-е спр. разрѣшиться отъ бремени (говор. о женщинахъ и о животныхъ); hітіла

ĥунул дімґур—его жена родила; урþwa вімґур—курица снесла яйцо; rwaђa вімґур—сука ощенилась.—Продолж. вумґіс, буд. вумґус, 3-е л. вумґар—разрѣшаться отъ бремени; hар варßі нушіла урþwa вумґулі сав—каждый день наша курица несется; hар дус думґум сарі hітіла ĥунул—каждый годъ рожаетъ его жена.

Вімхіс (д) дѣепр. прош. вімхуллі 1-е спр. сплесть; вімхуріл hаја—сплетенная веревка; прод. вумхіс, буд. вумхус, 3-е л. вумху.

Віqрі род. віqрē, множ. віqрумі—свидѣтель; віqрідіш—свидѣтельство, віqрідіш дæqіс—свидѣтельствовать, ќænaті віqрідіш—лжесвидѣтельство.

Вірß вірßдіш, вірßа—рыжій; вірßа адам'ійші ірх малhад—рыжему не вѣрь (народное предубѣжденіе); вірßа унц рыжій быкъ (о лошади не говорится).

Вірінђ сарацинское пшено, рисъ.

Вірqа половина мѣры (см. варха).

Віршіс см. варшіс.

Віса плачъ (см. ісіс—плакать); дукалţі віса діталhан ĥула твой смѣхъ сдѣлается плачемъ; віснаќ множ. віснаќуні—плакса, плаксивый.

Віţу род. віţwā—мука, тѣсто; віţу вашін—смѣси тѣсто; віţні мн. тѣста, т. е. различнаго рода тѣста.

Віß множ. вуßі—волкъ; віßлі aw'ів дуґґі—волкъ вылъ ночью; віß мур'ул—волкъ—мужъ т. е. молодецъ; арші віßгун ділі сарі—жатва какъ волкъ становится, т. е. близится къ спѣлости; віß мур'wā дуґґі сави—ночь молодца, т. е. весьма темная, въ которую молодцы обыкновенно предпринимаютъ разныя похожденія.

Вуга множ. вуgні—быкъ; здоровякъ; вуgні hāілла дæßæќæс (см. wæßæс) быки вышли драться, говор. о людяхъ вліятельныхъ, ссорящихся между собою.

Вудун твор. вудуj, род. вудwā, множ. вудунті—помощникъ муллы.

Вуза вузаһуні, множ. вузаһундурі—погоня, тревога; вузаwақіс—броситься, сбѣжаться на тревогу, на крикъ; ӆучу вузаwӄіс аӆіра—къ тебѣ прибѣжать на тревогу не могъ.

Вуқун твор. вуқуj, род. вуқwā, множ. вуқуні—пастухъ (исключительно бараній); вуқундіш—пастушеское состояніе; вуқундіш дігуӄу азӏін адам'іс—пастушеское состоніе нравится лѣнивцу; ӆур'а дурӆнёла вуқун—человѣкъ, на попеченіи котораго сироты, опекунъ; ӆу агwадлі, вуқун агwарті маза саві халq—безъ тебя, какъ безъ пастуха бараны, народъ (льстивое привѣтствіе каждому вліятельному лицу).

Вулігі множ. вулугуні—лакъ, казикумухъ; вулігі аӆіӆāлі, увіл муса віта—(поговорка) если лака не застанешь, подъ нимъ мѣсто поколоти, т. е. бей даже то мѣсто, гдѣ лакъ сидѣлъ (выраженіе невѣжественной ненависти акушинцевъ къ сосѣдямъ лакамъ); ӄарӄа аӄвуцāлі вулігі урӷар—(погов.) если камень поднимешь, то найдешь лака (упрекъ лакамъ, что они всюду бродятъ для снисканія ремеслами пропитанія); вулугунёла міʒ—лакскій языкъ; вулугунёла муса—страна лаковъ (Казикумухскій округъ).

Вумӷіс см. вімӷіс.

Вумхіс см. вімхіс.

Вунаһ множ. вунаһуні—грѣхъ; вунаһкар—грѣшникъ; вунаһ вæqіс—согрѣшить, ну вунаһлізі іӆіра ӆіш ваһанадан я вималъ въ грѣхъ черезъ это; вунаһ вірар ӆуд—грѣшно тебѣ; ӆітіла вунаһ ваів нам—его грѣхъ палъ на меня, т. е. я терплю изъ-за того, что виноватъ передъ нимъ.

Вуqур множ. вуqурті—родственникъ по боковой линіи; ву-

qурташі арвіqwæн hітіла мас—дальнимъ родственникамъ досталось его имущество; вуqурдішлі урҏла міскін wæqіра ну—изъ-за дальнихъ родственниковъ обѣднѣлъ я.

Вурі̨да множ. вурдуні—топоръ; вуґал вуріда саві hіш—это острый топоръ; вуріда̄ ар'—топорище.

Вурqун дарiwa такъ называются въ совокупности нѣсколько деревень въ Казикумухѣ, говорящихъ на акушино-хайдакскомъ нарѣчіи (§ 1).

Вурсіһа вурсіһадіш—привычка, вурсіһадіш агу hіш дурҏwǣ дічу—нѣтъ привычки у этого ребенка ко мнѣ; вурсіһајhіс, вурсіһадіс—привыкнуть, луқіс вурсіһајhіс аҏҏіра ну—я не могъ пріучиться писать; вурсіһајhівіл ҏæнкі hамаділ вірар—привычная работа бываетъ легка; вурсіһа вæqіс—пріучить, нуні вурсіһа вæqіра ҟарчіға awліші—я пріучилъ ястреба къ охотѣ.

Вурт множ. вуртані—сливки; вурт шівсāсіс—снять сливки (съ молока); вурт ҕіқвілі саві—сливки скислись; вуціл вурт—густыя сливки.

Вуруш множ. вуршмі—тюфякъ; вуруш аваqа—постели тюфякъ; қанҭіл вуруш—мягкій тюфякъ; ҏајсін вурушані—ложись на тюфякъ.

Вурх—навѣсъ.

Вурха множ. вурхані—потолокъ; ḫwaҏіл вурха саві hіш—это низкій потолокъ.

Вусаҏат—сей часъ (тат.)

Вусраw мн. вусрawті—просьба; уҙі ваһанадан вусраw ваqа ҏæкімлізі—попроси о братѣ у начальника; ҏузі вусраw саві нушачу wаші ілі—къ тебѣ просьба есть къ намъ приди говоря, т. е. прошу тебя, приди къ намъ.

Вуҭа множ. вуҭні—часть, доля; ҏæвал вуҭа ваqа hіш—раздѣли это на три части; ділара вуҭа лів hіш ҟајзів—и моя часть есть въ этомъ домѣ; намра вуҭа ваqајā̄—и

мнѣ часть дайте; вуӏнар—на части, вуӏнар вӏлі саві мас—на части сдѣлалось имущество, т. е. раздѣлилось оно.

Вухāрі—Бухара; вухāріла урӆ—бухарцы, вухāріла адам'ілі—бухарецъ; Вухāріла муса—Бухарія.

Вушін вушіндіш—смирное свойство, кротость; вушіндіш агу hіш ӄарчіӡала—этотъ ястребъ не укрощается; вушініл—кроткій, смирный, вушініл дурӆwæ саj hіт—это кроткій, ласковый ребенокъ; вушін вæqіс—укротить, урчі вушін вæqіс аӆірулла—не могу укротить лошади; приманить, вушін wæqілі ірҧас вігулі саj hітіс—онъ хочетъ приманивъ обмануть; вушін дæqіс аӆёді hіт ӆунул—ты не могъ привлечь къ себѣ этой женщины.

W. w.

Wавґіс (д, в), дѣепр. wавґілі (2-е спр.) запречь; нуні вавґіра урчі уркуллізі—я запрегъ лошадь въ арбу; ну wавґіра уркуллізі—меня запрегли въ арбу.—Продолж. увґіс (д, в), буд. увґус, 3-е л увґу—запрягать; hар варӆі вувґулла уркура—каждый день запрягаю я арбу.

Wawa род. wawā, множ. wawні—цвѣтокъ; ҕанај wawa—primula veris; wawa hавваӄілі саві—цвѣтокъ распустился; wawa æӆна rwæҕ лів—цвѣтокъ благоухаетъ; wawa сусвіталхуj саві—цвѣтокъ увядаетъ.

Wага wагадіш—сухость, ӄаҕла wагадіш—черствость хлѣба; wагал—сухой, wагал арӡ—сухая погода; wагал адам'ілі—скупой человѣкъ; wагалі—сухо, wагалі саві арӡ—погода суха; ца wагал діw вурів hітіін дізі—онъ мнѣ сказалъ жесткое, непривѣтливое слово; wагајhіс wатава ҕаліҕіw—чтобы обсохнуть, стань у огня; варӆілі wагадæqів діла палтар—солнце высушило мое платье.

Wазic (д, в), waзілі 2-е спр. выкупаться; ну ɦарқ̣лішiw waзіра—я выкупался въ рѣкѣ.—Продолж. ізіс (д, в), буд. ізус, 3-е л. ізур—купаться; ізіс æɦна шурај саві hіш—это озеро хорошо для купанья.

Wahic (д, в), waɦуллі (1-е спр.) узнать; нуні waɦic аɦіра hіт—я не могъ узнать его; урус міз даɦіс вігулла нам—я хочу узнать русскій языкъ, т. е. хочу выучиться по-русски.—Продолж. waліс (д, в), буд. walac, 3-е л. wala—знать; ну walулійраді (walулі и іраді § 99) ɦуні hалаwал—ты меня зналъ уже прежде; нуні валул ɦузіра валікас—что я знаю, тому и тебя научу.

Wahic (д, в), дѣепр. прошедш. waɦуj, 3-е спр. отдохнуть; ваɦуніл урчі hалавулқан вамсуріс—отдохнувшая лошадь обгонитъ уставшую; waɦic watава—дай отдохнуть.—Продолж. walhic (д, в), буд. walhac, 3-е л. walhan—отдыхать; walhic ɦај'ілла ну—отдыхать начинаю я.

Waɦiɦic даɦдіɦіс, ваɦвіɦіс, дѣепр. прош. waɦiɦiл 2-е спр. начать; ɦаɦал калі ваɦвіɦіс вігулла—завтра хочу начать (строить) домъ; ваɦвіɦудіра æɦнāɦіннi hішіла—и начало этого было нехорошо.—Продолж. waɦірɦіс, даɦдірɦіс, ваɦвірɦіс—начинать, на waɦірɦулла қу даɦwic—я начинаю засѣвать пашню.

Waɦ'ic (§ 151) закричать толпою; шанта waɦ'ів ɦула ҙајліші—при твоихъ словахъ, закричали жители; waɦла ҭама хів дуравад—звукъ крика раздался (waɦ въ имен. не употребляется), waɦ іқwic—кричать толпою.

Waic (д, в), дѣепр. прош. waiл, 2-е спр. (§§ 133—136) достигнуть, дорости; нам вігул сіқајші waіра—я достигъ желаемой вещи; адацад waів hіт—онъ выросъ съ отца; урқ̣і віқнā (віқwаніл мусані) waіра ну—я достигъ того, чего желало сердце.—Продолж. ііс, дііс, вііс, буд. іус, 3-е л. іур—достигать, доставать; дусліс

діур hішді анқі—на годъ мнѣ станетъ этой пшеницы; hішдіцад арц діулі дірів нам шар—столько денегъ мнѣ бывало достаточно въ деревнѣ; hіт урчі віур шіс дігара—эта лошадь годна для кого бы то ни было.

Waj wajдіш—дурнота, wajна—дурной, wел—дурно; waj мавіqуд, урухмақуд—не дѣлай дурного и не бойся; ĥула wajдішлі нура уціра—изъ-за твоего дурного поведенія и я попался; wajна адам'ілі саj hіт—онъ дурной человѣкъ; wajті дæĥ сарі hіт ĥунwā—дурна лицомъ эта женщина; wajлі æĥдіш аĥвурĭу—дурной хорошаго не находитъ; hітіін wел луқа каqар—худо пишетъ онъ письмо; hіт wел саj дічу—онъ со мной въ дурныхъ отношеніяхъ; wajqwавза—трусъ, wajqwавзадіш—трусость.

Waj waj междум. изъявляющее горе.

Waj' дај', вај', твор. wај'лі, множ. вај'ані (д) середина, qаҕла вај'—середина хлѣба (имѣющаго видъ круглой лепешки); талія, обхватъ.

Wajaқала (д, в) § 57, см. wajқу.

Wajқу (д, в) род. wajқwā, множ. дајқуті (в) половина; wajқу qwавза саj hіт—это получеловѣкъ; дајқу ĥwамру ардіqwæj сарі діла—половина моей жизни прошла; вајқу qаҕ віха—дай полхлѣба. Говорится также wajaқала (д, в), твор. wajaқај, род. wajaқā, множ. вајқуллії, или вајқулті, или вајақалаті (д); wajaқала шіwĥǣқæра hітіла нуні—половину отрубилъ его я.

Wақіс (д, в), дѣепр. прош. wақілі, 2-е спр. смазать; чакма дака—смажь сапоги; агwар qајлі wақіра ну урĥлі—люди небывшимъ словомъ смазали меня, т. е. оклеветали меня.—Продолж. ікіс (д, в), буд. ікус, 3-е л. іку—мазать; қалі ĥанĥілі вікулі саві—домъ обмазываютъ грязью.

Wақіс (д, в) дѣепр. прош. wақілі, 2-е спр. придти; ну wa-

ӷіс аӣіра ӣучу—я не могъ придти къ тебѣ; waӷiic, даӷiic, ваӷiic—позвать (приди сказать); нуні waӷiipa hітізі—я позвалъ его; waӷікіс (§ 164) привести; hіт waӷікіѵ діwajзі—его привели въ судъ; повел. waӷі обыкновенно значитъ: приди послѣ; приди сей-часъ выражается черезъ waші.—Продолж. waшіс (см. это слово).

Wak (д, в) много, очень, ʒај дак мадіqуд—много не говори; вакдіш—множество; урӣла вакдішлі ӣу аӣahуррі нуні—въ множествѣ народа (въ толпѣ) я тебя не узналъ; вакал, дакал—многіе; вакал оæӣілі ваӷів ӷічу—много гостей пришло ко мнѣ; дакал урчі дівӷів іш дус—много лошадей околѣло нынѣшній годъ; вакај шіваів hіш—многіе увидѣли это; вакајс вігулі саві hіш—многимъ нравится это (вм. вакај и вакајс употребительны формы ваклі и вакліс).—Wakwaic (изъ wak и waic), вакваіс, дакдаіс—умножиться; маза дакдаав ӣула—да умножатся твои бараны! Маслізіw wakwaілі саj hіт—онъ очень разбогатѣлъ.—Вакваеqіс, дакдаекіс—умножить, урӣ вакваеqіс аӣвігулла нам—много людей мнѣ не нужно; вакваікіс, дакдаікіс—размножать; дуӷрумлі ʒунʒрі дакдіуқу—лѣто размножаетъ мухъ. Вмѣсто wak, вакдіш, вакал и проч. употребительны также: wæk, вʒекдіш, вæкіл и проч.

Wakӣē (д, в) долго, wakӣē maw'уд hітқуw—долго не оставайся тамъ; wakӣē шураhawpa ну—я давно въ Шурѣ; wakӣēpiw ӣу hішқуw—давно-ли ты здѣсь?

Wak̆ множ. wуk̆рі—кружка для браги и т. п.

Walґwic (д, в) дѣепр. прош. walґуј, 3-е спр. (§ 159) вымолить, выпросить; ʒав далґунна нушаан Аллаһлізірад—мы выпросили дождя у Бога.—Продолж. улґіс (д, в), буд. улґас, 3-е л. улґа (улґан); ӣузі улґулла ну шіwірхwі ілі—прошу тебя, чтобы ты простилъ.

Wалhic см. wahic—отдохнуть.

Wалӣwic (д, в), дѣепр. прош. walӣuj, 3-е спр. (§ 159) проснуться, ƀæwлi walӣунна ну іш варӣi—я сегодня рано проснулся; walӣні—пробужденіе.—Прод. улӣіс (д, в) просыпаться, дуӣі улӣулі ӣал'унна ну—сегодня ночью просыпался я.

Wал'іӣіс далдіӣіс, валвіӣіс—въ пору придтись, сладиться; wал' іӣілі ӣадлі ісус ӣула урчі—если сходно дашь, то куплю твою лошадь; hіл палтар валвіӣілі саві ӣушів—это платье хорошо сидитъ на тебѣ; wачаллішір дал'аӣдіӣіра нуша—въ этомъ дѣлѣ мы не сошлись; урӣлічу wал'іӣні æӣна саві ӣуд—хорошо для тебя жить съ людьми ладно.—Продолж. wал'ірӣіс, далдірӣіс, валвірӣіс—ладиться, ӣушачу дашні валвірӣур нушім—намъ прилично ходить къ вамъ.

Wал'ірӣіс см. wал'іӣіс.

Wаліс см. wahic.

Wал'іс дал'іс, вал'іс, дѣепр. прош. wал'уj 3-е спр. разрѣзать; ді'вал'уj віха—дай разрѣзанное мясо; турма wал'уj саj hіт—онъ изрубленъ шашками.—Продолж. ул'іс, дул'іс, вул'іс, буд. ул'ас, 3-е л. ул'а—рѣзать, разрубать; ді'вул'іс æӣна саві hіш діс—этотъ ножикъ хорошъ для того, чтобы рубить мясо; вул'ані—рѣзакъ.

Wалӷ (д, в), walӷдіш—хромота, walӷwa или walӷіл—хромой; урі'лішiw садāла walӷілла ну—съ прошлаго года я хромаю; діла walӷдіш аравів—моя хромота выздоровѣла, т. е. прошла; walӷwa Темір—хромой Темиръ, Тамерланъ; валӷwa дірӣа—кривая палка; валӷwa diwан мавіӷуд нам—не суди меня несправедливо; walӷwa адам'ілі—неправосудный человѣкъ.

Wаллі множ. wаллумі—верблюдъ; wалліла валā суйван—сукно изъ верблюжьей шерсти.

Wалƀwic см. waƀwic.

Wалцiс см. waцiс.

Wалшiс см. waшiс.

Wамӣwiс (д, в), дѣепр. прош. waмӣуллі, 1-е спр. (§ 159), обмокнуть, промокнуть; ʒавліyw цугіӣілі waмӣурра—попавъ подъ дождь, я вымокъ; waмӣwiкiс (§ 164) вымочить, сдѣлать мокрымъ, waмӣукурра нуні hіт ʒавліyw—я его вымочилъ подъ дождемъ; гwанʒа вамӣукур ʒавлі—земля смочилась дождемъ.—Продолж. умӣiс (д, в), буд. умӣус, 3-е лицо умӣар—мочить, hар варӣі ʒавлі умӣулла ну—каждый день мочитъ меня дождь.

Wамqwiс (д, в), дѣепр. прош. waмqуллі, 1-е спр. (§ 159) взмутиться, сдѣлаться пасмурнымъ; ӣарӷ вамqуллі саві—рѣка взмутилась, вода стала мутною; арӷ вамqуллі саві—погода сдѣлалась пасмурною; діла уʒі waмqуллі сај діші—мой братъ на меня нахмурился.—Продолж. умqiс (д, в), буд. умqус, 3-е л. умqар—мутиться, хмуриться; ӣуні ӷај адлі шанті вумqулі саві—только скажешь ты слово, какъ всѣ жители хмурятся.

Wамсiс (д, в) дѣепр. прош. waмсуллі, 1-е спр. устать; waк waшулі waмсурра ну—много ходивъ, усталъ я; waмсуріл адам'ілі—усталый человѣкъ; вамсурія віӷлі муqараӣвурцу—(посл.) усталый волкъ ягненка не поймаетъ; ӷæwлі вумсул урчі—скоро устающая лошадь; waмснi или waмсурдіш—усталость.—Продолж. умсiс (д, в), буд. умсус, 3-е л. умсар—уставать.

Wана waнадіш—теплота, waнал—теплый, waналі—тепло; варӣі waналі саві hанаӣа—сегодня теплый день; дічу waнадіш агу hітіла—у него нѣтъ расположенія ко мнѣ; hіш кулів waнадіш агу—въ этомъ домѣ нѣтъ тепла, т. е. домъ холодный; waнајhіс ӣај'і ӷаліӌі—чтобы согрѣться, садись у огня.

Wаӌ женск. даӌ, множ. ваӌті—хозяинъ; waӌ агwар селлаӣвірар—безъ хозяина ничего не дѣлается; ваӌті ваквāа-

лі мас авурхар (см. ерхwic) когда много хозяевъ, то имущество кончается, пропадаетъ; діла waḫ—мой хозяинъ (жена о мужѣ); ӈула waḫдіш агу нам—у тебя нѣтъ хозяйства для меня, т. е. ты обо мнѣ не заботишься (можетъ сказать невольникъ своему господину).

Waḫwic (д, в), дѣепр. прош. waḫуj (§ 159), 3-е спр., посѣять; ḥwi waḫунна нуні—я посѣялъ сѣмя; ḥалмаz̧ waḫунна нуні—я бросилъ (покинулъ) товарища.—Прод. walḫwic (д, в), буд. walḫwac, 3-е л. walḫwan—сѣять; ḥwілі walḫулла ну—я сѣю сѣмя; ӄамрі далḫулла—я засѣваю конопляники.

Wap'a множ. wap'ні—соты; ʈaqанів wap'a хwалал саві—въ ульѣ много сотовъ; ʃaӣваівіл wap'a—нетопленый медъ.

Wарг дарг, варг, множ. варгані (д) внутренность, warглізіw аралēӣінна—внутри меня нездоровъ, т. е. я нездоровъ; warг ірӣівіл саj ḥіт—онъ дурного нрава; галгā варг вірӣілі саві—внутренность дерева испорчена.

Warгwic (д, в), дѣепр. прош. waргуллі (§ 159), 1-е спр. обмотать; waʃa ӄалі варгуллі саві—лѣсъ одѣлся листьями; ӈу нуні палталлі warгуррі—я тебя одѣлъ въ платье, т. е. одѣлъ съ ногъ до головы.—Продолж. ругіс см. іргwic.

Warґіс (д, в), дѣепр. прошедш. warґілі, 2-е спр. найти; ӈу warґіс аӣіра нуні даґ—я не могъ тебя вчера отыскать.—Продолж. урґіс (д, в), буд. урґус, 3-е л. урґу (урґар)—находить; мурталла місӄітаніw урґурі ӈу нуні—всегда нахожу я тебя въ мечети.

Waphi род. waphē, множ. waphнуві—войлокъ, бурка.

Warӈ (д, в), warӈдіш—прямизна, warӈа или warӈіл—прямой, warӈлі—прямо; warӈдіш агу ḥітіла—въ характерѣ его нѣтъ прямизны; варӈа или варӈіл ḥуні—прямая дорога; warӈлі wашін ӈу—ходи прямо (въ матер. и нравств. отнош.); варӈа галга—прямое дерево; warӈ-

wатіс, дарӈдатіс, варӈватіс (см. wатіс) пустить, отпустить; ӈунул дарӈдатурра нуні—я отпустилъ жену, т. е. развелся съ нею; дарӈдатікіс—развести мужа съ женою; wарӈаіс (д, в), дѣепр. wарӈаілі (2-е спр.) послать, нуні маза дарӈаіра дірqані—я отправилъ барановъ на пастбище; wарӈаівіи адам'ілі чарів—посланный возвратился; нуні каӡар варӈаіра ӳзілічу—я отправилъ письмо къ брату; продолж. wарӈііс (д, в), буд. wарӈіус, 3-е л. wарӈіу—посылать.

Wарс (д, в) мѣна; wарсдіш—перемѣна, wарсдіш агу hітізів—въ немъ нѣтъ перемѣны; варс вæqіс—промѣнять, нуні урчі варс вæqіра—я промѣнялъ лошадь; wарсwæкæс—противиться, адачу урші wарсwæкæлі саj—отцу сынъ противится, т. е. не исполняетъ его воли; wарсіс, дарсдіс, варсвіс (§ 77) перемѣниться, hіт wарсілі саj дічу—онъ перемѣнился ко мнѣ, ранг дарсділі сарі ӈула—цвѣтъ перемѣнился твой; дарсур—взаимно, другъ въ друга, дарсур тупангуні iwhів hіттілі—другъ въ друга выстрѣлили они.

Wарх дарх, варх вмѣстѣ; ӈучу wарх ліwqæс нура—вмѣстѣ съ тобой пойду и я; дірiwлічу дарх ӡав даӡів—вмѣстѣ съ тучей пришелъ дождь; нура wархїра hітічу—я съ нимъ сошелся; урӈлічу wархдіш агу діла—съ людьми у меня нѣтъ ничего общаго.

Wасіс (д, в), дѣепр. прош. wасуj, 3-е спр. приклеить; hіш урqулі васін—приклей эту доску.—Продолж. wалсіс (д, в), буд. wалсас, 3-е л. wалсан—приклеивать; калі валсулла діла или кaj wалсулла ну—я смазываю (склеиваю) домъ.

Wат (д, в), wатдіш—свобода, wатдіш агу діла—у меня нѣтъ свободы,—значитъ также: мнѣ нездоровится; wатіл—свободный, туснаклізіwад wатіл саj hіт—отъ тюрьмы свободенъ онъ, т. е. онъ не въ тюрьмѣ; wатіл адам'-

ілі—веселый, развязный человѣкъ; watiс, дѣепр. прош. watуллі (1-е спр.) оставить; ĥу watуллі арабqæс ну—оставивъ тебя, не уйду я, т. е. не покину тебя; watiкіс (§ 164) охранить, сберечь, анк ватікіс абірулла дурĥназі—не могу охранить сада отъ ребятишекъ;—продолж. waлтіс, буд. waлтас, 3 л. waлта—оставлять, ђађалал кулір далтас нуні ĥунул—по утрамъ я оставляю жену дома; ĥушірті арц далтас ĥуд нуні—я оставляю тебѣ (прощаю) находящіяся на тебѣ деньги; waлтіkіс (§ 164) охранять, сберегать, нуні валтукулла ĥула мас кулкназі—я охраняю твое имущество отъ воровъ.—Watукіс, датдукіс, ватвукіс, дѣепр. watукуj, 3-е спр. освободиться, hіт watукун туснаклізіwад—онъ освободился изъ тюрьмы; watукікіс (§ 164) высвободить, нуні watукукунна hіт туснаклізіwад—я его освободилъ изъ плѣна.—Watсāіс, д(в)атсāіс, дѣепр. прош. watсāілі, 2-е спр., распустить, hаја ватсāа—распусти веревку;—продолж. watсај'іс, д(в)атсај'іс, буд. watсај'ус, 3 е л. watсај'у.

Watiĥіс датдіĥіс, ватвіĥіс, дѣепр. прош. watiĥілі, 2-е спр., пойти; іш варĥі watiĥіра кајђіwсад—я сегодня пошелъ изъ дома.—Продолж. watірĥіс, буд. watірĥус, 3-е л. watірĥур—отправляться; hар варĥі ĥучу wарх watірĥіс абірус ну—каждый день отправляться съ тобою я не могу.

Watірĥіс см. watiĥіс.

Watураіс (д, в) послать; урші watураіра нуні hітқу—я послалъ сына туда; каqар ватураіра нуні hітічу—письмо послалъ я къ нему.—Продолж. watурііс (д, в) посылать; hар дус датуруус маза дірқані—каждый годъ посылаю я барановъ въ степь.

Waxіс (д, в), дѣепр. прош. waxуj, 3-е спр., накормить; нуні waxунна даґ hіт—я накормилъ его вчера; xwі вахін

—накорми собаку; вахуніл урчі—сытая лошадь.—Продолж. waxiс, буд. waxac, 3-е л. waxa—кормить; ĥap варɲi xwi вахас нуні—я каждое утро кормлю собаку; вахані kiwa—откармливаемый баранъ.

Wахчаг множ. wахчагуні—женскіе шалвары.

Wаца род. wацала, множ. wацні'—мышь; унц wацала вӣлі саві—быкъ зачумѣлъ (скотская болѣзнь называется мышиною); мускулъ, дулајнæѣкла wаца—ручной мускулъ.

Waɲ (д, в) waɲдіш—пустота, waɲіл—пустой, waɲлі—пусто; ваɲіл ƙалі вігулла нам—я желаю найти пустой домъ; ƙwані ваɲлі саві діла—у меня желудокъ пустъ; ваɲлі ɲудара унц—черный безъ отмѣтинъ быкъ; уркура ваɲ ваqа—опорожни арбу; тупанг ваɲвæqіс—разрядить ружье; шінqан ваɲɲілі waқі—когда мельница будетъ свободна, приходи; ɲунул даɲдɪлі сарі—женщина выкинула (разрѣшилась отъ бремени преждевременно); ваɲ qаɲлі укіс аɲірус ну—не могу ѣсть одинъ хлѣбъ, т. е. безъ чего-либо другого; waɲ ƙwænар саj hіт—чистый лгунъ онъ.

Waɲа род. waɲā, множ. waɲурві—лѣсъ; waɲа қалі варгуллі саві—лѣсъ покрылся листьями; зумал waɲа—густой, непроницаемый лѣсъ; аƙіл waɲа—высокій лѣсъ; ар'ал waɲа—рѣдкій лѣсъ, міґwēла waɲа—дубовый лѣсъ, хаміл waɲа—пустынный лѣсъ.

Waɲіс (д, в), дѣепр. прош. waɲілі, 2-е спр., растаять; дуɲæ ваɲів—снѣгъ растаялъ; дігалі waɲіра ну—я растаялъ отъ любви, ваɲікіс (§ 164) растопить.—Продолж. іɲіс (д, в), буд. іɲус, 3-е л. іɲур—таять; дуɲæ віɲулі саві—снѣгъ таетъ.

Wачар множ. wачурті—сдѣлка, мѣна, торговля; ɲула урчіла wачар ваqаɲā—поторгуемся твоей лошадью; ƙwā wачар вæƙwіра hітічу—продажа имъ пашни не состоялась между нами.

Wашіс (д, в), дѣепр. прош. wашуj, 3-е спр., смѣсить, віцу вашін—смѣси тѣсто; дару дашуj сарі—порохъ смѣсился (отъ сырости).—Продолж. wалшіс (д, в), буд. wалшас, 3-е л. wалшан—мѣсить; ну wалшулла ҕанҕілі—я мѣсю землю (обыкн. для обмазыванія стѣнъ домовъ).

Wашіс (д, в), продолж., буд. wашус, 3-е л. wашар—приходить (см. wаӄіс), повел. wашін—приходи; ҕаҕалал дічу wашін—по утрамъ ко мнѣ приходи; говорится также wаші въ значеніи: приди сей часъ; qaqpiwcад wашар hіт—онъ ходитъ по улицѣ; wашіӄіс (§ 164) водить, нуні wашуӄус hіт суӄур—я вожу этого слѣпого.

Wæw'іс—вскрикнуть, wæw'іӈwіс—вскрикивать.

Wæѣ дæѣ, вæѣ, множ. вæѣæні (д) лицо; wæѣшілі ҕajзі діші—повернись ко мнѣ лицомъ; ҕагwал дæѣла даҕ сарі hіт—она хозяйка прекраснаго лица, т. е. она прекрасна лицомъ; по направленію къ чему-либо, waҕалізіwæѣ аріqwæн—онъ пошелъ по направленію къ лѣсу; лагwæѣ wаӄі—ступай вверхъ; wæѣшаладіш—свѣтлость лица; wæѣшалал адам'ілі—человѣкъ приличный, поступающій надлежащимъ образомъ; hітіс ну wæѣшалajhіра—я ему услужилъ, сдѣлалъ ему угодное, также: угостилъ; ӄā вæѣ—наружность дома; вæѣлізів саві hіш ӄалі—этотъ домъ на косогорѣ.

Wæѣæс (д, в), дѣепр. прошедш. wæѣæлі, 2-е спр. (§ 144) схватиться; ӄwелла вæѣæлі саві варсур—оба схватились другъ съ другомъ; вæӄіл вæѣæлі саві цаліші—многіе схватились съ однимъ, т. е. многіе кинулись на одного; вæѣæӄæс (д) § 164 стравить, нуні хурі дæѣæӄæра—я стравилъ собакъ; ҕа вæѣæс, чіраӄ вæѣæс—погасить огонь, свѣчу; діла hімі вæѣæв—мой гнѣвъ потухъ, прошелъ; шангла руҕір вæѣæв—котла кипѣніе

потухло, т. е. прекратилось; лірілла ʃамі дæſſæ—погаси всѣ огни.—Продолж. ірſſæс (д, в), дѣепр. настоящее ірſſwælі, буд. ірſſwæс, 3-е л. ірſſwæр (§ 158) бороться, hар варſſі вірſſwælі саві hітті дічу—каждый день борются они со мною.—Продолж. іſſæс (д, в), дѣепр. наст. іſſwælі, буд. іſſwæс, 3-е л. іſſwæр (§ 158) тушить; ʃамі діſſwælі сарі ʃаʃалајс—къ утру тухнутъ огни; сохранять, нуні віſſwælла ſула мас—я сохраняю твое имущество; поддерживать, ʈај віſſwælі саві ʒіхіні—столбъ поддерживаетъ потолочную балку; нуні іſſæра hіш дурſſwæ—я воспиталъ этого ребенка.

Wæſſу (д, в), wæſſудіш—прохлада, wæſſул—прохладный, вæſſудіш агу галгаліув—подъ деревомъ нѣтъ прохлады; вæſſул варſſі—прохладный день; діла уʒілічу wæſſуjhіра—я охладѣлъ къ моему брату; вæſſудіш гачвіſſілі саві діші—прохлада вошла въ меня, т. е. я простудился; шін дітſſілі, wæſſуjhікіра нуні hіт—давъ воды, я освѣжилъ его.

Wæк см. wак.

Wæкæс (д, в), дѣепр. прош. wæкæлі, 2-е спр. (§ 144) ударить; нуні вæкæра дірſſалі hітіші—я ударилъ его палкой; ранить, нуні тупанглі wæкæра hіт—я ранилъ его изъ ружья.—Продолж. ікæс (д, в), дѣепр. наст. ікwælі, буд. ікwæс, 3-е л. ікwæр (§ 158) ударять, колотить, ікwælі дурāіра кузівіл ſæj'оан—колотя, выгналъ я скотину, бывшую въ полѣ; ſуравалiw ікæра ну—въ отрядѣ я бывалъ раненъ.

Wækwіс (д, в), дѣепр. прош. wækwілі, 2-е спр. (§ 159), 2-е л. прош. соверш. wакwаді, буд. вакwас, повел. вакwа (§ 160) разстроить; ну ſучу wækwіра—я съ тобой разстроился, въ разладѣ; калі вækwіс—разобрать домъ; іхдēла діwан вакwа—разстрой ихъ сборище.—Ікwіс (д, в) продолж. дѣепр. наст. ікулі, буд.

ikyc, 3-е л. iky (ikyp) § 159 разстраивать, мурталла ikylla hitiчy ny—во всякое время я съ нимъ въ разладѣ; ƛæka bikyli qaqa biqan caj hit—(послов.) онъ рѣжетъ шубу, дѣлаетъ шапку.

Wæлƛic см. wæƛic.

Wæq—стукъ, wæqla ʈama irqylla—я слышу стукъ, букв. звукъ стука; wæq'ic—стукнуть, wæq'iqwic—стучать, муцаллізі wæq'iqyli caj hit—онъ стучитъ по стѣнѣ.

Wæqic (д, в), дѣепр. прош. wæqili, 2-е спр., сдѣлать (см. § 141).—Продолж. iqic (д, в), буд. iqyc, 3-е л. iqy—дѣлать (см. § 142).

Wærƀac (д, в), дѣепр. прош. wærƀali, 2-е спр. (§ 144) озябнуть; ƛækāgyli wærƀara ny—безъ шубы озябъ я; šin dærƀali sari—вода простыла.—Продолж. irƀac (д, в), дѣепр. наст. irƀwali, буд. irƀwac, 3-е л. irƀwap (§ 158) зябнуть; ƀwannuƛ irƀwalla ny—по утрамъ зябну я.

Wæƛic (д, в), дѣепр. прош. wæƛyj, 3-е спр., раздавить; ʈyʈi dæƛic—раздавить виноградъ; galgali wæƛyn hit—дерево раздавило его; urчili bæƛyniл qar savi hiш—эта трава истоптана лошадью.—Продолж. wælƛic (д, в), буд. wælƛac, 3-е л. wælƛan (wælƛa)—давить, топтать; ʈyʈi dælƛic—давить виноградъ; чарт dælƛic—топтать грязь; притѣснять, nāivli wælƛulla ny—наибъ притѣсняетъ меня; ʃaxil. ƛænki bæƛyj валтін—дурное дѣло скрывъ держи, т. е. держи въ тайнѣ.

Wæш'ic—шелестнуться, wæш'iqwic—шелестѣть; wæшla ʈama arqira waʃalizivad—изъ лѣсу я слышалъ шелестъ; qa wæш'diqyli sari—листья шелестятъ.

Welhani твор. welhaj, род. welhā, множ. welhanti или welhnyvi—поясъ, которымъ подвязываютъ станъ.

Werƀi—семь werƀial; werƀi'ivil—седьмой; werƀinajc—въ седь-

мыхъ; wepĥ wepĥlі—по-семи; wepĥ'алла цаĥналі—всемеромъ; wepĥна—семью (§§ 54—58).

Wiƀ—десять wiƀал; wiƀ'івіл—десятый; wiƀнајс—въ десятыхъ; wiƀ wiƀлі—по десяти; wiƀ'алла цаĥналі—вдесятеромъ; wiƀна—десятью; wiƀну цара—одиннадцать, ĥæвƀалі—тридцать, awƀалі—сорокъ и т. д. (§§ 54—58).

Г. г.

Га род. гā, множ. гамі (чаще говорится га) (лір)—уголь; га дігwіс—выжигать уголь; гāкур—угольная яма; гā ĸарĸа—каменный уголь.

Гаw множ. гawані—дымъ, паръ, пыль; ĸулів гаw вурцулі саві—въ комнатѣ надымилось; гwанʒа гаw віқулі саві вур'улі—земля поднимается пылью, высыхая; гawіс—подняться (о пыли, дымѣ); мај'алі гаw іқулла ну—отъ меня паръ идетъ, букв. пота дымъ поднимается.

Гawлаг множ. гawлагуні—мѣшокъ; гawлаганір анқі тір—въ мѣшкѣ пшеница.

Гawур множ. гawурті—гяуръ, невѣрный; гawур адам'ілі—негодяй, гawур ĥунул—негодяйка; ĥіт гawуллі зулму вæqів діші—этотъ гяуръ притѣсняетъ меня.

Гаƀін твор. гаƀіј, род. гаƀē, множ. гаƀінті—кувшинъ для воды, глиняный или стекляный; гаƀін шіј віƀа—наполни кувшинъ водою.

Газа множ. газні—кирка; газалі дурĸіра ĥішді ĥанƀі—киркой вырылъ я эту землю.

Гаĥ—восемь—гаĥал, гаĥ'івіл—восьмой, гаĥнајс—въ восьмыхъ; гаĥгаĥлі—по-восьми, гаĥалла цаĥналі—въ восьмеромъ, гаĥна—восемью, восемь разъ, гаĥƀалі—восемьдесятъ.

Галга род. галгā, множ. галгуві—дерево; qурч галга вітаĥур—деревцо сдѣлалось деревомъ; ƀіdіĥла галга—фруктовое дерево; waƀā галга—лѣсное дерево; міĭла галга—

дубовое дерево; qælувар галга—развѣсистое дерево; умха галга—дуплистое дерево; шіватуріл галга—привитое дерево.

Гам'а см. 322 стр. (дерево, какъ матеріалъ, урцул).

Гамі род. гамē, множ. гамрі—корабль; гаманіjтіів hіт—онъ сѣлъ на корабль; гаманіw аріqwæн hіт—онъ уплылъ на кораблѣ; гамрі дашулі сарі урhулішіввіт—корабли плаваютъ по морю; ʃ̄ā гамі—огненная лодка (пароходъ); jалкан гамі—вѣтряное (парусное) судно; салазки, дурhні hавулкулі саві гамрашів—дѣти катаются на салазкахъ.

Гāмуш множ. гāмушуні—буйволъ; qwæл гāмуш—буйлица, ца дуқла гāмушуні—пара запряженныхъ буйволовъ.

Ганзі род. ганзē, множ. ганзруві—лѣстница; ганзіліші ерхwіс—подняться по лѣстницѣ.

Гарас множ. гарасуні—столбъ (обыкновенно засохшее дерево, которое служитъ для развѣшиванія предметовъ хозяйства).

Гард—качаніе; гардвæqіс—качать, дурhwæ сірі гардіqін—качай ребенка въ колыбели; калі дwæђлі гардвæqів—домъ покачнулся отъ вѣтра; гардіқулі wашані саj hіт—онъ ходитъ, покачиваясь.

Гата род. гатала, множ. гатні—кошка; марґа гата—котъ, гwaђа гата—кошка, гатала дурhwæ—котенокъ; марґа гаталісʒуна дунē саві hуд—тебѣ житье, какъ коту, т. е. привольное.

Гач гачwæкæс—столкнуться, стукнуться, вік гачвæкæв кархалізі—голова стукнулась о камень; навѣстить, ца уhwæjчу гачwæкæра—я навѣстилъ кунака; гачіhіс—тронуть, коснуться, валаh гачвіhів діші—несчастіе постигло меня; дwæђ гачвіhів діші—вѣтеръ коснулся меня, т. е. подулъ на меня; варhі гачвіhілі саві діші—солнце коснулось меня, т. е. я заболѣлъ лихорадкой.

Гwa—хотя (§§ 65, 93, 113).

Гwaḫa род. гwaḫала, множ. гуḫні—сука; гwaḫa вімґуллі саві—сука ощенилась; вообще самка, гwaḫa сінка—медвѣдица, гwaḫa віḫ—волчица; говорится о животныхъ дикихъ, не имѣющихъ представителей между домашними животными.

Гwaза множ. гузні—кобыла; ḫуʒан гwaза—нежеребившаяся кобыла; вімґіс гwaза—жеребая кобыла.

Гwанʒа род. гwанʒā—земля (вещество); гwанʒа вурḱіс—копать землю; awадан гwанʒа—плодородная земля.

Гwач гwачлі аріqwæн hіт—онъ переселился; гwач дарḫаіра маḫані—я перенесъ свое имущество на хуторъ.

Гwæḫ множ. гwæḫані—запахъ; æḫна гwæḫ лів hіш ḱулів—хорошій запахъ въ этомъ домѣ; hіш wawā æḫна гwæḫ лів—отъ этого цвѣтка хорошій запахъ; hіш муса гwæḫ вів нам—это мѣсто мнѣ опротивѣло; гwæḫдівті гідгурі—протухлыя яйца.

Гwæрк ав'а гwæрк вілі саві—эта курица насѣдка, т. е. сидитъ на яйцахъ; ḫæвал гwæрк дівті ав'а лір діла—у меня три курицы сидятъ на яйцахъ.

Гwір гwіруḱіс, гwірд(в)уḱіс, дѣепр. прош. гwіруḱуj, 3-е спр., покатиться, ḱарḱа гwірвуḱун дуврівḫад—камень покатился съ горы; продолж. гwірулḱіс, ḫæj'оанті гwірдулḱул вæḫ саві hіт—это такое мѣсто, откуда падаетъ, скатывается скотина, т. е. недоступная крутизна; гwірвæqіс—покатить, уркура гwірдæqіра нуні—я покатилъ арбу; прод. гwірiqіс—катать.

Гwіс дѣепр. прош. гwілі, повел. гwа, 2-е спр., увидѣть (преим. въ переносномъ значеніи); хwалал валаḫ гwіра нуні—я увидѣлъ великое несчастіе, т. е. претерпѣлъ; wajна муір гwіра нуні—я видѣлъ дурной сонъ; ḫучув

Къ 320 стр. 4 ст.: слѣдуетъ отнести къ концу 3 строки слова: (дерево, какъ матеріалъ, урцул).

æĥгwіра нуні—при тебѣ былъ я счастливъ.—Продолж. гwіс, буд. гwас, 3-е л. гwа; ĥар дуґі wajна муір гулла нуні—каждую ночь вижу я дурные сны.

Гідгарі твор. гідгаллі, род. гідгалла, множ. гідгурі—яйцо; ғіқа вақів гідгалліĥанавсад—цыпленокъ вылупился изъ яйца; ав'а гідгура віqулі саві—курица несетъ яйца; гідгалла ĥанқа—скорлупа, букв. корка яйца; гідгалла ƀува—бѣлокъ, гідгалла вуқуƀа—желтокъ; хwала варĥіліс дірĥурра гідгурі—къ празднику выкрасилъ я яйца (обычай красить яйца сохранился въ горахъ).

Гіƀва род. гіƀвала, множ. гуƀві и гіƀвуні—козленокъ.

Гілі твор. гіj, род. гё—скотина, которой мясо назначается въ прокъ; гё ґулві—кожи съ рѣзанной скотины.

Гула твор. гулалі, род. гулала, множ. гуллумі—откормленная крупная скотина.

Гунірі твор. гуніллі, множ. гуннуві—сѣнникъ; служитъ также для храненія рубленой соломы.

Гу̓р̓д̓а род. гурдала, множ. гурдні—лисица; гурда ділвар вірар—лисица хитра; гурдала қімілі ĥwæш wæqілі ірĥара—лисьимъ хвостомъ обметясь, обманулъ, т. е. весьма тонко обманулъ.

Гуш гушдіш, гушіл, гушлі—голодъ, голодный, голодно; гушдішлі зæĥіп wæqіра ну—отъ голода ослабѣлъ я; гушті урĥ саві ĥітті—они голодные люди; ĥуніĥанаw гушїра ну—дорогой я проголодался; гушдіш арвуqæкæс или гаші æкіс—утолить голодъ; гаші, твор. гаша—голодное время, гаші діĥілі сарі халqлізі—голодъ распространился въ народѣ.

Гам'а гам'адіш, гам'ал—вдовство, вдовый; гам'а мур'ул—вдовецъ, гам'а ĥунул—вдова, ĥунујс гам'адіш аĥвігуқу—женщина не любитъ вдовства; гам'ајĥіс, гам'адіс—овдовѣть.

ʕ. ʕ.

ʕавш множ. ʕувшрі—рыба; ʕавш вурціс—ловить рыбу; ʕувшрі дурцан—рыболовъ; ʕавшла гідгурі—икра.

ʕawʕa (лір), род. ʕawʕā—ссора; ʕawʕa дів hіттēла—между ними произошла ссора; hіш рурсі вahанадан сарі hішді ʕawʕa—изъ за этой дѣвушки вышла эта ссора.

ʕаг множ. ʕагані—облако; ʕагіл варhі—пасмурный день; ʒуврі ʕагдів—небо нахмурилось; вм. ʕаг говор. также ʕаг'ала, множ. ʕаг'улті.

ʕазā твор. ʕазāлі; род. ʕазāла—война за вѣру; ʕазā вæqіс—вести войну за вѣру.

ʕај (лір), твор. ʕајлі, род. ʕајла (множ. нѣтъ) слово; ʕај'іс—сказать, ʕај'іqwіс—сказывать; ʕај даk мадіqуд ĥуні—много не говори; wајті ʕај лір шар—дурныя слова въ аулѣ, т. е. завелись тамъ ссоры.

ʕал—двадцать; ца камлі ʕал—девятнадцать, ʕану цара—двадцать одинъ и т. д. ʕал'івіл—двадцатый; ʕајнајс—въ двадцатыхъ; ʕаʕалі—по двадцати (§§ 52—58).

ʕалаг ʕалагдіш—гладкость, ʕалагіл—гладкій, ʕалаглі—гладко; ʕалагіл hуні—гладкая дорога; ʕалагіл урчі—сытая лошадь; ʕалагіл ĥунул—красивая женщина; урqі ʕалагаĥівів діла ĥуші—я былъ недоволенъ тобою; ǂавал ʕалаг ваqа kā—полъ выровняй въ домѣ.

ʕарʼг—чесотка; мазіліші ʕарг шідітірхур—къ баранамъ пристала чесотка; ĥула ʕарг шісадірхур діші—твоя чесотка пристала ко мнѣ, т. е. изъ за твоей вины мнѣ приключилось несчастіе; ʕаргwа—чесоточный.

ʕæм—лай; ʕæмла ʈама ірʕулла нуні—я слышу лай; хурі ʕæм діqулі сарі—собаки лаютъ; ʕæм мајqуд—не ругайся.

ʕwавза род. ʕwавзала, множ. ʕувзні—мужчина; hітізі ʕwавзāгуд ĥу—въ этомъ ты не будешь мужчиной, т. е. не

окажешься хорошъ; ʕwавзадіш (лір)—мужество; æĥ-ʕwавзадіш—храбрость, æĥʕwавза—храбрецъ; æĥʕwавза вірар віƀ ƀаніwартазів—волкъ храбрецъ между животными.

ʕwарі твор. ʕwаллі, множ. ʕурмі—борозда; ца ʕwарі вітаіра нуні—я провелъ одну борозду; царапина, гаталі вæqів hіш ʕwарі—кошка сдѣлала эту царапину, оцарапала; горизонтальная палка въ комнатѣ подъ потолкомъ, на которой преимущественно вѣшаютъ мясо для сушки (въ этомъ значеніи и во множ. ʕwарі).

ʕwæрƀ ʕwærƀдіш — тонкость, ʕwærƀіл и ʕwærƀа—тонкій, ʕwærƀлі—тонко; ʕwærƀа ƚwі—тонкая нитка; ʕwærƀа hуні—узкая дорога; ʕwærƀа сукван—тѣсное платье; ʕwærƀа рурсі—тонкая въ станѣ дѣвушка; ʕwærƀа waj'—тонкій станъ; ʕwærƀа ƀамал—тонкій, лукавый нравъ; ʕwærƀа віqаĸ—недостаточныя средства къ жизни; урчі ʕwærƀ віqус нуні—тонкою буду я дѣлать лошадь (для скачки).

ʕіз множ. ʕізві—волосъ; hітіла ƀудара ʕіз сарі—у нея черные волосы; ʕізла ула—волосяное сито; ʕіз ĸарс ƀадæqіс—чесать волосы.

ʕінæʕінæ—на кусочки; ді'ʕінæʕінæ вæqіс—изрубить мясо.

ʕудур ʕудурдіш, ʕудуріл, ʕудуллі—мѣшанный; нірʕ ʕудур даqа—помѣшай похлебку; hіхділічу ʕудур аƀірус ну—я съ ними не связываюсь, т. е. не имѣю съ ними сношеній; ƀучу ʕудурдіш агу діла—до тебя у меня нѣтъ дѣла; ƀулві ʕудур ділі сарі ƀула—у тебя глаза стали мутны.

ʕум—песокъ; ʕумла hуні—песчаная дорога.

ʕурʕашін род. ʕурʕашē—свинецъ; ʕурʕашē ƀæрƀæ ƀарʦіс—выливать свинцовыя пули.

ʕурш ʕурша и ʕуршіл—сѣрый; ʕурша віƀ—сѣрый волкъ; ʕурша ƀамƀа—сѣрый оселъ (о лошади не говорится);

ʢурша ǩінҕал—кинжалъ грубой полировки; шанті ʢуршлі саві—сельскіе жители въ разладѣ между собою.

Ў. ў.

Ўап—похвала (во множ. не употреб.), ўап вігуǩу hітіс—похвала нравится ему; ўапла ǩу ǩаралі вæқів—(посл.) на хваленой пашнѣ тарица (сорная трава) выросла; ўап wæqіс—похвалить, ўап wæqірі ҥу нуні ҥула æҕдіш ваhанадан—я похвалилъ тебя за твою доброту; ўап іqіс—хвалить.

Ўаріўан множ. ўаріўанті—четверокородный братъ или сестра.

Ўwі род. ўwē, множ. ўумі—нитка; арҥіæ ўwі—шелковая нитка; ўантілла ўwі—льняная нитка; ўwі вілсіс—выпрясть нитку; ўwі вітірқа—вдѣнь нитку.

Ўіс дѣепр. прош. ўілі (§ 154) дать.—Продолж. луўіс, буд. луўас, 3-е л. луўа—давать (§ 155).

Ўуві род. ўувē, множ. ўувні—мостъ; арсаwар ўуві—мостъ аркой; ўуві æǩіра нуні—я перешелъ черезъ мостъ; ǩарǩā ўуві—каменный мостъ.

Ўулі твор. ўуј, род. ўwā, множ. ўулві—шкура звѣриная.

Д. д.

Даврі род. даврē, множ. даврунi или даврумі—сапогъ съ короткими голенищами.

Дawла род. дawлā (во множ. не употреб.) богатство; дawлашiw—богатый; дawлаǩ—несчастный, дawлаǩ адмāқwав чалла—несчастнымъ никто не родится!

Даʢwа род. даʢwала, множ. даʢні—пѣтухъ; даʢwа вуҒулі саві—пѣтухъ пропѣлъ; ҥунча даʢwaʢуна сај hіт—онъ какъ плохой пѣтухъ, т. е. онъ трусоватъ. Говорится также датǩwа.

Даў—вчера; даў арвіqwæніл варҥі—вчера ушедшій день, т. е. вчерашній день; даўʢунара сај hіш, іш варҥіʢу-

нара—онъ и какъ вчерашній день и какъ сегодняшній, т. е. онъ непостояненъ.

Даӄівала множ. даӄівулті—молитва; даӄівала діқіс—молиться.

Даӄумʕала твор. даӄумʕај, род. даӄумʕā, множ. даӄумʕулі—зеркало; даӄумʕајзі ӄар діқулі сарі hіт ӄунул—эта женщина смотрится въ зеркало.

Далај множ. далујті—пѣсня; далајла уста—пѣсни мастеръ, т. е. запѣвало; дірʕла далај—боевая пѣсня; дігā далај—любовная пѣсня; далај'іс или далај вілꜧіс—спѣть пѣсню; далајла маqам—напѣвъ пѣсни.

Даллак множ. даллакуні—брадобрѣй.

Дамӄа род. дамӄā, множ. дамӄні—пятно; діла ӄæвсуллізів дамӄа лів—у меня на бешметѣ пятно; ӄу hіл дамӄаniw уін—ты на этомъ мѣстѣ стой; дамӄа ӄаватурра hітіс пуні—я ему сдѣлалъ вредъ; урчілі дамӄнар wæqіра ну—лошадь запятнала меня, т. е. забрызгала меня.

Даргwа общее названіе для нѣсколькихъ бывшихъ округовъ; быть можетъ, происходитъ отъ дарг—*внутренность* (см. wарг), въ противуположность *внѣшнему;* лівілла Даргwа—всѣ Даргу (§ 1).

Дарман твор. дармај, род. дармā, множ. дарманті—лѣкарство; аӄіруј вуӽу дарман—больной принимаетъ лѣкарство; ӄæкімлі вурів hіш дарман—лѣкарь прописалъ это лѣкарство; ца дарман ваqа ӄуні нам—помоги мнѣ (въ чемъ бы то ни было).

Дарріа род. дарріā, множ. дарріуні—суслонъ, копна; вуӼмѣла дарріа ваqа—сложи снопы въ суслонъ; мурā дарріа ваqа—смечи сѣно въ копну; дар'—полоса скошеннаго сѣна.

Дарс множ. дурсрі—урокъ; дарс вілꜧун нам hітіін—онъ далъ (прочелъ) мнѣ урокъ; нуні вуꜧулла дарс—я учу

урокъ; æĥна дарс ĥавиĥив ĥīтiин ĥīтiс—добру онъ его научилъ! (въ насмѣшку).

Дару род. дарwā, множ. дармі—порошокъ, лѣкарство, зелье; wajна дару—ядъ; порохъ (лір); дару палкдукун—порохъ вспыхнулъ; дару шінқа ділі—порохъ отсырѣлъ.

Дарш—сто даршал; даршлім ца или даршлів ца—сто одинъ, қwідарш—двѣсти и т. д.; ца камлі даршал—девяносто девять; дарш'івіл или даршал івіл—сотый; даршнајс—въ сотыхъ; даршдаршлі—по-сто (§§ 52—58).

Даршу род. даршwā, множ. даршуті—примиреніе; нуні мур'улла ĥунулла даршу вæqіра—я примирилъ мужа съ женою; ĥітті даршу вів цаліч ца—они другъ съ другомъ помирились; даршул ĕінҕал—мирный кинжалъ, т. е. тупой.

Дасні род. даснē—пластырь.

Датkwa см. дазwa.

Дахні—кушанье, составленное изъ муки, меду и масла.

Дæw множ. дæwті—тяжба; діла узіліч дæw лів—у меня тяжба съ братомъ; дæw авзур вæqіс—рѣшить тяжбу; дæwлі шіwīра ну—я выигралъ тяжбу (поднялся вверхъ); дæwлі ywīра ну—я проигралъ тяжбу (сталъ ниже); см. шіjĥіс и у.

Дæгwa род. дæгwала, множ. дæгні—осленокъ.

Дæĥні род. дæĥнē—влажность; дæĥнілівіл ку—влажная пашня, т. е. сдѣлавшаяся влажною.

Дæкі род. дæкē, множ. дæкруві—рана; дæкі віжгуллі сави—рана разболѣлась; дæкі аравірулі сави—рана заживаетъ; варсур вірдівіл дæкі—рана насквозь.

Дæкнуша род. дæкнушала, множ. дæкнушаві—лѣкарь для ранъ.

Дæмдад составлено изъ дæм—барабанъ и дwад—зурна: зурна съ барабаномъ; дæмдад дæкæлі сарі—заиграли барабанъ съ зурною.

Дæq множ. дæqанi, также дwæqві—тропинка; hiқ дуврі hунēгу дæqāhiніл—на эту гору нѣтъ дороги, кромѣ тропинки; hураві дæqhад дашінā—пѣшіе пусть идутъ по тропинкѣ.

Дwæh (во множ. не употреб.) вѣтеръ; дwæhвукун—вѣтеръ поднялся; hіш ђумаh дwæhвулкулі саві—эту недѣлю вѣтеръ дуетъ; дwæhла варhі—вѣтряный день; кæркіл дwæh—сильный вѣтеръ; дwæhғуна урчі—лошадь какъ вѣтеръ.

Ді' твор. ді'лі, род. ді'ла, множ. ді'ві—мясо; hæј'оāді'—говядина; масладі'—баранина, ђаніwалла ді'—дичина, ғавшладі' — мясо рыбы; вірђівіл ді'—жареное мясо; вілhуніл ді'—вареное мясо, міђіріл ді'—сырое мясо, зурhæ ді'—свѣжее мясо, вір'wa ді'—сушеное мясо.

Дів'а дів'адіш, дів'ал, дів'алі—крѣпкій; дів'ал ĸала саві hіш —это сильная крѣпость; унға дів'а даqа—закрой крѣпко дверь.

Діw множ. дуhві—слово; hітіін дізі ца діw ів—онъ мнѣ сказалъ слово; hучу діwагу діла—я съ тобою не говорю, никакого съ тобой дѣла не имѣю; нуні івіл діw віhæн hуні—храни про себя сказанное мною; діwла уста—краснорѣчивый.

Діw (множ. нѣтъ) засуха; діwлі кумі аhдақіків—засуха не дозволила посѣвамъ взойти; діwіл дус—сухой годъ, неурожайный; діwлі qар вігwів—засуха выжгла траву.

Діwан род. діwā, множ. діwанті—судилище; діла дæw діwајшів саві—мое дѣло въ судѣ; діwајзі іqwænна ну—я пошелъ въ судъ; варhа діwан ваqа нам—сотвори мнѣ праведный судъ; совѣтъ народный, акушаан діwан вæqів—акушинцы сдѣлали совѣтъ народный.

Діг—вымолоченные снопы; діг вæqіс—вымолотить, продолж. діг віqіс; діг віргіс—вымолотить окончательно; дігліqæна, множ. дігліqwæні—молотильщикъ.

Діга (лір), род. дігā—любовь, hітті ӷwілалла діга діhілі сарі—они любятъ другъ друга (только между мужчиной и женщиной); ʃаqті діга лір діла hуші—сильно влюбленъ я въ тебя; дігā духурі—любовное зерно (которымъ трутъ камень, изъ котораго выходитъ вода, любовный напитокъ).

Діђ (лір), во множ. не употреб. крѣпкій напитокъ; діђ дігані сај hіт—онъ любитъ крѣпкіе напитки.

Діh множ. дуhві—перекладина, awмузан діh—обтесанная съ четырехъ сторонъ, журуга діh—круглая перекладина.

Діӷ діӷдіш, діӷіл, діӷлі—тяжелый, діӷіл кāркā—тяжелый камень, діӷіл махліywра ну—трудное дѣло навалилось на меня; діӷдіш агу hішіла—въ этомъ нѣтъ тяжести; діӷлі уін hу—будь серьезенъ; діӷіл урчі—тяжелая, лѣнивая лошадь.

Діӷар діӷардіш, діӷаріл, діӷаллі—особый; hулла ділла діӷардіш агу—между тобою и мною разницы нѣтъ; hула маза діӷар даqа (или просто діӷа) отдѣли своихъ барановъ; діӷаллі сај hіт hунујзiwад—онъ живетъ особо отъ жены.

Діӷwа род. діӷwā, множ. діӷуві—заплата; лірілла палтар діӷуві сарі hітіла—все платье его въ заплатахъ.

Діла см. ну.

Ділвар ділвардіш, ділвар, ділваллі—лукавость, лукавый, лукаво; діла ділвардіш агу—я не лукавлю; ділвардіш дæqів hітіін hуравалір—онъ употребилъ хитрость на войнѣ, ділвар адам'ілі—хитрый, лукавый человѣкъ.

Ділк (во множ. нѣтъ) пляска; ділкла уста—мастеръ или мастерица плясать; ділк дæqіс—проплясать.

Діђана діђанадіш, діђанал или діђаніл, діђаналі—тайна, тайный, тайно; дізiwад діђанадіш агу hітіла—отъ меня нѣтъ у него тайны; діђанал діw вурів hітіін дізі—онъ

сообщилъ мнѣ тайну; діҕај віҕæн ҕузі івіл діw—храни въ тайнѣ сказанное тебѣ; дізіwад діҕанај hів hіт—отъ меня скрылся онъ; урчі діҕана вæqіра нуні—я скрылъ, спряталъ лошадь; дæҕ діҕана дæqів hіт ҕунуј—эта женщина спрятала свое лицо.

Дірга род. дірга̄, множ. діргні—лукъ для стрѣльбы; дірга вітӏақіс—натянуть лукъ.

Дірӏ множ. дурӏві—бой, сраженіе; дірӏліші іqwæнна ну—я пошелъ на войну; хwалал дірӏ вів hіттēла—между ними произошло большое сраженіе; дірӏла уста—боецъ.

Дірҕа род. дірҕа̄, множ. дірҕуві—палка; нуні дірҕалі вæкæра hітіші—я ударилъ его палкой; дірҕа уҕавæкæлі саві hітіін—онъ опирается на палку; дірҕа ал'ӯнна нуні waҕалізівад—я вырѣзалъ палку въ лѣсу.

Дірiw множ. дірiwті—облако, туча; дірiw зумалі саві іш варҕіі—облако густо сегодня, т. е. сегодня пасмурно; дірiwла қаммі хір урҕнашів—тучи нависли надъ моремъ, букв. платки тучи; діwлі діw вурӯу, дірiwлі qар вурӯу—(послов.) слово слово найдетъ, туча траву найдетъ.

Дірк множ. дуркві—конюшня; дірк вішкæ—вычисти конюшню; урчі вінін дуркі—привяжи лошадь въ конюшнѣ; урчі дурків саві—лошадь въ конюшнѣ; урчі дура̄ дурківҕад—выведи лошадь изъ конюшни.

Дірq дірqдіш—ровность, дірqіл—ровный, дірqлі—ровно; hіш hунē дірqдіш—ровность этой дороги; дірqіл hуні—ровная дорога; азвар дірqваqа—выровняй дворъ; дірqа, множ. дірqурві—степь, равнина; маза дірqанір сарі—бараны въ степи; нушіла ші алаw дірqа̄гу—вокругъ нашего селенія нѣтъ ровнаго мѣста.

Діс множ. дісві—ножъ; qутал діс—тупой ножъ, вуӯал діс—острый ножъ.

Діх множ. духві—вьюкъ; ĥамĥала діх—ослиный вьюкъ; walліла діх—верблюжій вьюкъ; ĥамĥаліші діх ваqа—навьючь осла; hіш діх аĥвіхус нуні—я этого не вынесу, не перенесу.

Діƀ—огорченіе, ĥуні івіл ʒај діƀ агів нам—сказанное тобою слово огорчило меня; діƀліс уƀулі сај hіт—отъ огорченія пьянствуетъ онъ.

Дув множ. дувані—край, берегъ; ĥарқла дувliwра ну—я нахожусь на берегу рѣки; qаƀла дув—край хлѣба; шē дуввæкæлі watiĥi ĥу—ступай по краю аула; ĥівіĥла дуввæкæра нуні—я попалъ въ край мишени.

Дувсі род. дувсē, множ. дувсні—красная мѣдь; дувсē ʈалĥæна—мѣдная посуда; дæкіл дувсні тір hітіла—у него много мѣдной посуды.

Дувура твор. дувуллі, множ. дувурті—гора; дувуллāдам'ілі—горецъ; дувулла міʒ—горный языкъ, подъ которымъ подразумѣваются акушино-хайдакскія нарѣчія; дувурті awадај сарі іш дус—горы хороши нынѣшній годъ, т. е. богаты травой; дувулла вік—вершина горы; дувулла ĥар—подошва горы; дувулла вæĥ—покатость горы; дуврі—на гору, дувріw, дувріwсад и т. д.

Дувшала твор. дувшај, род. дувшā, во множ. не употреб. ротъ; дувшав цулāгwар адам'ілі—беззубый человѣкъ; дувшала qуʈqулі сави діла—у меня во рту горько; дувша адмарвурцуд—не бери въ ротъ; дувшав діw агwар сај hіт—онъ говоритъ безсвязно; дувшав wар'āгу ĥула—у него во рту нѣтъ меду, т. е. онъ говоритъ рѣзко.

Дуǐі род. дуǐē, множ. дуǐруві или дуǐурві—ночь; ʃæвіл дуǐі—темная ночь, вазла шалал дуǐі—лунная ночь; дуǐі ĥірі цуглі сарі hанаĥа—ночь и день сравнялись, равноденствіе; дуǐі нам hанқ аĥвæқів—я ночью не могъ заснуть; іш дуǐі ну арqæс—сегодня ночью я уйду.

Дуǧіні твор. дуǧінілі или дуǧіj, род. дуǧінē или дуǧē—кормъ; урчіліс дуǧіні ĥадуша—дай лошади корму.

Дузані (отъ дуз, на акуш. нарѣчіи лѣсъ) за дровами; дузанijqwæн hіт—онъ пошелъ за дровами; дузаніwсад wақів hіт—онъ вернулся съ рубки дровъ; waĥiĥілла ну—я началъ въ лѣсъ, т. е. началъ заготовлять дрова; дузнуqæ, множ. дузнуqæві—дровосѣкъ.

Дуĥала твор. дуĥај, род. дуĥā, множ. дуĥлуві—крыло; дуĥлувēгwāлі арсіс аĥірар—(послов.) безъ крыльевъ полетѣть нельзя; ǧаніwаллі дуĥлуві шіш діqулі сарі—птица машетъ крыльями; ĥула дуĥај'yw іĥæва ну—сохрани меня подъ своимъ крыломъ; діла дуĥала вурǧав—мое крыло сломалось, т. е. я лишился близкаго мнѣ человѣка.

Дуĥæ род. дуĥæ—снѣгъ; дуврі дуĥæ вæqілі саві—на горѣ сдѣлался снѣгъ, т. е. выпалъ снѣгъ; дуĥæлі урзулі саві—снѣгъ идетъ; вузіл дуĥæ—глубокій снѣгъ.

Дʼукар дукаруǧіс, дукардуǧіс, дѣепр. прош. дукаруǧілі, 2 спр. улыбнуться, засмѣяться; hіл ғај арғілі дукаруǧів hіт—услышавъ это слово, засмѣялся онъ.—Продолж. дукарурǧіс, буд. дукарурǧус, 3-е л. дукарурǧар—смѣяться.—Дукарқіс, буд. дукарқус, 3-е л. дукарқар—насмѣхаться, ну дукарқулла hітішіw—я насмѣхаюсь надъ нимъ, дукармақуд ĥу, дувша dwæǤ арqæнну—поговорка, не насмѣхайся, вѣтеръ въ ротъ попадетъ.—Дукаруǧікіс (§ 164) разсмѣшить, ну дукаруǧікіра hітіін даǧ—онъ вчера меня разсмѣшилъ.—Дукарқікіс (§ 164) смѣшить, hар варĥі дукаркукулла hітіін ну—каждый день смѣшитъ онъ меня.—Дукалтқі, род. дукалтē—смѣхъ, халqліс дукалтқіhіра ну—я сдѣлался посмѣшищемъ народу; дукалтіл анǤвуq саві hіш—это смѣшное дѣло.

Дуқ множ. дуқані—ярмо; дуқлізі унці давға—запряги бы-

ковъ въ ярмо; хулла дуқ віхіс аґваһуріј мірһла дуқ віху—(послов.) липовое ярмо надѣть не умѣющій желѣзное ярмо надѣнетъ, т. е. неумѣющій затрудняетъ дѣло; вавґівіј вірар дуқ віхані—(послов.) запряженнымъ должно ярмо нестись, т. е. кто взялъ на себя дѣло, тотъ и выноси его.

Дум множ. думані—коверъ; думліші ћај'і ћу—садись на коверъ, дум вæбæка—разстели коверъ; дум увітуша—развѣсь коверъ; дум віршіс—ткать коверъ.

Дунē твор. дунēлі, род. дунēла—міръ, свѣтъ; діла дунē арвіqwæн—мое время прошло; шалаг дунēлізів—въ цѣломъ свѣтѣ.

Дуђ дуђаіс—бросить на произволъ судьбы; ћіт дурбwæ дуђаілі сај ћītііи—онъ бросилъ этого ребенка на произволъ судьбы; продолж. дуђііс и проч.; дуђакіс—пропасть, дуђакілі аріqwæн ћіт—онъ пропалъ безъ вѣсти; продолж. дуђікіс, буд. дуђікус, 3-е л. дуђікур.

Дуђа твор. дуђаан, род. дwæђēла—холодъ; дуђа рурђулла ну—въ холодъ я дрожу; дwæђазіw дура малкад ћу—въ холодъ не выходи; дуђаан (или дуђа) маза дівқіків—въ холодъ околѣваютъ бараны; дwæђēла ћал агу іш дус—въ нынѣшнемъ году не было крѣпкаго холода (см. уђар).

Дура—внѣ, дураw и пр. (§ 172); ќā дураw сај ћіт—онъ внѣ дома; дурāіс—вывести, урчі дурāа—выведи лошадь; продолж. дурај'іс, буд. дурај'ус, 3-е л. дурај'у.—Дурāсіс—вывезти, уркуллі дурāсіс—вывезти на арбѣ; продолж. дурајсіс, анқілі дурајсулі сај ћіт уркуллі—онъ вывозитъ пшеницу на арбѣ; дурајћіс—пройти сквозь, палталлізіввіт дуравіћів ћærбæ—платье пробила пуля, продолж. дурерћіс, буд. дурерћус, 3-е л. дурерћур; дурawќіс, дурад(в)укіс (3-е спр.) выйти; ќуліwад дурawќун ћіт—онъ вышелъ изъ дому; продолж. ду-

ралкіс, дурад(в)улкіс, буд. дуралкас, 3-е л. дуралкан —выходить, hар варӄі дуралкас ну анклізі—каждый день буду я выходить въ садъ; дурерхwіс, дурад(в)ірхwіс, дѣепр. прош. дурерхуллі (1-е спр.) выйти и также испустить мочу; продолж. дурархіс, дурад(в)урхіс—выходить (значитъ тоже, что и дуралкіс) мочиться.

Дураʒ множ. дурʒмі—соха; дураʒлі ʒwарі вітаів hітіін—онъ провелъ сохой борозду.

Дурʒала твор. дурʒај, род. дурʒā, множ. дурʒлумі—межевой знакъ.

Дурзан твор. дурзај, род. дурзā, множ. дурзанті—большое стадо барановъ (обыкновенно не менѣе 1000 головъ); дурзанта діӷілі сарі дувурті—горы покрыты стадами.

Дурӄwæ род. дурӄwǣ, множ. дурӄні—ребенокъ, урші дурӄwæ—ребенокъ мужескаго пола, рурсі дурӄwæ—женскаго пола; дурӄwæ wæqіс—родить мальчика; дурӄwæдіш—ребячество, дурӄwæдіш мадіqуд — не ребячься; дурӄwæліс ділі сарі hіт—она забеременѣла. Мамалшіwіл дурӄwæ—грудной ребенокъ.

Дурка дуркадіш—дороговизна, дуркал—дорогой, дуркалі—дорого; дурка мајқудну, wал'іӄі—дорого не говори, ладься, т. е. не запрашивай лишняго (говор. торгуясь съ продавцомъ); hіш урчіла дуркадіш агу—этой лошади дороговизны нѣтъ, т. е. она не дорога; дуркал ʒwавза сај hіт—онъ отличный человѣкъ; анқі дуркадів—пшеница вздорожала.

Дурҕа дурҕадіш—дешевизна, дурҕал—дешевый, дурҕалі—дешево; wачурті дурҕалі сарі hішқур—торговля дешева здѣсь, т. е. здѣсь все можно купить дешево; анқі дурҕаті дірар вірінҕіјшір—пшеница дешевле риса; дурҕа сај hіт—онъ дрянной человѣкъ; дурҕајhіс, дурҕад(в)іс —вздешевѣть.

Дус множ. дусмі—годъ, qaqал дус саві hіш—тяжелый это годъ; ца дуслі діlɬунна нуні qур'ан—въ одинъ годъ я выучился читать куранъ; чун дус іллē ɦу—сколько лѣтъ тебѣ? Дусмі дірʒуніл сај hіт—годы съѣлъ онъ, т. е. не выросъ по годамъ; чун дуслі чарулкадā ɦу—черезъ сколько лѣтъ ты вернешься? Куділ дуслізів вівіллē hіл—въ которомъ году случилось это? Чун дус hалав вівā hіл—сколько лѣтъ тому назадъ случилось это? Іш дус—въ нынѣшнемъ году; ɦур дус—въ будущемъ году.

Духу духудіш, духул, духулі—умъ, умный, умно; духул сај hіт—онъ уменъ; духудіш агу ɦузі—у тебя нѣтъ ума; духулі уʒāлі, æɦæл вірар—если умно жить, то хорошо бываетъ; ɦула ʒајлі духу wæqіра ну—твое слово надоумило меня.

Духурі твор. духуллі, множ. духрі—буса; духрēла ваші—ожерелье изъ бусъ.

Дуɓ—бѣгъ; дуɓ (или дуɓдіш) æɦна саві hіш урчіла—хорошій бѣгъ у этой лошади; дуɓіл урчі—быстрая лошадь; дуɓлі hалawкунна ну hітіјшіw—бѣгомъ опередилъ я его; —дуɓвæqіс—пустить вскачь, продолж. дуɓвіqіс; дуɓваqа урчі—пусти вскачь лошадь; ца саɦатла ɦујші дуɓвæqіра урчі—цѣлый часъ дороги скакалъ я; hар варɦі дуɓвіqус урчі—каждое утро скачу я на лошади.—Дуɓукіс, дуɓд(в)укіс, дѣепр. прош. дуɓукуј, 3-е спр. побѣжать; waɓалізіwæɦ дуɓукун hіт—онъ побѣжалъ къ лѣсу; дуɓукуј дічу waқів hіт—побѣжавъ пришелъ онъ ко мнѣ, т. е. прибѣжалъ ко мнѣ.—Продолж. дуɓулкіс, дуɓд(в)улкіс, буд. дуɓулкас, 3-е л. дуɓулкан—бѣгать; æɦлі дуɓвулкул урчі—лошадь съ хорошимъ бѣгомъ; ɦуд ɦаɦніл вēлі, дічу дуɓулкін—тебѣ надобность когда будетъ, обращайся ко мнѣ.

Дуɓрум (лір)—лѣто; дуɓрумлізі агілі саві арʒ—погода сдѣ-

лалась лѣтнею; дуƀрумла ваʒ адгwілі саві—наступилъ лѣтній мѣсяцъ; дуƀарті дуƀрум—жаркое лѣто; дуƀрумлізіw ƙуліw ірус ну—лѣтомъ я живу дома.

Душван твор. душваj, род. душвā, множ. душванті—врагъ; душвандіш—вражда, душвандіш дæqів hітіін нам—онъ оказалъ мнѣ вражду.

Душі душіw, душіwсад и пр. на пастбище; урчі душі вуña ƒуні—отведи лошадь на пастбище; душірсад маза чарділі сарі—бараны возвращаются съ пастбища; душіhуні вæqів мазалі—бараны дорогой паслись; ƙwанілічу душі wашані сај hіт—онъ ходитъ съ брюхомъ на пастбище, т. е. блюдолизъ; душіqæна—пастухъ крупнаго скота.

Е. е.

Ej—эй, междуметіе.

Елзіс см. ајзіс.

Елqіс см. ајqіс.

Елţіс см. ајţіс.

Ермені твор. ерменілі, род. ерменіла, множ. ерманті—армянинъ, говор. также ермані; ерманіла мінā аƒівірар—у армянина нѣтъ постояннаго жилища; ермані міʒ—армянскій языкъ.

Ерхwіс ад(в)ірхwіс, дѣепр. прош. ерхуллі 1-е спр. (§ 159) подняться, взлѣзть; галгаліші ерхурра ну—я взлѣзъ на дерево; кончиться, діла мас авірхур—мое богатство кончилось, т. е. я раззорился; авірхwіƙіс—кончить, діла анƀвуq авірхwіƙі ƒуні—кончи мое дѣло.—Прод. архіс, ад(в)урхіс, буд. архас, 3-е л. архар—подниматься вверхъ, взлѣзать, hар варƒі ƙалші архас ну—каждый день поднимаюсь я на крышу; архіƙіс—кончать, нуні авурхуƙулла hіш ƒæнкі—я кончаю это дѣло.

Ескі тюрк. старый, ескі душван—старый врагъ.

Ж. ж.

Журуг журугдіш—круглота, журуга и журугіл—круглый, журуглі—кругло; вазла журугдіш агу—мѣсяцъ неполный; журугвівіл вазˇ—полный мѣсяцъ; журуга діӈ—круглое бревно; дірӈа журуг ваqл діла ӈуні—округли мою палку; журуглі ӈавіів урӈ—люди стали въ кружокъ.

Ђ. Ђ.

Ђагwа ђагwадіш (лів и лір) красота, ђагwал—красивый, ђагwалі—красиво; hітізірqунті ђагwадіш шеӈдаіра—подобной ея красоты я не видалъ; ђагwадіш дігані ӈунул сарі hіт—красоту любящая женщина есть эта, т. е. заботится о своей красотѣ; ђагwajhіс—похорошѣть, ђагwajріс—хорошѣть.

Ђаh ђаhдіш — молодость, ђаhіл — молодой, ђаhлі—молодо (говор. о людяхъ и о животныхъ); ђаhдішлізіw ну hітqуw уіра—въ молодости я тамъ жилъ; ђаhдішлі вæqів hітіін hіш ӈæнкі—онъ сдѣлалъ это дѣло по молодости; ђаhіл адам'ij вунаh аӈвала—молодой человѣкъ грѣха не знаетъ, т. е. на все готовъ; hіт укна адам'ілі ђаhіл сај—этотъ старикъ безграмотенъ.

Ђаніwар твор. ђаніwаллі, множ. ђаніwарті—всякое животное, кромѣ человѣка и домашнихъ животныхъ; урсул ђаніwар—летающее животное, т. е. птица; rwанзā ђаніwар—пресмыкающееся и также насѣкомое; awлакла ђаніwар—полевой звѣрь, млекопитающее.

Ђаҍал—завтра; ђаҍал hішqуw ірус ну—завтра я буду здѣсь; ђаҍал вēраші уус—до завтрашняго дня я останусь; ђаҍајшіwад waӈіӈілі (или ђаҍајшіввіт waӈіӈілі) wашін ӈу дічу—начиная съ завтрашняго дня, приходи ко мнѣ.

ӷаӈалал твор. ӷаӈај, род. ӷаӈā, множ. не употреб.—утро, ӷаӈалал укунна—утромъ я ѣлъ; ӷаӈај укунна—утромъ поѣлъ, т. е. позавтракалъ; ӷаӈā ваілі саві—утро наступило, подраз. здѣсь: время; ӷаӈā даӥівала—утренняя молитва.

ӷæw ӷæwдіш—поспѣшность, спѣхъ, торопливость, ӷæwіл—спѣшный, ӷæwлі—спѣшно, скоро; ӷæwдіш агу діла—у меня нѣтъ спѣха, я не тороплюсь; ӷæwіл анӷвуq—спѣшное дѣло; ӷæwлі waші—приходи скорѣе; ӷæwлі арqwæлла ну вазалліші—я спѣшу на базаръ; ӷæwēді ӥу іш варӥі—поспѣшилъ ты сегодня, т. е. пришелъ ранѣе обыкновеннаго.

ӷі твор. ӷілі, род. ӷē—зовъ; ӥула ӷі арӷіра нуні—твой зовъ услышалъ я; ӷіис—позвать, ӷіјқwіс—звать; нуні ӷіwæqіра уӟі діла шулӈі—я позвалъ брата къ себѣ.

ӷівӗæрі твор. ӷівӗæллі, множ. ӷівӗрі—воробей.

ӷінц—порода, æӥна ӷінцла урчі—хорошей породы лошадь, æӥна ӷінцла адам'ілі—хорошаго происхожденія человѣкъ, равно какъ и приличной наружности; ӷінц агwар адам'ілі—человѣкъ неприличной наружности.

ӷумæӈ—пятница; общественная молитва по пятницамъ; һар ӷумæӈ варӥі місқітані wашус ну—каждую пятницу хожу я въ мечеть; недѣля, ца ӷумæӈ һішқуw уус ну—одну недѣлю здѣсь пробуду я.

З. з.

Зајā зајāдіш—худоба, слабость; зајал—худой, слабый; зајāлі—худо, слабо; аӥіруӗ̄ (вм. аӥіруліӗ̄) зајāдіш агу һітіла—хотя былъ нездоровъ, но не похудѣлъ; һіш саӈат зајāвілі саві—эти часы испортились; һіт зајајһілі сај—онъ испортился, т. е. развратился; æӥна ӷwавза зајāwæqів һітіін—хорошаго человѣка погубилъ онъ.

Зæнӄ—бряцаніе, зæнӄ'іс—брякнуть; зæнӄ'іӷwіс—бряцать; зæнӄ вæqіс и зæнӄ іqіс (дѣйств. знач.).

Зæҕіп зæҕіпдіш—слабость, зæҕіпіл—слабый, зæҕіплі—слабо; зæҕіпдішлі ҕінҕіті wæqіра ну—хворость наскучила мнѣ; зæҕіпкар—хворый, зæҕіпкар урчі—хворая лошадь.

Зен твор. зеј, род. зē, множ. зенані и зенті—убытокъ, изъянъ; xwалал зен вів нам hітізівад—большой убытокъ произошелъ мнѣ отъ него; діла зен агу ӈуд—отъ меня нѣтъ тебѣ вреда, убытка; xwалал зен вæqів hітіін нам—онъ мнѣ много повредилъ; зē ҕаніwар саві hіт—это вредное животное.

Зулмукар множ. зулмукарті—тиранъ, варваръ.

Зума зумадіш—густота, зумал—густой, зумалі—густо (не о жидкостяхъ); зумал діріw вақів—густое облако нашло; waҕā зумадішлі hуні шеӈвіулла—отъ густоты лѣса не вижу я дороги; зумал муҕур—густая борода; зумалі wашулі сај hіш hітқу—густо, т. е. часто ходитъ онъ туда.

Зурӈ зурӈдіш—сырость, зурӈіл или зурӈæ—сырой, зурӈлі—сыро, зурӈдішлі валқуј саві hіш ҭал—отъ сырости этотъ столбъ искривился; зурӈæ ді'—всякое мясо, незаготовленное въ прокъ; hанаҕа зурӈілі сај hіт—теперь онъ обновился.

Зурӈæв множ. зурӈæвті—радута; зурӈæв ӈаватуллі саві—радуга появилась; зурӈæвла ранг—радужный цвѣтъ.

З· з·

*З*ав (лір), множ. *з*авані—дождь; *з*авлі урзулі саві—дождь идетъ; чæӈ *з*ав дæqів—проливной дождь идетъ.

*З*і (лір), твор. *з*ілі, род. *з*ē—соль; *з*і ӈадука нірқлізі—посыпать соль въ похлебку; *з*ілі ваҕунна ді'—я посолилъ мясо (въ прокъ); *з*ујіл—соленый, *з*ујдішлі вірк-

wic aĥirулла qaʃ—по причинѣ солености я не могъ съѣсть хлѣбъ; ʒēʈimagwap нусіа—безсольный сыръ; ʒē вæqic или ʒілі vaʃwic—посолить въ прокъ; ʒілq, множ. ʒілqані—солонка.

Ʒіхіні твор. ʒіхіj, род. ʒіхē, множ. ʒіхнуві—перекладина.

Ʒуврі множ. твор. ʒувра—небо, небеса; ам'ур ʒуврі—чистое небо; ʒагті ʒуврі—пасмурное небо; ʒувра ĸуĸуів—небо гремитъ, т. е. громъ гремитъ; ʒуврі діĥwæjзівад вулґас нуні арадіш—отъ хранителя небесъ прошу я себѣ здравія, спасенія.

h. h.

hawā род. hawāла—воздухъ; hawāлішіввіт арсуллі саві ʃaniwap—птица полетѣла въ воздухѣ; hawā—называется теплый вѣтеръ, вредный для здоровья.

hawæĸæc hадæĸæc, hавæĸæc — прогнать; ĸуліwад hawæĸæра hіт нуні—я прогналъ его изъ дому.—Продолж. hajĸæc, hад(в)іĸæc—прогонять, нуні hajĸwæc ĸазаĸ, сај чарсајрар—я прогоняю работника, а онъ возвращается (см. wæĸæc).

hawwaqic hардаqіс, hаввaqіс—выйти; ну hawwaqіра ĸуліwĥад—я вышелъ изъ дому.—Продолж. hawiqic, hардіqіс, hаввіqіс, буд. hawiqус, 3 л. hawiqур—выходить.

hawĥāqic hарĥадаqіс, hавĥавaqіс—спуститься, дувріĥад дуґæ hавĥавaqів—съ горъ снѣгъ спускается; шуллізірĥад шін hарĥадаqів—со скалъ спустилась вода.—Продолж. hawĥajqic, hарĥадіqіс, hавĥавіqіс, буд. hawĥajqус, 3-е л. hawĥajqур; ну hawĥajqус hар варĥі дувріwĥад ĥушачу—я каждый день спускаюсь съ горы къ вамъ (см. ĥāqic).

hawiĥic hардіĥіс, hаввіĥіс—истечь; шурај hаввіĥілі саві—лужа вытекла; шахалі hawiĥілі сај hіт дæĸілізіwад—матеріей истекаетъ онъ изъ раны, т. е. у него изъ

раны идетъ матерія; ḥачам ḥawiḫāлі ʈашізіс аḫвала ḥīтіін—разъ начавъ говорить, остановиться не можетъ онъ.—Продолж. ḥawirḫіс, ḥардірḫіс, ḥаввірḫіс, буд. ḥawirḫус, 3-е л. ḥawirḫур—истекать, савукнуві ḥардірḫулі сарі—вереда раскрываются, т. е. истекаютъ матеріей.

ḥawcāʂіс ḥарсадаʂіс, ḥавсаваʂіс, дѣепр. прош. ḥawcāʂілі, 2-е спр., выставиться, ḥawcāʂілі сај ḥіт улqawcад—онъ выставился изъ окошка; ḫучу ḥawcāʂіс waʂіра ну—къ тебѣ показаться пришелъ я, т. е. тебя навѣстить; ḥawcāʂіллі ḫу—ты много выставляешься, т. е. много за что хватаешься.—Продолж. ḥawcајʂіс, ḥарсадіʂіс, ḥавсавіʂіс, буд. ḥawcајʂус, 3-е л. ḥawcајʂур—выставляться, выказываться; ḥар мусаніwсад ḥawcајʂур ḥіт—изъ каждаго мѣста онъ выставляется, выказывается, т. е. вездѣ его видно.

ḥawуkіс ḥардукіс, ḥаввукіс, дѣепр. прош. ḥawуkуј, 3-е спр., убѣжать; дізіwад ḥawуkун ḥіт—онъ отъ меня убѣжалъ; ḥawуkіkіс—прогнать, нуні ḥардукукунна ḥіт куліpад—я прогналъ ее изъ дому.—Продолж. ḥawулkіс, ḥардулkіс, ḥаввулkіс, буд. ḥawулkас, 3-е л. ḥawулkан—убѣгать, ну ḥawcāʂаслі ḥардулkулі сарі ḥіт—когда только я показываюсь, убѣгаетъ она.

ḥawуціс ḥардуціс, ḥаввуціс, дѣепр. прош. ḥawуцілі, 2-е спр., повести, сукур ḥawуціра нуні—слѣпого повелъ я; діла урчі ḥаввуца ḫуні—поведи мою лошадь.—Продолж. ḥawурціс, ḥардурціс, ḥаввурціс, буд. ḥawурцус, 3-е л. ḥawурцу—вести, wајна ḥуніḫад уркура ḥаввурцін—на дурной дорогѣ арбу веди, т. е. веди быковъ за ярмо.

ḥажланʂі см. анʂі.

ḥaḫāʈіс ḥaḫадатіс, ḥaḫаватіс, дѣепр. прош. ḥaḫātуллі (1-е спр.) протянуть сверху внизъ; нæѣ ḥaḫаваті дічу ул-

qавҥад—протяни ко мнѣ руку изъ окна; ӷінцві hаҥадаті галгаліширҥад—протяни мнѣ яблоки съ дерева; ƙалшіwҥад hаҥāтава ӷуні ну—спусти меня съ крыши. Продолж. hаҥалтіс, hаҥад(в)алтіс, буд. hаҥалтас, 3-е л. hаҥалта—протягивать сверху внизъ.

haj междум. понуд. гей!; haj wæqіс—сдѣлать *гей!*, т. е. погнать лошадь или двинуть арбу, вообще отправиться въ путь; урƙура haj вæqіра нуні—я поѣхалъ на арбѣ; урчі haj вæqіра—я погналъ лошадь; haj вæqілі аріqwænна ну ƙajҕі—я поспѣшно пошелъ домой; xwалал ӈуні haj вæqіра нуні—я много пути прошелъ или переѣхалъ; xwалал ƙу haj вæqіра нуні—много пашни вспахалъ я.—Продолж. haj іqіс.—haj'іс—гикнуть, haj іқwіс—гикать.

haja род. hajā, множ. hajві—веревка; ӷіӷала шіваівіл hajалізіwад урухқар—(послов.) кто видѣлъ змѣю, веревки пугается; hajалі іhін hіт ӷуні—свяжи его веревкой.

hала hалаw, hалаwсад и проч. (§ 170) впередъ; hаллі—передомъ, дæҕ hаллі урæҕ діҥіра ну—лицомъ впередъ упала я; hалаwал, hаларал, hалавал—давній, hаларал hалмаӡ саррі hіт діла—она моя старинная подруга; hалавал асіра нуні урчі—давно купилъ я лошадь; hалавла—издавна, hалавла урчі саві hіш—издавна эта лошадь есть, и также: это прежняя лошадь; hалаwіл (р, в) находящійся передъ кѣмъ-либо или впереди кого-либо, шіла урчі савѣ hіт hалавіл—чья лошадь та, которая впереди?; діла hалаwіл адам'ілі—находящійся передо мною человѣкъ.—hалаwƙіс, hалад(в)ункіс, дѣепр. прошедш. hалаwƙуj, 3-е спр., опередить, діла урчі hалавуƙун дуҕлі ӷулајшів—моя лошадь на скаку опередила твою; продолж. hалалƙіс, hалад(в)улƙіс.—hалаwціс, hалад(в)уціс—поставить впередъ, варҥіліс hалавуціра wарhі—поставь бурку впереди солнца, т. е.

что-бы сдѣлать тѣнь; продолж. ḥаларціс, ḥалад(в)урціс. —ḥала awціс (ḥалawціс), ḥадāд(в)уціс — поставить вверхъ впередъ, аӥдірул ḥалāдуціра нуні урчіліші— больную посадилъ я впередъ на лошадь.—ḥалajӥіс, ḥалад(в)iӥіс—выйти впередъ, ӥураваліс ḥалajӥіра ну— я вышелъ впереди войска.—ḥалаӥев—начало весны.— ḥішқуw у'ні ḥалав савi нам—здѣсь пребываніе выгодно для меня.—ḥалawḥawiл, ḥалаpḥapiл, ḥалавḥавiл— передовой, ḥалawḥawiл тухум сај ḥіт діла—это мой ближайшій родственникъ; чапкwā ḥалawḥawiл сајрі ḥіт —въ набѣгахъ онъ былъ передовымъ.

ḥалак ḥалакдіш—торопливость, скорость, ḥалакіл—торопливый, скорый, ḥалаклі—торопливо, скоро; ḥалакiвiл qінірар—спѣшащій опаздываетъ; ну ḥалакліра вазалліші—я спѣшу на базаръ; ḥалакіл урчі—горячая лошадь, ḥалакіл адам'ілі—пылкій человѣкъ; ḥалак waqa ḥіт ӥуні—поторопи его; ḥалакдішлі æӥдіш аӥвіqу—торопливость добра не приноситъ.

ḥалжанā твор. ḥалжанāлі, род. ḥалжанāла, множ. ḥалжунті —рай; ḥіт ḥалжанā тів—этой рай, т. е. прекрасное мѣсто; ḥіт ḥалжанāлізіw сај—онъ въ раю; ḥширdawc ḥалжанā—рай-парадизъ, лучшее отдѣленіе.

ḥалмаʒ множ. ḥалмаʒуні—другъ; ḥалмаʒ урqа æӥнајрар, ӥæка сагал æӥна вірар—(послов.) хорошъ старый другъ, хороша новая шуба; ḥуніӥанар ḥалмаʒдіра нуша —въ дорогѣ мы были спутниками; ḥішіла ḥалмаʒ сарі ḥіт—она его любовница или другъ; ḥалмаʒдіш—дружба, ḥалмаʒдіш дækwіра ḥітічу нуні—я съ нимъ прервалъ дружбу; ḥалмаʒ іс или ḥалмаʒдіш дiӥіс—подружиться, ḥітічу ḥалмаʒ іра ну или ḥітічу ḥалмаʒдіш дiӥіра нуні—я съ нимъ подружился.

ḥамад ḥамаддіш—легкость, ḥамаділ—легкій, ḥамадлі—легко; ḥawшіс ḥамаділ сај ḥіт—его легко убить; ḥамадлі ḥу-

ні ӕкіра нуні—я легко (скоро) прошелъ дорогу; hамаддіш вігані саj hіт—онъ любитъ покой, не любитъ утомлять себя работой.

hан hаніл—мыслимый, ожидаемый; діла урӷілішw hаніл саj hіт—въ моемъ сердцѣ памятный есть онъ, т. е. я его помню; ца дус ӥу hанні hал'унна—цѣлый годъ я о тебѣ думала; hанагwар валаh—неожиданное несчастіе; hаніhіс, hандіhіс, hамміhіс (вм. hанвіhіс) вспомнить; ада hаніhів нам—отецъ вспомнился мнѣ, т. е. я вспомнилъ объ отцѣ; hанушіс, hандушіс, hаммушіс—напомнить, нуні hаммушіра hітізі суніла ӷај—я ему напомнилъ его слово; hаммушікіс—напомнить посредствомъ другого; hаммій—понятіе, діла hамміhлізів hіш урчі ӕhна саві—по моему понятію эта лошадь хороша.

hанаhа—теперь, hанаhарӷі—отнынѣ, hанаhа вааращі—досихъ-поръ, hанаhа вааращі ӕhна сајрі ӥу—до-сихъ-поръ ты былъ хорошъ. Вм. hанаhа говорится также наhа.

hар каждый, hар адам'ілі цаӷунаhірар—не всякій человѣкъ одинаковъ, hар адам'іс дітһа арц—каждому человѣку дай деньги (§ 50).

hараk hараkдіш—дальность, hараkіл—дальный, hараkлі—далеко; hараkіл муса—дальнее мѣсто; hараkла (вм. hараkіл мусā) адам'ілі—человѣкъ изъ дальнаго мѣста; hараkлі саj hіт нушазіwад—онъ далеко отъ насъ.—hараkіhіс, hараkд(в)іhіс—удалиться, hішад hараkіhів hіт—онъ удалился отсюда, продолж. hараkірhіс; тоже значеніе hараkіс; hішад hараkів hіт—онъ удалился отсюда, продолж. hараkірhіс.—hараkліwіс, hараkлід(в)уіс—остаться вдали, ӥузірад hараkлідуіс аhдірар hіт ӥунул—не можетъ вдали отъ тебя жить эта женщина (см. уіс).

ħарг ħаргдіш—нагота, ħаргіл—нагой, ħарглі—наго; ħарглі wашулі сај ніт—онъ ходитъ нагой; ħаргіс—обнажиться—ħарг wæqіс—обнажить; унза ħарг дæqіс—отворить дверь.

ħарза ħарзадіш, ħарзал, ħарзалі—просторный, обильный; ħарзал ƙалі саві ніш—это просторный домъ; ħарзал віқаƙ тів hīтіла—у него хорошія средства къ жизни онъ человѣкъ зажиточный; ʃулі ħарзалі сарі—хлѣбъ дешевъ; қаца ħарзалі саві—шапка просторна; урқі ħарза ваqа—будь веселъ.

ħарі—вотъ, ка, ħарі шіваіƙа ʃула урчі—вотъ, покажи свою лошадь, или покажи-ка свою лошадь.

ħаркудіца—всякій (§ 50).

ħаруш—брага (родъ пива).

ħачам—разъ, ħачам шіwаіра ніт нуні—разъ видѣлъ я его; ħачамлі таман аʃівірар ніш ʃæнкі—сразу не кончится эта работа; ħачамђі wақіс вігулла ʃучу—еще разъ къ тебѣ придти я хочу; ħачамалла æʃна діw аʃвураді ʃуні нам—ни разу не сказалъ ты мнѣ хорошаго слова.

ħwі род. ħwē (лір)—сѣмя; анқē ħwі—пшеничное сѣмя, навадалла ħwі—морковное сѣмя; ħwі дæђwіс—посѣять сѣмя, ħwі шідақів—сѣмя взошло; ħwі ʃіввірдів ніттēла—пропало сѣмя ихъ, т. е. погибли они.

ħеħеј междом. удивленія.

ħіħ множ. ħіħані—вздохъ; ħіħ аʃqwæлі саві—вздохъ не идетъ, т. е. не могу вздохнуть; ħіħ'іқwіс—вздыхать; ħіħ авірхур hīтіла—вздохъ прекратился у него, т. е. онъ умеръ.

ħіқ мѣстоименіе, служащее для указанія на предметы, находящіеся *выше* говорящаго, твор. ħіқіін (іні), род. ħіқіла, множ. ħіқді; ħіқгуна—таковой, ħіқ'оај—такъ, ħіқу—тамъ, ħіқуw (р, в), ħіқсад и проч. (§§ 48 и 188).

hiл мѣстоименіе, указывающее на предметы, находящіеся ближе къ тому, которому говорится, чѣмъ къ тому, который говоритъ, твор. hīліін (іні), род. hīліла, множ. hілді; hілӷуна—таковой, hіл'оај—такъ, hілқу тамъ, hілқуw (р, в), hілсад и проч. (§§ 48 и 188).

hімі (лір), род. hімē, множ. hімрі—гнѣвъ; урӈла hімрі лір дішір—на меня гнѣвается много людей; ца діwліші hімі дуқун діла—за одно слово я разгнѣвался; hімуӳіс, hімд(в)уӳіс, дѣепр. прош. hімуӳілі, 2-е спр., разгнѣваться, дураwад hімуӳілі wақів—извнѣ разгнѣвавшись пришелъ онъ; hіш анӷвуq ваһанадан hімуӳів hіт діші—изъ-за этого дѣла разгнѣвался онъ на меня; продолж. hімурӳіс, hімд(в)урӳіс, буд. hімурӳус, 3-е л. hімурӳар—гнѣваться; ну шадіw уqæслі, ӈунул hімдурӳар діші—когда я выхожу изъ дому, то жена гнѣвается на меня.

hінта род. hінтала, множ. hінтві—джейранъ.

hіт мѣстоименіе, указывающее на предметы, находящіеся въ безразличномъ разстояніи, какъ отъ говорящаго, такъ и отъ того, которому говорится, твор. hītіін (іні), род. hітіла, множ. hітті; hітӷуна—таковой, hіт'оај—такъ, hітқу—туда, hітқуw (р, в), hітсад и пр. (§§ 42, 48, 188).

hіх мѣстоименіе, указывающее на предметы, находящіеся *ниже* говорящаго, твор. hīхіін (іні), род. hīхіла, множ. hіхді; hіхӷуна—таковой, hіх'оај—такъ, hіхқу—туда, hіхқуw (р, в), hіхсад и пр. (§§ 48 и 188).

hіш мѣстоименіе, указывающее на предметы, находящіеся ближе къ говорящему, чѣмъ къ тому, которому говорится, твор. hīшіін (іні), род. hīшіла, множ. hішді; hішӷуна—таковой, hіш'оај—такъ, hішқу—сюда, hішқуw (р, в), hішсад и пр. (§§ 48 и 188).

hуhу междум. ободренія.

ḥуja междум. горя, ахъ! ахъ!; ḥуjāic—застонать, ḥуjajqwic —стонать.

ḥунар род. ḥуналла, множ. ḥунарті—подвигъ, xwалал ḥунар вæqів ḥітіін—великій подвигъ совершилъ онъ; ḥар сіqā ḥунар лів ḥузів—на все есть у тебя искусство.

ḥуні род. ḥунē или ḥwā, множ. ḥундурі или ḥуммі—дорога; ḥуніḥана дурawkун ḥіт—онъ пошелъ въ дорогу; ḥуjшiw саj ḥіт—онъ въ дорогѣ, ḥуjшiwіл адам'ілі—дорожный человѣкъ; ḥуjшiwіл адам'ілі wашікіс wаті—не задерживай дорожнаго человѣка; æḥḥуммі дірав—добрый путь (множ.); ḥунēгwар qaj аḥвурус нуні—я не скажу неумѣстнаго слова.

ḥунуƀ множ. ḥунƀі—птица; ḥунуƀлі гідгара вірулі саві—птица кладетъ яйца.

ḥурḥур род. ḥурḥулла, множ. ḥурḥурті—уздечка; ḥурḥур шēвіḥа урчіліші—взнуздай лошадь; ḥурḥулла мірḥ—удила.

Ḥ. ḥ.

Ḥа служитъ надставкой для множества глаголовъ, обозначая движеніе или дѣйствіе сверху внизъ.

Ḥawкіс ḥад(в)укіс, дѣепр. прош. ḥawкуj (3-е спр.) сойти, перейти изъ верхняго мѣста въ нижнее; дувріwḥад ḳадані ḥawкун—съ горы спустился онъ въ ущелье; шіjзі ḥawкун—онъ спустился въ воду; ʒі ḥадука qaƀлізі—насыпь соль на хлѣбъ.—Продолж. ḥалкіс, ḥад(в)улкіс, буд. ḥалкас, 3-е л. ḥалкан—сходить, спускаться; дурḥні ḥавулкулі саві мі'лішівḥад—дѣти скользятъ по льду внизъ; ƀwамрі ḥадулкулі сарі калшірḥад —отверзтія продѣлались въ крышѣ, т. е. крыша продырявилась.

Ḥawшіс ḥад(в)ушіс, дѣепр. прош. ḥawшілі, 2-е спр., повалить, галга ḥавуширa нуні—я срубилъ дерево; убить,

ḥītiin adam'ilі ḥawшiв—онъ убилъ человѣка; viƀlі ḥavушів діла унц—волкъ зарѣзалъ моего быка; wajна anƀvuqlізі ḥawшіра ƀуні ну—въ дурное положеніе повергъ (втянулъ) ты меня, ḥawшні—убійство.—Прод. ḥаршіс, ḥад(в)уршіс, буд. ḥаршус, 3-е л. ḥаршу—валить, убивать, ḏaniwарті ḥадуршані саj ḥіт—убивающій звѣрей человѣкъ есть этотъ, т. е. онъ охотникъ.

Ḥāіс ḥадаіс, ḥаваіс, дѣепр. прош. ḥāілі, 2-е спр., дойти; ну ḥāіра ḳajƀі—я дошелъ до дому; ƀула хавар ḥаваів дічу—извѣстіе отъ тебя дошло до меня; duƀæ ḥаваів нушачу—снѣгъ дошелъ до насъ.—Продолж. ḥaj'іс, ḥадііс, ḥавііс, будущ. ḥaj'ус, 3-е л. ḥaj'ур—доходить, ƀурава ḥавіулі саві шілізі—войско доходитъ до аула; нæѣ ḥавіулі саві ƀінʒі—рука достаетъ до родника, т. е. до мѣста, откуда бьетъ вода.

Ḥāіс (не мѣн.), дѣепр. прош. ḥāілі, 2-е спр., свести; kiwні ḥāіра дæḥæкæс нуні—я свелъ барановъ драться; ḥæj'оанті віƀлізі ḥāіра нуні—скотину въ стадо пустилъ я; віqрі ḥāа—выставь свидѣтеля; qwærꝰ ḥāіс—глотнуть.—Продолж. ḥaj'іс (не мѣн.), буд. ḥaj'ус, 3-е л. ḥaj'у—сводить; ḥар варḥі мушул ḥaj'у ḥītiin дурḥwæ—каждый день заставляетъ онъ бороться мальчика; qwærꝰ ḥaj'іс—глотать.

Ḥajзіс ḥад(в)ізіс, дѣепр. прош. ḥajзуллі, 1-е спр., стать, повернуться, дічуwæḥ ḥajзі—повернись ко мнѣ или стань лицомъ ко мнѣ; ца мусані ḥajзуллі уін—останься на мѣстѣ.—Продолж. ḥелзіс, ḥад(в)ілзіс, буд. ḥелзас, 3-е л. ḥелзан—стоять, ƀуравā ḥала ḥелзас ну—я стою впереди войска; ḥар дуґі ḳараул ḥелзулла ну—каждый вечеръ караулю я.

Ḥajhіс ḥадіс, ḥавіс—подпасть, подвергнуться, ну ƀінƀіті ḥajhіра—я подвергся досадѣ, манḳуш шawḥад ḥajhілі саj—десятскій обходитъ аулъ. Вообще имѣетъ значеніе

перехода сверху внизъ; ĸаршawĥад ĥajĥілі waĸіра ĥучу ну—съ верхняго конца аула пришелъ я къ тебѣ; ĥілта ĥавӏлі саві діла урчі—спала съ тѣла моя лошадь. —Прод. ĥajріс, ĥад(в)іріс, міскін ĥajрулі саj ĥіт—онъ бѣднѣетъ, т. е. изъ богатаго превращается въ бѣднаго.

Ĥajĥіс ĥад(в)іĥіс, дѣепр. прош. ĥajĥілі, 2 спр., упасть, чартлізі ĥajĥіра ну—въ грязь упалъ я; wajті ʁawʁалізі ĥajĥів ĥіт—въ дурное дѣло попалъ онъ; положить, івĸівіл ĥwæрі ĥajĥіра нуні—умершаго положилъ я въ могилу; qwan'ані ĥадіĥа ĥішді ɸæнĸі—положи эту матерію въ сундукъ.—Продолж. ĥерĥіс, ĥад(в)ірĥіс, буд. ĥерĥус, 3-е л. ĥерĥур—падать, ĥавірĥул урчі саві ĥіт—это падающая лошадь, т. е. слабая на ноги; класть, арц ĥадірĥіс ӕĥна саві ĥіш кіса—хорошъ этотъ кошелекъ, чтобы класть въ него деньги.

Ĥaj'іс ĥадііс, ĥавііс, дѣепр. прош. ĥaj'ілі, 2-е спр., сѣсть, уталіші ĥaj'і—сядь на стулъ; уста іқіс ĥaj'ілі саj ĥæнкілі—мастеръ началъ (сѣлъ) работать; ĥунул ĥадііс—жениться, ĥунул ĥадііра нуні—я женился; ĥунул ĥадіа ĥуні—женись ты; ĥуні ĥунул ĥаді'ні аĥваĥурра нуні—я не зналъ, что ты женился, ĥунуд ĥаді'ні—женитьба; ĥaj'іĸіс, ĥад(в)іĸіс—посадить, ĸарĥаліші ĥaj'іĸіра ĥітіін ну—на камень посадилъ онъ меня.—Продолж. ĥер'іс, ĥад(в)ір'іс, буд. ĥер'ус, 3-е л. ĥер'ур—садиться, ĥар варĥі галгаліу ĥер'ур ĥіт—каждый день садится онъ подъ дерево; варĥі авуĸунĥілі іқіс ĥер'ус ну—съ восходомъ солнца начинаю (сажусь) я работать; ĥунул ĥадір'іс—жениться нѣсколько разъ; вӕĸіл ĥунні ĥавір'ані саj ĥіт—онъ часто женящійся человѣкъ, т. е. онъ много разъ женился.

Ĥajсіс ĥад(в)іқіс, дѣепр. прош. ĥajсуj, 3-е спр., лечь, ĥajсін вурушані—лягъ на тюфякъ.—Ĥелсіс, ĥад(в)ілсіс, буд.

ĥелсас, 3-е л. ĥелсан—ложиться, ӂуґілі ƒæwлі ĥелсан hіт—вечеромъ рано ложится онъ.

Ĥāқіс ĥад(в)ақіс, дѣепр. прош. ĥāқілі, 2-е спр., положить сверху внизъ, кісані ĥадақа арц—положи деньги въ карманъ; waj'ліу ĥавақа тапанƒа—заткни за поясъ пистолетъ.—Продолж. ĥајқіс, ĥад(в)іқіс, буд. ĥајқус, 3-е л. ĥајқу—класть; хунƒані ĥадіқус ƒæнқі нуні—въ сумы кладу я матерію.

Ĥāĸæс ĥад(в)æĸæс, дѣепр. прош. ĥāĸælі, 2-е спр., вбить внизъ; уркā ĸærда ĥавæĸæ—вбей колъ (или гвоздь) для веревки; туплі ĥана ĥāĸælі iwhiв hіт—имъ выстрѣлили изъ пушки, т. е. зарядивъ имъ пушку; сагалі ĥавæĸæвіл ĸуруш—вновь отчеканенная монета; ĥавæĸæвіл тавтар—печатная книга; урцул ĥадæĸæс—разрубить дрова; ƒанƒі ĥавæĸæс—землю (разжиженную) положить въ стѣну, вмѣсто известковаго раствора.—Прод. ĥајĸæс, ĥад(в)іĸæс, буд. ĥајĸwæс, 3-е л. ĥајĸwæр (§ 158) вбивать; ƒулді ĥадіĸwælі сарі hітііn—онъ вбиваетъ колья; ӡајлізі сала маĥавіĸwæд—на слово клина не вбивай, т. е. не привязывайся къ каждому слову. Вмѣсто ĥāĸæс говорится также ĥāĕĸæс.

Ĥал'іс дѣепр. прош. ĥал'уj, 3-е спр., срѣзать; ді' ĥал'ін вірƒіс—отрѣжь мяса, чтобы жарить.—Продолж. ĥал'іс, буд. ĥал'ас, 3-е л. ĥал'а—срѣзывать.

Ĥал'іс дѣепр. прош. ĥал'уj, 3-е спр., остаться, дуґі ĥула куліw ĥал'унна ну—вечеромъ въ твоемъ домѣ остался я.—Продолж. ĥал'іс, буд. ĥал'ас, 3-е л. ĥал'ан—оставаться, мурталла ƒілав ĥал'ан hіт урчі—всегда назади остается эта лошадь.

Ĥаллі—по причинѣ; уруххӡулāĥаллі ƒwамру ƒірĸаĕдірар—(послов.) по той причинѣ, что труситъ, жизнь долгою не становится; діх діӡвілāĥаллі waллі аĕвумсар—отъ тяжести вьюка верблюдъ не устанетъ; hіш аĕƒвуқла-

ĥаллі waqілла ну—по причинѣ этого дѣла, т. е. за этимъ дѣломъ пришелъ я.

ĥамĥа род. ĥамĥā—пѣна; ĥамĥалі діqулі сарі ĥаруш—брага пѣнится; урчі ĥамĥалі віqулі саві—лошадь въ мылѣ, т. е. вспотѣла.

ĥанʢ ĥанʢдіш, ĥанʢа, ĥанʢлі—синій, голубой, сѣрый; зуврēла ĥанʢдіш—синева небесъ; ĥанʢа ĥулві—голубые глаза; ĥанʢа урḫу—синее море, ĥанʢа урчі—сѣрая лошадь; ĥанʢіс—посинѣть.

ĥар твор. ĥаллі, множ. ĥарані—нижняя оконечность, кінѣа ĥар—оконечность кинжала, палталла ĥар—пола платья, шē ĥаллішіw сај діла уḫwæл—на концѣ аула находится мой кунакъ; кінѣā ĥар вуцікіра арцлі нуні—я обдѣлалъ нижній конецъ кинжала въ серебро; сукван ĥарвæкæ—отрѣжь полу черкесски; шē ĥарвæкælі waқіра ну—я пришелъ по краю селенія; ĥівіĥла ĥарвæкæра нуні—я попалъ въ нижнюю часть мишени.

ĥарwаіс ĥард(в)аіс, дѣепр. прош. ĥарwаілі, 2-е спр., спросить; діла узілізі ĥарwаірі ĥу нуні—своего брата я спросилъ о тебѣ; ĥуні ĥарваівіс ʢуĥав луґас—на твой вопросъ я далъ отвѣтъ.—Продолж. ĥарііс, ĥард(в)ііс, буд. ĥаріус, 3-е л. ĥаріу—спрашивать, ĥу ĥаріурі нуні урḫлізі—я спрашиваю о тебѣ народъ; ĥарвіулі ваĥурра ĥіш калі нуні—разспрашивая, узналъ я этотъ домъ.

ĥарĥіс дѣепр. прош. ĥарĥуллі, 1-е спр., просѣять, нанизать, ĥарĥурті дару—просѣянный порохъ; ĥарĥурті сувĥæнті—нанизанныя четки.—Продолж. ĥарĥіс, буд. ĥарĥас, 3-е л. ĥарĥар (ĥарĥа).

ĥарқіс дѣепр. прош. ĥарқілі, 2-е спр., налить, шін ĥарқа гаʢĥана—налей воды въ кувшинъ, шін дура ĥарқа—вылей воду, шін шіĥарқа нæкваші—налей воду на руки; дуĥаĥарқіс—влить; ні' ĥарқан—молочникъ, ʢараqі

ĥарҧан—сосудъ для вливанія водки; дæкіл ҙав ĥарҧів ҙувра—большой дождь пролился съ неба.—Продолж. ĥарҧіс, буд. ĥарҧус, 3-е л. ĥарҧур (ĥарҧу)—литься; ҙав ĥарҧулі сарі іш варĥё варĥі—дождь льетъ цѣлый день, ĥæрĥуві ĥарҧулла нуні—я лью пули.

Ĥāсіс (не мѣн.), дѣепр. ĥāсілі, 2-е спр., снять; шіша ĥāса урқујшівĥад—сними бутылку съ полки; ĥулі ĥāсів ĥіт урчілі діла—эта лошадь глазъ мой сняла, т. е. не могу насмотрѣться на нее.—Продолж. ĥајсіс, буд. ĥајсус, 3-е л. ĥајсу—снимать; муртална ĥарқлі ĥајсу діла шінқан—безпрестанно рѣка сноситъ мою мельницу.

Ĥатĥал покатый; ĥатĥалдіш—покатость, ĥатĥај—покато; ĥатĥалдіш wајна саві урчіліс—покатость затруднительна для лошади; ĥуні ĥатĥај саві—дорога идетъ покато; ĥатĥал аріqwæн ĥіт—онъ пошелъ внизъ.

Ĥāтіс ĥад(в)атіс, дѣепр. ĥāтуллі, 1-е спр., посадить; qуqаліші ĥāтурра нуні ĥула дурĥwæ—я посадилъ на колѣна твоего ребенка; ĥајші ĥāтіс—жениться, ĥајші ĥадатіс—выдать за-мужъ, ĥајші ĥадатурра нуні рурсі я выдалъ дочь за-мужъ; ну ĥараул ĥāтурра ĥæкімлі начальникъ назначилъ меня въ караулъ.—Продолж. ĥалтіс, ĥад(в)алтіс, буд. ĥалтас, 3-е л. ĥалта—сажать; діҷу wарх ĥалтарі ĥу qаҧліші—съ собой вмѣстѣ сажаю тебя за хлѣбъ, т. е. я кормлю тебя; муртална ĥајші ĥалтіс аĥірус нуні ĥу—всегда женить не могу я тебя (сватьбы и разводы у горцевъ достигли крайняго упрощенія: все дѣло въ деньгахъ).

Ĥāĥкæс см. ĥāкæс.

Ĥāĥкіс (не мѣн.), дѣепр. прош. ĥāĥкілі—кончиться, ĥітіла анҧвуq ĥāĥкілі саві—его дѣло кончилось; ĥіт ĥāĥків—онъ кончился (т. е. умеръ или неисправимъ); продолж. ĥајкіс, буд. ĥајкус; 3-е л. ĥајкур (ĥајку).

Ӄ ӕ q i c (не мѣн.), дѣепр. прош. ӄāqуллі, 1-е спр., насыпать, гawлагани ӄӕqi анқі—насыпь въ мѣшокъ пшеницы.—Продолж. ӄалqіс, буд. ӄалqас, 3-е л. ӄалqа—насыпать; ніш ӄаплі ӄана ӄалqін ʕулі—въ этотъ мѣшокъ насыпай зерно.

Ӄ ӕ q i c ӄад(в)æqіс, дѣепр. прош. ӄӕqілі, 2-е спр., сдѣлать сверху внизъ; ніtіін ʝінʝіті ӄӕqіра ну—онъ притѣснилъ меня.—Продолж. ӄajqіс, ӄад(в)іqіс, ніtіін ʝінʝіті ӄajqулла ну—онъ меня притѣсняетъ.

Ӄ ӕ ӈ a c дѣепр. прош. ӄӕӈалі, 2-е спр., (§ 144) проглотить; авʒур qaʕ ӄӕӈав ніtіін—цѣлый хлѣбъ проглотилъ онъ; гамі ӄӕӈав ӄуртмалі—китъ проглотилъ лодку; урӄулі ӄӕӈав ніt—въ морѣ утонулъ онъ; гwанʒалі ӄӕӈаві ӄу—да поглотитъ тебя земля.—Продолж. ӄajӈас, буд. ӄajӈwac, 3-е л. ӄajӈwap (§ 158).

Ӄ е л қ w i c ӄад(в)ілқwіс, дѣепр. прош. ӄелқуj, 3-е спр., (§ 159) написать, нізамлізі ӄелқwава ну—запиши меня въ войско; знач. тоже, что ілқwіс.—Продолж. ӄалуқіс, буд. ӄалуқас, 3-е л. ӄалуқа—писать; мурталла діла урқілізі ӄелқуjрі ӄу—ты всегда въ моемъ сердцѣ, т. е. я о тебѣ всегда помню.

Ӄ е р x w i c ӄад(в)ірхwіс, дѣепр. прош. ӄерхуллі, 1-е спр., спуститься, дувуллішіwӄад ӄерхурра ну—я спустился съ горы.—Продолж. ӄархіс, ӄад(в)урхіс, буд. ӄархас, 3-е л. ӄархар.

Ӄ і с спрягается, какъ ӿіс; когда обращено къ 3-му лицу, то замѣняется черезъ уӄіс (д, в), § 154, повести; нуні ӄуд ӄілла ніш урчі—я привелъ къ тебѣ эту лошадь; ӄучу wарх ӄа ніш вазалліші—поведи его съ собою на базаръ; дурӄwæ уӄа—отведи ребенка.—Продолж. іӄіс (д, в), буд. іӄус, 3-е л. іӄу—водить; нуні душі діӄус ӄула маза—я вожу на пастбище твоихъ барановъ.

ĥунул твор. ĥунуj, род. ĥунwā, множ. ĥунні—женщина, жена; ĥунwā палтар—платье жены, ĥунул палтар—женское платье; шіріріл ĥунул—замужняя женщина; шіреĥдіqwæніл ĥунул—незамужняя женщина; гам'а ĥунул—вдова; ћелчу ĥунул—беременная женщина; кæмĥа ĥунул—распутная женщина.

ĥунча ĥунчадіш—плохость, ĥунча—плохой, ĥунчалі—плохо (говор. только о мужчинѣ и о пѣтухѣ); ĥунча дагwа—плохой пѣтухъ! Упрекъ мужчинѣ, который преимущественно занимается женскимъ дѣломъ; ĥунчадіш мадіqуд ĥуні—не будь бабой.

ĥура ĥурадіш—пѣшеходство, ĥурал—пѣшій, ĥуралі—пѣшкомъ; дæqлішіввіт ĥурадіш æĥна саві—по узкой дорожкѣ пѣшеходство хорошо, т. е. лучше пѣшкомъ, чѣмъ верхомъ; ĥура—пѣшій, множ. ĥураві, ĥураві ваqів—пѣшіе пришли; ĥураті урĥ ваqів—пѣшіе люди пришли; ну ĥуралі wашус—я пойду пѣшкомъ; ĥурајhіс—спѣшиться, дічу ĥурајhі ĥу—у меня спѣшься, т. е. остановись у меня; нуні ĥуравæqіра тоже, что и ну ĥурајhіра; урчілішіwĥад ĥурawæqіра hіт нуні—я его спѣшилъ съ лошади; діла уʒіла мусані ĥурawæqівіллі ĥу—на мѣстѣ моего брата ты спѣшился, т. е. я тебя считаю за брата.

Ĥ. ĥ.

Ĥawa твор. ĥawалі, род. ĥawā, множ. ĥawні—рубашка, ĥawa шіĥāhі—надѣнь рубашку, ĥawa шіваваті—сними рубашку.

Ĥал твор. ĥај, род. ĥā—насиліе; ĥај āсів дізірад hітіін арц—онъ насильно взялъ у меня деньги; ĥај дуцілі сарі hітіін hіт—онъ ее изнасиловалъ; діла урчілі ĥал væqів ĥулајші—моя лошадь опередила твою.

Ӆалӄwa род. ӆалӄwала, множ. ӆалӄні—ящерица.

Ӆамӆа род. ӆамӆала, множ. ӆумӆрі—оселъ; марҏа ӆамӆа—оселъ, гwаӈа ӆамӆа—ослица, ӆамӆала дæгwа—осленокъ; ӆамӆала діх—ослиный вьюкъ; ӆамӆала улі—ослиное сѣдло; ӆамӆа адам'ілі саj ӏіт—онъ человѣкъ глупый; ӆамӆадіш ваqаді ӆуні—ты сдѣлалъ глупость; ӆамӆаму'—покатый (на подобіе ослиной спины), ӆамӆаму' ӄалӆ—покатая крыша (въ противуположность плоской), ӆамӆаму' дувура—гора гребнемъ, съ двумя скатами.

Ӆана ӆанаw, ӆанаwсад и пр. (§ 175) внутри.

Ӆанq множ. ӆунqрі—стадо, стая, толпа, мазала ӆанq—стадо барановъ (не очень большое), вуҏӗла ӆанq—стая волковъ, ӄузрӗла ӆанq—стая гусей, адам'улӗла ӆанq—толпа людей, ӆанqлізіwад дурawӄун ӏіт—онъ вышелъ изъ толпы; урӆила ӆанqлічу. wарх wаӄіра—я пришелъ съ толпою народа.

Ӆаq ӆаqдіш, ӆаqіл, ӆаqлі—вѣрный, справедливый, ӆаqіл ҁај саві ӏіл—это правда, справедливое слово, ӆаqдіш агwар ӆæкім—неправосудный начальникъ; ӆаq віур ӆуд ӏітіла—за это тебѣ отплатится (обыкновенно въ значеніи: за зло будетъ тебѣ зло); діла ӆænкӗ ӆаq віха—дай плату за мою работу; ӆаqлі æӆна ваqаді ӆуні—очень хорошо сдѣлалъ ты.

Ӆар'іс дѣепр. прош. ӆар'ілі (§ 151) взглянуть; нуні ӆар'іра дуврі или дувулліші—я взглянулъ на гору; діла дурӆ наші ӆар'а—взгляни на моихъ дѣтей, т. е. позаботься о нихъ; ӆар'уді, род. ӆар'удӗ (множ. не употр.) взглядъ, урӆила ӆунујші ӆар'уді æӆнāӆіін—взглядъ на чужую жену не похваленъ; ӏітіла ӆар'уді æӆна саві—у него взглядъ хорошій, ласковый; діла ӄајші ӆар'уді ваqа ӆуні—озаботься о моемъ домѣ.—Ӆар'іӈwіс (д, в) (§ 153) взглядывать, смотрѣть, туjліші ӆар'іӈwіс wаші

—приди смотрѣть на балъ; hіт ĥар'іқулі саj діші—онъ смотритъ на меня, также: онъ смотритъ за мною; діші ĥар'іқwін ĥу hішқуw—жди меня здѣсь.

ĥарқ множ. ĥурқрі—рѣка, мурĥіл ĥарқ—глубокая рѣка, сæjіл ĥарқ—мелкая рѣка, діwла ĥарқ или ʒавла ĥарқ—дождевой потокъ; кæркіл ĥарқ—быстрая рѣка; нуні ĥарқ æкіра—я переправился черезъ рѣку; ĥуралі æкіра ĥарқ—я въ бродъ переправился черезъ рѣку; kwaɸ дæqілі æкіра ĥарқ—я переплылъ черезъ рѣку; гашţілічу æкіра ĥарқ—въ челнокѣ переплылъ я рѣку; hіш ĥарқлішір ĝувні дæкіл сарі—на этой рѣкѣ много мостовъ.

ĥаш множ. ĥушрі—гнилушка, галга ĥаш вітаĥуллі саві—дерево сгнило; ĥашлаʒуна саві hіш ді'ла ţім—вкусъ этого мяса похожъ на гнилушку, т. е. безвкусенъ.

ĥæв—три ĥæвал, ĥæв'івіл—третій, ĥæjнаjс—въ третьихъ, ĥæвĥæвлі—по-три, ĥæвалла цаĥналі—втроемъ, ĥæjна—трижды, wiβну ĥæвра—тринадцать, ĥæвβалі—тридцать, ĥæвал вуţā ца вуţа—изъ трехъ частей одна часть, т. е. треть; (§§ 54—58); ĥæммуз—треугольникъ.

ĥæвілла—сколько! ĥæвілла wамсурра ну—какъ усталъ я! ĥæвілла ɦагwал лір hіш—какъ она хороша! ĥæвілла адам'улі шіваіра нуні—сколько людей я видѣлъ!

ĥæвра тоже, что ĥæвілла!

ĥæвсур множ. ĥæвсурті—архалукъ, бешметъ.

ĥæдур ĥæдурдіш—готовность, ĥæдуріл—готовый, ĥæдуллі—готово; ĥула ќуллуќліс ĥæдулліра ну—я готовъ служить тебѣ; урқура ĥæдур ваqа—изготовь арбу.

ĥæж—святыя мѣста въ Аравіи; ĥæжлі уqæс—пойти на богомолье; ĥæжліqæна, твор. ĥæжліqæj, род. ĥæжліqæнала, множ. ĥæжліqwæні—богомолецъ. Говорится также hаж.

ĥæɦат—нужда, ĥу ĥæɦатлірі нам—мнѣ до тебя есть надоб-

ность, арц ĥæḏатлі сарі нам—у меня есть надобность въ деньгахъ; ĥуші ĥæḏатдіш агу діла—мнѣ до тебя нѣтъ дѣла, суніла ĥæḏат авірхуқурра нуні—я кончилъ свою надобность, свое дѣло.

Ĥ æ j' o а н твор. ĥæj'оај, род. ĥæj'оā, множ. ĥæj'оанті—скотина крупная, какъ то: быки, лошади, буйволы, ослы; æĥті ĥæj'оанті сарі hішді—это хорошая скотина, ĥæj'оантēла віґлічу iqwænна ну—я ходилъ въ стадо скотины; ĥæj'оан адам'ілі—человѣкъ-скотина.

Ĥ æ j р а н ĥæjрандіш—удивленіе, ĥæjраніл—удивляющійся, ĥæjрај—удивляясь; ну ĥæjран їра hїтіші—я удивился ему; xwалал ĥæjрандіш вæqіра нуні—я очень удивился; ĥæвілла ĥæjрај тіw hіт—сколько удивляясь находится онъ (всего чаще въ значеніи: какъ онъ печалится)! Діла маслі ĥæjран wæqіра hіт нуні—я его удивилъ своимъ имуществомъ.

Ĥ æ к а род. ĥæкā, множ. ĥæкні—шуба; муqрēла ĥæка—шуба изъ бараньихъ смушекъ; гурднēла ĥæка—лисья шуба; wелhані ĥæка—тулупъ, шуба, которую опоясываютъ; xwала ĥæка—шуба просторная, въ которой укутываются; лацачі ĥæка—шуба съ копишономъ.

Ĥ æ к і м множ. ĥæкімті—мудрецъ; Аллаh ĥæкім саj—Богъ премудръ; hар сіқајс ĥæкім саj hіт—онъ во всемъ искусенъ; лѣкарь, ĥæкімлі арawæqіра ну—лѣкарь меня вылѣчилъ; начальникъ, нушім ĥæкім їлі waқів hіт—онъ къ намъ прибылъ начальникомъ; ĥæкімдіш дал'діĥівіл саj hіт—ему начальство приличествуетъ, т. е. ему слѣдуетъ быть начальникомъ.

Ĥ æ л твор. ĥæj, род. ĥǣ, множ. ĥæлані—характеръ, нравъ; ĥæл æĥна адам'ілі—человѣкъ хорошаго нрава; ĥæл вашул адам'ілі—вспыльчивый человѣкъ; состояніе, положеніе, hіш ĥæjшіw аĥуус ну—въ этомъ положеніи я не останусь; hіш ĥæjзіw арqæс ну—сейчасъ уйду я.

Ӏæн Ӏæндіш (лір)—сѣдина, Ӏæна и Ӏæніл—сѣдой; Ӏітіла муӷуллізір Ӏæндіш тір—у него въ бородѣ сѣдина, вік Ӏæнвілі саві Ӏітіла—у него голова посѣдѣла, Ӏæна ʒіз—сѣдой волосъ; Ӏæна урчі—бѣлая лошадь.

Ӏæнкі род. Ӏæнкē (во множ. не употреб.) работа; Ьадавіл Ӏæнкі саві Ӏіш—это трудная работа; Ӏæнкі таман вів діла—моя работа кончена; wajна Ӏæнкі ваqаді Ӏуні—ты сдѣлалъ дурное дѣло; Ӏæнкілійқіс—работать, Ӏæнкілійқулі сај Ӏіт анкlізіw—онъ работаетъ въ саду; Ӏæнкізар, множ. Ӏæнкізарті—работникъ.

Ӏæнʈа род. Ӏæнʈала, множ. Ӏæнʈві—паукъ; Ӏæнʈала ƙалі—домъ паука, паутина; Ӏæнʈалі ƙалі вушулі саві—паукъ тчетъ паутину.

Ӏæракат—стараніе, Ӏæракат ваqа Ӏуні Ӏіш анӷвуқліс—постарайся въ этомъ дѣлѣ; уӽіс Ӏæракат віqул дурӀwæ—прилежный ребенокъ; қалла Ӏæракат лів Ӏæј'оантес—скотина уже кормится травою.

ӀæрӀæ род. ӀæрӀǣ, множ. ӀæрӀуві—пуля; ӀæрӀæ Ӏавæкæлі варшіра тупанг—я зарядилъ ружье пулей, тупла ӀæрӀæ—ядро, умха ӀæрӀæ—пустая пуля, т. е. граната.

Ӏwал см. Ӏу.

Ӏwанʈа род. Ӏwанʈā, множ. Ӏунʈві—скирда; Ӏwанʈа вæqіра вуӇмēла—я сложилъ скирду изъ сноповъ.

Ӏwæв множ. Ӏwæврі—могила; Ӏіт ӀwæріјӀів—его похоронили; Ӏwæріw—въ могилѣ; Ӏwæв вурқіс—вырыть могилу, Ӏwæв уқан или ӀwæвліӇіqæна—могильщикъ.

Ӏwæмур Ӏwæмур даргwа (§ 1) гамринскій магалъ, Ӏwæмран, множ. Ӏwæмур—гамринецъ, Ӏwæмріла ші—сел. Гамры, отъ котораго получилъ названіе цѣлый магалъ.

Ӏwænні род. Ӏwænнē, множ. Ӏwænнуві—кольчуга, Ӏwænні шіӇāӇуллірі Ӏітіін—кольчугу надѣлъ онъ.

ӀwæрӀ ӀwæрӀдіш или ӀwæрӀwæдіш—медленность, ӀwæрӀіл или ӀwæрӀwæл—медленный, ӀwæрӀлі или ӀwæрӀwælі

—медленно; ĥwæрĥwæлі wашулі саj hіт—онъ идетъ медленно, ĥwæрĥwæлі ірӷулла нуні—я тугъ на ухо; hанаĥа ĥwæрĥīлі саj hіт—теперь онъ усмирился; маза ĥwæрĥwæдæqілі сарі вуӷуj—пастухъ на мѣстѣ пасетъ барановъ, т. е. не перегоняетъ ихъ; ĥwæрĥдæqіс—остановить.

ĥwæш ĥwæшіс (§ 151), или ĥwæшwæqіс (д, в) обмести, ĸалі ĥwæшваqа—вымети комнату; аĥірул ĥwæшwaqa—больного оттирай; палтар ĥwæшдæqіра—я обмелъ платье. —Прод. ĥwæшіӷwic или ĥwæшіqіс.

ĥев (во множ. не употреб.) весна; ĥев садаів—весна пришла, ĥев ардіqwæн—весна прошла; ĥев дашар wawні—весною цвѣтутъ цвѣты; hалаĥев—начало весны.

ĥі твор. ĥілі, род. ĥē—кровь; дæĸілізірад ĥі даӷів—изъ раны полилась кровь; ĥіків, множ. ĥіківті—тотъ, на которомъ лежитъ кровь, т. е. подлежащій кровомщенію; ĥі ĥарӷіс—пролить кровь; ĥі ӷудур дівті урĥ—люди однокровные.

ĥівар—Аварія, ĥівалла міз—аварскій языкъ; ĥіваран—хунзакецъ, ĥіварант—хунзакцы; нудві-ĥулві ĥівалла—брови-глаза аварскіе (похвала красотѣ).

ĥівіĥ множ. ĥівуĥіні—мишень, ĥівіĥліші тупанг iwhic—стрѣлять въ мишень; ĥівіĥ вæĸæс—попасть въ мишень; ĥівіĥ ĥаватіс—поставить мишень; ĥівіĥ ĥај'іс—стрѣлять въ цѣль.

ĥіĥі—ржаніе, урчіла ĥіĥі ірӷулла нуні—я слышу ржаніе лошади; ĥіĥііс—заржать, ĥіĥів(д)іӷwic—ржать.

ĥілі твор. ĥілілі, род. ĥілē (во множ. не употреб.) веселіе; ĥу дічу waӷніліші ĥілі лів діла—я обрадовался твоему приходу ко мнѣ; уршіліс ĥілē вуҧала—попойка на радости о рожденіи сына; ĥулӷул адам'ілі—веселый человѣкъ; ĥулуґіс—веселиться, букв. есть радость.

Ӄілҭа Ӄілҭадіш—худощавость, Ӄілҭал—худощавый; Ӄілҭал адам'ілі—худощавый человѣкъ; Ӄілҭал ді'—тощее мясо; аӄіруліһівӄілі Ӄілҭаjһіллі—съ тѣхъ поръ какъ ты заболѣлъ, ты похудѣлъ.

Ӄінда Ӄінда муqара—овечка, Ӄінда ӄунул—красивая, полная женщина.

Ӄінҭін Ӄінҭіндіш—краснота, Ӄінҭіна или Ӄінҭініл—красный, Ӄінҭіj—красно; урузӣлі Ӄінҭінів һіт—устыдившись, покраснѣлъ онъ; Ӄінҭіна урчі—гнѣдая лошадь; Ӄінҭіна ӄінцqуна рурсі—дѣвушка, какъ красное яблоко; Ӄінҭін муръһі—красное золото (ласк.), Ӄінҭін іʒала—красуха.

Ӄірē твор. Ӄіреj, род. Ӄірē—полдень; Ӄірē ваів—полдень наступилъ; Ӄіреjс или Ӄірēкі туп iwһy—въ полдень изъ пушки стрѣляютъ; Ӄірēwкіс—полдничать; Ӄірē ваараші һішқуw уін—по полудня оставайся здѣсь; Ӄіреръһі аруqæн—послѣ полудня уходи.

Ӄіръһwa род. Ӄіръһwала, множ. Ӄіръһwаві—жеребецъ; rwазаліші Ӄіръһwa мурдаватіс—случить жеребца съ кобылой.

Ӄірілі—днемъ; Ӄірілі узулла, дуӷілі усулла ну—днемъ я работаю, а ночью сплю.

Ӄіу твор. Ӄіуні, род. Ӄіула, дат. Ӄіуд—ты (§ 42); Ӄіула—твой (§ 44); Ӄіwал—ты одинъ (§ 47); Ӄіwал wақаді Ӄіу—ты одинъ пришелъ.

Ӄіулі твор. Ӄіуj, род. Ӄіwā, множ. Ӄіулві—глазъ; Ӄіулві qацдæqіс—закрыть глаза, Ӄіулві һаргдæqіс—раскрыть глаза; Ӄіулві ʠiwaіс—прищурить глаза; Ӄіулві інқ дæqіс—мигнуть глазами и также сдѣлать глазки; діла Ӄіулва шіваіра—я видѣлъ своими глазами; ʠагwаті Ӄіулвар рурсі—прекрасноглазая дѣвушка; Ӄіулēгів һітіла һітіші—онъ его сглазилъ; Ӄіwā шала чарвуқуj саві діла—свѣтъ глазъ моихъ обратился назадъ, т. е. у меня ослабѣло зрѣніе; Ӄіулві шēдіілі сарі һітіін—онъ носитъ очки; нанаӄіулі—зрачокъ.

Ӆ у р а в а род. ӆуравā, множ. ӆурвӯні—войско, общество; xwaлал ӆурава вучів hітіін—онъ собралъ большое войско; ну ліwрі ӆуравалів (ӆуравалізів)—я былъ въ войскѣ; акушēла ӆурава—акушинское общество; іміулēла ӆурава—муравейникъ.

Ӆ у р ҡ а н—хюркилинецъ, множ. ӆурӯҡ, твор. ӆурҡіін, род. ӆурҡіла, дат. ӆурҡіс—хюркилинцы; ӆурҡіла ӆурава—хюркилинское общество; ӆурҡіла ші—главный аулъ общества (на картѣ Орахли); ӆурҡіла міз—хюркилинскій языкъ. Существуетъ преданіе, что нѣкогда жили три брата: Ӆурҡан, Урӆуҡан и Дуӆуҡан; старшій построилъ аулъ въ Ӄсева, другой въ Удмійствѣ, а третій въ Сюргя.

Ӆ у ш а твор. ӆушаан, род. ӆушіла, дат. ӆушім—вы (§ 42); ӆушіла—вашъ (§ 44); ӆушал—вы одни (§ 47).

I. і.

І в і с см. ірвіс.

І в ҡ і с см. авҡіс.

І в ӄ і с (д, в), дѣепр. прош. івӄілі, 2-е спр., умереть; hіт івӄів дæкілізіwад—онъ умеръ отъ раны; душван івӄ—да умретъ врагъ!; вік вівӄāлі ӄімі вувӄар—(послов.) когда голова умретъ, то и хвостъ умретъ.—Продолж. увӄіс (д, в), буд. увӄус, 3-е л. увӄар—умирать; ӆу ваhанадан увӄулі сај hіт—черезъ тебя умираетъ онъ. —Вівӄа, род. вівӄā, множ. вівӄні—смерть, дакал вівӄні дів шілізір—много смертей было въ аулѣ, т. е. смертность; урі' вівӄа вів hітіла—въ прошломъ году произошла его смерть.

І в ш і с (д, в), дѣепр. прош. івшілі, 2-е спр., вспугнуться, броситься бѣжать отъ испуга; нушіла ӆурава вівшілі ваків—нашъ отрядъ обратился въ бѣгство; івшікіс—

вспугнуть, ĥуні урчі вівшікілі уwæĥіĥікіра ну—такъ-какъ ты вспугнулъ лошадь, то я упалъ съ нея.—Продолж. увшіс (д, в), буд. увшус, 3-е л. увшар—пугаться, ĥузіwад увшіс аĥірус ну—тебя я не пугаюсь; ĥула қапқалі маза дувшукулі сарі—твоей шапкой бараны вспугиваются.

Iwhic (не мѣн.), дѣепр. прош. iwhілі, 2-е спр. бросить, выстрѣлить; нуні ĸарĸа iwhіра hітіші—я бросилъ въ него камнемъ; нуні iwhіра hітіс или hітіші—я выстрѣлилъ въ него; iwhівіл урґі чараĥівірар—(послов.) пущенная стрѣла не возвращается, т. е. слова не вернешь.—Продолж. iwhіс, буд. iwhус, 3-е л. iwhу—стрѣлять, хwала варĥі iwhулі сарі—въ праздникъ стрѣляютъ.

Iгwic (д, в) дѣепр. прош. iгwілі, 2-е спр., (§ 159), отглаг. ігні—сжечь; ĸалі вігwіра нуні—я сжегъ домъ; урқі вігwів діла hіт ваhаналі—сердце у меня сгорѣло по немъ, т. е. я сожалѣлъ о немъ; ĥула ĸалі вігні аĥваhурра нуні—я не зналъ, что твой домъ сгорѣлъ; hіт iгwілі івқів—онъ сгорѣвъ умеръ, т. е. онъ сгорѣлъ.—Прод. iгwіс (д, в), дѣепр. наст. ігулі, буд. ігус, 3-е л. ігур (§ 159) жечь, сгорать; hіш ĥіні ігwіс діур hішді урцул—на эту зиму жечь достаточно этихъ дровъ; қаβ ігулі саві wajна қарав—хлѣбъ сгораетъ въ дурной печи.

Iгіс (д, в), дѣепр. наст. ігулі (ігукулі), буд. ігукус, 3-е л. ігуку (§ 143) любить, нравиться, хотѣть; нам æĥілі ігукус діла урші—я очень люблю своего сына; вуβар вёраші аруqæс вігулла нам—пока не будетъ жарко, желаю я уѣхать; нам вігул вірĸwала саві hіш—это кушанье мнѣ нравится; hіт рурсіліс ĥу ігікіс (ігіс) ĥаj'урі нуні—я заставлю эту дѣвушку полюбить тебя.—Діга, род. дігā—любовь; діла діга діĥів hітіші—моя любовь попала на нее, т. е. я въ нее влюбился; сі

дігара ваqа—что и любовь сдѣлай, т. е. что хочешь, сдѣлай; ча дігара wаqав—кто хочетъ, пусть придетъ. —Іган, ігані, ігул, множ. віганті—пріятель; нам ігул wаqів дічу—мой пріятель пришелъ ко мнѣ.—Ігнава, род. ігнавала—любовникъ, дігнава, род. дігнавала—любовница, множ. въ обоихъ случаяхъ вігнавті; hіт ʒwавзала вæкіл вігнавті лів—у этого мужчины много любовницъ; hіт ĥунwā вæкіл вігнавті лів—у этой женщины много любовниковъ.

Ігіс см. агіс.

Ідваг множ. ідвагуні—пророкъ; ідвагдіш—качество пророка, ідвагдіш дітĥів hітіс—онъ началъ пророчествовать.

Іздаг множ. іздагуні такъ называются жена или дочь или сестра Уцмія, Хана, Шамхала; іздагдіш дігуллі ĥуд—ты хочешь быть княгиней, т. е. ничего не дѣлать.

Ізіс см. ірзіс.

Ізіс (д, в), дѣепр. прош. ізуллі, 1-е спр., показаться, нам æĥізур hіт—это мнѣ показалось хорошо, т. е. понравилось; ĥула hалајзіс аĥірулі сај hіт—онъ не можетъ передъ тобой (тебѣ) показаться.—Продолж. ілзіс (д, в), буд. ілзас, 3-е л. ілзан—казаться, суніс сај хwала ілзан—самъ себѣ кажется онъ великъ; варĥіліс hалавілзулі саві ĥула ĸалі—къ солнцу обращенъ твой домъ (§ 132).

Ізіс буд. ізус, 3-е л. ізур—болѣть; ʈwæĥмі ізулі сарі hітіла—ноги болятъ у него; чарх ізулі саві діла—тѣло болитъ у меня, т. е. я весь боленъ.—Ізала, твор. ізај, род. ізā, множ. ізлумі—болѣзнь, повѣтріе (въ значеніи болѣзни, требуетъ лів, въ знач. повѣтрія—лір); мікілла ізала тів hітізів—у него грудная болѣзнь; арајhіра ізајзіwад ну—я выздоровѣлъ отъ болѣзни; ізајзі іĥів hіт—онъ впалъ въ болѣзнь; ізā waђ сај hіт—онъ хворый человѣкъ (хозяинъ болѣзни).

Iʒic см. waʒic.

Ihic (д, в), дѣепр. прош. ihyj, 3-е спр, завязать, привязать; гawлагла ƙар віhін—завяжи конецъ мѣшка; ƙулкі ihунна нуні ʈajзі—я привязалъ вора къ столбу.—Продолж. ілhіс (д, в), буд. ілhас, 3-е л. завязывать, привязывать, wел вілhуллі ĥуні діх—ты худо увязываешь вьюкъ; hіш авβвуq ĥуші вілhас нуні—это дѣло я тебѣ поручаю.—Муĥлі віhунна hіхіла нуні—я ему завязалъ ротъ, т. е. заставилъ его замолчать.

Iĥic см. ĥіс.

Iĥic (д, в), дѣепр. прош. iĥілі, 2-е спр., попасть, ну уwæĥ iĥіра ƙалшiwĥад—я упалъ съ дома; ĥуравалiс hалajĥілі саj hіт—онъ пошелъ впереди отряда; wajті ʒajлізі iĥів hіт—въ ссору попалъ онъ; принимаетъ множество надставокъ: ajĥіс, ĥajĥіс, сajĥіс, шijĥіс, ітіĥіс и пр.—Продолж. ірĥіс (д, в), буд. ірĥус, 3-е л. ірĥур—попадать, мурталла ĥаĥні ірĥус ĥуші ну—всегда я въ тебѣ нуждаюсь; hар вуĥajшiw ца валаhлізі ірĥур hіт—при каждой попойкѣ попадаетъ онъ въ бѣду.

Iĥæc см. wæĥæc.

Iic (д, в), прод. ір'іс (д, в) см. § 162, примѣч. в п. 5.

Iic см. аіс и waic.

Iкіс (д, в), дѣепр. прош. ікуj, 3-е спр., употребляется въ соединеніи съ различными словами: ƙурсікіс—уколоть, qaβікіс—укусить, уммај'ікіс—поцѣловать; ƙwæвƙwæвлі-ĥа ікіс—обняться.—Продолж. ілкіс (д, в), буд. ілкас, 3-е л. ілкан; ƙурсілкіс, qaβілкіс, уммај'ілкіс.

Iкіс см. wакіс.

Iқ см. hіқ (§ 48).

Iқwic см. іс (§ 152).

Iқіс (д, в), дѣепр. прош. іқілі, 2-е спр., отдѣлить; діла маза віқіра ĥула мазалізівад—я отдѣлилъ своихъ барановъ отъ твоихъ; урĥлізіw іқівіл саj hіт—онъ от-

личный изъ людей, отдѣляющійся отъ другихъ.—Прод. ірқіс (д, в), буд. ірқус, 3-е л. ірқу—отдѣлять; hiш дурҙај дірқу нушіла мурві—этотъ межевой знакъ отдѣляетъ наши сѣнокосы; hулла діlla увшівла вірқуhā—твое и мое внизъ вверхъ отдѣлимъ, т. е. съ тобой посчитаемся; hушів вірқулі саві ƀува қаца—тебѣ пристаетъ бѣлая шапка, т. е. къ лицу.

Iкæс см. wækæc.

Iкwic см. wækwic.

Iкіс см. ækic.

Iл см. hіл (§ 48).

Iлзіс см. ізіс.

Iлhwic (д, в), дѣепр. прош. ілhуj, 3-е спр., (§ 159), зарѣзать; усуhіілі ілhуj саj hіт—соннаго его зарѣзали; гула вілhwін—откормленную скотину зарѣжь; маслі ілhунна hіт нуні—я взыскалъ съ него.—Улhіс (д, в), буд. улhас, 3-е л. улhа.—Прод. рѣзать, гілі вулhулі саві hітіін—онъ рѣжетъ скотину въ прокъ.

Iлhіс см. ihic.

Iлhіс (д, в), дѣепр. прош. ілhуj, 3-е спр., сварить, шін ділhіс—вскипятить воду; ді' вілhуj саві—мясо сварилось, вілhуніл ді'—вареное мясо.—Продолж. улhіс (д, в), буд. улhас, 3-е л. улhан (улhа)—варить; ҕаҕалал вулhан пулаw—по утрамъ варится пловъ; варhіілі ілhуj івқів hіт—онъ умеръ, сварившись солнцемъ, т. е. отъ лихорадки или отъ жара.

Iлқwic (д, в), дѣепр. прош. ілқуj, 3-е спр. (§ 159) написать, нізамлізі ілқунна ну—въ низамъ записанъ я; hітіін вілқун дічу каҙар—онъ написалъ ко мнѣ письмо; арhіæj вілқуніл ҕwаніла—шитая шелкомъ подушка.—Продолж. луқіс, буд. луқас, 3-е л. луқа—писать, урус хат луқас нуні—я пишу русскимъ почеркомъ, т. е. по-русски; hітіін луқулі саві каҙар—онъ пишетъ пись-

мо; мурhі луқул уста—дѣлающій золотомъ насѣчки мастеръ.

Ілќіс (д, в), дѣепр. прош. ілќуј, 3-е спр., насытиться; ілќіс qаҕ агу ҥула—у тебя нѣтъ хлѣба, чтобы быть сытымъ; ді'ва вілќуј саві хwі—собака насытилась мясомъ; мукілі вілќуніл урчі—ячменемъ откормленная лошадь; халq вілќуј саві qадіјшів—народъ сытъ кадіемъ, т. е. довольно надоѣлъ онъ всѣмъ; ілќікіс—насытить.—Продолж. улќіс (д, в), буд. улќас, 3-е л. улќан—насыщаться, вішҭал вірkwај улќас ну—немного пищи насыщаетъ меня; ҥулеҥвулќан ҥула—ненасытные глаза у тебя.

Ілҕас (д, в), дѣепр. прош. ілҕwај, 3-е спр., (§ 158) выбрить, выстричь, выбѣлить; іш варҥі вілҕwанна муҕур нуні—сегодня выбрилъ я бороду; hіш маза вілҕан—этого барана выстриги; ќалі вілҕас—выбѣлить домъ, ќуллі ділҕас манҙіл саві hанаҥа—дома выбѣлить теперь пора.—Продолж. луҕас, дѣепр. наст. луҕwалі, буд. луҕас, 3-е л. луҕа (§ 158) брить, стричь, бѣлить, даллаклі луҕа діла муҕур—бородобрѣй брѣетъ мою бороду; ҭівшні луҕа нушіла маза—осенью стригутъ нашихъ барановъ.

Ілҕас см. іҕас.

Ілҭіс см. ітіс.

Ілҭіс (д, в), дѣепр. прош. ілҭуј, 3-е спр., ощипать, ограбить; урҕwа вілҭін—ощипай курицу; ҙармукуна ілҭуј сај hіт—его ограбили разбойники; оѣҥла ілҭунна ну—гости раззорили меня.—Прод. луҭіс, буд. луҭас, 3-е л. луҭа (луҭан)—грабить, щипать, урҥ луҭул муса саві hіш—въ этомъ мѣстѣ грабятъ людей; муҕур луҭан—щипчики для выдергиванія волосъ изъ бороды, для выравниванія бороды.

Ілҿіс (д, в), дѣепр. прош. ілҿуј, 3-е спр., прочесть, далај

вілӏін—спой пѣсню, аліпуні ділӏунна нуні—я выучилъ азбуку, далајлізіw ілӏунні ӈу нуні—въ пѣснѣ я упомянулъ о тебѣ; ӈаруш ділӏуј сарі—брага перебродилась.—Прод. уӏіс (д, в), буд. уӏус, 3-е л. уӏу (уӏар)—читать; ну уӏулла урус мізлі—я учусь русскому языку; ну урус мізлі уӏіс валас—я умѣю читать по-русски; даʒwa вуӏулі саві—пѣтухъ кричитъ; уӏані—читатель.

Ілшіс (д, в), дѣепр. прош. ілшуј, 3-е спр., накласть, ӄарӄуві ділшін—наклади камней, вуӈмі ділшін—наклади снопы; муцарі вілшіс—сложить стѣну; ӈæрі вілшіс—сплесть плетень; мура ділшіс—сметать сѣно.—Прод. лушіс, буд. лушас, 3-е л. луша (лушан)—накладывать; æӈна муцарі луша ӈітіін—хорошо кладется имъ стѣна, т. е. онъ хорошій каменьщикъ.

Імӽіс (д, в), дѣепр. прош. імӽуллі, 1-е спр., согрѣться, нагрѣться, даӷ варӈілі імӽурра ну—вчера мнѣ было жарко; wарӈаллі ну, імӽурра ʃаліӈіw—озябнувъ, согрѣлся я передъ огнемъ; дірqа вімӽур—равнина нагрѣлась; вімӽуріл ӈунул—пылкая женщина; вімӽуріл ӈæрӈæ агав ӄæна вурујзі—(прокл.) пусть горячая пуля попадетъ въ того, кто говоритъ ложь; шін дімӽікіс—нагрѣть воду.—Прод. умӽіс (д, в), буд. умӽус, 3-е л. умӽар—согрѣваться; ӄā дураw умӽулі, уіс агу—когда внѣ дома жарко, то оставаться (на воздухѣ) нельзя; шін думӽулі сарі—вода согрѣвается.

Іміала твор. іміај, род. іміā, множ. іміулі—муравей; іміулӕла qада—муравейникъ.

Імс (во множ. не употреб.) тля, моль; палтар імслі дірӷуј сарі діла—мое платье съѣла тля (моль).

Імӽу імӽудіш—излишество, избытокъ, імӽул—избыточный, лишній, імӽулі—избыточно, излишне; сіцад імӽу діqулӕ ӈуд арц—сколько процентовъ получаешь ты на эти

деньги?; імʃуті арц лір діла—у меня есть лишнія деньги; масла імʃудішлі зен аӈвіqу—отъ избытка имущества вреда не сдѣлается; імʃулі ʒав діqулі сарі іш дус—слишкомъ много дождя идетъ въ нынѣшнемъ году; нуні арц дітӈіра імʃудæqіслі—я далъ деньги въ ростъ; імʃуwкіс, імʃуд(в)укіс—остаться лишнимъ; нушіла уӈнаw імʃуwкуjрі ӈу—между нами ты лишній; ӈанаӈа імʃуwкуjрі ӈу—теперь ты зазнался; імʃwaӈвулкан ӈітіс—у него остатка нѣтъ, т. е. онъ все проживаетъ.

Інқ інқіс или інқ wæqіс (д)—мигнуть; прод. інқіқwіс или інқіqіс—мигать; ӈітіін інқдæqів нам—она мнѣ мигнула, также: сдѣлала глазки; ӈітіін інқwæqірі ӈу или ӈітіін інқдæqів ӈуд—онъ мигнулъ тебѣ.

Іqала твор. іqаj, род. іqā—помощь; іqала ваqа нам—помоги мнѣ, іqалāгwар ӏлі саj ӈіт—онъ сдѣлался безпомощнымъ; іqалашіл урчі—сильная лошадь.

Іqwіс (д, в), дѣепр. прош. іqwілі, 2-е спр., расколоть, вік віqwілі саві ӈітіла—у него расколота голова.—Прод. іqwіс (не мѣн.) буд. іqус, 3-е л. іqу (іqур)—колоть, рубить, урцул іqwіс—колоть дрова.

Іqіс см. wæqіс.

Іҍас (д, в), дѣепр. прош. іҍwaj, 3-е спр. (§ 158) украсть; дізівад віҍwан æӈна урчі—у меня украли хорошую лошадь; кулкна іҍwанна ну—я обокраденъ ворами; ӈула мас віҍні аӈваӈурра—я не узналъ о кражѣ твоего имущества.—Прод. ілҍас (д, в), дѣеприч. наст. ілҍwалі, буд. ілҍас, 3-е л. ілҍан (§ 158) красть; ӈар дус вілҍа ӈітіла калі—каждый годъ обворовываютъ его домъ; віʃлі маза ділҍwалі сарі—волкъ воруетъ барановъ; шар ділҍwаті лір—въ аулѣ воровство; нушіла міʒ ділҍwалі саj ӈітіін—онъ подслушиваетъ насъ.

Ірвіс (д, в), дѣепр. прош. ірвілі, 2-е спр., сшить, діла ӈawa вірва—сшей мнѣ рубашку; ну ірвілла ӻæнқалізі—я

пришитъ къ ковру (женщины, для забавы, стараются незамѣтно пришить къ ковру сидящихъ).—Прод. івіс (не мѣн.) буд. івус, 3-е л. іву (івур)—шить, палтар івулі сарі hітіін—она шьетъ платье.—Івала, твор. івај, род. іва̄, множ. івлумі—шовъ, івала вірqwілі саві ӈæкā—шуба разорвалась по шву.

Ір'wіс (д, в), дѣепр. прош. ір'wілі, 2-е спр., высохнуть, hуні вір'wілі саві—дорога высохла; wамӈуллірігwа ір'wіра ну—хотя я и вымокъ, но высохъ; ізај ір'wікілі сај hіт—болѣзнь высушила его; ӈawa вір'wіка—высуши рубашку.—Продолж. ур'іс (д, в), буд. ур'ус, 3-е л. ур'ар—сохнуть, варӈі вақалі гwанза вур'ар—на солнцѣ земля сохнетъ.

Іргwіс (д, в), дѣепр. прош. іргуллі, 1-е спр., (§ 159) завернуть; вік̨ віргуллі ӈајсін—завернувъ голову лягъ, т. е. не безпокойся ни о чемъ; галга віргwі муралі—заверни (т. е. обверни) дерево въ сѣно.—Прод. ургіс, буд. ургас, 3-е л. урган (урга)—завертывать; палталлі ургарі ӈу нуні—платьемъ я тебя обвертываю, т. е. я тебя одѣваю съ ногъ до головы.

Ір̨іс см. ар̨іс.

Ірӯіс (д, в), дѣепр. прош. ірӯуј, 3-е спр., съѣсть, пожрать; оӕӈла ірӯунна ну—гости пожрали меня, т. е. разсорили; гаталі ді'вірӯуј саві—кошка съѣла мясо; хwіліс даврі вæqірагwа, вірӯун—(посл.) сдѣлалъ я собакѣ сапогъ, она сожрала его; ӈарқлі hуні вірӯуј саві—рѣка разрушила дорогу; hіт ӈунуј вірӯун hітіла вік̨—эта женщина сожрала его голову, т. е. погубила его.—Продолж. уӯіс (д, в), буд. уӯас, 3-е л. уӯа—пожирать, ҕарглі уӯулі сај hіт—часотка пожираетъ его, т. е. онъ раззорился, въ нищетѣ; вуӯані—гангрена, антоновъ огонь.

Ірдіс (д, в), дѣепр. прош. ірділі, 2-е спр., разорваться, пал-

таллізіw ірділі саj hіт—онъ въ разорванномъ платьѣ; мура вірдіс—скосить сѣно; мучі вірдіс—выдернуть просо (когда нельзя ни сжать, ни скосить его); варгвірдіс—лопнуть; rwанза варгвірділі саві—земля растрескалась.—Прод. удіс (не мѣн.), буд. удус, 3-е л. удар (уду)—разрываться, маза удіс—выщипывать барановъ (вм. того, чтобы стричь), hурhур удулі саві урчілі—лошадь рветъ уздечку; вуп̃на удулі саві дæкі—рана раскрылась.

Ірӈіс (д, в), дѣепр. прош. ірӈілі, 2-е спр., выпить; дарман вірӈілі арајhіра—выпивъ лѣкарство, я выздоровѣлъ; нушаан ірӈіра hіт—нами онъ выпился, т. е. мы заставили его угостить насъ обильно виномъ.—Прод. уӈіс (д, в), буд. уӈус, 3-е л. уӈар—пить; чæ̨ір дуӈулі сарі гурӈна—грузины пьютъ вино; вамп̃арі вуӈулі саві хwі—въ корытѣ пьетъ собака.—Вуӈала, твор. вуӈај, род. вуӈā, множ. вуӈлумі—попойка.

Ірзіс (д, в), дѣепр. прош. ірзілі, 2-е спр., выдоить, маза дірзіс—выдоить овецъ, qwæл'оан ірзів hіт урп̃лі—люди выдоили его, какъ корову, т. е. обобрали его.—Прод. ізіс (не мѣн.), буд. ізус, 3-е л. ізу—доить, ізіс qwæл луғас п̃уд—дамъ тебѣ корову для удоя; ізул qwæл—дойная корова; ваhлал маза п̃æјна ізу—(послов.) смирную овцу трижды доятъ.

Ірзіс (д, в), дѣепр. прош. ірзілі, 2-е спр., сжарить, сжечь (о зернахъ, о кофе), п̃æнкілі ірзілі саj hіт—работа сжигаетъ его, т. е. изнуряетъ; hажланқі дірзіс—сжечь кукурузу.—Продолж. узіс (д, в), буд. узус, 3-е л. узу (узар)—жарить, жечь; к̃ама дузулі сарі—конопель жарится (варятъ конопляныя зерна въ меду).

Ірп̃іс см. іп̃іс.

Ірп̃æс см. wæп̃æс.

Ірп̃іс (д, в), дѣепр. прош. ірп̃ілі, 2-е спр., сгнить, испор-

титься, ḥішқуw ірӣіра ну—здѣсь сгнилъ я, т. е. зажился; ді'вірӣілі саві—мясо испортилось.—Прод. уӣіс (д, в), буд. уӣус, 3-е л. уӣар—гнить, портиться, ḥіш діw вуӣуқус нуні—это слово я буду гноить, т. е. сохраню въ ненарушимой тайнѣ; вуӣwā гwæḫ—запахъ гнили; івқівіл уӣар—мертвый предается гніенію.

Ірiс (д, в) см. §§ 96—115.

Ірқwiс (д, в), дѣепр. прош. ірқуj, 3-е спр., съѣсть, qаḫ вірқунна нуні—я съѣлъ хлѣбъ; адам'улі вукута ірқуj саj ḥіт—онъ съѣденъ былъ людоѣдами; вірқwiс æӣна саві ḥіш—это годится въ пищу.—Прод. укіс (д, в), буд. укас, 3-е л. укар (ука)—ѣсть, ḥар варӣі ḥачам укас ну—каждый день разъ ѣмъ я; вукул ді'—съѣдомое мясо; адам'улі вукуті—людоѣды; зудѣть, ӄwæнӄ вукулі саві діла—носъ у меня зудитъ; вукні—зудъ; вірқwала, множ. вірклумі—яство.

Ірқwiс (д, в), дѣепр. прош. ірқwілі, 2-е спр., облупить; гідгарі вірқwа—облупи яйцо, шірші вірқwiс—чеснокъ (или лукъ) облупить, дірқwівіл ӈунул—видная, гладкая женщина.—Прод. ірқwiс (д, в), дѣепр. наст. ірқулі, буд. ірқус, 3-е л. ірқу (ірқур), § 159, лупить; ірқулі укін ӈінцва—облупливая ѣшь яблоки.

Ірқіс (д, в), дѣепр. прош. ірқілі, 2-е спр., погнать; аулакліші вірқіра урчі—я погналъ лошадь по степи.—Прод. урқіс (д, в), буд. урқус, 3-е л. урқу—гнать, wаjті урӣ шавад дура вурқулла нушаан—дурныхъ людей мы прогоняемъ изъ аула.

Ірқіс см. іқіс.

Ірқæj твор. ірқæjлі, род. ірқæjла, множ. ірқæjті—ворота; ірқæjлі wақі нушачу—приди къ намъ черезъ ворота; ірқæj авкіс—отворить ворота; ірқæj qæц ӈадæqіс—запереть ворота.

Ірқіс см. аркіс.

Ірӄіс (д, в), дѣепр. прош. ірӄілі, 2-е спр., уродиться, расплодиться; анӷі дірӄілі сарі—пшеница хорошо уродилась; галга вірӄілі саві wawna—дерево покрылось цвѣтами; ӥу анӄ'оан ірӄаві—(привѣтствіе) да разцвѣтешь ты, какъ садъ; ӥітіла тухум вірӄів—его родъ размножился.—Прод. уӄіс (д, в), буд. уӄас, 3-е л. уӄар—плодиться; ҕідіӥ дуӄулі сарі іш дус—въ нынѣшнемъ году уродились плоды; дірӄні (во множ. не употреб.) урожай.—Сосать, дурӥwæ уӄулі сај мамалі—ребенокъ сосетъ грудь.

Ірӄæс (д, в), дѣепр. прош. ірӄwæллі (§ 158) выучить, укротить, выдрессировать; дурӥwæ унӄлі ірӄæ—воспитай хорошо сына; вірӄwæріл сінка—ручной медвѣдь; вірӄwæріл урчі—выдрессированная лошадь.—Прод. рурӄæс, дѣепр. наст. рурӄwæлі, буд. рурӄæс, 3 е л. рурӄæ—выучивать, укрощать, дрессировать; ӄарчіӷа рурӄwæлі саві ӥітіін—онъ дрессируетъ ястребовъ.

Ірqwіс (д, в), дѣепр. прош. ірqwілі, 2-е спр., разорваться по шву, распороться; ӥу ірqwіллі палталлізіw—у тебя платье разорвано; ӥітіін вірqwів діла суӄван—онъ распоролъ мою черкесску; вірqwіӄіс вітӥіра ӷаӷа—я отдалъ распороть шапку.—Прод. ірqwіс (не мѣн.), дѣепр. наст. ірqулі, буд. ірqус, 3-е л. ірqур (ірqу), § 159; ӄаҕаллі вірqівіл палтар ҕæwлі ірqур—(погов.) персіяниномъ сшитое платье скоро порется.

Ірҕас см. wærҕас.

Ірҕас (д, в), дѣепр. прош. ірҕалі, 2-е спр., (§ 144) обмануть, урӥлі ірҕара ну—люди обманули меня; говорится также: ірҕаҕергіс, урӥлі ірҕаҕергіра ну—люди обманули меня; ірҕаҕергні саві ӥіш—это обманъ.—Прод. ірҕас (д, в), дѣепр. наст. ірҕwалі, буд. ірҕwас, 3-е л. ірҕwар (ірҕwа), (§ 158), обманывать; тоже значеніе: ірҕаҕаргіс, дірҕаҕадургіс, вірҕаҕавургіс, буд. ірҕаҕар-

гус, 3-е л. ірҕаһаргу; һар адам'ій ірҕwалла ну—каждый человѣкъ обманываетъ меня.

Іртіс (д, в), дѣеприч. прош. іртілі, 2-е спр., сгуститься; ні'діртілі сарі—молоко сгустилось; урқіліші һімі віртілі саві—на сердцѣ желчь сгустилась (по мнѣнію туземцевъ причина лихорадки).—Прод. утіс (не мѣн.), буд. утус, 3-е л. утар—густѣть, супіјші мі' утулі саві—на усахъ ледъ густѣетъ; анқруві утулі сарі—пшеница густа.

Ірҭіс см. арҭіс.

Ірҭіс см. іҭіс.

Ірх (во множ. не употреб.) вѣра, довѣріе; ірх wæqілі, ламарт мавіqуд—сдѣлавъ довѣрчивымъ, вѣроломства не дѣлай; дічу ірхлі сај һіт—онъ ко мнѣ довѣрчивъ; ҕуші ірхні агу діла—я тебѣ не довѣряю.—Ірхіс (д, в), буд. ірхус, 3-е л. ірхур—довѣрять; һіш сіқајс ірхус ҕуші ну—въ этомъ дѣлѣ я тебѣ довѣряю.—Ірхаһіс (д, в), дѣепр. прош. ірхаһуллі, 1-е спр., повѣрить, ҕуні ієијші ірхаһурра—я повѣрилъ сказанному тобою.—Прод. ірхалһіс—вѣрить (болѣе обширное значеніе, чѣмъ ірхіс); Аллаһліші ірхалһулла ну—я вѣрю въ Бога.

Ірхwіс (д, в), дѣепр. прош. ірхуллі, 1-е спр., (§ 159), изготовиться; ну ірхулліра арҕæлі—я изготовился въ дорогу.—Прод. урхіс (д, в), буд. урхус, 3-е л. урхар—изготовляться; һар варҕі урхар һіт, дурāҕулқан—каждый день изготовляется онъ, но не выходитъ; вурхул арц—хорошаго качества монета.

Ірціс см. іціс.

Ірціс (д, в), дѣепр. прош. ірцілі, 2-е спр., спастись, wајна валаһлізіwад ірціра—я спасся отъ большаго несчастія, ірцілі аріqwæн қулкі—спасся воръ, т. е. убѣжалъ; ҕуні ірціқіра һіт ҕарқлізіwад—я спасъ его изъ рѣки.

—Прод. уціс (не мѣн.), буд. уцус, 3-е л. уцар—спасаться; суніла ҍамулта ӯцулі саві гурда—своими хитростями спасается лисица; садаqалі валаһлізіwад уцуӄу—милостыня спасаетъ отъ несчастія.

Ірціс (д, в), дѣепр. прош. ірцілі, 2-е спр., вымыть; ҍawa вірца—вымой рубашку; дішівіл ҍајів вірца—смой (сними) съ меня находящійся на мнѣ грѣхъ.—Прод. іціс (не мѣн.), буд. іцус, 3-е л. іцу—омывать, вымывать; палтар іціс сапун аса—купи мыло, чтобы мыть одежду; вуҕаріл манзіј урчі іцус—въ жаркое время мою (или купаю) я лошадь.

Ірҕіс см. іҕіс.

Ірҕіс (д, в), дѣепр. прош. ірҕілі, 2-е спр., изжарить, ӡавш вірҕа ҍуні—изжарь рыбу; вірҕівіл ді'—жареное мясо; вірҕівіл анҕвуq—конченное совсѣмъ дѣло.—Прод. уҕіс (д, в), буд. уҕус, 3-е л. уҕу (уҕар)—жарить; ҍіреjс вуҕар һіш qаҕ—къ полудню будетъ жариться этотъ хлѣбъ, т. е. испечется; діла урӄі мавуҕуд ҍуні—не огорчай меня.

Іршіс (д, в), дѣепр. прош. іршілі, 2-е спр., выткать; Шамахілів віршівіл дарај—вытканная въ Шемахѣ шелковая матерія; суӄван віршіс—выткать сукно.—Прод. ушіс (д, в), буд. ушус, 3-е л. ушу (ушар)—ткать, дум вушулі саві һітіін—она тчетъ коверъ, дум вушул уста—дѣлатель или дѣлательница ковровъ.

Іршіс (д, в), дѣепр. прош. іршілі—сжать, выжать (о хлѣбѣ), ца анӄі вірширa іш варҕі—одно пшеничное поле выжалъ я сегодня.—Прод. іршіс (не мѣн.), буд. іршус, 3-е л. іршу (іршур)—жать, іш варҕі іршулі ҍал'унна ну—сегодняшній день жалъ я.

Іс діс, віс—сдѣлаться, прод. ірiс (д, в). См. §§ 76—128.

Іс—сказать, прод. іӄwіс (д, в). См. §§ 150—153.

Ісваһі ісваһідіш (лів и лір), ісваһі, ісваһілі—молодецъ, кра-

савецъ, красавица, ісваhі рурсі—красивая дѣвушка, ісваhі урчі—статный конь; ісваhідіш лів (лір) hіл палталлізів (р) это платье хорошо сидитъ; вірkwајс ісваhі саj hіт—онъ разборчивъ въ пищѣ.

Ісіс см. асіс.

Ісіс (д, в), дѣепр. наст. ісулі, буд. ісус, 3-е л. ісур—плакать, ћев усул, ћінілі ісур—(посл.) кто спитъ весною, плачетъ зимою; уӡіліс ћіларад дісулі сарі hіт рурсі—эта дѣвушка плачетъ по братѣ; урқі вісулі саві діла ћу ваhанадан—сердце плачетъ мое по тебѣ, т. е. жалѣю тебя; ісіћај'іс—заплакать, начать плакать, hіш хавалліші дісіћадіів hіт—при этомъ извѣстіи заплакала она.

Іт см. hіт (§ 48).

Іtаhіс (д, в) сдѣлаться, превратиться.—Прод. італhіс (д, в). См. §§ 116—121.

Іtаіс дітаіс, вітаіс, дѣепр. прош. італі, 2-е спр., достигнуть; ћајћі ітаіра ну—я достигъ дома; цадаћ палтар дус дітаів hітіла—одного платья достаетъ ему на годъ.—Прод. ітііс, дітііс, вітііс, буд. ітіус, 3-е л. ітіур—достигать, ца варћілі ітіус hітқу ну—въ одинъ день достигаю я такого-то мѣста; туқуні дітіул унна—слюня попадающій сосѣдъ, т. е. столь близкій, что, плюнувъ, можно попасть въ него.

Італhіс см. ітаhіс.

Італћwіс (д, в), дѣепр. прош. італћуј, 3-е спр., (§ 159) застегнуть.—Прод. ітулћіс, буд. ітулћас, 3-е л. ітулћан.

Ітæкæс дітæкæс, вітæкæс, дѣепр. прош. ітæкæлі, 2-е спр., (§ 144) вбить, вколотить; кæрда вітæкæ муцаллізі—гвоздь вбей въ стѣну; туп вітæкæра нуні—мячъ ударилъ, т. е. отбилъ я.—Прод. ітікæс (д, в), буд. ітікwæс, 3-е л. ітікwæр (§ 158) вбивать, вколачивать;

ҡæɬіқуні дітіҡæн дуґілі—на ночь заложи жерди (т. е. дверные запоры).

Ітæҡіс (д, в), дѣепр. прош. ітæҡілі, 2-е спр., пропасть, урчі вітæҡів діла—лошадь моя пропала; ітæҡі діла ɦалаwад—пропади ты съ глазъ моихъ; xwалал вітæҡні ɦавіɦів нам—у меня случилась большая пропажа.—Продолж. ітіҡіс (д, в), буд. ітіҡус, 3-е л. ітіҡур—пропадать, ɦірілі ітіҡур, дуґілі wашар—въ полдень пропадающій, ночью приходитъ; waɮ івқ̣ālі, мас вітæҡур—когда хозяинъ умретъ, то имущество пропадаетъ.

Ітɦіс (д, в) отдать (§ 154), нуні вітɦіра ɦітіс шівла—я отдалъ ему долгъ.—Прод. ітлуґіс (д, в) отдавать (§ 155); урɦліс ітлуґіс арцагу діла—денегъ нѣтъ у меня, чтобы давать народу.

Ітііс см. ітаіс.

Ітііс (д, в), дѣепр. прош. ітііlі, 2-е спр., войти во-внутрь; ɧінҡі ітііра ну—я вошелъ въ пещеру; гамані ітііра ну—я сѣлъ на корабль; улqаввіт ітііlі саj ɦіт—изъ окна высунулся онъ; вурхліуjтііра ну—я вошелъ подъ навѣсъ.—Прод. ітір'іс (д, в), буд. ітір'ус, 3-е л. ітір'ур—входить во внутрь; ɦæжні вітір'улі саві гамані—богомольцы садятся на корабль.

Ітііс (д, в), дѣепр. прош. ітііlі, 2-е спр., наставить на платье; діқ̣wа вітіа—наставь заплату.—Прод. ітір'іс (д, в).

Ітіҡæс см. ітæҡæс.

Ітіл множ. ітілті—другой; ітіл уʒі æɦна саj ɦула—другой братъ твой хорошъ есть; ітіл ҡуліw ɟсаj ɦіт—онъ въ другой комнатѣ.

Ітілсіс см. ітісіс.

Ітіс (д, в), дѣепр. прош. ітілі, 2-е спр., поколотить, дурɦwæ ітіра нуні—я поколотилъ ребенка; ді'ві діта ɦуні—избей мясо, изруби мясо.—Прод. ітіс (не мѣн.), буд.

ітус, 3-е л. іту (ітур)—колотить; уцілі ĸулкі ітулі сај —вора колотятъ, когда попадется; чалтук ітіс—молотить чалтыкъ.

Ітісіс (д, в), дѣепр. прош. ітісуј, 3-е спр., растянуться; анĸані ітісуј сај hіт—онъ растянулся у камина; урhлічу ітісуј мawуд—между чужими людьми не заживайся.—Прод. ітілсіс (д, в), буд. ітілсас, 3-е л. ітілсан—растягиваться, располагаться; гам'а ĥунујчу ітілсулі сај hіт—у вдовушки расположился онъ, т. е. ухаживаетъ за ней; урhwa шівітілсулі саві муqані—курица садится на яйца.

Ітлуґіс см. ітĥіс.

Ітуĸіс (д, в), дѣепр. прош. ітуĸуј, 3-е спр., броситься впередъ, ітуĸінну ʕа сатха—бросься, принеси огонь, т. е. побѣги за огнемъ; урĥ arqwæĥілі нура ітуĸунна—когда народъ пошелъ, то и я бросился; ĸінʕал вітуĸун hітізі—кинжалъ пронзилъ его насквозь;—прод. ітулĸіс, буд. ітулĸас, 3-е л. ітулĸан; ĥærhæ аĥвітулĸан мірhлізі—пуля не пробиваетъ желѣза.

Іт̧āқ̧іс (д, в), дѣепр. прош. іт̧āқ̧ілі, 2-е спр., отодвинуть вверхъ, чѣтір віт̧āқ̧іра лагвæĥ—палатку я отодвинулъ вверхъ; дуврі вітāқ̧іка урчі—отодвинь лошадь въ гору. —Прод. ітај̧қ̧іс, д(в)іт̧ај̧қ̧іс, буд. іт̧ај̧қ̧ус, 3-е л. іт̧ај̧қ̧ур (іт̧ај̧қ̧у)—отодвигать вверхъ; вуʕар вēлі лагwæĥ іт̧ај̧қ̧ус —когда жарко, то я отодвигаюсь вверхъ.

Іт̧hāқ̧іс (д, в), дѣепр. прош. іт̧hāқ̧ілі, 2-е спр., отодвинуть внизъ; чѣтір віт̧hāқ̧іра ĥатĥалвæĥ—палатку я отодвинулъ внизъ; взвѣсить, hіш ĸап віт̧hāқ̧а—взвѣсь этотъ мѣшокъ.—Прод. іт̧hај̧қ̧іс (д, в), буд. іт̧hај̧қ̧ус, 3-е л. іт̧hај̧қ̧ур (іт̧hај̧қ̧у).

Іт̧іс (д, в), дѣепр. прош. іт̧ілі, 2-е спр., опротивѣть; ĥунујс іт̧ілі сај hіт—онъ опротивѣлъ женѣ; hіш вірĸwала віт̧ілі саві нам—это кушанье мнѣ опротивѣло.—Прод.

ірҷіс (д, в), буд. ірҷус, 3-е л. ірҷур; waĸ ʒaj іқwадлі, урβліс дірҷур—много словъ если сказываешь, то они людямъ надоѣдаютъ.

Іҷіс (д, в), дѣепр. прош. іҷуj, 3-е спр., извлечь; hіш hітізівад іҷунна нуні—я это у него выпросилъ; хајір урʓав віҷунна ĥула арцлі—я извлекъ пользу изъ твоихъ денегъ; ɦаqлу віҷуj саві hітіла—онъ глупо поступаетъ. —Прод. ілҷіс (д, в), буд. ілҷас, 3-е л. ілҷан (ілҷа)—извлекать; мурт wақалла ца сіқал ілҷа hітіін діла—когда только придетъ, что-нибудь вытянетъ, выманитъ у меня.

Іх см. hіх (§ 48).

Іхіс см. хіс (§ 154).

Іціс (д, в), дѣепр. прош. іцілі, 2-е спр., продать; шwал ĸурушліс віців hітіін нам вуʒа—за пять рублей продалъ онъ мнѣ бычка; дурɦалі віціра діла урчі—дешево продалъ я свою лошадь.—Прод. ірціс (д, в), буд. ірцус, 3-е л. ірцу (ірцур)—продавать, дурĸалі дірцу hітіін ɬæнқі—дорого продаетъ онъ красный товаръ.

Іціс см. ірціс.

Іβіс (д, в), дѣепр. прош. іβілі—наполнить; шіj віβілі саві гаɦін—наполненъ кувшинъ водою; анқілі віβа hіш гawлаг—наполни пшеницей этотъ мѣшокъ; діла waрг іβілла дардлі—моя внутренность полна горя, т. е. я огорченъ.—Прод. ірβіс (д, в), буд. ірβус, 3-е л. ірβур —наполняться; ҷунҷра вірβулі саві ĸалі—комната наполняется мухами;—чæрҷлі іβіра ну—грязью замарался я.

Іβіс см. waβіс.

Іш см. hіш (§ 48).

Ішĸæс (д, в), дѣепр. прош. ішĸælі, 2-е спр., (§ 144), соскоблить; чæрт дішĸæ—соскобли грязь, дірĸ вішĸæрạ нуні—конюшню вычистилъ я; гаталі нæѣ вішĸæв hі-

тіла—кошка оцарапала ему руку.—Прод. ішкæс (не мѣн.), дѣепр. прош. ішкwæлі (§ 158) скоблить, царапать; hітіін ішкwæлі сај hіт—онъ его царапаетъ, т. е. онъ тянетъ съ него имущество.—Вішкæвіл, множ. дішкæвті—царапина.

Іштæĥ—желаніе, іштæĥ вілі саві урчі дуӷвукіс—у лошади желаніе скакать; діла іштæĥ лів ћунул ћадііс—я имѣю желаніе жениться.

Іштӏа (д, в), іштӏадіш, іштӏал, іштӏалі—малый, молодой, небольшой; іштӏā ћаqлу іштӏал вірар—у молодого умъ не великъ; вішт̣ал qарqā адам'ілі—небольшого роста человѣкъ; вішт̣ал урқ̄ адам'ілі—вспыльчивый человѣкъ; hіш хwалāліл, hіш іштӏāліл узві саві діла—это старшій, а это меньшой братъ мой; іштӏаĥілі іqwæнна hітілічу—въ дѣтствѣ я пошелъ къ нему; діла іштӏадіш талæĥ агwартірі нам—дѣтство мое было несчастно. Вм. вішт̣аті говорится вівћаті.

J. j.

Јаʒарів—ну вотъ! (легкій упрекъ), јаʒарів ћуд сі вігуллē—ну вотъ, чего же ты хочешь? (Ја ʒарін—эй сердечный!).

Јаз множ. јузрі—желтая мѣдь; јазла т̣авс—мѣдный тазъ; јузрі сарі hіш кінћајшірті—этотъ кинжалъ обдѣланъ мѣдью.

Јансаw—селитра.

Јараq (во множ. не употреб.) оружіе, јараq шиĥāка—надѣнь оружіе, вооружись; waj'ла јараq—украшенія на поясѣ; јараqлі waћ wæqівіл—вооруженный человѣкъ; јараq кwірсāсіс—обезоружить.

Јæл твор. јæј, род. јǣ, множ. јælані—грива.

Јетім множ. јетімті—сирота, јетім дурĥwæ—мальчикъ сирота, јетім рурсі—дѣвочка сирота, јетімдіш—сиротство,

jетіміс—осиротѣть; jетім ӄæл саві hітіла—у него сиротскій нравъ, т. е. онъ скупъ, бережливъ.

Jунку jункудіш—лесть, льстивость, jункул—льстивый, jункул ӄунул—капризная женщина; jункуjрул адам'ілі—низкопоклонный, льстивый человѣкъ; jункуjhілі арвуӄів діла урчі hітіін—подольстившись, взялъ онъ у меня лошадь, т. е. выманилъ.

Jурҫан множ. jурҫанті—одѣяло; jурҫан шіӄарқwa—накройся одѣяломъ.

К. к.

Каҫар множ. каҫурті—бумага и письмо; каҫар вақів дічу hітіла—я получилъ отъ него письмо; каҫар вілқwіс—написать письмо.

Кам камдіш—недостатокъ, каміл—недостаточный, камлі—недостаточно; арцла камдіш агу hітіс—у него нѣтъ недостатка въ деньгахъ; ҕаqлу каміл адам'ілі—человѣкъ недостаточнаго ума; урӄ камлі саві вазаллішів—на базарѣ мало народа; ца камлі даршал маза—безъ одного сто барановъ.—Каміс (д, в) сдѣлаться недостаточнымъ, шін камдів ӄаланір—воды стало не доставать въ крѣпости; ізај камвæqів урӄ—болѣзнь уменьшила народъ; камлі вæqіші ӄуні hіт—ты не можешь это сдѣлать.

Кам множ. кумрі—кожица овощей, какъ то: яблока, винограда и т. п.

Кані—куда? Каніw (в, р) гдѣ? Кудвіт—черезъ какое мѣсто? Кутӄад и кутсад—откуда? Каніwалла—гдѣ-бы то ни было, съ отриц. нигдѣ (§ 188); кудад—откуда?

Карі род. карѣ, множ. карні—печь (для хлѣба); карі вімҕікіс—затопить печь; карар дірҕа қаҕ—испеки хлѣбъ въ печи.

Карꞵ карꞵдіш—сильное желаніе, тоска по..., карꞵіл—желаемый, карꞵлі—желательно; шіліші карꞵдіш агу діла—у меня нѣтъ тоски по аулѣ; узіліші карꞵілла ну—я сильно желаю видѣть брата.

Ках кахдіш—боязнь, кахіл—боязливый, кахлі—боязливо; ꞵузівад кахдіш агу діла—я не боюсь васъ; кахіл ꞵаніwар саві ꞵwарі—заяцъ робкое животное, кахіл урчі—пугливая лошадь.

Каꞵа род. каꞵала, множ. каꞵні—щенокъ; rwaꞵалі каꞵні дæqів—сука ощенилась.

Кwані род. кwанё, множ. куммі—животъ; waj кwанё адам'ілі—прожорливый человѣкъ; кwані ваꞵлі саві hітіла—онъ натощакъ; кwані вілкіс—набить животъ; кwаніліч сарі hіт ꞵунул—эта женщина беременна.

Кwас—рысь, æꞵна кwас лів hіш урчілізів—хорошая рысь у этой лошади; кwаслі waшіра—я ѣхалъ рысью; кwас укіс—пуститься рысью, кwасваqа урчі—пусти лошадь рысью.

Кwаꞩ множ. кwаꞩані или куꞩві—лапа, сінкала кwаꞩ—медвѣжья лапа; кwаꞩ дæqіс—поплыть, кwаꞩ дæqілі дурawкун ітіл дувлі—онъ уплылъ на тотъ берегъ; hіт ункілі кwаꞩ діqані саj—онъ хорошо плаваетъ; говорится только о человѣкѣ, четвероногихъ и птицахъ, но не о рыбахъ и не о неодушевленныхъ предметахъ; кwаꞩ далан—умѣющій плавать.

Кwів (р) соединяется съ нѣкоторыми глаголами для означенія усиленнаго дѣйствія: кwівсāсіс—взять съ усиліемъ; кwівꞧавіꞧіс—поставить съ усиліемъ, кwівꞧавукіс—бросить, кwіввукіс—выпасть.

Кесек множ. кесекуні—кусочекъ; ца кесек qаꞵ віха—дай кусочекъ хлѣба; ꞵуjшіw ца кесек æꞵна саj hіт—онъ немного лучше тебя; шін ца кесек дуꞧаллі сарі—вода немного холодна.

Ківза род. ківзā, множ. ківзні—большой сундукъ, въ которомъ хранится мука.

Ківһа род. ківһā, множ. ківһні—крышка; qwan'ē ківһа шіһавæкæ—закрой крышку сундука.

Kiwa род. kiwala, множ. kiwні—баранъ взрослый; шімкiwa—годовалый баранъ, ніширкiwa—двухгодовалый баранъ; қwініш kiwa—баранъ, которому минуло уже два года; kiwнēла ћæка—баранья шуба.

Кірі род. кірē—вознагражденіе за доброе дѣло; ћуд кірі вірар æћдіш вақадлі—будетъ тебѣ награда, если сдѣлаешь добро; кірē палтар—платье отданное бѣдному.

Кіса род. кісā, множ. кісні—карманъ; арц тір hітіла кісанір—у него въ карманѣ деньги; кісані ћавақа—положи въ карманъ.

Кіц кіцдіш—близость, кіціл—близкій, кіцлі—близко; hіх ші кіцлі саві hішқу—эта деревня близко отсюда; hіт ћуравā кіцдішлізiwад урухқулла ну—я страшусь близости этого войска; вæкіл кіцті тів hітіла—у него много родныхъ; кіціл унна—ближній сосѣдъ, кіціл hалмаҙ—близкій другъ; hітічу кіціра ну—къ нему приблизился я; кіцвæqіс—приблизить, ћæкімлі кіцwæqіра ну—начальникъ приблизилъ меня къ себѣ.

Кудад см. кані.

Куділ множ. куділті—который? (§ 49).

Кумек множ. кумекуні—помощь; кумек ваqа нам ћуні hіш сіқајс—помоги ты мнѣ въ этомъ дѣлѣ; кумек агwар адам'ілі—человѣкъ безъ всякихъ средствъ; ћула кумекуні вакал саві—у тебя много сторонниковъ, т. е. держащихъ твою сторону.

Кумк кумкдіш—легкость, кумкіл—легкій (léger), легкомысленный, кумклі—легко; кумкіл діх—легкая ноша; кумкіл урчі—легкая лошадь; кумкіл адам'ілі—пустой, легкомысленный человѣкъ; кумквæqіс—облегчить, діх кум-

кваqа урчіла—облегчи вьюкъ лошади. Вмѣсто кумк говорятъ и кунк.

Кумха кумхадіш—общность, кумхал—общій, кумхалі—обще; ділара узілара кумхал ƙалі—мой и брата общій домъ; ĥулла ділла кумхадіш агу hішізів—въ этомъ между тобою и мною нѣтъ ничего общаго; нура кумхawaqава ĥуні hіш сіƙајзіw—и меня сдѣлай ты участникомъ въ этомъ дѣлѣ.

Кур твор. куллі, множ. курмі—яма; галіс кур вурƙа—вырой яму для угля; куллізіw сај hіт—онъ сидитъ въ ямѣ, т. е. въ тюрьмѣ (какъ то бывало при Шамилѣ).

Куцкурβа род. куцкурβā (во множ. не употреб.) статность; слово это составлено изъ куц и курβа, имѣющихъ каждое значеніе статности и употребляемыхъ отдѣльно; куцкурβа ђагwал рурсі—статная дѣвушка; можно сказать также куц ђагwал или курβа ђагwал.

Ƙ. ƙ.

Ƙа род. ƙā, множ. ƙа—листъ; waβа ƙалі варгур—лѣсъ покрылся листьями; waβа ƙā ĥарhулі саві—лѣсъ обнажается отъ листьевъ; талисманъ, дурĥwæліс ƙа вæqіра нуні—я ребенку написалъ талисманъ.

Ƙават̨ множ. ƙават̨уні—деревянный поднось, на которомъ обыкновенно подаютъ хлѣбъ къ обѣду.

Ƙаw твор. ƙawлі, множ. ƙуwрі—прудъ, небольшое озеро.

Ƙаз (во множ. не употреб.) шелковичная кокона.

Ƙана род. ƙанā, множ. ƙаммі—платокъ, служащій для женской повязки; hітіін шіĥавæƙæв ђагwал ƙана—она обвязалась прекраснымъ платкомъ.

Ƙанні род. ƙаннē, множ. каннуві—перепелка.

Ƙант̨і ƙант̨ідіш—мягкость, ƙант̨іл—мягкій, ƙант̨ілі—мягко; ƙант̨іл вуруш—мягкій тюфякъ, ƙант̨іл ƙу—рыхлое

поле; қанӏіл адам'ілі—человѣкъ безъ энергіи; қанӏіл ӄунул—податливая женщина.

Қац қацдіш—скрытность, қаціл—скрытный, қацлі—скрытно; гwанза қаллі қацвів—земля скрыта травой, wajна сіқал қацлі ваті—оставь въ тайнѣ дурное дѣло; jургај'у қац ӄajhi—укройся одѣяломъ; қацібіс—обнять, гуӷлі қацібіра ну hітічу—силою я обнялъ ее; hітті қацвібів—они обнялись; қац ӄај'і ӄу—молчи!

Қарақан твор. қарақај, род. қарақā, множ. қарақуні—аварецъ, т. е. вообще маарулъ; qwaфа қарақан—мѣшечникъ аварецъ, т. е. носящій запасы съ собою (насм.), ӄанда қарақан—кургузый аварецъ, т. е. носящій по бѣдности короткое платье; қарақēла муса или қарақунēла муса—страна аварцевъ, Аварія.

Қаӏа род. қаӏā, множ. қаӏні—лопата.

Қwарфа род. қwарфā, множ. қурфні—шерстяное одѣяло.

Қwі—два қwел, қwіівіл—второй, қwі'најс—во-вторыхъ, қwіқwілі—по-два; wiӷну қwіра—двѣнадцать, қwідарш—двѣсти, қwел азір—двѣ тысячи (§§ 52—58).

Қwінӏ множ. қунӏуві—губа; дузті қунӏуві—толстыя губы; қwінӏліші қаӷікун hіт—онъ закусилъ губы; қwінӏліші қаӷілкад ӄу—будешь ты кусать губы, т. е. жалѣть; қунӏуві дір'wілі сарі ӄула—у тебя губы засохли, нечего болѣе тебѣ сказать; қwінӏ ӄawавæqів hітіін діла—онъ мнѣ помазалъ по губамъ, т. е. приласкалъ, ободрилъ, обнадежилъ меня.

Қwірка қwіркадіш—двойность, қwіркал или қwірка—двойной, сложенный вдвое, қwіркалі—вдвое; қwіркадішлі діқвілі саві hіш ӄwæнні—эта кольчуга тяжела, потому что двойная, қwіркал кагар—вдвое сложенный листъ; қwірка ваqа—сложи вдвое; қwіркал hуні мавіқуд нам—не складывай мнѣ дороги вдвое, т. е. не заставляй

меня приходить еще разъ; қwiркajhic аҥirулла ну—не могу согнуться (по причинѣ боли поясницы).

Қ е н т қентдіш—скудность, недостаточность, қент или қентлі—мало, недостаточно, ƀwā қентдішлі дуркаділі сарі—по причинѣ недостаточности хлѣбъ сталъ дорогъ; қент урҥ вақів мікліші—мало людей пришло на праздникъ; шін қент даілі сарі ƀінзір—воды мало стало въ источникѣ.

Қ і род. кē, множ. қі—тетива.

Қ і w р а қірра, қівра—нахожусь выше (§ 75); дувріw қіw hіт—онъ находится на горѣ; қіwіл, қіріл, қівіл—верхній.

Қ і м і род. қімē, множ. қімрі—хвостъ; урчіла қімі—лошадиный хвостъ; қімі лів hіл ҙajлізів—надо еще досказать; hішіла вік агу ja қімēгу—это безъ начала, безъ конца; ƀілав қімēгу hітіла—у него нѣтъ потомства, онъ бездѣтевъ.

Қ і ɸ множ. қіɸві—пуговица; қіɸ віталƀwін—застегни пуговицу, қіɸ салƀwін—разстегни пуговицу, қіɸ вітіа—пришей пуговицу.

Қ у н союзъ (§ 191).

Қ у ƀ у л род. қуƀwā, множ. қуƀлі—ложка; нірҙлі уђул қуƀул—ложка пьющая супъ, т. е. ложка, которою ѣдятъ супъ; қуƀул wаќ—суповая ложка, которою разливаютъ супъ; дахнілі укул қуƀул—ложка для сухой пищи.

К. к.

К а ҥ—кашель, каҥ лів дізів—у меня кашель; каҥ іс—кашлянуть, каҥ іқwic—кашлять.

К а л ҥ множ. кулҥрі—крыша; калҥшіw саj hіт—онъ на крышѣ; нушіла дірқіл калҥ вірар, урусла ҥамҥаму' вірар—у насъ плоская крыша бываетъ, у русскихъ покатая, калҥ шіҥавіҥіс—крыть крышу.

Калі твор. кај, род. кā, множ. куллі—домъ, комната; калі вæqiв hītiin—онъ построилъ домъ; діла кулі валаh вақів—у меня въ домѣ случилось несчастіе; hiш кулів waналі саві—въ этой комнатѣ тепло; кајші ĥај'іс—жениться; мурталла куліw ірар hit—онъ всегда сидитъ дома; даĥумʃала кулів саві—зеркало въ комнатѣ, даĥумʃала кајзів саві—зеркало въ футлярѣ; дісла калі—футляръ для ножика; шахā калі—вередъ; waphē калі—кибитка, войлочный домъ.

Кар твор. каллі, род. калла, множ. карані—верхняя часть, шē каллішiw сајра ну—я нахожусь въ верхней части селенія; карвуціс—взять за верхъ, гawлагла карвуца ĥуні—возьми за верхнюю часть мѣшка; карвæкæс—ударить вверхъ, ĥівіĥла карвæкæра нуні—я попалъ въ верхнюю часть мишени; шē карвæкæлі аріqwæн hit—аула черезъ верхнюю часть ушелъ онъ; карвæqіс—наложить что-нибудь на кого-нибудь, нуні карвіqус ĥуші каʒар вілқні—я приказываю тебѣ написать письмо; ĥуні карвæqівіл ĕуллуĕ віqус—я исполняю возложенную тобою на меня службу.

Кара род. карā—горохъ; сорная трава, кара дірʃіс—выпалывать сорную траву; шівшівкара—чечевица.

Карс—чесаніе; чутмі карс ĥадіqулі сарі hītiin—она чешетъ свои волосы; ĕwæнĕ карс віqулі саві hītiin—онъ чешетъ себѣ носъ; ĥула вукул нуні карс віqус—я почешу мѣсто, которое у тебя чешется, т. е. сдѣлаю тебѣ угодное; карслі ĥагwавіqу урчі—отъ чистки красивою дѣлается лошадь.

Кæвш кæвшдіш—нездоровіе, кæвшіл—нездоровый, кæвшлі—нездорово; hītіла кæвшдіш арвіqwæj саві—его нездоровіе прошло; ĥу кæвшіл аĥваĥурра нуні—я не зналъ, что ты нездоровъ; ĥу сен кæвшлірē дічу—ты зачѣмъ на меня дуешься?

КæмӀа род. кæмӀала, множ. кæмӀаві—блудница; кæмӀнад wæqівіл—сдѣланный въ блудѣ, незаконнорожденный.

Кæр множ. кwæрві—груша.

Кæрк кæркдіш—быстрота, кæркіл—быстрый, кæрклі—быстро; кæркдіш агу hіт урчіла—у этой лошади нѣтъ быстроты; кæркіл Ӏарқ—быстрая рѣка, кæркіл дwæҺ—сильный вѣтеръ; кæрклі wаші—приходи скорѣе; кæркіл урқі саві Ӏула—ты горячъ.

Кæɬ твор. кæɬлі—колотье, шалі кæɬ віқулі саві діла—у меня въ боку колотье; кæɬ аіс или кæɬ іс—уколоть, боднуть; прод. кæɬ ііс или кæɬ іқwіс—колоть, бодать; унцуун мукакі кæɬаів нам—быкъ боднулъ меня рогомъ.

Кwæв множ. кwævані—шея; нуні кwæв вуціра hіт рурсē—я обнялъ эту дѣвушку; кwæв ӄанта адам'ілі—человѣкъ съ короткой шеей, т. е. готовый все разболтать; кwæв ʃува рурсі или кwævʃа рурсі—бѣлошейка; кwævнаӄ—шея руки, переходъ отъ руки къ кисти.

Кwæні кwænідіш—ненастіе, кwæніл—ненастный, кwænілі—ненастно; іш варӀі кwænілі саві—сегодня ненастно; кwænідішлі маза алхуқун—отъ ненастія бараны околѣли.

Ківкæ род. ківкǣ—градъ; ківкælі урзулі саві—градъ идетъ; ківкælі дуун ку—градъ выбилъ поле.

Кімік множ. кімкрі—крошка, кусочекъ; qaʃла кімкрі—крошки хлѣба, кімік урқē адам'ілі—вздорный человѣкъ; ца кімік ді' віха—дай немного мяса; ца кімік hуні ækіра нуні—я прошелъ часть дороги.

Ку род. кwā, множ. кумі—пашня, ку ваціс—вспахать пашню, ку ваҺwіс—засѣять пашню, ку уqæс—обрабатывать поле, hіт куw саj—онъ на полѣ, кuwсад и т. д.; кувзара, твор. кувзаллі, множ. кувзурі—земледѣлецъ и вообще занимающійся сельскими работами.

Кувіш множ. кувшуні—родственникъ по женѣ или по мужу; кувіш узі—мужу братъ жены, женѣ братъ мужа, кувіш ада—тесть, кувіш ава—теща и пр. Вмѣсто кувіш узі говорится кувіш дурӀwæ—зять (какъ полагаютъ, происходитъ отъ вушіс (по акуш.) сѣять, посѣянное на полѣ).

Кулг кулгдіш—пестрота, кулга и кулгіл—пестрый, кулглі—пестро; wawна кулгвілі саві гwанʒа—земля пестрѣетъ цвѣтами; адамʼулі кулглі саві—люди пестры, т. е. раздѣлены на нѣсколько партій.

Кулкі род. кулкіла, множ. кулкні—воръ; кулкнёла віӀ—шайка воровъ; кулкідіш—воровство, кулкідіш дæкіл дæqівті сарі hӀтіін—онъ сдѣлалъ много воровствъ; кулкі вæqіс—обворовать, hӀтіін кулкі вæqів нам—онъ обворовалъ меня; кулкіла qæjда тів hӀтізів—у него воровской видъ.

Кумартіс дѣепр. прош. кумартуллі, 1-е спр., забыть; Ӏуні кумартурра ну—ты меня забылъ; Ӏуні кумартаді Ӏузі нуні івіл—ты забылъ, что я тебѣ сказалъ.—Продолж. кумуртіс, буд. кумуртус, 3-е л. кумурту (кумуртар)—забывать; мурталла кумуртуд Ӏуні діла ʒај—ты всегда забываешь сказанное мною.

КуӀала твор. куӀај или куӀалаан, род. куӀалала или куӀā, множ. куӀалті—аульный десятскій, чаушъ.

Курс курс іс или курс ікіс—боднуть, уколоть; унцуун курс ів или унц курс вікун—быкъ боднулъ; ʒуӀзі курс вікун діла—я укололъ себѣ палецъ.—Прод. курс іqwіс или курс вілкіс—бодать, колоть.

КуӀара твор. куӀаллі, множ. куӀруві—плечо; куӀаллішів архус hіш нуні—я это несу на плечѣ.

Ќ. ќ.

Ќада род. ќадā, множ. ќадурві—долина; ќаданір сарі маза—бараны въ долинѣ; ќада вуцілі аріqwæн hіт—дер-

жась долины, пошелъ онь; wajна ĸадани ĥajĥив hit—онъ попалъ въ бѣду.

ĸадаʒа род. ĸадаʒā, множ. ĸадаʒуни—запрещеніе; адаан ĸадаʒа вæqiв нам ĥучу мæqæд ілі—отецъ запретилъ мнѣ ходить къ тебѣ; ĸадаʒаліші ĥарабив hītiin—онъ не послушалъ запрещенія.

ĸадаула твор. ĸадауj, род. ĸадаwā, множ. ĸадаулті—крыльцо; ĸадау wаĸив hit—онъ подошелъ къ крыльцу; ĸаʒауw саj hit—онъ на крыльцѣ.

ĸазаĸ множ. ĸазаĸуни—вольнонаемный работникъ; ĥевліс ĸазаĸ cawціра нуні—на весну нанялъ я работника, букв. взялъ къ себѣ; ĸазаĸ рурсі—работница; ĸазаĸ урус—русскій казакъ.

ĸайʒі род. ĸайʒē, множ. ĸайʒі—стараніе, забота; ĥуні ĸайʒі ваqа hiш сіцā—постарайся объ этомъ дѣлѣ, дурĥнēла ĸайʒі віqул ава—мать заботливая о дѣтяхъ; ĸайʒēwaḫ адам'ілі—заботливый человѣкъ; урĸілішив ĸайʒі лів діла—на сердцѣ у меня забота.

ĸай'іĥіс ĸайд(в)іĥіс, дѣепр. прош. ĸай'іĥілі, 2-е спр., умолкнуть; hītiin дізі ĸай'іĥі ів—онъ мнѣ сказалъ замолчать; ʒав ĸайдіĥив—дождь прекратился; ĸуĸу ĸайвіĥив—громъ умолкъ; ĸай'іĥіĸіс—заставить замолчать.—Прод. ĸай'ірĥіс—умолкать; мама вітĥāлі дурĥwæ ĸай'ірĥур—когда грудь даютъ, то ребенокъ умолкаетъ; ĸай'іĥні—молчаніе.

ĸаĸ множ. ĸаĸані—спина; ĸаĸліші ĥілāĸіра гawлаг—на спину поднялъ я мѣшокъ; діла ĸаĸла ĥілаw саj hit—онъ у меня за спиной; ĸаĸнæĸ—сторона руби, противуположная ладони; ĸаĸʒwæĥ—верхняя сторона ноги, т. е. ступни.

ĸаĸава род. ĸаĸавала, множ. ĸаĸвуні—куропатка.

ĸалај род. ĸалајла—олово.

ĸалірʒан множ. ĸалірʒанті—птица ястребиной породы.

Ǩама род. ǩамā, множ. ǩамрі—конопель и конопляникъ; ǩама ваɦwіс—посѣять конопель; hіш шілізір дæǩіл ǩамрі лір—въ этомъ селеніи много конопляниковъ.

Ǩанд ǩанддіш—короткость, ǩанда—короткій, ǩандлі—коротко (къ сему присоединяется всегда понятіе о безобразіи); ǩанда суǩван—короткая чоха, ǩанда гата—кошка съ обрубленнымъ хвостомъ; ǩанда адам'ілі—малорослый человѣкъ.

Ǩанда род. ǩандала, множ. ǩандаві—клопъ; ǩанда qaɦвікун діші—клопъ укусилъ меня.

Ǩанţ ǩанţдіш—короткость, ǩанţа—короткій, ǩанţлі—коротко; ǩанţа hуні—короткая дорога; ǩанţа ʕај—краткое слово; ǩанţ вæqіс—укоротить, hіш hаја ǩанţ ваqа—укороти эту веревку; ǩанţа манʒіј waɳів hіт—черезъ короткое время пришелъ онъ.

Ǩараул твор. ǩарауј, род. ǩарawā, множ. ǩараулті—караулъ; ǩараул ɦātіс—поставить караулъ; ǩараул вæqіс или ǩараул ɦајзіс—караулить.

Ǩарǩа род. ǩарǩā, множ. ǩарǩуві—камень; ǩарǩалішіw саj hіт—онъ на камнѣ; ǩарǩā муцарі—каменная стѣна.

Ǩармуǩ множ. ǩармуǩуні—калмыкъ.

Ǩарчіʕа род. ǩарчіʕалл, множ. ǩарчіʕуні—ястребъ; вірǩwæріл ǩарчіʕа—ручной ястребъ.

Ǩача род. ǩачала, множ. ǩачні—теленокъ; ǩачалі qwæл вуǩулі саві—теленокъ сосетъ мать; ǩачнаɦіла, твор. ǩачнаɦілалі или ǩачнаɦілаан, множ. ǩачнаɦілті—телячій пастухъ.

Ǩæв ǩævдіш—отдѣльность, ǩævіл—отдѣльный, ǩævлі—отдѣльно; діла узі ǩævлі саj дізіwад—мой братъ отдѣленъ отъ меня; hаја ǩæв вів—веревка разорвалась; ʕіɬ ǩæв вів—пуговица оторвалась.

Ǩæва ǩæва даргwa—хюркилинское общество, кабадаргинскій магалъ (§ 1); ǩæван—житель этого магала, множ. ǩæ-

ва. Весьма вѣроятно, что это названіе происходитъ отъ предыдущаго слова.

Ӄæмʒа род. ӄæмʒā, множ. ӄæмʒурві—внутренній уголъ; ӄæмʒаніw саj hіт—онъ стоитъ въ углу.

Ӄæмʃа множ. ӄæмʃні—щипцы и клещи (инструментъ).

Ӄæна ӄænадіш—лживость, ӄænал—лживый, ӄænал—лживо; hіш діwлізів ӄænадіш агу—въ этомъ словѣ нѣтъ лживости; ӄænал хавар саві hіш—это ложное извѣстіе; ӄæна, род. ӄænā, множ. ӄwæні—ложь; ӄæна вуріс—солгать, hіш діwлізів ӄæна вурів hітііи—въ этомъ онъ солгалъ; ӄwæна yhіс—лгать, мурталла ӄwæна yhулі саj hіт—онъ всегда лжетъ; ӄwænар, множ. ӄwænарті лжецъ.

Ӄæна множ. ӄwæммі—ворона.

Ӄærда род. ӄærdā, множ. ӄærдуві—гвоздь, ӄærда вітæӄæс—вбить гвоздь; клинъ.

Ӄwард ӄwардіс, ӄwарддіс, ӄwардвіс—споткнуться, урчі ӄwардвілі ywæhіhіра ну—когда лошадь споткнулась, то я упалъ; ӄwардуӄіс, ӄwардд(в)уӄіс тоже, что ӄwардіс.—Прод. ӄwардіріс или ӄwардулӄіс—спотыкаться; маслізіw ӄwардулӄулла ну—въ имуществѣ терплю я убытки.

Ӄwаʈ множ. ӄwаʈані—часть аула, кварталъ; нушіла ӄwаʈлізіw или ӄwаʈлішіw саj hіт—онъ живетъ въ нашемъ кварталѣ.

Ӄwælӄwæ род. ӄwælӄwǣ, множ. ӄwælӄні—коса (для кошенія); ӄwælӄwælі вірдіс—выкосить, нунел вірдіра hіш мура—я одинъ выкосилъ этотъ лугъ; ӄwælkwælі удіс—косить.

Ӄwænарі твор. ӄwæналлі, множ. ӄwæннуві—сосудъ для носки воды; ӄwæннā шін ɦарʈа—налей воды въ сосудъ.

Ӄwænӄ множ. ӄwænӄwæві—носъ; xwалал ӄwænӄла waɦ саj hіт—у него длинный носъ; ӄwænӄла ɦwамі—ноздря; ӄwænӄ вɣшкіс—высморкаться.

Къē—не смотря на то (§ 191).

Къ̣ijiн или къijиндiш—затруднительность, къijиніл—затруднительный, къijij—затруднительно; къijijчу варгівіл мас—съ трудомъ пріобрѣтенное имущество; къijініл ғæнкі—затруднительная работа; къijин шіваіра нуні—я перенесъ трудъ, также можетъ значить горе.

Къіл твор. къij, род. къē, множ. къілані—слѣдъ: нуні дарғіра урчіла къіл—я нашелъ слѣдъ лошади (д означаетъ здѣсь множ. число): ƀудара къілані—черные слѣды (traces noires) т. е. свѣжіе слѣды, обозначающіеся черно на сѣромъ грунтѣ; къілдуцілі iqwæнна hітіла—я пошелъ по его слѣдамъ; къijшijҳіс—выслѣдить, попасть на слѣдъ; сінкала къijшijҳіс—выслѣдить медвѣдя; hітіла къілдуцілі уін ғу—сходи за нимъ.

Къінƀал твор. къінƀај, род. къінƀā, множ. къінƀулті—кинжалъ; къінƀā вæғ—острiе кинжала, къінƀā вағ—оконечность кинжала, къінƀā ар'—ручка кинжала, къінƀā qwæрт̣ала—ножны кинжала.

Къір къіріс, къірдіс, къірвіс—истребиться, халq къірвів iзај—народъ истребился болѣзнію; къірірiс—истребляться, дуƀа къірдірулі сарі т̣унт̣рі—въ холодъ истребляются мухи; къірвæqiс, прод. къірвіqiс—истребить, истреблять; ƀајirqwæна къірдæqів вуƀі—охотники истребили волковъ.

Къірт̣у род. къірт̣ула, множ. къірт̣ні—родъ ястреба; къірт̣уліч ƀајір—ястребиная охота.

Къуwат—сила, къуwат агу hітіла—у него нѣтъ силы; къуwатіл—сильный, къуwатіл адам'ілі—сильный человѣкъ, также въ пер. знач. богатый, сильный родствомъ и т. п.

Къуз̣а къуз̣адіш—гордость, къуз̣ал—гордый, къуз̣алі—гордо, маслі къуз̣ајhілі сај hіт—онъ возгордился своимъ богатствомъ; сунна тухумлішіwлі къуз̣ал сај hіт—онъ гордится своимъ родствомъ; къуз̣ал урчі—хорошо сбереженная, выкормленная лошадь.

Ӄуʒні твор. ӄуʒна (только во множ.) украшенія; hіш ӄajзір дæкіл ӄуʒні лір—въ этомъ домѣ есть много украшеній; hіш суӄвajзір ӄуʒні лір—на этой черкесскѣ узоры находятся; ӆулу ӄуʒні шеӆӆajсус нуні—твоего высокомѣрія не вынесу-я; міскінташі ӄуʒнajqані сај hіт—передъ бѣдными гордится онъ.

Ӄуӆ ӄуӆдіш—наклонность, ӄуӆіл—наклонный, ӄуӆіі—наклонно, ӄуӆіл галга—наклоненное дерево: ца ӄійін вақівӆілі, ӄуӆлі сај hіт—когда бѣда пришла, наклонился онъ, т. е. поникъ онъ головой; ӄуӆіл hуні—наклонная дорога.

Ӄуӄу твор. ӄуӄулі, род. ӄуӄула и ӄуӄwā—громъ; ӄуӄу віқулі саві—громъ гремитъ; ӄуӄу ів—громъ ударилъ; ӄуӄwā ламʃ—громъ и молнія; ʒав агwар ӄуӄу—(посл.) безъ дождя громъ, т. е. много шума по пустому.

Ӄуллуӄ множ. ӄуллуӄуні—услуга, служба; пачæӆла ӄуллуӄ лізіwра ну—я нахожусь на службѣ царской; нам ӄуллуӄ ваqа ӆуні—сдѣлай мнѣ услугу; æӆна ӄуллуӄ вæqів нам уӆwæj—хорошо угостилъ меня пріятель; ӄуллуӄчі, род. ӄуллуӄчіла, множ. ӄуллуӄчіві—служитель.

Ӄурумсаӄ множ. ӄурумсаӄуні—бездѣльникъ, срамникъ; ӄурумсаӄ ӆунул—распутная женщина.

Ӄучаӄ множ. ӄучаӄуні—молодецъ (привѣт.); hej ӄучаӄ—эй молодецъ, пріятель!; ӄучаӄ ӆунул—славная женщина.

Л. л.

Лawha род. lawhала, множ. lawhні—голубь.

Лаг множ. лагані—подъемъ; лагwæӆ аріqwæн hіт—онъ пошелъ вверхъ; лаг ӆар'ів hітіін—онъ взглянулъ вверхъ; лагвуцілі аріqwæн—держась верха пошелъ онъ; мурдні лагвіӆілі саві дувріæӆ—всадники поднимаются на гору;

лаглізі аваів hітті—они достигли подъема; ну лагwæ-кæра ӈучу—я посѣтилъ тебя; лагіл hуні—дорога вверхъ; лагвіқ—отчаянная голова.—Лагāтіс, лагад(в)атіс, дѣепр. прош. лагāтуллі, 1-е спр., поставить, прислонить, hіт лагāті hітқу—поставь его туда.—Прод. лагалтіс, лагад(в)алтіс, hішдіцад урӈ сен лагавалтуллē дічу—къ чему набиралъ ты мнѣ столько народа?

Лаҙ множ. луҙті или луҙрі—рабъ; лаҙдіш—рабство.

Лajwақіс лajд(в)ақіс—бросить, покинуть; аваан лajwақів дурӈwæ—мать покинула, бросила ребенка; шін лajдақа дура—вылей воду; лігуві лajдақа—выкинь кости; діӈ лajдақіра нуні—я бросилъ напитки, т. е. отказался отъ пьянства; лajwақ адам'ілі—брошенный всѣми человѣкъ (за дурное).

Ламус множ. ламусуні—почетъ, ӈу xwалалӈілі ламус віқулла ӈуд—такъ-какъ ты знатенъ, то воздаю тебѣ почетъ.

Ламӌ—молнія; ламӌ ів—молнія сверкнула, ламӌ віқулі саві—молнія сверкаетъ; ламӌ діқуті jараq—блестящее какъ молнія оружіе.

Лацачі—множ. лацачуні—длинная шуба съ капишономъ.

Лас ласіс, ласдіс, ласвіс или ласукіс, ласд(в)укіс, дѣепр. прош. ласукуj—повернуться, дічуwæӈ ласукін—повернись ко мнѣ; ласукікіс—повернуть; урчі ласвукукун-на нуні или урчі ласвæqіра нуні—я повернулъ лошадь.—Прод. ласіріс, ласулкіс, ласіқіс.—Лас'іс—скрутить, прод. лас'іқwіс—крутить, hајалізі лас'іс wаші—приди скрутить веревку; hајалі ласвæqіра нуні hіт—я скрутилъ его веревкой.

Лачін твор. лачіj, род. лачā, множ. лачінті—соколъ.

Ліw находясь впереди нѣкоторыхъ глаголовъ, соотвѣтствуетъ русскому *при;* (в, р); напр. уqæс—пойти, ліwqæс—придти, ну ӈучу waӌалізі ліwqæс—я къ тебѣ приду въ лѣсъ; ӈіс—повести, нуні waӌалізі урчі ӈіс вігулла

—я желаю повести лошадь въ лѣсъ, ліwӽіс—привести, нуні адачу урчі лівӽус—я къ отцу лошадь приведу; архіс—отнести, нуні hітіс арц архус—я ему отнесу деньги; ліwхіс—принести, нуні hітіс арц лірхус—я ему принесу деньги.

Ліwдіш лірдіш, лівдіш—нахожденіе, hішіла ліwдіш æӽна саві hішқуw—его нахожденіе здѣсь хорошо есть, т. е. хорошо, что онъ здѣсь находится; лівдіш—имущество, лівдішлізіwад уқун hіт—онъ потерялъ имущество.

Ліwілла—весь, лірілла—вся, лівілла—все, множ. лів(р)ілла—всѣ § 50.

Ліwра лірра, лівра—есмь, нахожусь (§§ 70—74).

Ліга род. лігӑ, множ. лігуві—кость; hіт ғавшла лігуві дæкіл сарі—въ этой рыбѣ много костей; шӑ ліга—ребро; віқла ліга—черепъ.

Лізмі род. лізмӗ, множ. лізмуні—языкъ; лізмі ҕірқал саві hітіла—у него длинный языкъ, болтунъ и злоязычный; лізмі дуравæкæс—высунуть языкъ; лізміліші қаӽікукунна hіт нуні—я его заставилъ прикусить языкъ; лізмілі маҕ дæqіс—дразнить языкомъ.

Ліӽа или ліӽал—правый, ліӽа шалі—правый бокъ; ліӽа нæк—правая рука, ліӽа шаҕі wæӽ аріqwæн hіт—онъ пошелъ вправо.

Ліӽі множ. ліӽві—ухо; урӽ ліӽлі саві ӽу аізніліші—народъ ждетъ, чтобы ты всталъ; ну ліӽліра адаші—я жду отца.—Ліӽæкіс—выслушать, ӽула діwліші ліӽæкіра ну—я выслушалъ твое слово.—Прод. ліӽікіс, ну ліӽікулла hітіла хавалліші—я слушаю его разсказъ.

Лішан множ. лішанті—знакъ; hітізі лішан вæqіра нуні—я ему далъ знакъ; hіш урчілізір æӽті лішанті лір—у этой лошади хорошія статьи.

Луӷіс см. ӷіс.

Луӽҕі род. луӽҕӗ, множ. луӽҕні—ножницы.

Луқ̣іс см. ілқ̇wіс.

Луҕас см. ілҕас.

Лусіс см. вілсіс.

Луҭі род. луҭē, множ. луҭмі—подошва, подкова; луҭі ҭwæӈ—подошва ноги; даврē луҭі—подошва сапога; луҭі ӈавіӈів діла урчіла—подкова пропала у моей лошади; діла урчіліс луҭēвǣкæ—подкуй мою лошадь, урчіліс луҭмēдǣкæ—подкуй ей всѣ ноги; ӈарқ̣ла луҭіліур āӈі шінагу—кромѣ какъ на днѣ рѣки нѣтъ воды; ӈарқ̣ла луҭі ғумла саві—дно рѣки песчаное.

Луҭіс см. ілҭіс.

Лушіс см. ілшіс.

М. м.

Мажар множ. мажурті—винтовка.

Маза род. мазала—баранъ и овца (означая барана, во множ. также маза, означая овцу, во множ. мазні); мазала ӈанq—стадо барановъ или овецъ; мазала вуқ̣уп—овечій пастухъ, мазала дwæҍі—бараній загонъ.

Маӈі множ. маӈруві—хуторъ, выселокъ изъ аула; ӈіт маӈаніw сај—онъ живетъ на хуторѣ; маӈруван, множ. маӈрувант—хуторянинъ.

Маӈа род. маӈā—мозгъ; лігā маӈа—костяной мозгъ; вік̣ла маӈа—головной мозгъ; урцwā маӈа—сердцевина; маӈāгwар адам'ілі—безмозглый человѣкъ.

Маӈур—безумный, маӈурдіш—безуміе; маӈур wæqіс—сдѣлать безумство, маӈур іqіс—безумствовать.

Мај'а род. мај'ā—потъ; мај'а дуравіӈів андалізівсад—потъ показался на лбу; мај'алізі іӈіра или мај'алі wатурра—я вспотѣлъ; мај'алі ватуріл нǣк̄ или мај'ā нǣк̄—потная рука; діла мај'а саві ӈіш—это мой потъ, т. е. это я своимъ трудомъ добылъ.

Малајк множ. малајкуні—ангелъ; малајкӏуна рурсі—ангелообразная дѣвушка.

Малӄwæм—лѣкарство для ранъ изъ желтка, меда и пшеничной муки; малӄwæміл адам'ілі—кроткій, смирный человѣкъ.

Мама род. мамӑ, множ. мамрі—сосокъ; мамалізі ӄærӄæ агів—въ сосокъ попала пуля; мамаліwіл дурӄwæ—грудной ребенокъ; мама вітӄіс или мама вітақіс—кормить грудью; мамалі уқіс—сосать грудь.

Манзіл род. манзӗ, множ. манзілті—время, пора; ӻahіл манзіj ӻarwal саррі hіт—въ молодости она была хороша; усіл манзіл ваілі саві—наступила пора спать; xwалал манзіл лів hішвіт hітӏу—большое разстояніе отсюда туда.

Манӄуш множ. манӄушуні—глашатай, передающій приказанія начальства въ аулахъ; вообще громогласный человѣкъ; манӄуш'оан wæw майӏуд не кричи, какъ манкушъ.

Маӻ (во множ. не употреб.) гримаса, маӻ вæqіс(д)—сдѣлать гримасу; hіт рурсілі нам маӻ дæqів—эта дѣвушка сдѣлала мнѣ гримасу, т. е. надсмѣялась надо мною.

Маӻні род. маӻнӗ, множ. маӻнуві—смыслъ, значеніе; hішіла маӻні валіқас ӄузі—смыслъ этого тебѣ объясню; аӄірwӑ маӻні вahіс waқіра ну—я пришелъ узнать о состояніи больного; hіл діwлізів маӻні лів—въ этомъ словѣ есть значеніе.

Мар твор. маллі, род. малла, множ. марті—правда; ӄуні дізі мар вура—ты мнѣ скажи правду; маріл адам'ілі—безвинный человѣкъ, мартар адам'ілі—правдивый человѣкъ; мардіш—правдивость и безвинность; маріс, мард(в)іс—оправдаться, hіш сіқајс марів hіт—въ этомъ дѣлѣ—онъ оправдался; марірі с—оправдываться; hіт qадіін марwæqів—его судья оправдалъ.

Марґа род. марґала, множ. марґні—самецъ (о птицахъ не говорится иначе, какъ развѣ въ видѣ вопроса: марґаw гwаӄаw hіт ӄарчіӡа—самецъ или самка этотъ ястребъ?); марґадіш тір (или тів) hіт ӈунујзір—эта женщина похожа на мужчину; марґа ӡwавза—молодецъ, храбрецъ (§ 34).

Мас (во множ. не употреб.) имущество, хwалал масла waӈ саj hіт—у него большое имущество; стадо барановъ, вуӄун масліч у душёріqwæн—пастухъ пошелъ съ баранами на пастбище; масла ӈунqрі—стада барановъ.

Масхара множ. масхурті—шутка; нуні масхара вæqіра hітіс—я съ нею пошутилъ; масхара віqіс—шутить; масхуртар—шутникъ.

Матæӈ—издѣлія, утварь домашняя; ӈwарвуӄіла матæӈ—кубачинскія издѣлія; hіш ӄулір матæӈ агу—въ этомъ домѣ нѣтъ никакой утвари; hітіла діw матæӈ мавіqуд ӈуні—не придавай важности его слову.

Мах множ. махані или мухрі—человѣческая ноша; хwалал мах ӈілæӄілі саві hітіін—большую ношу навѣсилъ онъ на себя; hіш мах аӈвіхус нуні—этой ноши я не подниму, т. е. это мнѣ не подъ силу.

Мах махwæqіс—посовѣтовать; уӽін ілі махwæqіра hіт нуні—я ему присовѣтовалъ читать, т. е. учиться читать; махварq, множ. махварqуні—совѣтъ; діла махварq ӈуд æӈна саві—мой совѣтъ для тебя хорошъ; махварq wел ваӄів—совѣтъ дурно пришелся; махварq вуріс—совѣтовать; махіӄwæн или махіӄул, множ. махвіӄwæнті или махвіӄуті—совѣтникъ.

Мʼæӈкам мæӈкамдіш—осторожность, мæӈкаміл—осторожный, мæӈкамлі—осторожно; мæӈкамлі уqæн hітӄу—осторожно иди туда; мæӈкамдіш агwар адамʼілі—неосторожный человѣкъ; мас мæӈкам віqін ӈуні—береги имущество.

Мæлӈун мæлӈундіш—проклятіе, мæлӈуніл—проклятый, мæлӈуj—проклято; мæлӈун адам'ілі—негодный, проклятый человѣкъ.

Мæq множ. мæqwi—корень; галгā мæqwi—корни дерева; қалла мæqwi—корни травы; мæq аjціс—выкопать съ корнемъ; мæqлі ḫамал вуав ĥула—корня средство да пропадетъ у тебя, т. е. да пропадешь ты совсѣмъ (ругат.)!; мæq—уголъ, ца мæqліḫаw уус ну—я живу въ углу, т. е. тѣсно, бѣдно; мæqліḫа лагаваті тупанг—поставь ружье въ уголъ.

Меӈ меӈіс—заблеять, меӈ іқwіс—блеять (§§ 151 и 153).

Мі' твор. мі'лі, множ. мі'ві—ледъ; ĥарқ̧ліші мі' вæрḫалі саві или ĥарқ̧ мі' вæрḫалі саві—рѣка замерзла; к̆wæннар шін мі' дæрḫалі сарі—вода замерзла въ сосудѣ; мі'ла дувурті—горы съ ледяными вершинами; дураw мі' wæрḫара ну—на улицѣ замерзъ я; муӈ̧улліші мі' вæрḫалі саві—борода обледенѣла.

Міĭ множ. міĭwi—дубъ, жолудь, міĭла урқулі—дубовая доска; міĭла waḫа—дубовый лѣсъ; қацна міĭwi дуĭулі сарі—козы ѣдятъ жолуди.

Міз (во множ. не употреб.) (лір) языкъ; нуні далас қаракан міз—я знаю аварскій языкъ; ліріlla міз дала ĥітіін—онъ знаетъ всѣ языки; wajті мізла адам'ілі—злоязычникъ, наушникъ; дувулла міз—горный языкъ (подразум. всѣ акушино-хайдакскія нарѣчія).

Міқ̧іĥі міқ̧wĥіla ĥурава или тавун—микихинское общество; ĥіт Міқ̧іĥіw саj—онъ живетъ въ Микихи; міқ̧wĥан, множ. міқ̧ĥул—микихинецъ; міқ̧wĥіla міз—микихинское нарѣчіе (§ 1).

Міқ̧ірі твор. міқ̧іллі, множ. міқ̧ірті—грудь; міқ̧іlla ізала—грудная боль; віӈ̧івіл міқ̧ірі—полная грудь.

Міĸ множ. муѣрі—пиршество, преимущ. свадебное; уршіліс міĸ вæqіра нуні—я женилъ сына; дуĭі міĸліші іq-

wænna ну—вечеромъ пошелъ я на пиръ; міқлішівті—пирующіе.

Міpһ множ. мурһві—желѣзо, замокъ; міpһла урqулі—полоса желѣза; міpһла уста—кузнецъ; міpһлізі вікæс—ковать желѣзо; адам'ілі міpһлізі wækæc—заковать человѣка въ желѣзо; міpһqуна qwавза—герой; міpһ ранг урчі—лошадь темносѣраго цвѣта; міpһ авкіс—отпереть замокъ, міpһ шідіһіс—наложить висячій замокъ, міpһ ҕіқіс—запереть внутренній замокъ; qwан'іліші міpһ шідіһа—запри сундукъ; qwан'ē міpһ ҕіқа—запри сундукъ внутреннимъ замкомъ.

Міpкі род. міpкē, множ. міpкі—пчела; хwалал міpкі—пчелинная матка; вагівірх міpкі—трутень; дурғwæ міpкē wар'а—нынѣшняго года медъ; міpкē ҭаqа—улей; міpкі шівіqwæj саві—пчелы роились; міpкі арҭів діші—пчела ужалила меня.

Мірш множ. муршві—серпъ; мірш'оан саві ваʒ—мѣсяцъ въ видѣ серпа.

Міскін міскіндіш—бѣдность, міскініл и міскін—бѣдный, міскій—бѣдно; міскіндішлізіw сај hіт—онъ живетъ въ бѣдности; міскінтес садаqа вітһа—дай милостыню бѣднымъ; міскій ҕамруҗшір вівқа æһна саві—смерть лучше жизни въ бѣдности.

Міʒір міʒірдіш—живость, міʒіріл—живой, міʒіллі—въ-живѣ; івқівіл міʒір аһірар—умершій не оживаетъ; hанаһа міʒір івіл сај hіт—теперь онъ разбогатѣлъ; ја міʒіллі сатһајā ја hawшілі сатхајā—или живымъ приведи или убитымъ принеси; міʒірдіш агу hітіла—онъ вялъ, въ немъ нѣтъ живости.

Мішу мішудіш—сходство, мішул—сходный, мішулі—сходно; адаші мішуран (мішул) сајрі ғу—ты похожъ на отца; хwалал мішудіш лів—большое сходство есть; урғліші мішулі уін ғу—будь похожъ на людей, т. е. поступай

по-людски; мішул анӷвуq аӈін ḥітіла—онъ сдѣлалъ неприличный поступокъ; мішу агwар ӈунул—безобразная женщина; ӈулајші мішуті хаӡ сарі ḥішді—этотъ почеркъ похожъ на твой.

Му' твор. му'лі, род. му'ла, множ. му'ані или му'ві—тупая сторона; тулла му'лі вәкәра нуні ḥітіші—я его ударилъ тупой стороной шашки.

Мударріс множ. мударрісуні—учитель, наставникъ.

Муза род. музā, множ. музурві—наружный уголъ; ӈәммуз—треугольникъ, awмуз—четыреугольникъ; низкій хребетъ; нушіла шē ḥалав муза лів—впереди нашего селенія небольшой хребетъ.

Муӈі муӈēла ӈурава или тавун—мухинское общество; Муӈуѡ саj ḥіт—онъ живетъ въ Мухи; муӈан, множ. муӈала—мухинецъ; Муӈēла ші—аулъ Мухи (§ 1); маӈу—содомитъ (подаетъ поводъ къ мѣстнымъ каламбурамъ).

Муӈілі твор. муӈілілі, род. муӈлē, множ. муӈлуві—ротъ; муӈлі авкіс—раскрыть ротъ; муӈлі вуца—молчи; хwімуӈ—собачій ротъ! (говорится о человѣкѣ сварливомъ, безпрестанно ругающемся); ӄәмӷā муӈлі—ротъ клещей, т. е. часть инструмента, которою захватываютъ.

Муір твор. муіллі, множ. муірті—сонъ, сновидѣніе; әӈна муір шіваіра дуӷі нуні—хорошій сонъ видѣлъ я ночью; ӈу муіллі шіwаірі нуні—тебя видѣлъ я во снѣ; муілла лішан вакӏів—сонный знакъ пришелъ, т. е. вѣщій сонъ.

Мукакі род. мукакē, множ. мукукурі—рогъ; варткē мукакі—оленій рогъ; мукукурі дақілі сарі ḥітіла—рога выросли у него, т. е., онъ слишкомъ загордился; мукакі кәӽаіра нуні ḥітіс—я его боднулъ, т. е. сказалъ ему рѣзко.

Мукі (лір), род. мукē, множ. мукруві—ячмень; мукē віӡу—ячменная мука; ḥіш ӄуші мукі даӈунна нуні—это

поле засѣялъ я ячменемъ; муӄруві лір нушіла шē алаw—вокругъ нашего аула ячменники, т. е. поля засѣянныя ячменемъ; муӄарі, множ. муӄурі—ячменный хлѣбъ, также ячменная мука.

Мулерӄ множ. мулӄі—червякъ; мулерӄ вашулі саві—червякъ ползетъ; ĥінʈіна мулерӄ—дождевой червякъ (красный); ді'ла мулерӄ—червякъ въ испорченномъ мясѣ; қазла мулерӄ—шелковичный червь.

Муқ'а род. муқā, множ. муқні—гнѣздо, нора; чаʈалі муқа віқулі саві—ласточка вьетъ гнѣздо; чаʈа муқанів саві—ласточка на гнѣздѣ; ƀwaріла муқа—заячье гнѣздо.

Муқара твор. муқаллі, множ. муқрі—ягненокъ, муқрēла ĥæка—шуба изъ смушекъ; ĥінда муқара—овечка, кіwa муқара—барашекъ.

Мура род. мурā, множ. мурві—сѣно и сѣнокосъ; мура дірдіра нуні—я накосилъ сѣна; мураqæна, множ. мурqwæні—косецъ; сагаті мура—свѣжее сѣно; хуліті мурві тір ĥіттēла—у нихъ большіе сѣнокосы; мурā арʒ ваілі саві—наступило время сѣнокоса; мурві дірӄілі сарі іш дус—сѣнокосы хороши въ нынѣшнемъ году.

Мур'а род. мур'ā, множ. мур'ні—похороны; мур'анаші iqwæнна ну—я ходилъ на похороны, xwалал мур'а ĥавіĥів ĥітіс—ему сдѣлали большія похороны; мур'ā ваƀті—хозяева похоронъ, т. е. распорядители ихъ.

Мурад множ. мурадуні—желаніе; мурадліші wajра ну—я достигъ желаемаго; сі мурад ліва ĥула—чего ты хочешь? діла мурад ĥу шіwa'ні саві—мое желаніе тебя видѣть; діла мурад—желаніе мое (ласкат.)!

Мурда род. мурдала, множ. мурдні—всадникъ; қwел мурда вақів—два всадника пріѣхало; мурднēла ĥурава—конница; ĥіт мудралі саj—онъ верхомъ; мурда wатіс—посадить верхомъ; мурдалі арqwælі саj ĥіт—онъ ѣдетъ верхомъ; ĥунул мурдалі сарі ĥітіші—жена помыкаетъ

имъ.—Мурдај'іс, мурдад(в)і'іс, дѣепр. прош. мурдај'ілі —сѣсть верхомъ, ĥамĥаліші мурдај'і—садись верхомъ на осла.—Прод. мурдер'іс, мурдад(в)ір'іс, буд. мурдер'ус, 3-е л. мурдер'ур; говорится также мурдајқwіс, мурдад(в)іқwіс.

Мурhі род. мурhē (лір)—золото; гwанзалізірад уӄулі сарі мурhі—изъ земли выкапываютъ золото; дæкіл мурhі дітĥіра нуні hітіс—много золота я далъ ему; ца мурhі лів діла мухчанів—одинъ золотой у меня въ кошелькѣ; мурhē ҷуліка—золотое кольцо; мурhē шіј ваківіл—позолоченный, смазанный золотою водою; мурhē матæĥ —золотыя издѣлія; мурhē уста—золотыхъ дѣлъ мастеръ; шін мурhі—ртуть; ĥінҷін мурhі—красное золото! (ласкат.).

Мурĥ мурĥдіш—глубина, мурĥіл—глубокій, мурĥлі—глубоко; hішді шē мурĥдіш хwалал саві—глубина этой воды велика; мурĥіл ĥарқ—глубокая рѣка; мурĥіл адам'ілі—проницательный, глубокомысленный человѣкъ; мурĥіл qaqріла—глубокое ущелье; кур мурĥ ваqа—углуби яму; мурĥіл куллізі іĥаді ĥу—ты попалъ въ большое несчастіе.

Мур'і мур'ідіш—сладость, мур'іл—сладкій, мур'ілі—сладко; чакар мур'іл сіқал саві—сахаръ сладкое вещество; мур'іл дi' саві hіш—это вкусное мясо; мур'іл адам'ілі саj hіт—онъ пріятный человѣкъ; мур'іл діw—сладкое, пріятное слово; мур'іті діга—сладостная любовь; урĥла qaĥ мур'ēгілі саві hітіс—чужой хлѣбъ ему понравился; чæj мур'і даqа—подсласти чай.

Мурт—когда? Мурт wақадē ĥу hішқу—когда пришелъ ты сюда? Муртала—когда бы то ни было, муртала wашулі саj hіт дічу—онъ когда бы то ни было приходитъ ко мнѣ, т. е. во всякое время; муртала аĥвурус ĥула ҷај нуні—никогда не скажу я твоего слова, т. е. не разскажу никому сказаннаго тобою.

Мур'ул твор. мур'уj, род. мур'wā, множ. му'лі—мужчина и мужъ; æĥ мур'ул саj hіт—онъ хорошій человѣкъ, hіт ƕunwā æĥна мур'ул тіw—у этой женщины хорошій мужъ; мур'улдіш (лір)—мужество и также мужеское свойство; діла мур'wā мур'улдіш агу—у моего мужа нѣтъ мужескаго свойства (частая жалоба мусульманокъ).

Мурꜫ множ. мурꜫі—прутъ, хлыстъ, чубукъ; мурꜫа ітів hіт—его высѣкли розгами.

Мурꜫалі твор. мурꜫаj, род. мурꜫā, множ. мурꜫулі—воскъ, мурꜫā чіраʒ—восковая свѣча; мурꜫā шалі—восковой бокъ (ребро), т. е. сотъ, мурꜫā шуллі—соты; мурꜫалі ваƍікіс—топить воскъ.

Муса род. мусā, множ. мусні—мѣсто; hіш мусакіw уін—стой на этомъ мѣстѣ; ĥуд мусāгу hішқув—здѣсь нѣтъ для тебя мѣста; діла муса саві hіш—это мое угодіе, т. е. мнѣ принадлежитъ; æĥті мусні лір hіш шē—хорошія угодія у этого селенія.

Мутæƍлім множ. мутæƍлімті—ученикъ; мутæƍлімті дарслі вуꜫулі саві—ученики учатъ урокъ.

Муţæƍ муţæƍдіш—покорность, муţæƍіл—покорный, муţæƍлі—покорно, послушно; Аллаhліс муţæƍіл адам'ілі—человѣкъ покорный Богу; уруслі Дæʒістан муţæƍ вæqів—русскіе покорили Дагестанъ.

Мухча род. мухчā, множ. мухчні—кошелекъ; діла арц мухчанір сарі—мои деньги въ кошелькѣ; hіш мухчалізів ƕwамі лів—въ этомъ кошелькѣ есть прорѣха; каʒалла мухча—кошелекъ письма, конвертъ; тавталла мухча—обертка изъ матеріи для книги.

Муцарі род. муцалла, множ. муцурті—стѣна; ĕаркā муцарі—каменная стѣна; муцарі вæqісƍили муцарі вілшіс—скласть стѣну.

Муƍур род. муƍулла, множ. муƍурті—борода; муƍур вілƍwaj

саві hĭтіла—у него выбрита борода; муʢур ватіс—запустить бороду; муʢурhæна—сѣдая борода, старикъ; куса муʢур—козлиная борода.

Мучі род. мучё, множ. мучруві—просо; мучарі—просяной хлѣбъ; мучурі—просяная мука и просяные хлѣба; также мѣста, засѣянныя просомъ.

Мушул твор. мушуj, род. мушwā—борьба; hучу мушул ліwqæс ну—я приду съ тобой бороться; мушлуhæ, множ. мушлуhæві—борецъ, ʢаqіл мушлуhæ саj hіт—онъ отличный борецъ; мушуj hал вæqіра нуні hĭтіші—я поборолъ его.

Н. н.

Навадарі род. навадалла, множ. навадурі—морковь.

Наʡас наʡасдіш—окаянство, проклятость, скверность, мерзость, прил. наʡасіл, нарѣч. наʡаслі; hĭтіла наʡасдіш саві hіш hæнкі—это дѣло случилось по его мерзости.

Назік назікдіш—тонкость, назікіл—тонкій, назіклі—тонко; назікті ʧæнқі—тонкая матерія, назікіл адам'ілі—тонкій человѣкъ, т. е. въ станѣ и также характеромъ; назікіл hæнкі—тонкая, деликатная работа.

Наhа—теперь, также hанаhа; наhала урhі—нынѣшніе люди.

Нāів множ. нāівті—наибъ; нāівдіш—званіе наиба; нāівдішліші āів hіт—онъ достигъ званія наиба.

Нап—нефть, напла гwæʡ—запахъ нефти; нап'оан ʢудара—черный, какъ нефть; наплік, множ. наплікуні—торговецъ нефтью.

Нæк множ. нæкві—рука; ліhа нæк—правая рука, сулқај нæк—лѣвая рука; діла ліhа нæк саj hіт—онъ у меня правая рука; нæклізі āсів hĭтіін hіт—онъ это взялъ въ руки; нæк кwæʧ вæqів діла hĭтіін—онъ мнѣ пожалъ руку; нуні hĭтіла нæк вуціра hіш сіқајс—я ему

помогъ въ этомъ дѣлѣ; нæӄлізіjӈіс—достаться, xwалал дawла нæӄлізі віӈів діла—большая добыча досталась мнѣ.

Нæс нæсдіш—мерзость, тоже что наӆас, нæсіл—мерзкій, нæслі—мерзко; нæс урчі—никуда негодная лошадь; нæс ӈунул—негодная женщина.

Нwал см. ну.

Ні' твор. ні'лі, род. ні'ла (лір)—молоко; ні' дірзіс—выдоить молоко; авала ні' ӈæрам дев wajʒwавзас—молоко матери да станетъ позоромъ трусу; ʃіӄті ні'—кислое молоко; дæӄæв ні'—сыворотка; wана ні'—парное молоко; діртів ні'—сливки; ніӈ—снятое молоко.

Нід множ. нудві—бровь; ʃудара нудвар рурсі—чернобровая дѣвица; чæлмук нудві—соединенныя брови; нудві чіӈаілі сарі ӈітіін—онъ нахмурилъ брови.

Нікwа род. нікwā, множ. нікуві—ноготь и коготь; ӈанʃа нікwа—оконечность ногтя; нікуві ширал'ін—остриги ногти; арслā нікуві—львиные когти; ӄарчіʒала нікwа—ястребиный коготь.

Нікwал—прежде, нікwал æӈна сајрі ӈіт нам—прежде онъ былъ хорошъ ко мнѣ; нікwāріл, множ. нікwāрілті—прежній, нікwāріл урчі—прежняя лошадь; нікwалал—давній.

Нір' твор. нір'лі, множ. нурві—вошь; нурвар—вшивецъ.

Нірʒ множ. нірʒані—наваръ, похлебка, супъ; нірʒ дæqіс или нірʒ ділӈіс—сварить супъ; слеза, множ. нурʒві; нурʒві дашулі сарі ӈітіла—у нея льются слезы.

Ну твор. нуні, род. діла, дат. нам—я (§ 42); діла—мой (§ 44); нwал—я одинъ (§ 47).

Ну приставочный союзъ, всего чаще соотвѣтствуетъ *такъ-какъ* (§ 191).

Нукер множ. нукерті—вооруженный служитель.

Нуqун твор. нуqуj, род. нуqwā—мука изъ пережженаго зерна, толокно.

Нусіа род. нусіā, множ. нусві—сыръ; нусіа вæqіс—дѣлать, варить сыръ овечій, чаще говорится нусіāвуціс—приподнять сыръ; зурӈæ нусіа—свѣжій сыръ, вір'wa нусіа—старый сыръ.

Нуша твор. нушаан, род. нушіла, дат. нушім—мы (§ 42); нушіла—нашъ (§ 44); нушал—мы одни (§ 47).

О. о.

Оajзі повел. отъ ywajзіс.

Оæӈлі множ. отъ уӈwæл.

П. п.

Пада род. падā, множ. падні—часть шалваръ въ паху; промежутокъ между указательнымъ и большимъ пальцемъ.

Пада род. падала, множ. падні—летучая мышь.

Паһму твор. паһмулі, род. паһмwā—дарованіе, способность, понятливость; паһмушіw адам'ілі—талантливый человѣкъ; паһмушір ӈунул—способная къ хозяйству жена; уӈіс паһмwāгу ӈітіла—у него нѣтъ дарованія къ ученію.

Пајда род. пајдā—выгода, ӈішізівад хwалал пајда āсіра нуні или ӈішізівад хwалал пајда шіваіра нуні—изъ этого дѣла извлекъ я большую пользу; пајдал ӈæнкі саві ӈіш—это выгодное дѣло; нуні пајда вæqіра ӈітіс—я ему доставилъ пользу.

Палтар множ. палтурті—одежда; мур'ул палтар—мужская одежда, ӈунул палтар—женская одежда; палталлі wаҍ wæqіс или палтар шіӈāһіс—одѣться; палтар шірадатіс—снять платье, раздѣться; палтар дæqіқіра нуні—я заставилъ сдѣлать себѣ платье, т. е. заказалъ сшить; палталла уста—портной, всего же чаще портниха, потому что это есть ремесло женское.

Парʢат парʢатдіш—спокойствіе, парʢатіл—спокойный, парʢатлі—спокойно; Ḥінілі парʢатлі вірар урḪ—зимою народъ въ спокойствіи, т. е. не работаетъ; парʢатдіш дігані сај Ḥіт—онъ любитъ спокойствіе.

Пасад пасаддіш—дурнота, пасаділ—дурной, пасадлі—дурно; wajті урḪлі ші пасад вæqів—дурные люди испортили аулъ, т. е. разстроили въ немъ порядокъ.

ПāтіḪæ—молитва за упокой, которая читается при прохожденіи мимо могилы или при встрѣчѣ погребальной процессіи.

Пашван пашвандіш—печаль, пашваніл—печальный, пашвај—печально; Ḥіш wачаллішiw пашвајра ну—въ этой покупкѣ я печаленъ, т. е. сожалѣю о ней, раскаяваюсь въ ней; Ḥу аḪаʢівḪілі, пашвандіш вæqіра нуні—такъ-какъ ты не пришелъ, то я огорчился.

ПæḪ пæḪwæqіс (д, в) отряхнуть, встряхнуть, сукван пæḪвæqіра нуні—я отряхнулъ черкесску; пæḪлі—разомъ, вдругъ; пæḪлі уіс—разрушиться внезапно, исчезнуть, ʁалі пæḪлі вуун—домъ вдругъ разрушился, діла Ḥулвēла Ḥалаwад пæḪлі уун Ḥіт—онъ вдругъ исчезъ изъ моихъ глазъ;—пæḪлі ул'іс—всчезать.

Пæʁ пæʁ'іс—ударить, пæʁ'іʢwіс—ударять; пæʁ'ілі ʡама арʢіра дуравад—я услышалъ внѣ стукъ, звукъ удара; пæʁ'іʢулі ітів Ḥітіін Ḥіт—ударяя, поколотилъ онъ его, т. е. онъ его поколотилъ; пæʁ вæqіс—выколотить, мурꜣлі пæʁ ваqа Ḥіш qаqа—выколоти прутомъ эту шапку; пæʁ віqіс—выколачивать, Ḥар варḪі пæʁ віqус нуні Ḥæна—каждый день выколачиваю я шубу.

Пæqір—бѣдный, пæqірдіш—бѣдность, пæqіллі—бѣдно; пæqірдішлізіw сај Ḥіт—онъ въ бѣдности; Ḥej пæqір, івʢів Ḥіт—онъ бѣдный умеръ.

Пікрі род. пікрē, множ. пікрумі—мысль, забота; даʁал пікрумі лір діла warглізір—внутри меня много заботъ,

печалей; пікгегwар адам'ілі—беззаботный человѣкъ; ḫілала пікрі вæqілі, діw вурін—сперва подумавъ, скажи слово.

Пірдawс—рай (парадизъ), пірдawс ḫалжанāлізіw саj ḫіт—онъ въ раю; женское имя.

Піша род. пішā, множ. пішні—искусство, ḫар піша тів ḫітізів—онъ знаетъ всякое искусство; сі пішā ḫула ḫіш—это что за поступокъ твой? Пішнар адам'ілі—искусный, способный человѣкъ; wajті пішнар—человѣкъ злодѣйствующій, злодѣй.

Пох множ. похні—испражненіе, пометъ; пох'ііс, пох'д(в)ііс, дѣепр. прош. пох'іілі—испражниться; похір'іс, пох-д(в)ір'іс, буд. похір'ус, 3-е л. похір'ур—испражняться. Чаще говорится похwæqіс, прод. похіqіс.

Пулаw множ. пулawті—пловъ; пулаw вæqіс—изготовить пловъ.

Пурван род. пурвā, множ. пурванті—позволеніе, ḫула пурван агулі, селлаґвіqус нуні—безъ твоего позволенія я ничего не сдѣлаю.

Пуч пучіс, пучдіс, пучвіс—пропàсть, погибнуть; лівілла мас пучвів ḫітіла—все имущество его пропало; пучіл адам'ілі—пропащій человѣкъ, т. е. на исправленіе котораго нельзя уже болѣе надѣяться; обнаружиться, нушіла діḫаніл ʒај урґіліс пучвів—нашъ тайный разговоръ сдѣлался извѣстнымъ народу; ḫітіла ḳулкі пучвів—его воровство обнаружилось.

Пуша род. пушā; множ. пушні—раздувальный мѣхъ; пушнёла ḳалі—кузница; пушнā арqæс ну—въ кузницы иду я; ḫіш пушнаw саj—онъ въ кузницѣ; пушні пушдæqіс—надувать мѣха.

Ц. ц.

Цæʒа род. цæʒā, множ. цæʒні—калъ; тёрка изъ куска овчины для натиранія землянаго пола.

Ҷ. ҷ.

Ҷада множ. ҷадуві—кустъ; hіш awлаҡлішір ҷадуві дæҡіл сарі—на этой степи много кустовъ; hіт діҕанаjhів ҷадалізі—онъ спрятался въ кустахъ; анҷі ҷадуваллі саві—пшеница всходитъ кустами, т. е. островками; іміулēла ҷада—муравейникъ.

Ҷаді твор. ҷадіін (ні), род. ҷаділа, множ. ҷадні—кадій, ҷадіjhіс—сдѣлаться кадіемъ; ҷадідіш—званіе кадія, ҷадідіш дігулі сарі hітіс—ему хочется быть кадіемъ.

Ҷадін—вмѣсто; ӣуд ҷадін, ну ӣараул ӣелзас—вмѣсто тебя я буду караулить; арцліс ҷадін мурhі ӣів hітіін нам—вмѣсто серебра, далъ онъ мнѣ золото.

Ҷаллі—кабы, нарѣчіе выражающее желаніе; hіт рурсі нам ділі ҷаллі—кабы эта дѣвушка сдѣлалась моею; вуҕар вēраші аріqwæj ҷаллі ну—до жаровъ кабы уѣхать мнѣ!—сколь! ӣæвра æӣна варhі лів ҷаллі—сколь хорошъ день есть, сколь!

Ҷар твор. ҷаллі, множ. ҷуррі—трава; ҷар ваҷілі саві hішҷув—трава здѣсь показалась; вірківіл ҷар—густая трава; ҷар вірдіс—щипать траву, ҷар віршіс—косить траву.

Ҷарґа род. ҷарґала, множ. ҷарґні—нетелившаяся корова.

Ҷаріґан множ. ҷаріґанті—троюродный, ҷаріґан уӡі—троюродный братъ, ҷаріґан руӡі—троюродная сестра; адала ҷаріґан—троюродный братъ отца, т. е. троюродный дядя; адалāдала ҷаріґан—троюродный дѣдъ.

Ҷаца род. ҷацā, множ. ҷацні—шапка, муҷалла ҷаца—шапка изъ бараньихъ смушекъ; ҷаца шівасіра hітіс нуні—я передъ нимъ снялъ шапку (шівhāсіра тоже); ҷаца шіhавуіра нуні—я надѣлъ шапку.

Ҷаҷа ҷаҷадіш—тѣсность, ҷаҷал—тѣсный, ҷаҷалі—тѣсно; іӡā ҷаҷадішлізіw сај hіт—онъ отягченъ болѣзнію; ҷаҷал

ḥуні—тѣсная дорога, qaqаті даврі—тѣсные сапоги; qaqал дус—тѣсный, т. е. голодный годъ; урқі qaqал саві ḥітіла—сухое сердце у него; qaqawæqіс—стѣснить, qaƀ qaqавæqів ḥітііи—онъ стѣснилъ хлѣбъ, т. е. отказываетъ въ хлѣбѣ, ʈwæƀмі qaqадæqілі сарі даврілі—сапогъ мнѣ жметъ ногу.

Qaqріла твор. qaqрij, род. qaqрē, множ. qaqрумі—улица; нушіла qaqрів саві ḥітіла ƙалі—на нашей улицѣ его домъ; qaqріввіт арqwæлі саj ḥіт—онъ идетъ по улицѣ; ущелье, qaqріввіт саві ḥуні—дорога идетъ по ущелью; qaqал qaqріла—тѣсное ущелье.

Qарqала твор. qарqај, род. qарqā, множ. qарqлумі—тѣло; ḥіт ƕунwā ƒагwал qарqала тів—у этой женщины прекрасное тѣло; qарqала лівіл адам'ілі—человѣкъ рослый; хwалал qарqā урчі—рослая лошадь; қwел qарqала датурра нушаан—мы оставили два тѣла; ḥітіла qарqала ḥішқу сатхів—его тѣло принесли сюда; падаль, ḥіш урчіла qарqала саві—это падаль лошади.

Qaƀ множ. qуƀрі—хлѣбъ, ца qaƀікіс qaƀ віха—дай мнѣ куснуть хлѣба; qaƀ вірƀіс или qaƀ вæqіс—печь хлѣбъ; qaƀла кам—тонкая корка хлѣба, qaƀла ƕанқа—грубая корка хлѣба, qaƀла вуƞнала—мякишь хлѣба; ƒум'алqaƀ—черствый хлѣбъ, қанʈіл qaƀ—мягкій хлѣбъ.

Qaƀікіс qaƀд(в)ікіс, дѣепр. прош. qaƀікуj, 3-е спр., укусить, хwі qaƀвікун діші—собака укусила меня; дурƞwæ qaƀікун сунна узіліші—ребенокъ укусилъ своего брата; qaƀ qaƀікіс—хлѣбъ закусить, т. е. перекусить; ʈуjші qaƀікунна ну—я укусилъ палецъ, т. е. раскаялся въ чемъ либо—Прод. qaƀілкіс (д, в), буд. qaƀілкас, 3-е л. qaƀілкан—кусать, qaƀвілкані хwі или qaƀвілкул хwі—кусающаяся собака. Говорится также qaƀwашіс (д, в), буд. qaƀwашус, 3-е л. qaƀwашар; qaƀвашані хwі или qaƀвашул хwі—кусающаяся собака.

Цаʃуціс цаʃд(в)уціс, дѣепр. прош. цаʃуцілі, 2-е спр., сдавить, сжать; ĸæмʃалі цаʃвуціра мірһ—я сжалъ щипцами желѣзо; ĸарĸалі цаʃвуців діла нæĸ—камень придавилъ мою руку.—Прод. цаʃурціс (д, в), буд. цаʃурцус, 3-е л. цаʃурцу и цаʃурцар—сдавливать, сжимать; мірһ цаʃдурцул урчі—лошадь закусывающая удила.

Цæјда род. цæјдā—фасонъ, видъ; дірцā цæјда палтар—платье на фасонъ того, какъ шьютъ на плоскости (у кумыковъ); æʃна цæјдā адам'ілі—человѣкъ благовидный, добропорядочный; һіш цæјдалі ваца һіш ĸæнкі—этимъ способомъ сдѣлай эту работу.

Цæлі твор. цæј, род. цǣ, множ. цæлуві—вѣтвь; цæлувар галга—развѣсистое дерево; цæлуві дірĸілі сарі ʃідіʃлі—вѣтви покрыты плодами; варткē мукакі цæлувар вірар—оленій рогъ бываетъ вѣтвистъ; нушіла цæлі саj һіт—онъ нашего рода; лаʒла цæлі--рабское происхожденіе.

Цæц цæцд(в)æціс—захлопнуть, закрыть; унʒа цæцдаца—закрой дверь, или унʒа цæцһадаца; дwаһлі цæцдæців улцај—вѣтеръ захлопнулъ окно; цwан'ē ківһа цæцһаваца—закрой крышу сундука; ʃулві цæцдæціра нуні—я закрылъ глаза.

Цæц множ. цwæцрі—остріе скалы, цæцліші āів һіт—онъ взобрался на остріе скалы; зернышко, анцē цwæцрі цуцу ділі сарі—зерна пшеницы разсыпались; молотокъ, цæцлі вітæĸæра ĸærда—молоткомъ вбилъ я гвоздь.

Цwан'і множ. цуммі—сундукъ; арц цwан'анір сарі—серебро въ сундукѣ; цwан'і ʃіца—запри сундукъ.

Цwаʃа род. цwаʃā, множ. цуʃні—кожаный мѣшокъ для возки припасовъ въ дорогѣ; цwаʃанір сарі нуцун—въ мѣшкѣ толокно.

Цwæл твор. цwæј, род. цwǣ, множ. цwæлі—корова; ні' лу-

ǐул qwæл—дойная корова; вімǐіс qwæл—тельная корова; ваƀ qwæл—пустая корова, не стельная корова.

Ԛwæрҭ—глотокъ; qwæрҭаіс аǐірулла нуні селла—ничего не могу я проглотить; прод. qwæрҭііс; ца qwæрҭ ікіс шін диха—дай мнѣ глотнуть воды; ǩамā qwæрҭ—связка конопли.

Ԛwæрҭала множ. qwæрҭлумі—ножны; qwæрҭајзівад авіҭун тур hітіін—онъ вынулъ мечъ изъ ноженъ; ǩінǧал qwæрҭајзі ǩаваԛа ǐуні—вложи кинжалъ въ ножны.

Ԛівлā—со стороны святыхъ мѣстъ, югъ; qівлāлішіwæǐ ǩајзі—повернись къ сторонѣ юга; qівлā шајǧіwсад waқів hіт—со стороны юга пришелъ онъ.

Ԛіда род. qідā—ссора; дічу qідалі саві діла тухум—со мною родные въ ссорѣ; ǐушіла qідадіш сілізівад вівā—изъза чего произошла ваша ссора? Хункарра шаhра qідалі саві—султанъ и шахъ въ войнѣ; qідаті урǐ сетǩа hішҳу—приведи сюда ссорящихся; qідајрул адам'ілі—сварливый человѣкъ.

Ԛімат—цѣна, qіматіл—цѣнный, qіматлі—цѣнно; hіш урчіла qімат вура—скажи цѣну этой лошади; діла qімат аǐваhаді ǐуні—ты не узналъ мнѣ цѣны; ǧулі qіматлі сарі—хлѣбъ дорогъ; нуні хwалал qімат віqус hітіла—я его очень уважаю, высоко цѣню.

Ԛін qіндіш—опозданіе, qініл—поздній, qіj—поздно; qіндіш æǐнāǐінну, дашаǐā—не хорошо опоздать, пойдемъ; qініл манзіл—поздняя пора; qіj waқаді ǐу дічу—поздно пришелъ ты ко мнѣ.

Ԛірqір или qірqірil—скупой; qірqірдіш—скупость, qірqіллі—скупо; qірqірдіш усалдіш саві—скупость есть порокъ; qірqір ǩунул ǩајс æǐна дірар—бережливая жена для дома хороша.

Ԛіƀ qіƀвæqіс—выстричь, подстричь; прод. qіƀвіqіс—стричь; муƀур qіƀвіqул луƀƀі саві hіш—это ножницы, которыми

подстригаютъ бороду.—Ҫiʁiкiс, дѣепр. прош. ҫiʁiкуj, 3-е спр. ущипнуть, hiтiшi ҫiʁiқун hiт—онъ ущипнулъ ее; прод. ҫiʁiлкiс.

Ҫум множ. ҫум'i—фруктовая косточка или зернышко, ʜiнцла ҫум—яблочное зернышко, ҫурчла ҫум—персиковая косточка.

Ҫум'ур множ. ҫум'уртi—подносъ металлическiй или деревянный, на который ставятся кушанья, ҫум'ур ʜавiʜа—положи подносъ, т. е. подавай обѣдать; ҫум'ур hарзал адам'iлi—хлѣбосольный человѣкъ; ҫум'ур ҫаҫал адам'iлi—не хлѣбосолъ.

Ҫунҫ множ. ҫунҫi—журавль.

Ҫуҫа род. ҫуҫā, множ. ҫуҫуві—колѣно; ҫуҫаliшi ҭашiзур hiт—онъ всталъ на колѣно; ҫуҫа қwiрка вæҫiс аʜiрулла—не могу согнуть колѣна.

Ҫур'ан твор. ҫур'аj, род. ҫур'ā, множ. ҫур'анті—коранъ, изученiе корана; ҫур'ajзiw саj hiт—онъ изучаетъ коранъ; ҫур'анті луқані саj hiт—онъ пишетъ кораны.

Ҫурч множ. ҫурчi—деревцо; ҫурч уʜаватурра нуні—я посадилъ деревцо; ҡæлла ҫурч—грушевое деревцо; ҫурчла ҫурч—персиковое дерево; персикъ.

Ҫута ҫутадiш—тупость, ҫутал—тупой, ҫуталі—тупо; дiла ҡiнʜал ҫутавiлi савi—мой кинжалъ иступился; hiтiла паhму ҫутавiлi савi—его способности притупились.

Ҫуҭҭу ҫуҭҭудiш—горечь, ҫуҭҭул—горькiй, ҫуҭҭулі—горько; hiмi ҫуҭҭул вiрар—желчь бываетъ горька; ҫуҭҭул адам'iлi—тяжелаго нрава человѣкъ; урқi ҫуҭҭулi савi дiла—у меня горько на сердцѣ.

Ҕ. ҕ.

Ҕawa ҕawадiш—маслянистость, ҕawал—масляный, ҕawалі—масляно; ҕawал пулаw—жирный пловъ, ҕawал ҕунул—роскошная женщина; ҕawадiш агу hiшдi нiрқлiзiв—

мало жиру въ этой похлебкѣ; муӀӀі ҺawaӀ адам'ілі—человѣкъ сладкорѣчивый; масло животное и растительное, qwӕ Һawaдіш—коровье масло (чаще говор. нірх), хіwла Һawaдіш—орѣховое масло; муӀӀі Һawaвӕqіс—помаслить ротъ, т. е. приласкать, смягчить кого-либо; мазала Һawa—баранье пастбище.

Һадав Һадавдіш—затруднительность, Һадавіл—затруднительный, Һадавлі—затруднительно; Һадавіл ӀӀӕнкі саві ҺІш—это трудная работа; Һадавіл ӀӀӕкім—тяжелаго нрава начальникъ; ҺадавӀӀawkіс—надоѣсть, ӀӀу ҺадавӀӀawkаді нам—ты мнѣ надоѣлъ; тӏунӏрі ҺадавӀӀадулкулі сарі дуӀӀрумлізір—мухи надоѣдаютъ лѣтомъ.

Һаді—развѣ? ӀӀуні аӀӀіну Һаді ҺІш вӕqівіл—развѣ не ты это сдѣлалъ?

Һажāів Һажāівдіш—удивленіе, Һажāівіл—удивительный, Һажāівлі—удивительно; нуні Һажāівдіш вӕqіра ҺІтІші—я удивился ему; Һажāівіл(ів) хавар арӏӕіра нуні—удивительное извѣстіе я услышалъ.

Һазав множ. Һазавті—мученіе; хwалал Һазав ӕкіра нуні—я претерпѣлъ великое мученіе; урчі Һазав мавурӏуд—не мучь лошадь.

Һаја (лів), род. Һајā, множ. Һајнурві—дворъ; Һајā унӡа қӕцӀӀадаqа—запри ворота; Һајнів саві урчі—лошадь на дворѣ.

ҺајӀӀајһіс ҺајӀӀад(в)іс—разсѣяться, маза ҺајӀӀадīлі сарі awлакліші—бараны разсѣялись по степи; дawлаліші ҺајӀӀајһілі саj ҺІт—онъ разлегся на богатствѣ.—Прод. ҺајӀӀајріс, ҺајӀӀад(в)іріс; варӀӀі ҺајӀӀавīлі саві дунēлізі—солнце разсыпалось по землѣ, т. е. освѣтило землю.

Һајів множ. Һајівті—упрекъ, недостатокъ, Һајів саві ӀӀуд ҺІл вӕqні—стыдно сдѣлать тебѣ это; ҺІш урчілізів Һајів лів—у этой лошади есть недостатокъ; нуні Һајів вӕqіра ҺІтІші—я его упрекнулъ.

Ҫajip твор. Ҫajiллi, множ. Ҫajipti—охота; Ҫajip ӄæз cabi адам'іс—охота удовольствіе для человѣка; Ҫajip iqwænna ну—я пошелъ на охоту; Ҫajipад или Ҫajiллiшiwад wақipa ну—я пришелъ съ охоты; Ҫajiллiшiв сінка ҫавушipa нуні—на охотѣ убилъ я медвѣдя; Ҫajiлла xwi—охотничья собака; варткес Ҫajip bæqiв hītiin—онъ пошелъ на охоту за оленями; Ҫajipqæna—охотникъ, множ. Ҫajipqwæni.

Ҫaлiм множ. Ҫaлimti—ученый.

Ҫамал твор. Ҫамај, род. Ҫамā, множ. Ҫамулти—нравъ, æӄна Ҫамā адам'ілі—человѣкъ хорошаго нрава; средство, ца Ҫамал варҕа hīшіс ӄуні—пріищи для этого средство; Ҫамалтар или Ҫамултар урчі—норовистая лошадь, Ҫамултар ӄунул—женщина коварная, хитрая.

Ҫанҕі род. Ҫанҕē—земля (какъ вещество); Ҫанҕі шиӄāa hītiші—засыпь его землей; Ҫанҕē ӄалӄ—земляная крыша; ҕумла Ҫанҕі—песчаная земля, ҕудара Ҫанҕі—черноземъ.

Ҫанқа род. Ҫанқā, множ. Ҫанқві—кора, корка, скорлупа; Ҫанқа вішкæ галгалізівад—облупи кору съ дерева; гідгалла Ҫанқа—скорлупа яйца, хiwла Ҫанқа—орѣховая скорлупа, қаҕла Ҫанқа—корка хлѣба.

Ҫaқлу род. Ҫaқlwā, множ. Ҫaқлумі—умъ, совѣтъ; Ҫaқлушiw адам'ілі сај hіт—онъ умный человѣкъ; адала Ҫaқлумаші ліӄæкі ӄу—слушайся совѣтовъ отца; нуні вуріра hīшіс Ҫaқлу—я далъ ему совѣтъ.

Ҫaҕні род. Ҫaҕнē, множ. Ҫaҕнуві—надобность; ӄу нам Ҫaҕнілірі—ты мнѣ надобенъ; урӄліші Ҫaҕнідіш агу діла—у меня нѣтъ надобности до людей; Ҫaҕнēкіс, дѣепр. прош. Ҫaҕнēкілі—исполнить надобность, нуні Ҫaҕнēкіра Шураһāвад—я кончилъ свою надобность въ Шурѣ;—прод. Ҫaҕнijкіс, буд. Ҫaҕнijкус, 3-е л. Ҫaҕнijкур.

Ḫарав множ. Ḫаравті—арабъ, Ḫарамміʒ—арабскій языкъ; ʕудара Ḫарав—арабъ, негръ.

Ḫасі Ḫасідіш, Ḫасіл—сердитый, гнѣвный, жестокій; діші Ḫасіjhів hіт—онъ разсердился на меня; hанаʃа Ḫасілі сај hіт—теперь онъ разсерженъ; Аллаhліші Ḫасіл адам'ілі—отступившійся отъ Бога; Ḫасіjті халq—язычники.

Ḫаʈа род. Ḫаʈала, множ. Ḫаʈні—лягушка; Ḫаʈа тæсвіқулі саві—лягушка прыгаетъ; Ḫаʈа ʒwæʈ віқулі саві—лягушка квакаетъ; Ḫаʈала гідгурі—лягушечья икра; ǩаǩшів Ḫаʈа—черепаха.

Ḫаш множ. Ḫwашрі—курдюкъ бараній; Ḫашǩа кіwа—курдючный баранъ.

Ḫашіq—влюбленный, ну Ḫашіq ілла hітіші—я влюбленъ въ нее; Ḫашіqті урʃі—влюбленные люди; ну Ḫашіqліра узі шіwаіс—я сильно желаю видѣть брата.

Ḫwавул род. Ḫwавwā, множ. Ḫwавлі—гвоздь; Ḫwавул вітæǩæс—вбить гвоздь; урчіліс Ḫwавул авæǩæс—подковать лошадь.

Ḫwаʃ Ḫwаʃдіш—низкость, Ḫwаʃіл—низкій, Ḫwаʃлі—низко; Ḫwаʃіл ǩалі—низкій домъ; hітіла Ḫwаʃдішлі шеʃwаіра пуні—по причинѣ его малорослости, я его не увидѣлъ; Ḫwаʃіл адам'ілі—низкій (по чувствамъ) человѣкъ; Ḫwаʃіс—наклониться, Ḫwаʃіріс—наклоняться, гwанʒаліші Ḫwаʃів hіт—онъ наклонился къ землѣ; qælуві Ḫwаʃдірулі сарі ʕідіʃлі—вѣтви наклоняются отъ плодовъ; вік Ḫwаʃ вæqів hітіін—онъ наклонилъ голову.

Ḫwамі род. Ḫwамē, множ. Ḫwамрі—отверзтіе, дыра; ḪірḪwā Ḫwамі—дымовое отверзтіе, т. е. отверзтіе трубы; палтар Ḫwамрар ділі сарі hітіла—у него платье въ дырахъ; гурдала Ḫwамі—лисья нора.

Ḫwамру род. Ḫwамрwā—жизнь; Ḫwамру адірхур hітіла—жизнь его кончилась; талæʃ агwар Ḫwамру сарі hітіла

—его жизнь была несчастлива; ḫwамру ḫирқал адам'ілі —долговѣчный человѣкъ; ḫwамру адірхwараші—до конца жизни.

ḫwаніла твор. ḫwанij, род. ḫwанē, множ. ḫwаннуві—подушка; ḫwанijші вік ḥаваті—положи голову на подушку; ḫwані ḥавақіс—положить подъ голову, тавтар ḫwані ḥавақа—положи книгу подъ голову.

ḫwаннуǂ—время, когда пѣтухъ поетъ передъ разсвѣтомъ; ḫwаннуǂ вараші аḫусіра ну—я не спалъ, пока пѣтухъ не пропѣлъ; ḫwаннуǂ ajзурра ну—я всталъ, какъ пѣтухъ пропѣлъ; ḫwаннуǂ дуґі тоже, что ḫwаннуǂ.

ḫwанʢ ḫwанʢдіш—глухота, ḫwанʢа и ḫwанʢіл—глухой, ḫwанʢлі—глухо; ḫwанʢдішлі ḫінʢітijqулі сај hіт—онъ страдаетъ глухотою; тілқaw ḫwанʢа—глухонѣмой; hіш ʈамалі ḫwанʢіра ну—я оглохъ отъ этого шума; урқі ḫwанʢлі саві ḫула—сердце у тебя глухо, т. е. ты не понимаешь, непонятливъ.

ḫwарвуқан множ. ḫwарвуқ—кубачинецъ, кубачинцы; ḫwарвуқіла ші—аулъ Кубачи, ḫwарвуқан jараq—оружіе кубачинской работы; паранг ḫwарвуқан—франкъ-кубачинецъ: прозвище, основанное на преданіи, будто кубачинцы происходятъ отъ франковъ.

ḫwарі род. ḫwаріла, множ. ḫwармі—заяцъ; ḫwарі қwінʈ—заячья губа (болѣзнь); ḫwаріоан увшані сај hіт—онъ спасается, какъ заяцъ.

ḫwарчімаг множ. ḫwарчімагуні—нагайка, ḫwарчімаг вæкæра нуні урчіліс—нагайкой ударилъ я по лошади.

ḫівла—послѣ, спустя; іш дус āḫі ḫівла дус liwqæc ну—не въ этотъ годъ, а спустя годъ приду я къ тебѣ; ḫівла варḫі аріqwæн hіт—спустя день, онъ уѣхалъ; ḫівліс или ḫівріс—на третій день впередъ; если говорятъ въ пятницу, то ḫівліс означитъ понедѣльникъ.

ḫівшні род. ḫівшнē—осень; ḫівшні liwqæc ḫучу ну—осенью

я пріѣду къ тебѣ; Ḫівшні садааращі уус ну hішқуw —до осени я останусь здѣсь, Ḫівшніліші w садāла hішқуwра ну—я здѣсь живу съ осени.

Ḫiwĥawĸic Ḫірĥадуĸіс, Ḫівĥавуĸіс, дѣепр. прош. Ḫiwĥawĸyj 3-е спр. взять чью-либо сторону; ĥуд Ḫiwĥawĸунна ну hіш дæwлізіw—я взялъ твою сторону въ этой ссорѣ. —Прод. Ḫiwĥалĸіс, Ḫірĥадулĸіс, ĥівĥавулĸіс.

Ḫiwірдіс Ḫірдірдіс, Ḫіввірдіс—пропàсть; мас Ḫіввірдів hітіла —имущество пропало его.—Прод. Ḫiwудіс, Ḫірудіс, Ḫівудіс—пропадать; Ḫінілі ӷунӷрі Ḫірудулі сарі—зимою мухи пропадаютъ.

Ḫiwcāciс Ḫірсāсіс, Ḫівсāсіс, дѣепр. прош. Ḫiwcāсілі, 2-е спр., научиться, ĥузівад Ḫівсāсіра луӷні—у тебя выучился я чтенію.—Прод. Ḫiwcajсіс, Ḫірсajсіс, Ḫівсajсіс, буд. Ḫiwcajсус, 3-е л. Ḫiwcajсу.

Ḫiwyhiс Ḫірдуhіс, Ḫіввуhіс, дѣепр. наст. Ḫiwyhулі, буд. Ḫiwyhус, 3-е л. Ḫiwyhар—научать.

Ḫiwyĥiс Ḫірдуĥіс, Ḫіввуĥіс, дѣепр. прош. Ḫiwyĥілі (см. ĥіс и § 154) присмотрѣть, ділa дурĥні Ḫіввуĥа ĥуні—присмотри за моими дѣтьми; (если дѣйствіе обращено на 1-е или 2-е лицо, то говорится Ḫiwĥіс § 154).—Прод. Ḫiwiĥіс, Ḫірдіĥіс, Ḫіввіĥіс, буд. Ḫiwiĥус, 3-е л. Ḫiwiĥу.

Ḫiwyрiс Ḫірдуріс, Ḫіввуріс, дѣепр. прош. Ḫiwyрілі, 2-е спр., научить; дізі Ḫірдура урус міӡ—научи меня русскому языку.—Прод. Ḫiwyріс, Ḫірдуріс, Ḫіввуріс, дѣепр. наст. Ḫiwyрулі, буд. Ḫiwyрус, 3-е л. Ḫiwyру—научать, учить; дізі Ḫірдурін урус міӡ—учи меня русскому языку; ĥузі æĥті ӷajлі Ḫiwyрулла ну—я тебя учу хорошимъ словамъ, т. е. учу тебя дѣлу.

Ḫiwyцiс Ḫірдуціс, Ḫіввуціс, дѣепр. прош. Ḫiwyцілі, 2-е спр. помочь, ну Ḫiwyцава ĥуні hіш сіӷajс—помоги мнѣ въ этомъ дѣлѣ.—Прод. Ḫiwyрціс, Ḫірдурціс, Ḫіввурціс, буд. Ḫiwyрцус, 3-е л. Ḫiwyрцу (Ḫiwyрцар)—помогать;

міскіндішлізіwад ḥiwурцулла ну hітіін — онъ помогаетъ мнѣ въ бѣдности.

ḥiĭуді—въ долгъ; арц ḥiĭуді ĭіра ĥуд нуні—я тебѣ далъ деньги въ долгъ; арц ḥiĭуді сāсіра ĥузірад нуні—я у тебя взялъ деньги въ долгъ (происходитъ отъ ĭіс—дать и ḥi—послѣ).

ḥiқ̧іс дѣепр. прош. ḥiқ̧ілі, 2-е спр., запереть; унзувĥај ḥiқ̧а qwan'і—запри сундукъ на ключь; муĥлі ḥiқ̧а ĥула—запри ротъ, т. е. молчи.—Прод. ḥiрқ̧іс, буд. ḥiрқ̧ус, 3-е л. ḥiрқ̧у (ḥiрқ̧ур), дуĭілі ḥiрқ̧ус ірк̄æj—по ночамъ я запираю ворота.

ḥіла ḥілаw, ḥілawсад и проч. (§ 169) сзади; ḥілала, твор. ḥілај, род. ḥілā, множ. ḥілалті—задъ, к̄ā ḥілала вул'улі саві—задъ дома разрушается; ḥілала вузлі саві hітіла—у него задъ толстъ, (въ знач.) что онъ человѣкъ богатый, сильный родствомъ и т. п., ḥілawіл адам'ілі—послѣдній человѣкъ, т. е. позже всѣхъ пришедшій, ḥілawіл уцумі—послѣдній уцмій.—ḥілајhіс, ḥілад(в)іс—стать позади, галгā ḥілајhіра ну—я сталъ за деревомъ,—прод. ḥілајріс, ḥілад(в)ірiс; тоже значеніе имѣетъ ḥілајзіс, ḥілад(в)ізіс,—прод. ḥілелзіс, ḥілад(в)ілзіс.—ḥілајĥіс, ḥілад(в)іĥіс—воткнуться, погрузиться, welhā ула шіјзі ḥілајĥіра ну—до пояса погрузился я въ воду; урĭі ḥілавіĥів галгалізі—стрѣла воткнулась въ дерево;—прод. ḥілерĥіс, ḥілад(в)ірĥіс; урчі ḥілавірĥул ĥарқ̧—рѣка, въ которую погружается лошадь, въ которой нѣтъ брода.—ḥілawк̄іс, ḥілад(в)ук̄іс—отстать, wамсуллі ḥілawк̄унна ĥуд—уставъ, отсталъ я отъ тебя,—прод. ḥілаулк̄іс, ḥілад(в)улк̄іс.—ḥілawціс, ḥілад(в)уціс—взять назадъ, взять на спину, тупанг ḥілавуців hітіін—онъ взялъ ружье на спину; шідаікілі арц ḥіладуців hітіін—показавъ, онъ убралъ назадъ деньги,—прод. ḥілаурціс, ḥілад(в)урціс.

Ḫілму род. Ḫілмwā—наука (во множ. не употреб.); лірілла Ḫілму дала hітіін—онъ знаетъ всѣ науки.

Ḫінҕіті Ḫінҕітідіш—безпокойство, Ḫінҕітіл—безпокойный, надоѣдающій; хwалал Ḫінҕітідіш вæqів hітіін нам—много безпокойства надѣлаетъ онъ мнѣ; ҭунҭра Ḫінҕітіjqулла ну—мухи меня безпокоятъ.

Ḫіні род. Ḫінē—зима; Ḫінілі ĸajḪiw ірус ну—зимою живу я дома; ʕaqні вуḪаріл Ḫіні сави hіш—очень холодна эта зима; Ḫінē вуḪардіш—зимній холодъ.

Ḫініз множ. Ḫінзруві или Ḫінзурві—родникъ, источникъ; Ḫінізла шін æĥті дірар—родниковая вода бываетъ хороша.

Ḫінік̆ множ. Ḫінк̆урві или Ḫінк̆руві—пещера; hітті шурмазір Ḫінк̆урві тір—въ этихъ скалахъ есть пещеры; Ḫінк̆iw саj hіт—онъ живетъ въ пещерѣ.

Ḫінкwæк̆æс (д, в) встрѣтиться, hуніĥанаw Ḫінкwæк̆æра ну hітічу (или hітіс)—дорогою встрѣтилъ я его; хwалал валаh Ḫінквæк̆æв hітіші—съ нимъ приключилось большое несчастіе.—Прод. Ḫінкік̆æс (д, в) встрѣчаться, hар варĥі Ḫінкік̆wæс hітічу ну—каждый день я встрѣчаюсь съ нимъ; навѣдываться, hар варĥі Ḫінкік̆æн ĥу діwajзі—каждый день навѣдывайся ты въ судѣ.

Ḫінц множ. Ḫінцві—яблоко; Ḫінцла галга—яблоня, можно сказать hіт Ḫінц сави—это яблоня; Ḫінцʕуна рурсі—дѣвушка, какъ яблочко.

Ḫінч—чихокъ, ĥула Ḫінч арʕіра нуні—я услышалъ, какъ ты чихнулъ; Ḫінч'іс—чихнуть, Ḫінч'іqwіс—чихать.

Ḫірк̆а Ḫірк̆адіш—длиннота, Ḫірк̆ал и Ḫірк̆а—длинный, Ḫірк̆алі—длинно; адаjшіw Ḫірк̆алі саj урші—сынъ длиннѣе отца, т. е. выше отца; Ḫірк̆ал hуні—дальняя дорога; Ḫірк̆ал галга—высокое дерево; Ḫірк̆ал тухум саj hіт діла—онъ мнѣ дальняя родня; ʕаj Ḫірк̆а дæqів hітіін—онъ растянулъ свое слово, свою рѣчь.—Ḫір-

ĸajĥic, ĥirĸad(в)iĥic—зажиться, авачур ĥirĸadiĥiв діла ĥунул—моя жена зажилась, загостилась у матери,—прод. ĥirĸerĥic, ĥirĸad(в)irĥic; ĥirĸamerĥуд ĥу hitqyw —не заживайся тамъ.

Ĥirĥwa множ. ĥirĥni—дымъ; ĥirĥwa вашулі саві ĥwamāвад —дымъ идетъ изъ трубы; ĥirĥwa лів—дымно; ĥirĥwa вурцул ĸалі—дымная комната.

Ĥула ĥуладіш—неполнота, ĥулал—неполный, ĥулалі—неполно; ĥулалі саві hіш шіша—эта бутылка неполна; ківзā ĥуладіш аĥваhурра нуні—я не зналъ, что мучникъ (гдѣ хранится мука) неполонъ; hіш варха ĥулалі саві —эта мѣра (гарнецъ) неполна; ĥініз ĥулалі саві—въ источникѣ воды убавилось.

Ĥулуд множ. ĥулді—колъ; азвалла ĥулді—частоколъ двора, ĥулуд ĥавæĸæс—вбить колъ.

Ĥур—потомъ, ĥур ліwqæс ну—я приду потомъ; ĥурра и потомъ, еще, ĥурра діха нам арц—еще дай мнѣ денегъ; ĥурĥејс—на будущее время, ĥурĥејс валтулла hіш qaƀ—на будущее время оставляю я этотъ хлѣбъ, т. е. въ запасъ; ĥурĥілі waqі ĥу—послѣ приди.

Р. р.

Ра союзъ соединит. и (§ 191).

Разі разідіш—довольство, разіл—довольный, разілі—довольно; ĥушiw разіліра ну—тобою я доволенъ; разіл адам'ілі—довольный, веселый человѣкъ; ĥу waqніліші разідіш вæqіра нуні—твоему приходу обрадовался я.

Рај (во множ. не употреб.) миръ, рај'іс, рајд(в)іс—помириться, мур'уjчу рајдів hіт—она помирилась съ мужемъ; хункарра пачара рајлі саві—султанъ и царь въ мирѣ; рајдіш—примиреніе, hіттēла рајдіш ваhурра нуні—я узналъ о ихъ примиреніи.

Ранг (во множ. не употреб.) цвѣтъ; ĥінţіна ранг—красный цвѣтъ; ђагwаті рангла адам'ілі—человѣкъ съ хорошимъ цвѣтомъ лица; hіт wawā ранг сіʒунтірē—какого цвѣта этотъ цвѣтокъ? Ранг рангла ѣæнқі—разноцвѣтная матерія.

Рах—неожиданно, рах валаh вақів—неожиданное несчастіе пришло, также можно сказать рахіл и рахлі; рахла хавар—неожиданное извѣстіе.

Рахађ множ. рахађуні—цѣпь; шангла рахађ—цѣпь, на которую вѣшается котелъ; рахађ шівіĥіс—наложить цѣпи.

Рæĥму род. рæĥмwā—милость; рæĥмwārwар адам'ілі—человѣкъ жестокій, діші рæĥму ваqа—окажи мнѣ милость.

Ругwæкæс (д, в) повалить, опрокинуть; мушул іqwæj ругwæкæра hіт нуні—въ борьбѣ повалилъ я его; уркура ругвæкæв—арба опрокинулась.—Прод. ругікæс (д, в), уркура ругвікwæл hуні—дорога, на которой опрокидываются арбы; ца варткел ругвæкæв ђајірqænaан—оленя повалилъ (т. е. убилъ) охотникъ.

Руђір—кипѣніе, шē руђір вақів—вода закипѣла; варĥē руђір—пароксизмъ лихорадки; рурђіс—кипѣть, буд. рурђус, 3-е л. рурђар; рурђуті шін—кипятокъ; рурђікіс, дѣепр. прош. рурђукулі—вскипятить.

Рузі род. рузіла, множ. рузві—сестра, говор. также рузіĥі; адађіріл рузі—сестра по отцу, авађіріл рузі—сестра по матери, уґај рузі—общее для обоихъ случаевъ значеніе, ні'ла рузі—молочная сестра, ĥē рузі—сестра по крови, т. е. когда убійца замѣняетъ убитаго брата.

Ругіс см. wарrwіс и іргwіс.

Рурĥіс дѣепр. наст. рурĥулі, буд. рурĥус, 3-е л. рурĥар—сіять, блестѣть, ур'мі рурĥулі сарі—звѣзды сіяютъ, дуґілі ĥулві рурĥар гатала—ночью глаза блестятъ у кошки.

Рурӄæс см. ірӄæс.

Рурсі род. рурсē и рурсіла, множ. рурсві—дочь, дѣвушка вообще; ӈæвал рурсі тіврі ӈітіла—у него было три дочери; ӈіш ғагwал рурсі сарі—это красивая дѣвушка; рурсідіш—дѣвственность, рурсідіш дæӄwів ӈітіін ӈітіла—онъ лишилъ ее невинности.

Рушват множ. рушватуні—взятка; рушватчі—взятчникъ.

С. с.

Савуӄні род. савуӄнē, множ. савуӄнуві—вередъ; савуӄнувар ӏлі саj ӈіт—у него образовались вереда; савуӄні ӈаввіӈілі саві—вередъ прорвался, савуӄні вæӆів—вередъ образовался.

Сawʒат множ. сawʒатуні—подарокъ; урчі сawʒатліс ватураів нам ӈітіін—лошадь въ подарокъ прислалъ онъ мнѣ.

Сawӄіс сад(в)уӄіс, дѣепр. прош. сawӄуj, 3-е спр., броситься; хwі савуӄун діші ӆаӻвікіс—собака бросилась укусить меня; улӆавсад дwæӻ савуӄуj саві—въ окно подулъ вѣтеръ.—Прод. салӄіс, сад(в)улӄіс—бросаться, обращаться; ӈула ӻаӻні вēлі, дічу салӄін—если тебѣ будетъ нужда, то обращайся ко мнѣ; дwæӻ савулӄулі саві ӈірејс—вѣтеръ дуетъ послѣ полудня.

Сawціс сад(в)уціс, дѣепр. прош. сawцілі, 2-е спр., взять; дурӈwæ сawціра нæӄлізі—я взялъ ребенка на руки; іш дус сawціра ӄазаӄ—нынѣшній годъ нанялъ я работника; ӈітіін діла ӄwæв савуців—она обняла мнѣ шею.—Прод. сарціс, сад(в)урціс, буд. сарцус, 3-е л. сарцу—брать, ӈар дус ӄазаӄ сарцус нуні—каждый годъ беру я работника; ӈіт ӄапулі сарцус ну—этими воротами буду брать я, т. е. черезъ эти ворота я буду входить.

Сага сагадіш—новость, сагал или сага—новый, сагалі—

ново; сагал палтар—новое платье; сагалі wақівіл саj hіт—онъ только что пришелъ; ƙалі сага вæqіра нуні—я обновилъ домъ; ƒула qаqа̄ сагадіш аƒваһурра нуні—я не зналъ, что у тебя новая шапка.

Сада̄ла—начиная, даґлішіw сада̄ла ƒучуwра ну—начиная со вчерашняго дня, нахожусь я у тебя; ƒу wақівлішіw сада̄ла разіліра ну—съ тѣхъ поръ какъ ты пришелъ, я веселъ; ƙæмзанів сада̄ла ƙалі вушка—начиная отъ угла, вымети комнату.

Садаqа род. садаqа̄, множ. садаqуні—милостыня; садаqа вікаjқулі саj hіт—онъ проситъ милостыню; садаqа ваqа—сотвори милостыню; hар ƫумаƅ дуґі садаqа вурҭус нуні—каждую пятницу вечеромъ раздаю я милостыню; садаqачі—нищій.

Са̄іс садаіс, саваіс—достигнуть, дойти; qіj са̄іра ну ƙулі—поздно достигнулъ я до дома; ƒула æƃдіш дішіра саваів—твоя доброта и до меня достигла.—Прод. саj'іс, сад(в)іис, буд. саj'ус, 3-е л. саj'ур—достигать, ƫінілі варƒі аƒсавіур hішқу—зимою солнце не достигаетъ сюда.

Саj твор. суніін, род. суніла; мѣст. возвр. 3-го лица (§ 46); сајал—онъ одинъ (§ 47).

Сајра сарра, савра—есмь (§§ 61—69).

Саjҭіс сад(в)іҭіс, дѣепр. прош. саjҭуj, 3-е спр., вытащить горизонтально, ƙærда савіҭунна муцаллізівсад—я вытащилъ гвоздь изъ стѣны; хај саjҭуj сарі hітіла ƒулві—ханъ ослѣпилъ его; ƫіқні саjҭуj сарі урƫwалі—курица вывела цыплятъ.—Прод. селҭіс, сад(в)ілҭіс, буд. селҭас, 3-е л. селҭан и селҭа—вытаскивать, выводить; чілла селҭулі сарі hітіін—шелкъ разматывается ею.

Сақ сақдіш—бережность, сақіл—бережный, сақлі—бережно; ƙулкназівад сақлі саві халq—люди оберегаются отъ воровъ; мас сақ віqулі саві hітіін—онъ бережетъ

имущество; аваан саӄiqулi сај дурӆwæ—мать бережетъ ребенка; дару саӄ дæqiра ʕалiзiрад—я сберегъ порохъ отъ огня; сунна саӄдiшлi арц дучiв hiтiiн—бережливостiю накопилъ онъ деньги.

Сала род. салā, множ. суллi—клинъ; салалi вiqwiра урцул—клиномъ раскололъ я дерево.

Сал'iс дѣепр. прош. сал'уj, 3-е спр., вырубить, вырѣзать, галга лiзiвсад улqај сал'унна нуні—изъ дерева вырубилъ я окно; нæӄ сал'iс—отрубить руку.—Прод. сал'iс, дѣепр. наст. сал'улi, буд. сал'ас, 3-е л. сал'а (сал'ан); ӄулкнēла нæӄвi сал'улi сарi—ворамъ руки рубятъ.

СалӇwiс дѣепр. прош. салӇуj (§ 159) разстегнуть; ӆæвсулла ӄiӆвi салӇwiн ӆуні—разстегни крючки бешмета.—Прод. салӇwiс, дѣепр. наст. салӇулi.

СаӇат—часъ, время, ца саӇатлi waӄi—приди черезъ часъ; æӆна саӇат аӆiнні hiт—то было дурное время; саӇатлама, множ. саӇатламавi—часы, ӆула саӇатламалiзiв чум саӇат вiлē—который часъ на твоихъ часахъ?

Сāсiс (не мѣн.), дѣепр. прош. сāсiлi—взять, нуні сāсiра hiтiзiрсад ӇiнцвI—я взялъ у него яблоки (см. ӆāсiс и āсiс).—Прод. сајсiс, буд. сајсус, 3-е л. сајсу—брать, рушват сајсiс—брать взятки.

Сатӆiс—привести (§ 154); ӆуд сатӆiра урчi—тебѣ привелъ я лошадь (hiтiс вуӆiра урчi—ему привелъ я лошадь).—Прод. нѣтъ.

Сатхiс—принести (§ 154); ӆуд сатхiра hiшдi арц—тебѣ принесъ я эти деньги (hiтiс духiра—ему принесъ).—Прод. нѣтъ.

Сахawат сахawатдiш—щедрость, сахawатiл—щедрый, сахawатлi—щедро; сахawат или сахawатiл адам'iлi—щедрый человѣкъ; hiтiiн нам сахawатдiш вæqiв—онъ мнѣ оказалъ щедрость.

Сæj сæjдiш—мелкость (неглубокость), сæjiл—мелкiй, сæjлi

—мелко; сæйіл ĥарӷ—мелкая рѣка, ĥарӷ сæйвілі сав —рѣка обмелѣла, ĥішӷув сæйдіш лів—здѣсь мель, мелко; сæйіл дæкі—неглубокая рана.

Селла—что бы то ни было; съ отрицательнымъ глаголомъ ничто (§ 50).

Селӷіс см. сайӷіс.

Сі твор. сілі, род. сē—что? (§ 49).

Сіӷал твор. сіӷај, род. сіӷā, множ. сіӷалті—вещь; ĥар сіӷал вала ĥітіін—онъ знаетъ всякую вещь; ĥіш сіӷајс іqала ваqа нам—помоги мнѣ въ этомъ дѣлѣ; qа сіӷал вурус діwајзів—я нѣчто скажу въ судѣ; дурĸал сіӷал саві ĥіш—это дорогая вещь.

Сінка род. сінкала, множ. сінкві—медвѣдь; сінкала хара—берлога; харанівіл сінка—медвѣдь берложный.

Сіпат множ. сіпатуні—обликъ, цвѣтъ; ƒагwал сіпатла рурсі —прекраснолицая дѣвушка; сіӷуна сіпатла урчі асадē ĥуні—какой масти лошадь купилъ ты? Сі сіпатла сајā ĥула уӡі—какой наружности твой братъ?

Сірĥwæ сірĥwēла ĥурава или тавун—сюргинское общество, сірĥwæн—сюргинецъ, сірĥwæла—сюргинцы; сірĥwæн міӡ или сірĥwēла міӡ—сюргинскій языкъ. Названіе это жители производятъ отъ арабскаго слова, значущаго *волченокъ*.

Сірі твор. сірілі или сіллі, род. сірē или сілла, множ. сірмі —колыбель; дурĥwæ сіраніw сај—ребенокъ въ колыбели; аваан гардвіqулі саві сірі—мать качаетъ колыбель.

Сірмуў множ. сірмуўуні—мелкій орѣхъ.

Сув множ. сувті—мужъ (по-хайдакски).

Сукван род. сукваā, множ. сукванті и суквунті—сукно туземнаго произведенія, сукван віршіс—ткать сукно; черкесска, верхняя одежда горцевъ; сагал сукван саві ĥітішівіл—на немъ новая черкесска.

Суӄур или суӄуріл—слѣпой, суӄурдіш—слѣпота; суӄур ів hіт—онъ ослѣпъ; суӄурʒуна саj hіт—онъ слѣповатъ, худо видитъ.

Сулʒај или сулʒајіл—лѣвый, сулʒај нæӄ—лѣвая рука, сулʒај саj hіт—онъ лѣвша; сулʒај шајђіwæӈ аріqwæн hіт—онъ поѣхалъ влѣво.

Сункі род. сункē, множ. сункві—квашня; сунканів віʒу ваші̇с—мѣсить тѣсто въ квашнѣ.

Сунна род. пад. отъ саj (§ 46).

Супіл твор. супіj, род. супē, множ. супілті—усъ; гатала супілті—усы кота; супіл вілђас—сбрить усы; супіл qіӈ væqіс—подстричь усы.

Суррат множ. сурратуні—образъ, портретъ; пачæӈла суррат—царскій портретъ; сурратʒуна рурсі—картинка-дѣвушка.

Сусіталхwіс сусд(в)італхwіс, дѣепр. прош. сусіталхуj (§ 159) увянуть; hіш wawa сусвіталхуj саві—этотъ цвѣтокъ увялъ; hіт сусдіталхуj сарі—она увяла, т. е. красота ея пропала.—Прод. сусітулхіс, сусд(в)ітулхіс, буд. сусітулхас, 3-е л. сусітулхан—вянуть, увядать; ђівшні wawні сусдітулхан—осенью цвѣты увядаютъ.

Т. т.

Тавтар множ. тавтурті—книга, тавталла хавар вура—разскажи содержаніе книги; нуні вілѣунна тавтар—я прочелъ книгу.

Тазі род. тазіла, множ. тазні—лихой конь, аргамакъ; тазіла мурда—всадникъ на лихомъ конѣ.

Талæӈ—счастіе, талæӈ вів нам—мнѣ пришло счастіе; талæӈлі ірціра іʒајзіwад—счастливо избавился я отъ болѣзни; талæӈшіw адам'ілі—счастливый человѣкъ; талæӈ ѓав ђуд—да дастся тебѣ счастіе! (привѣтств.).

Талкан множ. талкунті—князь, лицо, принадлежащее къ шамхальской, нуцальской или уцміевой фамиліи.

Таман тамандіш—совершенство, таманіл—совершенный, тамај—совершенно; ĥæнкі таман вів—работа кончена, таманіл ʒwавза—совершенный молодецъ, hішіла тамандіш агу—этому конца нѣтъ; тамај æĥнāĥін hіш урчі—не совсѣмъ хороша эта лошадь.

Тамаша тамашадіш—дивность, тамашал—удивительный, тамашалі—удивительно; тамашал сіқал шіваіра пуні—я видѣлъ удивительную вещь; ну тамаша іра hітіші—я удивился этому.

Тæј множ. twæјрі—жеребенокъ, гwазалі тæј вæqів—кобыла ожеребилась.

Тæс тæсіс—прыгнуть, тæсілі іқус hіш ĥарқ—прыгнувъ, перейду я эту рѣчку, т. е. перепрыгну черезъ нее; прод. тæсіқwіс.—Тæсукіс (д, в), дѣепр. прош. тæсукуј, 3-е спр., вспрыгнуть, ĥаркаліші тæсукун hіт—онъ вспрыгнулъ на камень; прод. тæсулкіс (д, в), буд. тæсулкас, 3-е л. тæсулкан; ĥу ваhаналі ʃалізі тæсулкас—изъ за тебя бросаюсь я въ огонь.—Тæсwæqіс (д, в) подбросить, прод. тæсіqіс (д, в), аваан дурĥwæ тæсіqулі сај—мать подбрасываетъ ребенка.—Тæсаіс—заставить перепрыгнуть, урчі тæсаіра hајалішіввіт—я заставилъ лошадь перепрыгнуть черезъ веревку; прод. тæсііс.

Twæк twæклі—вскользь, twæклі wæкæв hіт—онъ былъ раненъ вскользь; hітіла дæw twæкаіра нуні—я выигралъ процессъ съ нимъ.—Twæкукіс (д, в), дѣепр. прош. twæкукуј, 3-е спр., поскользнуться, twæквукуј ĥавіĥів урчі—лошадь поскользнувшись, упала; прод. twæкулкіс (д, в) или twæкіқwіс (д, в) скользить, лутмēгулі twæквіқулі саві урчі или twæквулкулі саві—безъ подковъ скользитъ лошадь; twæквіқул hуні—скользкая дорога.

Tiwpa tirpa, tivpa—нахожусь наравнѣ (§ 75); парꙗатлі tiwpa—я живу покойно.

Tилkaw множ. тилkawti—заика, тилkawлі ꙗaj iкwani caj hit—онъ заикается; тилkawдіш арвіqwæн hītіла—заиканіе прошло у него; тилkaw ɧwanʃa—глухонѣмой.

Ту—тьфу! Туіс—плюнуть, hіт ɦунуj туів hītіші—эта женщина плюнула на него; прод. тујкwіс—плевать.—Тувæqіс (д, в) выплюнуть, qум тувæqів hītііn—онъ выплюнулъ косточку, прод. тујqіс, туд(в)іqіс.

Туj множ. тујані—пиръ, балъ; тујліші ɧіwæqіра ну hītііn—онъ пригласилъ меня на пиръ; даґ тујлішіwрі ну—вчера я былъ на пиру.

Туk тукдіш—сытость, тукіл—сытый, туклі—сыто; ді'ва тукīра ну—мясомъ насытился я; тукдіш агwар адам'ілі—ненасытный человѣкъ; тукіл урчі—сытая лошадь; гушіл тукwaqa—насыть голоднаго; туклі ɦар'ів hītііn діші—гордо посмотрѣлъ онъ на меня; тукіл адам'ілі—гордый человѣкъ.

Тупанг множ. тупангуні—ружье; нуні варшіра тупанг—я зарядилъ ружье; нуні iwhіра тупанг—я выстрѣлилъ изъ ружья; нуні ваʃвæqіра тупанг—я разрядилъ ружье; тупанг ɧæmk вукун—ружье осѣклось; тупанг варгвірдів—ружье разорвало (лопнуло).

Тур твор. туллі, множ. турмі—мечъ, сабля; тур авіꙗун hītііn—онъ обнажилъ мечъ; тур ɦаваків qwæртајзі hītііn—онъ вложилъ мечъ въ ножны; туллі ꙗінæꙗінæ wæqів hіт hītііn—онъ изрубилъ его мечомъ.

Туріґан множ. туріґанті—пятиюродный, туріґан уꙁі—пятиюродный братъ.

Туснak множ. туснakуні—арестантъ; туснak wæqів hіт ɦæкімлі—начальникъ посадилъ его подъ арестъ; туснakлізіwад дурawкун hіт—онъ вышелъ изъ подъ ареста, туснakла калі—тюрьма.

Тухум (лір)—родъ, родные, фамилія; æĥti тухумла адам'ілі —человѣкъ хорошаго происхожденія; вæкіл тухумла адам'ілі—человѣкъ съ большимъ родствомъ; нушіла тухум саj hіт—онъ въ родствѣ съ нами.

Т. т.

Тавс множ. тувсрі—мѣдная посудина, тазъ; дæкіл тувср лір hіш кулір—много мѣдной посуды въ этомъ домѣ; тавс сатха—принеси тазъ.

Тал твор. тај, род. тā, множ. туллі—столбъ; тал hāтіс—поставить столбъ; туллі hāтіс—устроить висѣлицу.

Талhæна твор. талhæj, род. талhæ (во множ. не употреб.) посуда; шішā талhæна—стеклянная посуда, урцwā талhæна—деревянная посуда.

Тама род. тамā, множ. тамрі—голосъ, звукъ; хwалал таматів hітіла—у него громкій голосъ; тупангла тама арґіра нуні—я услышалъ звукъ выстрѣла; тама дуравукуніл ґwавза—человѣкъ прославившійся; hіт рурсē ƀагwал тама тів—у этой дѣвушки прекрасный голосъ.

Тант множ. тунтрі—муха; тунтрі урсулі сарі—мухи летаютъ; тунтрі qaƀдашулі сарі—мухи кусаютъ.

Таqа род. таqā, множ. таqні—лубокъ; таqані hадіhа кwærві —положи груши въ лубокъ; міркē таqа—улей, дæкіл міркē таqні тір hітіла—у него много ульевъ.

Таш ташіл—стоящій, дуврів ташіл галга—стоящее на горѣ дерево; hіт ташлі саj—онъ стоя есть, т. е. онъ стоитъ.—Ташізіс, ташд(в)ізіс—стать, остаться; hішкуw ташізі—стань здѣсь; дуґі hіткуw ташізурра ну—вечеромъ я тамъ остался; прод. ташілзіс (д, в) вставать, стоять, хwалал узіліс мурталла ташілзас (или ташhелзас) ну—передъ старшимъ братомъ всегда встаю я.—Ташізікіс или ташhајзікіс—поставить, урчіт ашвізукур-

ра ɦajнів—лошадь я поставилъ на дворѣ.—Ꜧашwатіс (д, в) поставить, ĸæмʒані ꜧашваті тупанг—поставь ружье въ уголъ.—Ꜧашаіс (не мѣн.) задержать, нуні ꜧашаіра ĸулкі—я задержалъ вора; ꜧашаіс аɦірулла урчі—не могу удержать лошади; прод. ꜧашііс.—Ꜧашqæна, множ. ꜧашqwæні—распоряжающійся тостами на пиршествахъ.

Ꜧwæɦ множ. ꜧwæɦмі—нога ниже колѣна; ꜧwæɦмаші ꜧашлі сај hіт—онъ стоитъ на ногахъ; вік ꜧwæɦ—ступень, ĸаĸ ꜧwæɦ—спина ноги, верхъ ступени, луꜧі ꜧwæɦ—подошва; утā ꜧwæɦ—ножка скамьи.

Ꜧім (во множ. не употреб.) вкусъ, wајна ꜧімла ɦідіɦ—дурного вкуса плодъ; ꜧімагwар ді'—безвкусное мясо; ꜧіміл вірĸwала—вкусное кушанье; hіттēла урґала ꜧімагwар вīлі сави—между ними произошло охлажденіе, т. е. они охладѣли другъ къ другу; ꜧімагwар ɬæнқі—некрѣпкая матерія.

Ꜧіні род. ꜧінē, множ. ꜧуммі—ясли; мура ɦадуша ꜧунā—положи сѣно въ ясли.

Ꜧінꜧ ꜧінꜧдіш—просторъ, ꜧінꜧіл—просторный, ꜧінꜧлі—просторно; ĸуллēла ꜧінꜧдішлі ɦа дæɦæв—по причинѣ простора между домами пожаръ угасъ; ꜧінꜧіл муса—открытое мѣсто; ꜧінꜧ ɦајhілі сај rwанʒаліші hіт—онъ распростерся на землѣ; арц ꜧінꜧ ɦадаqа hішқу—разложи здѣсь деньги, выложи; іʒала ꜧінꜧдīлі сарі халqлізі—болѣзнь распространилась въ народѣ.

Ꜧул твор. ꜧуј, род. ꜧwā, множ. ꜧулві—палецъ, хwала ꜧул—большой палецъ, вулқа ꜧул—кривой палецъ (указательный), урґа ꜧул—3-й и 4-й пальцы, ɬімɦа ꜧул—мизинецъ.

Ꜧуліка род. ꜧулікā, множ. ꜧулкмі—кольцо; ꜧуліка шіɦарhур ꜧујші—онъ надѣлъ кольцо на палецъ.

Ꜧума род. ꜧумала, множ. ꜧумрі—филинъ.

Ҭ у ҭ і род. ҭуҭӗ—виноградъ, ҭуҭӗ анӄ—виноградникъ, ҭуҭӗ-вуӄ—виноградная лоза.

Ҭ у ҭ у ҭуҭудіш—разбросанность, ҭуҭул—разбросанный, ҭуҭулі—разбросанно; ҭуҭул ші саві һіш—этотъ аулъ разбросанъ; урӣ ҭуҭулі шавагу—люди разошлись, въ аулѣ ихъ нѣтъ; лівілла мас ҭуҭувів һітіла—все его имущество разбросано.

У. у.

У или уді; yw или уdіw, ywсад или удіwсад и пр. (§ 174) подъ; ну ywра (удіwра) ӣуjшіw—я нахожусь ниже тебя; ну ywра (удіwра) ӣуд—я уступаю тебѣ; ну ywра (удіwра) ӣуд уӌнілізіw—я уступаю тебѣ въ чтеніи, т. е. ты лучше меня читаешь; урӣліс ywлӗӣwар һіт—онъ не уступитъ другимъ.—Прежде, yw æӣнарігwа һанаӣа wаjна саj—прежде хотя былъ хорошъ, но теперь дуренъ.—Уjһіс, уд(в)іс, или удіһіс, удід(в)іс—стать ниже, дæwлі уjһів һіт нам—въ тяжбѣ онъ сталъ ниже меня, т. е. проигралъ мнѣ тяжбу.—Уjӣіс, уд(в)іӣіс или удіjӣіс, удід(в)іӣіс—подпасть, хwалал шівлалі уjӣіра—я впалъ (подпалъ) въ большой долгъ.—Уділа или ула, твор. уділаj, род. удӗ, множ. уділті или урті—низъ, урчіла уділа ум'у ваqа—вычисти низъ лошади, т. е. то мѣсто, на которомъ лошадь стоитъ; wелһӑ уділа wамӣурра—до самаго пояса вымокъ я; дувулла урті мурві діла сарі—низовья горы суть мои сѣнокосы.

У в ӣ і с см. wавӣіс.

У в ӄ і с см. івӄіс.

У в ш і с см. івшіс.

У в ш і с (д, в), дѣепр. прош. увшілі, 2-е спр., закалить; нуні вувшіра ӄwælӄwæ—я закалилъ косу.—Прод. увшіс

(д, в), буд. увшус, 3-е л. увшу (увшар)—закаливать, уста увшулі саj кінӈулта—мастеръ закаливаетъ кинжалы.

Уwajзіс урад(в)ізіс, дѣепр. прош. ywajзуллі, 1-е спр., убраться, удалиться; повел. ywajзі или оajзі (муж.) прочь; шаwад ywajзурра ӆу ваһанадан—черезъ тебя удалился я изъ аула.—Прод. ywелзіс, ураділзіс, увавілзіс, буд. ywелзас, 3-е л. ywелзан—убираться, ӆу wақадлі ну ywелзас ӆер'ікіс—когда ты приходишь, я поднимаюсь, чтобы посадить (тебя).—Уwajзікіс—прогнать, һіт урадізуқурра нуні діла қулірад—я ее прогналъ изъ дома; дуӷі вурушаніwад ywajзуқурра ӆуні ну—ночью ты поднялъ меня съ постели, т. е. заставилъ встать.

Уwæӆ уræӆ, увæӆ—внизъ, ywæӆ apiqwæн һіт—внизъ пошелъ онъ; ywæӆæд—снизу, ywæӆæд ҁај мајқуд—снизу не говори мнѣ, т. е. не давай слишкомъ мало цѣны (при покупкѣ), ywæӆædла адам'ілі саj һіт—онъ съ нижней части, т. е. съ низменности; ywæӆіл адам'ілі—низкій, презрѣнный человѣкъ; ywæӆлі шіj'ус һіх нуні—я презираю его, т. е. низко ставлю его; ywæӆіӆіс, уræӆдіӆіс, увæӆвіӆіс, дѣепр. прош. ywæӆіӆілі—упасть; қалшіwӆад ywæӆіӆів қарқаліші һіт—съ крыши на камень упалъ онъ; галгалітівӆад увæӆвіӆікіра ӆінц—съ дерева сбплъ я яблоко.—Прод. ywæӆірӆіс—падать.

Уwæқæс уд(в)æқæс—подпереть, ҁал увæқæ ҙіхіjс—подопри столбъ подъ балку; ӆуд ywæқæра ну—я поддержалъ тебя, т. е. постарался въ твою пользу.—Прод. уjқæс, уд(в)іқæс—подпирать, дірӆа увіқwælі wақів һіт или дірӆалі уjқwælі wақів һіт—подпираясь палкой пришелъ онъ.

Уwуқіс урдуқіс, уввуқіс, дѣепр. прош. ywуқуj, 3-е спр., спастись, высвободиться; валаһлізіwад ywуқунна ну—

я спасся отъ бѣды; тусналӏізіwад ywуӄун hіт—изъ тюрьмы высвободился онъ; hітіла шівлалізіwад ywуӄаді ӈу—ты освободился отъ его долга, т. е. заплатилъ ему долгъ; ҭwæӈ уввуӄуj ӈајӈіра—поскользнувшись я упалъ. —Прод. ywулӄіс, урдулӄіс, уввулӄіс—освобождаться, ца вазлі ywулӄас ну hішад—черезъ мѣсяцъ я освобождаюсь отъ этого, буду отъ этого свободенъ.

Уґа (д, в), уґадіш—острота, уґал—острый, уґалі—остро; вуґал діс—острый ножъ, уґал адам'ілі—острый человѣкъ, т. е. понятливый, hар сіҭајс уґадіш лів ӈузів—на все у тебя есть способность.—Вуґавæqіс—вывострить, выточить, прод. вуґавіqіс.

Уґај уґај ада—вотчимъ, уґај ава—мачеха, уґај узі—сводный братъ, уґај рузі—сводная сестра, уґај урші—пасынокъ, уґај рурсі—падчерица.

Уґіс см. ірґіс.

Уді см. у.

Удіс см. ірдіс.

Уӈіс см. ірӈіс.

Узенгі род. узенгӗ, множ. узенгіві—стремя; узенгі вуцілі мурдаwатурра hіт нуні—поддержавъ стремя, посадилъ я его на лошадь.

Узіс (д, в), дѣепр. наст. узулі—расти; чархлізіw узулі сај hіт—онъ въ тѣлѣ ростетъ; анқруві дузулі сарі—пшеница растетъ, всходитъ.

Узіс (д, в), дѣепр. наст. узулі—работать; мурhі вузул манзіл саві hіш—рабочее время, букв. золото работающее время это; ӈірілі узін, дуґілі усін—днемъ работай, ночью спи; æӈлі дузані ӈунул—хорошая хозяйка, мас вузулі саві hітіла—имущество его работаетъ, т. е. онъ обогащается; талæӈ вузулі саві ӈула—счастіе везетъ тебѣ, букв. твое счастіе работаетъ.

Узіс см. ірзіс.

Уз (д, в), уздіш—плотность, узіл—плотный, узлі—плотно; вузіл сукван—плотное сукно, дузті қунтуві—толстыя губы; вузіл урчі—сносливая лошадь, т. е. которая держится въ тѣлѣ; ћаћ вузлі саві ћітіла—спина плотна у него, т. е. онъ человѣкъ съ обезпеченнымъ состояніемъ.

Узі род. узіла, множ. узві—братъ; діла waћіл узі—мой родной братъ; ћej узі—эй братецъ! (говорится и постороннему); узідіш (лір)—братство, узідіш дæqіра нуні йуд—я съ нимъ побратался; узіqар, множ. узвіqурті—двоюродный; адаћіwіл узіqар, аваћіwіл узіqар—двоюродный братъ со стороны отца, со стороны матери. Вмѣсто узі говорится также узіћі, твор. узіћіін (ні), род. узіћіла; узіћідіш вм. узідіш.

Уһіс (д, в) дѣепр. наст. уһулі, буд. уһус, 3-е л. уһар—сказывать; хаврута уһіс waқіра йучу—чтобы говорить о новостяхъ, пришелъ я къ тебѣ; йушіла дуһуллі нуша—о тебѣ толковали мы; ну агуһіlі, йу уһуллі нам—когда меня нѣтъ, ты наговариваешь на меня, дурно говоришь обо мнѣ; ада уһулі сај дізі—отецъ бранитъ меня; урћ вуһні æћнаћіін—нехороша народная брань.

Уһавуқіс уһадуқіс, дѣепр. прош. уһавуқілі—подостлать, waрһі уһавуқа ћітіс—подстели подъ него войлокъ; говорится также уһавушіс, ћіш дум уһавуша ћітіс—подстели ему коверъ.—Прод. уһав(д)урқіс, буд. уһавурқус, 3-е л. уһавурқу—подстилать; қулі уһадурқуті ћæнқві—ковры, которые разстилаются въ комнатѣ.

Уһawшіс уһаршіс, уһавшіс, дѣепр. прош. уһawшілі, 2-е спр., повалить; нуні мусі уһawшіра ћіт—я повалилъ его на землю.—Прод. уһаршіс, уһад(в)уршіс—поваливать, урћ уһавуршані сај ћіт—людей поваливающій онъ, т. е. сильный борецъ.

Уһāтіс уһад(в)атіс, дѣепр. прош. уһāтуллі—посадить подъ;

діла кај уӀатурра Ӏіт—я посадилъ его въ нижнемъ этажѣ дома; уӀадатурті арц тір Ӏітіла—зарытыя деньги у него есть; нуні уӀаватуріл галга саві Ӏіт—это дерево мною посажено; урӀ уӀаватуллі. кулкі уцікіра —посадивъ людей въ засаду, я поймалъ вора.—Прод. уӀалтіс, уӀад(в)алтіс—сажать подъ....; уӀадалтул муса —мѣсто посѣва всего того, что сѣется не простымъ бросаніемъ сѣмени на поверхность земли.

УӀіс см. Ӏіс.

УӀwæл твор. уӀwæj, род. уӀwӕ, множ. оæӀлі—гость и также принимающій гостя; оæӀлі ва̣ів Ӏучу—гости пріѣхали къ тебѣ; нуqwā уӀwæл саj Ӏіт діла—онъ толокна гость мой, т. е. мы съ нимъ хлѣбъ-соль водимъ: оæӀлес æӀна адам̇ілі—къ гостямъ хорошій человѣкъ, т. е. гостепріимный, оæӀлес æӀнадіш—гостепріимство.

УӀіс см. ірӀіс.

УӀна (д, в), уӀнаw, дуӀнар, вуӀнав, уӀнawсад и проч. (§ 171) внутрь; вуӀнав дард лів діла—внутри меня есть горе, я огорченъ; кā уӀнawіл—находящійся внутри дома.—УӀнала (д, в), твор. уӀнej, род. уӀнā, множ. вуӀналті —внутренность; кā вуӀнала—внутренность дома; уӀнала кулга саj Ӏіт—внутренность пестрая у него, т. е. онъ коваренъ; Ӏіттӗла уӀнала саj Ӏіш—онъ имъ близкій человѣкъ, для нихъ домашній человѣкъ.—УӀнawкіс, дуӀнадукіс, вуӀнавукіс—войти во внутрь; Ӏарзлізі уӀнawкунна—я вошелъ въ рѣку; ворваться, кулкі уӀнawкун кулі—воръ ворвался въ домъ; дwæЬ вуӀнавукун кулі—вѣтеръ ворвался въ домъ.—Прод. уӀналкіс, д(в)уӀнад(в)улкіс—врываться, входить; Ӏар зав даqāлі, шін дуӀнадулкан шілізі—при каждомъ дождѣ вода врывается въ аулъ.

Уіс (д, в), дѣепр. наст. уулі, буд. уус, 3-е л. уар, повел. уін—жить, оставаться; ца ваз уус Ӏучуw—одинъ мѣ-

сяцъ проживу я у тебя; лиӄӄӕкілі уін—останься слушая; нуні аӄвалулі уулла ӄу waӷні—я оставался, не зная о твоемъ приходѣ; діла ада уɸані уані саj—мой отецъ былъ ученымъ (я это знаю по наслышкѣ); Шураһaw уулі саj һіт—онъ живетъ въ Шурѣ; талæӄілічу уулі саj һіт—онъ живетъ счастливо; ну вазалліші уqæс уін ӄу—позволь мнѣ (оставь меня) пойти на базаръ.

Уіс (д, в), дѣепр. прош. ууj, 3-е спр., стереть, уничтожить, нуні вілқуніл вуадι ӄуні—ты стеръ то, что я написалъ; ʒавлі ӄæнкі вуун діла—дождь прекратилъ мою работу; дwæƀ вуулі саві—вѣтеръ прекратился; ӄуні уунна ну—ты повредилъ мнѣ.—Прод. ул'іс (д, в), буд. ул'ас, 3-е л. ул'ан—стирать, уничтожать, адала хатір мавул'ад—не нарушай уваженія къ отцу; ӄарқлі вул'улі саві ӷуві—рѣка сноситъ мостъ.

Уjтушіс уд(в)ітушіс, дѣепр. прош. уjтушілі, 2-е спр., развѣсить, увітушіс дум асіра—я купилъ коверъ, чтобы развѣсить (коврами покрываются стѣны); уркуллі уjтушів һітіін ца дурӄwæ—онъ наѣхалъ арбой на ребенка; ʒіхіні увітуша вурханіввіт—подложи перекладину подъ потолокъ.—Прод. уjтуршіс, уд(в)іт уршіс, буд. уjтуршус, 3-е л. уjтуршу—развѣшивать, подкладывать.

Укіс см. іркwіс.

Уқу (д, в) уқудіш—тонкость, уқул—тонкій, уқулі—тонко; вуқул каʒар—тонкая бумага, вуқул муцарі—тонкая стѣна; уқул ілі саj һіт—онъ тонокъ сдѣлался, т. е. обѣднѣлъ; сукӑ вуқудіш æӄна саві дуƀрумлізів—хорошо тонкое сукно лѣтомъ.

Укіс см. іркіс.

Укіс (д, в), дѣепр. прош. укуj, 3-е спр., отдѣлиться, ну шілізіwад укуjра—я отдѣлился отъ деревни; адазіwад укунна ну—я разстался съ отцомъ; ӄуні укукунна

урчілізіwад—ты лишилъ меня лошади.—Прод. улкіс (д, в), буд. улкас, 3-е л. улкан—отдѣляться.

Укіс (д, в) дѣепр. прош. укуj, 3-е спр. стоить; ӈуні ӈівіл кіwа wіӷал тумезі вукун—тобою данный баранъ сталъ въ десять рублей; wіӷлізі укун hіт ӈæнкілізіw—онъ въ десяти сталъ въ работѣ, т. е. онъ работалъ за десятерыхъ.—Прод. улкіс, буд. улкас, 3-е л. улкан (д, в); ӈæвал тумезі вулкан hіт урчі—тридцать рублей стоитъ эта лошадь.

Укна (д, в), укнадіш—старость, укна—старый, укналі—старо; укна wаілі саj hіт—онъ сталъ старъ; вукна галга—старое дерево; вукнаві (ті) ваӌів—старики пришли; укнадішлізіw талæӈічу саj hіт—въ старости онъ счастливъ.

Укуӷ (д, в), укуӷдіш—желтизна, блѣдность, укуӷа или укуӷіл—желтый, блѣдный, укуӷлі—желто, блѣдно; укуӷілі саj hіт—онъ поблѣднѣлъ; гідгалла вукуӷа—желтокъ; вукуӷа урчі—рыжая лошадь.

Укіс см. уркіс.

Ула род. улā, множ. уллумі—сито; улалі віӌу hарhі—просѣй муку.

Улґіс см. walґwic.

Улhіс см. ілhwic.

Улӈіс см. ілӈіс.

Улӈіс см. walӈwic.

Улівӈа (лір), множ. улівӈні—сѣдло со всѣми принадлежностями; улівӈа шēдіӈа урчіліші—осѣдлай лошадь, улівӈа шірӈāса урчіла—разсѣдлай лошадь.

Ул'іс см. wal'іс.

Ул'іс см. уіс.

Улкіс (д, в), буд. улкас, 3-е л. улкан—плясать, ӷагwалі улкані саj hіт—онъ хорошо пляшетъ; hар міӄлішір дулкані сарі hіт—на каждой свадьбѣ она пляшетъ.

Улӄіс см. ілӄіс.

Улqај род. улqајла, множ. улqајті—окно; улqај авка—отвори окно: улqај qӕц̧ ӈадаqа—затвори окно; улqаввіт ӈар'-іц̧улі сај—онъ смотритъ въ окно.

Улхіс см. алхwіс.

Умӽіс см. імӽіс.

Умӆӕс (д, в), дѣепр. наст. умӆwӕлі (§ 158) играть; дурӆні вулӆwӕлі саві туплі—дѣти играютъ въ мячъ; умӆні—игра, вівӈатачу умӆні ваті—оставь игру съ дѣтьми, т. е. полно забавляться съ дѣтьми.

Умӆіс см. wамӆwіс.

Ум'іqіс см. ам'ур.

Уммај (лір)—поцѣлуй; уммај дӕqіс—поцѣловать; уммај діqіс или уммај іц̧wіс—цѣловать, ну уммај іц̧wіра ӈітіла андалізі—я цѣловалъ ее въ лобъ.

Умqіс см. wамqwіс.

Умсіс см. wамсіс.

Ум'у (не мѣн.), ум'удіш—чистота, ум'ул—чистый, ум'улі—чисто; ум'удіш агу ӈіш ӄа̄—опрятности нѣтъ въ этомъ домѣ; ум'ул арц—чистое серебро; ум'уті урӆ—чистые, праведные люди; ӈаја ум'у ваqа—вычисти дворъ.

Умут—надежда; ӆуші умут віqус нуні—я надѣюсь на тебя, также: я довѣряю тебѣ; хwалал умутла wаӈ сај ӈіт—высоконамѣренъ онъ; умут агу ӈіт арајӈніліші—нѣтъ надежды на его выздоровленіе.

Умх умхдіш—пустота, умха—пустой, умхлі—пусто; усё умхдіш—пустота закрома, т. е. безхлѣбіе; вік̧ умхлі саві ӈітіла—голова у него пуста; умха хіw—пустой орѣхъ, умха галга—дуплистое дерево, т. е. пустое.

Унза род. унза̄, множ. унзурві—дверь; унза авка—отвори дверь, унза ӽік̧а—запри дверь; унза ӈарглі сарі—двери отворены (лір когда говорится объ обѣихъ половинкахъ двери).

Унзувӈала род. унзувӈā, множ. унзувӈулі—ключъ; унзувӈај мірh аӈівкулі сарі—ключъ не отпираетъ замка; hітілі унзувӈала сај hіш—онъ его ключъ, т. е. черезъ него тотъ все можетъ вывѣдать.

Унӄ унӄдіш—хорошее качество, унӄіл—хорошій, унӄлі—хорошо: wаӈла шав унӄлі вірар дуравіјшів—въ своемъ аулѣ лучше, чѣмъ въ чужомъ; hалаw міскіјрі hіт, hанаӈа унӄлі сај—прежде былъ онъ бѣденъ, теперь въ хорошемъ состояніи; унӄлі луқ̣ані сај hіт—онъ хорошо пишетъ.

Унна род. уннала, множ. уннуві—сосѣдъ; æӈіті уннуві лів діла—у меня добрые сосѣди; kwā унна—сосѣдъ по полю; унналічуwсад wаq̣ів—онъ пришелъ отъ сосѣда; унналішіwсад wаq̣ів hіт—онъ пришелъ изъ сосѣдства; унна ӈунул—сосѣдка.—Уннадіш—сосѣдство, уннадіш діqус ӈучу—я буду тебѣ сосѣдомъ.

Унц твор. унціі или унцуун, род. унцла, множ. унці—волъ; унці давға—запряги воловъ; унцачу узані сај hіт—онъ работаетъ на волахъ; унцq̣уна адам'ілі сај hіт—онъ тяжелъ, какъ волъ.

Уqæс (д, в) глаг. неправ. (§ 156) пойти; уqæн шін ākæс—ступай набрать воды; арӈæлі уqæс—отправиться въ дорогу, въ путешествіе; гаӈін вуqwæлі саві—кувшинъ сочится; уqæн'іс—отправить, букв. ступай сказать; нуні ша уqæн'іра hітізі—я отправилъ его въ аулъ; hар варӈі урцујші уqæп іқ̣улі сај hіт дізі—каждый день посылаетъ онъ меня за дровами.

Уqіс см. вілqіс.

Уӈар (д, в) уӈардіш—холодность, уӈаріл—холодный; уӈаллі—холодно; вуӈаллі саві нам—мнѣ холодно; можно сказать уӈалліра ну; іш варӈі вуӈаллі саві ʃaqлі—сегодня очень холодно; шін дуӈаллі сарі—вода стала холодною; урq̣і вуӈаллі саві діла hітічу—къ нему (къ

ней) я охладѣлъ; шē дуһардіш агу—въ водѣ нѣтъ прохлады.

Уһас см. урһас.

Урʒіс (д, в) дѣепр. наст. урʒулі—драться, дічу урʒулі саj hіт—онъ со мною дерется; урһу вурʒулі саві—море волнуется.

Урґа урґаw, урґар, урґав, урґawсад и проч. (§ 176) между; діла ʒај урґав мавіkwæд—не прерывай моей рѣчи; урґаввæкæс—прерваться, ћæнкі урґаввæкæв ʒавлі—работа прервалась дождемъ; урґаввіʒіс—извлечь, hішізівад хајір урґаввіʒун hітіін—изъ этого дѣла онъ извлекъ пользу.—Урґала, твор. урґај, род. урґā, множ. урґлумі, также урґалті—промежутокъ, ʒwелла дурʒā урґала діла саві—промежутокъ между двумя границами мой, т. е. мнѣ принадлежитъ; hіттіліс урґала waʒіра ну—я пришелъ между ними, т. е. рознялъ ихъ; ну урґала сајра ћуд hіш ваһанадан—я тебѣ порукой за него (въ долгу); урґала wел саві hіттēла—они въ дурныхъ отношеніяхъ другъ къ другу.

Урґі твор. урґілі, род. урґē, множ. урґі—стрѣла; урґі iwһа—пусти стрѣлу; урґі āсів—стрѣла попала; урґēла кіш—колчанъ.

Урґіс см. варґіс.

Урзіс дѣепр. наст. урзулі, буд. урзус, 3-е л. урзар--идти (о дождѣ, снѣгѣ и т. п.); урзіс ћавіів арʒ—погода стала такъ, чтобы идти дождю, снѣгу и т. п.; ʒавлі урзулі саві—дождь идетъ; дуһæлі урзулі саві—снѣгъ идетъ; мі'лі урзулі саві—градъ идетъ; ківкæлі урзулі саві—изморозь; урзні віʒілі саві нам—ненастье надоѣло мнѣ; урзу дус—ненастный годъ.

Урһні род. урһнē—здравіе; урһіс, урһд(в)іс—сдѣлаться здоровымъ; ћу урһавіну, wаші дічу—будь здоровъ, приходи ко мнѣ; урһівіл урші—здоровый молодецъ; ај, ћу урһ

—эй, будь здоровъ!, ӈула урӈніра ца саві івқніра—твое здоровіе все равно, что твоя смерть, т. е. мнѣ все равно, какъ то, такъ и другое.

Урӈу твор. урӈулі, род. урӈwā—море, множ. урӈні; урӈу вурʔулі саві—море волнуется; урӈнашіввіт kwaɬ dæqic—плавать по морямъ; ӈанʃа урӈу—синее море.

Урӈ (во множ. не употреб.) народъ, чужіе; урӈ чукурвів diwajзі—народъ собрался для совѣта; урӈла шав анʃвулqан нам—въ чужомъ аулѣ скучно мнѣ; ʄеӈівті урӈліču mawашуд—не ходи къ людямъ, которые тебя не зовутъ.

Урі'—въ прошломъ году, урі'ліпів садāла—начиная съ прошлаго года, урі' ваараші—до прошлаго года; урі'ан тæj—плошлогодній (годовалый) жеребенокъ; урі' ан ӄача—годовалый теленокъ.

Ур'і род. ур'ē, множ. ур'мі—звѣзда; iwhівіл ур'і—падающая звѣзда; қімішів ур'і—комета; ур'мар зуврі—звѣздное небо; ур'мі рурӈулі сарі—звѣзды свѣтятъ.

Уріґ—шесть уріґал; уріґ'івіл—шестой, уріґнајс—въ шестыхъ; уріґ уріґлі—по шести; уріґалла цаӈналі въ шестеромъ, уріґна—шестью, шесть разъ.

Урізі (лів и лір)—стыдъ, урізі агу hітізів—у него нѣтъ стыда; урізі тів hітізів—у него есть стыдъ.

Уріс (д, в), буд. урус, 3-е л. уру—сказывать; ӈуд хавар вурус или ӈуд хавурта урус ну—буду сказывать тебѣ сказки; æӈ diw вуріра нуні hітізі—хорошую вѣсть сказывалъ я ему.

Ур'іс см. ір'wіс.

Уркура твор. уркуллі (лір), множ. уркрі—арба; уркуллішір анқі архулі сарі hітііи—онъ везетъ пшеницу на арбѣ; уркуллішіw арqwælі саj hіт—онъ ѣдетъ на арбѣ; уркура вавґіс—заложить арбу; уркуллаӈула, множ. уркуллаӈуллі—колесо арбяное.

Урқǣ урқǣдiш—пьянство, урқǣiл—пьяный, урқǣлi—пьяно; цент̣ дiӈлi урқǣiрар hiт—отъ малаго пьянѣетъ онъ; маслi урқǣлiлi сај hiт—онъ опьянѣлъ отъ богатства, т. е. одурѣлъ; урқǣдiш wајна савi—пьянство дурно; урқǣwæqiс—напоить пьянымъ; урқǣ iqутi дiӈ—крѣпкiй, опьяняющiй напитокъ.

Урқi род. урқē, множ. урқ̣вi—сердце, урқi ǣппа савi ӣула—у тебя доброе сердце; ӣушi урқi iзулi савi дiла—мое сердце болитъ по тебѣ; hiтiла урқ̣ај hiт—онъ его другъ; галгā урқi—сердцевина.

Урқiӷi—сожалѣніе, Аллаһлi урқiӷi ваqав ӣушi—Богъ да сжалится надъ тобою; дiла урқiӷi дуқун hiхiла мiскiндiшлiшi—я сжалился надъ его бѣдностію; урқiӷēгwар адам'iлi—безжалостный человѣкъ, Аллаһла урқiӷi—милость Божія.

Урқ̣уқiс урқд(в)уқiс, дѣепр. прош. урқуқуј, 3-е спр. испугаться, тапанҥалiзiwад урқуқун hiт—онъ испугался пистолета; валаһлiзiwад урқмалқад—не страшись несчастія; урӣ урқвуқун hiт урчiла дуӷлiшi—народъ изумился скоку этой лошади.—Прод. урқулқiс, урқд(в)улқiс, буд. урқулқас, 3-е л. урқулқан—пугаться, урқвулқул урчi—пугливая лошадь.—Урқуқiқiс, урқд(в)уқiқiс, дѣепр. прош. урқуқуқуј (§ 164) испугать, нуні урқдуқуқунна hiт ӣунул—я испугалъ эту женщину; прод. урқулқiқiс, дѣепр. наст. урқулқуқулi—пугать.

Урқ множ. урқi—гора со снѣжной вершиной.

Урқа (д, в), множ. вурқавi—эвнухъ; вурқа урчi—мерень, вурқа вуга—волъ.

Урқiс (д, в) дѣепр. прош. урқiлi, 2-е спр., выкопать; ӣwæв вурқа—выкопай могилу; гwанзалiзiwад урқа hiт ӣуні—выкопай его изъ земли; сунніін вурқiвiл куллiзi ӣајӣiв hiт—въ самимъ вырытую яму попалъ онъ; ча-

ĥалі урĸілі саj hіт—оспой изрытъ онъ.—Прод. уĸіс (не мѣн.), буд. уĸус, 3-е л. уĸу (уĸар)—копать; ĥwæв уĸан, множ. ĥwæв уĸанті (уĸул, уĸуті)—могильщикъ.

Урq (д, в), урqдіш—ветхость, урqа и урqіл—ветхій, урqлі—ветхо; урqīлі саj hіт—онъ очень старъ; вурqа ĸалі—старый домъ; урqа адам'ілі саj—онъ презрѣнный человѣкъ; дурqа ʒаj—неприличное слово.

Урqулі твор. урqуj, род. урqwā, множ. урqлі—доска, урqлёла ĸалі—досчатый домъ; андā урqулі—лобная кость.

Урђа род. урђā, множ. урђурві—молотильня; вуђмі урђанір сарі—снопы на молотильнѣ.

Урђас (д, в), дѣепр. прош. урђалі (§ 144) сломать; qаʃ вурђа—переломи хлѣбъ, шіша вурђав hітіін—онъ разбилъ бутылку; діла урʒі вурђав—я огорчился; дwæђлі вурђав галга—вѣтеръ сломалъ дерево.—Прод. уђас (не мѣн.), дѣепр. наст. уђwалі (§ 158), буд. уђас, 3-е л. уђа (уђар) ломать, гідгура уђwалі саj дурĥwæ—ребенокъ разбиваетъ яйца.

Урђwа род. урђwала, множ. урђні—курица (можетъ подразумѣваться и пѣтухъ); урђwа валĥун—пѣтухъ проснулся, т. е. пропѣлъ; урђwала ді'—курятина.

Урсіс см. арсіс.

Урʒіс см. уʒіс.

Уруз уруздіш—стыдъ, урузіл—постыдный, урузлі—стыдно; урузіс—устыдиться, діла діwлізіwад урузīра ну—я устыдился моего слова; урузīсіл анʃвуq—постыдное дѣло; уруз іріс—стыдиться; уруз wæqіра hіт нуні—я пристыдилъ его; урузʓул рурсі—стыдливая дѣвушка; урузʓні—стыдливость.

Урунђ множ. урунђуні—ключъ (воды), родникъ; урунђла шін—ключевая вода; урунђ вір'wілі саві—ключъ изсякъ.

Урух урухдіш—робость, урухіл—робкій, урухлі—робко; ĥузівад урухдіш агу діла—тебя я не боюсь, урухіл ђа-

hiwap—робкое животное; урухіс—оробѣть, waʃалізіw урухӏра ну—въ лѣсу оробѣлъ я; hӏтізіwад урухӏра ну—я побоялся его; прод. урухіріс.—Урухқіс, дѣепр. наст. урухқулі, буд. урухқус, 3-е л. урухқар—бояться, Аллаһлізіwад урухқін hӏу—бойся Бога; урухқан, род. урухқwā, множ. урухқанті—трусъ.

Урхіс см. ірхwіс.

Урціс см. уціс.

Урцул род. урцwā (во множ. нѣтъ) дрова; урцул сатха анкані—принеси дрова въ камины; урцул іqwін—руби дрова; урцwā қалі—деревянный домъ; урцwā ʈал—деревянный столбъ.

Урчі род. урчіла, множ. урчі—конь, лошадь, урчіліші мурдаj'іра ну—я сѣлъ на лошадь; урчілішіwһад hурajһіра ну—я слѣзъ съ лошади; урчі дуʃвæqіра нуні—я пустилъ лошадь вскачь, аһвірқwæріл урчі—невыѣзженая лошадь.

Урчіс см. учіс.

Урꜩім—девять урꜩімал, урꜩім'івіл—девятый, урꜩімнајс—въ девятыхъ; урꜩім'урꜩімлі—по девяти, урꜩімалла цаһналі—въ девятеромъ, урꜩімна—девятью, девять разъ; урꜩімʃалі—девяносто.

Урші твор. уршілі, род. уршā, множ. уршві—сынъ; уршідіш даqа нам hӏуні—сдѣлай мнѣ сыновство, т. е. будь моимъ сыномъ; урші дурһwæ агу hӏтіла—у него нѣтъ дѣтей мужескаго пола; уршē урші—внукъ (сынъ сына), рурсē урші—внукъ (сынъ дочери).

Уршіс см. ушіс.

Уршу (д, в), уршудіш—толстота, уршул—толстый, уршулі—толсто; уршул адам'ілі—толстый человѣкъ, уршуjрулі саj hіт—онъ толстѣетъ; вуршул қæна—толстая ложь, т. е. огромная ложь; маслізіw уршулі саj hіт—онъ толстъ въ имуществѣ, т. е. онъ человѣкъ достаточный.

Усал—слабый, плохой, дрянной, усалдіш—слабость, плохость, усај—слабо, плохо; усал урчі—плохая лошадь, усал адам'ілі сај hіт—онъ дрянной человѣкъ; усал ĥæнкі вæqів hітііn—онъ сдѣлалъ низкій поступокъ.

Усанг множ. усангуні—шалашъ; вуқуні усанганів саві—пастухи въ шалашахъ; qælувазівад віqулі саві усанг—изъ вѣтвей они дѣлаютъ шалашъ; усанг (на акушинскомъ нарѣчіи) называется вообще маленькій аулъ.

Усі род. усē, множ. усруві—закромъ (гдѣ хранится зерновой хлѣбъ), усі віĝілі саві анқілі—закромъ полонъ пшеницы; ĝулі усані ĥæqіс—насыпать зерно въ закромъ.

Усіс (д, в), дѣепр. наст. усулі, буд. усус, 3-е л. усар—спать; ĥіреρĥі усар hіт—послѣ обѣда обыкновенно спитъ онъ; халq вусулі саві hіш дус—народъ спокоенъ въ этомъ году; урқі вусулі саві hітіла—сердце спитъ у него, т. е. онъ непонятливъ; hітіла усні шwал саһат саві—его сонъ продолжается пять часовъ.—Усаhіс (д, в), дѣепр. наст. усаhуллі, 1-е спр., заснуть; урчілішіwĥад ĥурајhілі усаhур hіт—сойдя съ лошади, заснулъ онъ; прод. усалhіс—засыпать; wакĥē усалhіс аĥірулі сај hіт—долго не засыпаетъ онъ.—Усікіс (§ 164) усыпить, даґ нӯні ƒæwлі усікіра дурĥwæ—вчера я рано усыпила ребенка; хавар вурулі, усікіра іштаĥілі аваан ну—сказывая сказки, усыпляла меня въ дѣтствѣ мать.

Ус'іша—Усуша (§ 1), ус'іла ĥурава или ус'іла тавун—усушинское общество; Ус'іла ші—Усуша селеніе; ус'ан—усушинецъ, усу' или ус'анті—усушинцы; ус'іла міз—усушинское нарѣчіе. Преданіе, что въ началѣ былъ маленькій аулъ, величиною съ закромъ—усі.

Уста род. устала, множ. устні—мастеръ; арцла уста—серебрякъ, мірhла уста—кузнецъ, думла уста—дѣлатель

ковровъ; урӏкі уста—человѣкъ понятливый, разумный, ӈулі уста—человѣкъ проницательный, съ быстрымъ взглядомъ.

Ута род. утӑ, множ. утні—скамья, стулъ; уталіші ӈај'ілі саj ӈіт—онъ сѣлъ на скамью.

Утіс см. іртіс.

Утӏіс (д, в), дѣепр. прош. утӏілі, 2-е спр., раздать, раздѣлить; адала мас вутӏів узвёла урға—отцовское имущество раздѣлилось между братьями; узва вутӏів адала мас ӈуннес—братья роздали отцовское имущество женщинамъ.—Прод. урӏіс (д, в), буд. урӏус, 3-е л. урӏу (урӏар)—раздавать, дѣлить, садаqа вурӏус нуні пæqіртес—я раздаю милостыню бѣднымъ; цуг дæqілі дурӏін арц—ровно сдѣлавъ, раздавай деньги, т. е. раздавай деньги по-ровну.

Ухіс см. хіс.

Уц (д, в), уддіш—густота, уціл—густой, уцлі—густо (о жидкостяхъ); вуціл wар'а—густой медъ; уціс, вуцвіс, дуцдіс—сгуститься, ӈаруш дуддів—брага сгустилась.

Уціс см. ірціс.

Уціс (д, в), дѣепр. прош. уцілі, 2-е спр., схватить, віӷлі вуців муqара—волкъ схватилъ ягненка; нуні уціра ӈіт—я задержалъ его; ӈула шалі вуцілла нуні—я взялъ твою сторону; ӈуні вуца кулкіліс—перерѣжь дорогу вору; ца діw вуцілі уін—держись своего слова; ӈітіін уцілі саj ӈіт—онъ его взялъ въ руки; ӈæкімлі хунӏлізі вуцілі саві халq—начальникъ держитъ народъ въ кулакѣ, т. е. строго держитъ; уруслі хунӏлізі вуцілі саві Дағістан—русскіе въ рукахъ держатъ Дагестанъ, т. е. владѣютъ имъ.—Уціс служитъ для составленія множества глаголовъ, какъ то: awціс, ӈawуціс, qаӷуціс, ӈіlawціс и пр.—Прод. урціс (д, в), буд. урцус, 3-е л. урцу (урцар)—

хватать, держать, hар варӀіі ӄерӷулі ӄаннуві дурцу—каждый день ястребъ ловитъ перепелокъ.—Уцікіс (д, в), дѣепр. прош. уцікілі (§ 164) заставить схватить, xwiлізі уцікіра ӀӀуні ну—ты заставилъ собаку схватить меня; покрыть, арцлі вуцікіра нуні ӄінӽал—я обдѣлалъ кинжалъ въ серебро; урӷла вуцікіра ӄалі—домъ выстлалъ я досками; арцла чӷј вуцікіра суӄван—я обшилъ черкесску серебрянымъ галуномъ.—Прод. урцікіс, дѣепр. наст. урцуӄулі.

Уцумі твор. уцуміін, род. уцуміла, множ. уцумті—уцмій; уцумі даргwа—владѣніе уцмія (§ 1); уцмӗла замаиалізів—во времена уцміевъ; уцумідіш діул талӄан—князь, равный по происхожденію уцмію, т. е. безъ примѣси посторонней крови.

Уӷар (д, в), уӷардіш—жаръ, уӷаріл—жаркій, уӷаллі—жарко; вуӷаріл варӀіі—жаркій день; арӷ вуӷарвілі саві—погода стала жаркою; ну уӷарӀра—мнѣ сдѣлалось жарко.

Уӷіс см. ірӷіс.

Учіс (д, в) дѣепр. прош. учілі, 2-е спр. собрать, дӕкіл арц дучів hітіін—онъ собралъ много денегъ.—Прод. урчіс (д, в), буд. урчус, 3-е л. урчу—собирать, нуні дурчус мас варӀіеӄ—вечеромъ я собираю скотину.

Уӽіс см. ілӽіс.

Ушівӕӄӕс ушідӕӄӕс—собрать, xwалал мас ушівӕӄӕв hітіін—много имущества собралъ онъ; тухум ушівӕӄӕра нуні—я собралъ родственниковъ.—Прод. ушів(д)ікӕс—собирать; унці ушідікwӕлла—я собираю быковъ, т. е. закупаю быковъ; шанті ушівікwӕлла діwajзі—я собираю жителей на совѣтъ.

Ушіс см. іршіс.

Ушіс (д, в), дѣепр. прош. ушілі, 2-е спр., опустить; куллізі вушіра ӄарӄа—я опустилъ камень въ яму; wajна валаhлізі ушіра ӀӀуні ну—ты повергъ меня въ большое

несчастіе; туснаӄлізі уша hіт ӆуні—посади его въ тюрьму; шіjзі душіра ӄwæрві—я вымочилъ яблоки (въ прокъ); уwæӆ ушіс—пустить внизъ, уронить; урчілі уwæӆ ушів hіт—лошадь сбросила его; уwæӆ ушів hіт урӆілі—онъ лишился уваженія народнаго.—Уршіс (д, в) буд. уршус, 3-е л. уршу (уршар)—опускать, сбрасывать; адам'ілі уwæӆ уршул урчі—лошадь, сбрасывающая всадника.

Ушкіс (д, в), дѣепр. прош. ушкілі, 2-е спр. вычистить, ӄалі вушка—вычисти домъ, ушкава ну—вычисти меня.—Прод. ушкіс (д, в), буд. ушкус, 3-е л. ушку (ушкар)—чистить, азвар вушкін hар варӆі—каждый день чисти дворъ.

Х. х.

Хавар множ. хавурті—извѣстіе, новость; æӆна хавар вілӆунна тавталлізів—хорошую повѣсть прочелъ я въ книгѣ; нуні хавар ватураіра wаш'ілі уʒілічу—я послалъ брату извѣстіе, чтобы онъ пришелъ.

Хайдаӄлан множ. Хайдаӄ—Хайдакъ, Кайтакъ (люди и страна); Хайдаӄлізі іӄwæнна ну—я пошелъ въ Хайдакъ; Хайдаӄлізіwсад wаӄіра ну—я пришелъ изъ Хайдака; хайдаӄла міʒ—хайдакскій языкъ.

Хайрі хайріл—годный, хайрілі—годно; хайрēгwар урчі—негодная лошадь; нам хайріjhів hіш—мнѣ пригодилось это; урӆіліс хайріл адам'ілі—полезный людямъ человѣкъ.

Халӄ—народъ, вæкіл халӄ ваӄів дічу—много народу пришло ко мнѣ; æӆті халӄ лів hішӄув—хорошіе люди здѣсь; дунēлізів діӄар діӄарті халӄ лів—на свѣтѣ живутъ различные народы.

Хам хамдіш—гордость, хаміл—гордый, хамлі—гордо; хаміл адам'ілі—гордый человѣкъ, хамдіш діӄулі сарі нам hітіін—онъ гордится предо мною.

Хап—хватаніе, хап тів hітізі—онъ склоненъ къ хапанію, къ хищности; хаплі wаӷів дічу hіт—вдругъ, неожиданно пришелъ онъ ко мнѣ; хапwæqіс—схватить, хапвæqілі дwæƀлі каӷар арвухів—вѣтеръ схвативъ, унесъ бумагу.

Хара род. харā—берлога; ƀінілі харанів вірар сінка—зимою медвѣдь въ берлогѣ.

Харчізіс (д, в) вскочить, уталішіwад харчізур hіт—онъ вскочилъ со стула.—Прод. харчілзіс.

Хатір—уваженіе, почесть; ƀула хатілліс шіwірхурра ну hітішіwƀад—изъ уваженія къ тебѣ простилъ я его; hітіла хwалал хатір вæqів урƀлі—народъ воздалъ ему великія почести; хатілла адам'ілі—почетное лицо.

Хwала хwаладіш—великость, хwала и хwалал—великій, хwалалі—велико; хwалал галга—высокое дерево, хwалал адам'ілі—великій, важный человѣкъ; хwалал—старшина, завѣдывающій судебной частію, хwаладіш—судейское, старшинское званіе; хwалаjhів hіт ќуллуќлізіw—онъ на службѣ возвеличился.

Хwалавчав—Богъ, Хwалавчавлі æƀіті ӡав дæqіќів—Богъ ниспославъ хорошій дождь; хwавчав, множ. хувчні—хозяинъ; діла хwавчав æƀіна саj—у меня хозяинъ хорошъ (можетъ сказать работникъ); діла хwавчав—мой хозяинъ (жена о мужѣ), также моя хозяйка (мужъ о женѣ); хwавчав ƀунул—хозяйка въ отношеніи къ работнику.

Хwі род. хwē, множ. хурі—собака; хwі ӡæм віӷулі сaві—собака лаетъ, ƀajілла хwі—охотничья собака, вуӷwā хwі—овчарка; хwіӷуна адам'ілі—человѣкъ какъ собака, т. е. злой; хwі'оан ӡæм маjӷуд—не лайся, какъ собака.

Хіw множ. хіwі—орѣхъ; хіwла галга или хіw—орѣховое дерево; хіwла ƀанӷа—скорлупа орѣха, хіwла цоќлоќ—ядро орѣха; хіw вурƀас—расколоть орѣхъ.

Хіwра—нахожусь ниже (§ 75).

Хіјал род. хіjā, множ. хіjалті—намѣреніе, мысль; діла хіjал лів уӷіс—я намѣреваюсь учиться; æӈна хіjā адам'ілі—человѣкъ благонамѣренный.

Хіс—спрягается, какъ ӷіс; когда обращено къ 3-му лицу, то замѣняется черезъ ухіс (д, в), § 154, понести.—Прод. іхіс (д, в), буд. іхус, 3-е л. іху—носить.

Хуj множ. хуjані—нравъ (въ дурномъ значеніи), хуjлу адам'ілі—человѣкъ съ дурнымъ нравомъ, хуjлу урчі—норовистая лошадь.

Хумар хумардіш—печаль, скука; хумаріл—печальный, хумаллі—скучно; іш варӈі хумаллі саj ніт—сегодня онъ скученъ; хумарīра ну—я опечалился.

Хуна род. хунā—марена, мѣсто, засѣянное мареной, множ. хуммі.

Хунӽ множ. хунӽі—переметная сума; хунӽані ӈавақів ніттіін қаӷ—онъ положилъ хлѣбъ въ сумы.

Хункар множ. хункарті—султанъ турецкій.

Хунқ множ. хунқі—кулакъ; хунқлізі вуціс—взять въ кулакъ; хунқ ӷум'а вæқіс—сжать кулакъ; хунқлі вæкæс—ударить кулакомъ.

Хур множ. хурмі—липа.

Ц. ц.

Ца твор. цалі (§§ 51, 54) одинъ, нѣкій, нѣкоторый; цацāлі (§ 58) по одному; цацаӈілі—иногда, цацаӈілі шіj'ус ніт нуні—иногда вижу я его.

Цаваӈ цадаӈ (§ 51) нѣкоторые; цаваӈ адам'улі вақів дічу—нѣкоторые люди пришли ко мнѣ; цаваӈліс ӷдітӈа арц—нѣкоторымъ дай деньги.

Цад приставка, образующая падежъ равняющій (§ 20).

Цадаӈ—пара, цадаӈ унці—пара быковъ; цадаӈ урӈі сарра нуша—мы другъ съ другомъ въ родствѣ.

Цаӄна цаӄнawдіш (р, в) соединенность, цаӄнaw (р. в) соединенный, цаӄналі—соединенно, вмѣстѣ; цаӄнавдіш вігулі саві ӄіттіліс—они хотятъ соединиться другъ съ другомъ (муж. и женщ.); діла мас цаӄнав саві ӯзілічу—мое имущество не отдѣлено отъ братняго; цаӄнав ӄæпкілі віqулі саві ӄітті—они вмѣстѣ работаютъ; қwела цаӄналі ваӯів—оба вмѣстѣ пришли.

Царіл твор. царіj, род. царē, множ. царілті—другой (§ 51).

Царк царкдіш—одинокость, царкіл или царка—одинокій, царклі—одиноко, въ одинъ складъ; царкіл сӳкван—черкесска безъ подкладки; ғæнқі царк ваqа—разстели матерію; ӄіш муцалла ˈцаркдіш аӄваӄурра нуні—я не зналъ, что эта стѣна сложена въ одинъ рядъ.

Цаӄі—еще, цаӄі варӄі уус ӄішқуw—еще одинъ день останусь здѣсь; цаӄі ӄарӄа ӄавіӄа ӄішқу—еще одинъ камень положи сюда.

Цекесек тоже что ца кесек, см. кесек.

Цоқлоқ множ. цоқлоқуні—ядро орѣха.

Цуг цугдіш—равенство, цугіл—равный, цуглі—равно, ӄучу цуглі мас вітӄіра нуні ӄітіс—я ему далъ равную часть съ твоею; урӄ цуг ваqа—выровняй людей, т. е. поставь ихъ ровно; цугдіш віqул ӄæкім—безпристрастный начальникъ; дічу цуган сај ӄіт—онъ мнѣ ровесникъ; цугіӄіс (д, в) сойтиться, встрѣтиться, ӯзіла куліw цугіӄіра ну ӄітічу—въ домѣ брата я сошелся съ нимъ.

Цугдај (во множ. не употреб.) середина, шē цуғдајнів міскіт саві нушіла—наша мечеть въ серединѣ аула; дірӄā цугдај вуца—возьми палку за середину; ӄівіӄла цугдај вæкæра нуні—я попалъ въ середину цѣли.

Цула род. цулā, множ. цулві—зубъ; діла дурӄwǣ цулві ӄардіқулі сарі—у моего ребенка прорѣзываются зубы; цулві ізулі сарі діла—у меня зубы болятъ; цула ӄај-

ţіс—выдернуть зубъ; діла цула ĥавіĥів—у меня зубъ выпалъ; ĥалацулві—передніе зубы, qацацулві—задніе зубы.

Цун цундіш—одиночество, цуніл—одинокій, цуj—одиноко; цуніл галга—одинокое дерево; цуj саj ĥіт—онъ живетъ одиноко; цундіш вітілі саві нам—одиночество мнѣ надоѣло.

Цура род. цурала, множ. цурмі—свинья, марґа цура—боровъ, гwаѣа цура—свинья, цурала дурґwæ—поросенокъ; вірк̆wæріл цура—домашняя свинья, wаѣа̄ цура—кабанъ, вепрь.

Ѣ. Ѣ.

Ѣа род. Ѣа̄, множ. Ѣамі—огонь; ĸајзі Ѣа діĥів ĥітіла—домъ его загорѣлся; Ѣа рурґулі саві ĥітсад—огонь свѣтитъ оттуда; Ѣа̄віqі—разведи огонь, Ѣа ѣæґæ—погаси огонь.

Ѣаq Ѣаqдіш—сила, Ѣаqіл—сильный, Ѣаqлі—сильно, очень; нæк̆лізів Ѣаqлівіл адам'ілі—въ рукахъ сильный человѣкъ; ĥітіла Ѣаqдіш аґваĥурра нуні—его силы я не зналъ; Ѣаqлі æґна адам'ілі саj ĥіт—онъ очень хорошій человѣкъ; Ѣаqіл адам'ілі—человѣкъ сильный по богатству или по родству.

Ѣах Ѣахдіш—дурнота, Ѣахіл—дурной, Ѣахлі—дурно; Ѣахгwа или Ѣахіл рурсі—некрасивая дѣвушка; із̧аj Ѣахдæqів ĥіт—отъ болѣзни она подурнѣла; Ѣахіл ґæнкі—дурное дѣло, Ѣахіл піша—дурной поступокъ.

Ѣæв Ѣævдіш—темнота, Ѣævіл—темный, Ѣævлі—темно; Ѣævіл дуґі—темная ночь; Ѣævдішлізіw аґаĥурра ĥіт нуні—въ темнотѣ я его не узналъ; Ѣæв дірулі сарі—темнѣетъ, наступаетъ вечеръ; Ѣævіл діріw ва̧ів—темная туча нашла; Ѣævіл ранг—темный цвѣтъ, Ѣævіл рангла чу̧мі—косы темнаго цвѣта; нам Ѣævіл ґæнкі саві ĥіш—это для меня темное дѣло, неизвѣстное.

ʁ і д і ћ — плоды, фрукты; ʁ ідіћла галга — фруктовое дерево; ʁ ідіћ садаілі сарі — фрукты поспѣли; ʁ ідіћла анк — фруктовый садъ.

ʁ і h у р множ. ʁ іhурті — ученикъ степенью ниже, чѣмъ мутæђлім; хwала ʁ іhур — старшій въ этомъ разрядѣ; нуні ʁ іhурдіш дæqіра ћуд — я у тебя былъ меньшимъ ученикомъ, т. е. прислуживалъ тебѣ.

ʁ і k w а род. ʁ ікwала, множ. ʁ ікні — блоха; дуґі ʁ ікна ірґунна ну — ночью блохи искусали меня; ʁ ікwaʒуна урчі — проворная лошадь, ʁ ікwaʒуна рурсі — проворная дѣвушка.

ʁ і ʒ ʁ іʒдіш — кислота, ʁ іʒіл — кислый, ʁ іʒлі — кисло; ʁ іʒіл ћінц — кислое яблоко, ʁ іʒіл віркwала — кислое кушанье.

ʁ і ʒ а род. ʁ іʒала, множ. ʁ іʒні — трясогузка (птица).

ʁ і р ћ ʁ ірћдіш — тучность, ʁ ірћіл — жирный, ʁ ірћлі — жирно; нушіла маза ʁ ірћдів дуврір — наши бараны пожирнѣли на горѣ; ʁ ірћіл муса ал'ін ді'ла — отрѣжь жирную часть отъ мяса.

ʁ і р ʁ множ. ʁ урʁві — саранча; ʁ урʁва дірґун ку — поле съѣдено саранчею.

ʁ і ʁ і м к а л а твор. ʁ іʁімкај, род. ʁ іʁімкā, множ. ʁ іʁімкулі — бабочка.

ʁ у в ʁ увдіш — бѣлизна, ʁ увіл и ʁ ува — бѣлый, ʁ увлі — бѣло; дућæоап ʁ ува — бѣлый какъ снѣгъ; hітіла муʁур ʁ уввілі саві — борода у него побѣлѣла; ʁ ува ћæнкі — чистое дѣло.

ʁ у в і род. ʁ увē, множ. ʁ увні — очагъ; ʁ увілішів саві шанг — котелъ на очагѣ.

ʁ у д а р ʁ удардіш — чернота, ʁ удара и ʁ ударіл — черный, ʁ удаллі — черно; нап'оан ʁ удара — черный какъ нефть; варћілі ʁ ударwæqіра ну — я почернѣлъ отъ солнца; ʁ удар варћі — черный, т. е. несчастный день, ʁ удара ћæнкі — черное дѣло; ћуд wæћʁударіра ну — я виноватъ передъ тобою.

ƃудінга род. ƃудінгā, множ. ƃудунгурі—головня.

ƃудқран множ. ƃудқур—цудакарецъ; ну ƃудақарі iqwæнна—я пошелъ въ Цудакаръ; ну ƃудақарiwћад wакіра—я пришелъ изъ Цудакара; ƃудақарiw саj hіт—онъ находится въ Цудакарѣ; ƃудқріла ƃурава—цудакарское общество, ƃудқріла ші—селеніе Цудакаръ.

ƃуздагі род. ƃуздагіла, множ. ƃуздугурі—жукъ; ƃудара ƃуздагі—черный жукъ (ругательство между женщинами и дѣвушками).

ƃулі род. ƃwā—зерновой хлѣбъ; іш дус ƃулі дірқілі сарї—нынѣшній годъ урожай на хлѣбъ.

ƃур'а ƃур'адіш—сиротство, ƃур'а и ƃур'ал—сирота; ƃур'адішлі хwалаћівіулі саві муqара—по сиротству не ростетъ ягненокъ; іштqалі ƃур'ajнів hіт—въ дѣтствѣ осиротѣлъ онъ; ƃур'аві множ. сироты, ƃур'аті говорится о животныхъ.

Ч. ч.

Ча твор. шіні, род. шіла, дат. шіс?—кто (§ 49).

Чаћа род. чаћā—оспа; чаћajнілі саj hіт—онъ въ оспѣ; чаћа адіqіс—привить оспу, hітіла чаћа адіqун—ему привили оспу; чаћалі урқівіл wæē—оспой изрытое лицо; чаћа—зеленый орѣхъ.

Чакар множ. чакурті—сахаръ; ца келла чакалла—голова сахару; дæкіл чакурті лір hіш тукејзір—много головъ сахару въ этой лавкѣ; мі'чакар—леденецъ.

Чакма множ. чакмуні—сапогъ и пара сапогъ, чакмуні—много паръ сапогъ; урус чакма—русскіе сапоги; чакма шірћадатіс—снять сапоги, чакма шēhіс—надѣть сапоги; чакмунēла уста—сапожникъ.

Чалла—кто бы то ни былъ (§ 50).

Чар множ. чуррі—точило; діс чаллі ватурра—я выточилъ ножъ.

Чарwæqіс (д, в) обвить, воротить; нæӄва чарwæqів hіт hīтііи—она его обвила руками; ілчі чарwæqіра нуні—я воротилъ посланнаго; нуні чарвæqіра урчі лiӄашajҺі—я повернулъ лошадь вправо; ӄушірад ӄæj'owанті чардæqіра нуні—я согналъ скотину съ пашни; ші чарвæqіра ӄуҺіw wашулі—я обошелъ селеніе, ходя за тобою.—Прод. чаріqіс (д, в).

Чаргас множ. чаргасуні—черкесъ.

Чаріс чардіс, чарвіс—возвратиться, дуӷі чарīра ну шawад—вчера возвратился я изъ селенія.—Прод. чаріріс (д, в).

Чарукіс чард(в)укіс, дѣепр. прош. чарукуj, 3-е спр., возвратиться; qij чардукун hіт ӄунул hītічурад—поздно возвратилась эта женщина отъ него.—Прод. чарулкіс, чард(в)улкіс.

Чарх множ. чурхрі—гѣло (говорится только о живомъ тѣлѣ); hītіла ӷarwал чарх саві—у него прекрасное тѣло; лівілла чарх дæкруваллі саві hītіла—у него все тѣло покрыто ранами; æӈна чархла урчі—красивыхъ статей лошадь.

Чаҭа род. чаҭала, множ. чаҭні—ласточка.

Чæҙір множ. чæҙірті—вино, чæҙілла ӄwænарі—сосудъ съ виномъ; дiқар дiқарті чæҙірті лір hіш тукеjзір—всякаго рода вина находятся въ этой лавкѣ; чæҙір ӄарҭіс—выжимать вино.

Чæӈ чæӈіс, прод. чæӈіқwіс—звукоподражаніе падающей жидкости; чæӈілі урзулі саві—сильный дождь идетъ.

Чæл твор. чæj, род. чǣ, множ. чwæллі—галунъ, тесьма; арцла чæл—серебряный галунъ, арӈǣ чæл—шелковая тесьма; чwæллар суӄван—черкесска обшитая галунами.

Чæлмук—сросшійся, чæлмук ҺінҶ—сросшіяся яблоки; қwелла галга чæлмук діӈілі сарі—оба дерева срослись одно съ другимъ.

Чæрт (лір), множ. чæртанi—грязь; hуні чæртлі саві—дорога грязна; шер чæртанi дакдаілі сарі—въ селеніи сдѣлалось много грязи; діла сукван чæртлі віꞑів—моя черкесска загрязнилась.

Чæтір множ. чætірті—шатеръ, палатка; чætіллі ꞑанаw саj hіт или чætіллізіw саj hіт—онъ въ палаткѣ; чætір ꞑавæкæс—разбить палатку.

Чіꞑ чіꞑдіш—рѣдкость, чіꞑіл или чіꞑwа—рѣдкій, чіꞑлі—рѣдко; чіꞑіл wаꞩа—рѣдкій лѣсъ, чіꞑіл муꞩур—рѣдкая борода; чіꞑіл Ꞅæнꞑі—рѣдкотканная матерія; чіꞑвæqіс—разрѣдить, wаꞩа чіꞑвæqілі саві урꞑлі—жители разрѣдили лѣсъ; нудві чіꞑаіс—нахмурить брови; діші чіꞑізуллі саj hіт—онъ на меня нахмурился.

Чік чікдіш—высота, чікіл—высокій, чіклі—высоко (употребляется вм. акіл въ пѣсняхъ).

Чілла род. чіллā—шелкъ сырецъ; чіллā Ꞅæнꞑі—шелковая матерія; чіллā мулерк—шелковый червь.

Чіраꞑ множ. чірꞑмі—свѣча, чіраꞑ авалкwін—зажги свѣчу, чіраꞑ вæꞑæ—погаси свѣчу; чіраꞑ ꞑалꞑан—подсвѣчникъ.

Чукур чукурдіш—морщины, чукуріл—сморщенный, чукуллі—сморщено; wæꞑ чукуллі саj hітіла—лицо у него сморщено; чукурдіш агу hітіла wæꞑлізів—у него на лицѣ нѣтъ морщинъ; ꞃінцла кам чукуллі саві—кожица яблока сморщилась, сморщенное яблоко; халq чукурвів діwajзі—народъ собрался для совѣщанія, хуліта чукур вæqів шанті—сельскіе жители созваны были старшинами.

Чулак множ. чулакуні—уродъ, изувѣченный (о рукахъ); ліꞑа нæк чулак саві hітіла—у него правая рука не дѣйствуетъ.

Чуллі—Дербентъ; чуллан, множ. чулланг—дербентецъ.

Чум твор. чумлі—сколько? (§ 49).

Чу'на—сколько разъ? (§ 189).

Чу'ні твор. пад. множ. числа отъ мѣстоименія возвратнаго 3-го лица саj, род. чула, дат. чус (§ 46).

Чурі род. чурё, множ. чурмі—коса (женская), употребляется всего чаще въ пѣсняхъ вм. чуţі.

Чурх чурхдіш—густота, чурхіл и чурха—густой, чурхлі—густо; чурха кіwа—баранъ съ густою шерстью; чурха муβур—густая борода, чурха ĩæка—густая шуба, чурха ўулі—густой мѣхъ.

Чуţі род. чуţё, множ. чуţмі—коса (женская); чуţмі цімхіс—заплести косы; чуţмі датсāіс—расплести косы.

Ф. ф.

Фака род. факала, множ. факні—орелъ; гwађа фака—орлица; факала дурĩні—орлята.

Фаfа фаfадіш—твердость, жесткость, фаfал, фаfалі; фаfал кăрка—твердый камень, фаfал вуруш—жесткій тюфякъ; фаfал ęwавза—человѣкъ твердый, съ характеромъ; фаfал адам'ілі—скупой человѣкъ, фаfал ĩунул—неприступная женщина, фаfал qаβ—черствый хлѣбъ.

Фæвар множ. фæвургі—земля, æĩна фæвар—хорошая, плодородная земля; земляной полъ въ комнатѣ; кā фæвар вушка—вымети полъ въ комнатѣ.

Фæмк фæмк'іс—осѣчься (о ружьѣ), фæмк віқwіс—осѣкаться.

Фæнқа род. фæнқā, множ. фæнқві—коверъ.

Фæнқі род. фæнкē (во множ. не употреб.) ткань, матерія; арĩē фæнқі—шелковая матерія, ваммā фæнқі—бумажная матерія; фæнқі віршіс—выткать матерію.

Фіца род. фіцала, множ. фіқні—цыпленокъ, птенецъ; фіқні садіţун ав'алі—курица вывела цыплятъ; кăкавала фіқні—птенцы куропатки.

Фіfала твор. фіfај, род. фіfā, множ. фіfлумі—змѣя; фіfалі вашулі саві—змѣя ползетъ; фіfала qаβвікун діші—

змѣя ужалила меня. Вообще говорится о змѣѣ ядовитой.

Ӏум'а тоже, что Ӏаӏа.

Ӏуqа Ӏуqадіш—худощавость, Ӏуqал—худощавый; іʒај Ӏуqајhілі сај hіт—онъ похудѣлъ отъ болѣзни; Ӏуqал урчі—худая лошадь; hітіла Ӏуqадіш арqwælі саві—его худощавость проходитъ, т. е. онъ поправляется.

Ӏуьа род. Ӏуьā, множ. Ӏwaьні—хворостъ, мелкіе обломки дерева въ лѣсу; hітті Ӏwaьнав саві—они теперь за хворостомъ; hітті Ӏwaьнамі арвіqwæн—они пошли за хворостомъ.

Ш. ш.

Ша—въ аулъ, см. ші.

Шадіw (р, в) внѣ дома, шаді (не употреб.), шадіwсад, шадіввіт, шадіwад, шадіwhад; шадіw сај hіт—его нѣтъ дома, шадіw іqwænна ну—я вышелъ изъ дома; дічу шадіw waқі іш дуґі—приходи ко мнѣ сегодня вечеромъ; шадівті урґі вілььwін ӄуні—всѣхъ отсутствующихъ изъ домовъ сосчитай мнѣ; ӄула шадіwдіш ваhурра нуні—я узналъ, что тебя нѣтъ дома.

Шаh множ. шаhані—шахъ; ӄаӷуртēла шаh—персидскій шахъ.

Шаhар множ. шаhурті—городъ; шаhалла адам'ілі—горожанинъ; шаhаллізіw сај hіт—онъ въ городѣ.

Шаhāтіс (см. ші).

Шајhіс (см. ші).

Шајьі (см. шалі).

Шајқан твор. шајқај, род. шајқā, множ. шајқунті (лів)—сатана; hіттēла урґав шајқан тів—между ними чортъ, т. е. согласіе между ними нарушилось; шајқунтар—бѣснующійся, одержимый бѣсами.

Шала твор. шалалі, род. шалā—свѣтъ; шала вів—показался свѣтъ; шала діӈів hанаӈа—уже разсвѣло; нам шала ваqа—посвѣти мнѣ; ваʒла шала ліврі нам—мѣсяцъ мнѣ свѣтилъ; ламʃлі ƙалі шалавіqулі саві—молнія освѣщаетъ домъ; шалал мулерƙ—свѣтящійся червякъ; ваʒоан шалал дæѣла даӈ ƙунул—женщина съ лицомъ свѣтлымъ, какъ мѣсяцъ.

Шалі твор. шај, род. шā, множ. шуллі—бокъ; шалі ізулі саві діла—у меня бокъ болитъ; мазала шалі—бараній бокъ, мазала шуллі—бараньи бока (заготовляемые въ прокъ); шајӈі—въ сторону (§ 179); шалӈiw (р, в) мимо, дізіввіт шалӈірдуқун hіт—она прошла мимо меня; шалӈів вулқуті урſі ваті—оставь прохожихъ, не тревожь ихъ.

Шалқу—подъ мышку, шалқуw (р, в), шалқuwсад, шалқуввіт, шалқuwад, шалқuwhад; тавтурті шалқур сарі—книги подъ мышкой; hіт шалқу дуціра нуні—я ее обнялъ; шалқувhад гаwлаг кwіввуқун діла—изъ подъ мышки выпалъ у меня мѣшокъ.—Шалқула, твор. шалқуј, род. шалқwā, множ. шалқултi—мышка; шалқула ізулі саві діла—у меня мышка болитъ.

Шам множ. шумрі—овца или баранъ (еще негодовалые); кіwа шам—барашекъ, ƒінда шам—овечка.

Шан—аульный житель, см. ші.

Шанг множ. шунгрі—котелъ; шанг шēвізі ʃаліші—наставь котелъ на огонь; шунгав вулӈулі саві ді'—въ котлѣ варится мясо.

Шаха род. шахā—гной, матерія; дæкі шахалі вашулі саві—изъ раны идетъ гной, матерія; шахā дæкі—гнойная рана.

Шwал см. шу.

Шēhіс дѣепр. прош. шēhуллі (1-е спр.) надѣть что либо снизу вверхъ, какъ то: сапоги, чулки, шальвары; wахчаг шēhур hітіін—она надѣла шальвары.—Прод. шелhіс.

Шejзic шēдізіс, шēвізіс—стать на..., поставить на...; шанг шēвізіс ʃаліші—поставить котелъ на огонь; xwi шēвізуллі ʒæм віқ̣улі саві діші—собака лаетъ на меня; діші шejзуллі ʒај іқ̣улі сај hіх—гордо заговорилъ онъ со мною.—Прод. шелзіс, шēд(в)ілзіс.

Ші твор. шілі, род. шē, множ. шімі—селеніе; нушіла ші дуврів саві—нашъ аулъ на горѣ.—Ша—въ аулъ, шаw (р, в), шawсад, шаввіт, шawад, шawhад; ша арqæс ну—я ѣду въ аулъ; шаввіт hурава арвіqwæн—черезъ аулъ прошелъ отрядъ.—Шан, твор. шај, род. шā, множ. шанті—аульный житель; hішқ̣ув шанті æhті саві—здѣсь жители хороши.—Шаhātіс, шаhад(в)атіс—водворить въ аулѣ, поселить, прод. шаhалтіс.—Шајhіс—жить въ аулѣ, wiʃал дус шајhілла ну—десять лѣтъ живу я въ аулѣ.

Ші или шіді, шіw (р, в) шіwсад и т. д. (§ 173) на и надъ. Соединяется съ множествомъ глаголовъ, которые разсмотрѣны будутъ далѣе.

Шівла твор. шівлалі, род. шівлā, множ. шівлумі—долгъ; шівла вæqіра нуні—я взялъ въ долгъ; шівлаліс вітhіра hітіс—я далъ ему въ долгъ; дæкіл шівлумі тір hітішір—на немъ много долговъ; діла шівлаліyw сај hіт—онъ мой должникъ; шівлā waь—кредиторъ.

Шiwaіc шідаіс, шіваіс—увидѣть, діла hунул шідаіра нуні—я увидѣлъ свою жену; дуґі муір шіваіра нуні—ночью видѣлъ я сонъ.—Прод. шіj'іс, шідііс, шівііс—видѣть, селла шеhівіу hітііи—онъ ничего не видитъ, hар варhі шіj'ус hула уʒі—каждый день вижу я твоего брата.

Шiwарқ̣іс шірарқ̣іс, шіварқ̣іс—опомниться, проснуться; цуг дуґілі шіwарқ̣іра ну—въ полночь проснулся я; hанаhа шіwарқ̣ів hіт—теперь опомнился онъ (отъ обморока, отъ гнѣва и т. п.).—Прод. шіwірқ̣іс, шірірқ̣іс, шівірқ̣іс.

Ш і w ā c і c шірāсіс, шівāсіс—снять сверху; hіш ӆæкім шіwāса нушашіwад—возьмите съ насъ прочь этого начальника, т. е. смѣните его; нушаан ɋаɲні шірāсіра ӆуд—мы для тебя сняли шапки.—Прод. шіwajсіс, шірajсіс, шівajсіс.

Ш і w а т і с шідатіс, шіватіс—оставить на верху; hачамḭ шіwатурра hіт нуні—еще разъ я съ нимъ подружился: галга шіватурра нуні—я привилъ дерево; hаja шіваті ӆуні—свяжи веревку (т. е. разорванные концы); діла ɋај шеӆватур hітіін—онъ не послушался моихъ словъ.

Ш і w ā т і с шірадатіс, шіваватіс—снять; ӆawa шіваватурра нуні—я снялъ рубашку.—Прод. шіwалтіс, шірадалтіс, шівавалтіс; hар дуӳі палтар шірадалтас нуні—каждую ночь снимаю я платье.

Ш і w æ ӆ шірæӆ, шівæӆ—вверхъ, шівæӆ арсур ӄарчіɋа—вверхъ полетѣлъ ястребъ; шіwæӆіл адам'ілі—знатный человѣкъ, шівæӆіті урӆ—знатные люди; шіwæӆлі ɋај мајɋуд—лишняго не говори, и также: высокомѣрно не говори; шіwæӆіӆіс—взлѣзть, галгаліші шіwæӆіӆів дурӆwæ—мальчикъ взлѣзъ на дерево; дуврі шівæӆівіӆів ӆурава—войско взобралось на гору.

Ш і w æ ӄ æ с шідæӄæс, шівæӄæс—ударить на..., рахлі шіwæӄæра ӆучу—неожиданно пришелъ я къ тебѣ; дwæӊлі шіwæӄæра ну—вѣтеръ дунулъ на меня; дасні шідæӄæра дæкіліші—пластырь положилъ я на рану.

Ш і w ӊ a w ӄ і с шірӊадукіс, шівӊавукіс—слѣзть (съ животнаго), шіwӊawӄунна ну урчілішіwӊад—я слѣзъ съ лошади; hімілішіwӊад шіwӊawӄунна ну—гнѣвъ мой прошелъ; душвајшіwӊад шіwӊawӄін ӆу—прости врагу.—Прод. шіwӊалӄіс, шірӊадулӄіс, шівӊавулӄіс.

Ш і w ӊ ā ӄ æ с шірӊадæӄæс, шівӊавæӄæс—отдѣлить, отрѣзать; адаан шіwӊāӄæра ну мазлізіwӊад—отецъ отрѣшилъ меня отъ имущества, лишилъ наслѣдства; hіт шіwӊāӄæв

ĕуллуĸлізіwĥад ĥæкімлі—начальникъ отрѣшилъ его отъ должности.—Прод. шіwĥајĸæс, шірĥадіĸæс, шівĥавіĸæс.

Шіwĥāсіс шірĥāсіс, шівĥāсіс—снять сверху; нушаан қаңні шірĥāсіра ĥуд—мы для тебя сняли шапки.—Прод. шіwĥајсіс, шірĥајсіс, шівĥајсіс.

Шіwĥерхwіс шірĥадірхwіс, шівĥавірхwіс—спуститься, простить; галгалішіwĥад шіwĥерхур hіт—съ дерева спустился онъ; ʒав шірĥадірхур hішĥад—дождь перешелъ отсюда; ну шіwĥе́рхурра ĥушіwĥад—я простилъ тебя. —Прод. шіwĥархіс, шірĥадурхіс, шівĥавурхіс.

Шіwірхwіс шірдірхwіс, шіввірхwіс—спуститься, простить, ну шіwірхурра ĥушіwĥад—я простилъ тебя. См. шіwĥерхwіс.

Шіwіс шірдіс, шіввіс—взять верхъ, ну шіwīра дæwлі hітішіw—я взялъ верхъ надъ нимъ въ тяжбѣ; шіввīвіл кіwа—баранъ, который одолѣваетъ всѣхъ другихъ.—Прод. шіwіріс, шірдіріс, шіввіріс.

Шіwĸіс шідуĸіс, шівуĸіс—напасть; вуḫі шідуĸун мазаліші—волки напали на барановъ; дарман шідука дæкіліші—посыпь лѣкарство на рану, присыпь рану.—Прод. шілĸіс, шідулĸіс, шівулĸіс; мурталла шілĸулі саj hіт діші—безпрестанно нападаетъ онъ на меня.

Шіwра шірра, шівра—нахожусь на.... (§ 75).

Шіwсāсіс шірсāсіс, шівсāсіс—снять горизонтально; ḫawадіш шівсāсіра шанглішівсад—я снялъ жиръ съ котла, т. е. накипь съ варящагося въ котлѣ мяса.—Прод. шіwсајсіс, шір(в)сајсіс.

Шіwуĸіс шірдуĸіс, шіввуĸіс, дѣепр. прош. шіwуĸуj, 3-е спр., соскочить; урчілішіwĥад шіwуĸун hіт—онъ соскочилъ съ лошади (поспѣшнѣе, чѣмъ сойти); ʒајлішіввіт шіwуĸунна ну—я перемѣнилъ рѣчь; hуjшіввіт шіwуĸунна ну—я сбился съ дороги.—Прод. шіwулĸіс, шірдулĸіс, шіввулĸіс; ĥуні івіjшіwад шіwаĥулĸас ну—

я не буду отступать отъ сказаннаго тобою; даĥівā арӷ шіввуӄун—время молитвы уже прошло.

Шіді см. ші—на и надъ.

Шіĥawӄіс шіĥад(в)уӄіс—наступить, hіт рурсі шіĥадуӄун діла ҭwæĥіліші—эта дѣвушка наступила мнѣ на ногу. —Прод. шіĥалӄіс, шіĥад(в)улӄіс.

Шіĥāhіс (не мѣн.), дѣепр. прош. шіĥāhуллі, 1-е спр., надѣть; сагаті палтар шіĥāhурра нуні—новое платье надѣлъ я.—Прод. шіĥалhіс, буд. шіĥалhас, 3-е л. шіĥалhа.

Шіĥajhіс шіĥад(в)іhіс—привязать къ верху, навязать; урчіліші шіĥавіhунна діх—на лошадь навязалъ я вьюкъ.— Прод. шіĥелhіс, шіĥад(в)ілhіс.

Шіĥāӄæс шіĥад(в)аӄæс—удариться о что либо; ну шіĥāкæра ĕарĕаліші—я ударился о камень; ӷана шіĥаваӄæв hітіін—платкомъ повязалась она.—Прод. шіĥajкæс, шіĥад(в)ікæс, дѣепр. наст. шіĥajкwælі, буд. шіĥajкwæс, 3-е л. шіĥajкwæ (р).

Шіĥаphіс—надѣть, вдѣть; муphē ҭуліка шіĥарhуллі саві hітіін—золотое кольцо надѣлъ онъ; урчі ƀулудліші шіĥарhуллі саві—лошадь наткнулась на колъ.—Прод. шіĥарhіс.

Шіĥарӷwіс (не мѣн.), дѣепр. прош. шіĥарӷwілі—накрыться; гувен шіĥарӷwa—накройся одѣяломъ.—Прод. шіĥарӷwіс, дѣепр. наст. шіĥарӷулі (§ 159).

Шіĥāсіс дѣепр. прош. шіĥāсілі, 2-е спр., перенести; хwалал кіјін шіĥāсіра нуні—большой трудъ перенесъ я; садаqа шіĥāса—дай обѣтъ дать милостыню (для выздоровленія и т. п.).—Прод. шіĥајсіс.

Шіĥæӄіс—навѣсить, јараq шіĥæкілла нуні—оружіе навѣсилъ я.—Прод. шіĥајкіс.

Шіјĥіс шід(в)іĥіс—попасть на что-нибудь; ĕарĕа шівіĥів діші —камень попалъ на меня.—Прод. шірĥіс, шід(в)ірĥіс; хіна шідіĥіра муƀулліші—я выкрасилъ бороду хиной.

Шіла см. ча.

Шілъwіс шід(в)ілъwіс, дѣепр. прош. шілъуj (§ 159) приказать, поручить; ӏӕкімлі шівілъун діші—начальникъ приказалъ мнѣ; ӏуші шілъуjра ӏіш дурӏwæ—тебѣ поручилъ я этого ребенка.—Прод. шілъуӏіс (не мѣн.), буд. шілъуӏас, 3-е л. шілъуӏа—приказывать, поручать; ӏар анӷвуқ ӏуші шілъуӏас—все поручаю я тебѣ.

Шін твор. шіj, род. шӗ (лір), множ. шінані—вода; шін дашулі сарі—вода течетъ; қајдізурті шін—стоячая вода; чӕӷідіқуті шін—водопадъ; візіті—сладкая, прѣсная вода; зуjті шін—соленая вода; завла шін—дождевая вода; шін ākæс—почерпнуть воду; ӏwā шін—глазная вода, т. е. употребляемая для уничтоженія сглаза (черпается изъ извѣстнаго источника и не должна ставиться на землю).—Шуні—за водою, шуні арqæс ну—я пойду за водой, шуніw саj ӏіт—онъ теперь за водою.

Шіні см. ча.

Шініш шініщдіш—зелень, шініша—зеленый, шінішлі—зелено; дувуртазів шініщдіш агу—на горахъ нѣтъ зелени, дунӗ шінішвілі саві—свѣтъ зеленѣетъ, т. е. показывается зелень весною; шініші̆л—болѣе зеленый (§ 41).

Шінқа шінқадіш—влажность, сырость, шінқал—влажный, сырой, шінқалі—сыро; завлі шінқаjӏіра ну—дождемъ я вымочился; шінқал арӷ—сырая погода; шінқал ӏуні—мокрая дорога; шінқамуӆ адам'ілі—человѣкъ невоздержный на языкъ.

Шінqан род. шінqā (лір), множ. шінqуммі—мельница; шінqан дуqулі сарі—мельница мелетъ; ділqіс анқі духіра шінqана—я понесъ пшеницу на мельницу; шінqанaw саj ӏіт—онъ сидитъ на мельницѣ; шінqанкула, твор. шінqанкулалі, множ. шінqанкулаві—мельникъ.

Шіqæ род. шіqӕ̄, множ. шіqні—чернило; ранг рангла шіqні—разноцвѣтныя чернила; шіqæ ӏарqан—чернилица.

Шірі род. шірē—бракъ, супружество; ḥіт рурсі шірі діqwæн ḥітіс—эта дѣвушка вступила съ нимъ въ бракъ; нуні шірі ḥадііра ḥіт—я вступилъ съ нею въ бракъ.

Шірші род. шіршē—лукъ и чеснокъ; дукан шірші—лукъ, т. е. съѣдомый, вукан шірші—луковка, ḫwарчімаг шірші—зеленый лукъ (лукъ-нагайка); ітан шірші—чеснокъ (лукъ, который рубятъ, чтобы ѣсть).

Шіш шішіс—тронуться, ну ḳуліwад шішіра—я тронулся изъ дому.—Прод. шішіқwіс.—Шіш вæqіс—махнуть, нæѣ шіш вæqів ḥітіін нам—онъ мнѣ махнулъ рукою.—Прод. шіш віqіс—махать.

Шу—пять шwал; шуівіл—пятый; шу'најс—въ пятыхъ; шушулі—по пяти; шwалла цаѣналі—впятеромъ; шу'на—пять разъ, пятью; wіḫну шура—пятнадцать; шуḫалі—пятьдесятъ, шударш—пятьсотъ (§§ 54—58).

Шулḫі шулḫіw (р, в), шулḫіwсад и т. д. (§ 180) около; ḳā шулḫіw уін ḫу—около дома останься ты.

Шуні см. шін.

Шурај множ. шурајті—озеро, плесъ въ рѣкѣ; шурај вівіл муса—мѣсто, образующее плесъ (расширеніе) въ рѣкѣ; шурај вір'wіқіс—осушить озеро.

Шурі твор. шуллі, род. шулла, множ. шурмі—скала; шулліші ерхурра ну—на скалу взлѣзъ я; шурмēла ѣада—скалистое ущелье.

Шушґа род. шушґā, множ. шушґні—шашка, мечъ; шушґа авіцун ḥітіін—онъ обнажилъ шашку.

АЛФАВИТНЫЙ СПИСОКЪ

русскихъ словъ съ указаніемъ, гдѣ отыскивать соотвѣтствующія имъ хюркилинскія.

А.

Аварецъ, ĥівар, қаракан.
Аварія, ĥівар, қаракан.
Азбука, аліпуні.
Акуша, Акуша.
Акушинецъ, акуша.
Ангелъ, малајк.
Антоновъ огонь, ірғіс.
Арабъ, ḫарав.
Арапъ, ḫарав.
Арба, уркура.
Аргамакъ, тазі.
Арестантъ, туснаk.
Арестовать, туснаk.
Арка, арсawар.
Арменія, Ермені.
Армянинъ, ермені.
Армянскій, ермені.
Архалукъ, ĥævсур.
Аулъ, ші.
Ахъ! ḫуја.

В.

Баба, ĥунча.
Бабочка, ʃiʃімкала.
Бабушка, ава.
Байрамъ, варĥі.
Балъ, туј.
Барабанъ, дæмдад.
Баранина, ді'.
Баранъ, kiwa, маза.
Барашекъ, муqара, шам.
Безвинность, мар.
Безвинный, мар.
Безвкусный, ĥаш, ʒім.
Безграмотный, ḫаh.
Бездѣльникъ, ќурумсаќ.
Бездѣтный, қімі.
Безжалостный, ургіʃі.
Беззаботный, пікрі.
Беззубый, дувшала.
Безмозглый, маĥа.
Безобразный, мішу.
Безпокойный, ḫінḫіті.
Безпокойство, ḫінḫіті.
Безполезный, ваға́ла.
Безпомощный, іqала.
Безпрестанно, вæќæлі.
Безпристрастный, цуг.
Безсольный, ʒі.
Безумецъ, вік, маĥур.
Безумствовать, маĥур.
Безхлѣбіе, умх.
Безъ, агwic, кам.
Берегъ, дув.
Бережливость, саk.
Бережливый, јетім, qірqір.
Бережно, саk.
Беременная, ḫунул, kwані.
Беречь, мæĥкам, саk.
Берлога, сінка, хара.
Бешметъ, ĥæвсур.
Битъ монету, ĥāќæс.
Благовидный, qæјда.
Благонамѣренный, хіјал.
Благословеніе, варакат.
Благословенный, варакат.
Благоухать, wawa.
Блестѣть, рурĥіс.
Блеять, меḫ.
Ближній, кіц.
Близкій, ітаіс, кіц.
Близко, кіц.
Близость, кіц.
Блоха, ʃiкwa.

Блудница, къæмӀа.
Блъдность, уӄуҕ.
Блъдный, уӄуҕ.
Блъднъть, уӄуҕ.
Блюдолизъ, душі.
Богатство, дawла.
Богатый, дawла, ӄуwat.
Богомолецъ, Ӏæж.
Богомолье, Ӏæж.
Богъ, Аллаһ, Хwалавчав.
Бодать, къӀ, курс.
Боднуть, курс.
Боецъ, дірᵹ.
Бой, дірᵹ.
Бокъ, шалі.
Болтливый, кwæв.
Болтунъ, лізмі.
Больной, ізіс.
Большой, хwалал.
Болье, æӀ.
Болъзнь, ізіс.
Болъть, ізіс.
Борецъ, мушул.
Боровъ, цура.
Борода, муҕур.
Борозда, ᵹwарі.
Бороться, wæӀæс, Ӏāіс, мушул.
Борьба, мушул.
Боязливый, ках.
Боязнь, ках.
Бояться, ках, урух.
Брага, һаруш.
Брадобрѣй, даллак.
Бракъ, шірі.
Бранить, уһіс.
Брань, уһіс.
Братецъ, узі.
Братство, узі.
Братъ, узі.
Брать, āсіс, сawціс, сāсіс.
Брить, ілһас.
Бровь, нід.
Бродъ, Ӏарӄᵹ.
Бросаться, сawкіс.
Бросить, дуӈ, iwһіс, кwів, лajwаӄіс.
Броситься, ітукіс, сawкіс, тæс.
Брякнуть, зæнӄ.
Бряцаніе, зæнӄ.
Бряцать, зæнӄ.
Буйволъ, гāмуш.
Буйлица, гāмуш.
Бумага, каᵹар.
Бурка, варһі.
Буса, духурі.
Бухара, вухāрі.
Бухарецъ, вухāрі.
Быкъ, вуᵹа.
Быстро, кæрк.
Быстрота, кæрк.
Быстрый, дуҕ, кæрк.
Бѣгать, дуҕ.
Бѣгъ, дуҕ.
Бѣда, ӄада.
Бѣдно, мæӄ, міскін, пæӄір.
Бѣдность, міскін, пæӄір.
Бѣдный, міскін, пæӄір.
Бѣднъть, ӀajһІс.
Бѣдовый, валаһ.
Бѣдствіе, валаһ.
Бѣлизна, ҕув.
Бѣлить, ілһас.
Бѣло, ҕув.
Бѣлокъ, гідгарі.
Бѣлошейка, кwæв.
Бѣлый, Ӏæн, ҕув.
Бѣснующійся, шajᵹан.
Бѣшенство, ваһ.
Бѣшеный, ваһ.

В.

Важный, хwалал.
Валить, Ӏawшіс.
Варваръ, зулмукар.
Вареный, ілһіс.
Варить, ілһіс.
Вашъ, Ӏуша.
Вбивать, Ӏāкæс.
Вбить, āкæс, Ӏāкæс, ітæкæс.
Ввержъ, а, wæӀ, лаг, шіwæӀ.
Вдвое, ӄwірка.
Вдова, гам'а, Ӏунул.
Вдовецъ, гам'а.
Вдовство, гам'а.
Вдругъ, пæӀ, хап.
Вдѣть, шіһарһіс.
Великій, хwалал.
Велико, хwалал.
Вепрь, цура.
Верблюдъ, wаллі.
Веревка, һаја.
Вередъ, калі, савукні.
Верхній, ӄіwра.
Верхняя часть, кар.
Верхомъ, мурда.

Веселіе, ӥілі.
Веселиться, ӥілі.
Веселый, wат, hарза, ӥілі, разі.
Весна, hала, ӥев.
Вести, арӥіс, hawyціс.
Весь, ліwілла.
Ветхій, урq.
Ветхо, урq.
Ветхость, урq.
Вечеромъ, варӥеӄ.
Вечеръ, варӥеӄ.
Вещь, сіӷал.
Взаимно, wарс.
Взбѣжать, awӄіс.
Взбѣситься, вah.
Взвѣсить, іӷӥāӷіс.
Взглядывать, ӥар'іс.
Взглядъ, ӥар'іс.
Взглянуть, ӥар'іс.
Вздешевѣть, дурӊа.
Вздорный, кімік.
Вздорожать, дурка.
Вздохнуть, hih.
Вздохъ, hih.
Вздыхать, hih.
Взлѣзть, ӗӄіс, ерхwіс, шіwæӥ.
Взмутиться, wамqwіс.
Взнуздать, hyphyp.
Взойти, hwi.
Взыскать, ілhwіс.
Взятка, рушват.
Взяточникъ, рушват.
Взять, āсіс, кwів, сawціс, сāсіс, уціс.
Видный, ірӷwіс.
Видѣть, rwіс, шіwаіс.
Вина, вahана.
Вино, чæӷір.
Виноватый, ҕудар.
Виноградникъ, анк, ӷуӷі.
Виноградъ, ӷуӷі.
Винтовка, мажар.
Висѣлица, ӷал.
Вколотить, ітæкæс.
Вкусный, візі, мур'і, ӷім.
Вкусъ, ӷім.
Владѣть, уціс.
Влажность, дæӥні, шінӷа.
Влажный, дæӥні, шінӷа.
Влить, ӊарӷіс.
Влюбиться, діга, ігіс.
Влюбленный, ӊашіq.
Вмѣсто, қадін.
Вмѣстѣ, wарх, цаӥна.
Внизъ, ӊатӥал, ywæӥ.
Внукъ, урші.
Внутренность, wарг, уӥна.
Внутри, wарг, ӥана, уӥна.
(во)-внутрь, уӥна.
Внѣ, дура, шадіw.
Вода, шін.
Водворить, ші.
Водить, арубіс, wашіс, ӥіс.
Водопадъ, шін.
Водоросль, арӥæ.
Возвеличиться, хwалал.
Возвратиться, чаріс, чарукіс.
Возгордиться, кӯӷа.
Воздухъ, hawā.
Возложить, кар.
Вознагражденіе, кірі.
Войлокъ, wарhi.
Война, ӷазā, дірӷ, қіда.
Войско, ӥурава.
Войти, ітііс, уӥна.
Вокругъ, алаw.
Волкъ, віҕ.
Волноваться, урӷіс.
Волосъ, ӷіз.
Волосяной, ӷіз.
Волчица, rwаӊа.
Волъ, унц, урка.
Вольнорабочій, ӄазак.
Вооружиться, јарақ.
Вопросъ, ӊарwаіс.
Ворваться, уӥна.
Воробей, ӊівкæрі.
Воровать, іӊас.
Воровской, кулкі.
Воровство, іӊас, кулкі.
Ворона, ӄæна.
Ворота, іркæј.
Воротить, чарwæqіс.
Воръ, кулкі.
Восемьдесятъ, гаӥ.
Восемь, гаӥ.
Восковой, мурӆалі.
Воспитать, ајqіс, āӷwіс, wæӥæс, ірӄæс.
Воткнуться, ӊіла.
Вотчимъ, ада, уӳај.

Вотъ, hapi.
Вошь, нір'.
Впасть, у.
Впереди, hала.
Впередъ, hала.
Врагъ, душван.
Вражда, душван.
Вредный, зен.
Вредъ, дамӄа, зен.
Время, манзіл, саɦат.
Всадникъ, мурда.
Все, ліwілла.
Всегда, алла.
Вскачь, дуƀ.
Вскипятить, ілӈіс, руɸір.
Вскользь, twæк.
Вскочить, харчізіс.
Вскрикнуть, wæw'ic.
Вспахать, ваціс, haj.
Вспомнить, han.
Вспотѣть, ɦамɦа, маj'а.
Вспугнуть, івшіс.
Вспрыгнуть, тæс.
Вспыльчивый, ɦæл, іштӡа.
Вспыхнуть, дару.
Встать, ајзіс, ӡаш.
Встрѣтиться, ɦінкwæкæс, цуг.
Встряхнуть, пæɦ.
Всходить, узіс.
Всѣ, ліwілла.
Вся, ліwілла.
Всякій, алла, hap, hаркудіца.
Второй, ӷwi.
(во)-вторыхъ, ӷwi.
Входить, уɦна.
Вчера, даґ.
Вчерашній, даґ.
Вшивецъ, нір'.
Вы, ɦуша.
Выбраться, алӷwic.
Выбрить, ілɦас.
Выбѣлить, ілɦас.
Вывезти, дура.
Вывести, дура, сајӡіс.
Вывострить, уґа.
Выгода, пајда.
Выгодный, hала, пајда.
Выдать за-мужъ, ɦāтіс.
Выдергивать, ірдіс.
Выдоить, ірзіс.
Выдрессированный, ірӄæс.
Выдрессировать, ірӄæс.
Выжать (о хлѣбѣ), іршіс.
Выздоровленіе, ваhла.
Выздоровѣть, ара, ваhла, ізіс.
Выиграть, дæw, twæк.
Выйти, дура, hawваӷіс, hала.
Выйти за-мужъ, шірі.
Выкинуть, waƀ, лајваӷіс.
Выколотить, пæк.
Выкопать, ајӡіс, урӄіс.
Выкормить, ајqіс.
Выкосить, ӄwælӄwæ.
Выкрасить, шіјӈіс.
Выкроить, арӡіс.
Выкупаться, waзіс.
Вылѣзть, алӷwic.
Вылетать, арсіс.
Вылѣчить, ара.
Вылить, ɦарӡіс, лајwaӷіс.
Вылупиться, гідгарі.
Выманить, ізіс.
Вымести, ӈwæш.
Вымолить, walґwic.
Вымолотить, діг.
Вымочить, wamӈwic, шінӷа.
Вымыть, ірціс.
Вынуть, ајӡіс.
Выпасть, ӄwiв.
Выпить, ірɸіс.
Выплюнуть, ту.
Выпросить, walґwic, ізіс.
Выпрясть, вілсіс.
Выравнить, ӷалаг, дірq, цуг.
Вырости, āӷwic, waic.
Вырубить, сал'іс.
Вырѣзать, ал'іс, сал'іс.
Высвободиться, алӷwic, wat, ywyкіс.
Выселокъ, маɦі.
Высеребрить, арц.
Выслушать, арӡіс, ліɦі.
Выслѣдить, кіл.
Высморкаться, ӄwærӄ.

Высокій, аӄ, ḫірӄа, хwалал, чіӄ.
Высоко, аӄ, чіӄ.
Высокомѣріе, ӄуʒні.
Высокомѣрный, умут.
Высота, аӄ, чіӄ.
Высохнуть, ір'wіс.
Выставить, ḫа̄іс.
Выставиться, ḫawса̄ʒіс.
Выстлать, уціс.
Выстричь, ціƀ, ілḫас.
Выстрѣлить, іwhіс.
Высунуться, ітііс.
Высушить, wага, ір'wіс.
Выспчь, мурꝼ.
Вытащить, сайʒіс.
Вытерпѣть, аӄ.
Вытечь, ḫawиḫіс.
Выткать, іршіс.
Выточить, уға, чар.
Вытянуть, іʒіс.
Выучить, ілꝼіс, ірӄæс.
Выучиться, wаḫіс.
Выходить, дура.
Вычистить, ам'ур, ішкæс, ум'у, ушкіс.
Выше, ӄіwра.
Выщипывать, ірдіс.
Вьюкъ, діх.
Вѣра, ірх.
Вѣрить, ірх.
Вѣрный, ḫаq.
Вѣтвистый, qæлі.
Вѣтвь, qæлі.
Вѣтеръ, дwæƀ, hawа̄.
Вѣтряный, дwæƀ.

Вышать, ӕ̄кіс.
Вялый, міƀір.
Вянуть, сусіталхwіс.

Г.

Галунъ, чæл.
Гамринецъ, ḫwæмур.
Гангрена, ірг̈іс.
Гвоздь, ӄæрда, ƀwaвул.
Гдѣ? кані.
Герой, міph.
Гикать, ḫaj.
Гикнуть, ḫaj.
Гладкій, ʒалаг, ірӄʒwіс.
Гладко, ʒалаг.
Гладкость, ʒалаг.
Глазъ, ḫулі.
Глашатай, манӄуш.
Глотать, ḫа̄іс.
Глотнуть, ḫа̄іс, qwærʒ.
Глотокъ, qwærʒ.
Глубина, мурḫ.
Глубокій, мурḫ.
Глубоко, мурḫ.
Глубокомысленный, мурḫ.
Глупо, іʒіс.
Глупость, ḫамḫа.
Глупый, ḫамḫа.
Глухо, ƀwанƀ.
Глухой, арʒіс, ƀwанƀ.
Глухонѣмой, ƀwанƀ, тілкаw.
Глухота, ƀwанƀ.
Гнать, арḫіс, ірӄʒіс.

Гнилушка, ḫаш.
Гнилъ, ірḫіс.
Гнить, ḫаш, ірḫіс.
Гной, шаха.
Гнойный, шаха.
Гноиться, hawиḫіс.
Гнѣваться, hімі.
Гнѣвный, ƀасі.
Гнѣвъ, hімі.
Гнѣздой, ḫінʒін.
Гнѣздо, муqа.
Говорить, ʒај, діw, yhіс.
Говядина, ді'.
Годный, waіс, хајрі.
Годовалый, урі'.
Годъ, дус.
Голова, вінʒ.
Головня, ƀудінга.
Голодный, гуш, qaqa.
Голодъ, гуш.
Голосъ, ʒама.
Голубой, ḫанƀ.
Голубь, лawha.
Гора, дувура, урӄ.
Гордиться, ӄуʒа, ӄуʒні, хам.
Гордо, ӄуʒа, тук, хам, шејзіс.
Гордость, ӄуʒа, хам.
Гордый, ӄуʒа, тук, хам.
Горе, ӄіјін.
Горецъ, дувура.
Горечь, qуʒqу.
Городъ, шаhар.
Горожанинъ, шаhар.
Горохъ, кара.
Горькій, qуʒqу.

Горько, qуӏqу.
Горячій, hалак, кærк.
Горячиться, кærк.
Господство, віқ.
Господствовать, ак.
Гостепріимный, уӥwæл.
Гостепріимство, уӥwæл.
Гость, уӥwæл.
Готовность ӥædур.
Готово, ӥædур.
Готовый, ӥædур.
Грабить, ілӏіс.
Градъ, ківкæ.
Граната, ӥærӥæ.
Гремѣть, зуврі, ӄуӄу.
Грива, јæл.
Гримаса, маӈ.
Громогласный, манӄуш.
Громъ, зуврі, ӄуӄу.
Грудной, дурӥwæ, мама.
Грудь, мікірі.
Груша, кæр.
Грѣть, варӥі.
Грѣхъ, вунаһ.
Грѣшникъ, вунаһ.
Грязно, чæрт.
Грязь, чæрт.
Губа, қwінӏ.
Густо, зума, уц.
Густой, вурт, зума, уц, чурх.
Густота, зума, уц, чурх
Густѣть, іртїс, уц.
Гяуръ, гawур.

Д.

Давать, ӄіс.
Давить, ҷæӌіс.
Давній, hала, нікwал
Давно, hала.
Далеко, hараk.
Даль, hараk.
Дальный, hараk, ӈірка.
Дарованіе, паһму.
Даргу, Даргwа.
Дать, ӄіс.
Два, қwі.
Двадцать, ҷал.
Дверь, унза.
Двойной, қwірка.
Двойность, қwірка.
Дворъ, азвар, ӈаја.
Двоюродный, узі.
Двѣнадцать, қwі.
Двѣсти, дарш, қwі.
Девяносто, урӌім.
Девятнадцать, ҷал.
Девять, урӌім.
Деликатный, назік.
День, варӥі.
Деньги, арц.
Дербентъ, Чуллі.
Дерево, галга.
Деревцо, qурч.
Деревянный, урцул.
Держать, уцїс.
Держаться, уцїс.
Десятскій, куӈала.
Десять, wiӷ.
Дешевизна, дурӈа.
Дешево, дурӈа.
Дешевый, дурӈа, hарза.
Джейранъ, ніната.
Дивиться, тамаша.
Дивный, тамаша.
Диво, тамаша.
Дичина, ді'.
Длинно, ӈірӄа.
Длинота, ӈірӄа.
Длинный, ӈірӄа.
Днемъ, ӥірілі.
Дно, луӏі.
Добропорядочный, qæјда.
Доброта, æӥ.
Довольно, разі.
Довольный, разі.
Довольство, разі.
Довѣріе, ірх.
Довѣрять, ірх, умут.
Дождевой потокъ, ӥарқ.
Дождь, зав.
Дождь идетъ, зав.
Дойная, ірзіс, qwæл.
Дойти, ӄāіс, сāіс.
Доить, ірзіс.
Долго, waкӥē.
Долговѣчный, ӈwамру.
Долгъ, шівла.
(въ)-долгъ, ӈіӯуді.
Должникъ, шівла.
Долина, ӄада.
Доля, вуӏа.
Дома, калі.
Домашній, уӥна.
Доморощенный, āқwіс.
Домъ, калі,

Дорога, hуні.
Дорого, дурĸа.
Дороговизна, дурĸа.
Дорогой, дурĸа, ӏімат.
Дорожиться, дурĸа.
Дорожный, hуні.
Дорости, waic.
До-сихъ-поръ, hанаӈа.
Доска, урӆулі.
Досказать, ӆімі.
Доставать, ĥāіс, іта-
іс.
Доставить, āіс.
Достаточествовать, waic.
Достаточный, уршу.
Достать, waic.
Достаться, нæĸ.
Достигать, āіс, waic, іtaic, сāіс.
Достигнуть, авзур, āіс, waic, іtaic, сāіс.
Достоинство, baha.
Доходить, ĥāіс.
Дочь, рурсі.
Драться, урӡіс.
Дрессировать, ірĸæс.
Дрова, дузані, урцул.
(за)-дровами, дузані.
Дровосѣкъ, дузані.
Другой, ітіл, царіл.
Другъ, ʻhалмаӡ, урӆі.
Другъ въ друга, wарс.
Дружба, hалмаӡ.
Дрянной, дурӈа, усал.
Дубовое дерево, галга, міґ.
Дубъ, міґ.
Дунуть, шіwæĸæс.
Дуплистое дерево, галга, умх.
Дурить, bah.
Дурно, waj, пасад, ʃах.
Дурной, waj, пасад, ʃах.
Дурнота, waj, пасад, ʃах.
Дуть, дwæӈ, cawĸіс.
Дуться, ĸæвш.
Дымный, ӈірӈwa.
Дымъ, raw, ӈірӈwa.
Дыра, ӈwамі.
Дырявый, ӈwамі.
Дѣвственность, рурсі.
Дѣвушка, рурсі.
Дѣдъ, ава, ада.
Дѣлать, wæqіс.
Дѣлаться, іс, іtahіс.
Дѣлить, утӡіс.
Дѣло, анʃвуӆ, ĥæӈат, сіӡал, ĥæнкі.
Дѣтство, ішӡа.
Дядя, ава, ада.

Е.

Едва, варā.
Еще, ӈур, цаӈі.

Ж.

Жалить, артӡіс.
Жалѣть, ісіс, ӡwінӡ.
Жареный, ірʃіс.
Жарить, ірзіс, ірʃіс.
Жаркій, уʃар.
Жарко, імʃіс, уʃар.
Жаръ, уцар.
Жатва, арші.
Жать, qaqa.
Жать (о хлѣбѣ), іршіс.
Ждать, ĥар'іс, ліĥі.
Желаніе, іштæĥ, карʃ, мурад.
Желать, ігіс, карʃ, ӈашіӆ,
Желтизна, уĸуʃ.
Желто, уĸуʃ.
Желтокъ, гідгарі, уĸуʃ.
Желтый, уĸуʃ.
Желудокъ, а.
Желѣзо, мірh.
Жена, ĥунул.
Женитьба, ĥај'іс.
Женить, ĥāтіс, міĸ.
Жениться, ĥај'іс, ĥāтіс, ĸалі.
Женскій, ĥунул.
Женщина, адам'ілі, ĥунул.
Жеребая, rwaza.
Жеребенокъ, тæj.
Жеребецъ, ĥірhwa.
Жесткій, wага, ʄаʄа.
Жесткость, ʄаʄа.
Жестокій, ӈасі, ræĥ-му.
Жечь, ігwіс, ірзіс.
Живое существо, міʃір.
Живость, міʃір.
Животное, ʄаніwар.
Животъ, кwані.

(въ)-живъ, міӷір.
Жизнь, ҕwамру.
Жирно, ӷірӈ.
Жирный, ҕawa, ӷірӈ.
Жиръ, ҕawa, ӷірӈ.
Жирѣть, ӷірӈ.
Житель, ші.
Жить, уіс, ші.
Жнецъ, арші.
Жолудь, міӣ.
Жукъ, ӷуздагі.
Журавль, қунқ.

З.

Забавляться, умӈæс.
Забеременѣть, дурӈwæ.
Забота, ќајӡі, пікрі.
Заботливый, ќајӡі.
Забывать, ќумартіс.
Забыть, ќумартіс.
Завернуть, іргwіс.
Завертывать, іргwіс.
Завтра, ҕаҕал.
Завтракать, ҕаҕалал.
Завтрашній, ҕаҕал.
Завязать, іһіс.
Загонъ, маза.
Загорѣть, варӈі.
Загорѣться, ҕа.
Загоститься, ҕірќа.
Загрязниться, чæрт.
Задержать, ҭаш, уціс.
Задъ, ҕіла.
Зажечь, ајқіс, алкwіс.
Заживать, дæќі.
Зажиточный, ҕарза.
Зажиться, ірӈіс, ітісіс, ҕірќа.
Зазнаться, імӷу.
Заика, тілқаw.
Заикаться, тілқаw.
Закалить, увшіс.
Закипѣть, руҕір.
Заковать, мірһ.
Закричать, waӣ'іс.
Закромъ, усі.
Закрыть, қæҷ.
Закупать, ушівæќæс.
Закусить, ӄwінҵ.
Замараться, іӷіс.
Замерзнуть, мі'.
Замокъ, мірһ.
Замолчать, ќај'іӈіс.
Замужняя, ҕунул.
Заносчивый, вік.
Занять, ācіс.
Запахъ, rwæҕ.
Запереть, мірһ, ҕікіс
Записать, ҕелӄwіс, ілӄwіс.
Заплакать, ісіс.
Заплата, дікwa.
Заплатить, æкіс, ваһа.
Запрашивать, дурќа.
Запретить, ќадаӡа.
Запречь, wавґіс.
Запрещеніе, ќадаӡа.
Запрягать, wавґіс.
Запѣвало, далај.
Запятнать, дамќа.
Заржать, ӣіӣі.
Зарѣзать, ҕawшіс, ілһwіс.
Зарядить, варшіс.
Засмѣяться, дукар.
Заснуть, усіс.
Застегнуть, італҕwіс.
Застонать, ҕуја.
Застрѣлить, алкwіс.
Засуха, діw.
Засѣвать, waҕwіс.
Заткнуть, ҕāӄіс.
Затопить (каминъ), анќі, карі.
Затруднительно, ќіјін, ҕадав.
Затруднительность, ќіјін, ҕадав.
Затруднительный, ќіјін, ҕадав.
Захлопнуть, қæҷ
Зачерпнуть, āкæс.
Зачумѣть, waца.
Заяцъ, ҕwарі.
Звать, ӷі.
Звукъ, ҭама.
Звѣзда, ур'і.
Здорово, ара.
Здоровый, ара, урһні.
Здоровіе, ара.
Здоровякъ, вуӡа.
Здравіе, урһні.
Здравомыслящій, ара.
Здѣсь, ніш.
Зелено, шініш.
Зеленый, шініш.
Зелень, шініш.
Зеленѣть, шініш.
Зелье, дару.
Земледѣлецъ, ќу.
Земля, rwанза, ҕанӷі, ҷæвар.
Зеркало, даӣумӷала.

Зерно, qæq, qум.
Зерновой хлѣбъ, ɣулі.
Зима, ḥіні.
Зимній, ḥіні.
Зимою, ḥіні.
Злодѣй, ніша.
Злоязычный, лізмі, міз.
Змѣя, ɬіɬала.
Знакъ, лішан.
Знатные, аƙ, шіwæĥ.
Знать, wаḥіс.
Значеніе, маḏні.
Зовъ, ɮі.
Золото, мурhі.
Золотой, мурhі.
Зрачокъ, ĥулі.
Зубъ, цула.
Зудъ, іркwіс.
Зудѣть, іркwіс.
Зурна, дæмдад.
Зябнуть, wærḥас.
Зять, кувіш.

И.

И, ра.
Игра, умĥæс.
Играть, умĥæс.
Идти (о дождѣ), урзіс.
Избить, ітіс.
Избытокъ, імɣу.
Избыточно, імɣу.
Избыточный, імɣу.
Извилистый, awі.
Извлекать, аjціс, іціс.
Извлечь, іціс, урґа.
Извѣстіе, хавар.
Изготовить, ĥædур, ірхwіс.
Издавна, ḥала.
Издѣлія, матæĥ.
Изжарить, ірɣіс.
Излишество, імɣу.
Излишне, імɣу.
Излишнимъ быть, імɣу.
Изморозь, урзіс.
Изнасиловать, ĥал.
Изнурять, ірзіс.
Изрубить, wал'іс, ʒінæʒінæ, ітіс, тур.
Изувѣченный, чулаƙ.
Изумиться, урqукіс.
Изъянъ, зен.
Икра, ʒавш.
Или, велла.
Имущество, віqаƙ, ліwдіш, мас.
Иневѣть, арціс.
Иногда, ца.
Искусный, ніша.
Искусство, ḥунар, ніша.
Испечься, ірɣіс.
Испортить, пасад.
Испортиться, заjā, ірĥіс.
Исправиться, æĥ.
Испражненіе, пох.
Испражниться, пох.
Испугать, урqукіс.
Испугаться, урqукіс.
Истечь, hawiĥіс.
Истоптать, wæɬіс.
Источникъ, ḥініʒ.
Истребить, ĕір.
Иступиться, qутā.
Исчезнуть, пæĥ.

К.

Кабанъ, цура.
Кабы, qаллі.
Кади, qаді.
Каждый, алла, ḥар.
Казаться, ізіс.
Казикумухъ, вулігі.
Кайтакъ, ʃхаjдаqлан.
Какъ, ĥæвілла.
Калмыкъ, ĕармуĕ.
Калъ, цæɮа.
Каменный, ĕарĕа.
Каменный уголь, га.
Камень, ĕарĕа.
Каминъ, анĕі.
Капризная, јунку.
Караулить, ḥајзіс, ĕараул.
Караулъ, ĕараул.
Карманъ, кіса.
Картинка, суррат.
Катать, rwір.
Качаніе, гард.
Качать, гард.
Кашель, каĥ.
Кашлять, каĥ.
Квакать, ḥаʈа.
Кварталъ, ĕwaʈ.
Квашня, сункі.
Кибитка, калі.
Кинжалъ, ĕінɧал.
Кинуться, wæĥæс.
Кипѣніе, руɧір.
Кипѣть, руɧір.
Кипятить, руɧір.

Кипятокъ, руӷір.
Кирка, газа.
Кисло, ӷіқ.
Кислота, ӷіқ.
Кислый, ӷіқ.
Класть, ҳајҳіс, ҳāқіс, ілшіс.
Клещи (инстр.), ҟæмӷа.
Клинъ, ҟæрда, сала.
Клопъ, ҟанда.
Ключъ, унзувҳала.
Ключъ (воды), урунӷ.
Книга, тавтар.
Княгиня, іздаг.
Князь, талҟан, уцумі.
Кобыла, rwaza.
Коварный, ḥамал, уҳна.
Ковать, міph.
Коверъ, дум, ҽанқа.
Когда, мурт.
Коготь, нікwa.
Кожица (овощей), кам.
Козленокъ, гіӈва.
Колесо, уркура.
Колотить, wæҟæс, ітіс.
Колоть, iqwic, ҟæҽ, курс.
Колотье, ҟæҽ.
Колчанъ, урҏі.
Колъ, ḥулуд.
Колыбель, сірі.
Колцо, ҭуліка.
Колъчуга, ҳwænні.
Колъно, qyqa.
Комета, ур'і.
Комната, ҟалі.
Конвертъ, мухча.
Конецъ, ҳар, ԛімі, таман.
Конница, мурда.
Конопель, ҟама.
Кончать, віқ, ерхwic.
Кончить, ерхwic.
Кончиться, ҳǣҟіс, таман.
Конюшня, дірҟ.
Конь, тазі, урчі.
Копать, урҏіс.
Корна, дарріа.
Кора, ḥанқа.
Корабль, гамі.
Коренъ, мæq.
Корка, qaҏ, ḥанқа.
Кормить, waxic, ҳāтіс, ҳæракат, мама.
Кормъ, дуӣіні.
Корова, qwæл.
Короткій, ҟанд, ҟанҭ.
Коротко, ҟанд, ҟанҭ.
Короткость, ҟанд, ҟанҭ.
Корыто, вамҳарі.
Коса (волосы), чурі, чуҭі.
Коса (инстр.), ҟwæлҟwæ.
Косецъ, мура.
Косить, ҟwæлҟwæ.
Коснуться, гач.
Косогоръ, wæҳ.
Косточка фруктовая, qум.
Костъ, ліга.
Котелъ, шанг.
Котенокъ, гата.
Который, куділ?
Котъ, гата.
Кошелекъ, мухча.
Кошка, гата.
Кража, іḥас.
Край, ваҳ, дув, ҳар.
Красавецъ, ісвahi.
Красавица, ісвahi.
Красивая, ҳінда, ісвahi.
Красиво, ҽагwa.
Красивый, ҙалаг, ҽагwa.
Красно, ҳінҭін.
Краснорѣчивый, diw.
Красота, ҳінҭін.
Красный, ҳінҭін.
Красота, ҽагwa.
Красть, іḥас.
Красуха, ҳінҭін.
Краткій, ҟанҭ.
Кредиторъ, шівла.
Кривизна, awi.
Криво, awi.
Кривой, awi, walқ.
Кричать, waҳі'іс, ілҽіс.
Кровомщеніе, ҳі.
Кровь, ҳі.
Кроить, арҭіс.
Кромъ, āҳі.
Кроткій, вушін, малҳwæм.
Кротость, вушін.
Крошка, ҟімік.
Кругло, журуг.
Круглота, журуг.
Круглый, журуг.

Кружка, wаӄ.
Кружокъ, журуг.
Крутить, лас.
Крыло, дуӈала.
Крыльцо, ӄадаула.
Крыть, калӈ.
Крыша, калӈ.
Крышка, ківӈа.
Крѣпкій, дів'а.
Крѣпко, дів'а.
Кто, ча?
Кубачинецъ, ƀwарвуқан.
Кувшинъ, гаӽін.
Куда, кані?
Кузнецъ, мірh, уста
Кузница, пуша.
Кукуруза, анқі.
Кулакъ, хунқ.
Купать, ірціс.
Купаться, wазіс.
Купецъ, вазріған.
Купить, асіс.
Курдюкъ, ƀаш.
Курица, ав'а, урƀwа.
Куропатка, ӄаӄава.
Курятина, урƀwа.
Кусать, қаӽікіс.
Кусочекъ, кесек, кімік.
(въ)-кусочки, ҷінæҷінæ.
Кустъ, қада.

Л.

Ладиться, wал'іӈіс.
Ладно, wал'іӈіс.
Лай, ҷæм.
Лакъ, вулігі.
Лапа, кwаɬ.
Ласковый, вушін, ӈар'іс.
Ласточка, чаҭа.
Лаять, ҷæм, хwі.
Лгать, ӄæна.
Лгунъ, ӄæна.
Легкій, hамад, кумк.
Легко, hамад, кумк.
Легкомысленный, кумк
Легкость, hамад, кумк.
Леденецъ, чакар.
Ледъ, мі'.
Лесть, јунку.
Летать, арсіс.
Летучая мышь, пада.
Лечь, ӈајсіс.
Лжесвидѣтельство, віqрі.
Лживость, ӄæна.
Лживый, ӄæна.
Ли, а, ал.
Липа, хур.
Лисица, гурда.
Листъ (раст.), қа.
Литъ, ӈарҭіс.
Литься, ӈарҭіс.
Лихорадка, варӈі, гач.
Лицо, wæӈ.
Лишить, уӄіс.
Лишній, імƀу, шіwæӈ.
Лишь, вара̄.
Лобъ, анда.
Ловить, ҷавш, уціс.
Ложиться, ӈајсіс.
Ложка, қуƀул.
Ложный, ӄæна.
Ложь, ӄæна.
Лоза, ҭуҭі.
Ломать, урӈас.
Лопата, қаҭа.
Лопнуть, ірдіс, тупанг.
Лошадь, урчі.
Лубокъ, ҭаqа.
Лукавить, ділвар.
Лукавость, ділвар.
Лукавый, ҷwæрƀ, ділвар.
Луковица, шірші.
Лукъ (зелень), шірші.
Лукъ (стрѣл.), дірга.
Луна, ваз.
Лунный, дуӷі.
Лупить, ірқwіс.
Льстивость, јунку.
Льстивый, јунку.
Львая, сулҷај.
(на)-льво, сулҷај.
Львица, сулҷај.
Львый, сулҷај.
Лѣкарство, дарман, дару, малӈwæм.
Лѣкарь, дæӄнуша, ӽæкім.
Лѣниво, азҷін.
Лѣнивый, азҷін, діҷ.
Лѣниться, азҷін.
Лѣность, азҷін.
Лѣсъ, waƀa.
Лѣстница, ганзі.
Лѣтній, дуƀрум.
Лѣто, дуƀрум.
Лѣтомъ, дуƀрум.
Любить, діга, ігіс.

Любовникъ, ҳалмаʒ, ігіс.
Любовница, ҳалмаʒ, ігіс.
Любовь, діга, ігіс.
Люди, халq.
Людоѣдъ, іркwіс.
Лягушка, ҕаʈа.

М.

Мазать, wакіс.
Мало, кам, қенʈ.
Малорослость, ҕwаӈ.
Малорослый, ӄанд.
Малый, ішʈа.
Марена, хуна.
Масло, ҕawa.
Маслянистость, ҕawa.
Масляный, ҕawa.
Мастеръ, уста.
Масть, сіпат.
Матерія, ɬæнқі.
Матка пчелиная, мірӄі.
Мать, ава.
Махнуть, шіш.
Мачеха, ава, уґај.
Медвѣдица, rwаѣа.
Медвѣдь, сінка.
Медленно, ӈwærӈ.
Медленность, ӈwærӈ.
Медленный, ӈwærӈ.
Медъ, wар'а, мірӄі.
Между, урґа.
Межевой знакъ, дурʒала.
Мелкій, сæј.
Мелко, сæј.
Мель, сæј.
Мельникъ, шіпqан.
Мельница, шіпqан.
Меньшой, ішʈа.
Меренъ, урӄа.
Мерзкій, наӈас, нæс.
Мерзость, наӈас, нæс.
Мечъ, тур, шушґа.
Мигнуть, ӈулі, інқ.
Мизинецъ, ʈул.
Микихи, Міқіӈі.
Милостыня, садаqа.
Милость, рæӈму, урқіӈі.
Мимо, шалі.
Миръ, рај.
Міръ, дунē.
Мишень, ӈівіӈ.
Млекопитающее, ҕаніwар.
Многій, wаӄ.
Много, wаӄ.
Множество, wаӄ.
Могильщикъ, ӈwæв, урӄіс.
Мозгъ, маӈа.
Мой, ну.
Мокрый, шінқа.
Молитва, даӈівала.
Молиться, даӈівала.
Молнія, алкwіс, ламҕ.
Молодецъ, авʒур, віҕ, ісваһі, ӄучаӄ, марґа.
Молодо, ҕаһ.
Молодой, ҕаһ, ішʈа.
Молодость, ҕаһ.
Молоко, ні'.
Молотильня, урҕа.
Молотильщикъ, діг.
Молотить, діг, ігіс.
Молотокъ, qæq.
Молоть, вілqіс.
Молочникъ, ҕарʈіс.
Молчаніе, ӄај'іӈіс.
Молчать, қац, муӈілі, ҕіқіс.
Моль, імс.
Море, урӈу.
Морковь, навадарі.
Морщина, чукур.
Мостъ, ґуві.
Мочить, wамӈwіс.
Мочиться, дура.
Мудрецъ, ӈæкім.
Мужество, ʒwавза, мур'ул.
Мужчина, адам'ілі, ʒwавза, мур'ул.
Мужъ, мур'ул, сув.
Мукà, віʈу.
Муравей, іміала.
Муравейникъ, ӈурава, іміала.
Мускулъ, wаца.
Мутиться, wамqwіс.
Мутный, wамqwіс, ʒудур.
Муха, ʈанʈ.
Мухи, Муӈі.
Мученіе, ҕазав.
Мучить, ҕазав.
Мы, нуша.
Мыслимый, ҳан.
Мысль, пікрі, хіјал.
Мыть, ірціс.
Мышка, шалқу.

Мышь, waца.
Мѣдныя издѣлія, дувсі, jаз.
Мѣдь желтая, jаз.
Мѣдь красная, дувсі.
Мѣна, wарс, wачар.
Мѣра зерновая, варха.
Мѣсить, waшіс.
Мѣсто, муса.
Мѣсяцъ, ваз.
Мѣхъ (раздувной), пуша.
Мѣшанный, ӷудур.
Мѣшокъ, гawлаг, qwaфа.
Мягкій, ӄанӌі.
Мягко, ӄанӌі, qaҕ.
Мягкость, ӄанӌі.
Мякишь, qaҕ.
Мясо, ді'.

Н.

На, ші.
Наваръ, нірӷ.
Навьючить, діх.
Навѣдаться, ḫінкwӕкӕс.
Навѣсить, шіḫӕкіс.
Навѣстить, гач, hawcāӷіс.
Навѣсъ, вурх.
Навязать, шіḫajhіс.
Нагайка, ḫwарчімаг.
Наго, hарг.
Наговаривать, yhіс.
Нагой, hарг.
Нагота, hарг.
Награда, кірі.
Нагрѣться, імҕіс.
Надежда, умут.
Надобность, анҕвуq, ḫӕҕат, ḫаḫні.
Надоумить, духу.
Надоѣсть, анҕуqіс, вікӷ, іӷіс, ḫадав, ḫінҕіті.
Надсмѣяться, маḫ.
Надъ, ші.
Надымить, гаw.
Надѣвать, шēhіс, шіḫāhіс, шіḫарhіс.
Надѣвать оружіе, шіḫӕкіс.
Надѣяться, умут.
Наи, веҍла.
Наибъ, нāів.
Наибство, нāів.
Найти, wарřіс.
Накласть, ілшіс.
Наклониться, ḫwаḫ.
Наклонность, ӄуḟ.
Наклонный, ӄуḟ.
Накормить, waхіс.
Накосить, мура.
Накрыться, шіḫар ӷwіс.
Налить, арӌіс, ḫар ӌіс.
Наложить, кар, шіwӕкӕс.
Наморщиться, анда.
Намѣреніе, хіjал.
Нанизать, ḫарhіс.
Нанять, сawціс.
Напасть, шіwкіс.
Написать, ḫелӄwіс, ілӄwіс.
Напитокъ, діҕ.
Напоить, урӷӕḟ.
Наполнять, іҕіс.
Напомнить, ḫан.
(по)-направленію, wӕḟ.
Напѣвъ, далај.
Народъ, урḟ, халq.
Наружность, wӕḟ, сіпат.
Нарушить, уіс.
Насиліе, ḫал.
Насильно, ḫал.
Наскучить, анҕуqіс.
Наслѣдство, ада.
Насмотрѣться, ḫāсіс.
Насмѣхаться, дукар.
Наставникъ, мударріс.
Наставить, ітііс.
Наступить, шіḫawкіс.
Насыпать, ḫawкіс, ḫāӕqіс.
Насытить, туk.
Насытиться, ілkіс, туk.
Насѣдка, гwӕрк.
Насѣкомое, ҕаniwар.
Наткнуться, шіḫарhіс.
Наука, ḫілму.
Научить, wahіс, дарс, ḫiwyhіс, ḫiwyріс.
Научиться, ḫiwcāсіс.
Наушникъ, міз.

Нахмурить, нід.
Нахмуриться, анда, ʒаг, wамqwic, чій.
Находить, wарґic.
Находиться, ліwра.
Нахожденіе, ліwдіш.
Начало, вік̧, wаñіñic.
Начальникъ, вік̧, ñæкім.
Начальство, ñæкім.
Начать, wаñіñic, ñај'іс.
Начинать, wаñіñic, ñај'іс.
Начиная, садāла.
Нашъ, нуша.
Наѣхать, ујтушіс.
Не, аї.
Небо, ʒуврі.
Небольшой, іш̧а.
Не быть, агwic, аñінна.
Невѣрный, гаwур.
Неглубокій, сæј.
Негодный, мælђун, нæс, хајрі.
Негодяй, гаwур.
Негодяйка, гаwур.
Негръ, ђарав.
Недовольный, ʒалаг.
Недоставать, кам.
Недостатокъ, ʒwærɧ, кам, ђајів.
Недостаточность, кам, қепт̧.
Недостаточный, кам.
Недѣля, ђумæђ.
Нежеребившаяся, гwаза.
Незаконнорожденный, кæмña.
Незамужняя, ђунул.
Нездоровиться, wат.
Нездорово, кæвш.
Нездоровый, кæвш.
Нездоровіе, кæвш.
Неизвѣстный, ʒæв.
Некрасивый, ʒах.
Некрѣпкій, т̧ім.
Немного, варā, кесек.
Немножко, кімік.
Ненастно, кwæні.
Ненастный, кwæні, урзіс.
Ненастіе, арʒ, кwæні, урзіс.
Ненасытный, ілкіс, тук.
Неожиданно, хап.
Неожиданный, валаһ, һан, рах.
Неосторожный, мæñкам.
Неполный, ђула.
Непонятливый, ђwанɧ, усіс.
Непорочный, ам'ур.
Непостоянный, даґ.
Неправосудный, wалқ, ñаq.
Непривѣтливый, wага.
Неприличный, ђінц, мішу, урq.
Несправедливо, wалқ.
Нести (о курицѣ), гідгарі.
Несчастіе, валаһ.
Несчастный, дawла.
Нетельная, qарґа.
Неумѣстный, ђуні.
Неурожайный, діw.
Нефть, нап.
Нефтяной, нап.
Нигдѣ, кані.
Нижe, у.
Нижняя оконечность, ђар.
Низкій, ђwаћ, уwæћ, усал.
Низко, ђwаћ.
Низкопоклонный, јункуу.
Низкость, ђwаћ.
Низменность, уwæћ.
Низовье, у.
Низъ, у.
Никогда, алла, мурт.
Никто, алла.
Нитка, ґwі.
Нищій, садаqа.
Но, аммā.
Ново, сага.
Новость, хавар.
Новый, сага.
Нога, т̧wæї.
Ноготь, нікwа.
Ножка, т̧wæї.
Ножницы, луɧђі.
Ножны, кінђал, qwærт̧ала.
Ножъ, діс.
Ноздря, кwænк.
Нора, муqа, ђwаћ.
Норовистый, ђамал, хуј.
Норовъ, ђамал.

Носить, хіс.
Носъ, ĕwænĕ.
Ночь, дуґі.
Ночью, дуґі.
Ношв, мах.
Нравиться, ігіс.
Нравъ, ĥæл, ђамал, хуj.
Нужда, ĥæђат.
Нуждаться, іĥіс.
Нынѣшній, наĥа.
Нынѣшній годъ, дус.
Нѣкій, ца.
Нѣкоторые, цавaĥ.
Нѣкоторый, ца.
Нѣтъ, агwіс.
Нѣчто, сіқал.

О.

Обвернуть, іргwіс.
Обвить, чарwæqіс.
Обворовать, іђас, кулкі.
Обдирать, арĸіс.
Обдѣлать, уціс.
Обезоружить, јарaq.
Оберегаться, саĸ.
Обильный, ђарза.
Облако, ғаг, дірiw.
Облегчить, кумк.
Обледенѣть, мі'.
Облікъ, сіпат.
Облупить, ірқwіс.
Обмануть, гурда, ірђас.
Обманъ, ірђас.
Обмелѣть, сæj.
Обмести, ĥwæш.
Обмокнуть, wамĥwіс.
Обмотать, waргwіс.
Обнадежить, қwінҙ.
Обнажить, ајҙіс, ђарг, тур.
Обнаружиться, пуч.
Обновиться, зурĥ, сага.
Обнять, ікіс, қаҵ, ĸwæв, саwціс, шалқу.
Обогащаться, узіс.
Ободрать, арĸіс.
Ободрать, қwінҙ.
Обойти, awі, чарwæqіс.
Обокрасть, іђас.
Обрадовать, ĥілі, разі.
Образъ, суррат.
Обращаться, дуƀ, ізіс, саwĸіс.
Обхватъ, waj'.
Обходить, ĥajhіс.
Обшить, уціс.
Обще, кумха.
Общество, ĥурава.
Общій, wарх, кумха.
Общность, кумха.
Обѣднѣть, уқу.
Овдовѣть гам'а.
Овечка, ĥінда, муqара.
Овца, маза, шам.
Овчарка, хwі.
Оглохнуть, ђwанƀ.
Огонь, ƀа.
Огорченіе, діƀ.
Огорчить, діƀ, ірƀіс, іƀіс.
Огорчиться, алкwіс, пашван, урђас.
Ограбить, ілҙіс.
Одежда, палтар.
Одиннадцать, wіƀ.
Одинокій, царк, цун.
Одиночество, цун.
Одинъ, ца.
Однокровный, ĥі.
Одолѣть, шіwіс.
Одурѣть, урқæĥ.
Одѣвать, іргwіс.
Одѣваться, палтар.
Одѣть, waргwіс.
Одѣяло, јурған, қwарђа.
Ожеребиться, тæj.
Ожерелье, ваші.
Ожидаемый, ђан.
Ожить, міƀір.
Озаботиться, ĥар'іс.
Озеро, қаw, шурај.
Озябнуть, wærђас.
Окаянство, нађас.
Оклеветать, wакіс.
Окно, улқај.
Около, шулһі.
Околѣть, алхwіс.
Оконечность, ĥар, ĸінђал.
Окончить, авҙур.
Округлить, журуг.
Окружить, алаw.
Олень, варткел.
Олово, ĸалај.
Омывать, ірціс.
Онъ, сај.
Опекунъ, вуқун.
Опередить, ђала, ĥал.

Опечалиться, хумар.
Опоздать, қін.
Опомниться, шіwарғіс.
Опорожнить, waƀ.
Оправдать, мар.
Оправдаться, мар.
Опрокидывать, ругwæкæс.
Опротивѣть, гwæƀ, іціс.
Опрятность, ум'у.
Опрятный, ам'ур.
Опустить, ушіс.
Опьянѣть, урқæѓ.
Орелъ, ҂ака.
Оробѣть, урух.
Оружіе, јарaq.
Орѣховое дерево, хіw.
Орѣхъ, сірмуў, хіw, чаћа.
Освободить, wат.
Освободиться, авзур, wат, уwуқіс.
Освѣжить, wæѓу.
Освѣтить, ћајћајћіс.
Освѣщать, шала.
Осель, ћамћа.
Осень, ћівшні.
Осиротѣть, јетім, ƀур'а.
Осленокъ, дæгwа, ћамћа.
Ослица, ћамћа.
Ослѣпить, сајціс.
Ослѣпнуть, суќур.
Особо, діқар.
Особый, діқар.
Осохнуть, wага.
Оспа, чаћа.
Оставаться, ћал'іс, уіс.
Оставить, wат, уіс, шіwатіс.
Остановить, ћwæрћ.
Остановиться, ћура.
Остаться, ћајзіс, ћал'іс, ҭаш.
Осторожно, мæѓкам.
Осторожность, мæѓкам.
Осторожный, мæѓкам.
Остріе, ќінђал.
Остро, уўа.
Остроконечность, ваѓі.
Острота, уўа.
Острый, уўа.
Осчастливѣть, варћі.
Осѣдлать, улівћа.
Осѣчься, тупанг, ҂æмқ.
Отбить, ākæс.
Отверзтіе, ƀwамі.
Отвести, ћіс.
Отворить, авкіс, hарг.
Отдать, ітћіс.
Отдохнуть, wahіс.
Отдѣлить, діқар, іқіс, ќæв, шіwћākæс.
Отдѣлиться, укіс.
Отдѣльно, ќæв.
Отдѣльность, ќæв.
Отдѣльный, ќæв.
Отецъ, ада.
Откормить, waхіс, ілќіс.
Открывать, авкіс.
Открытый, ҭінҭ.
Открыть, авкіс.
Откуда, кані?
Отличный, awадан, дурка, іқіс.
Отношенія, урѓа.
Отнынѣ, hанаћа.
Отодвинуть, ітāқіс, ітћāқіс.
Оторваться, ќæв.
Отпарировать, āкæс.
Отпереть, авкіс, міph.
Отпирать, авкіс.
Отплатить, ћаq.
Отправить, аіс, wарћ, уqæс.
Отправиться, hај, уqæс.
Отправлять, аіс.
Отправляться, watіћіс.
Отпустить, wарћ.
Отрубить, сал'іс.
Отрѣзать, ал'іс, ћал'іс.
Отрѣшить, шіwћākæс.
Отряхнуть, пæћ.
Отстать, ƀіла.
Отсутствіе, агwіс.
Отсырѣть, дару.
Отсюда, hіш.
Оттирать, ћwæш.
Оттуда, hіқ, hіл, hіт, hіх.

Отчаянный, лаг.
Отчеканенный, ĥākæc.
Отыскать, wapr̃ic.
Отягчить, qaqa.
Охладѣть, wæf̃y, ţim, yḥap.
Охота, ḥajip.
Охотиться, ḥajip.
Охотникъ, ĥawmic, ḥajip.
Охранить, wat.
Оцарапать, ʒwapi, iшkæc.
Очагъ, ʃyvi.
Очень, æf̃, veḥla, viq̧, ʃaq.
Очки, ĥyli.
Оценить, vimr̃ic, rwaḥa, kaʃa.
Ощипать, ilţic.

П.

Падалъ, qarqala.
Падать, ĥajĥic, ywæf̃.
Падчерица, yr̃aj.
Палатка, chætir.
Палецъ, ţul.
Палка, dirḥa.
Пара, cadaf̃.
Пароксизмъ, ruḥir.
Пароходъ, gami.
Паръ, raw.
Пасмурный, wamqwic, ʒar, diriw.
Пастбище, dushi, ḥawa.
Пастись, dushi.
Пастухъ, vuqun, dushi, ĥacha.
Пастушество, vuqun.
Пасынокъ, yr̃aj.
Паукъ, ĥænţa.
Паутина, ĥænţa.
Пахать, vaciс.
Пашня, ku.
Перебродиться, ilfic.
Передовой, hala.
Передомъ, hala.
Перейти, ækic.
Перекладина, diх, zixini.
Перекусить, qaʃikic.
Переломить, urḥac.
Перемереть, alxwic.
Переметныя сумы, хунḥ.
Перемѣна, wapc.
Перемѣнить, shiwykic.
Перемѣниться, wapc.
Перенести, rwach, diх, shiĥācic.
Переносить, awcic, ækic.
Перепелка, qanni.
Переплыть, ĥarq̧.
Переправиться, ækic, ĥarq̧.
Перепрыгнуть, tæc.
Перерѣзать, ucic.
Переселиться, rwach.
Переходить, ækic.
Перехать, haj.
Персикъ, qurch.
Песокъ, ʒum.
Пестро, kulg.
Пестрота, kulg.
Пестрый, kulg.
Пестрѣть, kulg.
Песчанный, ʒum.
Печалиться, ĥæjran.
Печаль, пашван, пікрі, хумар.
Печально, пашван, хумар.
Печальный, пашван, хумар.
Печатать, ĥākæc.
Печь, карі, qaʃ.
Пещера, ĥinik̆.
Пиршество, mik̆, tuj.
Писать, ĥelq̧wic, ilq̧wic.
Письмо, kaʒar.
Пить, irʃic.
Плавать, kwaf̃.
Плакать, icic.
Плаксивый, vica.
Пластырь, dasni.
Плата, akri, ĥaq.
Платокъ, q̧ana.
Плачъ, vica.
Плевать, ty.
Плесъ, shuraj.
Плечо, kuʃara.
Пловъ, pulaw.
Плодиться, irkic.
Плодъ, ʃidiĥ.
Плотно, yʒ.
Плотность, yʒ.
Плотный, yʒ.
Плохо, ĥunча, усал.
Плохой, ĥunча, усал.
Плохость, ĥunча, усал.

Плъсень, арӄæла.
Плюнуть, ту.
Плясать, улӄіс.
Пляска, ділӄ.
Поборотъ, мушул.
Побояться, урух.
Побрататься, уʒі.
Побѣжать, дуɣ.
Побѣлѣть, ɣув.
Повалить, ӄawшіс, ругwæӄæс, уӄawшіс.
Повергнуть, ӄawшіс, ушіс.
Повернуть, лас, чарwæqіс.
Повернуться, ӄajзіс, лас.
Повести, арӄіс, hawуціс, ӄіс.
Повредить, зен, уіс.
Повѣрить, ірх.
Повѣсить, ӕ̄кіс.
Повѣсть, хавар.
Повѣтріе, іʒіс.
Повязаться, шіӈа̄кæс.
Погасить, wæӄæс.
Погибнуть, hwі, пуч.
Погнать, арӄіс, haj, ірқіс.
Погода, арʒ.
Погоня, вуза.
Погубить, заjа̄, ірӷіс.
Погрузиться, ɦіла.
Подарить, cawʒат.
Подарокъ, cawʒат.
Податливая, қанҭі.
Подбросить, тæс.
Подвергнуться, ӄajhіс.
Подвигъ, hунар.
Поддерживать, wæӄæс, уwæӄæс.
Подкладывать, уjтушіс.
Подкова, луҭі.
Подковать, луҭі, ɦwaвул.
Подложить, уjтушіс.
Подниматься, ерхwіс, лаг, уwajзіс.
Поднось, қум'ур.
Поднось деревянный, қаваҭ
Поднять, awціс, аӄ, уwajзіс.
Подняться, raw, ерхwіс.
Подольститься, јунку.
Подостлать, уӄавукіс.
Подошва, луҭі, ʒwæӷ.
Подпасть, ӄajhіс, у.
Подпереть, а̄кæс, уwæӄæс.
Подружиться, халмаʒ, шіwатіс.
Подсвѣчникъ, чіраʒ.
Подсластить, мур'і.
Подслушивать, іɦас.
Подстричь, қіɣ.
Подурнѣть, ɣах.
Подуть, гач, cawкіс.
Подушка, ɦwаніла.
Подъ, у.
Подъемъ, лаг.
Поживать, вікаӄ.
Пожрать, ірӷіс.
Позаботиться, ӄар'іс.
Позвать, waқіс, ӷі.
Позволеніе, пурван.
Позволить, уіс.
Позднiй, қін.
Поздно, қін.
Позолоченный, муrhі.
Пойти, watiӄіс, уqæс.
Показаться, hawcа̄қіс, ізіс.
Покатить, rwір.
Покатость, ӄатӄал.
Покатый, ӄатӄал, ӄамӄа.
Покачнуться, гард.
Покинуть, waɬwіс, wat, лajwaқіс.
Покой, намад.
Поколотить, ітіс, пæк.
Покорить, муҭæɬ.
Покорность, муҭæɬ.
Покорный, муҭæɬ.
Покраснѣть, ӄінҭін.
Покупать, асіс.
Полдень, ӄірē.
(въ)-полдень, ӄірē.
Пола, ӄар.
Полдничать, ӄірē.
Полезный, хajрі.
Полетъ, арсіс.
Полетѣть, арсіс.
Ползать, мулерӄ.
Полная, ӄінда.
Половина, wajқу.
Половщикъ, арӷі.
Положеніе, ӄæд.

Положить, ātic, ћajћic, ћāqic.
Полоса желѣза, miph.
Получеловѣкъ, wajky.
Полъ земляной, ɬævap.
Польза, najda.
Помаслить, ƀawa.
Пометъ, пох.
Помирить, даршу.
Помириться, даршу, paj.
Помнить, han, ћелqwic.
Помогать, ваґала, ƀiwyqic.
Помочь, алаw, дарман, кумек, нæћ, ƀiwyqic.
Помощникъ, ваґала.
Помощь, ваґала, iqала, кумек.
Помыкать, мурда.
Помѣшать, ғудур.
Понести, архіс, хіс.
Поникнуть, ќућ.
Понимать, арғіс.
Понравиться, æћ, iгіс, мур'і.
Понятіе, han.
Понятливость, пahму.
Понятливый, уґа, уста.
Попасть, aгіс, ћajћic, iћic, шijћic.
Попойка, ћiлі, ірƀіс.
По-поламъ, wajky.
Поплыть, kwaɬ.
Пора, манзіл.
Порода, ƀінц.
Порокъ, вahана.
Поросенокъ, цура.
Поротъся, ipqwic.
Порохъ, дару.
Порошокъ, дару.
Портиться, ірћіс.
Портной, палтар.
Портретъ, суррат.
Порука, урґа.
Поручить, ihic, шілƀwic.
Посадить, ћaj'іс, ћātic, ушіс, hала, ућātic.
Посадить вверхъ, ātic.
Посвѣтить, шала.
Поселиться, ші.
Посинѣть, ћанƀ.
Поскользнуться, twæk, ywyќic.
Посланный, waрћ.
Послать, aic, waрћ, watypaic, yqæc.
Послушаться, шiwatic.
Послушно, муţæƀ.
Послѣ, ƀівла, ƀур.
Послѣдній, ƀіла.
Посмѣшище, дукар.
Посовѣтовать, мах.
Поспѣшить, ƀæw.
Поспѣшно, haj.
Поспѣшность, ƀæw.
Поставить, hала, kwiв, лаг, ţаш, шejзіс.
Постараться, ћæракат, ќajғi.
Постигнуть, гач.
Постлать, авæqic.
Построить, ќалі.
Поступокъ, піша.
Постыдный, уруз.
Посуда, ţавс, ţалћæна.
Посчитаться, іқіс.
Посылать, aic, waрћ, watypaic.
Посыпать, шiwќic.
Посѣдѣть, ћæн.
Посѣщать, лаг.
Посѣять, waƀwic, hwi.
Потный, маj'а.
Потолокъ, вурха.
Потомъ, ƀур.
Торговаться, wачар.
Поторопить, hалак.
Потухнуть, wæћæс.
Потъ, маj'а.
Похвала, ґап.
Похвалить, ґап.
Похлебка, нірţ.
Похожій, мішу.
Похоронить, ћwæв.
Похороны, мур'а.
Похорошѣть, ƀагwa.
Похудѣть, заjā, ћілţа, ɬуqa.
Поцѣловать, ікіс, уммај.
Поцѣлуй, уммај.
Почернѣть, ƀудар.
Почесть, хатір.
Почетный, хатір.
Почетъ, ламус.
Пошутить, масхара.

Пощада, аман.
Поѣхать, haj.
Поясъ, welhani.
Правда, ĥaq, мар.
Правдивость, мар.
Правдивый, мар.
Праведный, ум'у.
(на) право, ліĥа
Правый, ліĥа.
Праздно, aqy.
Праздность, aqy.
Праздный, aqy.
Превратить, itahic.
Предки, ада.
Прежде, ніқwал, у.
Прежній, hала, ніқwал.
Презирать, ywæĥ.
Презрѣнный, ywæĥ, ypq.
Прекратиться, wæĥæc, ĸaj'iĥic, yic.
Премудрый, ĥæкім.
Прервать, урґа.
Прерывать, урґа.
Пресмыкающееся, ђаniwap.
Претерпѣть, rwic.
Приблизиться, кіц.
Прибѣжать, дуђ.
Привести, waқic, ĥic, ліw, сатĥic.
Привить (дерево), галга, шіватіс.
Привлечь, вушін.
Привольный, гата.
Привыкнуть, вурсіђа.
Привычка, вурсіђа.
Привычно, вурсіђа.
Привязать, ihic, шіĥajhic.
Привязываться, ĥāĸæc.
Пригодиться, хajpi.
Придавить, qaђуціс.
Придти, waқic, ліw.
Приказать, ĸар, шілђwic.
Приклеить, wacic.
Приключиться, ђінkwæĸæc.
Приласкать, қwінт, ђawa.
Прилежный, ĥæракат.
Прилипчивая болѣзнь, вађана.
Прилично, wал'iĥic.
Приличный, wæĥ, ђінц.
Приманить, вушін.
Примиреніе, даршу, рај.
Примирить, даршу.
Принести, ліw, сатхіс.
Приподнять, awціс.
Присвоить, архіс.
Прислонить, лаг.
Присмотрѣть, ђiwyĥic.
Присовѣтовать, мах.
Пристать, іқіс.
Пристыдить, уруз.
Притупиться, qута.
Притѣснять, wæђic, ĥāēqic.
Пріучить, вурсіђа.
Приходить, wашіс.
Причина, вађана, ĥаллі.
Пришить, ірвіс.
Прищурить, ĥулі.
Пріятель, ігіс, ĸучаĸ.
Пріятный, візі, мур'і.
Пробивать, ітуĸіс.
Пробить, дура.
Пробудиться, walĥiwic.
Проворный, ђікwa.
Проглотить, ĥāēђас, qwæрт.
Прогнать, hawæĸæc, hawyĸic, ywajзіс.
Проголодаться, гуш.
Прогонять, ірқіс.
Продавать, іціс.
Продажа, wачар.
Продать, асіс, іціс.
Продырявиться, ĥawĸіс.
Проживать, імђу.
Прожорливый, kwані.
Проиграть, дæw, у.
Происхожденіе, ђінц, qæлі, тухум.
Пройти, æĸіс, wæĥæc, дура, haj.
Проклятіе, мælђун.
Проклято, мælђун.
Проклятый, мælђун.
Проливной, зав, ĥарқіс.
Промежутокъ, урґа.
Промокнуть, wамĥiwic.
Промѣнять, wарс.

Пронзить, ітукіс.
Проницательный, мурӈ, уста.
Пропажа, ітӕкіс.
Пропасть, дуӈ, ітӕкіс, пуч, ӈiwirдіс.
Проплясать, ділк.
Пророк, ідваг.
Пророчествовать, ідваг.
Прорѣзывать, цула.
Просить, вусраw, walґwic.
Прославиться, ʒама.
Проснуться, walӈwic, шiwarʒіс.
Просо, мучі.
Простить, шiwӈawкіс, шiwӈerхwic, шiwirхwic.
Просторно, ӈарза, ʒінʒ.
Просторный, ӈарза, ʒінʒ.
Просторъ, ӈарза, ʒінʒ.
Простудиться, wӕӈу.
Простыть, wӕrӈас.
Просьба, вусраw.
Просѣять, ӈарӈіс, ула.
Противиться, wарс.
Протухлый, rwӕӈ.
Протянуть, ӈаӈāтіс.
Прохлада, wӕӈу, уӈар.
Прохладный, wӕӈу.
Прохожій, шалі.
Проценты, імʃу.
Прочесть, ілꝼіс.
Прочь, ywajзіс.
Прошлогодній, урі'.
Прошлый годъ, урі'.
Прудъ, ʒaw.
Прутъ, мурꝼ.
Прыгать, тӕс.
Прыгнуть, тӕс.
Прямизна, wарӈ.
Прямо, wарӈ.
Прямой, wарӈ.
Прясть, вілсіс.
Птенецъ, ꝼіʒа.
Птица, ӻаniwар, hуnуʃ.
Пугать, урʒукіс.
Пугаться, івшіс, урʒукіс.
Пугливый, ках.
Пуговица, ʒіꝼ.
Пуля, ӈӕрӈӕ.
Пустить, wарӈ, ӈāіс, ушіс
Пусто, waʃ, умх.
Пустоголовый, умх.
Пустой, waʃ, кумк, умх.
Пустота, waʃ.
Путешественникъ, арӈӕ.
Путешествіе, арӈӕ.
Путешествовать, арӈӕ.
Путникъ, hуні.
Путь, hуні.
Пчела, міркі.
Пшеница, анʒкі.
Пшеничный, анʒкі.
Пылкій, налак, імӻіс.
Пыль, гаw.
Пьянство, урʒӕӈ.
Пьяный, урʒӕӈ.
Пьянѣть, урʒӕӈ.
Пѣна, ӈамӈа.
Пѣниться, ӈамӈа.
Пѣсня, далаj.
Пѣтухъ, даʒwa, урӻwa.
Пѣшеходство, ӈура.
Пѣшій, ӈура.
Пѣшкомъ, ӈура.
Пятеро, шу.
Пятіюродный, турі-ґан.
Пятнадцать, шу.
Пятница, ӻумӕӻ.
Пятно, дамӄа.
Пятый, шу.
Пять, шу.
Пятьдесятъ, шу.
Пятьсотъ, шу.

Р.

Работа, ӈӕнкі.
Работать, ӈӕнкі, узіс.
Работникъ, ӈӕнкі, ӄазаӄ.
Работница, ӄазаӄ.
Рабочій, ӄазаӄ.
Рабство, лаʒ.
Рабъ, лаʒ.
Равенство, цуг.
Равнина, дірq.
Равно, цуг.
Равноденствіе, дуґі.
Равный, цуг.

Радуга, зурӀæв.
Радужный, зурӀæв.
Разбить, урḫас.
Разбогатѣть, wаḳ, міӠір.
Разболѣться, дæḳі.
Разборчивый, ісваһі.
Разбросано, ҭуҭу.
Разбросанность, ҭуҭу.
Разбросанный, ҭуҭу.
Развести (садъ), анḳ.
Развестись, wарӀ.
Развратиться, заjа̄.
Развѣ, ḫаді.
Развѣсистый, qælі.
Развѣсить, ӕ̄ḳіс, уjтушіс.
Развязный, wат.
Разгнѣваться, һімі.
Раздаваться, уҭіс.
Раздать, уҭіс.
Раздавить, wæфіс.
Раздѣлить, вуҭа, уҭіс.
Раздѣться, палтар.
Раззорить, ілҭіс, ірӀіс.
Раззориться, ерхwіс, ірӀіс.
Разладъ, wæḳwіс, ҕурш.
Разложить, ҭінҭ.
Разматывать, саjҭіс.
Размножаться, wаḳ, ірḳіс.
Разница, діқар.
Разноцвѣтный, ранг.
Разобрать, wæḳwіс.
Разойтись, ҭуҭу.
Разомъ, пæӀ.
Разорванный, ірдіс, ірqwіс.
Разорваться, ірдіс, ірqwіс, ḳæв.
Разостлать, царк.
Разрубать, wалʼіс, ḫа̄ḳæс.
Разрушить, ірӀіс.
Разрушиться, пæӀ.
Разрываться, ірдіс.
Разрѣдить, арʼа, чіӀ.
Разрѣзать, wалʼіс.
Разрѣшиться отъ бремени, вімӀіс.
Разрядить, waӠ, тупанг.
Разсвѣтать, шала.
Разсердиться, алкwіс, ḫасі.
Разсмѣшить, дукар.
Разспрашивать, ḫарwаіс.
Разстаться, уḳіс.
Разстегнуть, салḫwіс.
Разстояніе, манзіл.
Разстроить, wæḳwіс.
Разсѣдлать, улівḫа.
Разсѣяться, ḫаjḫajһіс.
Разумный, уста.
Разъ, һачам.
Рай, ḫалжана̄, ірдаwс.
Рана, дæḳі.
Ранить, wæḳæс.
Раскаяваться, пашван.
Раскаяться, qаӠівіс.
Расколоть, іqwіс.
Раскрыться, авкіс, ірдіс.
Расплодиться, ірḳіс.
Располагаться, ітісіс.
Расположеніе, wана.
Распороться, ірqwіс.
Распространиться, ҭінҭ.
Распустить, wат.
Распуститься, wаwа.
Распутница, ḫунул, ӄурумсаӄ.
Растаять, waӠіс.
Растопить, waӠіс.
Растреснуться, ірдіс.
Растянуться, ітісіс. ḫірӄа.
Расцвѣсти, ірḳіс.
Рвать, ірдіс.
Ребенокъ, дурӀwæ.
Ребро, ліга.
Ребячество, дурӀwæ.
Ребячиться, дурӀwæ.
Ржаніе, ӀіӀі.
Ржать, ӀіӀі.
Рисъ, вірінӇ.
Робкій, ках, урух.
Робко, урух.
Робость, урух.
Ровесникъ, цуг.
Ровно, дірq.
Ровность, дірq.
Ровный, дірq.
Рогъ, мукакі.
Родить, вімӀіс, дурӀwæ.

Родиться, адгwic.
Родная, ава.
Родникъ, ḥініз, урунӈ.
Родные, ада, кіц, тухум.
Родственникъ, вар'ікан, вуqур, ḥала, кувіш.
Родство, тухум.
Родъ, qæлі, тухум.
Рознять, урґа.
Роиться, міркі.
Рослый, qарqала.
Расти, узіс.
Ростъ (проценты), імӈу.
Ротъ, дувшала, муӈлі.
Ртуть, муrhi.
Рубаха, ḥawa.
Рубить, wал'іс, іqwic, сал'іс.
Ругаться, ʒæм.
Ружье, тупанг.
Рука, нæк̆.
Ручка, ар'.
Ручной, ірк̆æс.
Рыба, ʒавш.
Рыболовъ, ʒавш.
Рыжій, вірӈ, укуӈ.
Рысистый, кwас.
Рысить, кwас.
Рысь, кwас.
Рыхлый, қанʒі.
Рѣдизна, ар'а.
Рѣдкій, ар'а, чіӈ.
Рѣдко, чіӈ.
Рѣдкость, чіӈ.
Рѣдѣть, чіӈ.

Рѣзакъ, wал'іс.
Рѣзать, ал'іс, wал'іс, ілhwic.
Рѣзко, дувшала.
Рѣка, ḥарқ̧.
Рѣшать, дæw.

С.

Сабля, тур.
Садить, ātіс, ḥај'іс.
Садиться, ḥај'іс, ітісіс.
Садовникъ, анк.
Садъ, анк.
Сажать, ḥātіс, уḥātіс.
Салазки, гамі.
Самецъ, марґа.
Самка, гwaӈa.
Сапогъ, даврі, чакма.
Сапожникъ, чакма.
Саранча, ӷірӈ.
Сарацинское пшено, вірінӈ.
Сатана, шајʒан.
Сахаръ, чакар.
Сбереженіе, сак.
Сберечь, wат, сак.
Сбить, уwæӈ.
Сбиться, шіwукіс.
Сбросить, ушіс.
Свадьба, мік̆.
Сварить, ілḥіс.
Сварливый, ціда.
Сверкать, ламӈ.
Свести, ḥāіс.
Свидѣтель, віqрі.
Свидѣтельство, віqрі.
Свидѣтельствовать, віqрі.
Свинецъ, ʒурʒашін.
Свинцовый, ʒурʒашін.
Свинья, цура.
Свобода, wат.
Свободный, wат, waӈ.
Сводить, ḥāіс.
Сводный братъ, уґај.
Свѣтить, шала.
Свѣтлость, wæӈ.
Свѣтъ, дунē, шала.
Свѣтящійся, шала.
Свѣча, чіраʒ.
Связать, шіwатіс.
Связка, qwæрʒ.
Связываться, ʒудур.
Святыя мѣста, ḥæж.
Сглазить, ḥулі.
Сгнить, ірḥіс.
Сгорѣть, ігwic.
Сгуститься, іртіс, уц.
Сдавить, qaӈуціс.
Сдѣлать, wæqіс.
Сдѣлаться, іс, ітаḥіс.
Сдѣлка, wачар.
Седьмой, wерӈ.
Сей часъ, вусаḥат, ḥæл.
Селеніе, ші.
Семь, wерӈ.
Сердитый, ḥасі.
Сердиться, алкwic.
Сердце, урқі.
Сердцевина, маӈа, урқі.
Серебро, арц.
Серебрякъ, арц, уста.

Серебряный, арц.
Середина, waj', цугдаj.
Серпъ, мірш.
Серьёзный, діқ̧.
Сестра, рузі.
Сжалиться, урқ̧іƀі.
Сжарить, ірзіс.
Сжать, qaƀуціс.
Сжать (о хлѣбѣ), іршіс.
Сжечь, irwic, ірзіс.
Сжимать, qaƀуціс.
Сзади, ƀіла.
Сидѣть, wal'iƀiс.
Сидѣть (о курицѣ), rwærк.
Сила, ǩywat, ƀaq.
Сильный, дів'а, іqала, ǩærк, ǩywat, ƀaq.
Синева, ƀанƀ.
Сирота, jетім, ƀур'а.
Сиротство, jетім, ƀур'а.
Сито, ула.
Сѣять, рурƀіс.
Сказать, ҁaj, іс.
Сказывать, yhic, уріс.
Скакать, дуƀ.
Скала, шурі.
Скалистый, шурі.
Скамья, ута.
Скверность, наƀас.
Скверный, наƀас.
Скирда, ƀwанҁа.
Скиснуть, врут.
Скоблить, ішкæс.
Сколь, qаллі.
Скользить, ƀawǩic, twæк.
Скользкій, twæк.
Сколько, ƀæвілла, чум.
Сколько разъ, чу на.
Скорлупа орѣха, ƀанқ̧а.
Скорлупа яичная, гідгарі, ƀанқ̧а.
Скоро, ƀæw, ƀалак, ǩærк.
Скорость, ƀалак.
Скорый, ƀалак.
Скосить, ірдіс.
Скотина, гілі, гула, ƀæj'оан.
Скроить, арҁіс.
Скрутить, вілсіс, лас.
Скрытно, қ̧ац.
Скрытность, қ̧ац.
Скрыть, қ̧ац.
Скрыться, діƀана.
Скудность, қ̧енҁ.
Скука, анƀуqіс, хумар.
Скупой, waга, jетім, qipqip, ƀaƀa.
Скупость, qipqip.
Скучно, хумар.
Слабо, заjā, зæƀіп.
Слабость, заjā, зæƀіп.
Слабый, заjā, зæƀіп, усал.
Сладиться, wal'iƀiс.
Сладкій, візі, мур'і.
Сладко, візі, мур'і.
Сладкорѣчивый, ƀаwa.
Сладость, візі, мур'і.
Слеза, нірҁ.
Слѣзть съ лошади, шіwƀawǩic.
Сливки, врут, ні'.
Слово, ҁaj, діw.
Сложить, ілшіс, қ̧wірка.
Сломать, урƀас.
Служба, ǩуллуǩ.
Служитель, ǩуллуǩ.
Слухъ, арҁіс.
Случить, ƀiphwa.
Слушать, ліƀі.
Слышать, арҁіс.
Слѣдить, ǩіл.
Слѣдъ, ǩіл.
Слѣпой, суǩур.
Слѣпота, суǩур.
Смазать, waкіс, wасіс.
Смертность, івқ̧іс.
Смерть, вівқ̧а, івқ̧іс.
Сметать, ілшіс.
Смирный, вaƀла, вушін, малƀwæм.
Смолоть, вілқіс.
Сморщиться, чукур.
Смотрѣть, ƀар'іс.
Смочиться, wамƀwic.
Смушки бараньи, муqара.
Смыслъ, маһні.
Смыть, ірціс.
Смѣсить, wашіс.
Смѣхъ, дукар.
Смѣшной, дукар.
Смѣяться, дукар.
Смягчить, ƀawa.
Снести, awціс, ак.

Снимать, ĥācic.
Сновидѣніе, муір.
Снопъ, ваḫмі.
Сносить, ĥācic.
Снѣгъ, дуĥæ.
Снять, awцic, ĥācic, шiwācic, шiwāтic, шiwĥācic, шiwcācic.
Собака, xwi.
Собирать, учіс, ушівæкæс.
Собраться, чукур.
Совершенство, awaдан, таман.
Совѣтникъ, мах.
Совѣтовать, мах.
Совѣтъ, мах, ḫaqлу.
Совѣтъ народный, діwан.
Согнать, чарwæqіс.
Согнуться, қwірка.
Согрѣвать, імḫіс.
Согрѣться, wана, імḫіс.
Согрѣшить, вунаh.
Соединенность, цаĥна.
Сожалѣніе, урқіḫі.
Сожалѣть, ігwіс, пашван.
Сожрать, ірґіс.
Сойти, ĥawкіс.
Сойтись, аґіс, wал'іĥіс, wарх, цуг.
Соколъ, лачін.
Солгать, ќæна.
Солность, зі.
Соленый, зі.
Солить, зі.
Солнце, варḫі.
Солонка, зі.
Соль, зі.
Сонъ, муір, усіс.
Сорная трава, арḫі, ќара.
Сорокъ, wiḫ.
Сосать, ќача.
Сосать грудь, ірќіс, мама.
Соскоблить, ішкæс.
Соскочить, шiwyкіс.
Сосокъ, мама.
Состояніе, віқаќ, ĥæл, маḫні.
Сосудъ (для воды), ќwænарі.
Сосѣдка, унна.
Сосѣдство, унна.
Сосѣдъ, унна.
Сотъ, wар'а, мурфалі.
Сотый, дарш.
Соха, дураз.
Сохнуть, ір'wіс.
Сохранять, wæĥæс.
Сочиться, арашіс, уqæс.
Спасибо, ара.
Спастись, ірціс, уwукіс.
Спасть (въ тѣлѣ), ĥajhіс.
Спать, усіс.
Спина, ќаќ.
Сплесть, вімхіс, ілшіс.
Спокойный, ваhла, парқат, усіс.
Спокойствіе, ваhла, парқат.
Способность, паhму, уґа.
Способный, паhму, пішa.
Способъ, qæjда.
Споткнуться, ќwард.
Справедливый, ĥaq.
Спрашивать, ĥarwaіс.
Спросить, ĥarwaіс.
Спрятать, діḫана.
Спускаться, hawĥāқіс, ĥawкіс.
Спустить, hаĥātіс.
Спуститься, hawĥāқіс, ĥawкіс, ĥерхwіс, шiwĥерхwіс, шiwірхwіс.
Спустя, ḫівла.
Спутникъ, hалмаз.
Спѣть, далај, ілфіс.
Спѣхъ, ђæw.
Спѣшить, ђæw, hалак.
Спѣшить, ĥура.
Спѣшиться, ĥура.
Спѣшно, ђæw.
Спѣшный, ђæw.
Сраженіе, дірқ.
Сразу, начам.
Срамникъ, ќурумсаќ.
Средство, акрі, віқаќ, ḫамал.
Срокъ, арқ.
Сростись, чælмук.
Сросшійся, чælмук.

Срубить, ĥawmic.
Срѣзать, ал'ic, ĥал'ic.
Ссадина, аркic.
Ссора, ʒawʒa, ciда.
Ссориться, ʒawʒa.
Стадо, вiй, ĥанq.
Стадо барановъ, дурзан, мас.
Стараніе, ĥæракат, ќajʒi.
Старикъ, муɓур, уќна.
Старинный, hала.
Старо, уќпа.
Старость, уќна.
Старшина, xwалал.
Старый, ескi, уќна, урq.
Статность, куцкурɓа.
Статный, iсвahi, куцкурɓа.
Стать, ĥajзic, ʒаш.
Статьи, лiшан, чарх.
Стая, ĥанq.
Степь, awлaк, дirq.
Стереть, уic.
Стлать, авæqic.
Сто, дарш.
Стоить, уќic.
Столбъ, гарас, ʒал.
Столкнуться, гач.
Стонать, ahwaj, hуja.
Сторонникъ, кумек.
(въ)-сторонъ, шалi.
Стоять, ĥajзic, ʒаш.
Стравить, wæĥæc.
Страшиться, урќуќic.
Стремя, узенгi.
Стричь, iлђac, qiɓ.
Струна, урґi.
Струлять, iwhic.
Стукнуть, wæq, гач.
Стукъ, wæq, пæк.
Стулъ, ута.
Ступня, ʒwæĥ.
Стыдиться, уруз.
Стыдливость, уруз.
Стыдливый, уруз.
Стыдно, ђajiв, уруз.
Стыдъ, уriзi, уруз.
Стѣна, муцарi.
Стѣснить, qaqa.
Судилище, дiwан.
Судъ, дiwан.
Сука, rwaђa.
Сукно, суќван.
Сундукъ, кiвза, qwan'i.
Супружество, шiрi.
Супъ, нirʒ.
Суслонъ, вађмi, дарpia.
Сухой, waга, дiw.
Сухость, waга.
Схватить, уцiс, хап.
Схватиться, wæĥæc.
Сходить, ĥawќic.
Сходно, wал'iĥic, мiшу.
Сходный, мiшу.
Сходство, мiшу.
Счастіе, талæĥ.
Счастливый, талæĥ.
Сшить, ирвic.
Съ-тѣхъ-поръ, садāла.
Съѣдомый, ирќwic.
Съѣсть, ирґic, ирќwic.
Сыворотка, нi'.
Сынъ, урші.
Сыпать, ĥæqic.
Сыро, зурĥ, шiнʒа.
Сырой, зурĥ, шiнʒа.
Сырость, зурĥ, шiнʒа.
Сыръ, нусiа.
Сытость, тук.
Сытый, waxic, ʒалаг, тук.
Сѣдина, ĥæн.
Сѣдло, улiвĥа.
Сѣдой, ĥæн.
Сѣмя, hwi.
Сѣнникъ, гупiрi.
Сѣно, мура.
Сѣнокосъ, мура.
Сѣра, арʒ.
Сѣрый, ʒурш, ĥанɓ.
Сѣсть, гамi, ĥaj'ic, iгiic.
Сѣсть верхомъ, мурда.
Сѣять, waђwic.
Сюда, hiш.
Сюргя, Сirĥwæ.

Т.

Тазъ, ʒавс.
Тайна, дiђана, қаɳ.
Тайно, дiђапа.
Тайный, дiђана.
Таковой, hiқ, hiл, hiт, hix, hiш.
Такъ, hiқ, hiл, hiт, hix, hiш.
Талантливый, пahму.
Талисманъ, ʒа.
Талія, waj'.

Тамъ, hiқ, hiл, hiт, hix.
Таскать, арухіс.
Таять, waʃic.
Твердость, ʃaʃa.
Твердый, ʃaʃa.
Твой, ĥy.
Теленокъ, ќача.
Тельная, qwæл.
Темно, ʃæв.
Темносѣрый, міph.
Темнота, ʃæв.
Темный, дуґі, ʃæв.
Темнѣть, ʃæв.
Теперь, hанаĥа, наĥа.
Тепло, wана.
Теплота, wана.
Теплый, wана.
Терка, цæʃа.
Тесть, ќувіш.
Тесьма, чæл.
Тетива, қі.
Тетка, ава, ада.
Теща, ќувіш.
Тиранъ, зулмукар.
Ткань, ʃæнқі.
Ткать, іршіс.
Тля, імс.
Толковать, yhic.
Толокно, нуqун.
Толпа, waќ, ĥанq.
Толсто, уршу.
Толстота, уршу.
Толстый, уршу.
Толстѣть, уршу.
Только-что, сага.
Тонкій, ʒwæрʃ, назік, уқу.
Тонко, ʒwæрʃ, назік, уқу.
Тонкость, ʒwæрʃ, назік, уқу.
Топить, мурʃалі.
Топорище, вуріда.
Топоръ, вуріда.
Топтать, wæʃic.
Торговать, вазріґан.
Торговецъ, вазріґан.
Торговля, вазріґан, wачар.
Торопиться, ђæw.
Торопливо, налак.
Торопливость, ђæw, налак.
Торопливый, налак.
Тоска, карʃ.
Тотъ, hiқ, hiл.
Точило, чар.
(на)-тощакъ, кwані.
Тощій, ĥілʒа.
Трава, qар.
Тревога, вуза.
Третій, ĥæв.
Третій день, ђівла.
Треть, ĥæв.
Третьяго дня, арĥілі.
Треугольникъ, ĥæв, муза.
Три, ĥæв.
Тридцать, wiʃ, ĥæв.
Тринадцать, ĥæв.
Тронуться, шіш.
Тропинка, дæq.
Троюродный, қаріґан.
Трудный, діқ, ђадав.
Трудъ, ќіјін.
Трусливый, даʒwa.
Трусость, waj.
Трусъ, waj, урух.
Трутень, мірќі.
Трясогузка, ʃіца.
Тугой (на ухо), ĥwæрĥ.
Туда, hiқ, hiл, hiт, hix.
Тулупъ, ĥæка.
Тупая сторона, му'.
Тупой, даршу, qута.
Туча, діріw.
Тучно, ʃірĥ.
Тучность, ʃірĥ.
Тучный, ʃірĥ.
Тучнѣть, ʃірĥ.
Тушить, wæĥæс.
Ты, ĥy.
Тысяча, азір.
Тысячный, азір.
Тьфу, ту!
Тѣло, qарqала, чарх.
Тѣсно, мæq, qaqa.
Тѣсный, ʒwæрʃ, qaqa.
Тѣсто, вітʒу.
Тюрьма, кур, туснаќ.
Тюфякъ, вуруш.
Тяжба, дæw.
Тяжело, діқ.
Тяжелый, діқ, ђадав.
Тяжесть, діқ.

У.

Убавиться, ђула.
Убивать, ĥawшіс.
Убійство, ĥawшіс.
Убить, ĥawшіс, ругwæкæс.
Убраться, ywajзіс.
Убытокъ, зен, ќwард.
Убѣгать, hawyкіс.

Убѣжать, hawyӄic, irцic.
Уважать, qīмат.
Уваженіе, хатір.
Увести, aryhic.
Увидѣть, rwic, шiwaic.
Увы, ahwaj!
Увядать, wawa, cуciталхwic.
Увязывать, ihic.
Углубить, мурh.
Угодить, wæh, ӄарс.
Угодье, муса.
Уголъ, ӄæмʒа, мæq, муза.
Уголь, га.
Угостить, wæh, ӄуллуӄ.
Удалиться, hapaӄ, ywajзic.
Ударить, wæӄæс, пæӄ, шiwæӄæс.
Удариться, шiҥāӄæс.
Удержать, ʒаш.
Удивительный, Ьажāів, тамаша.
Удивленіе, ҥæjран, Ьажāів.
Удивляться, ҥæjран, Ьажāів, тамаша.
Удовлетворить, æкic.
Удила, hyphyp.
Ужалить, арʒic, мірӄi.
Уздечка, hyphyp.
Узкій, ʒwæрƀ.
Узнать, wahic.
Узоры, ӄуʒні.
Уйти, aryqæс.
Уколоть, iкic, ӄæɬ, ӄурс.
Укоротить, ӄанʒ.
Украсть, iьас.
Украшаться, варшic.
Украшенія, ӄуʒні.
Укротить, вушін, ірӄæс.
Укрощаться, вушін.
Укрываться, ӄац.
Укусить, арʒic, iкic, qaƀiкic.
Улей, мірӄi, ʒаqa.
Улетѣть, арсic.
Улица, qaqріла.
Улыбнуться, дукар.
Уменьшить, кам.
Умереть, hih, iвʒic.
Умно, духу.
Умножить, waӄ.
Умножиться, waӄ.
Умный, духу, Ьaqлу.
Умолкнуть, ӄај'iҥic.
Умъ, духу, Ьaqлу.
Унести, арухic, āсic.
Уничтожить, агwic, уic.
Уносить, арухic.
Упасть, ҥајҥic, iҥic, ywæh.
Уплыть, гамі, кwaɬ.
(за)-упокой, пāтiҥæ.
Упомянуть, ілɬic.
Упрекать, Ьajів.
Упрекъ, Ьajів.
Уродиться, ірӄic.
Уродъ, чулаӄ.
Урожай, ірӄic.
Урокъ, дарс.
Уронить, ушic.
Услуга, ӄуллуӄ.
Услужить, wæh.
Услышать, арʒic.
Усмириться, ҥwæрh.
Уставать, wамсic.
Усталость, wамсic.
Устать, wамсic.
Уступать, у.
Уступить, у.
Устыдиться, уруʒ.
Усуша, Ус'іша.
Усъ, супіл.
Усыплять, усіс.
Утваръ, матæh.
Утолить, гуш.
Утонуть, ҥāҽьас.
Утренній, ҕаЬалал.
Утро, ҕаЬалал.
Утромъ, ҕаЬалал.
Ухаживать, ітісic.
Ухо, лiҥi.
Уходить, арашіс, арuqæс.
Уцмій, уцумі.
Участникъ, кумха.
Ученикъ, мутæЬлім, ƀihур.
Ученый, Ьалім.
Учитель, мударріс.
Учить, Ьiwуріс.
Учиться, ілɬic.
Ущелье, qaqріла.
Ущипнуть, qiƀ.

Ф.

Фамилія, тухум.

Фасонъ, qæjда.
Филинъ, ʒума.
Фруктовое дерево, галга, ʃідіӣ.
Фрукты, ʃідіӣ.
Футляръ, калі.

Х.

Характеръ, ӣæл.
Хвалить, ґап.
Хватать, уціс.
Хвататься, hawcāціс.
Хворостина, ʄуһа.
Хворостъ, ʄуһа.
Хворость, зæһіп.
Хворый, зæһіп, ізіс.
Хвостъ, цімі.
Хитрость, ділвар.
Хитрый, ділвар, ҕамал.
Хищничество, хап.
Хлопчатая бумага, вамма.
Хлѣбосолъ, qум'ур.
Хлѣбъ, qaʃ.
Хлыстъ, мурʄ.
Хмуриться, wamqwic.
Ходить, waшіс.
Хозяйка, xwалавчав.
Хозяинъ, waһ, xwалавчав.
Хозяйство, waһ.
Холодно, уһар.
Холодность, уһар.
Холодный, уһар.
Холодъ, дуһа.
Хорошій, æӣ, унк̆.
Хорошо, æӣ, ӣaq, унк̆.
Хорошѣть, ђагwa.
Хотѣть, ігіс, мурад
Хотя, алла, гwa.
Храбрецъ, ʒwавза, марґа.
Храбрость, ʒwавза.
Хребетъ, муза.
Хромать, walqʒ.
Хромой, walqʒ.
Хромота, walqʒ.
Худо, waj, заjā.
Худоба, заjā.
Худой, заjā, ʄуqa.
Худощавость, ӣілʒа, ʄуqa.
Худощавый, ӣілʒа, ʄуqa.
Хунзакецъ, ӣівар.
Хуторникъ, маӣі.
Хуторъ, маӣі.
Хюркилинецъ, ӣуркан, к̆æва.

Ц.

Царапать, ішк̆æс.
Царапина, ʒwарі, ішк̆æс.
Цвѣтокъ, wawa.
Цвѣтъ, ранг, сіпат.
Цвѣтъ лица, сіпат.
Цудакаръ, ʃудқран.
Цыпленокъ, ʄіqa.
Цѣловать, уммај.
Цѣлый, авзур.
Цѣль, ӣівіӣ.
Цѣна, ваһа, qімат.
Цѣнный, qімат.
Цѣпъ, рахађ.

Ч.

Часотка, ʒарг.
Часоточный, ʒарг.
Часто, зума.
Частоколъ, ђулуд.
Часть, вуʒа.
Часъ, саһат.
Часы, саһат.
Чаушъ, куһала.
Человѣкъ, адам'ілі.
Червякъ, мулерк̆.
Черепаха, ђаʒа.
Черепъ, ліга.
Черкесска, суќван.
Черкесъ, чаргас.
Чернила, шіqæ.
Чернилица, шіqæ.
Черно, ʃудар.
Чернобровая, нід.
Черноземъ, ђанђі.
Чернота, ʃудар.
Черный, ʃудар.
Черпать, ӓкæс.
Черствость, wага.
Черствый, qaʃ, ʄаʄа.
Чесаніе, карс.
Чесать, ʒіз, карс.
Чесаться, карс, іркwic.
Чеснокъ, шірші.
Четвероюродный, ґаріґан.
Четвертый, aw.
Четвертъ мѣсяца, ваз.
Четки, ваші.

Четыре, aw.
Четыреугольный, aw, муза.
Чечевица, ӄара.
Чистить, ам'ур, ушкіс.
Чистка, ӄарс.
Чисто, ам'ур, ум'у.
Чистота, ам'ур, ум'у.
Чистый, ам'ур, ум'у, ʁув.
Читатель, ілɬіс.
Читать, ілɬіс.
Чихнуть, ɦінч.
Чорть, шайʡан.
Что, сі?
Чубукъ, мурɬ.
Чужой, урп̄.
Чуть-чуть, варā.
Чьмъ, аɦіj.

Ш.

Шайка, ӄулкі.
Шалашъ, усанг.
Шальвары, wахчаг.
Шапка, ӄаца.
Шатеръ, чӕтір.
Шахъ, шаh.
Шашка, шушґа.
Шелестѣть, wæш'іс.
Шелковая матерія, чілла.
Шелковичный выводокъ, ӄаз.
Шелковый, арп̄ӕла.
Шелкъ, арп̄ӕла, чілла.
Шерсть, вала.
Шестой, уріґ.
Шесть, уріґ.
Шея, ӄwӕв.
Шитый, ілʡwіс.
Шить, ірвіс.
Шкура, ґулі.
Шовъ, ірвіс.
Шуба, ɦӕка, лацачі.
Шутить, масхара.
Шутка, масхара.
Шутникъ, масхара.

Щ.

Щедрость, сахawат.
Щедрый, сахawат.
Щенокъ, каʁа.
Щипать, ілʡіс, ціʁ.
Щипцы, ілʡіс, ӄӕмʁа.
Щитъ, вар.

Ъ.

Ѣсть, ірвwіс.

Э.

Эвнухъ, урка.
Этотъ, hiʡ, hіл, hіт, hіх, hім.

Ю.

Югъ, ціврā.

Я.

Я, ну.
Яблоко, ɦінц.
Яблоня, ɦінц.
Ягненокъ, муцара.
Ядро, ɦӕрп̄ӕ.
Ядро орѣха, цоклок.
Языкъ, лізмі, міз.
Язычники, ɦасі.
Яйцо, гідгарі.
Яма, кур.
Ярмо, дуʡ.
Ясли, ʡіні.
Яства, ірвwіс.
Ястребъ, ӄалірʡац, ӄарчіʡа, ӄірʡу.
Ячменный, мукі.
Ячмень, мукі.
Ящерица, ɦалkwа.

ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА Общественных Наук Академии Наук СССР